

UNIWERSYTET
KAZIMIERZA WIELKIEGO
W BYDGOSZCZY

WYDZIAŁ PEDAGOGIKI

Anna Sikorska

**Kapitał społeczny seniorów i jego spożytkowanie
w rodzinie**

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem

dr hab. Haliny Guzy-Steinke, prof. uczelni

Bydgoszcz 2024

Podziękowania

Składam serdeczne podziękowania promotorowi Pani prof. uczelni dr hab. Halinie Guzy-Steinke za okazaną pomoc i cenne wskazówki przy realizacji tej dysertacji.

Anna Sikorska

Spis Treści

Wprowadzenie.....	4
1. Kapitał społeczny– rozważania teoretyczne	12
Wstęp.....	12
1.1. Kapitał społeczny – ujęcie teoretyczne	12
1.2. Elementy kapitału społecznego	28
1.2.1. Zaufanie jako fundament kapitału społecznego.....	28
1.2.2. Aktywność społeczna i uczestnictwo w organizacjach	37
1.2.3. Sieci społeczne.....	41
1.2.4. Relacje i więzi rodzinne.....	43
1.3. Trudności pomiaru kapitału społecznego	49
2. Charakterystyka procesu starzenia się i starości	53
Wstęp.....	53
2.1. Starość globalna - ujęcie demograficzne.....	53
2.2. Starzenie się i starość – ujęcie jednostkowe.....	57
2.3. Socjologiczno-społeczne aspekty starzenia się i starości.....	60
2.4. Współczesne społeczne postawy wobec ludzi starych.....	65
2.5. Rodzaje aktywności podejmowane przez seniorów	70
3. Kapitał społeczny i ludzki seniorów	74
Wstęp.....	74
3.1. Ludzie starzy jako kapitał społeczny w teorii i praktyce	74
3.2. Doświadczenie i mądrość życiowa seniorów – seniorzy w roli przewodników młodych.....	77
3.3. Aktywność zawodowa i doświadczenie zawodowe seniorów jako kapitał społeczny	82
3.4. Kapitał materialny seniorów	86
4. Człowiek stary w rodzinie.....	93
Wstęp.....	93
4.1. Rodzina jako grupa i instytucja społeczna	93
4.2. Definicje i funkcje rodziny	95
4.3. Interakcje w systemie rodzinnym.....	98
4.3.1. Relacje międzyjednostkowe i międzypokoleniowe.....	100

4.4. Funkcje starszych pokoleń w polskich rodzinach współczesnych	106
5. Założenia metodologiczne badań własnych.....	110
Wstęp.....	110
5.1 Stan badań	111
5.2. Uzasadnienie podejmowanego tematu	115
5.3. Paradygmat przyjęty w badaniach.....	119
5.4. Przedmiot i cele badań.....	124
5.5. Problemy badawcze.....	126
5.6. Zmienne i ich wskaźniki.....	128
5.7. Metody, techniki i narzędzia zbierania danych	135
5.8. Teren badań	142
5.9. Dobór i charakterystyka próby badawczej	147
6. Kapitał ludzki i społeczny seniorów w świetle wyników badań własnych	154
Wstęp.....	154
6.1. Zaufania jako element kapitału społecznego seniorów	154
6.1.1. Zaufanie seniorów do bliższych i dalszych członków rodziny oraz do sąsiadów	156
6.1.2. Zaufanie do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych.....	185
6.1.3. Uogólnione zaufanie społeczne	235
6.1.4. Ostrożność w stosunkach z innymi ludźmi.....	245
6.1.5. Zaufanie do organizacji charytatywnych.....	256
6.1.6. Zaufanie do środków masowego przekazu.....	268
6.2. Sieć kontaktów z rodziną i środowiskiem.....	283
6.2.1. Częstość kontaktów seniorów z rodziną.....	286
6.2.2. Ocena relacji seniorów z rodziną.....	295
6.2.3. Częstość kontaktów z przyjaciółmi	304
6.2.4. Częstość spotykania się z członkami organizacji	330
6.2.5. Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	340
6.3. Zaangażowanie seniorów na rzecz społeczności lokalnej.....	350
6.3.1. Podejmowanie nieodpłatnych działań	351
6.3.2. Znaczenie pracy społecznej w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej w opinii seniorów.....	361
6.3.3. Przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji.....	375
6.3.4. Aktywność obywatelska seniorów.....	386
6.3.5. Solidarność międzyludzka	401
6.4. Spożytkowanie kapitału ludzkiego i społecznego seniorów w rodzinie	415

6.4.1. Solidarność w rodzinie - wzajemna pomoc	416
6.4.2. Kapitał materialny i czas wolny seniorów i ich spożytkowanie w rodzinie	452
Wnioski ogólne z badań i rekomendacje	463
Bibliografia	477
Netografia.....	491
Akty prawne	493
Spis tabel	494
Spis rysunków	504
Aneks	505
Abstract	514

Wprowadzenie

Ostatnio osłabło zainteresowanie kapitałem społecznym jednostek, a jeszcze niedawno był w centrum zainteresowania badaczy wielu dyscyplin naukowych, rozumiany najogólniej jako zasoby indywidualne lub kolektywne, obejmujące sieci powiązań społecznych, których mobilizacja jest możliwa dzięki zaufaniu społecznemu¹. Zdaniem Macieja Krzywosza koncepcja kapitału społecznego to jedna z najbardziej popularnych idei, wykorzystywanych przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych². Koncepcja kapitału społecznego znalazła szerokie zastosowanie na wielu polach badawczych³. Jak podaje Hubert Kotarski w latach 2001-2003 powstało ponad 1000 publikacji poświęconych kapitałowi społecznemu⁴. Jednak w dotychczasowych polskich opracowaniach kapitał społeczny w kontekście sytuacji osób starszych pojawiał się stosunkowo rzadko. Zdaniem Walentyny Wnuk „środowisko senioralne, rosnące z dnia na dzień w siłę, jest wciąż niedocenianym zasobem ludzkim, niezbędnym do budowania społeczeństwa obywatelskiego”⁵. Przyczyny tej sytuacji można upatrywać w fakcie, że w porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej społeczeństwo polskie jest społeczeństwem stosunkowo młodym. Warto jednak skorzystać z doświadczeń państw, które już uwzględniły w kapitale społecznym ludzi starych, ich sytuację i potrzeby. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (SRKS) z czerwca 2012 r., podkreśliła znaczenie siły międzypokoleniowej solidarności i kapitału społecznego w profilaktyce starzenia się społeczeństwa⁶. Konstancja Piątkowska analizując rozwój kapitału społecznego jako odpowiedź na współczesne wyzwania społeczno-demograficzne pisze

---

¹ J. Działek (2011), *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 7.

² M. Krzywosz (2009), *Badanie kapitału społecznego we współczesnej socjologii religii. Przegląd propozycji badawczych* [w:] U. Abłażewicz-Górnicka, K. Krzysztofek, R. Oryszczyszyn, A. Sadowski, (red.) *Kapitały społeczne i kulturowe miast środkowoeuropejskich i wschodnioeuropejskich pograniczy*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, ss. 107-118, s. 107.

³ Portes (1998), s. 2; za H. Kotarski (2018), *Jak badać kondycję kapitału społecznego – doświadczenia i postulaty badawcze na przykładzie Rzeszowskiej Diagnozy Społecznej*, UR JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES NR 3(8), s. 109.

⁴ Tamże, s. 110.

⁵ W. Wnuk (2013), *Potencjał osób starszych* [w:] P. Błędowski, A. Stogowski, K. Wieczorowska-Tobis, (red.) *Wyzwania współczesnej gerontologii*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań, ss. 21-32, s. 21.

⁶ Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2011–2020, projekt z 1 czerwca 2012 r. Za: K. Piątkowska (2013) *Rozwój kapitału społecznego jako odpowiedź na współczesne wyzwania społeczno-demograficzne* [w:] *Zmieniający się świat. Perspektywa demograficzna, społeczna i gospodarcza* (red.) J. Osiński, M. Pachocka, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, ss. 81-92, s. 89.

„[...] powiązania kapitału społecznego z procesami demograficznymi są dość oczywiste. W społeczeństwie opartym na zaufaniu, wartościach, szacunku i gotowości do wsparcia i współpracy łatwiej jest wychowywać dzieci, większe są szanse na godne i aktywne życie w wieku podeszłym [...]”⁷.

Jedną ze zmian społecznych, która pojawiła się pod koniec drugiej dekady XXI wieku jest zmiana potrzeb społecznych wynikająca ze starzenia się społeczeństwa. Problematyka starości nabiera coraz większego znaczenia w dzisiejszej rzeczywistości, przede wszystkim z powodów demograficznych. Tempo wzrostu wskaźnika populacji seniorów jest bardzo szybkie. W 2000 r. liczba seniorów po 60. roku życia, szacowana była na 629 mln, ale prognozy zakładają, że do 2050 r. wzrośnie do prawie 2 mld. Obecnie wśród 6,3 mld ludzi na świecie, co 14. mieszkaniec liczy sobie 65 lat i więcej, a co 10. jest w wieku 60 lat i powyżej. Szczególnie „starym” kontynentem jest Europa. Prognozuje się, że w 2050 r., wśród 650 mln Europejczyków, aż 170 mln osiągnie 65 lat i więcej⁸. Według prognoz GUS w 2035 roku w Polsce liczba osób powyżej 60 roku życia wzrośnie do około 9,5 miliona⁹, a współczynnik ludzi mających 65 lat i więcej, wyniesie w populacji w 2035 r. — 23,2%. Zjawisko to związane jest ze stałym wydłużaniem się życia ludzkiego. Dla porównania warto przypomnieć, że średnia wieku życia w Polsce, w 1950 r., wynosiła nieco ponad 56 lat dla mężczyzn i prawie 62 lata dla kobiet. Obecnie wartości te uległy znacznemu wydłużeniu i przeciętne trwanie życia wynosi 71,5 lat dla mężczyzn (średnia w Unii Europejskiej to 76,7) oraz 80,1 lat dla kobiet (średnia w UE to 82,6)¹⁰. Jak wskazują dane demograficzne i liczne badania naukowe starzenie się społeczeństwa jest zjawiskiem nieodwracalnym, co pociąga za sobą potrzebę przebudowy wielu aspektów polityki społecznej. Jednocześnie proces starzenia się społeczeństwa staje się wyzwaniem do wykorzystania potencjału seniorów¹¹. Wzrost liczby osób starszych staje się zagadnieniem o dużej wadze i konsekwencjach społecznych.

W odczuciu społecznym i jednostkowym starość nie jest pożądana. Jest okresem życia budzącym lęk, niepokój, niepewność, stereotypowy wizerunek osoby starszej jest

---

⁷ Tamże, s. 86.

⁸ E. Trafiałek (2006), *Starzenie się i starość*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce, s. 248.

⁹ GUS (2008), *Rocznik demograficzny*, Warszawa, s. 195.

¹⁰ GUS (2012), *Rocznik demograficzny*, Warszawa, s. 490.

¹¹ N. Pogorzelska (2013), *Różne oblicza starzenia się. Przygotowanie do starości jako miernik społecznej i cywilizacyjnej dojrzałości* [w:] J. Osiński, M. Pachocka (red.) *Zmieniający się świat. Perspektywa demograficzna, społeczna i gospodarcza*, dz. cyt. ss. 485-498, s. 485.

negatywny, a postrzeganie starca jako mędrca, osoby z autorytetem jest zjawiskiem zanikającym. Ludzie starsi współcześnie podlegają swego rodzaju tabuizacji, stają się społecznie „przezroczystymi” (niedostrzegani) lub zmarginalizowani. Tymczasem mają oni ogromny potencjał do budowania kapitału społecznego. Kapitał społeczny w przypadku osób starszych to „kwalifikacje, duża wiedza i umiejętności”¹². Seniorzy są bogaci w doświadczenia życiowe (pozytywne i negatywne), przeżycia i mogą dzięki temu, jeżeli młodzi zechcą skorzystać z tych zasobów, ustrzec ich przed popełnianiem błędów. Starsi ludzie w ciągu swojego życia byli naocznymi świadkami lub obserwatorami wielu wydarzeń historycznych, kulturowych, tradycji rodzinnych, lokalnych, kształtowania się tożsamości narodowej a wiedzę z tego zakresu mogą przekazać młodszemu pokoleniu. Dziadkowie pełnią ponadto w rodzinach rolę świadków jedności, wartości, która rodzi wiarę i radość życia¹³. Seniorzy to grupa społeczna będąca źródłem przekazu tradycji i historii, która staje się nośnikiem kapitału społecznego w postaci ogromnego życiowego doświadczenia. Bierne zawodowo osoby starsze dysponują dużym zasobem wolnego czasu, który mogą wykorzystać na działalność społeczną, polityczną lub pomoc członkom rodziny, zwłaszcza własnym dzieciom poprzez opiekę i wychowanie wnucząt. Praca seniorów na rzecz swoich rodzin ma szczególne znaczenie w przypadkach, kiedy rodziny te znajdują się w trudnej sytuacji, np. w przypadku odejścia lub śmierci jednego z rodziców wnuka. Samotne rodzicielstwo często wiąże się z doświadczeniem trudności finansowych oraz z szukaniem przez rodzica pracy. Istnieją dowody empiryczne na to, że w przypadku matek samotnie wychowujących dzieci większe jest prawdopodobieństwo utraty pracy w porównaniu z matkami mającymi partnera. Badania z roku 2012 pokazują, że co druga kobieta na emeryturze (46%) i 39% mężczyzn w wieku emerytalnym opiekuje się regularnie lub sporadycznie swoimi wnukami ¹⁴.

Zdaniem Leona Dyczewskiego ludzie starzy: utrwalają w społeczeństwie wszystkie sprawdzone w życiu osobistym wartości, normy i wzory stosunków międzyludzkich, a zwłaszcza rodzinnych; przekazują na ogół młodszemu pokoleniu prawidłowy stosunek do społeczeństwa i państwa; stanowią nieodzowne uzupełnienie zinstytucjonalizowanego

---

¹² W. Wnuk (2013), *Potencjał osób starszych*, dz. cyt., s. 23.

¹³ Por. Benedykt XVI, Dziadkowie są cennym skarbem każdej rodziny. Przemówienie do uczestników XVIII Zgromadzenia Plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny, 5 kwietnia 2008, s. 1, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/dziadkowie_05042008.html (15.07.2018).

¹⁴ A. Białas (2001), *Bieda i ubóstwo: Konsekwencje dla dziecka i rodziny*. „Opieka, Wychowanie, Terapia”, 46 (2) s. 5-9.

kształcenia i wychowania; nadają trwałość i ciągłość całościowo rozumianemu życiu społecznemu i narodowemu¹⁵.

Istotna jest również rola osób starszych w życiu społecznym. Jak podkreślają Damian Kalita, Krystyna Rawska i Grażyna Staniszevska „Zasada dobra wspólnego, rozumiana jako współodpowiedzialność za losy wspólnoty, oznacza pełne zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnej zarówno w zakresie korzystania ze swoich praw, jak również kreowania wizerunku wspólnoty, wpływania na decyzje podejmowane wewnątrz. Osoby starsze mają tutaj szczególne znaczenie, ponieważ dysponują ogromnym doświadczeniem zawodowym i życiowym, które jest nieocenione w każdej sprawie. Dlatego wskazane jest jak najczęstsze pytanie osób starszych o wyrażenie swojej opinii na temat danego programu, polityki, planu czy strategii, a nawet budżetu”¹⁶. Jak dalej zauważają cytowani autorzy „zarówno plan madrycki jak również zasady działania ONZ na rzecz osób starszych wskazują na ogromny potencjał i wiedzę, jaką dysponują osoby starsze”¹⁷ w tym zakresie. Aktywne zaangażowanie osób starszych w życiu społecznym niesie za sobą korzyści zdrowotne i ekonomiczne, zarówno na płaszczyźnie indywidualnej, jak i zbiorowej.

Podsumowując potencjał osób starszych należy podkreślić, iż posiadają oni: potencjał intelektualny w postaci mądrości życiowej, potencjał społeczny (relacyjny), potencjał dotyczący życia rodzinnego, potencjał przekazu kulturowego, potencjał, jako mistrzostwo w wykonywaniu zawodu, potencjał ekonomiczny, potencjał biologiczny. Wymienione powyżej potencjały osób starszych stanowią ich kapitał społeczny¹⁸. Kapitał społeczny osób starszych należy dostrzegać w trzech podstawowych wymiarach.

- I. Jako uzdrawianie siebie poprzez uzdrawianie relacji z otoczeniem;
- II. Jako nośniki sił społecznych, tym bardziej, że posiadają oni dużo czasu wolnego i mogą się angażować dodatkowo w pracę społeczną;
- III. Jako pełną realizację idei samowychowania w ujęciu prometejskim, polegającą na stawianiu się lepszym przez każdy dobry uczynek na rzecz społeczeństwa. Ponadto podtrzymywanie relacji społecznych seniorów

---

¹⁵ L. Dyczewski (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Wyd. KUL, Lublin, s. 9–12.

¹⁶ D. Kalita, K. Rawska, G. Staniszevska (2012), *Uczestnictwo osób starszych w życiu społecznym [w:] Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*. Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa, październik, ss. 17-26, s. 19-20.

¹⁷ Tamże, s. 22.

¹⁸ W. Wnuk (2013), *Potencjał osób starszych*, dz. cyt. s. 24, 30.

umożliwia budowanie poczucia użyteczności społecznej. Każdy z nas chce być potrzebny i użyteczny, to buduje sens życia¹⁹.

W debacie publicznej często zwraca się uwagę na koszty, jakie generują osoby starsze – wskazuje się m.in. na „wzrost udziału wydatków związanych ze starością w produkcie krajowym brutto”²⁰. Na dalszym planie akcentuje się ich przydatność w kontekście opieki nad wnukami, pomocy domowej, czy zaangażowania w lokalnej społeczności. Tymczasem, jak zauważają Aleksandra Błachnio i Wojciech J. Maliszewski „kumulacja wiedzy, doświadczenia i czasu u osób starych jest tak silnie pożądaną, bo uzupełniającą deficyty dorosłych dzieci [...]. Dla najmłodszych pokoleń, dziadkowie mają wiele do zaoferowania. Młodzieży, która dorasta w permanentnym deficycie obecności pracującego rodzica, mogą zaoferować czas i zaangażowaną uwagę. Młodszym dzieciom dają fizyczną bliskość, czułość i miłość. Są dla wnuków wtedy, kiedy przeżywają radość sukcesów i gorycz pierwszych porażek, a ten emocjonalny kapitał jest ważny dla prawidłowego rozwoju człowieka”²¹. Jak wskazał Jan Paweł II „[...] nie należy traktować człowieka starego wyłącznie jako tego, który potrzebuje opieki, bliskości, pomocy. On także może wnieść cenny wkład w życie. Dzięki bogatemu doświadczeniu zgromadzonemu w ciągu wielu lat może i powinien dzielić się swoją mądrością, dawać świadectwo nadziei i miłości”²².

Podkreślając znaczenie i rolę człowieka starego należy zauważyć, że zjawisko starzenia się ludności wygląda nieco inaczej w mieście niż na wsi. Sam proces starzenia się ludności na wsi następuje szybciej niż w mieście²³. Inne jest również miejsce człowieka starego w społeczeństwie wiejskim. Badając kapitał społeczny seniorów autorka pracy ze względu na to, że pochodzi i pracuje na wsi skupiła się na rozpoznaniu kapitału seniorów- mieszkańców wsi. Podejmując próbę rozpoznania kapitału seniorów mieszkających na wsi nie można pominąć roli środowiska wiejskiego w kształtowaniu

---

¹⁹ Tamże, s. 25.

²⁰ P. Błędowski, Z. Szweđa-Lewandowska (2016), *Polityka wobec starości i starzenia się w Polsce w latach 2015-2035. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, IPiSS, Warszawa, s. 9. Por. np. A. Nawrot (2013), *Jesień życia to czas na żniwa. Diagnoza partycypacyjna potrzeb osób starszych i prezentacja modelowych rozwiązań*, Pro Ethica, Ruda Śląska, s. 12.

²¹ A. Błachnio, W.J. Maliszewski (2015), *Przygotowanie do starości w rodzinie. Różnice pokoleniowe w otwartości na potrzeby seniora*. „Wychowanie w Rodzinie” t. XI (1), ss. 179-190, s. 187-188.

²² Jan Paweł II, (1999), *W oczekiwaniu na „wieniec sprawiedliwości”*. „ETHOS”, nr 47, ss. 11-12, s. 11.

²³ B. Tryfan (1991) *Starość w rodzinie wiejskiej*, Polska Akademia Nauk. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, s.43.

się tegoż kapitału. Współczesne środowisko wiejskie jest środowiskiem bardzo zróżnicowanym zarówno pod względem społecznym, ekonomicznym, jak i historycznym. W środowisku tym mieszkają zarówno osoby tam urodzone i związane wielopokoleniowo ze wsią, jak i mieszkańcy napływowi. Współcześni mieszkańcy wsi to osoby od wielu pokoleń związane z pracą na roli i osoby nie pracujące w rolnictwie, ani na rzecz rolnictwa, a często pracujące w mieście. Biorąc pod uwagę to, że badany jest kapitał społeczny seniorów, który kształtował się w ciągu ich całego życia, nie można pominąć specyfiki środowiska, w którym był on kształtowany – wsi. Wieś to wspólnota, w której dominują „więzi osobowe, stosunki pokrewieństwa, związki rodowe, więź sąsiedzka”²⁴. Wieś to takie środowisko lokalne w którym istnieje cały „system instytucji takich jak: kościół, szkoła, instytucje usługowe a także mechanizmy regulujące zachowania jednostek i stosunki międzyludzkie, a więc obyczajowość, normy moralne, autorytety i wzory zachowań”²⁵. Społeczności wiejskie są bardzo zróżnicowane, tak jak zróżnicowany jest charakter poszczególnych miejscowości. Należy podkreślić, że „pomimo dokonujących się przemian ekonomiczno-społeczno-kulturowych i tendencji wyrównawczo-integracyjnych w odniesieniu do różnych środowisk społecznych, wieś i miasto pozostają w dalszym ciągu odrębnymi typami społeczności lokalnych, o nieco odmiennych obliczach społeczno-kulturowych”²⁶. Środowisko wiejskie jest nadal mniej podatne na przyjmowanie „nowego”, przemiany dokonują się wolniej. Natomiast nadal duże znaczenie dla społeczności lokalnej ma opinia publiczna.

Kapitał badanych seniorów kształtował się w środowisku wiejskim w czasie, gdy rodzina spełniała o wiele szersze funkcje wychowawcze niż współcześnie, gdy dużą rolę odgrywała tradycja, rygorizm w wychowaniu, religijność a mniejszą instytucje, takie jak szkoła, świetlica, dom kultury, kino, itp. Normy i wzory zachowań kształtowane były nie tylko przez rodzinę, ale również przez najbliższe środowisko społeczne (sąsiedztwo, społeczność wioskowa, Kościół). Rodzinę wiejską charakteryzowały silne więzi i relacje, podział ról, wspólny system wartości, autorytet starszych członków rodziny²⁷. Młode pokolenia na wsi kształciły się w rodzinie w oparciu o autorytety rodziców, dziadków oraz autorytetów uznanych w środowisku (np. nauczyciel, ksiądz).

---

²⁴ T. Pilch (1995), *Środowisko lokalne- struktura, funkcje, przemiany*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo „Żak”, ss. 155-173, s. 156.

²⁵ Tamże T. Pilch s.156

²⁶ J. Mariański (1983), *Trwałość postaw i zachowań religijnych w rodzinie wiejskiej w świetle badań socjologicznych*, *Roczniki Nauk Społecznych*, Tom XI, zeszyt 1, ss.85- 124, s.85.

²⁷ Tamże, s.85-86.

Wychowanie młodych pokoleń realizowane było również w oparciu o specyfikę pracy na własnej, umiłowanej ziemi. Dla rodzimych mieszkańców wsi – ludzi pracujących na roli, ziemia miała wartość nie tylko w kontekście ekonomicznym, ale również jako czynnik organizujący życie rodzinne i wychowawcze. Rytm życia i pracy mieszkańców wsi był powiązany z rytmem przyrody i tradycyjnych wzorców. Obraz współczesnej wsi i jej wpływ na procesy wychowawcze kolejnych pokoleń jest nieco inny. Większą rolę zaczynają odgrywać grupy społeczne, organizacje, stowarzyszenia, instytucje wychowawcze, środki masowego przekazu, które poza rodziną są przekazicielami norm, wzorów postępowania i wartości²⁸.

Prezentowana dysertacja wpisuje się w próbę odpowiedzi na pytanie, jakim kapitałem społecznym dysponują seniorzy mieszkający na wsi oraz czy jest on spożytkowany w rodzinie. Celem badań było rozpoznanie kapitału społecznego osób starszych oraz jego spożytkowania w rodzinie. Problem główny stanowi pytanie: Jakie zasoby kapitału społecznego posiadają seniorzy i w jaki sposób są one spożytkowane w rodzinie?

Praca składa się z trzech części. Pierwsza część pracy ma charakter teoretyczny i zawiera cztery rozdziały. Rozdział pierwszy przedstawia charakterystykę kapitału społecznego. Omówione są w nim również elementy kapitału oraz trudności jego pomiaru. Rozdział drugi poświęcony jest problematyce związanej z procesem starzenia się człowieka i starości. Zawiera on ważne, zdaniem autorki, zagadnienia dla omawianej w dysertacji problematyki. Scharakteryzowane jest w nim starzenie się i starość w ujęciu jednostkowym i demograficznym, aspekty socjologiczno-społeczne starości, rodzaje aktywności podejmowane przez seniorów oraz postawy wobec ludzi starych. Rozdział trzeci przedstawia problematykę dotyczącą kapitału społecznego seniorów. Przedstawione są w nim zagadnienia dotyczące takich elementów kapitału społecznego seniorów, jak: doświadczenie i mądrość życiowa seniorów, czas wolny seniorów, rola babci i dziadka, aktywność zawodowa i doświadczenie zawodowe seniorów oraz zagadnienie dotyczące kapitału materialnego seniorów.

W rozdziale czwartym, zamykającym część pierwszą pracy omówiono problematykę rodziny oraz problematykę relacji międzyjednostkowych i międzypokoleniowych a także funkcje starszych pokoleń w polskich rodzinach współczesnych.

---

²⁸ Tamże, s.87-88.

Część druga pracy to założenia metodologiczne badań własnych. Składa się ona z dziewięciu podrozdziałów, w których oprócz: przedmiotu, celu, problemów, zmiennych i wskaźników, metod, technik i narzędzi badawczych oraz terenu badań i zasad doboru grupy badawczej, znajduje się również uzasadnienie podejmowanego tematu oraz paradygmat przyjęty w badaniach a także stan dotychczasowych badań. Część trzecia pracy to analiza badań własnych. Zaprezentowane są analizy badań w obszarze komponentu zaufania, sieci kontaktów, gotowości do pomocy w rodzinie, zaangażowania seniorów na rzecz społeczności lokalnej oraz kapitał materialny seniorów i spożytkowanie kapitału społecznego seniorów w rodzinie. Wyniki badań przedstawione są w formie tabel. Całość pracy zamyka zakończenie, wnioski z badań oraz rekomendacje dla praktyki.

1. Kapitał społeczny – rozważania teoretyczne

Wstęp

Koncepcje kapitału ludzkiego i społecznego wyznacza wymiar działań jednostkowych i zbiorowych. Koncepcje te wyjaśniają wzajemne korzyści działań zbiorowych w sytuacji zmiany społecznej, pogłębiającej się indywidualizacji jednostek²⁹. Zainteresowanie problematyką kapitału społecznego wiąże się przede wszystkim z poszukiwaniem czynników umożliwiających i ułatwiających rozwiązywanie problemów grup społecznych, społeczności lokalnych i całych społeczeństw. Przyjmuje się tutaj założenie, że stosunki społeczne i sieci powiązań między jednostkami stanowią zasób, dzięki któremu można osiągnąć określone korzyści osobiste, grupowe, w życiu prywatnym, społecznym i zawodowym³⁰. Wyniki podjętych badań empirycznych dowodzą, że kapitał ludzki i społeczny jest zasobem, który również przynosi jednostkom oraz społecznościom lokalnym korzyści. Relacja zaufania i odpowiedzialności, systemy wartości, normy społeczno-moralne budują i utrzymują sieci komunikacji interpersonalnej i społecznej. Wpływają także na poziom partycypacji obywatelskiej i aktywności społecznej.

Pojęcie kapitału społecznego, nie jest jednoznaczne, przez różnych autorów jest definiowane w różny sposób. Elementami kapitału społecznego są min.: różnorodne połączenia międzyludzkie, zaufanie, chęć porozumienia, zespół wspólnych wartości i zachowań oraz sieci społeczne warunkujące wspólne działania.

1.1. Kapitał społeczny – ujęcie teoretyczne

W 1993 roku rola kapitału społecznego w procesach integracyjnych została potwierdzona w badaniach empirycznych przeprowadzonych przez zespół badawczy Cambridge, Massachusetts, American Academy of Art. And Sciences oraz Harvard's

---

²⁹ B. Pogonowska (2004), *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej* [w:], H. Januszek (red), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Akademia Ekonomiczna, Poznań, ss. 9-32, s. 10-11.

³⁰ M. Kwiatkowski (2005), *Kapitał społeczny* [w:] *Encyklopedia socjologii: Suplement*, Z. Bokszański, H. Kubiak, (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa s. 106.

Center of International Affairs³¹. Od tego momentu uważa się, że „tradycyjne połączenie kapitału przyrodniczego, rzeczowego bądź produkcyjnego oraz kapitału ludzkiego musi ulec rozszerzeniu poprzez włączenie kapitału społecznego. Kapitał społeczny odnosi się do wewnętrznej, społecznej i kulturowej koherencji społeczeństwa, do norm i wartości, które kierują ludzkimi interakcjami i do instytucji, które owe interakcje ucieleśniają. Jest to **rodzaj spoiwa**, które utrzymuje społeczeństwo jako całość i bez którego ekonomiczny wzrost bądź dobrobyt ludzki może nie zaistnieć. Bez kapitału społecznego społeczeństwo jako ogół się rozpadnie, a dzisiejszy świat prezentuje już bardzo posępne przykłady tego załamania”³². Kapitał społeczny wypełnia „przestrzeń społeczną”, jednostki ludzkie łączy we wzajemnie funkcjonujące grupy społeczne³³. Podmiotowe cechy kapitału społecznego uwzględniają walory intelektualne (wiedzę), praktyczność skuteczną (umiejętności), nawyki aksjologiczne (etyczność i przestrzeganie prawa)³⁴. Pojęcie kapitału społecznego jako czynnika wywierającego istotny wpływ na procesy rozwoju gospodarczego rozpowszechniło się w latach 80. XX w. za sprawą socjologa Jamesa Colemana i politologa Roberta Putnama a później przez Pierra Bourdieu i Francis Fukuyamę³⁵.

Koncepcja Jamesa Colemana, uchodzi za teorię klasyczną dla całościowego, systematycznego ujęcia kapitału społecznego, określanego jako perspektywa ekonomiczna (teoria racjonalnego działania)³⁶. J. Coleman definiował kapitał społeczny jako „umiejętności współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji wspólnych interesów”³⁷. Jego zdaniem kapitał społeczny jest zbiorem zasobów, które zawierają się w relacjach rodzinnych bądź wynikają z określonej organizacji stosunków społecznych w dowolnej wspólnoty³⁸. Autor wiąże kapitał społeczny z historią relacji i stosunków w rodzinie mających wpływ na rozwój następnych pokoleń, a także ich funkcjonowanie w grupach społecznych. Nie dotyczy on jednostki, lecz grupy ludzi, jaką stanowi rodzina a

---

³¹ M. Alchimowicz (2008), *Kapitał społeczny a integracja* [w:] G. Nowacki (red.), *Integracja społeczna – między teorią a praktyką*, Uniwersytet Białostocki, Białystok, ss. 126-143, s. 128.

³² B. Pogonowska (2004), *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej* dz. cyt., s. 15.

³³ J. Bartkowski (2007), *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym* [w:] M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wyd. Naukowe „Scholar”, Warszawa, ss. 54-97, s. 56.

³⁴ K. Wojnowski (2009), *Kompetencje jako kapitał społeczny* [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności kumulacja i redystrybucja*, Wyd. UKW, Bydgoszcz, ss. 55-62, s. 56.

³⁵ K. Sierocińska (2011), *Kapitał społeczny, definiowanie, pomiar i typy*. „Studia Ekonomiczne”, Nr 1 (LXVIII), ss. 69-86, s. 69.

³⁶ C. Trutkowski, S. Mandes (2005), *Kapitał społeczny w małych miastach*, dz. cyt., s. 68.

³⁷ F. Fukuyama (1997), *Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Wrocław, s. 20.

³⁸ C. Trutkowski, S. Mandes (2005), *Kapitał społeczny w małych miastach*, dz. cyt. s.56.

dalej grupa społeczna. Tak rozumiany kapitał społeczny charakteryzują dwie wspólne cechy: struktury społeczne i działania jednostek wewnątrz tych struktur. Kapitał społeczny charakteryzuje się, zatem produktywnością, umożliwiając osiągnięcie pewnych celów³⁹.

J. Coleman twierdzi, że szczególną cechą kapitału społecznego jest „zakotwiczenie” w strukturze społecznej, a także występowanie pod postacią dobra wspólnego. Występowanie w tej postaci oznacza, że kapitał jest dostępny wszystkim tym, którzy zinternalizowali i respektują określone ograniczenia w postaci norm, cenią wartości i na bazie tego gotowi są poświęcić swoje indywidualne interesy na rzecz dobra wspólnoty. Formułuje przy tym pewne zależności: „Im częściej ludzie zwracają się do innych o pomoc, tym większy kapitał społeczny się wytwarza”⁴⁰. J. Coleman podkreślał w swoich analizach dotyczących kapitału społecznego fakt, iż musi on być odnawialny i umacniany, gdyż jak wszystkie inne formy kapitału zużywa się i zanika (...) więzi społeczne zanikają, jeśli nie są aktywnie podtrzymywane; wzajemne oczekiwania i zobowiązania z czasem tracą ważność. Żadne też normy nie przetrwają, jeśli nie będzie stałej komunikacji między jednostkami⁴¹.

Seniorzy odgrywają ważną rolę w budowaniu i umacnianiu kapitału społecznego. Są łącznikiem pomiędzy przeszłością a przyszłością, pełnią istotną rolę w przekazywaniu norm, wartości, tradycji poprzez kultywowanie więzi i relacje międzypokoleniowe. Stanowią również ogniwo, które podtrzymuje wzajemne oczekiwania a równocześnie uczy wzajemnych zobowiązań. Zdaniem J. Colemana najważniejszą formą kapitału są zobowiązania względem podmiotów⁴², czyli poczucie obowiązku dostarczenia/przekazania/wymiany zasobów na rzecz bliższej i dalszej społeczności, i ich dobra wspólnego.

Aby kapitał społeczny był trwały muszą, zdaniem J. Colemana, wystąpić następujące elementy: zaufanie we wzajemnych relacjach, stabilność struktury społecznej, zestaw norm pozwalających by działać altruistycznie⁴³.

---

³⁹ A. Radziejewicz-Winnicki (2009), *Ideologia a partycypacja społeczna. Rola i znaczenie kapitału społecznego* [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności kumulacja ... dz. cyt.*, Wyd. UKW, Bydgoszcz, ss. 13-27, s. 19.

⁴⁰ Tamże, s. 19.

⁴¹ J. Coleman, (1999), *Foundations of Social Theory*, Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, s.321.

⁴² W. Bokajło (2010), *Amerykańskie korzenie kapitału społecznego*, [w:] M. Klimowicz, W. Bokajło (red.) *Kapitał społeczny. Interpretacje, impresje, operacjonalizacja*, DeDeWu, Warszawa, ss. 19-42, s. 28.

⁴³ E. Dołęgowska-Wojnowska (2009), *Wolontariat a kapitał społeczny* [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności kumulacja i redystrybucja*, dz. cyt., ss. 161-168, s. 162-163.

Jak zauważa J. Coleman, w tworzeniu kapitału społecznego niezwykle ważną rolę odgrywa rodzina. Należy ona zdaniem tego Autora do struktur tworzących kapitał społeczny i zapewniających jednostce wsparcie od wczesnego dzieciństwa, a właściwie od momentu poczęcia do schyłku życia⁴⁴. W koncepcje tak rozumianego kapitału wpisują się seniorzy. To właśnie seniorzy kończący z aktywnością zawodową w następnych latach są i będą lepiej wykształceni, mobilni, sprawni, kreatywni, świadomi swoich możliwości, potrzeb i praw. Stanowią i będą stanowić coraz cenniejszy kapitał ludzki i społeczny o ogromnym potencjale.

W koncepcji J. Colemana kapitał społeczny to też produkt uboczny wielu działań jednostkowych – zjawisko nieintencjonalne przejawiające się poprzez funkcje, które pełni oraz efekty, jakie wywiera na życie ludzi⁴⁵. Kapitał społeczny jest tu właściwością struktur społecznych, a nie jednostek i ich działań. Jest dobrem publicznym, z którego mogą korzystać wszyscy, którzy należą do danej struktury. Korzyści z kapitału nie rozkładają się jednak proporcjonalnie do wkładów poszczególnych jednostek, a sami aktorzy społeczni nie mają pewności, że pozostali będą wywiązywać się ze swoich zobowiązań.

Istotny wkład w kształtowanie pojęcia kapitału społecznego wniósł Robert D. Putnam. Autor w *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* zaproponował następującą definicję kapitału społecznego: „Kapitał społeczny to te cechy organizacji społecznych, takich jak sieci (układy) jednostek lub gospodarstw domowych oraz powiązanych z nimi norm i wartości, które kreują efekty zewnętrzne dla całej wspólnoty”⁴⁶. Dla tego uczonego kapitał społeczny odnosi się do takich znaczących cech występujących i dostrzeganych we współczesnym społeczeństwie, jak: zaufanie, normy, sprawcze relacje wszelkich powiązań strukturalnych itp., a więc zmienne, które mogą zwiększać sprawność i wydajność danej struktury społecznej, ułatwiając przy tym podejmowanie skoordynowanych działań. Stanowią one zarazem, występując w danym społeczeństwie, o normach wzajemności i sieci obywatelskiego zaangażowania, które konstytuują warunki dobrego funkcjonowania społeczeństwa nowoczesnego⁴⁷. W grupie społecznej, gdzie ludzie ufają innym, a równocześnie są oni godni zaufania, tam gdzie

---

⁴⁴ J.S., Coleman (2006), *Perspektywa racjonalnego wyboru w socjologii ekonomicznej* [w:] A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (wybór i oprac.), *Współczesne teorie socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, T. I, ss. 145-153, s. 152.

⁴⁵ C. Trutkowski, S. Mandes (2005), *Kapitał społeczny w małych miastach*, dz. cyt. s. 56-59.

⁴⁶ B. Pogonowska (2004), *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej*, dz. cyt. s. 16.

⁴⁷ R.D. Putnam (2005), *Społeczny kapitał a sukces instytucji* [w:] P. Sztompka, M. Kucia (red.), *Socjologia. Lektury*. Znak, Kraków, ss. 388-396, s. 388.

przestrzegane są normy społeczne, a członkowie społeczeństwa wykazują dużą aktywność w swojej społecznej działalności, możemy orzekać o wysokim i zadowalającym występowaniu kapitału społecznego⁴⁸. Normy społeczne są konstytutywną treścią kapitału społecznego, umożliwiają one generowanie mechanizmu kontroli, który to mechanizm pomaga opanować skutki uboczne działań między jednostkami⁴⁹. Podmioty nie mogą korzystać z kapitału społecznego w sposób dowolny, lecz muszą się identyfikować z określonymi wartościami, przestrzegać określonych zasad i obowiązujących norm. W związku z tym podmioty nie mogą izolować się, muszą być otwarte na zaufanie, komunikację, dialog, współpracę, budowanie sieci, otwarte na wzajemność. Te wszystkie czynniki muszą zaistnieć, aby powstał kapitał społeczny⁵⁰.

„Atmosferze zaufania” sprzyja podzielenie norm odwzajemniania uogólnionego, czyli opartego na przekonaniu aktorów społecznych, że wyświadczone obecnie usługi wobec innych zostaną wynagrodzone w przyszłości, choć wartość zwrotów może okazać inna niż poniesionych nakładów”⁵¹.

Drugim źródłem zaufania są sieci obywatelskiego zaangażowania, które mają charakter poziomy, czyli łączą ze sobą osoby zajmujące podobne pozycje i posiadają zbliżony potencjał władzy. Gęste sieci poziome zwiększają szanse na realizację wspólnych celów oraz koszty wycofania się z kooperacji, generują normy wzajemności, ułatwiają komunikację oraz tworzą i podtrzymują wzory współpracy. Sieci te są skuteczniejsze niż pionowe, które łączą osoby zajmujące różne pozycje. W sieciach pionowych trudniej o zaufanie i wzajemność, łatwiej zaś o oportunizm, klientelizm, uległość i wyzysk⁵².

Piotr Sztompka zaufanie uważa za „najcenniejszą odmianę kapitału społecznego”⁵³. Zaufanie w koncepcji tego autora to rodzaj zakładu (przekonania i opartego na nim działania) podejmowanego przez jednostkę na temat niepewnych przyszłych działań innych ludzi. W zakładzie tym aktor społeczny szacuje, na ile działania pozostałych będą

---

⁴⁸ M. Szczepański, A. Śliz (2006), *W kręgu kapitałów* [w:] M. Szczepański, A. Śliz, (red.), *Kapitały: Ludzie i instytucje*. Studia i szkice socjologiczne. WSzZ i NS, Tychy-Opole, ss. 7-27, s.7.

⁴⁹ M. Młokosiewicz (2012), *Kapitał społeczny a nierówności materialne – dynamika związku na przykładzie polskich województw*, *Ekonomia Economics* 4 (21), s. 244, ss.: 242-257.

⁵⁰A. Matysiak (1999), *Źródła kapitału społecznego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, s. 61.

⁵¹ A. Klimczuk (2012), *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wydawnictwo Wiedza i Edukacja, Lublin, s.69.

⁵² R.D., Putnam (1995), *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Znak, Kraków, s. 267-271.

⁵³ P. Sztompka (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. „Znak”, Kraków, s. 244.

dla niego korzystne. Zaufanie daje poczucie przewidywalności zachowań partnerów. Nieufność zaś polega na szacowaniu potencjalnych szkód. Sztompka określa też pojęcie braku zaufania jako sytuacji neutralnej, kiedy aktorzy społeczni nie mają zdania na temat pozostałych – nie okazują ani zaufania, ani nieufności. W koncepcji tej występuje wiele odmian zaufania i rodzajów podejmowanych w oparciu o nie działań. Każdy przejaw zaufania wiąże się z ryzykiem, czyli możliwością wystąpienia niekorzystnych skutków, np. przykrości psychicznych, jeśli osoby obdarzone zaufaniem nie wywiążą się z pokładanych w nich oczekiwań⁵⁴. Cytowany autor podkreśla, że poszczególne społeczeństwa można klasyfikować ze względu na poziom zaufania, jakim obdarzają się ich członkowie. Jeśli jest wysoki, to umacnia się kultura zaufania, a ufność jest istotną normą regulującą zachowania. Jeśli zaś poziom ten jest niski, to społeczeństwo jest zdominowane przez kulturę cynizmu, w której przejawy nieufności ulegają racjonalizacji – oszukiwanie i podejrzliwość służą „rozwiązaniu problemów”⁵⁵.

Według Roberta Putnama kapitał społeczny jest zasobem, który „przekształca gromadkę jednostek, kierujących się własnym interesem, wykazujących małą spójność i słabe poczucie wzajemnych zobowiązań, w aktywną zbiorowość ze świadomością wspólnych interesów, żywym poczuciu wspólnego dobra i zjednoczoną we wspólnym dążeniu do jego osiągnięcia”⁵⁶. R. Putnam wyróżnia dwa podstawowe typy kapitału społecznego. Pierwsza z nich to **wiążąca forma** kapitału społecznego, która oznacza relacje zachodzące pomiędzy jednostkami podobnymi do siebie. Jest to kapitał, który wzmacnia homogeniczność grupy społecznej. Charakterystyczną cechą tego kapitału są silne i gęste więzi oraz skłonność do wykluczania obcych ze swojej grupy. **Kapitał pomostowy** jest natomiast zasobem, który przyczynia się do budowania wzajemnych powiązań pomiędzy heterogenicznymi grupami. Więzy pomostowe są słabsze, ale pozwalają przekraczać bariery zamkniętych struktur grupowych oraz dystanse dzielące jednostki wchodzące w skład poszczególnych kategorii wiekowych czy wyznaniowych⁵⁷. Zdaniem R. Putnama „kapitał społeczny może być jednocześnie dobrem prywatnym i dobrem publicznym. Niektóre korzyści z inwestowania w kapitał społeczny przypadają

---

⁵⁴ Tamże, s. 69-74.

⁵⁵ Tamże, s. 243.

⁵⁶ J. Bartkowski (2005), *Więź społeczna i aktywność stowarzyszeniowa*, [w:] A. Gniewkowska P. Gliński, A. Kościański (red), *Teorie wspólnotowe a praktyka społeczna. Obywatelskość. Polityka. Lokalizm*, Warszawa, ss. 129-146, s. 131.

⁵⁷ C. Trutkowski, S. Mandes (2005), *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wyd. Naukowe „Scholar”, Warszawa, s. 62.

osobom postronnym, inne zaś promują własne interesy osoby dokonującej inwestycji”⁵⁸. Autor łączył kapitał społeczny z zaangażowaniem obywatelskim twierdząc następująco: ci, „...którzy należą do formalnych i nieformalnych sieci społecznych, są bardziej skłonni poświęcić swój czas i pieniądze w dobrej intencji, niż ci, którzy funkcjonują w izolacji społecznej. Z tych powodów altruizm (wolontariat, uczciwość itp.) (...) jest ważnym objawem pozwalającym zdiagnozować obecność kapitału społecznego”⁵⁹.

Według innego klasyka Pierra Bourdieu kapitał społeczny jest „sumą zasobów, aktualnych i potencjalnych, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadania trwałej, mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanej sieci relacji, znajomości, uznania wzajemnego. To znaczy, jest sumą kapitałów i władzy, którą sieć taka może zmobilizować”⁶⁰. Seniorzy ze względu na posiadane doświadczenie życiowe w obrębie rodziny, z przyjaciółmi, sąsiadami, wspólnot i organizacji dysponują dużymi zasobami sieci znajomości. Sieć znajomości jest rozbudowywana poprzez aktywność w nowych formach, dotychczas mniej dostępnych dla seniorów z powodu ich wcześniejszej aktywności zawodowej. Pomimo tego, że krąg znajomych ulega zmniejszeniu na skutek śmierci poszczególnych osób, to może być rozbudowywany poprzez wejście do innych grup, np. klubu seniora, uniwersytetu trzeciego wieku, wolontariat, itp. Seniorzy są zasobem kapitału społecznego, bo są ogniwem łączącym pokolenia i zapewniają równowagę psychiczno-uczuciową. Przekazują oni tradycje i zwyczaje, wartości i cnoty, historie rodziny, społeczności lokalnej, kraju, w których najmłodszy mogą rozpoznać swoje korzenie.

W tak pojmowanym kapitale społecznym istotą jest sieć powiązań opartych na wspólnej, określonej przez społeczne warunki urodzenia, wypracowanej lub uzgodnionej platformie poczynając od rodziny, grupy rówieśniczej, wspólnoty parafialnej, etnicznej, instytucjonalnej, stowarzyszeniowej, państwowej itd. Cechą podstawową wyróżniającą kapitał społeczny jest system normatywny wyznaczający prawa i powinności⁶¹. Andrzej

---

⁵⁸ R. D. Putnam (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s. 36.

⁵⁹ Tamże, s. 197.

⁶⁰ P. Bourdieu, J. Wacquant (2001), *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Oficyna Naukowa, Warszawa, przeł. Anna Sawisz, s. 104-105.

⁶¹ J. Nikitorowicz (2009), *Ku erozji kapitału społecznego w kontekście rozszerzania praw człowieka* [w] K. Marzec-Holka (red.) *Kapitał społeczny a nierówność kumulacja i redystrybucja*, dz. cyt. ss. 45-54, s. 46.

Radziewicz-Winnicki dodaje jeszcze, że dzięki uczestnictwu w grupie i zachodzących relacji, wzajemnych zobowiązań tworzy się wsparcie i dostęp do pożądaných zasobów.⁶²

Według P. Bourdieu „kapitał społeczny oznacza liczbę znajomych, jaką posiada dana jednostka. Ważne jest również jacy są to znajomi, wedle zasady: nieważne co wiesz, ważne kogo znasz. P. Bourdieu uważał, że różny kapitał społeczny poszczególnych osób przyczynia się do tworzenia nierówności społecznych”⁶³. Autor ten pojęcie kapitału określa w kontekście dwóch innych terminów, tj. pola społecznego oraz habitusu. Wśród form kapitału P. Bourdieu wyróżnia:

- kapitał ekonomiczny – pieniądze oraz przedmioty materialne, które mogą zostać wykorzystane do wytwarzania produktów i usług;
- kapitał kulturowy, tj. umiejętności, zwyczaje, nawyki, styl życia;
- kapitał symboliczny, na który składają się symbole stosowane do uprawomocnienia

posiadania pozostałych form kapitału;

- kapitał społeczny, rozumiany jako budowanie potencjalnych zasobów⁶⁴.

Francis Fukuyama przez kapitał społeczny rozumie „umiejętność współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji w celu realizacji wspólnych interesów”⁶⁵. Jego zdaniem dobrobyt współczesnego społeczeństwa, jak również możliwości konkurencji z innymi, są wzmacniane przez jedną, główną cechę kulturową, a mianowicie poziom zaufania, jaki istnieje w danej społeczności. Kapitał społeczny jest tworzony i przekazywany za pośrednictwem mechanizmów kulturowych: religii, tradycji, historycznego nawyku⁶⁶. Postrzega on kapitał społeczny jako zespół wartości i nieformalnych norm obowiązujących w grupie społecznej, które umożliwiają współdziałanie⁶⁷. Jego definicja kapitału społecznego brzmi następująco „zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i

---

⁶² A. Radziewicz-Winnicki (2009), *Ideologia a partycypacja społeczna. Rola i znaczenie kapitału społecznego*, dz. cyt. ss. 13-27, s. 17.

⁶³ K. Sierocińska (2011), *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiary i typy*, dz. cyt. s. 72.

⁶⁴ P. Bourdieu, J. Wacquant (2001), *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, dz. cyt., s. 104-105.

⁶⁵ F. Fukuyama (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, dz. cyt., s.2.

⁶⁶ Tamże, s.39.

⁶⁷ R. Brol (2008), *Kapitał społeczny w gospodarce lokalnej*, [w:] R. Brol (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 3, Wrocław, ss. 314-321, s.316.

umożliwiających im skuteczne współdziałanie”⁶⁸. Przestrzeganie wspólnych norm i wartości tworzy pole dla zaufania, a „zaufanie działa niczym smar, który zwiększa wydajność funkcjonowania każdej grupy lub instytucji”⁶⁹.

Kapitał społeczny to struktura relacji społecznych, umożliwiających osiągnięcie sukcesów. Jest warunkiem rozwoju społeczno-gospodarczego i pożądanej struktury społecznej wnoszącej do życia społecznego cenione wartości⁷⁰. Gromadzenie kapitału społecznego wymaga akceptacji norm danej społeczności, jej regulacji prawnych i zwyczajów, a więc nie może odbywać się z inicjatywy jednostki, gdyż zawsze opiera się na cechach społecznych, a nie indywidualnych. Zmiana zachowań społecznych, a przez to jakości kapitału społecznego, jest procesem trwającym dłużej niż inwestycje w kapitał ludzki i wymaga wysiłku zbiorowego. Kapitał społeczny wiąże się tu z rozpowszechnieniem i realizowaniem takich cnót społecznych jak: odpowiedzialność, lojalność, umiejętność współpracy, poczucie obowiązku, uczciwość, oszczędność, racjonalne rozwiązywanie problemów, pragmatyzm i umiejętność podejmowania ryzyka⁷¹.

A. Krisna i N. Uphoff, wyróżniają dwa typy kapitału społecznego: formy strukturalne oraz formy przekonaniowe (myślone). Zdaniem autorów oba typy kapitału społecznego wchodzi w zakres relacji społecznych i interakcji między ludźmi i wzajemnie na siebie oddziałują, kształtują je oczekiwania. Strukturalny kapitał społeczny poprzez role i sieci społeczne, reguły, procedury umożliwia wzajemne korzystne działania zbiorowe. Przekonaniowy/myślowy kapitał społeczny, obejmujący normy, wartości, postawy i przekonania/wierzenia wytwarza u ludzi skłonności do podejmowania wzajemnie korzystnych działań zbiorowych. „Do podstawowych rodzajów myślowego kapitału społecznego autorzy zaliczają zaufanie, solidarność, współpracę, hojność, szczodrość, wspaniałomyślność oraz jako postaci dodatkowe: uczciwość, egalitaryzm, sprawiedliwość, bezstronność, uczestniczenie, demokratyczne kierowanie. Obie formy kapitału społecznego współdziałają i wzmacniają się nawzajem”⁷².

---

⁶⁸ F. Fukuyama (2003), *Kapitał społeczny*, [w:] L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie*, Zysk i S-ka, Poznań, ss. 169-187, s. 169.

⁶⁹ Tamże, 169.

⁷⁰ A. Przyemeński (2004), *Rozwój kapitału społecznego i jego czynniki* [w] H. Januszek (red), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Akademia Ekonomiczna, Poznań, ss. 44-53, s. 48.

⁷¹ F. Fukuyama (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, dz. cyt., s. 57-61.

⁷² B. Pogonowska (2004), *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej*, dz. cyt., s. 19-20.

Dzisiejszy świat daje oszałamiający wybór możliwości, kim być, jak żyć i co robić, nie dając jednak wskazówek, na co powinniśmy się, zdecydować. W dobie takiej rzeczywistości pożądane dla kapitału społecznego cnoty społeczne ukształtowane i ugruntowane u seniorów mogą stanowić ważne źródło wsparcia i wskazówki dla młodszych pokoleń.

Zdaniem F. Fukuyamy istotę kapitału społecznego stanowi fakt, iż pozwala tworzyć nowe związki międzyludzkie, zakładać grupy, stowarzyszenia i instytucje społeczeństwa obywatelskiego działające spontanicznie w przestrzeni znajdującej się między rodzinami i państwem, a przez to obniżać koszty ich działania i chronić obywateli przed centralizacją administracji i nieudolnością rządów lokalnych⁷³. Obecnie można zaobserwować coraz więcej powstających instytucji i organizacji aktywizujących seniorów. Stwarzają one możliwości do podejmowania różnych form aktywności. Aktywne starzenie się, zarówno osób indywidualnych jak i grup społeczeństwa przynosi seniorom wiele korzyści. Pozwala wykorzystać z upływem lat potencjał, jakim dysponują, by czuć się dobrze pod względem fizycznym, społecznym i umysłowym i uczestniczyć w życiu społecznym, przy jednoczesnym zapewnieniu im odpowiedniej ochrony, bezpieczeństwa, wsparcia i opieki.

Poziom kapitału społecznego warunkowany jest cechami struktur, z których wywodzą się członkowie poszczególnych grup wchodzących w skład społeczeństwa. Struktury te „dają niektórym jego posiadaczom przewagę w określonym polu rywalizacji społecznej i w efekcie same są źródłem kolejnych nierówności”⁷⁴. Nierówny dostęp do zasobów kapitału społecznego rozpatrywany jest przez badaczy zarówno na poziomie zasobów materialnych, jak i kulturowych czy społecznych. Podkreślają oni, że nierówny poziom kapitału społecznego pociąga za sobą utrudnienia w zawiązywaniu więzi pomiędzy wszystkimi członkami społeczeństwa⁷⁵.

Należy podkreślić, że „Kapitał społeczny jest wynikiem współzależności i wzajemnego oddziaływania zjawisk ekonomicznych i społecznych. Jego źródłem są więzi społeczne, w jakich uczestniczą i którymi dysponują, w dosłownym i przenośnym sensie, jednostki i grupy aktywne na polu ekonomii. Stanowią go czynniki kształtujące jakość ludzkich interakcji, zlokalizowane w jednostkach i w ich wzajemnych relacjach,

---

⁷³ Tamże, s. 40.

⁷⁴ J. Bartkowski (2007), *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, dz. cyt., s. 71.

⁷⁵ Tamże, s. 72.

łącznie i wiążące ludzi ze sobą i w efekcie ułatwiające im współdziałanie, kooperację i wymianę w dziedzinach polityki, życia społecznego i ekonomii. Choć nie ma jednej uznanej definicji kapitału społecznego, to o jego zakresie mówią elementy najczęściej używane w jego definicjach. Są to takie terminy jak zaufanie, wartości, normy, relacje wzajemności i ich racjonalne oczekiwania, wspólne działania kooperacyjne, sieci powiązań i dzielenia się informacjami⁷⁶.

Ze względu na znaczącą klasę społecznych uwarunkowań jednostkowego sukcesu życiowego, wyróżnia się **poziom jednostkowy** kapitał społeczny. Jest on formą przejściową między kapitałem ludzkim i społecznym. Są dwie cechy wyróżniające kapitał społeczny tego poziomu: jego jednostkowa lokalizacja i jego ścisły związek z mikro więziami społecznymi. Po pierwsze, wyróżnia go jego indywidualizacja. Są to te środki, które jednostka zdobyła lub może zdobyć dzięki swoim relacjom z innymi ludźmi⁷⁷. Poziom jednostkowy kapitał społeczny to każdy senior i to jego indywidualny kapitał składa się na kapitał społeczny. Jest on konsekwencją więzi społecznych, które jednostka uzyskała wraz z urodzeniem albo które świadomie lub nieświadomie później nabyła. Kapitał jednostkowy jest związany z rodziną, z kręgami towarzysko-przyjacielskimi jednostki, jest zindywidualizowany. Na pierwszym etapie tworzy go głównie rodzina⁷⁸. Ten typ kapitału obejmuje własne wpływy, powiązania i znajomości. Jest to sieć powiązań, które ma do dyspozycji i które może wykorzystać jednostka. Do sieci tej należą również osoby, na których pomoc może liczyć i do których dana osoba ma dostęp⁷⁹. Tak rozumiany kapitał społeczny, jako zindywidualizowany jest powiązany ze środowiskiem życia, które to w przypadku seniorów żyjących na wsi zdeteminowane jest tradycją, przywiązaniem do ziemi, wsi, normami charakterystycznymi dla środowiska wiejskiego.

Jak zauważa Katarzyna Sierocińska „Próbą uporządkowania często sprzecznych rozważań na temat pojęcia kapitału społecznego jest tworzenie typów kapitału społecznego. Typy wydzielane są na podstawie przeważających rodzajów więzi, jakie mogą łączyć ludzi w danej grupie.” Autorka zaznacza, iż istnieją różne podziały powiązań międzyludzkich i jako przykład przywołuje podział powiązań między innymi za R.

---

⁷⁶ Tamże, s. 54.

⁷⁷ A. Nowak, R. Praszkiel (2005), *Zmiany społeczne powstałe pod wpływem działalności przedsiębiorstw społecznych*, "Trzeci Sektor" 2 nr 2, Wyd. Fundacja Instytut Spraw Społecznych, ss. 140-157, s. 145.

⁷⁸ J. Bartkowski (2007), *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, dz. cyt., s. 76-77.

⁷⁹ Tamże, s. 78.

Putnamem, który zaproponował dwa podziały. Jeden z nich przedstawia następujące rodzaje więzi:

1. intensywne i powtarzalne;
2. epizodyczne;
3. jednopasmowe i anonimowe (np. ludzie w kolejce w sklepie, których czasem się widzi);
4. formalnie zorganizowane;
5. nieformalne (gra z kolegami w piłkę nożną);
6. dotyczące spraw publicznych (ochotnicza straż pożarna);
7. dotyczące rozrywki (klub brydżowy);
8. dotyczące i spraw publicznych, i prywatnych⁸⁰.

Reasumując powyższe rozważania można przyjąć za Marią Theiss, iż kapitał społeczny oznacza „sieć powiązań społecznych oraz normy społeczne ich dotyczące, które przyczyniają się do współdziałania ludzi w celu poprawy indywidualnej sytuacji jak też zapobiegania lub rozwiązywania problemów społecznych”⁸¹. Zdaniem A. Radziejewicz-Winnickiego koncepcje kapitału społecznego są podstawą zaangażowania obywatelskiego i stanowią fundament współczesnego społeczeństwa obywatelskiego. Jest to kapitał tworzony przez obywateli a tym samym inny od tworzonych przez rząd, władzę⁸².

Prezentowane poglądy klasyków teorii kapitału społecznego wskazują na fakt, że kapitał społeczny pozwala człowiekowi spełnić się tak w relacjach interpersonalnych, jak i społecznych, i jest niezbędnym elementem życia społecznego pomagającym pomnażać inne zasoby, tak gospodarcze, jak i społeczne.

Pojęcie kapitału społecznego ściśle wiąże się z kapitałem ludzkim. Obydwa terminy zarówno kapitał społeczny jak i kapitał ludzki są terminami wieloznacznymi. Klasyczna definicja kapitału ludzkiego Theodore W. Schulza wskazuje w szerokim ujęciu na „wszystkie cechy psychofizyczne jednostki, takie jak wrodzona zdolność, zasób wiedzy, poziom wykształcenia, umiejętności i doświadczenie zawodowe, stan zdrowotny, poziom kulturalny, aktywność społecznoekonomiczną, światopogląd itp.”.

---

⁸⁰ K. Sierocińska (2011), *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiary i typy*, dz. cyt., s. 73-74.

⁸¹ M. Theiss (2007), *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, s. 7.

⁸² A. Radziejewicz-Winnicki (2009), *Ideologia a partycypacja społeczna. Rola i znaczenie kapitału społecznego*, dz. cyt., s. 24.

Natomiast w ujęciu węższym „utożsamiany bywa zazwyczaj z poziomem wykształcenia danej jednostki”⁸³.

W realizowanym w latach 2007-2013 programie operacyjnym „Program Operacyjny Kapitał Ludzki” termin kapitał ludzki jest definiowany jako pojęcie oznaczające „zasób wiedzy, umiejętności oraz potencjału zawartego w każdym człowieku i w społeczeństwie jako całości, określającym zdolności do pracy, adaptacji do zmian w otoczeniu oraz możliwości tworzenia nowych rozwiązań.”⁸⁴. Ludzie samodzielnie rozwijają się przez praktykę i edukację tworząc tym samym zasoby kapitału ludzkiego. Bernd Hamm twierdzi, że kapitał ludzki to: „wszystkie cechy i zdolności, które można przypisać pojedynczemu człowiekowi. Jedną część kapitału ludzkiego jest zatem kapitałem przyrodniczym, a mianowicie wszystko to, co da się zaliczyć do fizycznej egzystencji i metabolizmu. Drugą część jest kapitałem społecznym, a mianowicie wszystkie działania, które społeczeństwo podejmuje, aby» uszlachetnić «człowieczą naturę, a więc zmienić poprzez wychowanie i kształcenie”⁸⁵. Definicja ta wskazuje, że zasoby ludzkie można analizować indywidualnie lub zbiorowo, że **są zależne od warunków bytowych (socjalnych), w których powstają i działają oraz że kumulują w sobie wartości kulturowe**. Kategoria kapitału ludzkiego przede wszystkim odnosi się do faktu, iż ludzie samodzielnie inwestują we własny rozwój. Odbywa się to poprzez m.in. samokształcenie, dążenie do równowagi praca-życie, dbanie o kondycję fizyczną i psychiczną, udział w aktywnych formach wypoczynku oraz uczestnictwo w szkoleniach zakładowych i pozazakładowych⁸⁶. W ujęciu behawiorysty Johna F. Tomera kapitał ludzki jest kapitałem niematerialnym, który jest ucieleśniony w ludziach lub posiadany przez nich. Ów niematerialny kapitał znajduje się zarówno w poszczególnych jednostkach, w grupach, jak i w relacjach między jednostkami lub grupami. Składa się on ze standardowo rozumianego kapitału ludzkiego, kapitału społecznego, kapitału osobistego, z części kapitału intelektualnego oraz licznych nakładających się na siebie kategorii, jak: kapitał organizacyjny, kapitał moralny, kapitał etyczny, kapitał kulturowy,

---

⁸³ E. Zdrojewski (2009), *Tworzenie zasobów kapitału ludzkiego w Polsce*. Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej, 13, ss., 51-65, s. 53.

⁸⁴ *Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 11.

⁸⁵ B. Hamm (2004), *Kapitał społeczny z punktu widzenia socjologicznego* [w:] L. Frąckiewicz, A. Rączaszek (red.), *Kapitał społeczny*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice, ss. 49-59, s. 52-53.

⁸⁶ H. Król (2006), *Rozwój kapitału ludzkiego organizacji* [w:], H. Król, A. Ludwicyński (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Tworzenie kapitału ludzkiego organizacji*, PWN, Warszawa ss., 423-451, s.424.

kapitał konsumencki itp.⁸⁷ Kapitał ludzki zazwyczaj definiuje się jako połączenie własnych wrodzonych talentów i zdolności jednostek oraz umiejętności i wiedzy, które są zdobywane w trakcie edukacji i szkoleń. Jednak trzeba podkreślić, że nie ma jednej, ogólnie przyjętej definicji kapitału ludzkiego, a jego określenia mogą być skoncentrowane wyłącznie na wykształceniu lub szersze, czyli uwzględniające także np. stan zdrowia, cechy charakteru czy nawet krąg kontaktów społecznych⁸⁸.

Za Andrzejem Sadowskim przyjmuje się, iż wskaźnikami kapitału ludzkiego są m.in.: wiedza, stan cywilny, zawód, miejsce zamieszkania, wyznanie, realizacja praktyk religijnych, zachowania kulturalne, umiejętności zawodowe, stan zdrowia wraz z umiejętnościami jego utrzymania, znajomość języków obcych, obsługi komputera, nabyte w wyniku osobistego wysiłku kompetencje kulturowe, gotowość do kontaktów z innymi, obcymi i związana z tym elastyczność względem różnych kultur i stylów życia, aspiracje, ambicje i możliwości rozwojowe oraz stopień zadowolenia z zamieszkania w danej miejscowości, z posiadanego wykształcenia, z wykonywanej pracy zawodowej. Kapitał ludzki może kształtować się w wyniku indywidualnych wysiłków jednostki nawet wbrew obowiązującym wzorom kulturowym i braku wsparcia ze strony otoczenia społecznego. Poza tym część cech kapitału ludzkiego mogą stanowić inwestycje z zewnątrz, nie do końca zależne od woli jednostki. Z perspektywy indywidualistycznej, to np. starania rodziców, by zapewnić dziecku odpowiednią szkołę, właściwe środowisko dorastania, kształtować pozytywne postawy wobec nauki i pracy oraz zabezpieczyć na nie środki. Z perspektywy zbiorowej zaś, to: lokalne inwestycje w system szkolnictwa ogólnego i zawodowego, szkolenia w czasie pracy, studia dla dorosłych, ochrona zdrowia, wyżywienie społeczeństwa i badania naukowe⁸⁹.

Kapitał ludzki wydaje się być rozumiany najszerszej – jako wartość, która jest niemożliwa do sprzedania. Z perspektywy pedagogicznej ten rodzaj kapitału silnie koresponduje z koncepcją sił ludzkich Heleny Radlińskiej, rozumianych jako cechy posiadane przez jednostki i grupy⁹⁰. Kapitał ludzki jest jednym z czynników determinujących rozwój społeczny i rozumiany jest jako zespół wiedzy, umiejętności, zdrowia, energii witalnej

---

⁸⁷ J.F. Tomer (2008), *Intangible Capital. Its Contribution to Economic Growth Well-being and Rationality*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, s. 14–15.

⁸⁸ Por. J. Bartkowski (2007), *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym* [w:] M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, ss. 54 – 97.

⁸⁹ A. Sadowski (2006), *Białystok. Kapitał społeczny mieszkańców miasta*, dz. cyt., s. 22-24.

⁹⁰ J. Szmagalski (1999), *Siły ludzkie* [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa s. 268-270.

zawartej w danym narodzie. Do podstawowych czynników wzmacniających kapitał zalicza się nakład czasu poświęconego na pracę nad własnym rozwojem połączony z użytym zasobem pieniężnym oraz zasięg i efektywność sektorów specjalistycznych takich jak między innymi: oświata, służba zdrowia, działy prowadzące badania naukowe⁹¹. Czym więcej wartościowego kapitału ludzkiego w danej zbiorowości, tym społeczeństwo jest bardziej zintegrowane i ukierunkowane na funkcjonowanie zgodne z humanistycznymi wartościami. Społeczeństwo pojmowane jako zbiór jednostek, jest ściśle związane poprzez kapitał ludzki z poszczególnymi podmiotami tworzącymi go. **Dostrzeżenie oraz rozwój kapitału tkwiącego w członkach społeczeństwa służy rozwojowi całej zbiorowości**, gdyż wszystkie osoby, niezależnie od wieku poprzez nieustanną interakcję tworzą struktury, w których egzystują⁹². Jednym z pierwszych ekonomistów, którzy dostrzegli, że każdy człowiek może być traktowany jako forma kapitału, był Adam Smith. Pisał on, że umiejętności nabywane przez wszystkich mieszkańców kraju można uznać za część jego kapitału. Podobnie uważał Johann Heinrich von Thünen, który argumentował, że uznanie człowieka za formę kapitału wcale nie uwłacza jego godności⁹³.

Zarówno kapitał ludzki, jak i kapitał społeczny są wynikiem współzależności i wzajemnego oddziaływania w zakresie rodziny i środowiska lokalnego. Ich źródłem są więzi społeczne, w jakich uczestniczą i którymi dysponują, zarówno jednostki, jak i zbiorowości. Czynnikiem kształtującym kapitały jest jakość ludzkich interakcji, zlokalizowana w jednostkach i w ich wzajemnych relacjach, które łączą i wiążą ludzi ze sobą i w efekcie ułatwiają im współdziałanie, kooperację i wymianę w życiu rodzinnym i społecznym. Zakres kapitału społecznego określają takie elementy jak: zaufanie, wartości, normy, relacje wzajemności i ich racjonalne oczekiwania, wspólne działania kooperacyjne, sieci powiązań i dzielenia się doświadczeniem, aktywność obywatelska, kontakty z rodziną i innymi ludźmi, gotowość pomocy. Kapitał społeczny wiąże się z uznaniem relacji międzyludzkich za potencjalne źródło użytecznych zasobów dla jednostek lub grup, kapitał ludzki natomiast uznaje się jako rodzaj zasobu, to min.:

---

⁹¹ J.T. Kowaleski (2005), *Zagadnienia kapitału ludzkiego w kontekście funkcjonowania banku* [w:], M. Woźniak (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, cz. II, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, ss., 377-382, s. 377.

⁹² Ł. Tomczyk (2011), *Kapitał ludzki seniorów a jego wartość społeczna w opiniach słuchaczy cieszyńskiego Uniwersytetu III Wieku* [w:], Z. Szarota (red.), *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości*, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Kraków ss., 123-140, s. 126.

⁹³ K. Cichy, K. Malaga (2007), *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego* [w:], M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, ss., 18-53, s. 18-19.

wykształcenie, wiedza, kwalifikacje, zdrowie, zamieszkiwanie, zasoby materialne. W tworzeniu kapitałów zarówno społecznego, jak i ludzkiego swój udział mają także seniorzy.

Elżbieta Trafiałek wyróżniła siedem potencjałów tworzących kapitał ludzki seniorów:

- ekonomiczny (finansowe wspieranie członków rodziny);
- konsumencki (kupowanie towarów i usług);
- opiekuńczy i samopomocowy (pełnienie ról opiekuńczych względem członków rodziny);
- kulturowy (przekazywanie tradycji, norm, wartości, zwyczajów);
- integracyjny i emocjonalny (bezinteresowna aktywność rodzinna i społeczna);
- edukacyjny (wymiana międzypokoleniowa, doradztwo);
- polityczny (aktywny elektorat)⁹⁴.

Seniorzy posiadają również znaczący potencjał działania, który przedstawia się następująco:

- czasu – seniorzy mają znacznie więcej czasu od osób aktywnych;
- doświadczenia – mają bogaty bagaż doświadczeń życiowych;
- roztropności – wykazują się rozwagą w podejmowaniu decyzji;
- zaangażowania – cechują się potrzebą aktywności i kreatywności;
- odpowiedzialności – cechują się odpowiedzialnością za siebie, członków rodziny i społeczność lokalną⁹⁵.

Seniorzy realizują wiele funkcji w rodzinie i w środowisku lokalnym. Wśród nich można wymienić:

- gospodarczą – wspólne zamieszkiwanie i prowadzenie gospodarstwa domowego z rodziną, co sprzyja budowaniu i podtrzymywaniu silnych relacji w rodzinie;
- ekonomiczną – osobiste źródła dochodu seniorów są wsparciem dla innych członków rodziny, co przyczynia się do budowania więzi rodzinnej;
- emocjonalno-ekspresyjną – podtrzymywanie międzypokoleniowej więzi;
- socjalizacyjną – seniorzy uspołecniają się oraz socjalizują najbliższe osoby;

---

⁹⁴ E. Trafiałek (2004), *Ludzie starzy jako kapitał społeczny*, [w:] L. Frąckiewicz, A. Rączaszek (red.), *Kapitał społeczny*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice, ss., 159-167, s.165-166.

⁹⁵ A. Fabiś, A. Wąsiński (2008), *Aktywność seniorów w Internecie*, [w:] A. Fabiś (red), *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji, Bielsko-Biała, ss., 61-72, s.68.

- wychowawczą i kulturową – przekazują tradycje rodzinne i narodowe;
- opiekuńczą –opiekunowie dla wnucząt⁹⁶.

Wymienione w tym rozdziale cechy kapitału ludzkiego i społecznego wskazują na jego wielowymiarowość i jego znaczenie dla rozwoju społeczności. Ważnym ogniwem każdej społeczności są ludzie starzy. Należy zatem przyjrzeć się specyfice starości i możliwościom ludzi starych w zakresie tworzenia i budowania tego kapitału.

1.2. Elementy kapitału społecznego

Różnorodne ujęcia zagadnienia kapitału społecznego wskazują na pewne wspólne cechy, są to zasoby zaufania, normy odnoszące się do współpracy oraz sieć relacji. Istotnymi elementami kapitału społecznego wymienianymi przez różnych autorów (Fukuyama 1997; Coleman 1999; Bourdieu 2001; Putnam 2005; Sztompka 2007; Theiss 2007) są: uogólnione zaufanie; relacje i więzi między jednostkami i grupami; sieci społeczne oraz aktywność społeczna i sieć powiązań.

1.2.1. Zaufanie jako fundament kapitału społecznego

Zaufanie w obecnych czasach staje się coraz bardziej popularnym przedmiotem badań. Pojęcie zaufania wywodzi się od terminu staropolskiego „pwa”, który można odczytywać jako ufność i nadzieję. W takim znaczeniu pojawia się w średniowiecznych psalterzach np. „w niem pwają”, „w cię pwam”, „pwaj weń.⁹⁷ Zakres semantyczny pierwotnego terminu „pwa” był szeroki. W toku dziejów wykształciły się z niego dwa węższe terminy, które funkcjonowały w pierwotnym znaczeniu: „ufać” i „pewny”. Zmiany terminologiczne pokrywały się ze zmianami znaczeń i funkcji pojęć.

Jak podkreśla Piotr Sztompka „znaczenie zaufania w życiu społecznym wynika z samej egzystencjalnej sytuacji człowieka”⁹⁸. Autor zauważa, że rozumiał to już starożytny myśliciel Arystoteles, który sformułował tezę o człowieku jako istocie społecznej, *homo socius*, a także Zbigniew Herbert, lokując człowieka w *przestrzeni*

⁹⁶ Z. Szarota (2010), *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków, s. 107-108.

⁹⁷ Psalterz puławski (1984), [w:] *Chrestomatia staropolska: teksty do roku 1543*. Oprac. W. Wydra, W. R. Rzepka. Wrocław; *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 449 za:Ł. Trembaczowski (2016), *Zaufanie i ryzyko w doświadczeniu przedsiębiorców*. Wyd. U.Ś., Katowice, s. 57.

⁹⁸ P. Sztompka (2008), *Zaufanie: fundament społeczeństwa* [w:] *Zaufanie a życie społeczne* (red.) H. Mamzer, T. Zalański, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań, ss., 21-29, s. 21.

międzyludzkiej. Człowiek przez całe życie funkcjonuje w relacjach z innymi, dzięki temu jesteśmy tym, kim jesteśmy. Przez to możemy realizować samych siebie. „W pojedynkę nie mamy szans”⁹⁹. Seneka uważał, że zaufanie rodzi się na gruncie wyświadczenia dobrodziejstw: „Istotną cechą wielkiego i szlachetnego umysłu jest to, że nie dba o nagrodę za dobrodziejstwa, lecz o nie same, i że po złych doświadczeniach wciąż szuka dobrego człowieka. Czy byłoby czymś chwalebny niesienie pomocy wielu ludziom, gdyby nikt nie zawiódł nas? Lecz prawdziwą cnotą jest właśnie świadczenie dobrodziejstw bezinteresownych, za które człowiek wspaniałomyślny bierze nagrodę w tej samej chwili, kiedy je świadczy”¹⁰⁰.

Zaufanie odgrywa we współczesnym społeczeństwie coraz większą rolę. Postrzegane jest ono jako ważna wartość stymulująca rozwój pozytywnych relacji, służąca zarówno ufającym, jak i obdarzonym zaufaniem. Piotr Sztompka upatruje przyczyny wzrostu znaczenia zaufania przede wszystkim w tym, że ludzie dziś coraz bardziej ukierunkowują swoje działania na przyszłość, a nie jedynie na teraźniejszość, i dostrzegają swą podmiotowość i współzależność. Przyczynę tego zjawiska P. Sztompka łączy także z rosnącą liczbą nowych zagrożeń i niebezpieczeństw, coraz większymi możliwościami działania, złożonością i nieprzejrzyistością otaczających nas systemów, anonimowością osób, od których zależne są nasze istnienie i pomyślność, i wreszcie – z rosnącą liczbą kontaktów z nieznanymi nam osobami¹⁰¹. Akbar Zaheer, Bill McEvily i Vincenzo Perrone podkreślają w zaufaniu aspekt oczekiwania ufającego względem powiernika, dotyczący trzech kwestii: możliwości polegania na powierniku, wypełnienia przez niego jego zobowiązań w sposób przewidywalny oraz jego uczciwego działania w obliczu pojawiających się możliwości¹⁰².

Koniecznym warunkiem do aktywności społecznej jest zaufanie, otwarcie się na relacje, kontakt z drugim człowiekiem, bez zaufania nie może być aktywności społecznej.

---

⁹⁹ Tamże, s. 22.

¹⁰⁰ Za: ks. M. Drożdż (2017), *Zaufanie ukryte w solidarności*, „Studia Socialia Cracoviensia” 9 nr 2 (17), ss. 11-23, s. 13; <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocjaliacracoviensia/issue/view/195/showToc> [12.09.2018].

¹⁰¹ P. Sztompka (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, dz. cyt., s. 45–49.

¹⁰² Za: S. Soczyński (2017), SDS, *Podmiotowe predyspozycje fundamentem zaufania intra-organizacyjnego w przedsiębiorstwie medialnym*, *Studia Socialia Cracoviensia* 9 nr 2 (17), ss. 73-82, s. 76, <http://dx.doi.org/10.15633/ssc.2456> [10.10.2018]

Rodzaj i poziom zaufania są indywidualną cechą jednostki i wpływa na poziom aktywności społecznej¹⁰³.

Bez zaufania nie mogą istnieć właściwe relacje społeczne. Trudno jest rozwijać współpracę i budować sieci społeczne. Zaufanie jest fundamentem tolerancji, poszanowanie dobra wspólnego, przestrzegania zasad moralnych i prawnych.¹⁰⁴ Zaufanie jest fundamentem społecznych interakcji, jest cennym, wartościowym zasobem umiejscowionym w stosunkach organizacyjnych i międzyludzkich, jest zasadniczym składnikiem kapitału społecznego i jedną z jego najcenniejszych odmian¹⁰⁵. Uogólnione zaufanie do innych ludzi jest przez większość badaczy traktowane jako fundament kapitału społecznego. R. Putnam wyraźnie podkreślał, że „zaufanie jest podstawowym składnikiem kapitału społecznego”¹⁰⁶. Dla wielu teoretyków jest kluczową kategorią i wartością, a jego występowanie, świadczy o wysokim kapitale społecznym. Zaufanie traktowane może być jako cecha psychologiczna – umiejscowiona w osobowości jednostki ukształtowanej przez relacje rodzinne, jak również jej doświadczenia osobiste¹⁰⁷. Jest ono gotowością do akceptowania zachowań drugiej strony, bez konieczności przeprowadzania kontroli i monitoringu zachowań.

Krystyna Skarżyńska opisuje zaufanie jako przekonanie, że ludzie „z natury są dobrzy, że zwykle można na nich polegać, że raczej pomagają drugiemu człowiekowi, niż wykorzystują go przy każdej nadarzającej się okazji”¹⁰⁸. Zdaniem Elżbiety Skrzypek, zaufanie to stosunek zachodzący między trzema elementami: obdarzonym zaufaniem, obdarzającym zaufaniem oraz przestrzenią, w której ta relacja zachodzi¹⁰⁹. To „zakład podejmowany na temat niepewnych, przyszłych działań innych ludzi”¹¹⁰. Według Francisa Fukuyamy „zaufanie to mechanizm oparty na założeniu, że innych członków danej społeczności cechuje uczciwe i kooperatywne zachowanie oparte na wspólnie

---

¹⁰³ O. Kozłowska (2014), *Kultury zaufania a alienacja ponowoczesności*, ACTA UNIVERSITATI SŁODZIENSIS FOLIA SOCIOLOGICA 48, ss. 5-17, s.6.

¹⁰⁴ J. Czapiński, P. Błędowski (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*, Drukarnia Braci Grodzickich Sp. J., Warszawa, s. 78.

¹⁰⁵ P. Sztompka (2007), *Zaufanie: Fundament społeczeństwa*, dz. cyt., s.244.

¹⁰⁶ Tamże, s.264.

¹⁰⁷ P. Sztompka (1996), *Zaufanie: Warunek podmiotowości społeczeństwa*, [w:] K. Gerlach, Z. Seręga (red.) *Oblicza społeczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ss. 110-119, s. 116-117.

¹⁰⁸ K. Skarżyńska (2005), „Czy jesteśmy rozwojowi? Wartości i przekonania ludzi a dobrobyt i demokracja kraju” [w:] M. Drogosz (red.), *Jak Polacy przegrzywają, jak Polacy wygrywają?* GWP, Gdańsk ss., 69-92, s. 81.

¹⁰⁹ E. Skrzypek (2015), *Wiedza i kapitał intelektualny w przedsiębiorstwie* [w:] M. Cisek, K. Wąsowska (red.), *Wiedza i doświadczenie w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, Wyd. UP-H, Siedlce, ss.: 7-18, s. 15.

¹¹⁰ P. Sztompka (2007) *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, dz. cyt., s. 69-70.

wyznawanych normach. Normy te mogą obejmować głęboko zakorzenione wartości dotyczące Boga i sprawiedliwości, ale także świeckie formy regulacji, np. standardy obowiązujące w danej profesji lub przyjęte normy zachowania¹¹¹. Zaufanie zależy od stopnia, w jakim grupa ludzi uznaje wspólne normy i wartości, oraz od tego, na ile członkowie tej społeczności potrafią poświęcić, czy też odłożyć w czasie zaspokojenie swojego partykularnego dobra dla dobra grupy¹¹². Według Anthony'ego Giddensa zaufanie to „oparte na zawierzeniu, które równoważy niewiedzę lub brak informacji, poleganie na osobach lub systemach abstrakcyjnych”¹¹³. Uważa on, że cechą tradycyjnych społeczeństw i klasycznych państw jest tzw. zaufanie bierne „oparte na akceptacji symboli władzy ustanowionych zwyczajowo lub przez tradycję”¹¹⁴. Zaufanie aktywne, będące mechanizmem solidarności społecznej w społeczeństwach postindustrialnych i sieciowych, jest natomiast „oparte na monitorowaniu uczciwości drugiej osoby w sposób otwarty i ciągły”¹¹⁵. Zaufanie aktywne musi być odnawiane, zakłada otwartość, możliwość wykorzystywania nowych informacji oraz publiczną śmiałość. Zastępuje ono uległość dwustronnymi negocjacjami, a jego poszerzanie jest istotne dla redukcji nierówności i ubóstwa¹¹⁶.

Jak pisze Hanna Mamzer „tak rozumiane zaufanie staje się podstawą do angażowania się w relacje z innymi podmiotami uczestniczącymi w życiu społeczności, co stanowi o bogactwie kapitału społecznego”¹¹⁷. Można powiedzieć, że „teorie zaufania krzyżują się z koncepcjami kapitału społecznego”¹¹⁸. Zaufanie w systemie kapitału społecznego stanowi zasób niematerialny, który jest potencjałem do działania jednostki, rodziny, różnych grup społecznych i całego społeczeństwa¹¹⁹. „Zaufanie trzeba uznać za jądro kapitału społecznego”¹²⁰.

---

¹¹¹ F. Fukuyama (1997) *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, dz. cyt., s. 38.

¹¹² Tamże, s. 20.

¹¹³ A. Giddens (2002), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 318.

¹¹⁴ A. Giddens (2009), *Europa w epoce globalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s.13, 144.

¹¹⁵ Tamże, s. 13.

¹¹⁶ A. Klimczuk, (2012), *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wiedza i Edukacja, Lublin, s. 72.

¹¹⁷ H. Mamzer, (2008), *Zaufanie a bezpieczeństwo ontologiczne* [w:] H. Mamzer, T. Zalasinski (red.), *Zaufanie a życie społeczne*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań, ss. 31-43, s. 33.

¹¹⁸ N. Khoma (2014), *Zaufanie jako składowa i uwarunkowanie kapitału społecznego: ukraińskie doświadczenie kształtowania*, „Historia i Polityka” Nr 11 (18), ss., 67-73, s. 67.

¹¹⁹ Por. P. Sztompka (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, dz. cyt., s. 243.

¹²⁰ Tamże, s. 245.

Piotr Sztompka definiuje zaufanie jako siatkę „miękkich” więzi interpersonalnych szczególnego rodzaju, przyczyniających się do wzrostu podmiotowości społecznej i zwiększających potencjał aktywności przez to, że mobilizuje ludzi do działania, uwalniając kreatywną, swobodną, innowacyjną, przedsiębiorczą aktywność zarówno tych, którzy otrzymują kredyt zaufania od innych, jak i tych, którzy takiego kredytu udzielają. Zaufanie zmniejsza potrzebę kontrolowania i monitorowania posunięć innych: „Jeśli jestem obdarzony zaufaniem, mogę działać swobodniej, spontanicznej, nowatorsko i nonkonformistycznie. Jeśli obdarzam partnera zaufaniem, mogę być wobec niego bardziej otwarty, wolny od obaw, nie muszę mu ciągle patrzeć na ręce”¹²¹. Zaufanie wzmacnia zachowania prospołeczne i zachęca do zaangażowania w różne stowarzyszenia. Cementuje więzi jednostki ze wspólnotą, prowadząc do współpracy, wzajemnej pomocy oraz gotowości do poświęcania się na rzecz innych. Zaufanie wzmacnia również tolerancję i akceptację obcych, czyli powiązania społeczne pomostowe. Zdaniem tego autora „Zaufanie staje się podstawową strategią radzenia sobie z niepewnością i niemożnością kontrolowania przyszłości”¹²². W definiowaniu tego pojęcia dominuje traktowanie go jako: kapitału, zasobu lub stanu psychicznego. Wracając do koncepcji P. Sztompki wyróżnia on:

- **zaufanie antycypacyjne** – są to działania zorientowane na innych, opiera się ono na wierze, że ich postępowanie będzie korzystne również dla jednostki, która zaufała;

- **zaufanie powiernicze** – ten rodzaj działań polega na powierzeniu komuś czegoś co jest dla jednostki szczególnie wartościowe;

- **zaufanie obligujące** – tego typu działanie polega na prowokowaniu wiarygodności, obdarzenie zaufaniem ma obligować drugą osobę do przyjęcia podobnej postawy;

- **zaufanie prowokowane** – demonstracja zaufania do drugiej osoby, ma na celu wywołanie wzajemności – często wykorzystywany chwyt szulerski¹²³.

Zaufanie kierowane jest do różnych adresatów, stopniowo rozszerzających się kręgów. Są to inne osoby: członkowie rodziny, przyjaciele, sąsiedzi, koledzy z pracy, partnerzy w interesach - wówczas mowa o „zaufaniu interpersonalnym”; obiekty publiczne: struktury, instytucje, organizacje, państwo – wówczas mowa o „zaufaniu społecznym”; do określonych ról społecznych, zawodów, urzędów i stanowisk

---

¹²¹ P. Sztompka (1996), *Zaufanie: warunek podmiotowości społeczeństwa* dz. cyt., s. 116.

¹²² P. Sztompka (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, dz. cyt. s. 69.

¹²³ Tamże, s. 74 – 78.

rozumianych jako sposób działania typowy i wymagany dla danej pozycji społecznej – wówczas mowa o „zaufaniu pozycyjnym”¹²⁴.

Zdaniem Erica C. Uslandera można wyróżnić dwa dominujące nurty, związane ze sposobem definiowania i różnicowania zaufania. Zgodnie z jego ustaleniami możemy mówić o zaufaniu strategicznym, będącym, jak podaje za Russellem Hardinem, „...prognozą zachowania drugiej osoby.”¹²⁵. Ten rodzaj zaufania jest oparty na wiedzy, czyli na posiadanych informacjach i doświadczeniu – wiem tyle, że mogę ufać. Tym samym zaufanie strategiczne pomaga rozwiązywać problemy przy jednoczesnym obniżeniu kosztów transakcji, jedynym wkładem jest tutaj wiedza konieczna do pojawienia się relacji zaufania. Obdarzenie kogoś zaufaniem, tak rozumianym, można traktować jak zastosowanie strategii decyzyjnej obciążonej ryzykiem. Jest ono oparte przede wszystkim na osobistym doświadczeniu, może być stosowane do rozwiązywania ograniczonego rodzaju problemów, bowiem jego warunkiem jest znajomość drugiej osoby. Jest to, zatem relacja istniejąca pomiędzy konkretnymi osobami w określonym kontekście sytuacyjnym.

Drugi rodzaj zaufania, o którym pisze E.M. Uslander to zaufanie normatywne, czyli postawa moralna nabyta w procesie socjalizacji, nie zależy od osobistego doświadczenia, ale jest poglądem na temat natury człowieka jest nakazem traktowania ludzi tak, jakby byli godni zaufania. Jest to parafraza Złotej Zasady (lub „imperatywu kategorycznego Kanta”) [...] zaufanie normatywne jest wiarą, że inni podzielają twoje podstawowe wartości moralne i dlatego powinni być przez ciebie traktowani tak, jak ty chciałbyś być traktowany przez nich.”¹²⁶. Zaufanie jest podstawą współpracy w grupie społecznej. Aby życie w tej grupie było prostsze, bardziej satysfakcjonujące konieczne jest zaufanie w podejmowaniu decyzji, czasem nawet bez własnego przekonania, co do ich słuszności. Pomimo braku potwierdzenia słuszności swoich decyzji, braku pełnej ich kontroli, musimy jednak decydować, bo brak decyzji przynosi negatywny, ujemny skutek¹²⁷. Zygmunt Bauman, zastanawiając się nad współczesną rolą zaufania, zwraca

---

¹²⁴ Por. tamże s. 103-106;

¹²⁵ E.C. Uslander (2008), *Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne* [w:] P. Sztompka, M. Boguni-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Znak, Kraków, ss., 182-223, s. 189.

¹²⁶ Tamże, s. 185.

¹²⁷ J. Stecko (2014), *Kultura zaufania jako fundament społecznego życia etycznego* [w:] W. Zuziak, J. Myson (red.), *Zaufanie w życiu publicznym*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Wyd. I, ss., 163-174, s. 172.

uwagę na fakt, że obecne społeczeństwo jest zdominowane przez niepewność. Dominacja ta zakłada istnienie całego szeregu niespotykanych dotąd wyzwań dla człowieka¹²⁸.

Jak podkreśla Andrzej Sadowski, wysoki poziom zaufania społecznego między ludźmi występujący w obrębie rodzin, ale także dobrowolnie tworzonych instytucji i organizacji społecznych powoduje, że mieszkańcy są gotowi podejmować kooperację, współdziałanie, aby zrealizować określone cele¹²⁹. Zaufanie jest podstawą relacji międzyludzkich, bez zaufania w relacjach nie można mówić o godnym życiu człowieka¹³⁰. „Przy całkowitym braku zaufania człowiek popadłby w katatonię, nie potrafiłby nawet wstać rano z łóżka”¹³¹.

Należy jednak podkreślić, iż zaufanie jest kruchym zasobem, który jest trudny do zbudowania i utrzymania, natomiast łatwo go stracić. W literaturze przedmiotu wymieniane są zasady, które stanowią podstawę wykorzystania zaufania. Są to:

- zaufanie nie może być „ślepe”;
- musi mieć granice;
- wymaga nauki;
- jest bezwzględne;
- wymaga kontaktów osobistych;
- wymaga więzi;
- wymaga przywódców¹³².

Jak twierdzi Oksana Kozłowska „droga rozwoju wysokiej kultury zaufania to edukacja przez całe życie (*lifelong learning*). Zdolność do zaufania powstaje tu na gruncie dziedziczenia przez podmiot społeczny kapitału kulturowego i społecznego, lecz w jeszcze większym stopniu – na podstawie własnej, ciągłej pracy nad sobą, celowego przezwyciężenia alienacji”¹³³. Można je zbudować wyłącznie na bazie: jasnego podziału wspólnych korzyści, długoterminowego zaangażowania, sprawiedliwego podziału

---

¹²⁸ Z. Bauman (2007), *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, tłum. M. Żakowski, Sic, Warszawa, s. 7.

¹²⁹ A. Sadowski (2006), *Białystok: Kapitał społeczny mieszkańców miasta*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok, s. 36.

¹³⁰ Ks. M. Drożdż (2017a) *Odwaga zaufania – od Redakcji*, „Studia Socialia Cracoviensia” 9 nr 2 (17), s. 1. <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/issue/view/195/showToc> [12.09.2018].

¹³¹ za: Sztompka (2007), *Zaufanie fundament społeczeństwa*, dz. cyt., s. 69.

¹³² E. Skrzypek (2012), *Zarządzanie zaufaniem w administracji publicznej w warunkach nowej ekonomii*, [w:] W. Kieżun, J. Wołęjszko, S. Sirko (red.) *Public Management. Problemy funkcjonowania organizacji publicznych*, Wyd. Akademii Obrony Narodowej, Warszawa, s. 11 i 15, ss.: 11-29.

¹³³ O. Kozłowska (2014) *Kultury zaufania a alienacja ponowoczesności*, dz. cyt., s. 12.

ryzyka, właściwej komunikacji oraz na zrozumieniu potrzeb partnera. W takim samym stopniu dotyczy to współdziałania interorganizacyjnego, jak i intraorganizacyjnego.¹³⁴

Zaufanie jest wynikiem przede wszystkim pozytywnych doświadczeń związanych ze współpracą społeczną i możliwością upowszechniania tego rodzaju wiedzy wśród innych, dlatego też dla poziomu kapitału społecznego ważne są możliwości, jakimi dysponują społeczności w zakresie przenoszenia tego typu informacji¹³⁵. David Halpern, podsumowując wieloletnie badania empiryczne i analizy teoretyczne prowadzone przez wielu badaczy, stwierdził, iż „zaufanie i wiarygodność stanowią istotny aspekt normatywnie rozumianego kapitału społecznego”¹³⁶. Wiele badań empirycznych wykorzystuje poziom zaufania jako jeden z najprostszych i pojedynczych wskaźników kapitału społecznego. Zdaniem P. Sztompki, mocnego uzasadnienia dla takich działań dostarczył R. Putnam, prowadząc w kilkunastu stanach USA porównawcze badania poziomu kapitału społecznego.

Zaufanie to kategoria, która towarzyszy każdemu człowiekowi od urodzenia, aż do śmierci. Jest ono ważne i znaczące dla jednostki, a jednocześnie decyduje o kondycji grup społecznych, mniejszych i większych społeczności, takich jak: rodzina czy społeczność lokalna. Dlatego problematyka związana z zaufaniem jako elementem kapitału społecznego znajduje się w szczególnym obszarze zainteresowań badaczy (min. pedagogów, socjologów, psychologów). Jest to ważny element współczesnych społeczeństw, w których obecnie dominuje złożoność, anonimowość, migracje i współczesne, jakże inne od dawniejszych oczekiwania w zakresie pełnionych ról rodzinnych i społecznych, coraz częściej zaburzone i deficytowe relacje pomiędzy jednostkami w kręgu rodziny i środowiska lokalnego. Oznacza to, że skomplikowana przestrzeń społeczna wymaga od jednostki, instytucji, wspólnot zaufania a nie izolacji i nieufności. Szczególnie ważne jest zaufanie seniorów do młodszych pokoleń, sąsiadów, grup społecznych, wspólnot, instytucji publicznych w kontekście wydłużającego się życia jednostki i zmiany jakości tego życia. Współcześnie coraz rzadziej mamy do czynienia z seniorami żyjącymi w rodzinach wielopokoleniowych. Dlatego też senior

---

¹³⁴ A. Potocki, A. Pietruszka-Ortyl (2005), *Zaufanie jako kluczowy element kapitału relacyjnego aliantów*, [w:] W. Adamus (red.), *Wybrane aspekty zarządzania organizacjami*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków, ss., 141-162, s. 141-143.

¹³⁵ B. Lewenstein (2006), *Spoleczeństwo rodzin czy obywateli – kapitał społeczny Polaków okresu transformacji*, „Societas Communitas. Półrocznik Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego”, 1(1), ss., 163-196, s.165.

¹³⁶ P. Sztompka (2007), *Zaufanie: Fundament społeczeństwa*, dz. cyt., s. 244-245.

aktywny, kreatywny chcący dzielić się swoim kapitałem ludzkim z młodszym pokoleniem bądź innymi jednostkami i budować kapitał społeczny a także senior wymagający wsparcia, opieki powinien rozwijać w toku życia zaufanie do bliskich, dalszych osób i instytucji w celu zaspokojenia swoich, charakterystycznych dla wieku potrzeb.

Zaufanie bada się w trzech wymiarach: publicznym wobec różnych instytucji, prywatnym i tzw. uogólnionym. Podstawową miarą stosowaną w określaniu poziomu zaufania społecznego jest tzw. współczynnik zaufania uogólnionego, czyli odsetek osób uważających, że „większości ludzi można ufać”. Pokazuje on zdolność ludzi do okazywania innym raczej zaufania niż lęku i tworzenia atmosfery danej społeczności zdominowanej bądź przez kulturę zaufania, bądź przez kulturę nieufności¹³⁷. Współczesne badania fenomenu zaufania opierają się na eksperymentalnych grach i badaniach sondażowych. Badania z wykorzystaniem gier pozwalają ocenić skłonność jednostki do współdziałania z innymi. Sondaże najczęściej dotyczą postawy obywateli wobec rządu i innych instytucji oraz zaufania społecznego jako zaufania do „uogólnionego innego”¹³⁸. W socjologii do pomiaru poziomu zaufania społecznego wykorzystywane są takie wskaźniki jak: zaufanie interpersonalne, dobrowolne członkostwo w organizacjach i realizacja w nich konkretnych funkcji, dobrowolny i czynny udział w spotkaniach publicznych, organizacja tych spotkań, dobrowolne działania w interesie społeczności lokalnej, udział w wyborach parlamentarnych oraz pozytywny stosunek do demokracji¹³⁹. Liczne badania pokazują, że poziom zaufania wobec innych osób i różnych instytucji jest zróżnicowany i zależy między innymi od wieku badanych. Z badań przeprowadzonych przez CBOS w latach 2002-2010 wynika, że osoby po 65 roku życia, są najbardziej ufnie nastawione do innych i rządu niż pozostali deklarują, że same zawiodły czyjeś zaufanie lub zawiodły się na kims¹⁴⁰. Poziom zaufania uogólnionego Polaków (również osób starszych) należy do najniższych

---

¹³⁷ J. Osiecka-Chojnacka, B. Kłós (2010), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny na obszarach wiejskich*; Studia BAS Nr 4(24), ss., 51-84, s. 68.

¹³⁸ Por. R. Hardin (2009), *Zaufanie*, przekł. Agnieszka Gruba, Wydawnictwo Sic, Warszawa, s. 50-82.

¹³⁹ J. Czapiński, T. Panek T. (red.), (2009), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, www.analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ_i_raporty, 09.07.2010., s. 271

¹⁴⁰ B. Wciórka, (2008), *Zaufanie społeczne w latach 2002-2008*, Komunikat z badań, CBOS, Warszawa.

w Europie. Najbardziej ufają rodzinie, następnie sąsiadom. Porównywalnie z sąsiadami zaufanie budzą Narodowy Bank Polski oraz Policja¹⁴¹.

1.2.2. Aktywność społeczna i uczestnictwo w organizacjach

Kapitał oparty na zaangażowaniu i uczestnictwie, więziach formalnych, zrzeszeniowych buduje kapitał społeczny pomostowy (*bridging*)¹⁴². Etymologia słowa aktywność wskazuje, że wywodzi się ono od dwóch łacińskich słów *Artus* – ‘czyn’ i *agere* – ‘być czynnym, działać, brać się do działania’¹⁴³. Aktywność społeczna natomiast rozumiana jest jako wszelkie działania nie wynikające z obowiązków rodzinnych, zawodowych, ale spełniające cenione wartości społeczne. Tego typu działania mają charakter dobrowolny, wynikający z potrzeby serca, bezinteresowności¹⁴⁴. Ewa Miszczak pojęcie aktywności społecznej rozumie jako inicjatywy działania podejmowane na rzecz innych ludzi i realizowane poprzez działalność w organizacjach pozarządowych (stowarzyszeniach, fundacjach), wspólnotach nieformalnych (np. parafialnych)¹⁴⁵. Aktywność społeczna ze swej natury wpisana jest w funkcjonowanie każdego człowieka. Ten jej rodzaj aktywności zasada się na „działaniu społecznym” sprowadza się do takiego zespołu zachowań, „które biorą pod uwagę rzeczywiste lub spodziewane reakcje partnera i są nieustannie modyfikowane w zależności od takich reakcji”¹⁴⁶. Słowem, chodzi o wszystkie zachowania uwarunkowane nie tylko naszą wolą, ale również wolą innych osób, z którymi pozostajemy w bezpośrednim lub pośrednim kontakcie. Zachowania te wyrastają z reguły na podłożu potrzeby „odzewu emocjonalnego ze strony innych jednostek”, którą Ralph Linton uznaje za „najbardziej wyróżniającą się i najtrwalszą wśród ludzkich potrzeb psychicznych”. Ta właśnie potrzeba „zycziwego

---

¹⁴¹ J. Czapiński, P. Błędowski (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*, dz. cyt., s. 78.

¹⁴² J. Działek (2011), *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, dz. cyt., tenże (2011a), *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, „Studia Regionalne i Lokalne”, Nr 3(45), ISSN 1509–4995, s. 104, http://studreg.uw.edu.pl/pdf/2011_3_dzialek.pdf (08.10.2018).

¹⁴³ K. Komarnecki (1984), *Słownik łacińsko-polski. Według słownika Hermana Gengenego i Henryka Kopii*, PWN Warszawa, s. 2 i 4.

¹⁴⁴ *Wielka Encyklopedia PWN* (2001), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 23.

¹⁴⁵ E. Miszczak (2016), *Badanie aktywności społecznej i partycypacji obywatelskiej seniorów – mieszkańców Miasta Lublin. Raport z badań terenowych*, Związek Stowarzyszeń Forum Lubelskich Organizacji Pozarządowych, Lublin, s. 4.

¹⁴⁶ P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Wydawnictwo ZNAK, Kraków, s. 64.

odzewu stanowi dla jednostki główny bodziec do społecznie akceptowanych zachowań”¹⁴⁷.

Robert D. Putnam stwierdza, że stowarzyszenia obywatelskie przyczyniają się do efektywności i stabilności demokratycznego rządu zarówno z powodu ich „wewnętrznego” oddziaływania na poszczególnych członków, jak i „zewnętrznego” wpływu na szersze kręgi społeczności. Oddziałując wewnętrznie, stowarzyszenia zaszczepiają swoim członkom nawyk współpracy, solidarności i myślenia o sprawach społecznych. Oddziałując zewnętrznie, gęsta sieć wtórnych związków wzmacnia to, co politolodzy nazywają „artykulacją” i „agregacją interesów”¹⁴⁸. Zdaniem Jana Pięty: „Aktywność społeczna [...] polega na dobrowolnym i zwykle bezinteresownym wykonywaniu różnorodnych prac na rzecz społeczeństwa poza obowiązkami zawodowymi i rodzinnymi”¹⁴⁹.

Aktywność społeczna oznacza spełnianie się ludzi w ramach rozmaitych zadań. Najczęściej człowiek działa w obrębie lokalnych struktur, jakie umożliwiają mu tego rodzaju poczynania. Ich zakres zależy od motywacji oraz intencji uczestnika. Nierzadko wspiera się rozmaite środowiska, w tym emerytów, by aktywizowały się społecznie dla realizacji określonego przedsięwzięcia¹⁵⁰. W przypadku seniorów aktywność społeczna może obejmować m.in. działalność w różnego rodzaju stowarzyszeniach, związkach, klubach, osiedlu mieszkaniowym, udział w akcjach opieki i pomocy, w organizowaniu przedsięwzięć kulturalnych, edukacyjnych i in.¹⁵¹. Aktywność społeczna, oznacza również aktywność obywatelską¹⁵². W naukach społecznych aktywność społeczną (obywatelskość, zaangażowanie społeczne) zazwyczaj definiuje się jako postawę. Autorzy nieco inaczej dookreślają jej treść. Opisują działania na rzecz społeczności, które są jego zobowiązaniem, wynikającym z członkostwa, tzw. działalność, aktywność czy zaangażowanie lokalne. Z punktu widzenia socjologii i psychologii aktywność społeczna

---

¹⁴⁷ R. Linton (1975), *Kulturowe podstawy osobowości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s.19.

¹⁴⁸ R.D. Putnam, R. Leonardi, R.Y. Nanetti (1995), *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, dz. cyt., s. 137.

¹⁴⁹ J. Pięta (2008), *Pedagogika czasu wolnego*, Wydanie II, ALMAMER, Warszawa, s. 125.

¹⁵⁰ A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak A. Chabior (2015), *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*, Impuls, Kraków, s. 199.

¹⁵¹ A. Kamiński (1986), *Czas wolny osób starszych*, [w:] *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 128.

¹⁵² A. Fabiś, J. K. Wawrzyniak, A. Chabior (2017), *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*, dz. cyt., s. 200.

oznacza działanie człowieka jako istoty społecznej, która zawsze będzie kierowała się problemami życia codziennego i będzie dążyła do ich rozwiązania w celu polepszenia bytu własnego i innych członków grupy. Hanna Palska i Piotr Gliński definiują aktywność obywatelską jako celowe działania jednostek oraz ich zrzeszeń, które wkraczają w sferę publiczną i są adresowane do pozostałych uczestników i użytkowników tej przestrzeni¹⁵³. Inni Autorzy podkreślają dążenie do ochrony i pomnażania dobra całego społeczeństwa, aktywność i odpowiedzialność podmiotu współpracującego przy tworzeniu dóbr publicznych¹⁵⁴ czy nastawienie prospołeczne i zdolność do poświęcenia na rzecz innych¹⁵⁵. Lokalna aktywność obywatelska może przyjmować różne działania od „pomocy sąsiedzkiej” (np. robienie zakupów, opieka nad domem w czasie wyjazdu, pomoc w chorobie, odbiór korespondencji), poprzez aktywność w grupach formalnych i nieformalnych (np. datki na cele charytatywne, realizacja celów statutowych, bądź nieformalnych) do aktywności obywatelskiej (np. kontaktowanie się z przedstawicielami władzy, udział w wyborach, referendach, konsultacjach społecznych)¹⁵⁶. Tak pojmowana aktywność lokalna może wpływać korzystnie nie tylko na całą lokalną społeczność, ale również na podnoszenie jakości życia konkretnej jednostki.

Pojęcie uczestnictwa w życiu społecznym nawiązuje do idei społeczeństwa obywatelskiego. W tym znaczeniu mówi się o zaangażowaniu wspólnotowym w działania podejmowane na rzecz swojej społeczności lokalnej. Samo pojęcie uczestnictwa (partycypacji) nie ma charakteru jednorodnego i w zależności od występującego przymiotnika może mieć różne znaczenia, np. partycypacja społeczna czy indywidualna¹⁵⁷. Zaangażowanie obywateli w sprawy otoczenia może przybierać

---

¹⁵³ P. Gliński, H. Palska. (1997). *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, [w:] H. Domański, A. Rychard (red.), *Elementy nowego ładu*. Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa, ss., 365-392, s. 358.

¹⁵⁴ K. Dziubka (2008). *Obywatelskość jako virtu podmiotu demokracji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 3059, s.206.

¹⁵⁵ A. Pacześniak (2007). *Bariery obywatelskości w polskim społeczeństwie po 1989 roku*, [w:] W. Bokajło, A. Wiktorska-Święcka (red.), *Europa obywateli. Polskie społeczeństwo obywatelskie in actu*. ATUT, Wrocław, ss.: 143-153, s. 143.

¹⁵⁶ M. Szczepańska (2018), *Lokalna aktywność obywatelska – czynniki, pułapki, zróżnicowanie. O wzorach zaangażowania charakterystycznych dla wspólnot mieszkaniowych* [w:] „Acta Universitatis Lodzianensis”, *Folia Sociologica*, 64, ss., 105-119, s. 106; <http://dx.doi.org/10.18778/0208-600X.64.07> (10.18.2018).

¹⁵⁷ T. Kaźmierczak (2011), *Partycypacja publiczna: pojęcie, ramy teoretyczne* [w:] A. Olech (red.), *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*, Warszawa, ss., 83-84, s. 83.

odmienne formy. Aktywność społeczna może być spontaniczna i zorganizowana¹⁵⁸. Aktywność spontaniczna to podejmowanie inicjatyw na rzecz lokalnej społeczności poza ramami istniejących organizacji. Może przybierać formę aktywności konstruktywnej (działalność lokalna, w miejscu pracy, wolontariat) lub protestacyjnej (podpisanie petycji, uczestnictwo w manifestacji, organizacja protestu). Aktywność zorganizowana rozumiana jest jako uczestnictwo w organizacjach pozarządowych, partiach politycznych lub organizacjach religijnych.

Termin „organizacje pozarządowe”, czy inaczej trzeci sektor, jest definiowany w sposób szeroki lub wąski. Według pierwszej definicji w zakres pojęcia „organizacje pozarządowe” wchodzi wszystkie te kategorie podmiotów, które obejmuje ustawa z 24 kwietnia 2013 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Do organizacji pozarządowych zalicza się wówczas stowarzyszenia, fundacje, OSP, związki zawodowe, jednostki kościołów i związków wyznaniowych, organizacje samorządu gospodarczego i zawodowego oraz organizacje społeczne tj. komitety rodzicielskie, koła łowieckie, komitety społeczne¹⁵⁹. Uczestnictwo w organizacjach pozarządowych jest o tyle ważne, że są one powszechnie uznawane za pośrednik między instytucjami państwowymi a jednostkami. Funkcjonowanie organizacji pozarządowych przynosi różnorodne korzyści i wartości dla funkcjonowania społeczności lokalnej. Organizacje bowiem:

- działają w oparciu o zasady zmniejszenia kosztów i ekonomicznej efektywności, dlatego często podejmują ryzyko zajęcia się mało popularnymi lub mało znanymi problemami;
- włączają do działania ludzi ze społeczności, aktywizują ich przez wolontariat;
- kontrolują służby publiczne;
- artykułują potrzeby i reprezentują ludzi. Tym samym budują przestrzeń, w której jest tworzony kapitał społeczny¹⁶⁰.

Jednym z aspektów kapitału społecznego jest formalne członkostwo w którymś z oficjalnie istniejących stowarzyszeń/zrzeszeń. O zaletach stowarzyszania pisał już Alexis de Tocqueville na przykładzie amerykańskiego społeczeństwa: „niezależnie od wieku, pozycji i poziomu umysłowego Amerykanie nieustannie się stowarzyszają. Mają nie

---

¹⁵⁸ M. Lewicka (2004). *Kup Pan książkę... Mechanizmy aktywności obywatelskiej Polaków*, „Studia Psychologiczne”, nr 4, ss., 65-82, s. 67.

¹⁵⁹ J. Bartkowski (2005), *Więź społeczna i aktywność stowarzyszeniowa*, dz. cyt., s. 56.

¹⁶⁰ M. Adamczyk (2013), *Wprowadzenie do teorii kapitału społecznego*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 76-77.

tylko towarzystwa handlowe i przemysłowe, do których należą wszyscy, ale również mnóstwo innych: istnieją stowarzyszenia religijne i moralne, stowarzyszenia o poważnym i błahym charakterze, stowarzyszenia zajmujące się ogólnymi i bardzo szczegółowymi sprawami, stowarzyszenia wielkie i małe (...)"¹⁶¹.

Niewymuszona, w pełni dobrowolna działalność ludzi, która może stać się narzędziem zmiany społecznej jest podstawową cechą społeczeństwa obywatelskiego. Natomiast sieć stowarzyszeń uznawana jest „układem nerwowym” społeczeństwa obywatelskiego, gdyż udział w organizacjach społecznych wyzwala w członkach: poczucie sprawstwa, dostęp do informacji, kształtowanie umiejętności politycznych, zaufanie oparte na obopólnym uznaniu, krytycyzm. Cechy te (wypływające z przynależności do stowarzyszeń) kreują kapitał społeczny, a kapitał tworzy sprzężenie zwrotne i wpływa na funkcjonowanie stowarzyszeń. W efekcie częstym miernikiem poziomu kapitału społecznego jest wielość i zasięg różnych form organizacji życia społecznego. Jednocześnie badania wskazują na zależności pomiędzy zaufaniem a uczestnictwem w organizacjach¹⁶².

1.2.3. Sieci społeczne

Sieć stosunków społecznych jako element kapitału społecznego poruszyli i ugruntowali w swoich badaniach czterej prekursorzy tego zagadnienia: Pierre Bourdieu, James Coleman, Robert Putnam i Francis Fukuyama¹⁶³. Podejście do kapitału społecznego tych autorów skupia się na jednostce i jej zachowaniu się w sieciach społecznych (Coleman, Bourdieu) i zbiorowości jako formie organizacji społeczeństwa oraz na analizowaniu wspólnego działania grup (Putnam, Fukuyama).

Relacje zaufania oraz interakcje międzyosobowe w grupie, a w szczególności sieć powiązań istniejących relacji zaufania i wzajemności są fundamentem kształtowania się kapitału społecznego. Aktywność jednostki w działania grupowe zależy od rozmiaru sieci

---

¹⁶¹ A. D. Tocqueville (1996), *O demokracji w Ameryce*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków, Warszawa, s. 116.

¹⁶² za: E. Ingłot-Brzęk (2016), *Diagnoza kapitału społecznego*, WSIiZ Working Paper Series, WP 20, Lipiec, s. 18-19; http://workingpapers.wsiz.pl/pliki/working-papers/WP_Inglot.pdf. (15.10.2018).

¹⁶³ Zob. P. Bourdieu, *Le Capital Social: Notes Provisoires*, „Actes de la Recherche in Sciences Sociales”, Vol. 3, 1980; J. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology”, Vol. 94, supplement, 1988; R. Putnam, *Bowling Alone. America’s Declining Social Capital*, „Journal of Democracy”, Vol. 6, No. 1, 1995; F. Fukuyama, *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, 1995.

(zbiorowe znaczenie kapitału społecznego – koncepcja Putnama) i jakości relacji konfigurujących sieć (indywidualny sens kapitału społecznego – koncepcja Bourdieu).

Sieci społeczne mogą opierać się na wymianie informacji między jednostkami lub spotykaniu się różnych osób w ramach grupy, np. w gronie sąsiadów, organizacji formalnych i nieformalnych¹⁶⁴. Ta wymiana informacji powoduje z kolei budowanie się relacji pomiędzy jednostkami, które mogą mieć różny charakter i nasilenie. Wskaźnikami siły relacji są np. stopień znajomości, częstotliwość kontaktów czy wsparcie materialne i niematerialne¹⁶⁵. Sieć jest względnie trwałą, obiektywnie istniejącą strukturą, nie jest jednak tożsama z grupą społeczną. Opisuąc sieci powiązań (relacji) w społeczności lokalnej uwzględnić należy obok kontaktów społecznych – określanych jako związki nieformalne z rodziną, kolegami, znajomymi, przyjaciółmi, zachowania sformalizowane, wynikające z przynależności do społeczności lokalnych, organizacji, stowarzyszeń. Kapitał społeczny oparty na więziach nieformalnych (z najbliższymi) stanowi wg R.D. Putnama podstawę kapitału wiążącego (*bonding*) –kapitału o charakterze i zasięgu wspólnotowym. Charakterystyczną cechą tego kapitału są silne i gęste więzi oraz skłonność do wykluczania obcych ze swojej grupy. Natomiast kapitał oparty na zaangażowaniu i uczestnictwie, więziach formalnych, zrzeszeniowych, zdaniem R.D. Putnama buduje kapitał społeczny pomostowy (*bridging*)¹⁶⁶.

Podstawą sieciowego wymiaru kapitału społecznego jest założenie, że w sieciach społecznych zawarte są zasoby, które mogą przynieść jednostkom korzyści¹⁶⁷.

James Coleman zwraca uwagę, że każdy rodzaj struktury społecznej kreuje jakąś formę kapitału społecznego, pewne typy struktur traktuje jednak jako szczególnie ważne w tym procesie. Zamknięte sieci charakteryzuje związek pomiędzy wszystkimi elementami struktury, który zapewnia bezpośredni i najszybszy z możliwych kontakt pomiędzy dowolnymi węzłami sieci¹⁶⁸. „Wielkość sieci społecznej warunkuje wielkość wsparcia społecznego. Im więcej relacji społecznych i im są one bliższe i częstsze tym

---

¹⁶⁴ M. Wichłacz (2012), *Sieć a rozumienie przestrzeni polityki*, [w:] A. Czajowski, L. Sobkowiak (red.), *Polityka i polityczność. Problemy teoretyczne i metodologiczne*, Wrocław, Atla 2 – Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe, ss., 101-124, s.106.

¹⁶⁵ H. Dumala (2012), *Transnarodowe sieci terytorialne w Europie*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, s.189 i nast.

¹⁶⁶ J. Działek (2011), *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, dz. cyt.; Działek J., (2011a), *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, s. 104.

¹⁶⁷ E. Inglot-Brzęk (2016), *Diagnoza kapitału społecznego*, dz. cyt., s. 16.

¹⁶⁸ A. Niesporek (2008), *Miejsce i funkcja pojęcia kapitału społecznego w teorii socjologicznej* [w:] M.S. Szczepański, K. Bierwiazzonek, T. Nawrocki (red.), *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, ss., 19-28, s. 24-25.

większe prawdopodobieństwo, że w trudnych sytuacjach życiowych pojawi się pomoc”¹⁶⁹.

Według P. Bourdieu kapitał społeczny to „zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu, lub inaczej mówiąc, z członkostwem w grupie, która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw wiarygodności, który daje dostęp do kredytu w najszerszym sensie tego słowa”¹⁷⁰. Tak rozumiany kapitał to zdaniem Tomasza Kaźmierczaka „tyle, co zasób dóbr dostępnych na mocy członkostwa w grupie”¹⁷¹.

Granice sieci mogą być wyznaczone poprzez status podmiotu, jak np. zamieszkiwanie osoby na danym terytorium, bycie seniorem, emerytem, zarejestrowanie organizacji pozarządowej w danej gminie. Mogą być też wyznaczone poprzez przynależność do określonej organizacji formalnej (np. fundacja, stowarzyszenie, klub seniora), nieformalnych (np. kółko parafialne, koło gospodyń wiejskich) i współpracy między nimi¹⁷².

1.2.4. Relacje i więzi rodzinne

Rozpatrując pojęcie kapitału społecznego nie sposób pominąć rodziny jako źródła budowania kapitału. Rodzina jako instytucja wyposaża jednostkę w zdolności i umiejętności społecznego funkcjonowania, czyli w kapitał społeczny, i sama ów kapitał tworzy oraz jest jego dysponentem. Ów kapitał społeczny, tkwi w zdolności do właściwego przygotowywania kolejnych pokoleń do życia w przyszłym

---

¹⁶⁹ J. Czapiński, P. Błędowski (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście w percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013*, dz. cyt. s. 75-76.

¹⁷⁰ P. Bourdieu, L. Wacquant (2001), *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, dz. cyt., s. 104.

¹⁷¹ T. Kaźmierczak (2007), *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd pojęć*, [w:] Kaźmierczak T., Rymśa M.(red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, ISP, Warszawa, ss., 41-64,s. 44.

¹⁷² S., P., Borgatti, D., S. Halgin (2011), *On Network Theory*, „Organization Science”, nr 22 (wydanie online), s.3.

społeczeństwie¹⁷³. Zasoby rodziny (pozytywne relacje, współpraca i zaufanie, więzi łączące poszczególnych członków, wzajemne wsparcie, zrozumienie i pomoc, zasoby ekonomiczne, aspiracje, wiedza, doświadczenie, pozycja w środowisku społecznym) decydują o jej jakości. Rodzina rozwija umiejętność bezinteresownej współpracy, umacnia zaufanie wśród jej członków, w rodzinie tworzą się interpersonalne relacje bezpośrednie. W rodzinie kształtują się takie cechy jak rzetelność, uczciwość, solidarność, zdolność do współpracy i poświęceń, pracowitość, zamiłowanie do porządku. Zadaniem rodziny jest pomnażanie kapitału, ponieważ to on przyczynia się do realizacji celów i zaspokajania potrzeb jej członków. Rodzinny kapitał społeczny stanowi jeden z istotnych warunków umożliwiających rodzinie i jej poszczególnym członkom integralny rozwój w ramach dobra wspólnego. Dlatego rodzina jest uznawana za największy kapitał społeczny, kształtujący osobowość człowieka i umiejętności w zakresie działalności społecznej, kulturalnej i ekonomicznej. Rodzinny kapitał społeczny można rozumieć jako „więzi między członkami rodziny, które służą ich współdziałaniu i równocześnie nie są w sprzeczności z interesem społecznym”¹⁷⁴.

Istotą kapitału społecznego rodziny są więzi rodzinne. „Najtrwalszymi związkami jakie łączą ludzi, są więzi rodzinne tzn. więzi między: małżonkami, rodzicami a dziećmi, dziadkami a wnukami, rodzeństwem. Trwałość i znaczenie związków rodzinnych mają swoje źródła w tradycji, kulturze, religii oraz w samej instytucji małżeństwa [...] W rodzinie najczęściej i najtrwalej kochamy i jesteśmy kochani, od więzi rodzinnych zależy jakość naszego życia, poczucie szczęścia i poczucie bezpieczeństwa”¹⁷⁵.

Więzi rodzinne tworzone są przez czynniki subiektywne i obiektywne, które mogą występować w różnych proporcjach, wzajemnie się warunkują i trudno je rozdzielić¹⁷⁶. Leon Dyczewski wyróżnia trzy rodzaje więzi: strukturalno-przedmiotową, osobową i kulturową.

1. Wiąż strukturalno-przedmiotową stanowią stosunki i kontakty między członkami, między pokoleniami i w ramach pokoleń, które powstają ze względu na pełnione przez

---

¹⁷³ M., J. Dyrda, J. Zienkiewicz (2016), *Wychowanie w rodzinie źródłem kapitału społecznego*, *Annales s. Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, VOL. XXIX, 1, ss. 199-220, s. 199.

¹⁷⁴ J.J. Sztudynger (2009), *Rodzinny kapitał społeczny a wzrost gospodarczy w Polsce*, *Annales* 12, nr 1, ss., 225-244, s.230-231.

¹⁷⁵ Tamże, s. 225.

¹⁷⁶ Tamże, s. 118.

poszczególne osoby i pokolenia role i zadania. Ich treść koncentruje się wokół wychowania, dzieci, autorytetu rodziców, na prowadzeniu gospodarstwa domowego i udzielaniu wzajemnej pomocy. Podłożem materialnym tych stosunków jest wspólnota mieszkaniowa i gospodarcza. Tego rodzaju więź istnieje w każdej rodzinie, ale w każdej bywa nieco inna. Z jednej strony bowiem, jest ona ściśle związana z istnieniem i funkcjonowaniem rodziny, z drugiej zaś, zależy od wzorów życiowych, wzajemnych postaw osób tworzących rodzinę oraz od częstotliwości i treści ich wzajemnych kontaktów.

2. Więż osobową w rodzinie stanowią stosunki i kontakty między osobami i pokoleniami oparte na sferze poznawczej, a przede wszystkim emocjonalno-wolicjonalnej. Ich treścią są myśli, uczucia, pragnienia, aspiracje i wzajemne postawy zajmowane przez poszczególnych członków rodziny. Bezpośrednią ich podstawą jest wzajemne odniesienie członków rodziny przede wszystkim jako osobowości z całym ładunkiem emocjonalnym, wolitywnym i intelektualnym. W oparciu o ten zespół stosunków i kontaktów, tworzy się – i na nich się opiera – między członkami rodziny tak zwana „więź osobowa”.

3. Więż kulturową stanowią stosunki między osobami w rodzinie, których treścią są postawy zgodności lub niezgodności wobec tych samych wartości, norm, wzorów zachowań, osób, zdarzeń i wszystkich faktów kulturowych. Dlatego też konkretna rodzina ma swoje sekrety i tajemnice, żarty, zabawy, przyjęcia towarzyskie, właściwy sobie sposób spędzania czasu wolnego i wakacji. Posiada własną tradycję, historię i tworzy własną przyszłość¹⁷⁷.

Rodzina jest pierwszym i podstawowym źródłem kształtowania się hierarchii wartości człowieka. Rodzice przekazują podstawowe wartości swoim dzieciom, ale istotną rolę w tym zakresie pełnią seniorzy. Mają oni swój udział w przekazywaniu wartości młodszym pokoleniom poprzez opiekę nad wnukami, opiekę nad osobą chorą w rodzinie, pielęgnowanie i przekazywanie tradycji rodzinnych. Należy również pamiętać o pomocy jakiej seniorzy udzielają własnym, dorosłym już dzieciom¹⁷⁸. Jak podkreśla

---

¹⁷⁷ L. Dyczewski (1976), *Więż pokoleń w rodzinie*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa, s. 43-45.

¹⁷⁸ B. Komorowska, M. Śniadkowski (2016), *Międzypokoleniowa transmisja wartości*, Scientific Bulletin of Chełm Section of Pedagogy No. 2, ss., 67-82, s. 69.

Aleksander Piecuch „bez względu na to jak zmieniają się wartości w biegu życia człowieka ich kolebką zawsze pozostanie rodzina”¹⁷⁹.

Wynikające z faktu przynależności do rodziny więzi rodzinne oznaczające rzeczywiste relacje między członkami rodziny oparte zarówno na uczuciach, jak i na przesłankach materialnych, są ważnym składnikiem kapitału społecznego. To właśnie rodzina stanowi pierwsze źródło doświadczania relacji poziomych (np. relacje rodzeństwa, rodziców, dziadków) i relacji pionowych (np. rodzice-dzieci, dzieci-dziadkowie). Relacje rodzinne są jednym z głównych czynników (posiadanie rodziny, jej liczebność, sposób zamieszkiwania, więzi rodzinne), wpływających na zadowolenie z życia wszystkich jej członków. Posiadanie rodziny, charakteryzującej się bliskimi więziami i dobrymi relacjami jej członków skutecznie wpływa na dobre samopoczucie i przyczynia się do uczucia zadowolenia z życia. Członkowie rodziny mają wówczas przekonanie, że mogą liczyć na wzajemne wsparcie i pomoc. Poprawne relacje w rodzinie dają poczucie bezpieczeństwa, bliskości i miłości, zrozumienia i pomocy.

Mirosław Jarosz twierdzi, iż relacje interpersonalne są wyrazem stosunku, jaki zachodzi między partnerami. Powstają one na skutek wymiany interakcji partnerów, przy udziale czynników poznawczych i emocjonalnych. Odnoszą się do pozytywnych bądź negatywnych powiązań pomiędzy partnerami, których wyrazem mogą być agresja, wrogość, atrakcyjność interpersonalna, pomaganie innym¹⁸⁰. Analizując problematykę relacji nie można pominąć ich typologii. W literaturze przedmiotu naukowcy wyróżniają między innymi następujące typy relacji:

- relacje rzeczowe (formalne), wynikające z ludzkiej pracy i podejmowania różnych ról społecznych;
- relacje osobowe (nieformalne), w których istotny jest czynnik wzajemnego zainteresowania i postaw uczuciowych¹⁸¹.

Inny podział relacji podaje John Hardwit jest on następujący:

- nieosobowe, człowiek traktowany jest instrumentalnie (ważne jest tylko to, czego dostarczam innym);

---

¹⁷⁹ A. Piecuch (2015), *Rodzina – wartość nieprzemijająca – terenem urzeczywistniania wartości* [w:] W. Furmanek, A. Długosz (red.), *Wartości w pedagogice. Rodzina i szkoła środowiskami urzeczywistniania wartości*, Wyd. UR, Rzeszów, ss.: 9-25, s. 15.

¹⁸⁰ M. Jarosz (2003), *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, TN KUL, Lublin, s. 80.

¹⁸¹ Z. Zaborowski (1974), *Stosunki międzyludzkie a wychowanie*, dz. cyt., s. 16.

- quasi-osobiste, związane z podejmowaną rolą. Istotne jest więc posiadanie określonego typu żony, męża lub przyjaciela. Pragnie się od nich czegoś, ponieważ pragnęłoby się tego od każdego, kto pełniłby rolę żony, męża lub przyjaciela;
- osobiste, oznaczają więź ze względu na tę właśnie szczególną, unikalną osobę, kochanie czy nienawidzenie kogoś jedyne¹⁸².

Wskazując na czynnik motywacyjny w relacjach międzyludzkich, wyróżnić można relacje: egocentryczne, w których partnerzy kierują się wyłącznie własnym interesem; rzeczowe, w których relacja traktowana jest jako transakcja handlowa, bez zainteresowania czynnikami, których nie można objąć komercyjną skalą; spersonalizowane, w których partnerzy reagują na siebie jako na integralne, przedstawiające niewymierną wartość osoby; ideowe, w których partner jest współtowarzyszem walki o pewne cele, jako osoba afirmująca podobne wartości¹⁸³.

Dla zagadnienia relacji w rodzinie punktem wyjścia jest określenie więzi rodzinnej, jaka powstaje w obszarze więzi społecznych. Relacje rodzinne są elementem relacji społecznych, o których Halina Guzy-Steinke pisze „relacje społeczne zawierają się w więziach społecznych jako sposób kontaktowania się z drugim człowiekiem, są elementem kultury”¹⁸⁴. O więzi społecznej mowa jest wówczas, gdy ludzi łączą stosunki społeczne zgodne z określonym wzorem postępowania, które posiadają dla nich określoną wartość. Piotr Rybicki wyróżnił trzy podstawowe rodzaje więzi społecznej:

- pierwotną, która jest najstarsza i wypływa z faktu rodzenia (więź naturalna – rodzina),
- stanowioną, a wprowadzoną w celu funkcjonowania większej społeczności (np. naród, państwo),
- zrzeszoną, czyli więź opartą na dobrowolnym doborze ludzi¹⁸⁵.

Więź rodzinna jest pierwszą więzią społeczną opierającą się na dwóch podstawach:

---

¹⁸² J. Hardwit (2002), *W poszukiwaniu etyki związków osobowych* [w] J. Stewart (red.), *Mosty zamiast murów*,

PWN, Warszawa, przekład Joanna Kowalczevska, ss. 386-397, s. 388.

¹⁸³ Z. Zaborowski (1974), *Stosunki międzyludzkie a wychowanie*, dz. cyt., s. 17.

¹⁸⁴ H. Guzy-Steinke (2013), *Relacje wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, dz. cyt., s.28.

¹⁸⁵ P. Rybicki (1997), *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, PWN Warszawa, s. 677-679.

- subiektywnej, stanowiącą świadomość powiązania z innymi osobami w rodzinie oraz poczucie przynależności do nich jako odrębnej grupy,
- obiektywnej opierającej się na czynnikach prawnych, obyczajowych, religijnych, kulturowych itd., a które działają na rzecz trwałości rodziny¹⁸⁶.

Jakość relacji międzyludzkich wpływa w znaczący sposób na tworzenie warunków rozwoju osoby ludzkiej i społeczności. Należy zatem podkreślić pozytywną zależność istniejącą między kapitałem społecznym a dobrem wspólnym różnych ludzkich społeczności. Relacje w rodzinie, w wielorakich ludzkich społecznościach, w społeczeństwie w wymiarze globalnym opierają się na poszanowaniu godności osoby ludzkiej¹⁸⁷.

Relacje łączące członków rodziny dotyczą następujących czynników:

- a) charakteru i intensywności wsparcia i pomocy,
- b) charakteru relacji z członkami rodziny dużej,
- c) kształtowania przekonania o wizji świata pod wpływem relacji rodzinnych,
- d) zaspokajania potrzeby bezpieczeństwa - przeciwdziałanie poczuciu izolacji i osamotnienia, zapewnienie wsparcia materialnego i emocjonalnego¹⁸⁸.

Z badań przeprowadzonych przez Aldonę Żurek wynika, że wzajemne wsparcie, jakiego udzielają sobie członkowie rodziny, można podzielić na te, które:

- 1) mają charakter interwencyjny- dotyczą sytuacji, które wystąpiły nagle i wymagają natychmiastowej reakcji (na przykład udzielenia jednorazowej pomocy materialnej, pomoc w chorobie),
- 2) kształtują zachowania jednostek – pragnień, oczekiwań, ambicji,
- 3) są zadaniami wspomagającymi – wspieranie członków rodziny obok/ w uzupełnieniu usług profesjonalnych instytucji społecznych,

---

¹⁸⁶ J. Brągiel, S. Kawula (2004), *Więzi społeczne w rodzinie* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, Wyd. II uzupełnione, ss. 117-136, s. 118.

¹⁸⁷ M. Stępiak (2016), *Rola rodziny i zrzezeń katolickich w tworzeniu kapitału społecznego*, *Łódzkie Studia Teologiczne* 25/1, ss., 115-126, s. 117.

¹⁸⁸ A. Żurek (2001), *Relacje zachodzące pomiędzy miejską rodziną małą a rodziną dużą*. „Roczniki Socjologii Rodziny” XIII, UAM Poznań, ss., 57-70, s. 60.

4) mają charakter zadań instrumentalnych – pomoc w wypełnianiu przyjętych obowiązków¹⁸⁹.

Rozległe, głębokie i szybkie przemiany społeczne i kulturowe, które charakteryzują współczesne czasy dotyczą także rodzinę. Aby fundament instytucji rodziny był trwały, niezachwiany i stwarzał warunki do rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego wsparcie w rodzinie musi być pełne, wyczerpujące wszystkie obszary wymienione przez Aldonę Żurek i oparte na niezachwianych relacjach i silnych, trwałych więziach rodzinnych.

1.3. Trudności pomiaru kapitału społecznego

Z literatury przedmiotu analizującej zagadnienie kapitału społecznego wynika, że najwięcej kontrowersji dotyczy czterech grup zagadnień:

- „definiowania, operacjonalizacji i mierzenia kapitału społecznego;
- normatywnych i aksjologicznych aspektów kapitału społecznego;
- źródeł kapitału społecznego;
- możliwości świadomego i planowego tworzenia i rozwijania kapitału społecznego”¹⁹⁰.

Jedną z przyczyn kontrowersji jest wielość i płynność definicji kapitału społecznego, oraz trudności przy operacjonalizacji wskaźników, a to jest powodem trudności jego pomiaru. Uwagę na ten fakt zwraca Barbara Fedyszak-Radziejowska, porównując zalety i braki metod ilościowych i jakościowych w tym obszarze¹⁹¹. Autorka w badaniach kapitału społecznego posługuje się wskaźnikami uogólnionego zaufania, zaufania do sąsiadów, władz gminy i partii politycznych, gotowości do współpracy i poczucia wpływu na sprawy publiczne¹⁹². Z kolei Janusz Czapiński przy opisie stanu kapitału społecznego posługuje się takimi wskaźnikami, jak: aktywność na rzecz środowiska lokalnego, udział w wyborach samorządowych, udział w nieobowiązkowych zebraniach i zabieranie na

---

¹⁸⁹ Tamże, s. 62.

¹⁹⁰ Z. Bokszański, H. Kubiak (2005), *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Wyd. Oficyna Naukowa s.c., Warszawa, s. 108.

¹⁹¹ B. Fedyszak-Radziejowska (2006), *Wiarygodność metod jakościowych i sondaży w badaniach kapitału społecznego wsi* [w:] K. Gorlach i G. Foryś, *W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców polskiej wsi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ss. 63–78.

¹⁹² B. Fedyszak-Radziejowska (2006a), *Czy kapitał społeczny bez społecznego zaufania jest możliwy?* [w:] K. Szafranec (red.) *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*. IRWiR PAN, Warszawa ss. 123–146.

nich głosu, pozytywny stosunek do demokracji, przynależność do organizacji i pełnienie w nich jakichś funkcji, zaufanie interpersonalne¹⁹³.

Pomimo różnic w podejściu do sposobów badania i wskaźnikowania kapitału społecznego, wśród badaczy można zauważyć raczej zgodność co do elementów, które należy włączyć do pomiaru kapitału społecznego. W badaniach empirycznych napotyka się raczej zbliżone zestawy miar i wskaźników. W koncepcji – badaczy z Banku Światowego – wskazuje się na sześć źródeł kapitału społecznego. Pierwszym z nich są rodziny, drugim – społeczności, a wskaźnikiem ich siły jest integracja sąsiedzka i zakres grup przyjaciół. Trzecim źródłem są zinstytucjonalizowane i zakumulowane formy współdziałania, takie jak organizacje ekonomiczne. Czwartym źródłem kapitału społecznego jest społeczeństwo obywatelskie. Piątę źródło stanowi sektor publiczny: władza publiczna i jej instytucje w wymiarze narodowym, regionalnym i lokalnym. Szóstym źródłem są więzi etniczne. Osobom, które mają wspólne wartości i wspólną kulturę społeczną, łatwiej się łączyć w grupy i wspierać dla dobra zbiorowego i wzajemnych korzyści¹⁹⁴.

Robert Putnam proponuje pomiar kapitału społecznego za pomocą takich wskaźników jak: członkostwo w grupach dobrowolnych lub liczba takich grup, frekwencja wyborcza oraz czytelnictwo czasopism. Wysoki kapitał społeczny oznacza, że bardzo wielu ludzi będzie stowarzyszało się w grupach dobrowolnych dla różnorodnych wspólnych i indywidualnych celów, brało aktywnie udział w życiu publicznym poprzez uczestnictwo w wyborach oraz chętnie czytało czasopisma. Autor ten, zaproponował również pomiar, np. poziomu altruizmu, mierzonego za pomocą wielkości udziału wydatków na cele charytatywne względem ogólnych wydatków czynionych przez poszczególne osoby, mierzenie liczby osób oddających krew, poziom zaufania, mierzony np. za pomocą badań ankietowych. Francis Fukuyama do wymienionych przez Roberta Putnama wskaźników dodał liczbę członków grup dobrowolnych względem liczby całego społeczeństwa. Takie instytucje jak Bank Światowy bada kapitał społeczny za pomocą pomiaru członkostwa w lokalnych stowarzyszeniach i sieciach. Brane jest również pod uwagę zaufanie (do nieznajomych, do instytucji rządowych itd.), komunikacja społeczna (współpraca,

---

¹⁹³ J. Czapiński (2007), *Trzy typy wykluczenia społecznego* [w:] J. Czapiński i T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2007*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, ss., 315-340, s. 327.

¹⁹⁴ J. Bartkowski (2007), *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, dz. cyt., s. 88.

konflikty i rozwiązywanie konfliktów) oraz działalność grupowa (rozmiar działalności i chęć uczestnictwa)¹⁹⁵.

Niski poziom kapitału społecznego oznacza małą liczbę więzi istniejących między ludźmi albo ludzie znają siebie nawzajem, ale nie obdarzają się zaufaniem. Efektem tego jest niepodejmowanie wspólnych albo indywidualnych działań, mających na celu poprawę życia ogółu społeczeństwa¹⁹⁶. Wysoki poziom kapitału społecznego występuje, gdy ludzie zawierają dobre relacje z innymi członkami społeczności, obdarzają się zaufaniem i wspólnie lub indywidualnie działają z myślą o poprawieniu warunków życia¹⁹⁷.

W badaniach przeprowadzonych na reprezentatywnych próbach dorosłych mieszkańców Rzeszowa w latach 2009 i 2015, na podstawie używanych miar i wskaźników wyróżniono sześć elementów kapitału społecznego. Wyróżnionymi wymiarami kapitału społecznego były:

- uczestnictwo organizacyjne,
- zaufanie,
- chęć do społecznego współdziałania,
- informacja i komunikacja,
- sieci społeczne,
- poczucie podmiotowości¹⁹⁸.

Pierwszym z wyróżnionych i poddanych analizie aspektów kapitału społecznego było uczestnictwo organizacyjne, jego zakres, intensywność i zróżnicowanie. W badaniach przyjęty został bardzo szeroki zakres znaczeniowy pojęcia „organizacja społeczna”. Badanym zadano pytanie, czy kiedykolwiek należeli do:

- stowarzyszenia, organizacji społecznej, politycznej, samopomocowej, fundacji,
- związku zawodowego, służby ochotniczej (np. straży pożarnej),
- komitetu blokowego, zarządu wspólnoty mieszkaniowej,
- trójki klasowej, rady szkoły, rady rodziców,
- koła parafialnego, grupy/wspólnoty religijnej (np. róży różańcowej itp.),
- klubu sportowego, grupy muzycznej, grupy hobbystycznej.

Drugi wyróżniony aspekt badań to wymiar zaufania.

---

¹⁹⁵ K. Sierocińska (2011), *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*, dz. cyt., s. 76-77.

¹⁹⁶ F. Fukuyama (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, dz. cyt., s. 64.

¹⁹⁷ Tamże, s. 71.

¹⁹⁸ H. Kotarski (2013), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 31.

Zaufanie badano w edycji z 2015 r., analizie poddano kilka wymiarów zaufania społecznego, które stanowią zarazem jego szczegółowe empiryczne zmienne składowe. Są nimi:

- poziom zaufania do sąsiadów,
- poziom zaufania do ludzi ogółem (poziom uogólnionego zaufania),
- poziom zaufania do władz samorządowych,
- poziom zaufania do współmieszkańców miejscowości,
- poziom zaufania przełożonych i współpracowników z pracy.

Do pomiaru użyto pięciostopniowej skali Likerta (1 – zdecydowanie się nie zgadzam; 2 – raczej się nie zgadzam; 3 – trudno powiedzieć; 4 – raczej się zgadzam; 5 – zdecydowanie się zgadzam)¹⁹⁹.

Trzeci aspekt to wymiar działania zbiorowego i kooperacji. W ramach analizy tego wymiaru kapitału społecznego w badaniu z 2015 r. poddano badaniu gotowość do zaangażowania się w problemy społeczności lokalnej. Działaniem, w które miałyby zaangażować się badani, był remont ulicy, przy której mieszka (pytanie brzmiało: „Gdyby ulica, przy której Pan(i) mieszka, wymagała remontu, to jak najogólniej by się Pan(i) zachował(a)? 1) Poczekam na decyzję władz odpowiedzialnych za stan dróg w miejscowości; 2) Skieruję pismo do odpowiednich władz, aby przyspieszyć remont; 3) Wyremontuję ulicę obok domu samodzielnie; 4) Zorganizuję komitet mieszkańców ds. remontu ulicy, aby ją wyremontować samodzielnie; 5) Zorganizuję komitet mieszkańców ds. remontu ulicy, aby większą grupą wywierać wpływ na władze odpowiedzialne za stan drogi; 6) Inne działania; 7) Nie zrobię nic, będę czekał na inicjatywę sąsiadów”²⁰⁰.

Czwarty wymiar tworzy zakres informacji i komunikacji. Ten aspekt określa zakres wiedzy i poinformowania o czynnikach, które mogą pomóc w wychodzeniu z biedy.

Piąty aspekt traktuje o wymiarze sieci społecznych. W ramach tego wymiaru poddaje się analizie naturę i natężenie zjawisk zachodzących we wspólnotach – podziały i różnicowania społeczne w nich występujące. Jako jego miary stosuje się natężenie kontaktów społecznych i ich zróżnicowanie. W 2009 r. badani mieszkańcy Rzeszowa poproszeni zostali o wskazanie liczby osób, które zaliczają do swoich przyjaciół i znajomych, w towarzystwie których dobrze się czują, mogą porozmawiać o osobistych sprawach, zwrócić się o pomoc w trudnej sytuacji życiowej.

---

¹⁹⁹ H. Kotarski, K. Malicki, M. Palak, K. Piróg (2016), *Rzeszowska diagnoza społeczna 2015*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 100.

²⁰⁰ Tamże, s. 101.

Szósty wymiar to upodmiotowienie, potencjał działania politycznego. Poczucie podmiotowości ściśle skorelowane jest z problematyką aktywności obywatelskiej²⁰¹.

2. Charakterystyka procesu starzenia się i starości

Wstęp

Rozdział drugi, znaczący dla analizowanej problematyki podejmuje zagadnienie starzenia się i starości. Starzenie się człowieka ma przebieg indywidualny, uwarunkowany wieloma czynnikami między innymi: czynnikami genetycznymi oraz przebiegiem poprzednich okresów ontogenezy. Złożony, zindywidualizowany proces starzenia się człowieka przebiega w kilku płaszczyznach: biologicznej, psychicznej i społecznej. Kategoria starości, daje wiele możliwości badawczych wynikających z jej charakteru ewolucyjnego, postępującego procesu starzenia demograficznego, jak również nowych interpretacji tego okresu. W tym rozdziale przedstawione jest zagadnienie starzenia się w ujęciu jednostkowym, indywidualnym oraz w ujęciu globalnym, demograficznym. Przyjęto, że kapitał społeczny seniorów uwarunkowany jest wieloma czynnikami, dlatego jeden z podrozdziałów (2.3) zatytułowany „Socjologiczno-społeczne aspekty starzenia się i starości” jest poświęcony temu zagadnieniu. Autorkę interesowało również zagadnienie dotyczące rodzajów aktywności podejmowane przez osoby starsze oraz postawy wobec seniorów.

2.1. Starość globalna - ujęcie demograficzne

Podejmując się analizy zagadnień dotyczących ludzi starych trudno uciec od aspektu demograficznego starzenia się społeczeństwa, które dotyczy niemalże całego świata. Jak zauważa Jerzy T. Kowaleski demograficzne spojrzenie na proces starzenia się populacji pozwala ocenić zarówno stopień zaawansowania zjawiska, jak i jego dynamikę w określonym czasie na danym obszarze²⁰². Demograficzne starzenie się to „proces uznawania populacji za starszą zgodnie z określonym kryterium, takim jak: wzrost

---

²⁰¹ Tamże, s. 102.

²⁰² J.T. Kowaleski (2008), *Struktura demograficzna starszego odłamu ludności (rozważania metodologiczne i elementy obrazu sytuacji w województwach i powiatach na przełomie stuleci)*. [w:] J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red): *Starzenie się ludności Polski. Między demografią a gerontologią społeczną*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss., 9-33, s. 12.

proporcji ludności starszej w populacji lub zwiększenie się stosunku liczby osób starszych do liczby dzieci”²⁰³

„Proces postępującego starzenia się ludności, czyli wzrost odsetka osób powyżej 60 (europejska granica wiekowa) lub 65 roku życia (propozycje ONZ akceptowane w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii) jest nieuniknioną konsekwencją przemian dwóch składowych ruchu naturalnego – rozrodczości i umieralności”²⁰⁴. Już od drugiej połowy XX wieku obserwuje się wzrost liczby osób starszych. Szacuje się, że na świecie żyje około 600 mln ludzi powyżej 60 roku życia, a co miesiąc przybywa milion następnych. Postępujące starzenie się społeczeństw najwyższej rozwiniętych krajów świata jest faktem demograficznym²⁰⁵.

W odniesieniu do państw europejskich zjawisko starzenia, nabrało w ostatnich dziesięcioleciach niemal zawrotnego tempa. Według danych Eurostatu i Komisji Europejskiej średni wiek mieszkańca Unii Europejskiej wynosi 39,8 lat, ale w roku 2060 będzie to już 47,2 lat. Osoby w wieku 65 lat lub starsze będą stanowiły prawie 30% ludności Unii Europejskiej w roku 2060²⁰⁶. Ten sam trend starzenia się społeczeństwa odnotowuje się również w Polsce. Według prognozy demograficznej na lata 2008-2035 liczba Polaków w tym czasie zmniejszy się o 2 mln – z 38,2 mln do prawie 36 milionów. Równocześnie liczba osób w wieku powyżej 65 lat wzrośnie z 5,1 mln do 8,3 milionów. Oznacza to, że za życia jednego pokolenia Polaków następują poważne zmiany w strukturze ludności: odsetek osób w wieku 60+/65+ wzrośnie z prawie 16% do ponad 26,7%, a w grupie wiekowej 80+, stanowiącej w 2007 roku 3% całej populacji, do 7,2% w 2035 roku²⁰⁷. Według *Prognozy ludności na lata 2008-2035* w roku 2035 liczebność ludności w wieku poprodukcyjnym zbliży się do liczebności populacji w wieku produkcyjnym. Ten gwałtowny wzrost, zwany jest „siwieniem polskiego społeczeństwa”.

Notowane w latach 50. wydłużanie się przeciętnego trwania życia mężczyzn w starszym wieku uległo zahamowaniu w latach 60. Ponowny jego wzrost rejestrowano

---

²⁰³ A. A. Zych (2007), *Leksykon gerontologii*, dz. cyt., s. 38.

²⁰⁴ P. Szukalski (2007), *Proces starzenia się ludności – przyczyny, etapy konsekwencje* [w:] T. Grodzicki, J. Kocemba, A. Skalska (red.), *Geriatry z elementami gerontologii, Podręcznik dla lekarzy i studentów*, dz. cyt., ss. 13-18, s. 13.

²⁰⁵ Z. Woźniak (2004), *Globalizacja problemów zdrowotnych i starzenia się a rodzina*, [w:] Z. Tyszka (red.), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunki przemian.*, Wyd. UAM, Poznań, ss., 381-408, s. 388.

²⁰⁶ A. Lusawa (2013), *Programy profilaktyczne na rzecz zdrowego starzenia się i w służbie osób starszych* [w:] B. Samoliński, F. Raciborski (red), *Zdrowe starzenie się: Biała Księga*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa, ss. 151-153, s. 151.

²⁰⁷ GUS (2009), *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, Warszawa, s. 234-240. www.stat.gov.pl [dostęp 18 wrzesień 2016].

dopiero od połowy lat 80. Tym samym, w latach 1950-2014, dalsze trwanie życia 60-latka wydłużyło się tylko o 4,6 lata (do 19,2 lat), a 75-latka o 3,2 roku (do 10,1 lat). Wśród kobiet w tym wieku notowano stałą poprawę parametrów trwania życia. Dalsze trwanie życia 60-letniej kobiety wydłużyło się w latach 1950-2014 o 7,2 lat (do 24,3 lat), natomiast 75-letniej kobiety o 4,8 (do 12,6 lat)²⁰⁸.

Tabela 1 Prognoza liczby ludności w wieku poprodukcyjnym w podziale na miasto – wieś w latach 2008 – 2035

Tys./lata	2007	2008	2009	2010	2015	2020	2025	2030	2035
Ogółem	6082,5	6186,3	6295,1	6413,9	7380,3	8367,9	8996,7	9289,1	9621,7
Miasta	3796,0	3886,9	3980,3	4079,7	4802,7	5444,7	5750,8	5803,1	5895,3
Wieś	2286,5	2299,4	2314,8	2334,2	2 577,7	2 923,2	3 245,9	3 486,1	3 726,3
%/lata	2007	2008	2009	2010	2015	2020	2025	2030	2035
Ogółem	16,0	16,2	16,5	16,8	19,4	22,1	24,0	25,2	26,7
Miasta	16,3	16,7	17,2	17,6	21,0	24,0	25,8	26,6	27,8
Wieś	15,5	15,5	15,5	15,6	17,1	19,3	21,4	23,3	25,2

Źródło: GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, 2009, www.stat.gov.pl [dostęp 18 wrzesień 2016]

Przewidywane przeciętne trwanie życia w 2035 r. wyniesie 82,9 lat dla kobiet (79,7 lat w 2007 r.) i 77,1 lat dla mężczyzn (71 lat w 2007 r.), co zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2. Prognozowane trwanie życia kobiet i mężczyzn w latach 2007–2035

Rok	2007*	2010	2015	2020	2025	2030	2035
Kobiety	79,7	79,8	80,2	80,8	81,5	82,2	82,9
Mężczyźni	71,0	71,4	72,3	73,4	74,6	75,8	77,1

* dane rzeczywiste

Źródło: GUS, *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, 2009, www.stat.gov.pl [dostęp 18 września 2018]

Proces demograficznego starzenia się społeczeństwa jest bardziej zaawansowany w mieście niż na wsi. Zgodnie z prognozą GUS (2008) w 2035 r., w miastach będzie znacznie wyższy odsetek osób w wieku 80 i więcej lat²⁰⁹. Prognozy wskazują, że będzie pogłębiać się zjawisko feminizacji starości, wyrażające się powiększającą się wraz z

²⁰⁸ GUS (2015), *Trwanie życia w 2014 r.*, Warszawa, (dostęp 20.04.2016.) <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/trwanie-zycia/trwanie-zycia-w-2014-r-,2,9.html>

²⁰⁹ GUS (2009) *Prognoza ludności na lata 2008-2035*; http://www.stat.gov.pl/gus/5840_8708_PLK_HTML.htm (09.09.2018)

przechodzeniem do kolejnych grup wieku przewagą liczby kobiet. Udział kobiet w subpopulacji osób starszych zaznacza się szczególnie po 80. roku życia²¹⁰.

Tabela 3. Stratyfikacja wieku społeczeństwa polskiego do 2035 roku

Lata	2010	2015	2020	2025	2030	2035
Ogółem	38092000	38016000	37830000	37438000	36796000	35993000
0-17	7107000	6918000	6959000	6816000	6253000	5632000
18-44	15294000	15005000	14072000	12823000	11624000	10834000
45-59	8211000	7473000	7195000	7765000	8622000	8719000
60-64	2327000	2691000	2650000	2190000	2102000	2450000
65 lat i więcej	5153000	5929000	6954000	7844000	8195000	8358000

Źródło: Rocznik Demograficzny 2010

Coraz częściej w społeczeństwie spotyka się osoby sędziwe, których wiek osiąga 100 lat i więcej. Liczba 85-latków i starszych wzrasta 6-krotnie szybciej w porównaniu z ogólną populacją, a w przypadku 100-latków i osób starszych różnica ta jest nawet 10-krotna²¹¹. Wzrost liczby wyjątkowo starych osób spowodował, że w literaturze przedmiotu pojawiły się dodatkowe określenia granic wieku, jak np. *oldest old* (>85 roku życia) i *superstulatkowie* (*supercentenarians*), tj. żyjący > 110 lat²¹².

W Polsce jedną z najważniejszych przyczyn starzenia się społeczeństwa (obok zmniejszenia urodzeń i wydłużenia się życia ludzkiego) jest skala procesów migracyjnych. Na zjawisko starzenia się ludności wpływają pośrednio takie czynniki, jak: poziom zamożności społeczeństwa, proponowany model rodziny, aktywność zawodowa kobiet, poziom opieki społecznej i ochrony zdrowia, wykształcenie ludności oraz polityka społeczna państwa²¹³.

²¹⁰ Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników, GUS, Warszawa 2012, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13164_PLK_HTML.htm dane dostęp [07.10.2018];

²¹¹ A. Błażnio (2012), *Starość non profit. Wolontariat na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce i na świecie*, Wyd. UKW, Bydgoszcz, s. 19.

²¹² K. Duda (2012), *Proces starzenia się*, dz. cyt., s. 3.

²¹³ A. Dragan (2011), *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki. Opracowanie Tematyczne OT-601*, Biuro Analiz i Dokumentacji, Zespół Analiz i Opracowań Tematycznych, Kancelaria Senatu, Warszawa, <http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/15/plik/ot-601.pdf> (10.05.2019).

2.2. Starzenie się i starość – ujęcie jednostkowe

Starzenie się i starość są pojęciami, których nie udało się jednoznacznie zdefiniować ani na gruncie nauk biologicznych, ani społecznych. Jak zauważa Piotr Błędowski²¹⁴ definicje tych pojęć można podzielić na takie, które wykorzystują kryteria biologiczne, stosowane w naukach przyrodniczych, oraz takie, które wykorzystują kryteria demograficzno-społeczne, używane w naukach społecznych. Analizując różne podejścia stosowane przez naukowców/badaczy można stwierdzić, iż starzenie się jest powszechnym i naturalnym procesem życiowym, o pewnej dynamice, przechodząc z jednej fazy w kolejną. Proces starzenia powoduje zmiany struktur i funkcji organizmu, które są: uniwersalne, stopniowe, spontaniczne, nieodwracalne, a „z osobniczego punktu widzenia niekorzystne”²¹⁵. Jak twierdzi Adam A. Zych proces starzenia się należy „rozpatrywać wielowymiarowo – z różnych punktów widzenia i w kilku aspektach”, biologicznym, psychicznym i społecznym. Biologiczne starzenie się odnosi się do funkcjonowania ciała jednostki i cechuje je stopniowe wygasanie funkcji poszczególnych narządów i układów. Psychiczne starzenie się „odnosi się do samoświadomości jednostki i jej zdolności przystosowania się do stopniowego starzenia się – jest to odbiór własnych procesów starzenia się, na który składają się takie elementy, jak; poznanie, samoocena, motywacja i odczucia”. Społeczne starzenie się dotyczy tego „jak jednostka postrzega proces starzenia i jak traktuje ją dane społeczeństwo”²¹⁶. Nieuniknionym efektem procesu starzenia się, który następuje nieuchronnie po okresie dojrzałości jest starość, która jest traktowana jako pewien stan w życiu człowieka. Starość ma charakter statyczny i analizowana jest w aspekcie liczby przeżytych lat - wiek kalendarzowy, w aspekcie stanu sprawności organizmu – wiek biologiczny, oraz w aspekcie zmian psychicznych - wiek psychologiczny²¹⁷. Starość to „końcowy etap w życiu człowieka rozpoczynający się wraz z osiągnięciem określonego konwencjonalnie progu starości. Jest dynamicznym i synergicznym związkiem procesów biologicznych i psychicznych oraz zmian w sferze społecznej aktywności jednostki”²¹⁸. Według Józefa Piotrowskiego²¹⁹, starość jest

---

²¹⁴ P. Błędowski (2002), *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa, s. 62.

²¹⁵ K. Duda (2012), *Proces starzenia się* [w:] A. Marchewka, Z. Dąbrowski, J.A. Żołądź (red.), *Fizjologia starzenia się. Profilaktyka i rehabilitacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, ss., 1-32, s. 2.

²¹⁶ A.A. Zych (2009), *Przekraczając smugę cienia. Szkice z gerontologii i tanatologii*, BPS „Śląsk”, Katowice, s. 26-28.

²¹⁷ A.A. Zych (2007), *Leksykon gerontologii*, „Impuls”, Kraków, s. 163, 167, 199.

²¹⁸ B. Szatur-Jaworska, (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa, s. 33-34.

²¹⁹ J. Piotrowski (1973), *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, PWN, Warszawa, s. 38.

zjawiskiem kulturowym, wywołanym na podłożu biologicznym, związanym z osłabieniem sił (inwolucją). Nie ma żadnego obiektywnego czy przyrodniczego progu starości. Wiązanie początku starości z wiekiem chronologicznym 70, 65, 55 lat jest czysto umowne, konwencjonalne i upowszechniło się wraz z systemem zabezpieczeń społecznych. Zdaniem Denisa B. Bromleya starzenie się ludzi jest zespołem zmian zachodzących w strukturze i funkcjonowaniu organizmu oraz w procesach przystosowawczych jednostki. Starość może być następstwem kumulowania się chorób i urazów ciała bądź naturalnych procesów starzenia się komórek i tkanek²²⁰. Biologowie i lekarze określają starość jako okres życia ustroju po wieku dojrzałym, charakteryzujący się obniżeniem funkcji życiowych i szeregiem zmian w poszczególnych układach i narządach. W ujęciu tym podkreśla się zarazem konieczność odróżnienia postępującego procesu starzenia się od fazy starości długotrwałej. Wśród różnych podejść definicyjnych starości na uwagę zasługują te, które nie postrzegają starości jako stanu statycznego i nie określają jej w kategoriach wieku, ale postrzegają starość jako dynamiczny proces, etap rozwoju człowieka, który nigdy się nie kończy i wiąże się ze specyficzną zmianą warunków życia²²¹.

Określenie czasu trwania starości (w przeciwieństwie do czasu trwania faz ją poprzedzających) jest trudne. Ta cecha ludzkiego życia jest osiągnięta indywidualnie. Niemożliwe jest również wyznaczenie jednej „uniwersalnej” granicy starości, która mogłaby obowiązywać w każdej sferze życia. Wielość czynników wpływających na proces starzenia się powoduje, że starość jako ostatni etap w życiu człowieka jest różna dla każdego. Z upływem lat, zmiany starcze nawarstwiają się w starzejącym się organizmie, jednak ich zaawansowanie i konsekwencje są bardzo zróżnicowane. Wszystko to powoduje, że ludzie starzy nie stanowią jednolitej, homogennej grupy pod względem stanu zdrowia, sprawności fizycznej i psychicznej, sytuacji życiowej, ekonomicznej i społecznej. Zdaniem Wojciecha Pędicha uzasadnia to potrzebę podziału starości na podokresy. Autor proponuje następującą periodyzację tego okresu:

- starość wczesna (wiek podeszły) – między 60 a 74 (ukończonym rokiem życia);
- starość późną – między 75 a 89 rokiem życia;

---

²²⁰ D.B. Bromley (1969), *Psychologia starzenia się*, PWN, Warszawa s. 36-37.

²²¹ Por. B.M. Puchalska (1986), *Starość jako faza rozwoju człowieka*. [w:] I. Borsowa (red.), *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 59; A. Chabior (1997), *Edukacja w życiu ludzi starych – komunikat z badań*. „Edukacja”, nr 4, s. 101.

- starość bardzo późną (długowieczność) – powyżej 90 roku życia²²².

W literaturze gerontologicznej istnieje wiele podziałów tego okresu życia człowieka. Zbędne wydaje się przytaczanie w tym miejscu faz starości według różnych autorów. Najczęściej przytaczany jest podział starości dokonany przez Ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) i ten podział autorka przyjmuje za obowiązujący w dysertacji. Eksperti WHO wyodrębnili następujące etapy:

- wiek przedstarczy (*łac. praesenum*) - od 45 do 59 lat;
- wczesna starość (III wiek) - od 60 do 74 lat, w tym *young elderly*- od 65 do 74 lat;
- późna starość (*old elderly*) - od 75 do 89 lat, w tym „sędziwa starość” (IV wiek) - powyżej 80 roku życia;
- długowieczność - powyżej 90 roku życia²²³.

Nieodłącznym pojęciem związanym z procesem starzenia się i starości, jest pojęcie „człowiek stary”. W niniejszym opracowaniu mianem ludzi starych określana jest kategoria społeczna, czyli zbiór osób podobnych do siebie pod względem społecznie istotnych cech (takich jak wiek, posiadane role społeczne i świadomość korzystania ze świadczeń społecznych), którzy są świadomi tego podobieństwa i swojej odrębności od innych²²⁴. Najnowsze badania pokazują wyraźnie, że sytuacja osób starszych zależy od fazy starości, w której się znajdują. Umowny podział starości na III oraz IV wiek ma zastosowanie nie tylko do diagnozowania sytuacji życiowej i zdrowotnej tej populacji, lecz także do formułowania zadań polityki społecznej wobec starości i starzenia się społeczeństwa²²⁵.

---

²²² W. Pędich (2007), *Procesy starzenia się człowieka* [w:] T. Grodzicki, J. Kocemba, A. Skalska (red.), *Geriatry z elementami gerontologii ogólnej. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, VIA MEDICA, Gdańsk, ss. 2-5, s. 3-4.

²²³ K. Duda (2012), *Proces starzenia się*, dz. cyt., s. 3.

²²⁴ Synonimami określenia „ludzie starzy” w artykule są zwroty „osoby starsze”, „ludzie starsi” i „seniorzy”. Za: A. Klimczuk (2013), *Budowa kapitału społecznego ludzi starych w kontekście polityk aktywizacji i aktywnego starzenia się* [w:] K. Walotek-Ściańska, M. Śerák, M. Szyszka, Ł. Tomczyk (red.), *Starzenie się i starość w dynamicznie zmieniającym się świecie*, Wyd. Humanitas, Sosnowiec-Praha, s. 11.

²²⁵ M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), (2012), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Ter Media, Warszawa.

2.3. Socjologiczno-społeczne aspekty starzenia się i starości

Powszechnie początek starości, kojarzony jest z momentem przejścia na emeryturę. Wiązą się z tym etapem w życiu człowieka zmiany wynikające z pogorszenia sytuacji finansowej, zmniejszeniem grupy przyjaciół, znajomych, ze zmianą statusu społecznego, poczuciem utraty celów życiowych. Wszystkie te czynniki mają związek z pogorszeniem się dobrostanu psychicznego i społecznego, co w konsekwencji może wpływać negatywnie na stan zdrowia seniora. Pojawia się dużo czasu wolnego, który przy braku umiejętności jego zagospodarowania, redukuje wszelką aktywność, skazując jednostkę na izolację społeczną²²⁶. Na ten czas nakłada się coraz częstsza utrata bliskich, współmałżonka, przyjaciół i znajomych. Konsekwencją tych wszystkich trudności może być izolacja społeczna. Wszystkie te wydarzenia dotyczą przede wszystkim seniorów, którzy zaniedbali swoje przygotowanie do emerytury. Najbardziej widocznymi oznakami społecznego starzenia się są, zdaniem D.B. Bromleya, systematyczne zmniejszanie zakresu interakcji międzyludzkich, ograniczenie bądź przerywanie aktywności zawodowej, osłabienie bądź całkowity zanik kontaktów towarzyskich, wycofanie się z uczestnictwa w życiu społecznym. Zjawiska te powodują koncentrację na problemach własnych człowieka starego, który staje się bardziej egocentryczny. D. B. Bromley stwierdza, że „okres ten jest łatwiejszy dla ludzi, którzy przez całe życie mieli wyraźne zainteresowania i zgodnie z nimi ukierunkowaną aktywność”²²⁷.

Istotną konsekwencją demograficznego starzenia się społeczeństwa jest coraz częstsze samotne zamieszkiwanie osób starszych – tzw. singularyzacja starości. W przyszłości wzrost liczby jednoosobowych gospodarstw domowych będzie się utrzymywał. Według prognoz GUS, w 2030 r. ogółem 53,3% gospodarstw jednoosobowych będzie prowadzonych przez osoby w wieku co najmniej 65 lat, w tym 17,3% przez osoby w wieku 80 lat i więcej. W liczbach bezwzględnych jednoosobowych gospodarstw domowych prowadzonych przez osoby w wieku 65 lat i więcej jest 2740 tys., w tym 887 tys. gospodarstw, w których pozostawać będą samotnie osoby w wieku 80 lat i więcej. Należy podkreślić, iż znacznie częściej w jednoosobowych gospodarstwach pozostają kobiety²²⁸. Niewątpliwie jedną z poważniejszych kwestii społecznych związanych ze

---

²²⁶ Z. Szarota (2004), *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 43-44.

²²⁷ B. D. Bromley, (1969), *Psychologia starzenia się*, dz. cyt., s. 84.

²²⁸ P. Błędowski (2012a), *Starzenie się jako problem społeczny. Perspektywy demograficznego starzenia się ludności Polski do roku 2035* [w:] M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, *Aspekty medyczne,*

starością jest niesamodzielność i uzależnienie od pomocy innych osób. Według deklaracji uczestników badania *PolSenior* pomocy w wieku 55-59 lat wymaga 7% respondentów; w wieku 65-69 lat 14,5%. Udział osób potrzebujących pomocy wzrasta z wiekiem. W grupie wiekowej 85-89 – 62,5%, a wśród osób w wieku 90 i więcej lat – 80,4%. Jak widać zapotrzebowanie na pomoc jest wyraźnie skorelowane z wiekiem²²⁹.

Wśród społecznych konsekwencji starości i związanej z nią zmiany ról społecznych należy wskazać wykluczenie społeczne. Warto jednak podkreślić, że w Polsce sama starość nie jest przyczyną wykluczenia. Prowadzi do niej przede wszystkim niski poziom dochodów i niski standard życia, coraz częstsze samotne pozostawanie w gospodarstwie domowym i niesamodzielność, a także niewystarczający poziom rozwoju usług społecznych, przede wszystkim częsty brak wychodzącej poza rodzinę sieci wsparcia społecznego, np. działających w skali lokalnej placówek opiekuńczych, i niedostateczny rozwój usług opiekuńczych udzielanych przez pomoc społeczną. Wśród seniorów zagrożonych wykluczeniem znajdują się zwłaszcza ci, którzy ze względu na ograniczony poziom samodzielności z trudem opuszczają swoje mieszkanie lub zmuszeni są stale w nim pozostawać²³⁰.

Piotr Szukalski wymienia szereg innych konsekwencji starzenia się ludności:

1. Z punktu widzenia ekonomii – podstawowe znaczenie ma zwiększające się obciążenie ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku poprodukcyjnym. Oznacza to zdaniem Autora, iż chcąc utrzymać wysokość świadczeń emerytalno-rentowych i poziom opieki zdrowotnej seniorów, należy oczekiwać zwiększonych obciążeń fiskalnych nakładanych na wynagrodzenia i na wydatki ponoszone głównie przez osoby aktywne zawodowo.
2. Proces starzenia się ludności stawia nowe zadania przed systemem opieki zdrowotnej. Z uwagi na starzenie się ludności wzrośnie przede wszystkim zapotrzebowanie na procedury geriatryczne, związane ze specyficznymi potrzebami najstarszych pacjentów.

---

psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce, Termedia, Wydawnictwa Medyczne, Poznań ss. 11-23, s. 17.

²²⁹ P. Błędowski (2012b), *Potrzeby opiekuńcze osób starszych* [w:] M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia, Wydawnictwa Medyczne, Poznań ss., 449-466, s. 454.

²³⁰P. Błędowski (2013), *Społeczne aspekty problemu starzenia się. Sytuacja materialna osób starszych. Problem wykluczenia społecznego* [w] B. Samoliński, F. Raciborski (red.), *Zdrowe starzenie się. Biała Księga*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa, ss. 18-21, s. 20.

3. Zmiana relacji międzypokoleniowych, zarówno w społeczeństwie, jak i w rodzinie. W ramach społeczeństwa pojawia się z jednej strony „nowa waloryzacja” seniorów (np. dostrzeganie seniorów jako wyborców, konsumentów itp.). Z drugiej strony mamy do czynienia z rozprzestrzenianiem się ideologii ageizmu (dyskryminacji ze względu na wiek).
4. Zmiana pozycji seniorów w rodzinie – z jednej strony wzrasta znaczenie międzypokoleniowej więzi emocjonalnej i prywatnych transferów intergeneracyjnych (dary rzeczowe i finansowe, użyczenie mieszkania, wzajemna opieka, świadczenie różnorodnych usług). Z drugiej strony zasada „intymności na dystans” (tj. oddzielnego zamieszkiwania dorosłych przedstawicieli różnych pokoleń) zmniejsza współzależność²³¹.

Naukowe wyjaśnienie procesu starzenia się w aspekcie socjologiczno-społecznym opiera się na dwóch dominujących teoriach: teorii wyłączenia się (nieangażowania) i teorii aktywności. Opierają się one na założeniu, iż normy i role społeczne mają wpływ na tożsamość i zachowanie osoby starszej.

Fundamentem teorii wyłączenia się jest pojęcie „wyłączenia” jako charakterystyczna cecha człowieka w podeszłym wieku. Zgodnie z tą teorią powodami społecznej izolacji oraz ograniczania zakresu interakcji człowieka starego z innymi mogą być: proces wycofania się jednostki, a także jej pragnienie usunięcia się z życia społecznego, przy równoległym odsuwaniu się większości społeczeństw od ludzi starzejących się i starych, brak koncepcji dalszego życia, zmiana ról społecznych, głównie zawodowej i rodzinnej, a w konsekwencji osłabienie więzi rodzinnych, przyjacielskich i koleżeńskich oraz choroby, stałe frustracje bądź psychiczne zmęczenie²³². Zjawisko społecznego odsuwania się ludzi starych wynikać może również z dążenia do utrzymania równowagi społecznej i udostępnienia miejsca pracy ludziom młodym²³³.

U podstaw tej teorii leżą trzy zasadnicze założenia. Po pierwsze, zakłada się, że wycofanie starzejących się osób z przejawianych dotychczas form aktywności społecznej jest zjawiskiem naturalnym. Po drugie, proces ten traktowany jest jako nieuchronny. Po

---

²³¹ P. Szukalski (2007), *Proces starzenia się ludności – przyczyny, etapy, konsekwencje*, dz. cyt., s. 16-17.

²³² J. Rembowski (1984), *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, PWN, Warszawa- Poznań, s. 32-33.

²³³ za: A.A. Zych (1999), *Człowiek wobec starości. Szkice gerontologii społecznej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice, s. 39

trzecie, owo wycofanie nie musi oznaczać nieudanej starości²³⁴. Dostosowanie własnej aktywności do aktualnych możliwości daje człowiekowi starszemu satysfakcję i dobre samopoczucie. Wycofanie eliminuje stresy związane z pracą i różnymi rolami społecznymi, pozwala wykorzystać czas wolny na aktywność właściwą dla okresu starości. Proces ten jest zinternalizowany przez starzejącą się osobę do tego stopnia, iż uznawany jest za niezbędny do zachowania radości i zadowolenia z życia.

Koncepcją opozycyjną wobec koncepcji wycofania się jest teoria aktywności. Jej podstawowym jest twierdzenie, że warunkiem udanej starości jest długotrwała realizacja przez ludzi starszych wszelkich form aktywności, jako wartości cenionej społecznie, do najpóźniejszych lat. Jak pisze Józef Rembowski aktywność „jest potrzebą psychiczną i społeczną w każdym wieku, nie wyłączając późnych lat życia człowieka. Tak więc ludzie starzy są zadowoleni z siebie, jeśli w ich zachowaniu ujawnia się zachowanie zastępcze po utracie roli pierwotnej. Satysfakcja w tym wieku wiąże się bezpośrednio z podtrzymywaniem aktywności w wieku średnim”²³⁵. Teoria ta, opiera się na pozytywnej korelacji pomiędzy aktywnością a szczęściem oraz dobrym samopoczuciem osób starszych. Aktywność osób starszych traktuje się jako naturalny element zdrowego przebiegu starzenia się nawiązujący do tradycyjnych wzorców.

Opowiadając się za teorią aktywności, przedstawicielka psychologii humanistycznej Charlotta Bühler na podstawie obserwacji doszła do następujących wniosków:

1. Należy uwzględnić podstawową tendencję kulturową, której wszyscy podlegamy, a jest nią przypisywanie wartości zachowaniom aktywnym. Aktywność jest zatem wartością cenioną społecznie.
2. Współczesny człowiek w naszej kulturze czuje się najlepiej wówczas, gdy może żyć w rytmie: praca – czas wolny, dlatego też osobom w podeszłym wieku należy stwarzać okazje do sensownej społecznie działalności i aktywności.
3. Zbliżający się kres życia zmusza ludzi do indywidualnego zastanowienia się nad sensem życia i śmiercią, bez względu na dotychczasową aktywność życiową²³⁶.

---

²³⁴ J. Halik (2002), *Starzenie się społeczeństw jako proces demograficzny i społeczny* [w] J. Halik (red.), *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa ss., 9-27, s. 17.

²³⁵ J. Rembowski (1984), *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, dz. cyt., , 34.

²³⁶ za: Zych (1999), *Człowiek wobec starości. Szkice gerontologii społecznej*, dz. cyt., s. 38

Koncepcja aktywnego starzenia się zakłada zapewnienie jednostce możliwości bycia jak najdłużej społecznie produktywną. Społeczna produktywność definiowana jest jako każda aktywność, która wytwarza dobra i usługi, niezależnie, czy opłacana, czy nie, włączając taką aktywność jak praca domowa, opieka nad dziećmi, wolontariat, pomoc rodzinie i przyjacielom²³⁷.

Jak wskazano wyżej, omówione teorie (wyłączania się i aktywności) są dominujące w wyjaśnianiu socjologiczno – społecznych aspektów starzenia się i starości. Na uwagę jednak, zasługuje jeszcze jedna spośród wielu, teoria kompetencyjna. Jak twierdzi Zofia Szarota - jest ona swoistą kontynuacją i uzupełnieniem teorii aktywności²³⁸. Jest ona również zbliżona do teorii produktywnej starości, którą definiuje się jako formę płatnej lub bezpłatnej działalności, która stanowi wartość dla społeczeństwa lub wspólnoty²³⁹. Założeniem tej teorii jest promocja kompetencji osób starszych, która jest rozumiana jako „zdolność człowieka do przyjęcia odpowiedzialności za swoje życie i samodzielne jego kształtowanie”²⁴⁰.

Zagadnienie kompetencji należy rozpatrywać w trzech wymiarach:

1. fizycznym (kompetencja sprowadza się do stanu zdrowia, zdolności fizycznej, jak również braku zapotrzebowania na pomoc i opiekę),
2. poznawczym (kompetencja sprowadza się do inteligencji, pamięci, zdolności uczenia się i rozwiązywania problemów),
3. społecznym (kompetencja sprowadza się do radzenia sobie ze środowiskiem społecznym)²⁴¹.

Społeczne starzenie się jest postrzegane jako „przemiana potrzeb i ról społecznych, stylu życia i zabezpieczenia ekonomicznego osoby starzejącej się, a zarazem to, jak jednostka postrzega proces starzenia się i jak odnosi się do niej dane społeczeństwo. Ten rodzaj starzenia się określa związki między jednostkowym doświadczeniem starzenia się a społeczeństwem, w którym dany człowiek funkcjonuje. Analizując społeczne starzenie się, należy uwzględnić oczekiwania związane z wiekiem, odnoszące się między innymi

---

²³⁷ P. Szukalski (2012), *Aktywność zawodowa* [w:] M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, dz. cyt., ss., 407-417, s. 407.

²³⁸ Z. Szarota (2000), *Formy aktywności mieszkańców domu pomocy społecznej dla osób starszych* [w] A. Panek, Z. Szarota (red.), *Zrozumieć starość*, „Text”, Kraków, ss., 48-58, s. 50.

²³⁹ Bass, Caro, 1992 s. 67, za: J. Halicki (2000), *Edukacja seniorów w świetle teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*, Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok, s. 18.

²⁴⁰ Krause, 1987, s. 365 za: Tamże, s. 13.

²⁴¹ Lehr 1989, s. 4-5, za: Tamże, s. 12.

do: ról społecznych, statusu, sposobu ubierania się oraz komunikacji werbalnej i niewerbalnej. [...] Starość społeczna polega na ograniczeniu się jedynie do roli człowieka starego. Jest ona uwarunkowana kulturowo oraz podlega przemianom wraz ze zmianami w obyczajowości i społecznym systemie wartości”²⁴².

Spółeczna pozycja osób w starszym wieku niejednokrotnie zależy od stereotypu starości funkcjonującego w danym środowisku społeczno-kulturowym. Nierzadko te stereotypowe wyobrażenia na temat starości nie tylko przeczą rzeczywistym możliwościom intelektualnym i sprawnościowym osób starszych, ale w sposób tendencyjny wypaczają rzeczywisty obraz wieku podeszłego, są krzywdzące dla osób starszych i przyczyniają się do ich stygmatyzacji²⁴³. Stereotypy prowadzące do uprzedzeń wobec osób starszych mogą powstawać na bazie zjawiska określanego przez Johna Bunzela gerontofobią, która definiowana jest jako irracjonalny strach przed starymi ludźmi, wrogość lub nienawiść do nich. W rzeczywistości spowodowana jest lękiem przed własną starością i śmiercią²⁴⁴. Seniorzy są postrzegani jako grupa osób nieprodukcyjnych, a więc bezużytecznych społecznie. Takie postrzeganie ludzi starych prowadzi do powstania społecznych uprzedzeń, stereotypów, w konsekwencji jest podłożem poglądów i zachowań dyskryminacyjnych. Z raportu opracowanego w 2008 roku na wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich dotyczącego stanu przestrzegania praw osób starszych w Polsce wynika, iż przyczyną ograniczeń uczestnictwa w życiu publicznym nie są bariery formalne, ale postawy społeczne zarówno osób w starszym wieku, jak i młodszych pokoleń²⁴⁵.

2.4. Współczesne społeczne postawy wobec ludzi starych

We współczesnym społeczeństwie kultury Zachodu zorientowanym na młodość „konsekwencje przynależności do grupy ludzi starzejących się są najmniej przyjemne: starsi ludzie są grupą społecznie napiętnowaną. Podobnie jak o „seksizmie” czy

---

²⁴² A.A. Zych (2007), *Leksykon gerontologii*, dz. cyt., s.168

²⁴³ B. Tobiasz-Adamczyk (2007), *Spółeczne aspekty starzenia się i starości* [w] T. Grodzicki, J. Kocemba, A. Skalska (red.), *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, dz. cyt., ss. 37-41, s. 37.

²⁴⁴ J. Bunzel 1972, s. 124 za: W. Kołodziej (2006), *Stereotypy dotyczące starzenia się i ludzi w podeszłym wieku* [w] S. Steuden, M. Marczuk, *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wyd. KUL, Lublin ss. 91-102, s. 94.

²⁴⁵ P. Szukalski (2008), *Zagrożenia praw osób starszych na rynku pracy w Polsce* [w:] B. Szatur-Jaworska (red.), *Stan postrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, ARGRAF, Warszawa, ss., 19-36, s. 20.

„rasizmie”, mówi się dziś o „ageizmie” (*ageism*) – jako trzecim wielkim „izmie” związanym ze społecznymi uprzedzeniami, dyskryminacją i odrzuceniem ludzi w podeszłym wieku”²⁴⁶.

Określenie *ageism* zostało wprowadzone w 1969 roku przez Robert N. Butlera na oznaczenie stereotypizacji, dyskryminacji (np. na rynku pracy, w polityce, życiu kulturalnym i/lub społecznym) oraz uprzedzeń z powodu wieku. Termin ten, ma szerszy zasięg niż gerontofobia. „Dyskryminacja wiekowa oznacza [...] niechęć do ludzi opartą na przekonaniu, że starzenie się czyni ich nieatrakcyjnymi, nieinteligentnymi, niezdolnymi do pracy zawodowej, słabymi i seksualnie nieaktywnymi. Ten rodzaj dyskryminacji dotyka osoby starsze, stereotypowo postrzegane jako godne litości, niezaradne, schorowane, stojące u progu śmierci lub niepotrafiące funkcjonować w społeczeństwie ludzi zdrowych, młodych i „normalnych”²⁴⁷. Ageistowskie mogą być zarówno postawy i działania wobec ludzi starzejących się, jak i instytucje społeczne lub normy i role przypisywane ludziom ze względu na wiek²⁴⁸.

Poznanie postaw wobec ludzi starszych jest ważne, gdyż stereotypowe poglądy na życie i rozwój człowieka mogą być ważną przyczyną niewłaściwego traktowania ludzi starszych w społeczeństwie, a w konsekwencji mogą powodować spadek samooceny i poczucia kontroli nad własnym życiem²⁴⁹.

Już w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia naukowcy zaczęli gromadzić informacje sugerujące, że społeczeństwo negatywnie ocenia starzenie się i ludzi starych. Od tamtego czasu wielu badaczy uznało, że uzyskane wyniki badań dowodzą rozpowszechnienia stereotypów i uprzedzeń wiekowych. Okazało się przy tym, że ludzie oceniają osoby stare na dwa różne przeciwstawne sobie sposoby. W zakresie postaw wobec ludzi starych „w ogóle” uzyskano rezultaty wskazujące na istnienie negatywnych stereotypów. Natomiast w obszarze dotyczącym ludzi starych jako „konkretnych osób” odnotowano bardzo pozytywne wyniki²⁵⁰.

---

²⁴⁶ J. Trempała, L. Zając-Lamparska (2007), *Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe*, „Przegląd Psychologiczny”, TOM 50, Nr 4, ss., 447-462, s. 448.

²⁴⁷ A.A. Zych (2007), *Leksykon gerontologii*, dz. cyt., s. 47.

²⁴⁸ J. Trempała, L. Zając-Lamparska (2007), *Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe*, dz. cyt., s. 448.

²⁴⁹ Rodin, Langer 1980, za: Trempała, Zając-Lamparska, dz. cyt. s. 450.

²⁵⁰ Crockett 1987, s. 235, za: W. Kołodziej (2006), *Stereotypy dotyczące starzenia się i ludzi w podeszłym wieku*, dz. cyt., s. 98.

Zazwyczaj wskazuje się na trzy główne typy nastawień do osób starszych, które ukształtowały się w naszej kulturze: postawa współczucia wyrażająca się w określeniach „biedny”, „schorowany, słaby człowiek”, postawa optymistyczna, wyrażająca się w przekonaniu, że starość to fizjologia oraz postawa konfliktowa, w której przy akceptacji dla starości zwraca się uwagę na to, że ludzie starzy za dużo kosztują społeczeństwo, sami pozostając nieproduktywnymi²⁵¹. W zależności od postawy przyjętej przez otoczenie różnicują się relacje międzyosobowe, różny jest też poziom satysfakcji osób starszych z wyznaczonego im obszaru funkcjonowania społecznego.

W historii ludzkości możemy wyróżnić dwa podejścia do starości – gerontokrację, która szanowała osoby starsze i uznawała mądrość za ich główną zaletę, oraz gerontofobię, oznaczającą lęk przed starością. Ten dualizm postaw wobec starości na przestrzeni epok określony był przez religię, kulturę i warunki materialne²⁵². Jak pisze J. Semków „stosunek do starości w różnych okresach historii ludzkiej zmieniał swoje oblicze; od nieakceptacji starców – u ludów koczowniczych, przez obdarzanie ich czcią i władzą w społeczeństwach patriarchalnych aż do stanu, który obserwujemy współcześnie, kiedy to starość stała się synonimem schyłkowego okresu życia jednostki prowadzącego do śmierci”²⁵³. Badanie przeprowadzone w latach 80. przez J. Rembowski (1984) wśród młodzieży w wieku 14-18 lat, z terenu Łodzi i Bydgoszczy, ujawniły pozytywne, negatywne i obojętne postawy wobec osób starszych. Dominowała postawa pozytywna (54,4), negatywną ujawniło 31,5% badanych. Młodzież 18-letnia przejawiała postawy bardziej negatywne niż 14-letnia. J. Rembowski badał również postawy młodzieży studiującej wobec ludzi starych. Okazało się, że postawa pozytywna wobec ludzi starych wystąpiła u 46,8% badanych studentów, negatywna u 16,2% i obojętna u 40%. U starszej młodzieży stwierdził autor lepszy stosunek do populacji ludzi starszych niż u młodzieży licealnej. Studenci ujawniający postawy pozytywne uważali ludzi starych za społecznie dojrzałych, odpornych na stresy, wytrwałych, praktycznych, myślących, wyrozumiałych i tolerancyjnych. Badani nastawieni negatywnie określali ludzi starszych jako mających wrogi, podejrzliwy i mściwy stosunek do ludzi młodych.

---

²⁵¹ K. Wiśniewska-Roszkowska (1989), *Starość jako zadanie*, PAX, Warszawa, 49-59.

²⁵² J. Rembowski (1984), *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, dz. cyt., s. 9-10.

²⁵³ J. Semków (1997), *Człowiek wobec perspektywy starzenia się, pozytywne myślenie o ostatnim etapie życia* [w] M. Dziegielewska (red.), *Przygotowanie do starości*, Zakład Oświaty Dorosłych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss., 69-75, s. 69.

Przypisywali też starszym osobom zmienność nastrojów, zazdrość, depresyjność i pesymizm. Lepszy stosunek do ludzi starszych stwierdzono u kobiet niż u mężczyzn²⁵⁴.

W latach 1976-1980 Magdalena Susułowska wraz ze studentami przeprowadziła badania nad stereotypem starości. Grupę badaną stanowiły osoby w wieku 6, 10, 15, 19, 25, 35 i 45 lat, każda grupa obejmowała 60 osób, z których 30 zamieszkiwało w ośrodku wielkomiejskim, 30 zaś na wsi. W każdej z tych podgrup połowę stanowiły osoby płci męskiej, połowę płci żeńskiej. Badania były prowadzone za pomocą wywiadu, który dotyczył następujących zagadnień:

- czasowego proggu starości, a więc wyobrażeń o tym, w jakim wieku zaczyna się starość;
- cech charakteryzujących człowieka starego;
- wyobrażeń o potrzebie pomocy starym ludziom oraz o formach tej pomocy, osobach i instytucjach do niej obowiązanych;
- wyobrażeniach osób badanych o własnej starości.

Podsumowując wyniki badań autorka pisze „Jeżeli w dostarczonych przez omówione badania zróżnicowanych w zależności od wieku i środowiska obrazach starości można by się dopatrzeć wspólnych wątków, to byłyby one następujące:

- najogólniej starość pojmowana jest jako proces utraty: urody, sprawności (zwłaszcza fizycznej), zdolności i motywacji do aktywnego życia, w ślad za czym pojawia się ograniczenie osobistej autonomii i wzrost rozmaitego rodzaju uzależnień od otoczenia;
- myśl o nieuchronności popadnięcia w przyszłości w taki stan wzbudza już w bardzo młodym wieku niepokój i pragnienie, jeśli nie uniknięcia, to przynajmniej ochronienie się przed jego najprzykrzejszymi stronami poprzez przeciwstawianie się procesowi starzenia się z jednej strony, z drugiej zaś – poprzez zabieganie o zorganizowanie sobie na starość sytuacji możliwie najlepiej zaspokajającej specyficzne potrzeby związane z podeszłym wiekiem”²⁵⁵.

Gerontologia amerykańska przedstawiała wyobrażenia studentów dotyczące starości. Ich analiza dowodzi, że młodzi ludzie posiadają zarówno pozytywny, jak i negatywny wizerunek osób starszych. Wśród pozytywnych cech wymieniane były: mądrość, zdolność, poczucie przydatności, wyrozumiałość, szczęście, żwawość, dziarskość, zdrowie, aktywność, korzystanie z uroków życia, wielkoduszność, partnerstwo w

---

²⁵⁴ Za: M. Susułowska (1989), *Psychologia starzenia się i starości*, dz. cyt., s.44-47.

²⁵⁵ Tamże, s. 93

układach rodzinnych, odwaga, otwartość na innych ludzi (w tym młodych), chęć spieszenia z pomocą – składające się na wyobrażenia *wzorowego dziadka*. Inteligencja, wizerunek mędrca wzbudzającego zainteresowanie, skupionego na ważnych problemach, skoncentrowanego na przyszłość i snującego związane z nią plany, opowiadającego ciekawe historie cechuje *mędrca*. Patronowanie życiu rodzinnemu, przeżywanie problemów jej członków, dojrzałość to wzorzec *liberalnej głowy rodu*. Wśród negatywnych cech, ujętych w osiem wzorów wyróżniono: człowieka *ślabego* (zapominający, powolny, nieaktywny seksualnie z drżącymi rękami), typ człowieka *bezbronnego* (biedny, lękliwy, skromnie żyjąca ofiara wyłudzeń, oszustw i przestępstw), typ człowieka *osamotnionego* (nieufny, żyjący przeszłością, konserwatywny, „sztywny”, zacofany, szybko można go wyprowadzić z równowagi), typ *niezaangażowanego społecznie* (chory, wymagający opieki i pomocy, wdzięczny za nią, powolny i słaby), typ *nieznośnego sąsiada* (skąpy, chciwy, plotkarz, oschły, snob), typ *zniechęconego* (budzący współczucie, nieszczęśnik, w smutku oczekujący śmierci, przewrażliwiony hipochondryk, mało aktywny), typ *żebraka i włóczęgi* (brudny, pozbawiony uczuć, będący zbędnym ciężarem dla społeczeństwa), typ *złośliwca i sknery, mruka, ponuraka* (zgorzkniały, bez poczucia humoru, zawistny w stosunku do młodych, egotyk i egoista)²⁵⁶. Negatywny obraz starości, popularne uprzedzenia do starzenia się i starości minimalizują szanse na pozytywne przeżywanie okresu późnej dorosłości.

Jak wynika z zaprezentowanych powyżej analiz społeczne postawy wobec ludzi starych przybierały różny charakter od negatywnych poprzez ambiwalentne aż do pozytywnych. Trudno nie dostrzec, że dominują wśród nich postawy negatywne.

Jednak nowsze badania zaprezentowane przez wielu autorów ukazują bardziej pozytywne postawy młodych wobec seniorów i rodzą nadzieję na przyszłość, że z czasem młodzi ludzie coraz więcej dostrzegają zalet niż wad wynikających z życia w społeczeństwie w łączności z ludźmi starymi. Z badań tych wynika, że młodzi ludzie wśród zalet osób starych dostrzegają: doświadczenie życiowe, mądrość życiową oraz czas dla wnuków i rodziny, a także troskliwość, miłość i ciepło. Dość często starość utożsamiana była z: sentymentalnością oraz życzliwością, czułością, opanowaniem,

---

²⁵⁶ za: Z. Szarota (2004), *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, dz. cyt., s. 50-51.

prawdomównością, stałością uczuciowości, szczęściem, konsekwencją w dążeniu do celu²⁵⁷.

2.5. Rodzaje aktywności podejmowane przez seniorów

Moment rozpoczynania okresu późnej dorosłości wiąże się przede wszystkim z inną formą funkcjonowania niż w poprzednich okresach życia. Wielu seniorów zachowuje swoją dotychczasową sprawność psychofizyczną, przez co mogą być aktywni w rodzinie i społeczeństwie. Postawa wobec własnej starości jest wynikiem bardzo wielu zależności psychicznych i biologicznych takich, jak cechy charakteru, osobowość, temperament, doświadczenia życiowe, ilość bolesnych lub pozytywnych przeżyć i ogólna dyspozycja fizyczna oraz stan zdrowia. Jest też splotem wielu czynników społecznych, jak: prestiż, status, stan rodziny, charakter wykonywanych zajęć zawodowych i pozazawodowych, status ekonomiczny²⁵⁸.

Wśród wielu modeli tzw. „dobrej starości” od dłuższego już czasu dużym powodzeniem cieszy się ten, który zaleca aktywność zarówno na polu społecznym, jak i kulturalnym. Aktywność społeczna ze swej natury wpisana jest w funkcjonowanie każdego człowieka. Ten jej rodzaj bowiem, który zasadza się na „działaniu społecznym” sprowadza się do takiego zespołu zachowań, „które biorą pod uwagę rzeczywiste lub spodziewane reakcje partnera i są nieustannie modyfikowane w zależności od takich reakcji”²⁵⁹. Przez aktywność społeczno-kulturalną należy rozumieć ten rodzaj działań, „które podejmuje człowiek na drodze relacji z innymi ludźmi, a które skierowane są na internalizację dóbr i wartości kultury. Tak rozumiana aktywność społeczno-kulturalna wydaje się współcześnie warunkiem *sine qua non* sensownego funkcjonowania nie tylko ludzi w wieku produkcyjnym, ale również osób w okresie późnej dorosłości”²⁶⁰.

Działania społeczne są bardzo ważne w każdym wieku, ale w przypadku osób starszych mają znaczenie szczególne. Pozwalają one bowiem zaspokajać zarówno

---

²⁵⁷ Por. E. Jursa, W. Kolbuch, P. Poznańska, K. Sobota, J. Stawarczyk, E. Smoleń, W. Boroń, *Wizerunek starości i autorytet osób starszych w opinii młodzieży z uwzględnieniem czynników socjodemograficznych* [w] *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne* 2018, tom 8, nr 2 (IV-VI), Wydawnictwo Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, ss.: 123-128.

²⁵⁸ D. Bromley (1969), *Psychologia starzenia się*, dz. cyt., s. 84-86.

²⁵⁹ P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, dz. cyt., s. 64.

²⁶⁰ J. Siemkow (2008), *Niektóre problemy aktywności społeczno-kulturalnej w okresie późnej dorosłości* [w] A. Fabiś (red), *Aktywność społeczna i oświatowa seniorów*, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Bielsko-Biała, ss., 17-22, s. 19.

potrzeby indywidualne, jak również potrzeby większej grupy społecznej, a przede wszystkim potrzebę afiliacji i osamotnienia, nadając codziennemu życiu sens, poczucie własnej wartości i godności.

W odniesieniu do sfery aktywności kulturalnej osób starszych Dzierżymir Jankowski podkreśla, że nie wszyscy ludzie chcą lub potrafią podjąć aktywność kulturalną, która jego zdaniem coraz częściej jest bardzo ograniczona i powierzchowna. Autor zauważa niebezpieczne tendencje zmian w aktywności kulturalnej, takie jak:

- codzienna aktywność kulturalna zmierza w kierunku aktywności mass-medialne ograniczeniu innych form komunikacji,
- pojawia się aktywność „odświętna”, przede wszystkim uczestniczenie w masowych imprezach i widowiskach sportowych, muzycznych; młodzież i inne grupy wiekowe wycofują się z uczestnictwa w kulturze wysokiej,
- aktywność w kilku dziedzinach zostaje zastąpiona przez jedną,
- pomija się wiele funkcji kulturalnych, bagatelizując funkcję komunikowania symbolicznego i twórczej aktywności oraz umacniania więzi międzyludzkich poza rodziną,
- aktywność w czasie wolnym traci swój kontekst społeczny, jest coraz częściej cechą indywidualną, co zmniejsza znaczenie działania grupowego,
- aktywność twórcza jest wypierana przez aktywność percepcyjną,
- miarą awansu kulturalnego nie jest liczba kontaktów z wytworami kultury, lecz posiadanie materialnych i technicznych środków²⁶¹.

Teoria aktywności zakłada, że warunkiem udanej starości jest długotrwała realizacja przez ludzi starszych wszelkich form aktywności. Teoria opiera się na pozytywnej korelacji pomiędzy aktywnością a szczęściem oraz dobrym samopoczuciem. Zaangażowanie się osób starszych w nowe sfery życia może stanowić rekompensatę za wycofanie się z innych obszarów społecznego funkcjonowania. Badania potwierdzają pozytywny wpływ aktywności na sprawność i wiele funkcji życiowych starszych osób²⁶².

---

²⁶¹ A. Panek, Z. Szarota (2005), *Czas wolny obszarem zaniedbanym społecznie i wychowawczo – w kontekście zadań edukacji całościowej*, [w] A. Fabiś (red.), *Unowocześnianie procesu kształcenia dorosłych*, tom 2 Wyzwania Współczesnej Edukacji Dorosłych, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice-Zakopane, ss., 113-126, s.117-118.

²⁶² Trzyletnie badania prowadzone na grupie 2040 starszych osób żyjących w departamencie Gironde we Francji wykazały, że do nasilenia aktywności mózgu przyczyniają się następujące rodzaje aktywności: systematyczny udział w spotkaniach i rozrywkach towarzyskich (takich jak podróże), rozmaite prace przy domu, robótki na drutach i uprawianie ogródka. Por. R. M. Restak (1999), *Starsi znaczą mądrzej. Jak*

W obszarze zainteresowań wielu badaczy leżą różnorodne formy aktywności, od rodzinnej, fizycznej, przez zawodową, intelektualną, kulturalną, edukacyjną, aż po społeczną.

Badania Brunona Synaka nad aktywnością osób starszych migrujących ze wsi do miasta, pozwoliły na wyciągnięcie uniwersalnego wniosku, że formy aktywności tych osób pozostają w ścisłym związku z identyfikacją kulturową oraz przystosowaniem się migrantów do nowego środowiska, a także wyłoniły klasyfikacje rodzajów aktywności realizowanej przez seniorów. W klasyfikacji tej wyróżnić można takie rodzaje aktywności, jak:

- aktywność domowo-rodzinna, rozumiana jako wykonywanie różnych czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego i życiem najbliższej rodziny. Ten rodzaj aktywności na ogół wyłącza się z zakresu czynności mieszczących się w ramach czasu wolnego;
- aktywność kulturalna, bardziej typowa dla mieszkańców miasta niż wsi, np. czytelnictwo, oglądanie telewizji, korzystanie z instytucji kulturalnych, klubów seniora itp.;
- aktywność zawodowa, będąca kontynuacją pracy zawodowej wcześniej wykonywanej lub podobnego typu, a zaspokajająca potrzebę uznania, bycia użytecznym i przydatnym, a także zapobiegająca obniżaniu się pozycji społecznej;
- aktywność społeczna, wyrażająca się przede wszystkim działaniami na rzecz innych i dla dobra wspólnego. Ta forma jest najmniej powszechną formą aktywności. Najczęściej przejawiają ją osoby, które wcześniej wyróżniały się aktywnością działacza w swoim środowisku;
- inne formy aktywności, w których autor podkreśla szczególną rolę aktywności religijnej, w dużej mierze ułatwiającej przystosowanie się do starości²⁶³.

Jednym z głównych typów aktywności seniorów jest aktywność domowa, charakteryzująca się skierowaniem własnej aktywności na innych członków rodziny. Z

---

zachować przez całe życie doskonałą sprawność umysłu, Przełożyła Elżbieta Turlejska, Prószyński i S-ka, Warszawa, s. 95.

²⁶³ Za: G. Orzechowska (2002), *Samoocena aktywności osób starszych zamieszkujących różne środowiska*, Zeszyty Naukowe WSHE, nr 7, Łódź, ss., 41-49, s. 42.

typem uczestnictwa w życiu społecznym wewnątrz rodziny, kojarzy się najczęściej tzw. dziadowanie (pełnienie roli dziadka i babci). „Dla ludzi starszych wyłączonych z aktywności zawodowej, a nierzadko też owdowiałych, posiadanie wnuka bywa często jasną stroną starości, zwraca [...] myśli ku czasowi przyszłemu, [...], wzmacnia więź emocjonalną ze światem ludzi młodych”²⁶⁴. Z badań wynika, że aktywność rodzinna była zawsze dominującą wśród seniorów. Zdecydowanie mniej angażowali i angażują się seniorzy w innych formach aktywności np. w aktywności społecznej, pracy na rzecz najbliższego otoczenia, w działaniach twórczych, realizacji własnego hobby. Polscy emeryci i renciści reprezentują raczej postawę wyłączania się, traktując zakończenie pracy zawodowej jako okres zasłużonego odpoczynku, rezygnując także z udziału w życiu publicznym i społecznym. Wyniki badań przeprowadzonych w latach 1997/1998 pod kierunkiem Wojciecha Pędicha nad relacjami społecznymi między pokoleniami wśród starszych mieszkańców Białegostoku wykazały, iż relacje społeczne badanych seniorów ograniczają się do najbliższych członków rodziny lub dotyczą indywidualnych osób, tj. sąsiadów, przyjaciół czy kolegów, a stosunkowo rzadko obejmują uczestnictwo w organizacjach społecznych (od 7 do 27% respondentów deklaroowało takie uczestnictwo)²⁶⁵. Z badań ogólnopolskich prowadzonych pod kierunkiem Brunona Synaka w latach 1999-2001 nad polską starością wynika, że jedynie 38% badanych seniorów zainteresowanych jest tym, co dzieje się w kraju, w nieco mniejszym stopniu wydarzeniami na świecie (33%), a najmniej interesują się oni sprawami najbliższego środowiska. Jedynie 14% przynależy do jakiejś organizacji, na ogół nie pełniąc w niej żadnej funkcji. Należy jednak podkreślić, że postawy seniorów stają się bardziej aktywne²⁶⁶. Jak pisze Zofia Szarota, aktywna postawa seniorów jest coraz bardziej zauważalna i popularna w polskim społeczeństwie. „Pojęcie „trzeci wiek” zaczyna oznaczać już nie początek starości i spadek możliwości a – podążając za periodyzacją ludzkiego życia starożytnych Chin – „wiek upragniony”, w którym jednostka może w pełni realizować swoje marzenia, spożywać plony całonocnego trudu”²⁶⁷.

---

²⁶⁴ M. Susułowska (1989) *Psychologia starzenia się i starości*, PWN Warszawa, s. 210.

²⁶⁵ M. Halicka, W. Pędich (2000), *Postawy obywatelskie starszych mieszkańców Białegostoku* [w:] B. Synak (red.) *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wyd. UG, Gdańsk, ss.: 43-50, s. 47.

²⁶⁶ M. Halicka, J. Halicki (2002), *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*, dz. cyt., s. 191.

²⁶⁷ Z. Szarota (2011), *Wstęp*, [w:] Z. Szarota (red) *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków, ss., 7-10, s. 7.

3. Kapitał społeczny i ludzki seniorów

Wstęp

Powyższy rozdział zawiera treści omawiające elementy kapitału społecznego i ludzkiego seniorów, które również zostały podjęte w badaniach własnych. Autorka dokonując krytycznej analizy literatury przedmiotu oraz odwołując się do licznych badań innych autorów przedstawiła następujące elementy kapitału seniorów: zaufanie, aktywność społeczna i uczestnictwo w organizacjach, sieci społeczne i relacje i więzi rodzinne.

3.1. Ludzie starzy jako kapitał społeczny w teorii i praktyce

Rozdział ten, za Urszulą Sobkowiak rozpoczne swoistym apelem. Wspomniana autorka cytując Annę Leszczyńską-Rejchert (2005, s. 210) w jednym ze swoich artykułów napisała „odkryć i wyzwaląć siły społeczne ludzi starszych”, dopełniony kolejnym, „aby te siły wykorzystywać i pomnażać”²⁶⁸. Parafrazując słowa U. Sobkowiak, można stwierdzić, iż owe siły ludzi starszych to swoisty kapitał ludzki i społeczny.

Osoby starsze posiadają dużą wiedzę o świecie, relacjach międzyludzkich, ludzkim zmaganiu się z życiem, posiadają bogate doświadczenie życiowe. Jednak jak pisze Joanna Janiszewska-Rain, wszelkie osiągnięcia seniorów: „wiedza, profesjonalizm, mądrość, bogactwo różnorodnych doświadczeń – mają znaczenie o tyle, o ile mogą jeszcze komuś służyć, o ile zostaną docenione, uznane czy wykorzystane przez innych ludzi”²⁶⁹.

Współcześnie starość, o czym była mowa w poprzednim rozdziale, jawi się najczęściej jako mało atrakcyjny okres w życiu człowieka. Należy jednak pamiętać, że wraz z upływem lat człowiek nie traci wszystkich swoich możliwości. „Jego wiedza, umiejętności i doświadczenia mogą i powinny być wykorzystane z obopólną korzyścią w rodzinie, w społeczeństwie. Na znaczenie okresu starości wskazuje również tradycja, w której to osoby starsze są niekwestionowanymi autorytetami, doradcami, mędrkami. Nadal są nosicielami pewnych sprawdzonych wartości etycznych i moralnych, tradycji

---

²⁶⁸ U. Sobkowiak (2009), *Kapitał ludzki seniorów – szanse dla jednostki i społeczeństwa* [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Kapitał społeczny a nierówności kumulacja i redystrybucja*, dz. cyt., ss.407-411, s. 407.

²⁶⁹ J. Janiszewska-Rain (2005), *Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznawać potencjał ludzi w wieku podeszłym?* [w:] A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, ss. 591-622, s. 622.

rodziny, społecznych i narodowych”²⁷⁰. Seniorzy stanowią bogate źródło potencjałów stanowiących kapitał ludzki wśród, których Elżbieta Trafiałek wyróżnia:

- ekonomiczny (wypełniają deficyty finansowe swoich rodzin);
- konsumencki (zapotrzebowanie na specyficzne towary i usługi);
- opiekuńczy i samopomocowy (ich aktywność stanowi alternatywę dla instytucji publicznych);
- kulturowy (przywiązanie do tradycji oraz wartości uniwersalnych i narodowych utrwalających tożsamość);
- integracyjny i emocjonalny (bezinteresowna aktywność w środowisku rodzinnym i lokalnym, np. we wspólnotach wyznaniowych i organizacjach pozarządowych);
- edukacyjny (przekaz pokoleniowy, doradztwo w relacjach zawodowych i środowiskowych);
- polityczny (zdyscyplinowany elektorat)²⁷¹.

Seniorzy posiadają znaczący potencjał działania, który można ująć w następujących kategoriach: czasu, doświadczenia, roztropności, zaangażowania, odpowiedzialności²⁷². W kontekście kapitału społecznego seniorów ważne jest dostrzeżenie elementów składowych kompetencji, które niezauważone oraz niewykorzystane lub nierozwinięte, a wielokrotnie niedoceniane, obniżają pozycję ludzi starszych w społeczeństwie. Indeks kapitału intelektualnego (w skład którego wchodzi następujące komponenty: kapitał ludzki, strukturalny, społeczny, relacyjny) Polski wśród 16 krajów objętych badaniem plasuje na 16. miejscu pokolenie seniorów²⁷³. Niska pozycja kapitału intelektualnego polskich seniorów w zestawieniu z innymi krajami Unii Europejskiej determinowana jest głównie poprzez: niski poziom aktywności zawodowej, wysoki poziom poczucia alienacji wśród osób starszych, niski współczynnik dostępności usług medycznych ujmowany jako liczba lekarzy na 1000 mieszkańców. Autorzy raportu „Kapitał

---

²⁷⁰ E. Woźnicka (2002), *Wstęp* [w:], E. Woźnicka (red.), *Gerontologia. Ludzie starzy jako jednostkowe siły społeczne*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi Nr 7 [17], ss., 5-7, s. 5.

²⁷¹ E. Trafiałek (2004), *Ludzie starzy jako kapitał społeczny* [w:] L. Frąckiewicz, A. Rączaszek (red.), *Kapitał społeczny*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice, ss., 159-167, s. 165-166; E. Trafiałek (2006), *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej*, dz. cyt., s. 214-216.

²⁷² A. Fabiś, A. Wąsiński, (2008), *Aktywność seniorów w Internecie* [w:], A. Fabiś (red.) *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa Seniorów*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała, ss., 61-72, s. 68.

²⁷³ M. Boni (2008), (red.), *Raport o Kapitale Intelektualnym Polski*, dz. cyt., s. 6.

Intelektualny Polski” podkreślają, że umiejętne wykorzystanie potencjału wiedzy i doświadczenia osób starszych może prowadzić do lepszego przygotowania młodzieży do pracy i życia. Angażowanie seniorów w biznesie może ograniczyć koszty kształcenia praktyków, a współpraca szkół i przedszkoli może zwiększyć skuteczność rozwijania inteligencji emocjonalnej, systemu wartości, relacji społecznych i tradycji wśród młodych pokoleń Polaków. Tymczasem polscy seniorzy w porównaniu z seniorami z innych krajów Unii Europejskiej najwięcej czasu poświęcają rodzinie. Uczestniczą w transferze międzypokoleniowym, w ramach którego przekazują dzieciom i młodzieży tradycje, normy i wartości społeczne, narodowe i kulturowe. Jednocześnie seniorzy pełnią w swoich rodzinach istotne funkcje ekonomiczne, świadcząc usługi opiekuńcze i pomagając w prowadzeniu gospodarstw domowych²⁷⁴.

Kapitał seniorów związany jest z wieloma funkcjami, jakie realizują te osoby w najbliższym otoczeniu społecznym. Zaliczyć do nich można:

- gospodarczą – dla wielu seniorów rodzina jest najważniejszą wartością oraz polem aktywności życiowej, w którym dokonuje się transfer usług i świadczeń;
- ekonomiczną – w sytuacji, gdy rodzina boryka się z problemami finansowymi seniorzy dzielą swój zasób pieniężny z dziećmi i wnukami;
- emocjonalno-ekspresyjną – wsparcie emocjonalne udzielane przez seniorów jest wartością niemierzalną, a także w wielu wypadkach oczekiwana i potrzebną;
- socjalizacyjną – seniorzy poprzez kontakt z członkami rodziny uspołecniają się oraz socjalizują najbliższe osoby;
- wychowawczą i kulturową – doświadczenie życiowe seniorów jest bezcenne z perspektywy transferu tradycji rodzinnej i narodowej;
- opiekuńczą – dla wielu rodzin babcie i dziadkowie stanowią kapitał w postaci doświadczonych „ekspertów” w dziedzinie opieki nad małymi dziećmi²⁷⁵.

Ludzie starzy posiadają liczne zasoby będące podstawą do budowania kapitału społecznego, które jednak są wciąż niedoceniane i nie wykorzystane. Jak zauważa Halina Worach-Kardas, optymalne wykorzystanie potencjału zawartego w kapitale ludzkim

---

²⁷⁴ Tamże, s. 24-27.

²⁷⁵ Z. Szarota (2010), *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków, s. 107-108.

seniorów przynajmniej w najbliższych kilku dekadach stanowić powinno priorytet zadaniowy polityki społecznej²⁷⁶.

3.2. Doświadczenie i mądrość życiowa seniorów – seniorzy w roli przewodników młodych

Anna Giza-Poleszczuk, za główne ogniwo w procesie tworzenia kapitału społecznego uznaje gospodarstwo domowe i rodzinę. Autorka podkreśla, że „inwestycje w ludzi, które dokonywane są przede wszystkim na poziomie rodziny (gospodarstwa domowego), przesądzają w znacznej mierze o kapitale ludzkim populacji. Z punktu widzenia jednostek, rodzina i gospodarstwo domowe stanowią podstawowe źródło kapitału przesądzającego o ich szansach życiowych”²⁷⁷. Znaczenie jakie przypisuje się rodzinie w tworzeniu kapitału ludzkiego i społecznego silnie koresponduje z jej funkcją socjalizacyjną, która oznacza „przekazywanie potomstwu wiedzy o otaczającym świecie, dziedzictwa kulturowego oraz przygotowanie do pełnienia dorosłych ról społecznych”²⁷⁸. Istotną rolę w realizacji tej funkcji odgrywają seniorzy. Dysponują oni bogatym doświadczeniem życiowym i zawodowym, które można zdobyć tylko na bazie przeżyć konkretnych sytuacji i zrozumieć na podstawie rozwiązywania konkretnych problemów życiowych. Seniorzy posiadają duże doświadczenie zbierane na przestrzeni lat życia. Wynika ono z życia prywatnego, zawodowego i społecznego, z własnych przeżyć i obserwacji co wytworzyło w tej grupie potencjał intelektualny w postaci „mądrości życiowej”, rozumianej jako „[...] system wiedzy, a zarazem biegłość w podstawowych, praktycznych umiejętnościach życiowych [...] zdolność do formułowania i wydawania trafnych sądów na temat ważnych, lecz niejasnych i trudnych problemów życiowych, połączona z umiejętnością ich rozwiązywania [...] a także refleksyjny dystans do życia i pogodna afirmacja własnego losu”²⁷⁹. Doświadczenie i „mądrość życiowa” seniorów wiążą się z posiadaniem przez nich kompetencji, które są częścią kapitału osobistego. Kompetencje te wiążą się między innymi z pełnieniem różnych ról społecznych: babci,

---

²⁷⁶ H. Worach-Kardas (2015), *Starość w cyklu życia. Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości*, „Śląsk” WN, Katowice, s. 13.

²⁷⁷ A. Giza-Poleszczuk, (2000), *Przestrzeń społeczna* [w:] A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard (red.) *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, Wyd. IFiS, PAN, Warszawa, ss.: 97-166, s. 109-110.

²⁷⁸ A. Janke, S. Kawula (2004), *Polimorficzność i komplementarność badań nad współczesną rodziną* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydanie drugie uzupełnione, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, ss. 21-46, s. 40.

²⁷⁹ A.A. Zych (2007), *Leksykon gerontologii*, dz. cyt., s. 92.

dziadka, teściowej, teścia, nestora rodu. Nagromadzona wiedza pozwala zrozumieć „prawdy uniwersalne” oraz podstawowe prawa i wartości; wiedza ta „oparta na zrozumieniu, że nie zawsze możliwe jest osiągnięcie pełnej jasności oraz że na życie składają się stany niepewności i nieprzewidywalności”²⁸⁰. Taki rodzaj wiedzy posiadają tylko seniorzy, a w czasach gdy obserwujemy pęd młodych ludzi do osiągnięcia sukcesu za wszelką cenę i brak akceptacji porażek życiowych, jest ona dla nich nieoceniona. Bowiem, jak piszą badacze z kręgu psychologii pozytywnej, „tym, co definiuje dobre, dobrze przeżyte życie, nie jest brak negatywnych doświadczeń i emocji, lecz to, w jaki sposób radzimy sobie z wyzwaniami i trudnościami, jak na nie reagujemy i jak je przekształcamy (...). Poczucie szczęścia bierze się z czynnego stawiania czoła wyzwaniom, komplikacjom i trudnościom, a nie z błędnego, wolnego od konfliktów żeglowania przez życie”²⁸¹. W tym zakresie zasób wiedzy i doświadczeń seniorów są niepodważalne. Jak podkreśla Łukasz Tomczyk „zasób ten jest trudny do jednoznacznego zmierzenia, aczkolwiek doświadczalny poprzez interakcje osoby młodszej ze starszą, gdy w trakcie otwartego dialogu urzeczywistnia się tzw. <mądrość życiowa> wyrażana w słowach cechujących się zgodnością ze stanem faktycznym, antycypacją i rozsądnym podejściem do otaczającej rzeczywistości”²⁸².

Posiadanie odpowiedniego zasobu moralnego, wzorców zachowań, wartości kulturowych i obyczajowych oraz tradycji rodzinnych związane jest z transmisją tychże wartości do najbliższego otoczenia. Kompetencje te są kluczowe do wczesnego „nieprofesjonalnego” wychowywania dzieci.

Do ważnej kategorii zasobów należy zaliczyć także elementy służące transmisji kulturowej, a w ich zakres powinna wchodzić: wiedza (historyczna i obywatelska), zwyczaje, obrzędy, rytuały, gwara, tradycja²⁸³. W dobie przemian i szybkiego tempa życiowego, gdy społeczeństwo nastawione jest na posiadanie dóbr materialnych jako wyznacznika pozycji, dochodzi do upadku autorytetów. Wartości, które niegdyś były najistotniejsze, ustępują miejsca nowym systemom, w których trudno się odnaleźć. Doniosłą rolę w przekazie kultury pomocnej „młodemu” w wyborze właściwej drogi

---

²⁸⁰ H. Bee (2004), *Psychologia rozwojowa człowieka*, Zysk i SK-A, Poznań, s. 570.

²⁸¹ C.D. Ryff, B. Singer (2005), *Paradoksy kondycji ludzkiej: dobrostan i zdrowie na drodze ku śmierci* [w:], J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna*, Warszawa ss., 147-162, s. 156.

²⁸² Ł. Tomczyk (2011), *Kapitał ludzki seniorów a jego wartość społeczna w opiniach słuchaczy cieszyńskiego Uniwersytetu III Wieku*, dz. cyt., s.132.

²⁸³ R. Konieczna-Woźniak (2001), *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce, Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań, s. 64-67.

zajmują osoby starsze. Szczególnego znaczenia nabiera zatem przekaz kultury, który jest gwarantem jej trwałości²⁸⁴. Rodzina jako pierwsza przekazuje swoim członkom kulturę obowiązującą w danym społeczeństwie. Proces ten jest związany z zachowaniem ciągłości międzypokoleniowej, czyli z przekazywaniem potomkom tych wszystkich kodów kulturowych, które wyniosło się z własnego domu rodzinnego²⁸⁵. Tak rozumiana kultura to świat wartości, idei, wzorów zachowań i ich korelatów, poglądów i wiedzy o otaczającej rzeczywistości²⁸⁶.

Bez zakorzenienia w rodzinie nie ma życia, a to zakorzenienie to nic innego jak tradycja – wymiana międzypokoleniowa w zakresie wiary i przekonań co do zasad, wartości, obyczajów, sposobu myślenia.²⁸⁷ Tradycją z pedagogicznego punktu widzenia jest „nadawanie wartości wydarzeniom i zachowaniom z przeszłości, przechowywanie ich, a następnie przekazywanie różnymi sposobami i formami kolejnym pokoleniom”²⁸⁸. Jak podkreślał Leon Dyczewski²⁸⁹ nieocenioną rolę w przekazie tradycji i kultury swoim wnukom odgrywają dziadkowie. Dziadkowie, którzy dysponują zasobem wolnego czasu, który spędzają razem z wnukami, budując także przez to silne więzi uczuciowe świadomie i częściej nieświadomie przekazują i uczą ich swojego świata wartości, budowania relacji w rodzinie, kształtują postawy wobec życia w tym postawy obywatelskie. Osoby starsze chętnie zwracają się ku przeszłości, ku doświadczeniom dzieciństwa i młodości, i równie chętnie się nimi dzielą z młodszymi. Mówienie o przeszłości staje się w tym kontekście nie tylko formą autoekspresji i autoprezentacji, lecz również przekazywaniem tradycji konstytuującej kulturowe dziedzictwo. Pamięć przeszłości, dzieciństwa, młodości w opowieściach starszych osób nabiera cech prawie fotograficznych, oddaje szczegóły, barwy, obrazy, nawet zapachy. Opowieści te są

---

²⁸⁴ M. Wiktorowicz (2008), *Kulturowa rola osób starszych. Socjologiczna analiza problemu* [w] A. Fabiś (red.)

Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Bielsko-Biała, ss., 23-28, s. 24.

²⁸⁵ A. M. de Tchorzewski (2000), *Miejsce dziadków w wychowaniu rodzinnym*, dz. cyt., s. 123.

²⁸⁶ J. Jastrzębski (2004), *W ciekawych czasach. Szkice o kulturze edukacji*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s.163.

²⁸⁷ W. Kopaliński (1989), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa s, 518.

²⁸⁸ T. Pileh (2007), (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. VI Wyd. akademickie „Żak”, Warszawa, s. 773.

²⁸⁹ L. Dyczewski (1985), *Rodzice jako dziadkowie*, [w] F. Adamski (red.), *Miłość, małżeństwo, rodzina*, Wyd. Apostolstwa Modlitwy, Kraków, ss., 509-533, s. 531.

zabarwione uczuciowo, częściej pozytywnie, są źródłem wartości, norm, sposobów zachowań²⁹⁰.

Inną wartością czerpaną z doświadczeń i mądrości osób starszych jest tzw. potencjał psychologiczny: poczucie samoskuteczności (wiara we własne możliwości); optymizm (przypisywanie pozytywnych znaczeń wydarzeniom); nadzieja (siła woli, konsekwencja w osiąganiu celów); elastyczność (umiejętność trwania w trudnych sytuacjach problemowych). W tym aspekcie należy podkreślić umiejętność pokonywania stresu przez osoby starsze. Zdaniem Martina Seligmana, liczba stresujących sytuacji przez okres całej dorosłości maleje i ludzie starsi rzadziej ich doświadczają. Można to tłumaczyć zmniejszającą się z wiekiem liczbą sytuacji stresowych (związanych z pracą zawodową, wychowaniem dzieci czy zmianami materialnego poziomu życia). Inne wyjaśnienie wskazuje, że mniejsza liczba czynników stresujących i niższy poziom przeżywanego przez ludzi starszych stresu jest skutkiem dokonywanych przez nich wyborów, które charakteryzuje: ostrożność, rozwaga, mała skłonność do podejmowania ryzyka i niska impulsywność. Ograniczeniu poziomu stresu na starość sprzyja również regularny rozkład codziennych zajęć i prosty, przejrzysty schemat dnia, a także częsty kontakt z przyrodą. Niewątpliwie nieocenionym czynnikiem przydatnym w radzeniu sobie ze stresem, do którego w szczególności uciekają się osoby starsze, jest religijność. Seniorzy mieli okazję zdobyć umiejętności życiowe, które mogą okazać się przydatne w walce ze stresem, mogli się przekonać, że unikanie pewnych sytuacji oraz określonych typów ludzi przynosi pozytywne efekty²⁹¹. Seniorzy przekazują wartości, często mało obecne w szybko zmieniającym się świecie, a mianowicie: miłość, troskliwość, czułość, delikatność, uprzejmość itp.²⁹².

Seniorzy posiadają zasoby intelektualne, rozumiane często jako mądrość życiową. Wyznacznikiem mądrości życiowej jest większa w porównaniu z wcześniejszymi etapami życia refleksyjność, mniejsza impulsywność, „wyciszenie” i emocjonalna równowaga, „inne spojrzenie na pewne sprawy”, a także większa cierpliwość, wyrozumiałość i tolerancja wobec innych ludzi²⁹³. Te wszystkie cechy przyczyniają się

---

²⁹⁰ Por. O. Czerniawska (1998), *Ludzie starsi jako świadkowie historii* [w:] O. Czerniawska (red), *Style życia w starości*, Łódź, ss. 109-114.

²⁹¹ M. Seligman (2003), *Zaburzenia późnego okresu dorosłości*, [w:] M. Seligman, E. Walker, D. Rosenhan (red.), *Psychopatologia*, Zysk i SK-A, Poznań, ss., 502-534, s. 507.

²⁹² Tamże, s. 508.

²⁹³ Por. W. Wnuk (2013), *Potencjał osób starszych* [w:] P. Błędowski, A. Stogowski, K. Wieczorowska-Tobis (red.), *Wyzwania współczesnej gerontologii*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań, ss.:21-32.

do tego, że seniorzy mają szczególne predyspozycje i możliwość do bycia edukatorami i najlepszymi nauczycielami życia młodych.

Każda jednostka ludzka w swoim życiu znajduje się w sytuacji, w których musi dokonywać różnych wyborów, zgodnych z uznawanymi normami i wartościami w społeczeństwie. Seniorzy dzięki swoim możliwościom i doświadczeniu mogą uczyć młodszych tychże wartości i norm.

Życie każdego człowieka i funkcjonowanie rodziny związane jest z wartościami – przyjmują oni cele i normy życiowe od innych podmiotów, w tym i od rodziny pochodzenia, uwewnętrzniają je – uznają za własne oraz przejawiają w zachowaniach, tworząc pewne pragnienia, potrzeby, dążenia, motywacje, cele i aspiracje życiowe²⁹⁴. Dziadkowie przyczyniają się do kształtowania się wartości, uczestniczą w realizacji zadań grupowych i zadań indywidualnych.

Młodzi są pełni zapału i wiary, wierzą w swoje sprawstwo i możliwości zmieniania świata według własnych wizji i oczekiwań. Nie zawsze są świadomi czyhających na nich zasadzek, niebezpieczeństw i trudności, nie mają świadomości, że nie wszystko mogą zmienić. Może to spowodować, że doświadczają niepowodzeń, rozczarowań, z którymi nie zawsze potrafią sobie poradzić. Wiedzę, jak radzić sobie w sytuacjach trudnych nabywa się w toku doświadczeń życiowych, które posiadają seniorzy. To właśnie doświadczenie życiowe zdobyte przez seniorów jest najważniejszą wartością którą mogą przekazać młodszym, aby mogli jak najlepiej rozwiązywać napotykaną problemy²⁹⁵. Leon Dyczewski podkreśla, że tego rodzaju pomoc była zawsze ceniona, ale obecnie, gdy życie jest bardziej skomplikowane „jest szczególnie potrzebna”. Nie można pominąć również innych wartości, które są przekazywane przez seniorów, młodym pokoleniom: patriotyzmu, męstwa, wytrwałości, wyrozumiałości, tolerancji, opanowania i cierpliwości²⁹⁶.

---

²⁹⁴ W. Muszyński (2010), *Homo familiaris na początku XXI wieku. Strukturalne, funkcjonalne i aksjonormatywne przemiany współczesnej rodziny* [w:] W. Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, ss., 7-14, s. 7-8.

²⁹⁵ L. Dyczewski (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, dz. cyt., s. 73-74.

²⁹⁶ Tamże, s. 74.

3.3. Aktywność zawodowa i doświadczenie zawodowe seniorów jako kapitał społeczny

Ważnym elementem kapitału społecznego osób starszych, jest doświadczenie zawodowe i aktywność zawodowa, która zależy nie tylko od ich indywidualnego potencjału, lecz również od zawodu, profilu pracy, zadań i wymagań. Współcześni „seniorzy” to najczęściej osoby aktywne, zarówno fizycznie, jak i zawodowo. Jak wskazuje Monika Śpiewak-Szyjka „z analiz BAEL wynika, że na rynku pracy przybywa osób aktywnych zawodowo w wieku 65+. Osoby starsze, często już emeryci, choć mogłyby cieszyć się wolnym czasem, pracują z różnych powodów. Chcą w ten sposób utrzymać lub poprawić dotychczasowy poziom życia, niekiedy potrzebują dodatkowych środków na utrzymanie, ewentualnie chcą zarobione pieniądze przeznaczyć na pomoc dzieciom lub wnukom, czy też zwyczajnie nie wyobrażają sobie życia bez pracy [...] Według BAEL, w I kwartale 2015 roku liczba pracujących osób w wieku 65+ wyniosła 273 tys. To dokładnie o 47 tys. więcej niż miało miejsce w analogicznym okresie 2010 roku, kiedy to było ich 226 tys. Dużo częściej można w tej grupie spotkać mężczyzn (172 tys.) niż kobiety (101 tys.)”²⁹⁷. Z badań CBOS z 2016 roku wynika, że co ósmy z badanych w wieku 60+ pracuje zarobkowo. Odsetek pracujących spada wraz z wiekiem – wśród ankietowanych mających od 61 do 65 lat blisko jedna czwarta pracuje zarobkowo, wśród tych, którzy są w wieku 66–74 lata – 7%, a wśród najstarszych zaledwie 4%. Dłużej aktywni zawodowo pozostają mężczyźni. W każdej z analizowanych kategorii wiekowych wyższy odsetek mężczyzn niż kobiet pracuje zarobkowo²⁹⁸.

Obecni seniorzy, to osoby coraz bardziej otwarte na zmiany. Chętnie się uczą i korzystają ze zdobyczy nowoczesnej techniki. „Osoby z tej grupy wiekowej uczestniczą w procesie edukacyjnym bardziej świadomie niż przeciętny kursant, wiedzą czego chcą i po pokonaniu pierwszych oporów, chętnie zgłaszają swoje uwagi do celów i treści oraz rozwiązań metodycznych zajęć. Bez skrupowania wykorzystują swoje zawodowe i życiowe doświadczenia, poddając je pod dyskusję współuczestników oraz prowadzących.

---

²⁹⁷ M. Śpiewak-Szyjka (2017), *Senior na rynku pracy*, Progress in Economic Sciences Nr 4, Czasopismo Naukowe Instytutu Ekonomicznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława Staszica w Pile, ss., 295-304, s. 296.

²⁹⁸ CBOS (2016), *Sposoby spędzania czasu przez seniorów*, Nr 163/2016, Warszawa, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_163_16.PDF (08.03.2018) s. 2.

Chętnie współpracują w zespołach i dzięki temu, nawiązują często długotrwałe kontakty i przyjaźnie²⁹⁹.

Przede wszystkim jednak posiadają olbrzymie doświadczenie życiowe i zawodowe. Seniorzy jako pracownicy, są niezwykle wartościowi, bo dzięki bogatemu doświadczeniu solidnie wykonują zlecone im zadania. To również osoby, które mają ustabilizowaną sytuację rodzinną, dlatego mogą być bardziej dyspozycyjne. Pracownicy tego pokolenia posiadają ugruntowaną, bogatą wiedzę w obszarze wykonywanego zawodu, której nie da się nauczyć z książek. Starsi pracownicy mogą być zatem merytorycznym wsparciem dla swoich młodszych kolegów, być ich mentorami. Seniorzy są dziś znacznie bardziej otwarci na zmiany i chętnie korzystają z kursów oferowanych przez urzędy pracy czy Uniwersytety Trzeciego Wieku. Według opinii 60% ankietowanych, starsi pracownicy są równie wydajni jak ich młodszy koledzy, a 15% jest zdania, że nawet bardziej wydajni. 25% badanych jest zdania, że starszy człowiek jest mniej wydajny na stanowisku pracy. Badania ankietowe wykazały, że większość badanych uważa, iż seniorzy mają takie same kompetencje jak młodzi pracownicy, a 12% – że nawet większe. 30% ankietowanych jest zdania, że to młodzi pracownicy są lepiej wykwalifikowani aniżeli seniorzy³⁰⁰. Zawodowe i społeczne umiejętności zdobyte przez starszych pracowników w trakcie ich kariery, stanowią unikalny zasób kapitału ludzkiego, którego nie posiadają ani nowo rekrutowane osoby, ani młodzi pracownicy. Zwykle są to osoby, które mają za sobą lata praktyki, często są specjalistami w swojej dziedzinie. Z racji wieku poważnie i odpowiedzialnie podchodzą do życia, co przekłada się również na wykonywaną pracę. Doświadczenie w zawodzie przekłada się również na wiedzę oraz samodzielność w wykonywaniu pracy. Wielu pracodawców docenia w swoich przedsiębiorstwach obecność osób starszych i doświadczonych, ponieważ nie tylko zbędne jest szkolenie ich w zakresie wprowadzenia do określonego zawodu, ale również osoby te stanowiąc pewien autorytet ze względu na wiedzę i doświadczenie, mogą same wspomagać pracodawców w procesie szkolenia i wprowadzania młodych stażystów do przedsiębiorstwa. Konsekwencją takiego zaangażowania jest wysoka lojalność pracowników względem pracodawcy oraz dostrzeganie przez nich w pracy aspektów innych niż ekonomiczne. Dla osób starszych praca staje się wartością samą w

---

²⁹⁹ E. W. Radecki (2017), *Senior obciążeniem, życiowym odpadem, poprodukcyjnym czy szansą współczesności? (Nowy prekariat?)* „Problemy Profesjologii” nr 1, Uniwersytet Zielonogórski, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne, ss., 123-143, s. 139.

³⁰⁰ M. Śpiewak-Szyjka (2017), *Senior na rynku pracy*, dz. cyt., s. 301-303.

sobie. W literaturze przedmiotu wymieniane są cztery główne powody tego, iż starsi pracownicy, mogą pracować produktywnie. Po pierwsze, zazwyczaj pracownicy nie muszą pracować na granicy swoich możliwości i przy najwyższej produktywności. Po drugie, mimo, iż wiele funkcji obniża się wraz z wiekiem, różne osoby starzeją się w różny sposób i zmiany uzależnione są od czynników indywidualnych i zewnętrznych. Po trzecie, niektóre istotne dla wydajności w pracy czynniki zyskują wraz z wiekiem. W niektórych zawodach doświadczenie zawodowe i życiowe lub wiedza specjalistyczna mogą stanowić cenne zasoby i kluczowe determinanty zyskowej pracy. Po czwarte, środowisko pracy może przyczynić się do polepszania umiejętności i wzrostu produktywności starszych pracowników. A co za tym idzie – odpowiednie podejście pracodawcy, uwzględniające zarządzanie wiekiem, może umożliwić lepsze wykorzystanie potencjału starszego pracownika, z korzyścią dla obu stron³⁰¹. Istnieją zawody, w których spadek niektórych zdolności w starszym wieku, nie powinien wpływać na produktywność, zaś wieloletnie doświadczenie, wiedza ekspercka i inne umiejętności (np. społeczne, komunikacyjne) mogą ją nawet istotnie podnieść. Do takich prac należą np.: sprzedawca, pracownicy usług spożywczych, sortownicy pocztowi, krawcy. Istnieją również takie prace, w których negatywne efekty starzenia równoważone są poprzez zyski z doświadczenia np.: naukowcy z niektórych dziedzin, wysoko wykwalifikowani robotnicy³⁰². Wymienione powyżej przykłady zawodów, w których wiek może być czynnikiem sprzyjającym wydajności pracy nie stanowi listy zamkniętej. Należy w tym miejscu podkreślić, iż na kompetencje starszych pracowników, ich postawy i motywacje, warunki pracy, które mogą sprzyjać niewykorzystaniu potencjału seniorów, mają wpływ pracodawcy. Działania, które dynamizują tę koncepcję określić można jako zarządzanie wiekiem, które powinno ułatwić pracę starszym osobom, pozwolić lepiej wykorzystać swoje umiejętności i dostosować warunki do ich potrzeb (*Raport z badań ...* 2011, s. 54-55). Pomimo dostrzegalnych korzyści wynikających ze

---

³⁰¹ Michael A. Silverstein (2008), *Meeting the Challenges of an Aging Workforce*, American Journal Of Industrial Medicine 51, s. 269-272
https://www.researchgate.net/publication/227681204_Meeting_the_challenges_of_an_aging_workforce [20.02.2019].

³⁰² P. Warr (1994), *Age and employment*, [w:] H. Triandis, M. Dunnette, and L. Hough [red.] *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Thousand Oaks, California: Consulting Psychologist Press, 2nd., s. 485-487. <https://www.cambridge.org/core/journals/ageing-and-society/article/div-classtitle-social-involvement-behavioural-risks-and-cognitive-functioning-among-older-peoplediv/5D3C7C63E40D121B79C2AC98DDEEC3CD> [20.02.2019].

stosowania koncepcji zarządzania wiekiem wobec starszych pracowników, w Polsce są one wciąż bardzo słabo rozwinięte w porównaniu do krajów Zachodnich³⁰³.

Teoria kapitału ludzkiego wyróżnia dwa typy umiejętności i treningu mogące wpływać na produktywność: ogólny i specyficzny. Umiejętności ogólne dotyczą tych zdolności, które mogą być wykorzystywane w wielu firmach, zawodach lub dziedzinach. Umiejętności specyficzne wpływają na wydajność wyłącznie w danej organizacji lub danej branży i rosną wraz ze stażem. Badania empiryczne potwierdzają, iż doświadczenie zwiększa produktywność pracownika, odzwierciedla to, co może być ujęte jako wiedza praktyczna, wiedza ukryta, wiedza specjalistyczna i specyficzny kapitał ludzki. Dzięki temu starsi pracownicy mogą znakomicie sobie radzić w dobrze znanym środowisku³⁰⁴. Z badań ASPA 2009 wynika, że osoby starsze są korzystniej oceniane w porównaniu do młodszych pracowników w kontekście umiejętności miękkich takich jak: lojalność, rzetelność i umiejętność zarządzania³⁰⁵.

„Osoby starsze są postrzegane jako odpowiedzialni i sumienni pracownicy, którzy szanują pracę i wykazują się dużą lojalnością wobec pracodawcy. Wykonując swoje zadania wykazują się zaangażowaniem, dokładnością i rzetelnością. Ich istotnym atutem jest również duża elastyczność wynikająca z ustabilizowanej sytuacji rodzinnej, zwłaszcza dorosłości i samodzielności dzieci. [...] Przejawiają również otwartą postawę wobec dzielenia się swoją wiedzą i doświadczeniem z młodymi osobami”³⁰⁶.

„Osoby starsze wykazują:

- większe niż przeciętne przywiązanie do zakładu pracy i mniejsze zainteresowanie zmianami w tym obszarze; wyższą odpowiedzialność, obowiązkowość i rzetelność wykonywania zadań zawodowych;
- porównywalną z osobami młodszymi i będącymi w wieku średnim, inteligencję i zdolności

---

³⁰³ Por. B. Urbaniak (2007), *Pracownicy 45+ w naszej firmie*, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, Warszawa, <http://docplayer.pl/2430337-Pracownicy-45-w-naszej-firmie.html> (20.02.2019).

³⁰⁴ Por. *Raport z badań przeprowadzonych w ramach projektu: „Pracuję – rozwijam kompetencje. Innowacyjny model wsparcia dla pracowników 50+”*, 2011, PBS, s. 61-62: <https://docplayer.pl/8425418-Pracuje-rozwijam-kompetencje-innowacyjny-model-wsparcia-dla-pracownikow-50.html> (20.02.2019);

A. Richert-Kaźmierska, K. Stankiewicz (2014), *Dyskryminacja pracowników w starszym wieku – wybrane zagadnienia*. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, Wydawnictwo SAN, Tom XV, Zeszyt 11, Część II, E. Gołębiowska, (red.), Łódź-Warszawa, s. 88-89.

³⁰⁵ za: *Raport z badań ...* 2011, dz. cyt., s. 64.

³⁰⁶ J. Przywojska (2015), *Kapitał ludzki i społeczny osób starszych jako czynniki rozwoju lokalnego*, [w:] J. Przywojska (red.), ser. *Ekonomia. Samorządowa polityka społeczna. Wyzwania i działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss., 119-129, s. 126.

przystosowawcze;

- duże, będące efektem lat pracy i przeżytych zdarzeń zawodowych, doświadczenie pracownicze, pozwalające na uniknięcie prostych błędów i niedopatrzeń;
- osiągnięte przez lata mistrzostwo w zawodzie, pozwalające nie tylko na utrzymywanie wysokiej jakości pracy własnej, ale również na wdrażanie do niej młodego narybku zawodowego;
- pozytywny stosunek do zakładu i stanowiska pracy, swoistą dumę z jej wykonywania oraz więź emocjonalną z firmą i wykonywanym zawodem.³⁰⁷

Niedoceniane wydają się być kompetencje zawodowe, które nie mogą być wykorzystane ze względu na brak aktywności w tym zakresie. Sferę tę można jednak wykorzystać w pracy społecznej i doradztwie w ramach grup samopomocowych³⁰⁸.

3.4. Kapitał materialny seniorów

Jednym z mierników ekonomicznych opisujących sytuację polskich seniorów jest wielkość otrzymywanych dochodów. Mimo, że nie są one wystarczającym czynnikiem pozwalającym określić warunki życia, to w istotny sposób decydują o stopniu zaspokojenia potrzeb materialnych i niematerialnych. Można zatem przyjąć, że poziom dochodów wywiera znaczny wpływ na kształtowanie się wielkości i struktury popytu oraz stanowi kluczowy element składowy szeroko rozumianego czynnika materialnego współtworzącego istnienie gospodarstwa domowego³⁰⁹. Sytuacja materialna ludzi starszych w Polsce jest zróżnicowana, uwarunkowana różnymi czynnikami. Zależy ona od przynależności do grupy społeczno-zawodowej, poziomu wykształcenia, jak również od wieku. Wraz z wiekiem warunki materialne stają się coraz trudniejsze. O sytuacji finansowej gospodarstwa domowego decyduje jego status materialny. Współokreślają go przede wszystkim takie elementy, jak: poziom dochodów bieżących w formie pieniężnej i naturalnej (świadczeń społecznych, pomocy od krewnych, wynajmu nieruchomości

---

³⁰⁷ E.W. Radecki (2017), *Senior obciążeniem, życiowym odpadem, poprodukcyjnym czy szansą współczesności? (Nowy prekariat?)*, dz. cyt., s. 138.

³⁰⁸ R. Konieczna-Woźniak (2001), *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce, Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*, dz. cyt. s. 64-67.

³⁰⁹ K. Gutkowska (1997), *Rodzinne gospodarstwa domowe na wsi w warunkach gospodarki rynkowej*, SGGW, Warszawa, s. 136; P. Błędowski (2011), *Sytuacja ekonomiczna i potrzeby opiekuńcze osób starszych w Polsce*, „Polityka Społeczna”, nr specjalny, „Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce. PolSenior”, 31-36.

itd.), oszczędności i różne rodzaje dochodów z kapitału, zasoby materialne, m.in. nieruchomości (w tym mieszkanie i jego standard), dobra trwałego użytku i inne³¹⁰. Badania przeprowadzone w ramach projektu *PolSenior* wskazują, że dla 4/5 ludzi starych w Polsce świadczenia społeczne były głównym źródłem utrzymania³¹¹. Z *Diagnozy Społecznej 2013* wynika, że ponad 1/3 spośród osób starszych uzyskiwała dochód w wysokości mniejszej niż 1200 zł miesięcznie³¹². Dochody na podobnym poziomie utrzymywały się również w kolejnych latach. Dowodzą tego wyniki *Diagnozy Społecznej* przeprowadzonej w 2015 roku³¹³. Fakt ten jest tym bardziej niepokojący, że 22% mężczyzn i 17% kobiet z badanych żyje w gospodarstwach jednoosobowych. Jednak jak podkreślają badacze, choć sytuacja dochodowa osób starszych jest gorsza od sytuacji osób młodszych pod względem dysproporcji jest jednak dużo lepsza – rozkład dochodów osobistych w tej grupie jest znacznie bardziej równomierny. Wyniki *Diagnozy Społecznej* potwierdzają również ścisły związek między poziomem wykształcenia a wysokością dochodu osobistego. Wykształcenie policealne i wyższe pozwala na ośmiokrotne zmniejszenie zagrożenia ubóstwem w stosunku do wykształcenia podstawowego. Jak zauważają autorzy badania, sytuacja materialna seniorów jest nieznacznie tylko gorsza od sytuacji większości osób młodszych, a jeśli chodzi o skrajne ubóstwo jest nawet dużo lepsza. Głównym źródłem utrzymania osób starszych jest emerytura pracownicza (64,4%), następnie emerytura rolnicza (11,5%), renta rodzinna (7,3%, prawie wyłącznie kobiety) i renta inwalidzka (5,6%, głównie mężczyźni w wieku 60-64 lat)³¹⁴. Tomasz Zalega z przeprowadzonych w latach 2014-2015 badań dotyczących sytuacji materialnej osób w wieku 65+ wysunął następujące wnioski:

- ponad połowa badanych seniorów była niezadowolona z uzyskiwanego bieżącego dochodu rozporządzalnego;

---

³¹⁰ Por. T. Zalega (2013) *Nowe trendy i makrotrendy w zachowaniach konsumenckich gospodarstw domowych w XXI wieku*, „Konsumpcja i Rozwój” nr 2(5), ss., 3-21, s. 18-19.

www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/pw_emerytury_i_renty_w_2012_r.pdf. [03.03.2018]; T. Zalega (2016), *Osoby w wieku 65+ w Polsce. Jakość życia, konsumpcja, zachowania konsumenckie*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.

³¹¹ P. Błędowski (2012), *Sytuacja materialna osób starszych* [w:] M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań, ss., 393-406, s. 396.

³¹² J. Czapiński, P. Błędowski (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2013. Raport Tematyczny*, dz. cyt., s. 13.

³¹³ J. Czapiński, T. Panek (red.) *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, 2015
http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf [20.04.2018].

³¹⁴ J. Czapiński, P. Błędowski (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2013. Raport Tematyczny*, dz. cyt., s. 13-14.

- styl lokowania pieniędzy związany jest z położeniem ekonomicznym badanych seniorów. Im wyższe wykształcenie i lepsza ocena własnych warunków materialnych, tym częściej osoby w wieku 65+ twierdziły, że dysponują różnego rodzaju lokatami finansowymi, a także tym rzadziej się zdarzało, że nie miały żadnych oszczędności;
- ci spośród seniorów, którzy zadeklarowali, że są w stanie zaoszczędzić jakiegokolwiek środki finansowe, najczęściej są skłonni przeznaczyć je na chęć zabezpieczenia się przed nieprzewidzianymi okolicznościami, leczenie, opłaty sztywnie i bieżące wydatki konsumpcyjne;
- zadłużenie seniorów najczęściej nie przekraczało trzymiesięcznych rozporządzalnych dochodów. Natomiast osoby w wieku 65+ były najczęściej zadłużone w bankach, zaś najmniej w parabankach i instytucjach pozabankowych;
- prawie 40% badanych osób w wieku starszym zaciągnięte kredyty i pożyczki wykorzystano na sfinansowanie remontu mieszkania/domu, zakup dóbr trwałego użytku (głównie sprzętu informacyjno-rozrywkowego i zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego), bieżące wydatki konsumpcyjne, leczenie i zakup leków, stałe opłaty mieszkaniowe oraz na spłatę wcześniejszych długów³¹⁵.

Innym aspektem świadczącym o sytuacji materialnej seniorów jest ich sytuacja mieszkaniowa. Jak pokazują „Badania gospodarstw domowych emerytów” przeprowadzone w 2012 roku przez Biuro Analiz Sejmowych – Kancelaria Sejmu, blisko 75% polskich seniorów prowadziło samodzielne gospodarstwo domowe, dodatkowo znaczna część z ankietowanych była zadowolona ze swoich warunków mieszkaniowych, natomiast niezadowolonych było tylko 8% z tych seniorów³¹⁶. Z badań *PolSenior* wynika, że rodzaj zamieszkiwanych przez osoby stare zasobów zależy od wielkości miejscowości. Na wsi seniorzy głównie mieszkali w domach jednorodzinnych. Z kolei w mieście osoby stare zamieszkiwały najstarsze zasoby mieszkaniowe (kamienice komunalne i domy czynszowe). W aglomeracjach odsetek seniorów mieszkających w

---

³¹⁵ T. Zalega (2017), *Sytuacja materialna osób w wieku 65+ w świetle wyników badań własnych*, „Zarządzanie Innowacyjne w gospodarce i biznesie” nr 1 (24), Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, ss. 87-105, s. 103.

³¹⁶ za: W. Brzeski, K. Kirejczyk, E. Kozłowski (2014), *Perspektywy rozwoju budownictwa senioralnego w Polsce. Obecne i przyszłe problemy związane z zapewnieniem lepszych mieszkań dla polskich seniorów*, REAS, Warszawa, s. 16.

budynkach wielopiętrowych sięgał blisko 44%³¹⁷. Zauważalna jest również różnica w stanie wyposażenia mieszkań seniorów na wsi, które były znacznie gorsze od wyposażenia gospodarstw domowych prowadzonych przez seniorów w mieście. Osoby mieszkające na wsi często zamieszkiwały w mieszkaniu nieremontowanym, nieocieplonym domu, z nieszczelnymi oknami, bez wyposażenia w podstawowe instalacje sanitarne.³¹⁸ Jak pokazują wyniki Diagnozy Społecznej 2013, jeśli mierzyć warunki mieszkaniowe wielkością powierzchni na jednego członka rodziny, to sytuacja seniorów była o ponad 40% lepsza niż osób młodszych. Gorsze warunki mieszkaniowe posiadali seniorzy mieszkający na wsi³¹⁹. Liczba dóbr, zwłaszcza elektronicznych³²⁰, które posiadały gospodarstwa domowe seniorów, była istotnie statystycznie mniejsza od liczby dóbr w gospodarstwach osób młodszych³²¹.

W 2020 r., blisko dwie trzecie (62,1%) gospodarstw domowych złożonych wyłącznie z osób w wieku 60 lat i więcej zamieszkiwało budynki wielorodzinne, a ponad jedna trzecia (37,8%) – domy jednorodzinne. W domach wielorodzinnych znacznie częściej mieszkali seniorzy w miastach (78,0% gospodarstw wyłącznie z osobami w wieku 60 lat i więcej) niż na wsi (15,5%). Na jedno gospodarstwo domowe osób w wieku senioralnym przypadało średnio 69,1 m² powierzchni użytkowej mieszkania, przy czym w miastach było to 62,7 m², a na wsi – 87,6 m². W przypadku samotnie mieszkających seniorów przeciętna powierzchnia zajmowanego przez nich mieszkania wynosiła 60,6 m², natomiast dla gospodarstw 2-osobowych złożonych wyłącznie z osób starszych osiągnęła wielkość 78,6 m². W 2020 r. odnotowano poprawę w zakresie wyposażenia mieszkań seniorów w instalacje techniczne. Najbardziej wzrósł odsetek gospodarstw domowych osób starszych, posiadających łazienkę i ciepłą wodę bieżącą³²².

---

³¹⁷ A. Bartoszek, E. Niezabitowska, B. Kucharczyk-Brus, M. Niezabitowski (2012), *Warunki zamieszkiwania seniorów – główne ustalenia badawcze*, [w:] Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P. (red.), M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski, *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, dz. cyt., ss., 511-530, s. 514.

³¹⁸ R. Iwański (2013), *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich a sytuacja osób starszych na wsi*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis Oeconomica”, 299 (70), Katedra Socjologii i Filozofii, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, ss., 81-90, s. 84-85.

³¹⁹ J. Czapiński, P. Błędowski (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2013. Raport Tematyczny*, dz. cyt., s. 19.

³²⁰ Pytanie w kwestionariuszu gospodarstwa domowego dotyczyło następujących dóbr nazwanych nieelektronicznymi: pralki automatycznej, zmywarki, kuchenki mikrofalowej, domu letniskowego, samochodu, łodzi motorowej, działki rekreacyjnej, własnego mieszkania lub domu i innej nieruchomości, oraz dóbr elektronicznych: telewizora LCD/plazmy, płatnej telewizji satelitarnej lub kablowej, odtwarzacza DVD, kina domowego, komputera stacjonarnego lub laptopa, tabletu, elektronicznego czytnika książek, dostęp do Internetu.

³²¹ J. Czapiński, P. Błędowski (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2013. Raport Tematyczny*, dz. cyt., s.21.

³²² GUS *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2020 r.*, Warszawa-Białystok, s.33.

Sytuacja ekonomiczna i warunki życia polskich emerytów są lepsze niż w innych typach gospodarstw domowych, a wielkość dochodów pozostających do dyspozycji emerytów jest wyższa niż średnie dochody dla całego społeczeństwa. Gospodarstwa domowe utrzymujące się z emerytur są w relatywnie lepszej sytuacji niż w innych typach gospodarstw domowych, a dochody pozostające do dyspozycji są wyższe niż średnie dochody dla całego społeczeństwa w przeliczeniu na osobę. Tak więc gospodarstwa domowe osób nieaktywnych zawodowo mają wyższe dochody niż gospodarstwa domowe utrzymujące się z pracy³²³.

Jak zauważa Sławomir Kalinowski „gospodarstwa domowe, w których są emeryci, bardzo często mają relatywnie korzystniejszą sytuację niż te, w których osób starszych nie ma. Emerytury bowiem stanowią stały dopływ środków pieniężnych, co tym samym pozwala na względną pewność egzystencji. Można zatem mówić o swego rodzaju formie parasola ochronnego, którym grupa ta otacza inne typy gospodarstw, w tym młodsze pokolenia”³²⁴.

W 2020 roku sytuacja materialna seniorów uległa poprawie. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w gospodarstwach domowych wyniósł 1868 zł. Natomiast wydatki w porównaniu do dochodów rozporządzalnym w gospodarstwach z co najmniej jedną osobą starszą ukształtowały się na poziomie 63,2%. Osoby mające 60 lat lub więcej, żyjące w gospodarstwach domowych złożonych wyłącznie z osób w tym wieku, dysponowały przeciętnie w miesiącu dochodem rozporządzalnym przypadającym na jedną osobę w wysokości 2170 zł. Należy mieć jednak na uwadze fakt, że gospodarstwa wyłącznie z osobami w wieku 60 lat i więcej to głównie gospodarstwa 1- lub 2-osobowe. Analizując przeciętne dochody i wydatki gospodarstw domowych na jedną osobę według miejsca ich zamieszkania, że zarówno dochody, jak i wydatki są wyższe w mieście niż na wsi.

W 2020 r. w stosunku do roku 2019 odnotowano wzrost odsetka osób skrajnie ubogich we wszystkich grupach wieku. W przypadku osób w wieku 60 lat i więcej stopa ubóstwa skrajnego wzrosła z 3,7% w 2019 r. do 4,3% w 2020 r. Pomimo tego sytuacja osób starszych mierzona wskaźnikiem ubóstwa skrajnego była nadal lepsza w porównaniu do osób młodszych. W 2020 roku stopa ubóstwa skrajnego osób w wieku senioralnym była

---

³²³ S. Kalinowski (2014), *Ubóstwo emerytów w Polsce*, EKONOMIA XXI WIEKU ECONOMICS OF THE 21ST CENTURY 1(1), ss., 29-41, s. 31.

³²⁴ Tamże, s. 34.

o 1,0 %. niższa niż w przypadku osób w wieku 18–59 oraz o 1,6 % niższa niż osób w wieku 0–17 lat³²⁵.

Zdaniem Łukasza Tomczyka³²⁶ analizując kapitał seniorów pod względem materialnym warto przytoczyć koncepcję transferów międzypokoleniowych (tab. 4).

Tabela 4. Typy transferów międzypokoleniowych

Typ	Prywatne transfery w ramach rodziny	
Kierunek	Zstępni	Wstępni
Transfery materialne	<ul style="list-style-type: none"> - spadki - dary jednorazowe o dużej wartości - pomoc finansowa (np. przy zakupie mieszkania, stała pomoc „na życie”) - pożyczki - wydatki edukacyjne 	<ul style="list-style-type: none"> - dary (rzadkość) - pomoc finansowa (stała lub okazjonalna) - opłacanie usług opiekuńczych
Transfery niematerialne	<ul style="list-style-type: none"> - pomoc w naturze (np. udostępnienie mieszkania) - usługi opiekuńczo-wychowawcze - opieka nad wnukami 	<ul style="list-style-type: none"> - opieka nad osobami chorymi i niepełnosprawnymi

Źródło: P. Szukalski 2002, s. 16. (za: Tomczyk 2011, s. 131)

Trudna sytuacja ekonomiczna młodego pokolenia powoduje wzrost znaczenia wsparcia finansowego kierowanego przez rodziców do dzieci i wnuków. Zdaniem Ł. Tomczyka transfery materialne ujmowane w kategorii bieżącej są w sytuacjach wielu rodzin działaniem pozwalającym przetrwać dla rodziny wielopokoleniowej. Zdarza się również, że stałe przychody w postaci emerytur oraz rent są przekazywane w części lub całości najbliższym osobom³²⁷. Stwierdzono, że wartość finansowych i rzeczowych świadczeń na rzecz dzieci jest najwyższa w grupie emerytów i rencistów (prawie dwukrotnie wyższa niż w gospodarstwach pracowniczych i niemal o połowę wyższa niż w gospodarstwach osób pracujących na własny rachunek)³²⁸. Z badań *Polska starość* (2002), wynika, że 44% badanych seniorów udziela swoim dzieciom pomocy finansowej, regularnie taką pomocą swoim dzieciom służy 14% respondentów. W 39%, pomoc kierowana do własnych dzieci polega na udostępnieniu im mieszkania. Takie formy pomocy jak: zapewnienie wyżywienia (27%), pomoc w pracach domowych (26%) oraz

³²⁵ GUS *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2020 r.*, Warszawa-Białystok, s.31.

³²⁶ Ł. Tomczyk (2011), *Kapitał ludzki seniorów a jego wartość społeczna w opiniach słuchaczy cieszyńskiego Uniwersytetu III Wieku*, dz. cyt., s. 131.

³²⁷ Tamże, s. 131.

³²⁸ Golinowska, Wygnański, Żukowski 1999 za: M. Pączkowska (2002), *Sytuacja materialna ludzi starych* [w] J. Halik (red.), *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, Wydawnictwo Przemysłowe WEMA, Warszawa, ss., 31-38, s.32.

tw. pomoc rzeczowa (25%) kierowane są do własnych dzieci niemal tak samo często³²⁹. Podobne wyniki dotyczące udzielania pomocy finansowej najbliższej rodzinie przez seniorów uzyskano w badaniach prowadzonych pod kierunkiem Janusza Halika, wynika z nich, że prawie połowa badanych seniorów (46%), udziela swoim dzieciom i wnukom tej formy pomocy. Dodatkowo seniorzy opiekują się wnukami, blisko co trzeci badany senior pomaga w prowadzeniu gospodarstwa domowego, co dziesiąty w prowadzeniu gospodarstwa rolnego, zaś 12% badanych świadczy pomoc innego rodzaju, na przykład rzeczową, pomoc w naprawach i remontach i udziela porad młodszym członkom rodziny³³⁰. Wyniki badań *PolSenior* prowadzonych dekadę później (2012) pokazują, że pomoc finansowa seniorów dla dzieci i wnuków, znalazła się na drugim miejscu po wsparciu psychicznym, a na trzecim miejscu – pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego. Najrzadziej pomagano rodzinie i znajomym w formie nieodpłatnego udostępniania mieszkania. Głównym adresatem pomocy świadczonej przez osoby starsze – w różnych formach, z wyjątkiem pielęgnacji i opieki – jest pokolenie dzieci: synowie, córki, synowe i zięciowie. Pomoc finansowa kierowana jest głównie do dzieci i wnuków³³¹. Transfer materialny związany jest również ze spadkami np. nieruchomości, dzieła sztuki, antyki. Przekazywane członkom rodziny spadki „umożliwiają budowanie kapitału wielopokoleniowego, gdzie każda z poprzednich wytwarza wartości dla kolejnych”³³². W zamian seniorzy uzyskują większą pewność, że w razie potrzeby będą mogli liczyć na opiekę czy pomoc ze strony potomstwa. Udzielanie wsparcia materialnego, to również wyraz troski rodziców o dobro własnych dzieci, ale także, zdaniem Barbary Szatur-Jaworskiej, tego typu wsparcie udzielane dzieciom, wzmacnia pozycję osoby starszej w rodzinie³³³.

---

³²⁹ P. Czekanowski (2002), *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie* [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, dz. cyt., s. 166.

³³⁰ T. Borkowska-Kalwas (2002), *Ludzie starzy w rodzinie* [w] J. Halik (red.), *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, dz. cyt., ss., 39-44, s. 40-42.

³³¹ B. Szatur-Jaworska (2012), *Sytuacja rodzinna i więzi rodzinne ludzi starych i osób na przedpolu starości* [w:] M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, dz., cyt., ss., 419-448, s.433-434.

³³² Ł. Tomczyk (2011), *Kapitał ludzki seniorów a jego wartość społeczna w opiniach słuchaczy cieszyńskiego Uniwersytetu III Wieku*, dz. cyt., s. 131.

³³³ B. Szatur-Jaworska (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, dz. cyt., s. 98.

4. Człowiek stary w rodzinie

Wstęp

Pierwszą i najważniejszą grupą społeczną dla człowieka jest rodzina. Bez względu na wiek, każdy jej członek pełni dla pozostałych ważną rolę. Ten rozdział poświęcony jest roli człowieka starego w rodzinie. Założono, że jednym z elementów kapitału społecznego seniorów są ich relacje rodzinne, z najbliższymi członkami rodziny (dzieci i wnuki) oraz z członkami dalszej rodziny. Dlatego też, rozdziały (4.3. i 4.4) opisują powyższe zagadnienia. W rozdziale tym podjęto również próbę ukazania funkcji starszych pokoleń w polskich rodzinach współczesny (rozdział: 4.5).

4.1. Rodzina jako grupa i instytucja społeczna

Człowiek żyje i funkcjonuje w społeczeństwie za pośrednictwem różnorodnych zbiorowości, na czele z rodziną. Rodzina jest najstarszą grupą społeczną i występuje we wszystkich etapach rozwoju społeczeństwa i we wszystkich formacjach. Jest ona naturalnym i niezastąpionym elementem struktury społecznej, nazywanej podstawową komórką społeczną (Art. 10 *Międzynarodowego...*). Jej szczególna rola polega na tym, iż rodzina jest naturalnym i niezastąpionym środowiskiem rozwoju człowieka, od chwili narodzin aż do śmierci. Członków rodziny wiążą stosunki emocjonalne, zakładające wzajemną opiekę i pomoc. Rola rodziny, jej zadania, wielkość i charakter w różnych okresach życia historycznego i współcześnie mogą być różne i niejednoznaczne. W układzie społecznym, bez względu na typ rodziny, formę i strukturę, spełnia ona podstawową rolę, w ciągłości biologicznej społeczeństw, przekazując genotyp oraz utrzymuje, a nawet pomnaża ich liczebność. Rodzina jest grupą społeczną o istotnych intymnych stosunkach wspólnotowo-międzyludzkich, odgrywających zasadniczą rolę w kształtowaniu osobowości człowieka, i utrwalaniu uniwersalnych wartości kulturowych³³⁴. Rodzina to wspólnota, o ściśle określonym składzie, w stosunku do której członkowie mają poczucie przynależności, a zarazem dająca poczucie odrębności od innych grup. Florian Znaniński uważa, że rodzina jest „światem w rozwoju”, w którym

---

³³⁴ Por. A. Adamski (2006), *Rola rodziny w procesie wychowania dziecka przez samotne matki* [w:], Korzeniowska W., Szuścik U. (red), *Rodzina. Historia i współczesność: studium monograficzne*, „Impuls”, Kraków, ss., 281-290, s. 282-283.

nie ma rzeczy niezmiennych chociaż są w niej również elementy bardziej trwałe, mniej podatne na zmiany, występujące zawsze, gwarantujące jej tożsamość i kontynuację w każdym społeczeństwie i na każdym poziomie jej rozwoju. A zatem zmiany i rozwój życia społecznego mają wpływ na przemiany dokonujące się w rodzinie³³⁵. Rodzina to pomost pomiędzy jednostką a społeczeństwem; jej instytucjonalny charakter zawiera się w tym, że zbudowana jest na małżeństwie – jest jednostką prawną, gospodarczą i społeczną³³⁶.

Rodzinę określa się także jako układ pozycji, wzajemnych stosunków międzyludzkich i międzypokoleniowych. Reguły i normy występujące w rodzinie tworzą się w wyniku nacisków zewnętrznych, tj. wpływu otoczenia zewnętrznego na rodzinę, ale także w wyniku relacji panujących wewnątrz rodziny, pomiędzy jej członkami³³⁷.

Rodzina „stanowi najbardziej powszechne środowisko życia człowieka. Od niej zaczyna się biografia człowieka i ona towarzyszy mu przez całe życie dorosłe. To ona wywiera istotny i znaczący wpływ na zachowania się jednostek, ich stosunek do innych osób, świata wartości, norm i wzorów postępowania. Życie rodzinne obejmuje bowiem długi okres. Zaczyna się zanim pojawią się inne środowiska w życiu człowieka, a członków rodziny łączą więzy krwi i więzy emocjonalne”³³⁸.

Reasumując powyższe rozważania należy stwierdzić, że rodzina stanowi zinstytucjonalizowaną formę życia w społeczeństwie, opartą na funkcjach, które wyznaczają jej cel i zadania. W ten sposób zaspokajane są potrzeby jednostek zaś wspólne działania rodziny odpowiadają za właściwe jej funkcjonowanie w społeczeństwie, jak słusznie zauważa Franciszek Adamski – „współcześnie większość instytucji dąży do coraz większej formalizacji wewnętrznej, coraz dalej idącego zorganizowania swych działań i wzorów zachowań, swej struktury, o tyle rodzina jako jedna z niewielu stanowi tu wyjątek. [...] i o ile w innych instytucjach społecznych coraz silniej dominują stosunki rzeczowe i krótkotrwałe, o tyle rodzina jako instytucja

---

³³⁵ F. Znaniecki (1973), *Socjologia wychowania. Tom I, Wychowujące społeczeństwo*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 97-123.

³³⁶ L. Dyczewski (1995), *Rodzina – społeczeństwo – państwo* [w] A. Kurzynowski (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa, ss.: 20-34, s. 23.

³³⁷ R. Doniec (2001), *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne rodziny w świadomości trzech pokoleń*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s.11.

³³⁸ J. Maciaszkowa (1991), *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej*, WSiP, Warszawa, s. 49.

społeczna odznacza się stosunkami osobowymi zasadzającymi się na długotrwałej więzi uczuciowej³³⁹.

4.2. Definicje i funkcje rodziny

Próba zdefiniowania rodziny nie jest zabiegiem łatwym. Jak słusznie zauważa Barbara Szacka trudności definiowania rodziny wynikają z dwu powodów: pierwszy dotyczy pokrewieństwa o podłożu biologicznym, drugi zaś odwołuje się do zamieszkania we wspólnym domostwie. Te dwa elementy z powodu braku swej tożsamości nie pozwalają wyznaczyć ani granicy, ani konkretnych kryteriów określających rodzinę³⁴⁰. Trudności w zdefiniowaniu rodziny, zauważa również Stanisław Kawula, który twierdzi, że określenie czym jest rodzina, następuje zarówno psychologom, socjologom, jak i pedagogom wiele trudności. Zdaniem tego pedagoga trudności te wynikają stąd, iż „odpowiednia definicja powinna zawierać wszystkie formy życia rodzinnego [...], obejmować wszystkie typy rodzin³⁴¹. Sam termin „rodzina” wskazuje osoby pochodzące od siebie (rodzic) albo od wspólnego przodka. Pojęcie rodziny może dotyczyć tylko rodziców i ich dzieci, jak i szerszego kręgu osób połączonych pochodzeniem od wspólnego przodka (więziami krwi), albo związanych wspólnością bytu „pod jednym dachem”. Tradycyjne rodzina definiowana jest jako grupa społeczna o specyficznej strukturze i sposobie funkcjonowania. W tym klasycznym ujęciu rodzinę odróżnia od innych grup społecznych przede wszystkim „sposób wchodzenia do niej nowych członków, brak przywództwa typowego dla małej grupy, wyraźny podział pokoleniowy, intymność stosunków, wspólnota zamieszkania członków, wspólne nazwisko, własność, tradycja rodzinna”³⁴². Rodzina „[...] to grupa społeczna (mała, pierwotna), za podstawę której przyjmuje się instytucje małżeństwa (w naszych warunkach kulturowych jest to związek monogamiczny) i wynikający z niego stosunek pokrewieństwa lub adopcji [...] chodzi tylko o osoby powiązane najbliższym pokrewieństwem (dzieci, rodzice lub rzadziej dziadkowie), zamieszkujące razem i prowadzące z reguły wspólne gospodarstwo domowe”³⁴³. Twórca socjologii Auguste Comte, określa rodzinę jako „podstawową grupę

---

³³⁹ F. Adamski (2002), *Rodzina – wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków. s. 31.

³⁴⁰ B. Szacka (2003), *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 372.

³⁴¹ S. Kawula (2004), *Wstęp* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, Andrzej W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. II, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, ss. 13-20, s. 13.

³⁴² F. Adamski (1982), *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, PWN, Warszawa s. 24.

³⁴³ S. Kawula (1978), *Diagnozowanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych środowiska rodzinnego*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń s. 125

społeczną, na której opiera się społeczeństwo”³⁴⁴. W polskiej literaturze socjologicznej dominującą jest definicja rodziny Jana Szczepańskiego. Jak pisze Autor „rodzina to grupa złożona z osób, które łączy usankcjonowany związek małżeński i rodzicielski oraz silna więź międzypersonalna, a członkowie rodziny żyją zazwyczaj pod jednym dachem i tworzą jedno gospodarstwo domowe [...]”³⁴⁵. Jest to więc zbiorowość ludzi powiązanych ze sobą nie tylko więzią małżeństwa, ale jak podkreśla Zbigniew Tyszka – pokrewieństwa, powinowactwa lub adopcji. Jego zdaniem do uniwersalnych zadań rodziny należy zaspokajanie popędu seksualnego, elementarnych potrzeb życiowych oraz rodzenie i wychowywanie dzieci³⁴⁶. Autor zalicza rodzinę do tzw. grup pierwotnych, powstających spontanicznie z osobistych, nieformalnych pobudek, jednak przy dość częstym występowaniu w niektórych społecznościach wyrachowanego doboru współmałżonków. To grupa ludzi powiązanych z sobą różnymi relacjami i zależnościami, ustanawiających obowiązki względem siebie i określających charakterystyczne role w niej pełnione³⁴⁷. Według Józefa Rembowskiego rodzina jest to pierwotna i mała grupa, w której poszczególni członkowie pełnią określone role, są świadomi swojej odrębności w wzajemnie się szanują³⁴⁸. Nieco inaczej rodzinę definiuje Zbigniew Zaborowski. Autor zwraca uwagę przede wszystkim na więzy krwi, na relacje małżeńskie, wskazuje również na układ ról, określone normy i wartości³⁴⁹.

Pedagogiczny punkt widzenia zakłada, że „rodzina tworzy podstawowe, naturalne i wszechogarniające środowisko życia i wychowania członków rodziny – zarówno dla dorosłych, jak i dorastających członków. Rzeczywistość determinują zewnętrzne względem członka rodziny czynniki i warunki (biopsychiczne, kulturowe, i społeczne) oraz wewnętrzne i specyficzne cechy jednostkowe – ważne w przebiegu procesów wychowania rodzinnego”³⁵⁰. „Bez względu na to czy rodzina przedstawiona jest z punktu widzenia układu ról, czy powtarzalności zdarzeń, elementem konstytuującym jej

---

³⁴⁴ Z. Tyszka (1995), *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika Społeczna*, Wyd. Żak, Warszawa, ss., 137-154, s. 137.

³⁴⁵ J. Szczepański (1970), *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa s. 70.

³⁴⁶ Z. Tyszka (1976), *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa s. 10.

³⁴⁷ Z. Tyszka (2002), *Rodzina we współczesnym świecie*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań, s. 13-19.

³⁴⁸ J. Rembowski (1986), *Rodzina w świetle psychologii*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 13.

³⁴⁹ Z. Zaborowski (1980), *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*, Nasza Księgarnia, Warszawa, s. 14 i 18.

³⁵⁰ A.W. Janke (2004), *Polimorfizm w pedagogicznym pojmowaniu rodziny* [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, Wyd. II uzupełnione, ss. 26-34, s. 28.

społeczne znaczenie są realizowane przez nią funkcje i zadania³⁵¹. Jak twierdzi Jan Szczepański należy rozróżniać te dwa pojęcia. Funkcje rodziny są to skutki wywoływane przez działanie i zachowanie się członków rodziny, zawierające się w samej rodzinie lub poza nią, bez względu na to, czy były one zamierzone lub pożądane. Przez zadania rozumie się natomiast ogólne czynności, które mają wywołać pożądane skutki, zalecane przez zbiorowości szersze czy też podjęte świadomie przez samą grupę³⁵². Zbigniew Tyszka w swojej definicji „funkcji rodziny” odwołuje się bezpośrednio do rodziny, określając ją jako „wyspecjalizowane oraz permanentne działania i współdziałania członków rodziny, wynikające z bardziej lub mniej uświadomionych sobie przez nich zadań, podejmowanych w ramach wyznaczonych przez obowiązujące normy i wzory, a prowadzące do określonych efektów głównych i pobocznych”³⁵³. Anna Kotlarska-Michalska mianem funkcji rodziny określa „zespół działań i oddziaływań wzajemnych realizowanych według ukształtowanych postaw, mniej lub bardziej sprecyzowanych zadań prowadzących do określonych efektów w postaci zaspokojonych potrzeb członków rodziny i oczekiwań społeczeństwa globalnego”³⁵⁴. Maria Ziemska funkcje rodziny utożsamia z zadaniami przez nią wykonywanymi, funkcje „to zadania, których pełnienie jest istotne dla makrostruktury społecznej oraz dla członków grupy rodzinnej i rodziny jako całości”³⁵⁵. Autorka przyjmując za kryterium zaspokajanie potrzeb członków rodziny oraz realizację zadań wynikających z ogólnospołecznych potrzeb, wyróżniła następujące funkcje rodziny: prokreacyjną, usługowo-opiekuńczą, socjalizującą, psychohigieniczną³⁵⁶. Zbigniew Tyszka, biorąc za podstawę klasyfikacji funkcje realizowane w rodzinie, wyróżnia sześć rodzajów więzi rodzinnej: ekonomiczną, opiekuńczą, krwi, seksualną, kontrolną, socjalizacyjno-wychowawczą, kulturalną, towarzyską i emocjonalno-ekspresyjną³⁵⁷. Wymienione powyżej funkcje, każda rodzina pełni na różnym poziomie i w różnym zakresie, lecz czyni to dotąd, dopóki jest

---

³⁵¹ I. Szczygielska (2013), *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodzin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 142.

³⁵² J. Szczepański (1970), *Elementarne pojęcia socjologii*, dz. cyt., s. 243-252.

³⁵³ Z. Tyszka (1984), *Teoretyczno- metodologiczne podstawy badań funkcji rodziny współczesnej* [w:] Z. Tyszka (red.), *Rodzina a struktura społeczna*, Wydawnictwo Pomorze, Bydgoszcz, ss., 135-141, s. 137-138.

³⁵⁴ A. Kotlarska-Michalska, 1990 za: B. Balcerzak-Paradowska, (2004), *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, IPiSS, Warszawa, s. 12.

³⁵⁵ M. Ziemska (1980), *Wpływ przemian funkcji rodziny na socjalizację dzieci*, [w:], M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, PWN, Warszawa, ss., 227-254, s. 234.

³⁵⁶ D. Ruszkiewicz (2006), *Realizacja funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie samotnego ojca*, Centrum Edukacji Europejskiej, Toruń, s. 14.

³⁵⁷ Z. Tyszka (1976), *Socjologia rodziny*, dz. cyt., s. 57-58.

środowiskiem rzeczywiście spójnym i zgodnym. Szczególnie istotne z pedagogicznego punktu widzenia – są funkcje socjalizacyjno – wychowawcze i opiekuńcze. Proces socjalizacji obejmuje wpływy środowiska społecznego na jednostkę, w wyniku których nabywa ona zdolności do życia w społeczeństwie i pełnienia w nim powszechnie obowiązujących ról. Chodzi tu o proces poznawania i włączania się w życie społeczne, przyjęcia wartości, norm, wzorów postępowania, nauczenia się sposobów osiągnięcia sukcesu w społeczeństwie³⁵⁸. Jak zauważa Stanisław Kawula „swoistą cechą środowiska rodzinnego jest to, iż jego funkcje stanowią ograniczoną całość, złożoną i jednolitą oraz nie są i nie mogą być realizowane oddzielnie. Dlatego też jakiegokolwiek zaburzenie, utrudniające rodzinie realizację którejś z podstawowych funkcji, powoduje z reguły przejściową lub dłuższą niewydolność ogólnego jej funkcjonowania [...], jakość i poziom wypełnianych przez rodzinę funkcji decyduje o końcowych skutkach jej funkcjonowania, wyrażających się choćby w poziomie stylu życia jej członków, w konfiguracji stosunków międzypokoleniowych, aspiracjach i planach życiowych, uznawanych systemach wartości i ogólnej „filozofii życia”, stylu i jakości życia”³⁵⁹.

4.3. Interakcje w systemie rodzinnym

Rodzina rozumiana jako system stanowi całość tworzoną przez jej członków, pozostających względem siebie w stałej interakcji. Każda z osób posiada własną indywidualność, równocześnie jednak, pod wpływem pozostałych członków rodziny, zmienia się i sama na nich oddziałuje³⁶⁰. Jest to tzw. ujęcie systemowe rodziny, które zakłada, że rodzina jest systemem, który należy rozpatrywać całościowo³⁶¹. Założenie to oznacza wiele następstw, jak chociażby takie, że zmiana w jednej części systemu rodzinnego powoduje zmianę w pozostałych jego częściach. Wzory relacyjne to jeden z podstawowych, choć niedostatecznie jasno zdefiniowanych terminów systemowego ujęcia rodziny. Wzory relacyjne, zdaniem Małgorzaty Fajkowskiej-Stanik, są to

---

³⁵⁸ J. Żebrowski (2001), *Współczesne przeobrażenia w funkcjonowaniu rodziny polskiej* [w] J. Żebrowski (red.), *Rodzina polska na przełomie wieków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, ss., 15-25, s. 17.

³⁵⁹ S. Kawula (2004a), *Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej* [w] S. Kawula, J. Brągiel, Andrzej

W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, ss., 273-294, s. 273.

³⁶⁰ J. Bradshaw (1994), *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa s. 42.

³⁶¹ S. Jakubiec (2011), *Mediacje, jako metoda pracy z rodziną*, WSFP Ignatianum, Kraków, s. 6.

względne stałe układy emocjonalnych odniesień między osobami w rodzinie, odzwierciedlane w konkretnych sekwencyjnych zachowaniach, wzmacniane dzięki mechanizmom społecznego uczenia się, modelowania, identyfikacji, projekcji. Są one tworzone na bazie oczekiwań, zasad, zobowiązań oraz cech osobowości członków rodziny. Przekazuje się je z pokolenia na pokolenie³⁶². Wzory relacyjne dotyczą określonych zachowań, relacji w rodzinie albo wyobrażeń. W tym miejscu warto przytoczyć pogląd na zjawisko relacji rodzinnych Piotra Szukalskiego. Autor zwracając uwagę na fakt pojawiania się rodzin trzy i czteropokoleniowych podkreśla znaczenie stosunków między tymi pokoleniami. Stosunki te określa za pomocą relacji i więzi międzypokoleniowych oraz solidarności i umowy międzypokoleniowej³⁶³. Według tego Autora, relacje międzypokoleniowe są terminem o najszerszym znaczeniu. Relacje międzypokoleniowe Autor rozumie jako ogół stosunków pomiędzy jednostkami, grupami. Mogą to być pojedyncze interakcje, ale także grupowe, społeczne. Kształtują one wówczas nie tylko opinie ale także postawy i poglądy, przekonania³⁶⁴.

Rodzina jako podstawowa grupa społeczna, stanowi wspólnotę osób, które są zjednoczone poprzez system wzajemnych, ciągłych, dynamicznych oraz psychologicznych relacji³⁶⁵. Poprzez relacje wytwarza się sieć sprzężeń zwrotnych. Oznacza to, że zmiana dokonująca się w jednym z członków rodziny powoduje zmiany w całym systemie rodziny. Powiększenie rodziny o jedną osobę bądź jej odejście powoduje zmianę sytuacji wszystkich pozostałych osób³⁶⁶. Rodzinę charakteryzuje specyficzny układ więzi wewnętrznych pomiędzy małżonkami, rodzicami i dziećmi oraz między rodzeństwem. Taki układ wyznaczają różne czynniki psychologiczne i społeczne w samej rodzinie i poza nią. Współcześnie podejście do rodziny kładzie nacisk na jej funkcjonowanie jako systemu wzajemnych interakcji i relacji³⁶⁷.

Rodzina, tak jak każdy inny system, ma określone cechy kształtujące sposób porozumiewania się jej członków. Można wyróżnić kilka cech charakteryzujących system rodzinny: członkowie rodziny są od siebie zależni; rodzina to więcej niż suma

---

³⁶² M. Fajkowska-Stanik (2001), *Transseksualizm i rodzina. Przekaz pokoleniowy wzorów relacyjnych w rodzinach transseksualnych kobiet*, Wyd. Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, s. 76-77.

³⁶³ P. Szukalski (2010), *Co łączy pokolenia? Wiąż międzypokoleniowa z perspektywy polityki społecznej*, „Polityka Społeczna”, nr 10, ss., 7-12, s. 8.

³⁶⁴ Tamże, s. 8-9.

³⁶⁵ J. Rembowski (1978), *Rodzina w świetle psychologii*, WSiP, Warszawa, s. 104.

³⁶⁶ S. Sidor (2005), *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania młodzieży mającej rodzeństwo z niepełnosprawnością umysłową* TN KUL, Lublin, s.15.

³⁶⁷ J. Rembowski (1980), *Rodzina jako system powiązań*, [w] M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, PWN, Warszawa, ss., 127-142, s. 128.

części; rodziny składają się z podsystemów w ramach jednego systemu; otoczenie wpływa na system³⁶⁸. W rodzinie istnieją różne typy relacji: małżeńskie – między mężem a żoną; rodzicielskie – między rodzicami i dziećmi; braterskie – między dziećmi; kontakty ze starszym pokoleniem, w tym także: kontakt małżonka z własnymi rodzicami, z rodzicami współmałżonka oraz kontakty dzieci z dziadkami³⁶⁹. Interakcje zachodzące między członkami rodziny wpływają nie tylko na poczucie bliskości, ale przede wszystkim na model ich zachowań, a zdobyte doświadczenia są pomocne w rozwoju uczuć, poznawaniu życia i rozwiązywaniu problemów. Partnerzy interakcji wpływają na siebie nawzajem. Dzięki temu mogą weryfikować poglądy, wyrażać opinie, uogólniać stanowiska, przekazywać wzory zachowań³⁷⁰. Maria Braun-Gałkowska mówi o rodzinie jako o grupie ludzi związanych specjalnymi, bliskimi więzami. Co za tym idzie, interakcje między członkami rodziny oparte są na głębokich relacjach, czego nie spotykamy w żadnej innej grupie. Jakość więzów między poszczególnymi osobami ma wpływ na życie całej rodziny. Specyfikę rodziny najbardziej podkreśla jej cel, którym jest po prostu wspólne życie. Nie chodzi tu jedynie o przebywanie ze sobą, wspólne spędzanie czasu, ale o łączenie się we wspólnym przeżywaniu życia we wszystkich jego aspektach³⁷¹.

4.3.1. Relacje międzyjednostkowe i międzypokoleniowe

Rodzina jest dla każdego człowieka pierwszą sceną doświadczania relacji zachodzących pomiędzy pokoleniami i w konsekwencji stanowi jedno z najistotniejszych ogniw procesu zmiany pokoleń. To tutaj, w efekcie przebiegu procesu socjalizacji pierwotnej, dochodzi do „internalizacji społeczeństwa jako takiego” i subiektywnego ustanowienia spójnej i trwałej tożsamości³⁷². Jak twierdzi Witold Wrzesień „rodzinny system działania jest elementem relacji międzypokoleniowych w skali makro, zatem stanowi on tylko pewien fragment szerszych zjawisk (procesów, relacji) między

---

³⁶⁸ Lerner i in. 2002, za: M. Z. Stepulak (2007), *Relacyjność systemu rodzinnego*, Roczniki Teologiczne Tom LIV, zeszyt 10, ss., 93-119, s. 113-114.

³⁶⁹ M. Braun-Gałkowska (1994), *Systemowe ujęcie rodziny* [w:] M. Braun-Gałkowska, A. Gutowska (red.), *W tę samą stronę. Antologia tekstów do lekcji wychowawczych*, t 2. Wyd. Krupski i S-ka, Warszawa, ss., 159-168, s. 160.

³⁷⁰ T. Olearczyk (2000), *Oddziaływanie wychowawcze rodziny a pola wpływów 'pedagogiki pozarodzinnej' w warunkach demokracji* [w:], M. Chymuk, D. Topa (red.), *Edukacja prorodzinna*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, ss., 185-192, s. 185.

³⁷¹ M. Braun-Gałkowska (2008), *Psychologia domowa*, Wyd. KUL, Lublin, s. 19.

³⁷² P.L. Berger, T. Luckmann (1983), *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, PWN, Warszawa, s. 208.

pokoleniami. Rodzina pełni tutaj dwojaką funkcję, jest zwierciadłem tego co dzieje się w skali globalnej, ale jednocześnie (oddolnie) współtworzy specyfikę relacji międzypokoleniowych³⁷³. Analizując dalej relacje międzypokoleniowe w rodzinie, W. Wrzesień podkreśla, że rodzina to miejsce występujących napięć, różnic w poglądach między pokoleniami. Rodzina z założenia jest narażona na międzypokoleniową konfrontację z rzeczywistością społeczną³⁷⁴. W świetle powyższych rozważań Autor wyselekcjonował cztery typy napięć pomiędzy przedstawicielami różnych pokoleń w rodzinie:

Pierwszy to antagonizacja. Typ ten najbliższy jest pojmowaniu relacji międzypokoleniowych w kategoriach konfliktu, którego podłożem może być - ale nie musi - proces społecznej zmiany.

W sytuacji takiej obserwujemy:

- brak wymiany informacji;
- tendencję do ograniczania do minimum częstotliwości i intensyfikacji stosunków społecznych, a skupianie się na wprowadzaniu systemu oszczędności, niejednokrotnie wzmacnianego sankcjami;
- brak planowanej transmisji kulturowej, a transmisja spontaniczna;
- słabsze oddziaływania socjalizacyjne, a silniejsze kontrolne.

Drugi to koegzystencja. Ten typ napięć pomiędzy pokoleniami w rodzinie dotyczy zjawiska paralelizmu aktywności społecznej pokoleń w świecie życia codziennego.

Obserwujemy tu:

- ograniczony przepływ informacji;
- minimalizację stosunków społecznych;
- ograniczoną transmisję kulturową;
- w konsekwencji wymienionych powyżej cech następuje osłabienie oddziaływania socjalizacyjnego i kontrolnego;
- koncentrację aktywności jednostek w grupach społecznych definiujących (lub wzmacniających) poczucie tożsamości społecznej pokolenia.

Trzeci typ więzi to kooperacja, która nawiązuje do teorii racjonalnego wyboru. Kooperacja zachodzi wówczas, gdy przedstawiciele różnych pokoleń starają się, unikając

---

³⁷³ W. Wrzesień (2000), *Relacje międzypokoleniowe a rodzina*, „Roczniki Socjologii Rodziny” XII, UAM Poznań, ss., 57-70, s. 59.

³⁷⁴ Tamże, s. 65.

konfliktu, maksymalizować swój zysk wynikający z wzajemnych interakcji w rodzinie. Obserwujemy tutaj:

- wysoki stopień świadomości braku wspólnych interesów i celów działających jednostek w rodzinie (przedstawiciele różnych pokoleń);
- stan ten prowadzi do wypracowania poczucia konieczności kooperacji;
- w konsekwencji pojawia się kalkulacja kosztów i efektów podejmowanych działań - bilans kosztów (bilans zysków i strat);

W efekcie powyższych działań, rodziny w których dominuje ten typ napięć pomiędzy pokoleniami charakteryzują się:

- segmentacją przepływu informacji, znaczną jej selektywnością;
- zróżnicowaną intensywnością stosunków społecznych;
- „kontrolowaną” transmisją kulturową, ze specyficznym ocenianiem przekazywanych treści;
- silniejszymi oddziaływaniami kontrolnymi od socjalizacyjnych;
- oraz zdominowaniem obu systemów przez mechanizmy manipulacji.

Czwarty typ więzi to asymilacja, charakteryzuje się stanem znacznego przenikania norm, wartości i wzorów zachowań w relacjach pomiędzy pokoleniem rodziców a pokoleniem dzieci. Omawiany typ napięć sprzyja kształtowaniu postaw konserwatywnych. W rodzinach, w których występuje ten typ napięć pomiędzy pokoleniami zaobserwowano:

- wzmożony przepływ informacji pomiędzy przedstawicielami różnych pokoleń;
- tendencję do maksymalizacji stosunków społecznych;
- silną transmisję kulturową;
- silne oddziaływania socjalizacyjne i kontrolne, polegające na wzajemnym wzmacnianiu systemu kontroli wewnętrznej³⁷⁵.

Relacje międzypokoleniowe zmieniają się wraz z przemianami życia rodzinnego i implikowane są złożonymi uwarunkowaniami demograficznymi, społeczno-ekonomicznymi, strukturalnymi, kulturowymi i technologicznymi³⁷⁶. Z punktu widzenia problematyki podejmowanej w tym opracowaniu, szczególna uwaga zostanie zwrócona na zmiany demograficzne społeczeństwa, jako uwarunkowanie zmienności relacji w

---

³⁷⁵ Tamże, s. 66-67.

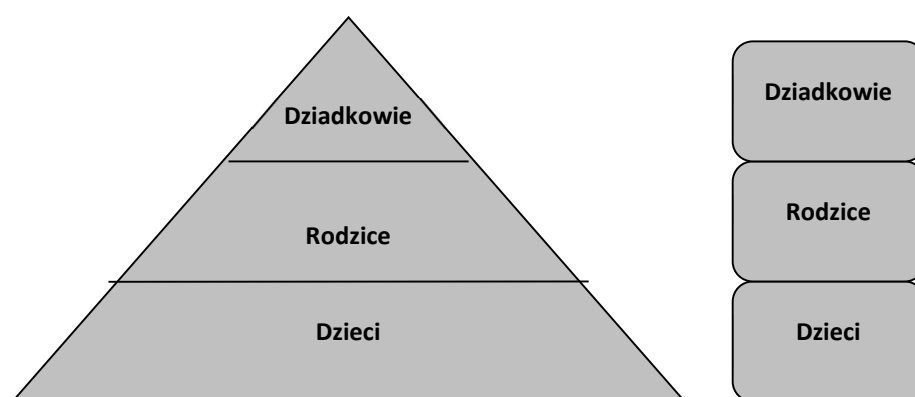
³⁷⁶ J. Szczepaniak-Sienniak (2014), *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia* [w] P. Szukalski (red), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss., 9-23, s. 9.

rodzinie. Wydłużanie się średniej życia, utrzymująca się na niskim poziomie dzietność, spadek urodzeń, implikują proces wertykalizacji, czyli przekształcenia rodzin wielopokoleniowych z „piramid” w „kolumny” (rys.1)³⁷⁷, co wynika z występowania długotrwałej współprzeżywalności pokoleń. Zdaniem V.L. Bengtsona powoduje to, że ludzie spędzają dziś i będą spędzać w rolach rodzinnych, na przykład w roli opiekunów, znacznie więcej czasu niż niegdyś³⁷⁸.

Piramidowy układ rodzin wielopokoleniowych

Kolumnowy układ rodzin wielopokoleniowych

wykres 1. Proces wertykalizacji rodziny

Źródło: Szlendak 2011, s. 258

Przedstawione na powyższych rysunkach struktury rodzin pokazują wyraźnie zmiany zachodzące w liczebności poszczególnych grup pokoleniowych. Piramidowy układ struktury rodziny przedstawia dominującą liczbę dzieci w stosunku do dziadków, natomiast w układzie kolumnowym - współczesnym, liczba dzieci jest porównywalna z liczbą dziadków.

Konsekwencją przemian demograficznych jest wzrost znaczenia relacji międzypokoleniowych w rodzinie³⁷⁹. Istotna jest przede wszystkim częstość posiadania

³⁷⁷ W ramach piramid najczęściej jest dzieci, natomiast najmniej osób starszych. Taka struktura była charakterystyczna dla rodzin przed procesami modernizacyjnymi. W kolumnie natomiast wszystkie pokolenia mają mniej więcej jednakową liczebność i to jest sytuacja charakterystyczna dla rodzin dzisiejszych (Szlendak 2011: 258).

³⁷⁸ Mabry i in. 2007, s. 87-100; Szlendak 2011, s. 258; Szukalski 2006, s. 9-17, za: J. Szczepaniak-Sienniak (2014), *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia*, dz. cyt., s. 10.

³⁷⁹ P. Szukalski (2006), *Przemiany umieralności a częstość posiadania najbliższych krewnych przez polskich seniorów*. „Gerontologia Polska”, t. 14, nr 1, wydanie elektroniczne: www.gp.viamedica.pl, s. 13 [data dostępu 20.07.2016], s. 16.

przez młode osoby dzieci, a jednocześnie częstość posiadania przez seniorów dzieci i wnuków, czyli potencjalnych, pierwszoplanowych obok małżonka opiekunów, w przypadku konieczności uzyskania wsparcia z ich strony. Rodziny trzypokoleniowe stają się podstawowymi źródłami opieki i dobrostanu ludzi XXI wieku³⁸⁰. Z punktu widzenia relacji międzypokoleniowych w rodzinie najbardziej niepokojącymi przejawami deinstytucjonalizacji rodziny jest niska dzietność, spadek wartości małżeństwa oraz rozwój alternatywnych form rodziny tradycyjnej, takich jak np.: kohabitacja, samotne rodzicielstwo, życie w samotności i bez dziecka, małżeństwo bezdzietne³⁸¹. W wyniku deinstytucjonalizacji rodziny może zmniejszyć się częstość relacji międzypokoleniowych, może pogorszyć się międzypokoleniowa solidarność: rodziców wobec dzieci, dzieci wobec rodziców, dziadków wobec wnuków i wnucząt wobec dziadków³⁸². Przywołując słowa Leona Dyczewskiego, wskazać należy, iż rodzina to „wspólnota rodzinna”, która wyraża się w tym, że jest ona „wspólnotą miłości i solidarności”, miejscem najbardziej głębokiego kontaktu osobowego, opartego na miłości i dobrowolności, na głębokim i uzupełniającym się związku pokoleń, które pomagają sobie wzajemnie w osiągnięciu pełniejszej mądrości życiowej³⁸³. Relacje rodzinne nabierają szczególnego znaczenia w okresie starości. W tym etapie życia rodzina stanowi główne miejsce społecznej wymiany oraz zaspokajania najważniejszych potrzeb życiowych seniorów³⁸⁴. Rodzina daje seniorom poczucie, że są akceptowani i potrzebni. Seniorzy natomiast mają możliwość realizowania się w takich rolach, jak: rola babci, dziadka, doradcy życiowego, osoby wspierającej w codziennych czynnościach. Wnuki dają dziadkom dużo radości i poczucia, że są potrzebni i pomocni³⁸⁵. Rodzina jest

---

³⁸⁰ Mabry i współ. (2007), s. 108 za: J. Szczepaniak-Sienniak (2014), *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia* [w] P. Szukalski (red), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, dz. cyt., ss., 9-23, s. 11.

³⁸¹ T. Szlendak (2011), *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, dz. cyt., s. 457-501; A. Giddens (2004), *Socjologia*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 211-213.

³⁸² P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, dz. cyt., s. 197.

³⁸³ L. Dyczewski (1994a), *Rodzina-społeczeństwo-państwo*. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 27.

³⁸⁴ J. Piotrowski (1986), *Stosunki rodzinne osób starszych* [w] I. Borsowa (red.), *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 172; M. Susułowska (1989) *Psychologia starzenia się i starości*, dz. cyt., s. 356.

³⁸⁵ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska (2006), *Podstawy gerontologii społecznej*, dz. cyt., s. 94

najważniejszą grupą, w której ludzie będący w starszym wieku i jednocześnie niepracujący zawodowo nawiązują międzypokoleniowe relacje³⁸⁶.

Omawiając relacje międzypokoleniowe w rodzinie, nie można pominąć zaburzonych emocjonalnych relacji osób starszych wiekiem. Zofia Kawczyńska-Butrym pisze „Relacje negatywne – to z jednej strony te, których doświadcza człowiek starszy, których jest „adresatem” (jak jest traktowany w rodzinie), z drugiej strony – to relacje, których on jest „nadawcą” (jaki jest jego stosunek do członków rodziny)”³⁸⁷. Kawczyńska-Butrym powołując się na takich autorów jak: E. Trafiałek, M. Chodkowska, S.K. Steinmetz, w pierwszym przypadku wyróżniła następujące relacje:

- dzieci, synowe, zięciowie nie przyznają się do pokrewieństwa ze swoimi rodzicami, teściami;
- izolowanie osoby starszej z kręgów życia towarzyskiego;
- niechęć do przejawiania czynności opiekuńczych w czasie choroby;
- przemoc wobec seniora.

Reakcją osoby starszej na taką sytuację mogą być zaburzone relacje w rodzinie wynikające z zachowań człowieka starszego, które przejawiają się:

- wymuszaniem większej pomocy;
- zachowaniami depresyjnymi;
- zachowaniami o cechach agresywnych;
- manipulowaniem rodziną;
- zachowaniami histerycznymi;
- przejawianiem zachowań destrukcyjnych względem własnego zdrowia³⁸⁸.

---

³⁸⁶ B. Szatur-Jaworska (2014), *Starość w polskiej rodzinie* [w:] P. Szukalski (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, ss., 25-40, s. 27.

³⁸⁷ Z. Kawczyńska-Butrym (1999), *Problemy opieki nad człowiekiem starszym – obszary pomocy i wsparcia* [w] „Praca Socjalna” nr 4, październik-grudzień, ss., 10-26, s. 19.

³⁸⁸ Tamże, s. 19-20.

Jak próbowano wykazać w powyższym podrozdziale, rodzina stanowi podstawową komórkę dla rozwoju człowieka i podstawę budowania relacji międzypokoleniowych. Relacje te mogą mieć różny charakter (pozytywny i negatywny). W budowaniu właściwych, pożądaných relacji w rodzinie dużą rolę odgrywają seniorzy. W obecnie istniejącej sytuacji demograficznej (starzejące się społeczeństwo przy jednoczesnym zmniejszaniu się liczby bliskich młodych członków rodziny) rodzi się potrzeba budowania i dbania o pozytywne relacje, ponieważ to na bliskich młodych członkach rodziny spoczywać będzie obowiązek opiekowania się seniorami. Od relacji w rodzinie zależy na ile i jak, są i będą zaopiekowane osoby starsze, jak będzie realizowana wymiana międzypokoleniowa w zakresie wzajemnej pomocy i wsparcia.

4.4. Funkcje starszych pokoleń w polskich rodzinach współczesnych

Jak pisze Katarzyna Węgrzyn „pomimo szeregu przemian jakim podlegała polska rodzina, szczególnie nasilonych w II połowie XX wieku, pozostała ona do dzisiaj stosunkowo spójna i trwała, na tle innych krajów euro-amerykańskiego kręgu kulturowego. Istotne miejsce zajmowali i zajmują w niej ludzie starsi”. Trudne wydarzenia dotyczące naród polski powodowały większą konsolidację polskich rodzin, w których niezwykle istotne funkcje przypadały w udziale najstarszych generacji³⁸⁹.

Opisując rolę osób starszych w rodzinie, w czasach zaborów, okupacji, realnego socjalizmu, transformacji systemowej K. Węgrzyn eksponuje następujące funkcje:

- ekonomiczną,
- pomocową,
- przekazicieli kultury, języka, tradycji,
- przekazicieli wartości młodszym pokoleniom.

Funkcje te były realizowane jak pisze autorka poprzez opiekę nad wnukami, pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego, robienie zakupów ale także w przekazywaniu tradycji kultury ludowej³⁹⁰. Jak wynika z powyższych treści pozycja starych ludzi w rodzinie bywała różna. Obecnie seniorzy pełnią podobne funkcje w rodzinie. Sprawni fizycznie i umysłowo rodzice i dziadkowie często świadczą usługi na rzecz dzieci i

---

³⁸⁹ K. Węgrzyn (2006), *Jaka będzie polska starość?* [w] S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wyd. KUL, Lublin, ss., 113-122, s. 115.

³⁹⁰ Tamże, s. 115.

wnuków. Jest to pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego, opieka nad wnukami, udzielanie wsparcia finansowego. Doświadczenie i mądrość życiowa to największe zalety starości. Warunkują one zasadnicze funkcje oraz oczekiwania społeczne formułowane pod adresem osób starszych. Utożsamia się je głównie z kierowaniem i wychowywaniem, strzeżeniem moralnego porządku i wdrażaniem go ludziom młodym, przekazywaniem narodowej i rodzinnej tradycji oraz obyczajów, stanowiących podstawę mocnej więzi międzypokoleniowej³⁹¹. Istotną propozycją kierowaną do młodego pokolenia wydaje się być troska o zdrowie i dbałość o własny rozwój. Nie bez znaczenia jest także wdrażanie młodych w przestrzeganie zasad religii oraz kształtowanie potrzeby stabilizacji życiowej i sięgania do mądrości poprzednich pokoleń³⁹².

W dobie szybkich transformacji kulturowo-ekonomicznych osoba stara, pełniąca role babci czy dziadka, może skompensować wszystkie potrzeby rodziny, które przy rosnącym tempie życia są zwykle zaniedbywane. Ta jej aktywność ma nieocenioną wartość. Opisuje ją Vern L. Bengston na przykładzie ról, jakie mogą pełnić seniorzy. Są to, kolejno:

- *stabilizer – rodzinna „kotwica”*; senior pokazuje, że należy i można dbać o trwałość rodziny, zabiegać o dobre w niej relacje po to, aby nie uległa ona rozpadowi; scala ją, stanowi źródło mądrości życiowej; pokazuje sens budowania swojego życia na podstawie wartości; pomaga odkryć sens życia, uformować tożsamość;
- *family national guard – „ochroniarz” rodzinny*; senior wspiera rodziców w wychowywaniu i opiece nad dziećmi; wspiera również dorastające wnuki, a w trudnej sytuacji finansowej, zawodowej i życiowej, jest źródłem wsparcia, bliskości i bezwarunkowej akceptacji; zabiega o scalanie rodziny w integralny organizm;

---

³⁹¹ K. Wiśniewska-Roszkowska (1989), *Starość jako zadanie*, Instytut Wydawniczy „PAX”, Warszawa, s. 60-67.

³⁹² L. Dyczewski (1978), *Rodzice jako dziadkowie* [w] F. Adamski (red.), *Miłość, małżeństwo, rodzina*, Wyd. Apostolstwa Modlitwy, Kraków s.: 509-534; tenże (1984), *Konflikty kulturowe czy kulturowa kontynuacja pokoleń w rodzinie miejskiej* [w] T. Kukołowicz (red.), *Z badań nad rodziną*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin s.:142-148; M. Tyszkowa (1990), *Rola dziadków w rozwoju wnuków. Analiza na podstawie wypracowań uczniów i studentów*, „Psychologia Wychowawcza” nr 5, ss. 301-316.

- *arbiter rodzinny*; senior negocjuje w sporach między rodzicami i ich dziećmi; wyjaśnia wnukom sens decyzji rodziców, mówi o emocjach i nie wstydzi się i nie boi wprost nazywać błędy jakie popełniają dorośli;
- *historyk rodzinny*; senior jest źródłem poczucia zakorzenienia i ciągłości międzypokoleniowej, dba o pielęgnowanie rodzinnych tradycji, wiąże przeszłość rodziny z jej teraźniejszością³⁹³.

W podobny sposób na temat roli babci i dziadka w życiu rodziny wypowiada się A.M. de Tchorzewski. Jak zauważa autor szczególnie istotna jest rola dziadków w życiu swych wnuków i dzieci, gdyż stanowią oni siłę i oparcie dla swych bliskich. Ta nowa rola społeczna i rodzinna stwarza szereg możliwości, które wzbogacają relacje zachodzące między dziadkami, wnukami i rodzicami. Zdaniem autora, można do nich zaliczyć m.in. dawanie wnukom i sobie poczucia bezpieczeństwa i miłości, wprowadzanie ich w świat podstawowych wartości, zapoznanie z normami wynikającymi ze zwyczajów, obyczajów, tradycji rodzinnych, a tym samym tworzenie klimatu ciągłości kulturowej najbliższego otoczenia, dalszego środowiska oraz poszukiwanie tożsamości własnej i całej rodziny poprzez genealogię i przekaz międzygeneracyjny. To pomaga seniorom w odkrywaniu poczucia własnej przydatności, użyteczności czy nawet niezbędności względem wnuków i dzieci, a także ukazuje „nowy” sens życia³⁹⁴.

Obok funkcji pielęgnacyjno-opiekuńczej i socjalizacyjno-wychowawczej wobec wnuków, seniorzy realizują funkcję ekonomiczną wobec własnych dzieci i wnuków. Sytuacja ekonomiczna, bezrobocie powoduje, że wielu młodych ludzi znajduje się w trudnym położeniu. Bywa, że emerytury i renty ludzi starych są jedynymi dochodami rodziny³⁹⁵.

„Wartość człowieka starego wyraża się w dystansie wobec samego siebie i własnego życia; zainteresowaniu sprawami innych, sprawami społecznymi i globalnymi; hojności w ofiarowaniu innym własnego czasu i uwagi; rozumieniu bieżących spraw w szerokiej

---

³⁹³ K. Appelt (2007), *Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków* [w] A. Brzezińska, K. Ober-Łopatka, R. Stec, K. Ziółkowska (red), *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań, ss., 79-95, s. 88-89.

³⁹⁴ A.M. de Tchorzewski (2000), *Miejsce dziadków w wychowaniu rodzinnym* [w] A.M. de Tchorzewski, A. Chrapkowska-Zielińska (red.), „*Trzeci wiek*”. *Szanse-możliwości-ograniczenia*, Wyd. Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz, ss. 122-126.

³⁹⁵ H. Cudak (2007), *Funkcjonowanie ludzi starych we współczesnych czasach* [w] B. Bugajska (red.), *Życie w starości*, Wydawca ZAPOL, Szczecin, ss., 41-48, s. 45-46.

perspektywie; świadomości i akceptacji faktu, że życiu zawsze towarzyszy niepewność; myśleniu nie tylko umysłem, ale również sercem; łatwości dostrzegania różnych wartości; szacunku wobec życia i istnienia w różnych jego formach i przejawach; wyrozumiałości wobec pomyłek i błędów; poczucia, że są one nieodłącznym elementem życia; dbałości o relacje, wzajemne związki między ludźmi”³⁹⁶.

Wymienione powyżej kwestie dotyczące człowieka starego znajdują potwierdzenie w badaniach empirycznych. Badania sondażowe CBOS-u przeprowadzone na przełomie wieków wykazały, iż ponad połowa Polaków (59%) zawdzięcza coś swoim dziadkom i babciom. Najczęściej są to zasady moralne, wiara religijna, poczucie bycia kochanym, znajomość dziejów rodziny i wydarzeń historycznych, miłość do ojczyzny, cnoty, takie jak: obowiązkowość czy pracowitość, opiekę i wychowanie oraz pewne umiejętności praktyczne. Kwestie te szczególnie podkreślają ludzie młodzi, co może świadczyć o dużym zaangażowaniu obecnego starszego pokolenia w wychowanie wnuków. Jak podkreśla Leon Dyczewski „wnuki nieraz bardziej na przykładzie dziadków niż porywczych, często zdenerwowanych i przeżywających konflikty rodziców, przekonują się, na czym polega głęboka i wierna miłość małżeńska i rodzicielska, na czym polega zaufanie do człowieka i wiara w Boga”³⁹⁷.

Na możliwość oddziaływania ludzi starszych w kontekście edukacyjnych rewolucji zwrócił uwagę Bogusław Śliwerski. Określił on ludzi starszych jako filozofów, czarodziejów, szamanów. Podniósł także fakt ich niedoceniań, pomimo ich ogromnej roli, nazwanej ”trzecia siła”. Autor podkreśla, że współczesne społeczeństwo tęskni za rodziną, w której są zachowane dobre relacje, kontakty, następuje wymiana poglądów i przekaz międzypokoleniowy. W budowaniu tak pojmowanego wzorca rodziny są udziałem B. Śliwerskiego mogą mieć seniorzy³⁹⁸.

---

³⁹⁶ U. Kazubowska (2007), *Komunikacja międzypokoleniowa w rodzinie drogą przygotowania do starości* [w] B. Bugajska (red.), *Życie w starości*, ZAPOL Szczecin, ss., 231-240, s. 238.

³⁹⁷ L. Dyczewski (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, dz. cyt., s. 74.

³⁹⁸ B. Śliwerski (1992), „*Trzecia siła*” edukacyjnych rewolucji, *Edukacja i Dialog* nr 6, ss.: 27-30, s. 28-29

5. Założenia metodologiczne badań własnych

Wstęp

Celem nauk społecznych jest planowe poznawanie rzeczywistości, jej wyjaśnienie i zrozumienie, a więc dostarczenie wiedzy o problemach społecznych. Całokształt tej wiedzy może być wykorzystany do poprawy kondycji ludzkiej. Celem metodologii jako nauki jest znalezienie sposobu pokazania, jak jest „naprawdę”, jaka jest „prawdziwa” rzeczywistość, w której żyjemy, a więc ukazanie wiedzy na temat tej rzeczywistości³⁹⁹. Stanisław Palka rozumie wiedzę jako uporządkowany zbiór wiadomości (informacji) z jakiejś dziedziny rzeczywistości, mającej wartość poznawczą i praktyczną⁴⁰⁰. S. Palka wyróżnił następujące rodzaje wiedzy występującej w pedagogice: wiedza teoretyczna, obiektywna, ogólna – zdobywana na podstawie założeń realizmu epistemologicznego; wiedza profesjonalna, praktyczna, metodyczna – rozwiązująca problemy teoretyczno-praktyczne zgodnie z założeniem, że pedagogika jest nauką teoretyczno-praktyczną⁴⁰¹. Praktyczny i poznawczy sens dla pedagogiki mają badania deskrypcyjne, eksploracyjne, eksperymentalne i diagnostyczne. Badania diagnostyczne są istotne zarówno dla budowania teorii, jak i dla praktyki pedagogicznej. Badania te mogą być wykorzystane do budowania teorii prakseologicznych, teorii praktycznego, celowego i intencjonalnego działania⁴⁰². Według Mieczysława Łobockiego badania diagnostyczne mają na celu ustalenie pewnych cech lub dynamiki funkcjonowania badanych zjawisk lub faktów bez szczegółowego wnikania w zależności między nimi⁴⁰³. Z punktu widzenia metodologii nauk społecznych praca ta ma charakter teoretyczno-empiryczny. Badania zmierzały do rozpoznania poziomu kapitału ludzkiego i społecznego osób starszych i zakresu ich spożytkowania przez młodszych członków rodziny, na podstawie subiektywnych opinii badanych. Badania miały charakter diagnostyczno-eksploracyjny.

---

³⁹⁹ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, s. 23, 28-29.

⁴⁰⁰ S. Palka (2010), *Wiedza w pedagogice i wiedza pedagogiczna*, [w:] J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac, K.J. Szmidt (red.), *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki*, „Impuls”, Kraków, ss., 15-26, s. 17.

⁴⁰¹ Tamże, s. 22.

⁴⁰² D. Skulicz (1998), *Diagnozowanie pedagogiczne*, [w:] S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Wyd. UJ, Kraków, ss., 55-73, s. 56.

⁴⁰³ M. Łobocki (1982), *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa, s. 11.

5.1 Stan badań

W podrozdziale tym zostaną zaprezentowane wyniki wybranych badań nad kapitałem ludzkim i społecznym seniorów przeprowadzonych w Polsce, które ukazują różne poziomy ich zasobów. Badanie CBOS przeprowadzone w 2007 roku (opublikowane w 2010 roku) mające na celu poznanie obrazu typowego seniora, odnoszące się do osób po 60. roku życia ujawniają, że ankietowani podejmujący w wieku emerytalnym pracę zarobkową im mniej czasu na nią poświęcają, tym częściej pomagają innym w wykonywaniu obowiązków domowych. W 2007 roku najrzadziej pomagali komuś spoza ich gospodarstwa domowego respondenci pracujący w pełnym wymiarze godzin (40% z nich, w tym 21% deklaroowało pomoc wielokrotną). Z kolei najczęściej pomocy udzielały osoby pracujące dorywczo (43%, z czego 30% wiele razy). Najrzadziej pomagają innym ci z nich, którzy w ogóle nie pracują. Niewielkim zainteresowaniem cieszyło się zaangażowanie w działalność społeczną lub polityczną, zwłaszcza nieaktywnych zawodowo. Spośród nich jedynie 4% zadeklarowało samą przynależność do jakiejś organizacji, a 6% – zarówno przynależność, jak i działalność w niej⁴⁰⁴. Na przełomie 2007/2008 roku, Andrzej Klimczuk przeprowadził badania kapitału ludzkiego i społecznego wśród 26 mieszkańców w wieku 60+, miasta Białystok. Celem przeprowadzonych badań było: identyfikacja form kapitału starszych mieszkańców miasta; oszacowanie jego wielkości; określenie zakresu dostępu do kapitału ludzkiego, społecznego i kulturowego starszych mieszkańców miasta; ustalenie czynników wpływających na wykorzystywanie dostępnych form kapitału przez starszych mieszkańców we własnym interesie; określenie stopnia, w jakim poszczególne formy kapitału starszych mieszkańców są uwzględniane w planach rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego miasta⁴⁰⁵. W podsumowaniu badań autor stwierdził, że: jakość kapitału społecznego ludzi starych jest różna – występuje wiele jego wariantów; zasoby kapitału społecznego ludzi starych nie są w pełni spożytkowane; brak powszechnej świadomości o wyposażeniu kapitałowym starszych mieszkańców miasta i jego wykorzystywaniu; rzadkie jest zainteresowanie seniorów poprawą swojego wykształcenia, umiejętności zawodowych i kompetencji językowych; następuje pogarszanie się warunków mieszkaniowych ludzi starych; ograniczanie aktywności

---

⁴⁰⁴ K. Wądołowska (2010), *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Komunikat z badań, CBOS, Warszawa, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_002_10.PDF (20.03.2018).

⁴⁰⁵ A. Klimczuk (2012), *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, dz. cyt., s. 113.

społecznej do aktywności receptywnej i do działań w kontekście życia rodzinnego oraz narastanie wśród badanych poczucia samotności i izolacji społecznej; występuje ograniczone zaufanie i niechęć do współpracy z innymi, z uwagi na silne więzi rodzinne i środowiskowe, utrwalone uprzedzenia i wyobrażenia o cechach innych osób oraz osobiste niepowodzenia w relacjach z ludźmi w przeszłości⁴⁰⁶.

Kolejne badania, przeprowadzone były w latach 2009⁴⁰⁷ i 2015⁴⁰⁸ przez Huberta Kotarskiego i Krzysztofa Malickiego na reprezentatywnych grupach dorosłych mieszkańców Rzeszowa. Seniorzy stanowili tu jedną z kategorii wiekowych badanych. Wyróżnionymi wymiarami kapitału społecznego były: – uczestnictwo organizacyjne, – zaufanie, – chęć do społecznego współdziałania, – informacja i komunikacja, – sieci społeczne, – poczucie podmiotowości⁴⁰⁹. Analizując wyniki przywoływanych badań w kontekście osób starszych badacze stwierdzili w 2009 roku wysoki poziom zainteresowania bieżącymi sprawami lokalnymi wśród seniorów. W 2015 roku wśród osób w wieku emerytalnym stosunkowo wysoki poziom formalnego kapitału społecznego, czyli przynależność do różnych organizacji społecznych. Do podobnego wniosku doszedł także Andrzej Sadowski, realizujący badania dotyczące kapitału społecznego w Białymstoku. Tam również seniorzy charakteryzowali się wysokim poziomem formalnego kapitału społecznego⁴¹⁰.

Drugim badanym wymiarem kapitału, tylko w 2015 roku, było zaufanie. Osoby najstarsze – powyżej 65. roku życia – oraz najlepiej wykształcone charakteryzują się największym zasobem wysokiego poziomu zaufania społecznego. Trzeci aspekt badań, to chęć do społecznego współdziałania. Analizy tego wymiaru nie wykazały żadnych istotnych związków z wiekiem badanych. Informacja i komunikacja oraz sieci społeczne i poczucie podmiotowości to kolejne wymiary kapitału poddane analizie, również w tych przypadkach nie stwierdzono istotnych zależności z wiekiem.

Magdalena Kowalska jako jedna z nielicznych zbadała aspekty kapitału ludzkiego seniorów mieszkających na wsi na próbie 150 osób, takie jak: wykształcenie, zawód,

---

⁴⁰⁶ Tamże, s.213-217.

⁴⁰⁷ H. Kotarski, K. Malicki (2013), *Stolica Podkarpacia wczoraj i dziś. Studium socjologiczne społecznych aspektów przemian w Rzeszowie w latach 1989–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.

⁴⁰⁸ H. Kotarski, K. Malicki, M. Palak, K. Piróg (2016), *Rzeszowska diagnoza społeczna 2015*, dz. cyt.,

⁴⁰⁹ H. Kotarski H. (2013), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*, dz. cyt.,

⁴¹⁰ A. Sadowski (2006), *Białystok: Kapitał społeczny mieszkańców miasta*, dz. cyt.,

posiadane kwalifikacje, aktywność zawodową, aktywność intelektualną oraz stan zdrowia. Z badań przeprowadzonych wśród osób w wieku 60+ z obszaru powiatów nowotarskiego i myślenickiego wynika, że najwięcej respondentów posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe (ok. 37%), podczas gdy udział osób z wykształceniem podstawowym oraz podstawowym nieukończonym wynosił ok. 32%, z wykształcenia wyższym i pomaturalnym było to odpowiednio 8% i 6%. Z kolei wykształceniem średnim legitymowało się 16% seniorów w wieku 60+. Można więc uznać, że poziom wykształcenia respondentów jest relatywnie niski⁴¹¹.

Oszacowaniem poziomu kapitału społecznego mieszkańców wsi zajmowała się m. in. Maria Halamska (2008). Autorka wyróżniła zmienne: (1) uczestnictwo organizacyjne (mieszkańców wsi w organizacjach pozarządowych, liczbę organizacji istniejących w środowisku wiejskim i sposoby ich funkcjonowania), (2) zaufanie (uogólnione do nieznanym, rodziny, krewnych, znajomych, sąsiadów, proboszcza, władz lokalnych), (3) solidarność (m. in. stosunek respondentów do unikania płacenia przez innych za przejazd komunikacją publiczną), (4) współdziałanie (zaangażowanie w pracę społeczną), (5) informację i komunikację (m. in. Liczbę tytułów prasowych, dostępność Internetu), (6) integrację (m.in. wykształcenie członków zbiorowości), (7) poczucie podmiotowości⁴¹². Aspekty kapitału społecznego mieszkańców łódzkich wsi (gmin wiejskich i miejsko-wiejskich do 25 tys. mieszkańców) analizowali również Paweł Starosta i Maciej Frykowski (2005). Komponent sieci kapitału społecznego autorzy badali poprzez stosowanie takich zmiennych, jak: uczestnictwo w organizacjach, kontakty mailowe, korzystanie z Internetu lub SMS, kontakty z sąsiadami, krąg przyjaciół, przywództwo opinii, selekcja informacji, dostęp do informacji, otrzymywanie pożyczek oraz ich udzielanie. Komponent wartości kapitału społecznego w ich badaniu określały takie zmienne, jak: gotowość udzielania pożyczek, obowiązki wobec ogółu, tolerancja, rzetelność, altruizm, skłonność do współpracy, prawdomówność, odróżnianie dobra od zła, akceptacja autorytetów. Badając zaufanie, autorzy brali pod uwagę takie zmienne, jak: zaufanie do dalszej rodziny, sąsiadów, współpracowników, mieszkańców

---

⁴¹¹ M. Kowalska (2017), *Zasoby kapitału ludzkiego osób starszych na obszarach wiejskich Polski południowo-wschodniej*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Problemy Rolnictwa Światowego tom 17 (XXXII), zeszyt 2, ss. 116–125.

⁴¹² M. Halamska,(2008), *Kapitał społeczny wsi: próba rekonstrukcji*, „Przegląd Socjologiczny”, 7/1, ss., 81-105, s. 81-90.

miasta/gminy, do ludzi, władz lokalnych, miejscowej parafii, rządu, policji, UE⁴¹³. Na podstawie analizy badań kapitału społecznego można zauważyć, iż stosowane zmienne poszczególnych komponentów różnią się m. in. w zależności od tego, kto jest dysponentem kapitału społecznego. Największe podobieństwa w badaniach występują w zakresie stosowania zmiennych komponentu zaufania, takich jak: zaufanie zbiorowości do osób najbliższych, ogółu ludzi, instytucji życia publicznego. Jan Herbst podkreśla, iż nie jest możliwe określenie uniwersalnych dla każdej kultury zmiennych kapitału społecznego. W kontekście polskich badań nad kapitałem społecznym autor podkreśla, że „mankamentem polskich badań nad kapitałem społecznym jest nieprzemyślany dobór wskaźników, bazujący albo na wzorach zaczerpniętych z literatury zachodniej, albo po prostu na kryterium dostępności danych”.⁴¹⁴

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego (2014) opublikowanych w oparciu o Spis Powszechny z 2011 roku wynika, że wyraźnemu pogorszeniu ulega struktura wykształcenia w starszych kategoriach wieku. Najlicniejszą grupę osób w wieku 65+ na obszarach wiejskich stanowiły te z wykształceniem co najwyżej podstawowym (66%), a dalej w kolejności z zasadniczym zawodowym (11%). Około 63% seniorów w wieku 60+ zadeklarowało posiadanie zawodu wyuczonego. Wymieniano najczęściej takie zawody jak: kucharz, nauczyciel, krawiec, kierowca i mechanik, a najrzadziej: prawnik, kolejarz oraz cukiernik. Stosunkowo często pojawiały się również odpowiedzi wskazujące na wykonywanie zawodu rolnika, zarówno aktualnie, jak i w przeszłości. Ta grupa respondentów w zdecydowanej większości (73% badanych osób) nie posiadała żadnych kwalifikacji rolniczych potrzebnych do prowadzenia gospodarstwa rolnego. W niewielkim zakresie seniorzy deklarowali ukończenie kursu kwalifikacyjnego lub też posiadanie przysposobienia rolniczego. Zaledwie ok. 6% seniorów wskazało na ukończenie jakiegokolwiek szkoły rolniczej (zasadniczej zawodowej, średniej czy też wyższej). Niespełna jedna trzecia respondentów zadeklarowała aktywność zawodową, która obejmowała zarówno utrzymywanie się z pracy jak i „dorabianie” do emerytury. Najmniej aktywne zawodowo są osoby z wykształceniem podstawowym oraz podstawowym nieukończonym (zaledwie ok. 2% seniorów z tej grupy) natomiast wraz

---

⁴¹³ Por. M. Frykowski, P. Starosta (2006) *Kapitał społeczny na terenie województwa łódzkiego* [w:] K. Gorlach i G. Foryś, *W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców polskiej wsi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ss. 79–106.

⁴¹⁴ J. Herbst (2008), *Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich*, [w:] Halamska M. (red.), *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Warszawa: IRWiR PAN, ss., 33-76, s. 33-34.

ze wzrostem poziomu wykształcenia aktywność się zwiększa. Również aktywność seniorów w zakresie poszerzania wiedzy i zdobywania nowych umiejętności nie jest duża. Badani swoją aktywność ograniczają najczęściej do pomocy dzieciom oraz do opieki nad wnukami. Kolejnym zagadnieniem uwzględnionym przy określaniu poziomu kapitału ludzkiego osób starszych były kwestie zdrowotne. Dlatego też w trakcie badań respondenci zostali poproszeni o określenie stopnia satysfakcji w zakresie własnego stanu zdrowia. Okazuje się, że najczęściej seniorzy wskazywali oceny „średnie”, choć relatywnie dużo było również „niskich” ocen satysfakcji ze stanu zdrowia ⁴¹⁵.

Zaprezentowane wyniki badań kapitału seniorów wskazują, iż były one częściej prowadzone wśród seniorów mieszkających w mieście niż na wsi. Badacze podjęli próbę identyfikacji form kapitału społecznego seniorów z miasta, następnie poddali analizie zaangażowanie seniorów w wybrane obszary aktywności człowieka: praca zawodowa, pomoc rodzinie, zaangażowanie społeczne i polityczne. Badano również takie elementy kapitału ludzkiego seniorów, jak: wykształcenie, kwalifikacje, aktywność zawodową, aktywność intelektualną i zdrowie. Powyższe wnioski wskazują, że w badaniach nie podjęto (ewentualnie autorka do nich nie dotarła) wielu elementów kapitału społecznego i ludzkiego seniorów.

5.2. Uzasadnienie podejmowanego tematu

Zainteresowanie kategorią osób starszych można zauważyć na gruncie wielu dyscyplin naukowych, a także wśród polityków i instytucji, co przekłada się na wzrost liczby publikacji dotyczących tej tematyki. Jak pisze Piotr Szukalski, „percepcji tej towarzyszy w ostatnich dwóch–trzech dekadach szybki przyrost publikacji naukowych poświęconych analizie owego zjawiska na różnorodnych płaszczyznach, którego tempo wielokrotnie przekracza tempo wzrostu liczby seniorów i wydatków publicznych związanych ze starzeniem się populacji”⁴¹⁶. Atrakcyjność tej grupy badawczej jest zapewne konsekwencją zjawiska starzenia się społeczeństw i potrzebą zauważenia znaczenia osób starszych w życiu społecznym. Badacze zajmujący się problematyką osób starszych analizują różne kwestie dotyczące tej grupy społecznej. Najogólniej można

---

⁴¹⁵ M. Kowalska (2017), *Zasoby kapitału ludzkiego osób starszych na obszarach wiejskich Polski południowo-wschodniej*, dz. cyt., s.120-123.

⁴¹⁶ P. Szukalski (2006a), *Zagrożenie czy wyzwanie – proces starzenia się ludności*. *Polityka Społeczna* 9, ss., 6-10, s. 6.

powiedzieć, iż są one analizowane z perspektywy indywidualnej, jednostkowej wyjaśniające proces biologicznego i psychicznego starzenia się człowieka (zdrowie ludzi starych, niezależność i satysfakcja z życia w starości), z drugiej strony z perspektywy globalnej, demograficznej przedstawiający makrostrukturalny wymiar starzenia się i starości⁴¹⁷. Zdaniem Marcina Muszyńskiego pomiędzy tymi perspektywami są i takie, które umieszczają jednostkę w społeczeństwie. Podkreśla on znaczenie aspektu historycznego, czynników społecznych, ekonomicznych i kulturowych.

Uwzględniając wielość perspektyw badawczych osób starszych, próba zrozumienia ich życia powinna „zawierać szerokie pole interpretansu”⁴¹⁸. Biorąc pod uwagę wyżej przywoływane poglądy M. Muszyńskiego, przy analizie różnych aspektów dotyczących starzenia się społeczeństwa i osób starych nie można pomijać pozytywnych aspektów tego zjawiska, którymi są zasoby kapitału ludzkiego i społecznego posiadane przez osoby starsze, które stanowią cenny społecznie potencjał: doświadczeń, wiedzy i umiejętności.

Należy również pamiętać, że systematyczny wzrost liczby osób starszych to proces, który w dłuższej perspektywie czasowej pociąga za sobą poważne konsekwencje ekonomiczne i społeczne, jak: obciążanie budżetu państwa świadczeniami emerytalnymi, wzrastający popyt na miejsca w domach pomocy społecznej i ośrodkach wsparcia, wzrost zapotrzebowania na różnego typu usługi dla osób starszych, a nawet rozwój nowych typów usług socjalnych skierowanych do tej kategorii klientów⁴¹⁹. Dlatego też istotne jest podejmowanie działań, które przede wszystkim miałyby na celu wypracowanie i wdrażanie kompleksowych rozwiązań w sytuacji dokonujących się przemian. Aby tego rodzaju działania były skuteczne ważne jest zdiagnozowanie sytuacji oraz szeroko pojętych zasobów, jakimi dysponują osoby z najstarszych grup wieku i z różnorodnych

---

⁴¹⁷ Por. M. Muszyński (2016), *Starość w perspektywie postmodernistycznej* [w:] M. Muszyński (red.), *Starość w kontekście społecznym i zdrowotnym*, Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej, 1 (11), ss., 13-24, s. 13.

⁴¹⁸ M. Muszyński (2016), *Starość w perspektywie postmodernistycznej* [w:] M. Muszyński (red.), *Starość w kontekście społecznym i zdrowotnym*, dz. cyt., s. 13-14.

⁴¹⁹ Z. Szweða-Lewandowska, *Wyzwania dla polityki społecznej w zakresie opieki nad osobami starszymi*, <http://liberte.pl/wyzwania-dla-polityki-spoecznej-w-zakresie-opieki-nad-osobami-starszymi/>, [07.03.2018]

środowisk⁴²⁰, bowiem poważnym wyzwaniem dla polityki społecznej jest efektywne wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego osób starszych⁴²¹.

W dotychczasowych polskich opracowaniach problematyka kapitału ludzkiego i społecznego osób starszych pojawiała się stosunkowo rzadko. Tymczasem doświadczenia innych społeczeństw UE, które są demograficznie starsze od polskiego społeczeństwa pokazują, że już teraz sytuację i potrzeby osób starszych należy uwzględnić w tematyce kapitału społecznego. Podejście to zostało zastosowane w projekcie polskiej Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (SRKS) z czerwca 2012 r., gdzie stwierdzono, że skuteczne stawienie czoła starzeniu się społeczeństwa zależy będzie m.in. od siły międzypokoleniowej solidarności oraz od poziomu kapitału społecznego⁴²².

Optymalne wykorzystanie potencjału zawartego w kapitale ludzkim seniorów przynajmniej w najbliższych kilku dekadach powinno zatem stanowić priorytet zadaniowy polityki społecznej. Planowanie i wdrażanie zmian wymaga perspektyw i konsekwencji w realizacji strategii na rzecz skuteczności szeroko rozumianej polityki senioralnej⁴²³. F. Fukuyama⁴²⁴ zauważa, iż: „gromadzenie kapitału społecznego to skomplikowany i nie do końca zbadany proces kulturowy. Rządy państw mają moc, by wdrażać politykę nakierowaną na wykorzystywanie kapitału społecznego, ale ciągle jeszcze sprawia im trudność poznanie sposobu na jego ponowne odbudowanie”. Zdaniem Andrzeja Klimczuka „podstawowym kierunkiem dalszych badań powinno być nie tylko stworzenie przejrzystej teorii wielopoziomowego zarządzania kapitałem społecznym ludzi starych, ale także jej wykorzystanie do ewaluacji efektów programowanych i wdrażanych działań, które znajdują się w dokumentach strategii i programów rządowych oraz władz regionalnych i lokalnych. Za podstawowe należy tu uznać rozwiązania

---

⁴²⁰ M. Kowalska (2017), *Zasoby kapitału ludzkiego osób starszych na obszarach wiejskich Polski południowo-wschodniej*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, Vol. 17 (XXXII) No.2, ss., 116-125, s.117.

⁴²¹ P. Kubicki, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych*, Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej”, s. 2,

<http://www.eapn.org.pl/expert/files/Ub%C3%B3stwo%20i%20wykluczenie%20os%C3%B3b%20starszych.pdf> [12.06.2018].

⁴²² *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2011–2020*, projekt z 1 czerwca 2012 r., s. 27.

http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20111014_SRKS_po_konsultacjach_spo%C5%82ecznych_tekst_g%C5%82%C3%B3wny.pdf (20.03.2018).

⁴²³ H. Worach-Kardas (2015), *Starość w cyklu życia. Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości*, dz. cyt., s.13.

⁴²⁴ F. Fukuyama (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, dz. cyt., s. 21.

wskazane w programie „Solidarność Pokoleń”, „Raporcie Polska 2030”, „Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju”, „Średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju na lata 2011-2020” („Strategia Rozwoju Kraju 2020”) oraz „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego”. Badania powinny obejmować także wykorzystanie obecnej i tworzenie potencjalnej infrastruktury i otoczenia instytucjonalnego kapitału społecznego ludzi starych”⁴²⁵.

Autorka pracy przez całe dotychczasowe życie związana jest ze wsią. Przez kilkadziesiąt lat pracy zawodowej zajmuje się problemami społecznymi mieszkańców wsi. Na przestrzeni pracy zawodowej dostrzegła zmieniające się problemy społeczne i grupy społeczne, których te problemy dotyczą. W ostatnich latach zaczęły dominować problemy społeczne dotyczące osób starszych. Wśród których najistotniejszymi wydają się być: trudne, konfliktowe relacje w rodzinie, potrzeba opieki i wsparcia, poczucie izolacji, trudne warunki mieszkaniowe mieszkańców, liczne bariery komunikacyjne (np. trudności w dotarciu do placówek usługowych, kulturalnych), trudna sytuacja ekonomiczna (emerytury i renty z KRUS), problemy zdrowotne a tym samym, wzrost zainteresowania usługami na rzecz seniorów świadczonych przez instytucje publiczne (usługi opiekuńcze, domy pomocy społecznej, placówki opiekuńczo-lecznicze). Wieloletnie doświadczenia zawodowe w obszarze lokalnego zarządzania pomocą społeczną, jako elementem lokalnej polityki społecznej utwierdziły autorkę w przekonaniu, że „prawdziwe” pomaganie seniorom to zapobieganie ich problemom społecznym. Poza wymienionymi problemami społecznymi seniorów, autorka zaobserwowała również liczne zasoby środowiska senioralnego: czas wolny, potrzeba opiekuńczości, aktywności na rzecz innych, doświadczenie życiowe i zawodowe, doświadczenie w wychowywaniu dzieci, opiece nad wnukami, prowadzeniu gospodarstwa domowego, znajomość historii rodziny, tradycji, historii środowiska, w którym żyją. Pomimo wielu problemów społecznych dotyczących seniorów należy podkreślić ich ogromne zasoby. W kontekście dostrzeżonych problemów społecznych osób starszych i ich zasobów autorka zaczęła się zastanawiać, jak pomóc seniorom wykorzystać te zasoby. Autorka w związku z tym zwróciła uwagę na kapitał społeczny seniorów, który jest mało zbadany. Kolejnym krokiem była kwerenda literatury i badań na temat kapitału społecznego i ludzkiego seniorów. Podjęte czynności związane z

---

⁴²⁵ A. Klimczuk (2013), *Budowa kapitału społecznego ludzi starych w kontekście polityk aktywizacji i aktywnego starzenia się*, dz. cyt., s. 22.

zglobianiem wiedzy w tym obszarze utwierdziły autorkę, że problematyka kapitału seniorów mieszkających na wsi jest mało poznana, jeszcze mniej jest analizowane spożytkowanie tegoż kapitału przez młodsze pokolenia. Trzeba zaznaczyć, że badania dotyczą tego, co sami seniorzy, mieszkańcy wsi deklarują w kwestii zaufania, kontaktów, znaczenia rodziny, oceny relacji z rodziną i przyjaciółmi, angażowania się na rzecz społeczności lokalnej.

Stąd konieczność poznania tego, jak sami seniorzy oceniają swoje zaufanie do rodziny, przyjaciół, przedstawicieli społeczności lokalnej, organizacji charytatywnych, środków masowego przekazu, jak sami badani seniorzy oceniają relacje z rodziną i przyjaciółmi, jak angażują się w działania na rzecz społeczności lokalnej i co sami seniorzy deklarują na temat potrzeby wzajemnej pomocy w rodzinie i potrzeby solidarności międzyludzkiej oraz czy posiadane przez nich zasoby niematerialne i materialne są spożytkowane przez młodszych członków rodziny.

Uzyskane w toku badań deklaracje seniorów stanowią będą podstawę wniosków dotyczących występowania w badanej próbie kapitału społecznego i ludzkiego oraz czy jest on spożytkowany przez młodszych członków rodziny. Poznanie zasobów seniorów może stanowić podstawę do rozwiązania wielu problemów ludzi starych mieszkających na wsi.

5.3. Paradygmat przyjęty w badaniach

Istnieje więcej niż jeden sposób rozumienia różnych spraw. W codziennym życiu ludzie często zupełnie inaczej wyjaśniają to samo zjawisko. U podstaw tych różnych wyjaśnień czy teorii leżą **paradygmaty** - fundamentalne modele czy układy odniesienia, których używamy, by uporządkować nasze obserwacje i rozumowanie. Czasem trudno jest rozpoznać paradygmaty, ponieważ są tak głęboko ukryte, milcząco zakładane, traktowane jako oczywiste⁴²⁶. Określenie ram teoretycznych badań umożliwia usytuowanie problematyki w określonym paradygmacie. Pojęcie paradygmatu naukowego wprowadził i opracował amerykański filozof i historyk Thomas Kuhn. Według niego **paradygmaty** to „powszechnie uznawane osiągnięcia naukowe, które w

---

⁴²⁶ E. Babbie (2008), *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 48.

pewnym czasie dostarczają społeczności uczonych modelowych problemów i rozwiązań”⁴²⁷.

Podążając za Erlem Babbie możemy wyróżnić następujące paradygmaty:

- symboliczny interakcjonizm (perspektywa mikro; istotą funkcjonowania społeczeństwa są interakcje (komunikowanie) między jego członkami; waga ludzkiej zdolności do „przyjmowania postaw innych”);

- etnometodologia (nacisk na strukturę społeczną oddziałującą na zachowania ludzkie (normy, wartości, kontrola społeczna); ludzie nieustannie próbują „zrozumieć życie”, dlatego wszyscy są badaczami; badanie może polegać na łamaniu ustalonych norm i obserwowaniu reakcji społecznych);

- funkcjonalizm strukturalny (społeczeństwo może być postrzegane jako organizm, składający się z części, a każda część pełni w nim określoną funkcję; badanie polega na poszukiwaniu funkcji, jaką określone składniki społeczeństwa pełnią wobec całości, na przykład funkcje matek, związków zawodowych);

- paradygmaty feministyczne, poza tym, że kierują uwagę na ucisk kobiet w większości społeczeństw, uwidaczniają, że dotychczasowe wyobrażenia rzeczywistości społecznej często wynikały z doświadczeń mężczyzn i dodatkowo je wzmacniały⁴²⁸.

Zbigniew Kwieciński przez paradygmat rozumie „zbiór ogólnych i ostatecznych przesłanek w wyjaśnianiu jakiegoś obszaru rzeczywistości, przyjętych w społeczności uczonych – przedstawicieli danej dyscypliny naukowej, a następnie upowszechniony jako wzór myślenia w normalnych zbiorowościach użytkowników nauki”⁴²⁹. Jak wynika z tej definicji, paradygmat:

- a) „dotyczy bezpośrednio przedmiotu danej nauki, nazywanego tu „obszarem rzeczywistości”;
- b) jest zbiorem ogólnych przesłanek, czyli zdań stanowiących podstawę wnioskowania o jakimś przedmiocie”⁴³⁰.

Dobry paradygmat musi:

- c) „być spójny logicznie i pojęciowo,

---

⁴²⁷ T. Kuhn (1968), *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa, s. 12.

⁴²⁸ E. Babbie, (2008), *Podstawy badań społecznych*, dz. cyt., s.53

⁴²⁹ Z. Kwieciński (1993), *Mimikra czy sternik? Dramat pedagogiki w sytuacji przesilenia formacyjnego*, [w:] Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Spory o edukację*, IBE, Warszawa – Toruń, ss., 17-18, s. 18.

⁴³⁰ K. Rubacha (2005), *Paradygmat nauk społecznych a budowanie teorii pedagogicznych*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika*, PWN, Warszawa, ss., 59-67, s. 59.

d) być jak najprostszy i zawierać tylko te pojęcia i teorie, które są dla danej nauki rzeczywiście niezbędne,

e) dawać możliwość tworzenia teorii zgodnych ze znanymi faktami”⁴³¹.

Jeżeli przedmiotem pedagogiki jest edukacja, to paradygmat w odniesieniu do pedagogiki będzie oznaczał zbiór ogólnych przesłanek (założeń) koniecznych do zdefiniowania edukacji, stanowiących punkt wyjścia badań nad nią oraz budowania tej teorii. Opisanie paradygmatów pedagogiki wymaga uprzednio odwołania się do paradygmatów nauk społecznych⁴³².

W naukach społecznych wyróżniono cztery paradygmaty:

- a) **paradygmat humanistyczny** – „można opisać jako zespół przesłanek nadających indywidualistyczne i subiektywistyczne znaczenie faktom występującym w życiu społecznym. Teoretycy wywodzący się z tej tradycji zajmują krytyczne stanowisko w odniesieniu do stanu kultury, która jest przemocą narzucana jednostkom. Chcąc widzieć badane fakty z perspektywy uczestniczących w nich podmiotów, które mogą i mają prawo wpływać na zdarzenia. Jest to jednocześnie paradygmat nastawiony na badanie konfliktów społecznych, paradygmat krytyczny wobec każdej formy dominacji nad indywidualnością jednostki”⁴³³.
- b) **paradygmat interpretatywny** – dąży do zrozumienia, w jaki sposób jednostki zyskują świadomość w ramach struktur społecznych. Interesuje się zrozumieniem subiektywnego doświadczenia ludzkiego, poprzez testowanie wiedzy w praktyce konkretnych społeczności. Jeżeli chodzi natomiast o kwestię natury człowieka, to – podobnie jak paradygmat humanistyczny- zdecydowanie odrzuca porządek deterministyczny, lokując się w obrębie ontologii woluntarystycznej. Jest to jednocześnie paradygmat, który ujmuje zmiany społeczne w kategorii stopniowej regulacji⁴³⁴.
- c) **paradygmat strukturalistyczny**- w świetle tego paradygmatu istnieją „obiektywne struktury, w których przebiega życie, a wyjaśnienie ich deterministycznych zależności nadaje sens i kierunek zaplanowanej

---

⁴³¹ T. Kuhn (1968), *Struktura rewolucji naukowych*, dz. cyt., s. 13.

⁴³² K. Rubacha (2005), *Paradygmat nauk społecznych a budowanie teorii pedagogicznych*, dz. cyt., s. 59.

⁴³³ Tamże, s. 61-62.

⁴³⁴ R. G. Paulston (1993), *Pedagogika porównawcza jako pole nakreślania konceptualnych map teorii i paradygmatów*. [w:] Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Spory o edukację*, IBE Warszawa- Toruń, ss., 25-50, s. 41.

interwencji w obiektywny świat społeczny. Każda jednostka zajmuje określone miejsce w strukturze społecznej i poddana jest oddziaływaniu obiektywnych sił kształtujących jej los. W kategoriach stosunku dla zmiany społecznej strukturalizm jest wspólnym mianownikiem radykalnych teorii konfliktu, lecz nie pomiędzy jednostką a społeczeństwem, jak było to w przypadku paradygmatu humanistycznego, lecz pomiędzy organizacjami społecznymi walczącymi o dominację nad społeczną dystrybucją dóbr⁴³⁵.

d) paradygmat funkcjonalistyczny- ujmuje świat społeczny jako byt obiektywny

z gotowymi strukturami regulującymi życie jednostki (determinizm). Podstawową kategorię opisu stanowi system kulturowy, podporządkowujący sobie, osobowość jednostek. Jest to jednocześnie paradygmat homeostazy społecznej, akceptujący nierówności społeczne jako cenę owej równowagi.⁴³⁶

Poza tym opiera się na założeniu, iż społeczeństwo istnieje jako byt konkretny i realny. Funkcjoniści rozpatrują zjawiska przez pryzmat ich konsekwencji dla innych obszarów aktywności społecznej, instytucji, społeczeństwa jako całości. Motywy działań są niekiedy ukryte i w efekcie dotyczą „fundamentalnych” konsekwencji ogólnospołecznych⁴³⁷. Funkcjonalizm podkreśla „znaczenie *konsensusu moralnego* w utrzymaniu porządku i stabilności społecznej”⁴³⁸. Przyjęcie określonego paradygmatu jest związane z rodzajem poznania naukowego oraz wytycza płaszczyzny badań. Planowanie badań własnych zależy przede wszystkim od określenia przyjętego schematu gromadzenia danych empirycznych. Złożony charakter badań wymaga odpowiedniego usytuowania ich w stosownym paradygmacie.

Z zagadnieniem wyboru strategii badawczej łączą się cztery kwestie:

- wczesne podjęcie decyzji dotyczącej metod, które mają być wykorzystane;
- dostrzeżenie związków pomiędzy metodami, metodologiami, a tym co badamy;
- docenienie roli, jaką pełnią modele w kształtowaniu znaczenia oraz sposobu wykorzystania różnych metod;

---

⁴³⁵ K. Rubacha (2005), *Paradygmat nauk społecznych a budowanie teorii pedagogicznych*, dz. cyt., s. 62.

⁴³⁶ R. G. Paulston (1993), *Pedagogika porównawcza jako pole nakreślania konceptualnych map teorii i paradygmatów*, dz. cyt., s. 36.

⁴³⁷ M. Kostera (1996), *Postmodernizm w zarządzaniu*. PWE. Warszawa, s. 32.

⁴³⁸ A. Giddens (2004), *Socjologia*, dz. cyt., s. 40.

- wybór metody (metod) właściwych dla tematu badawczego⁴³⁹.

W badaniach społecznych zastosowanie mają dwie strategie. Pierwsza akceptująca stanowisko indukcyjności, zaleca najpierw badania empiryczne, które będą prowadzić do formułowania uogólnień i teorii opartych na zgromadzonych danych. W strategii tej podstawową metodą jest indukcja pozwalająca na formułowanie nowych uogólnień i sprawdzanie ich prawomocności poprzez odwoływanie się do wrażeń zmysłowych. Druga strategia sugeruje odwrotne postępowanie, rozpoczynające się od konstruowania hipotezy, która staje się punktem orientacyjnym, pozwalającym na organizowanie badań empirycznych. Badania ilościowe polegają na opisie i analizie faktów, zjawisk, procesów, przedstawianych następnie w formie różnych zestawień i obliczeń statystycznych czy matematycznych⁴⁴⁰. Badania ilościowe pozwalają na generalizację wyników badania na całą badaną populację będącą przedmiotem badania. Do ich realizacji wykorzystywane są narzędzia standaryzowane (najczęściej kwestionariusze wywiadu lub ankiety). Badania ilościowe realizowane są zazwyczaj na dużych, reprezentatywnych próbach. Zdobyte dane poddaje się analizie za pomocą metod statystycznych. W badaniach dąży się do nadania analizowanym zjawiskom określonych miar. Badania ilościowe w potocznym rozumieniu pozwalają odpowiedzieć na pytania: kto? co? ile? Stosowane są zawsze wtedy, kiedy głównym celem realizowanego projektu badawczego jest uzyskanie informacji na temat wielkości i częstości badanego zjawiska⁴⁴¹. W przeprowadzaniu badań ilościowych zwykle zakłada się, że ich przedmiotem może być wszystko, co można policzyć i zmierzyć. Poznawanie za pomocą badań ilościowych wymaga zawsze dokładnego ich określenia co najmniej w formie definicji operacyjnych, bez których badania te wydają się bezużyteczne i pozbawione głębszego sensu⁴⁴². Do zalet badań ilościowych zaliczamy z pewnością możliwość porównywania badanych zjawisk tak zarówno w czasie jak i przestrzeni. Zwolennicy tej opcji badań są ponadto przekonani, iż daje ona możliwość tworzenia wiedzy obiektywnej⁴⁴³. Do ograniczeń badań ilościowych zalicza się przede wszystkim brak szerszego kontekstu badanych zjawisk, pochopne

---

⁴³⁹ D. Silverman (2008), *Prowadzenie badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s.149-150.

⁴⁴⁰ M. Łobocki (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 55.

⁴⁴¹ T. Pilch (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa, s. 22.

⁴⁴² M. Łobocki (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, „Impuls”, Kraków, s. 60.

⁴⁴³ S. Palka (1989) Za: E. Zaręba (1998), *Badania empiryczne ilościowe i jakościowe w pedagogice* [w:] S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ss., 43-54, s. 45.

wyciąganie wniosków, nieprecyzyjne określenie badanego zjawiska, niedosyt interpretacji wyników badań, a także niedokładność obserwacji ludzkich⁴⁴⁴.

Niniejsze badania usytuowano w paradygmacie funkcjonalistycznym pozwalającym na poznanie zasobu kapitału ludzkiego i społecznego osób starszych. Z tymże paradygmatem związane są badania ilościowe. Badania empiryczne związane są ze środowiskiem wiejskim i dotyczą osób starszych. To właśnie starsza społeczność środowiska wiejskiego poprzez swoją kulturę, przywiązanie i pielęgnowanie tradycji, życie w modelu rodzin wielopokoleniowych oraz przeżyte lata, które sprzyjają poszukiwaniu i przywiązaniu do korzeni rodzinnych i historii środowiska lokalnego jest fundamentem w budowaniu kapitału społecznego i ludzkiego. Kapitał ten przejawia się w zaufaniu, w relacjach międzyludzkich, w kontaktach i działaniach na rzecz społeczności lokalnej, w aktywności społecznej i obywatelskiej a także zasobności materialnej. Badania umożliwiły poznanie tak rozumianego kapitału seniorów.

5.4. Przedmiot i cele badań

Koniecznym warunkiem wszelkiego postępowania badawczego jest określenie przedmiotu i celu badań. Problematyka metodologiczna jest bardzo złożona i zróżnicowana treściowo, a badanie naukowe nie jest niczym innym jak celowym poznaniem obranego wycinka rzeczywistości przyrodniczej, społecznej lub kulturowej⁴⁴⁵. W literaturze metodologicznej można znaleźć wiele różnorodnych określeń przedmiotu badań⁴⁴⁶. Według Janusza Sztumskiego przedmiotem badań socjologii są twory życia społecznego o cechach materialnych (np. zbiorowości społeczne) i idealnych (np. przesady, wierzenia ludzi) – w zasadzie wszystko, co składa się na rzeczywistość społeczną⁴⁴⁷. Przedmiot badań można rozumieć, jako to co koncentruje uwagę badacza stanowiąc jego obiekt poznania i działalności eksploracyjnej⁴⁴⁸. Na podstawie analizy różnych definicji przyjęto, że przedmiotem

---

⁴⁴⁴ M. Łobocki (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 66.

⁴⁴⁵ W. Zaczyński (1995), *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa, s. 12.

⁴⁴⁶ W. Puślecki (1985), *Metody badań pedagogicznych*, Wydawnictwo ODN, Kalisz, s. 3.; Z. Skorny (1984), *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki*, WSiP, Warszawa, s. 107; T. Pilch (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 101.

⁴⁴⁷ J. Sztumski (1995), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Śląsk, Katowice, s. 19.

⁴⁴⁸ M. Guzik (2005), *Przedmiot badań*, [w:] T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom. 4 „P”, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, s. 1016.

badan są procesy, zjawiska, fakty występujące w rzeczywistości społecznej, na tyle budzące potrzeby badawcze, że wymagają dogłębnego poznania i przedstawienia.

Jak podkreślają badacze, kapitał ludzki i społeczny jest trudny do tematyzowania, między innymi ze względu na złożoność definiowania, operacjonalizacji, pomiaru, normatywnych i aksjologicznych aspektów kapitału społecznego, źródeł kapitału społecznego, możliwości świadomego i planowego tworzenia i rozwijania tego terminu. Dokonując jednak próby uściślenia, badany kapitał społeczny seniorów, został określony przez konkretne aspekty/elementy. **Przyjęto, że kapitał społeczny seniorów jest tworzony przez: zaufanie, sieć kontaktów społecznych, relacje rodzinne i z przyjaciółmi, aktywność społeczną i uczestnictwo w organizacjach, solidarność międzyludzką, czas wolny oraz zasoby materialne.** Badanie powyższych aspektów pozwoli na ukazanie, jakimi zasobami kapitału ludzkiego i społecznego dysponują badani seniorzy oraz czy ów kapitał jest **spożytkowany przez rodzinę**. Zgodnie z przyjętym założeniem przedmiotem badania uczyniono *kapitał społeczny seniorów oraz jego spożytkowanie przez członków rodziny*. Natomiast obiektem badań *uczyniono osoby w wieku powyżej 60 r.ż. określane jako osoby stare/starsze/seniorzy*.

Kolejnym etapem postępowania badawczego jest określenie celów badań. Cele poznania naukowego w bogatej literaturze metodologicznej są różnie definiowane i klasyfikowane⁴⁴⁹. Podstawowym celem badań społecznych jest osiągnięcie uporządkowanej wiedzy na temat rzeczywistości społecznej⁴⁵⁰. Jak pisze Earl Babbie, badania społeczne służą celom eksploracyjnym, opisowym i wyjaśniającym⁴⁵¹. Zdaniem Krzysztofa Rubachy, cele mogą służyć wyjaśnianiu teorii, czyli cele poznawcze i wyjaśnianiu praktyki – cele praktyczne⁴⁵². Sformułowany cel badania wyznacza zamiary autora projektu, dotyczącego tego, co chce badać oraz co zamierza osiągnąć⁴⁵³. Jan Such dzieli cele na: zewnętrzne, wynikające z funkcji, jakie pełni nauka w społeczeństwie, w życiu ludzi, gdy jest stosowana do realizacji pewnych zadań teoretycznych i praktycznych; wewnętrzne, które stawia sobie badacz bezpośrednio w pracy badawczej,

---

⁴⁴⁹ M. Łobocki (1984), *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa, s. 58; W. Dutkiewicz (2001), *Podstawy metodologii badań prac magisterskich i licencjackich*, Wydawnictwo Stachurski, Kielce s. 50; J. Such (1973), *Wstęp do ogólnej metodologii nauk*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań, s. 8; K. Rubacha (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s. 25.

⁴⁵⁰ A. Schütz (2012), *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*. Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków, s. 6. (tł. Barbara Jabłońska).

⁴⁵¹ E. Babbie (2005), *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 110.

⁴⁵² K. Rubacha (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, dz. cyt., s. 25.

⁴⁵³ U. Flick (2012), *Projektowanie badania jakościowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 13 (tłum. Paweł Tomanek).

są to cele czysto poznawcze⁴⁵⁴. Można zatem powiedzieć, że celem poznania naukowego, a więc celem badań, jest poszerzenie wiedzy o zjawiskach, osobach, grupach, instytucjach, które stanowią przedmiot badań. Cele badań w naukach społecznych mogą być podporządkowane zarówno naukowemu poznaniu rzeczywistości, jak też wskazywaniu na możliwości jej kształtowania i przeobrażania⁴⁵⁵. Podjęte poszukiwania służą osiągnięciu następujących celów teoretycznych i praktycznych, które znajdują swoje miejsce w grupie celów zewnętrznych:

- 1. Rozpoznanie zasobów kapitału społecznego osób starszych.**
- 2. Rozpoznanie czynników modyfikujących aspekty kapitału społecznego seniorów.**
- 3. Rozpoznanie spożytkowania/korzystania z zasobu kapitału społecznego osób starszych przez członków rodziny.**
- 4. Rekomendacje/sugestie dla polityki społecznej, w szczególności środowiskowej pracy socjalnej w celu wykorzystania kapitału społecznego seniorów dla rozwoju środowiska lokalnego i profilaktyki wykluczenia społecznego osób starszych.**

5.5. Problemy badawcze

Słowo problem pochodzi z języka greckiego „*problema*” i znaczy „*przeszkoda*” lub „*trudność*”. Każdy problem jest „swoistą, poznawczą trudnością do pokonania. Subiektywnie rzecz biorąc, trudność ta powstaje przez uprzytomnienie sobie jakiegoś braku w stanie bieżącym danej wiedzy naukowej, a więc stanu określonej niewiedzy. Z problemem naukowym mamy do czynienia wtedy, gdy określona niewiedza ma charakter obiektywny”⁴⁵⁶.

Twórcza praca badawcza polega na rozwiązaniu problemów badawczych. Ustalenie problemu jest podstawowym i logicznie pierwszym zadaniem w obrębie zadań należących do szeroko pojętej metody naukowej⁴⁵⁷. Problemy badawcze są warunkiem podejmowania badań naukowych. Mówiąc o problemach badawczych ma się na myśli zadanie wymagające rozwiązania, pewne zagadnienie do rozstrzygnięcia.

---

⁴⁵⁴ J. Such,(1973), *Wstęp do metodologii ogólnej nauk*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 16.

⁴⁵⁵ J. Sztumski (1995), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, dz. cyt., s. 21.

⁴⁵⁶ J. Pieter (1967), *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa, s. 35.

⁴⁵⁷ Tamże, s. 67.

Według Mieczysława Łobockiego problem badawczy, to: „ pytanie, które w miarę precyzyjnie określa cel zamierzonych badań i jednocześnie ujawnia braki w dotychczasowej wiedzy na interesujący nas temat. Problem badawczy jest zwykle uszczegółowieniem celu badań; umożliwia bowiem dokładniejsze poznanie tego, co rzeczywiście zamierzamy zbadać”⁴⁵⁸. Tadeusz Pilch ujmuje problem badawczy jako: „... pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawisk, to uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości...”⁴⁵⁹. Stąd też „formułowanie problemów badawczych jest ze wszech miar ważnym zabiegiem wymagającym poważnego namysłu i pewnego zasobu wiedzy⁴⁶⁰. Postawiony problem musi zatem spełniać określone kryteria poprawności, tj.:

- być konkretny;
- zawierać zmienne obserwowalne;
- określać stan lub związku między zmiennymi;
- zawierać informacje o sposobach dochodzenia do odpowiedzi;
- być powiązany z celem badań;
- dotyczyć istotnych dla teorii lub praktyki zagadnień;
- ukierunkowywać badania⁴⁶¹.

Formułując problem badawczy należy pamiętać również, że „oprócz ogólnej orientacji, czyli ogólnego określenia problemu badawczego, ważna jest również jego konkretyzacja”⁴⁶². Oznacza to, iż oprócz problemów ogólnych są również problemy szczegółowe, które są uściśleniem przedsięwzięcia badacza, innymi słowy, tego co chce poznać i zbadać. Uwzględniając powyższe sformułowano następujące problemy główne:

1. W jaki sposób czynniki społeczno-demograficzne modyfikują badane aspekty kapitału społecznego seniorów?

3. Jakie aspekty kapitału społecznego seniorów są spożytkowane w rodzinie?

W ramach tak skonstruowanych problemów głównych wyodrębniono następujące problemy szczegółowe:

---

⁴⁵⁸ M. Łobocki (2007a), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s.21.

⁴⁵⁹ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa, s. 43.

⁴⁶⁰ Tamże, s. 44.

⁴⁶¹ K. Rubacha (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, dz. cyt., s. 112.

⁴⁶² J. Sztumski (2005), *Wstęp do metod i badań społecznych*, „Śląsk”, Katowice, s. 42.

- 1. Jak kształtuje się zaufanie seniorów wobec własnej rodziny, środowiska lokalnego i instytucji?**
- 2. W jaki sposób postrzegają seniorzy swoją gotowość do pomocy rodzinie?**
- 3. Jak kształtuje się sieć kontaktów seniorów z rodziną i środowiskiem?**
- 4. Jaki poziom zaangażowania na rzecz społeczności lokalnej wykazują seniorzy?**
- 5. Jakim kapitałem materialnym dysponują seniorzy?**
- 6. Który z zasobów kapitału społecznego seniorów jest w ich opinii najczęściej wykorzystywany przez członków rodziny?**

Po sformułowaniu problemów badawczych następnym etapem procesu badawczego jest przyjęcie hipotez. Nie zawsze jednak trzeba postępować według tej procedury. Prezentowane badania mają charakter eksploracyjno-diagnostyczny, opierają się na zebranych opiniach bez wnikania w zachodzące między nimi relacje, dlatego nie zachodzi konieczność formułowania i stawiania hipotez⁴⁶³.

5.6. Zmienne i ich wskaźniki

Kolejnym etapem w procesie badawczym jest określenie zmiennych i ich wskaźników. Jak pisze Krzysztof Rubacha „Badacz porusza się w dwóch światach: w świecie teorii i świecie empirii. Świat teorii to teksty naukowe, w których centralną pozycję zajmują pojęcia. [...]. Świat empirii to fakty, czyli „zjawiska” obserwowalne”⁴⁶⁴. Jeśli chcemy badać jakieś zjawisko musimy oprzeć się na teorii, a następnie przenieść je do świata empirii, tzn. zastanowić się jakie fakty z życia ludzi świadczą o tym, że badane zjawisko zachodzi. „Taka procedura w metodologii nazywana jest operacjonalizacją zmiennych poprzez dobieranie do nich wskaźników”⁴⁶⁵. Natomiast dla „zbadania, że zachodzi zjawisko jakie nas interesuje służy wskaźnik, będący pewną cechą, zdarzeniem lub zjawiskiem, na podstawie którego wnioskujemy z całą pewnością lub z określonym prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego, że interesujące nas zjawisko zachodzi”⁴⁶⁶. Według Zbigniewa Zaborowskiego „wskaźniki, które jak mówi sama nazwa wskazują na określone zjawiska obserwowalne, a często mierzalne, które

---

⁴⁶³ K. Konarzewski (2000), *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa, s. 42-43.

⁴⁶⁴ K. Rubacha (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, dz. cyt., s. 53.

⁴⁶⁵ Tamże, s. 54.

⁴⁶⁶ Z. Krzyszczoszek (1977), *Uwarunkowania, założenia i metody badań pedagogicznych*, WSiP, Warszawa, s. 71.

pozwalają nam stwierdzić, że zaszło zjawisko, które wskaźnik określa⁴⁶⁷. Zatem jak wskazuje Mieczysław Łobocki „wskaźnikami są mierzalne cechy lub właściwości badanych faktów czy zjawisk lub czynniki mające na nie wpływ, albo skutki, jakie pociągają one za sobą”⁴⁶⁸.

Chava Frankfort-Nachmias i David Nachmias uznają, że zmienna to „właściwość empiryczna mająca dwie lub więcej wartości”⁴⁶⁹. „Zmienna to zbiór wartości jakie, przyjmuje dany obiekt w populacji do której należy. [...] Wartości zmiennej muszą być rozłączne, nie mogą mieć części wspólnej [...] wartości zmiennej muszą wyczerpywać wszystkie jej warianty”⁴⁷⁰. Jak twierdzą Teresa Bauman i Tadeusz Pilch „To co daje się zaobserwować w każdym zdarzeniu lub zjawisku – kilka podstawowych cech konstytutywnych dla danego zdarzenia, przyjęło się w metodologii nazywać zmiennymi”⁴⁷¹. Według Waldemara Dutkiewicza „zmienna to cecha, czynnik, właściwość przedmiotu, która przybiera różne wartości”⁴⁷². Mieczysław Łobocki uważa, że „zmienne w badaniach naukowych są próbą uszczegółowienia głównego ich przedmiotu czyli problemów badawczych, jakie zamierza się rozwiązać i hipotez roboczych, jakie pragnie się potwierdzić bądź odrzucić”⁴⁷³. Zdaniem Zygmunta Skornego „zmienna, to pewna kategoria zjawisk, których wielkość intensywność, częstość występowania może ulegać zmianom zależnie od różnych okoliczności”⁴⁷⁴. Zmienna według Władysława Okonia to „czynnik przybierający różne wartości w danym zbiorze, może nim być np. wiek osób badanych, ich wykształcenie, iloraz inteligencji, typ temperamentu, poziom osiągnięć szkolnych, rodzaj pomocy szkolnej czy długość okresu pracy”⁴⁷⁵.

Zmienne w badaniach pedagogicznych dzielą się na: zmienną dychotomiczną, zmienne kontrolne, zmienne ciągłe i dyskretne oraz zmienne zależne i zmienne niezależne. „Zmienna zależna jest to zmienna będąca przedmiotem badań, a której związku z innymi chcemy określić. Natomiast zmienna, od której ona zależy i która na

---

⁴⁶⁷ Z. Zaborowski (1973), *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk, s.150.

⁴⁶⁸ M. Łobocki (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 146.

⁴⁶⁹ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*, dz. cyt., s. 70.

⁴⁷⁰ K. Rubacha (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, dz. cyt., s. 42.

⁴⁷¹ T. Pilch. T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, dz. cyt., s. 50.

⁴⁷² W. Dutkiewicz (2001), *Podstawy metodologii badań prac magisterskich i licencjackich*, dz. cyt., s. 61.

⁴⁷³ M. Łobocki (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 137.

⁴⁷⁴ Z. Skorny (1984), *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki*, dz. cyt., s. 48.

⁴⁷⁵ W. Okoń (2001), *Nowy Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, s.465.

nią oddziałuje nosi nazwę zmiennej niezależnej.⁴⁷⁶ Wincenty Okoń przez zmienną zależną rozumie zmienną, „której zmiany są skutkiem oddziaływania jednej lub więcej jakichś zmiennych (niezależnych lub pośredniczących), w badaniach pedagogicznych jest zwykle jakiś czynnik zmieniający się pod wpływem określonych oddziaływań pedagogicznych mogą to być m.in. wiadomości, sprawność, zdolności, przekonania lub cechy charakteru, natomiast zmienna niezależna to taka, której zmiany nie zależą od zespołu innych zmiennych w badanym zbiorze np. wiek ucznia jako zmienna niezależna warunkiem jest osiągnięcie, ale sam od nich nie zależy”⁴⁷⁷.

Wskaźnik to „pewna cecha, zdarzenie lub zjawisko, na podstawie którego wnioskujemy z całą pewnością lub z określonym prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego, że zachodzi zjawisko, które nas interesuje”⁴⁷⁸. Zatem jak wskazuje Mieczysław Łobocki „wskaźnikami są mierzalne cechy lub właściwości badanych faktów czy zjawisk lub czynniki mające na nie wpływ, albo skutki, jakie pociągają one za sobą”⁴⁷⁹. „Dobór wskaźnika jest równocześnie zdefiniowaniem zmiennej”⁴⁸⁰.

W metodologii wyróżniamy trzy rodzaje wskaźników:

- empiryczne,
- definicyjne,
- inferencyjne⁴⁸¹.

W badaniach przyjęto jako istotne następujące zmienne:

- dwie zmienne zależne globalne:
  - kapitał ludzki seniorów
  - kapitał społeczny seniorów i ich zmienne zależne cząstkowe,
- zmienne niezależne.

Układ przyjętych w pracy zmiennych zawarty jest w poniższej tabeli

Zmienne cząstkowe

---

⁴⁷⁶ J. Brzeziński (1997), *Elementy metodologii badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa, s. 24.

⁴⁷⁷ W. Okoń (2001), *Nowy Słownik pedagogiczny*, dz. cyt., 465.

⁴⁷⁸ Z. Krzysztoszek (1977), *Uwarunkowania, założenia i metody badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 71.

⁴⁷⁹ M. Łobocki (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 146.

⁴⁸⁰ T. Pilch. T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, dz. cyt., s.53.

⁴⁸¹ M. Łobocki (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, dz. cyt., s.35-36.

1. Komponent zaufania

Tabela 5. Układ przyjętych zmiennych dotyczących komponentu zaufania

Wskaźnik	Numer pytania - część I ankiety
Poziom zaufania	<p>I grupa pytań</p> <p>1- Czy ma Pan/i zaufanie do członków najbliższej rodziny (dzieci, współmałżonka/ek)</p> <p>5- Czy ma Pan/i zaufanie do dalszej rodziny (rodzeństwo, kuzynostwo)</p> <p>6- Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoimi dziećmi/wnukami dalszej rodzinie</p> <p>7- Czy powierzył/aby Pan/i swoje oszczędności dalszej rodzinie</p> <p>8- Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoją osobą w czasie choroby dalszej rodzinie</p> <p>9- Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoim mieszkaniem dalszej rodzinie</p> <p>10- Czy ma Pan/i zaufanie do sąsiadów</p> <p>11- Czy uważa Pan/i że większości ludzi można zaufać</p> <p>12- Czy ma Pan/i zaufanie do proboszcza swojej parafii</p> <p>14- Czy Pana/i zdaniem proboszcz może pomóc w rozwiązywaniu ważnych problemów osób starszych</p> <p>15- Czy ma Pan/i zaufanie do sołtysa</p> <p>19- Czy ma Pan/i zaufanie do radnego</p> <p>23- Czy ma Pan/i zaufanie do ośrodka pomocy społecznej</p> <p>28- Czy ma Pan/i zaufanie do organizacji charytatywnych: WOŚP, Caritas, PCK</p> <p>29- Czy uważa Pan/i działalność WOŚP, Caritas, PCK za szlachetną, potrzebną</p> <p>32- Czy ufa Pan/i Policji</p> <p>36- Czy ufa Pan/i środkom masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa</p> <p>37- Czy Pana/i zdaniem środki masowego przekazu przekazują prawdziwe informacje</p> <p>38- Czy ufa Pan/i Rzecznikowi Praw Obywatelskich</p> <p>39- Czy powierzył/aby Pan/i swoje problemy rzecznikowi Praw Obywatelskich</p> <p>40- Czy ufa Pan/i Unii Europejskiej</p> <p>II grupa pytań</p> <p>2- Czy dzieci znają numer Pana/i konta bankowego</p> <p>3- Czy upoważnia Pan/i swoje dzieci do odbioru emerytury</p> <p>4- Czy powierza Pan/i swoje tajemnice najbliższej rodzinie</p> <p>13- Czy powierza Pan/i swoje problemy proboszczowi parafii</p> <p>16- Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w Ośrodku pomocy społecznej w sprawach rodzinnych</p> <p>17- Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w ośrodku pomocy społecznej w sprawie pomocy finansowej?</p> <p>18- Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o odsnieżenie drogi do domu w porze zimowej</p> <p>20- Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w załatwieniu sprawy urzędowej</p> <p>21- Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w sprawie pracy dla członka rodziny</p> <p>22- Czy zwraca się Pan/i do radnego w sprawach trudności/konfliktów w rodzinie</p> <p>24- Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o usługi opiekuńcze</p> <p>25- Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o pomoc finansową</p> <p>26- Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o pomoc w rozwiązaniu konfliktu w rodzinie</p> <p>27- Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o poradnictwo w sprawach urzędowych</p> <p>30- Czy popiera Pan/i działalność takich organizacji jak: WOŚP, Caritas, PCK</p> <p>31- Czy angażuje się Pan/i w działalność: WOŚP, Caritas, PCK</p> <p>33- Czy zgłasza Pan/i Policji problemy rodzinne występujące w Pana/i rodzinie</p> <p>34- Czy zgłasza Pan/i Policji problemy występujące u sąsiadów</p> <p>35- Jeśli widzi Pan/i osobę leżącą na ulicy to czy powiadamia Policję</p>

Pierwsza grupa pytań: wszystkie pytania mają ten sam sposób punktowania odpowiedzi poprzez od -2 dla zdecydowanego braku zaufania; -1 dla brak zaufania; 0- brak zdecydowania o zaufaniu; +1 dla zaufania do +2 dla zdecydowanego zaufania.

Druga grupa pytań: o charakterze odpowiedzi „0”-„1”, przy czym 0 oznacza negatywna a 1 pozytywna odpowiedź.

2. Komponent sieci kontaktów

Tabela 6. Układ przyjętych zmiennych dotyczących komponentu sieci kontaktów

Wskaźnik	Numer pytania
Sieć kontaktów	I grupa pytań 41-Jak często spotyka się Pan/i z rodziną 42-Jak często spotyka się Pan/i z przyjaciółmi 43-Jak często spotyka się Pan/i ze znajomymi 44-Jak często spotyka się Pan/i z osobami z tego samego kościoła 45-Jak często spotyka się Pan/i z członkami organizacji, do której Pan/i należy 46-Jak Pan/i ocenia swoje relacje z rodziną 47-Jak Pan/i ocenia swoje relacje z przyjaciółmi

Pierwsza grupa pytań: pytania od 41 do 47 mają ten sam sposób punktowania odpowiedzi poprzez od -2 dla nie spotykam się; -1 dla bardzo rzadko spotykam się; 0- rzadko spotykam się; +1 często spotykam się; do +2 bardzo często.

Druga grupa pytań: pytanie o charakterze otwartym, w którym ankietowani mieli wymienić liczbę osób zaliczanych do grona przyjaciół.

3. Znaczenie rodziny

Tabela 7. Układ przyjętych zmiennych dotyczących znaczenia rodziny

Wskaźnik	Numer pytania
Znaczenie rodziny	I grupa pytań 48-Czy uważa Pan/i że może liczyć na rodzinę 49-Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym 51-Czy rodzina może liczyć na Pana/i pomoc 52-Czy wnuki mogą liczyć na Pana/i pomoc 53- Czy rodzina może liczyć na Pana/i wsparcie w życiu codziennym II grupa pytań 50-Czy Pana/i zdaniem rodzicom jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc do dzieci ⁴⁸² 54-Czy Pana/i zdaniem dzieciom jeśli tego potrzebują należy się pomoc ze strony rodziców

⁴⁸² H. Guzy-Steinke (2013), *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz, s.306.

Pierwsza grupa pytań: o charakterze odpowiedzi „0” - „1”, przy czym 0 oznacza „Nie” a 1 „Tak”.

Druga grupa pytań: wszystkie pytania mają ten sam sposób punktowania odpowiedzi poprzez od -2 dla nie; -1 dla raczej nie; 0- nie mam zdania; +1 dla raczej tak do +2 dla zdecydowanie tak.

4. Działania na rzecz społeczności lokalnej

Tabela 8. Układ przyjętych zmiennych dotyczących działań na rzecz społeczności lokalnej

Wskaźnik	Numer pytania
Zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnej	<p>I grupa pytań 55-Czy podejmuje Pan/i nieodpłatne działania na rzecz swojej społeczności 61-Czy bierze Pan/i udział w zebraniach publicznych i zabiera w nich głos</p> <p>II grupa pytań 56-Czy dostrzega Pan/i potrzebę solidarności międzyludzkiej 57-Czy uważa Pan/i że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności 58-Czy Pana/i zdaniem w stosunkach z innymi ludźmi trzeba być ostrożnym</p> <p>III grupa pytań 62-Czy podejmuje Pan/i działania na rzecz społeczności lokalnej 63-Czy bierze Pan/i udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych</p> <p>IV grupa pytań 59-Czy należy Pan/i do jakiejś organizacji 60-Czy pełni Pan/i jakąś funkcję w organizacjach</p>

Pierwsza grupa pytań: oba pytania mają ten sam sposób punktowania odpowiedzi od -1 dla nigdy; 0 dla sporadycznie; 1- często.

Druga grupa pytań: wszystkie pytania mają ten sam sposób punktowania odpowiedzi poprzez od -2 dla nie; -1 dla raczej nie; 0- nie mam zdania; +1 dla raczej tak do +2 dla zdecydowanie tak.

Trzecia grupa pytań: oba pytania mają ten sam sposób punktowania odpowiedzi od -1 dla nie inicjuje działań/nie biorę; 0 dla sporadycznie; +1 dla często.

Czwarta grupa pytań: o charakterze odpowiedzi „0”-„1”, przy czym 0 oznacza „Nie” a 1 „Tak”.

5. Sytuacja materialna

Tabela 9. Układ przyjętych zmiennych dotyczących sytuacji materialnej

Wskaźnik	Numer pytania
Sytuacja materialna	<p>I grupa pytań 1- Czy Pan/i posiada własne mieszkanie/dom 2- Jeżeli posiada Pan/i dom/mieszkanie to czy posiada Pan/i wolny pokój 3- Czy Pan/i posiada ogródek/działkę 4- Czy Pan/i posiada garaż, samochód 5- Czy Pan/i posiada oszczędności 6- Czy Pan/i posiada dzieła sztuki 7- Czy Pan/i posiada antyki</p> <p>II grupa pytań 8- Czy Pan/i posiada czas wolny</p>

Pierwsza grupa pytań: wszystkie pytania są o charakterze odpowiedzi „0”-„1”, przy czym 0 oznacza „Nie” a 1 „Tak”.

Druga grupa pytań: odpowiedzi na pytanie mają następujący sposób punktowania od -2 dla nie, nie posiadam; -1 dla tak, bardzo mało; +1 dla tak, umiarkowanie; do +2 dla tak, bardzo dużo.

6. Spożytkowanie zasobów seniorów w rodzinie

Tabela 10. Układ przyjętych zmiennych dotyczących spożytkowania zasobów w rodzinie

Wskaźnik	Numer pytania- część II ankiety
Spożytkowanie zasobów w rodzinie	<p>I grupa pytań</p> <p>9- Czy uważa Pan/i że posiadane zasoby materialne są wykorzystywane przez dzieci lub innych członków rodziny</p> <p>11- Czy członkowie rodziny korzystają z zasobów Pana/i czasu wolnego</p> <p>12- Czy członkowie Pana/i rodziny korzystają z pomocy w:</p> <ul style="list-style-type: none"> - w wychowywaniu wnuków - prowadzeniu gospodarstwa domowego (np. praniu, sprzątaniu, zakupach, pracach w ogrodzie) - z doświadczenia życiowego (np. nawiązywania relacji, rozwiązywania konfliktów, budowania aktywności społecznej) - załatwianiu spraw z życia rodzinnego <p>13- Czy członkowie rodziny chętnie słuchają historii, zdarzeń rodzinnych</p> <p>14- Czy członkowie rodziny kultywują rodzinną tradycję</p> <p>15- Czy członkowie rodziny korzystają z Pana/i wiedzy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zawodowej - dotyczącej pasji/umiejętności - z zakresu życia codziennego <p>16- Czy członkowie rodziny korzystają z posiadanych przez Pana/i umiejętności</p> <p>18- Czy członkowie rodziny zwracają się Panu/i, powierzają swoje trudne sprawy</p> <p>19- Czy członkowie rodziny zwracają się do Pana/i po poradę</p> <p>20- Czy członkowie rodziny korzystają z Pana/i wiedzy wynikającej z doświadczenia zawodowego</p> <p>II grupa pytań</p> <p>10- Z jakich Pana/i zasobów materialnych korzystają młodszy członkowie rodziny:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mieszkanie/dom - oszczędności - pomoc finansowa z bieżących zasobów - ogród/działka - garaż i samochód - inne zasoby materialne <p>17- Z jakich Pana/i umiejętności korzystają młodszy członkowie rodziny:</p> <ul style="list-style-type: none"> - umiejętności organizacyjnych - umiejętności radzenia jak dojść do sukcesu - gotowania, robienia zapraw, przetworów - umiejętności radzenia członkom rodziny w sytuacjach trudnych - umiejętności negocjacyjnych - zdolności manualnych

Pierwsza grupa pytań: wszystkie pytania są o charakterze odpowiedzi „0”-„1”, przy czym 0 oznacza „Nie” a 1 „Tak”.

Druga grupa pytań: pytanie nr 10 jest bezpośrednio powiązane z pytaniem nr 9 a pytanie nr 17 z pytaniem nr 16. Na pytanie nr 10 i pytanie nr 17 ankietowani mogli wskazać maksymalnie sześć możliwych zasobów.

Zmienne niezależne i ich wskaźniki

Tabela 11. Zmienne niezależne i ich wskaźniki

Zmienna	Kategorie	Wskaźnik
Płeć	Żeńska, Męska	Odpowiedzi na pytania zawarte w metryczce ankiety
Wiek	6-74; 75-89; >89	
Stan cywilny	Mężatka/zonaty Panna/kawaler Wdowa/wdowiec Rozwódka/rozwodnik	
Wykształcenie	Niepełne podstawowe Podstawowe Zawodowe Średnie Wyższe zawodowe Wyższe	
Charakter wykonywanej pracy	Fizyczna Umysłowa	
Rodzaj wykonywanej pracy	Usługi Handel Produkcja Edukacja Inne	
Sytuacja materialna	Bardzo dobra Dobra Średnia Zła	
Z kim zamieszkuje	Sam/sama Ze współmałżonkiem Z dziećmi Z kimś z rodziny	
Stan zdrowia	Bardzo dobry Dobry Średni Zły	
Liczba posiadanych dzieci	Nie posiada 1; 2; 3; 4; 5; >5	
Liczba posiadanych wnuków	Nie posiada 1; 2; 3; 4; 5; >5	

5.7. Metody, techniki i narzędzia zbierania danych

Słowo metoda wywodzi się z greckiego *meta hodos*, co w tłumaczeniu oznacza drogę do celu lub podążanie za kimś, ściganie go lub śledzenie. Platon przedstawił metodę jako doktrynę, zaś Arystoteles jako doktrynę badawczą, z kolei Kartezjusz uważał, że metoda, która uczy iść za własnym porządkiem, rozróżniać wszystkie okoliczności tego, czego się szuka, zawiera wszystko, co daje pewność prawidłom arytmetyki⁴⁸³. W opracowaniach metodologicznych można spotkać różne klasyfikacje metod, technik i narzędzi badawczych. Różnice te są na tyle poważne, że to, co dla niektórych jest metodą, dla innych jest techniką i odwrotnie. Według Mieczysława Łobockiego: „najogólniej można

⁴⁸³ J. Apanowicz (2005), *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne*, Difin, Warszawa, s. 54.

powiedzieć, że zarówno metody, jak i techniki badań, to sposoby postępowania naukowego, mające na celu rozwiązanie sformułowanego uprzednio problemu. Różnice między nimi upatruje się tutaj w tym, że metody są raczej ogólnie zalecanymi (postulowanymi) sposobami rozwiązywania nurtujących badacza problemów. Techniki natomiast odnoszą się do bardziej uszczegółowionych sposobów postępowania badawczego i faktycznie stosowanych w danej nauce⁴⁸⁴. Precyzując pojęcie metod M. Łobocki pisze, że: „(...) pewnym ogólnym systemem reguł, dotyczących organizowania określonej działalności badawczej, tj. szeregu operacji poznawczych i praktycznych, kolejności ich zastosowania, jak również specjalnych środków i działań skierowanych z góry na założony cel badawczy⁴⁸⁵ i „odnosi się do ogólnych dyrektyw czy norm (reguł) postępowania badawczego, tj. obowiązujących bez względu na cel, jakiemu ma ona służyć, i warunki, w jakich się ją stosuje⁴⁸⁶. Janusz Sztumski przez metodę badań rozumie „system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do którego się świadomie zmierza⁴⁸⁷. Zaś Tadeusz Kotarbiński twierdzi, iż „metoda, czyli system postępowania, jest to sposób wykonania czynu złożonego, polegający na określonym doborze i układzie jego działań składowych, a przy tym uplanowany i nadający się do wielokrotnego stosowania⁴⁸⁸. Aleksander Kamiński natomiast definiuje metodę, jako „zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych, obejmujących całość postępowania badawczego, które zmierza do rozwiązania określonego problemu naukowego⁴⁸⁹. Autor ten twierdzi, że metoda naukowa winna spełniać poniższe warunki:

- powinna być adekwatna do problemów, które zamierzamy rozwiązać,
- powinna zmierzać najkrótszą drogą do realizacji zamierzonego celu, czyli rozwiązania problemów badawczych,
- powinna określać ogólny sposób postępowania badawczego,
- powinna precyzować ramy czasowe oraz terytorialne badania,

---

⁴⁸⁴ M. Łobocki (1984), *Metody badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 27.

⁴⁸⁵ Tamże, s.115.

⁴⁸⁶ M. Łobocki (1999), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s. 217.

⁴⁸⁷ J. Sztumski (1984), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, PWN, Warszawa, s. 46.

⁴⁸⁸ W. Dutkiewicz (2001), *Podstawy metodologii badań prac magisterskich i licencjackich*, dz. cyt., s. 45.

⁴⁸⁹ A. Kamiński (1974), *Metoda, technika, procedura w pedagogice empirycznej*, [w:] R. Wroczyński, T. Pilch (red.), *Metodologia pedagogiki społecznej*, Ossolineum, Wrocław, ss., 49-79, s.65.

- powinna sugerować wybór technik badawczych,
- winna też ułatwić poprawne opracowanie materiału badawczego⁴⁹⁰.

Władysław Zaczyński przez metodę rozumie „określone sposoby poznawania wybranego wycinka rzeczywistości, które cechują się tym, że są:

- celowe,
- planowane,
- obiektywne,
- dokładne,
- wyczerpujące⁴⁹¹.

Tadeusz Pilch wymienia następujące rodzaje metod:

1. Eksperyment pedagogiczny.
2. Monografię pedagogiczną.
3. Metodę indywidualnych przypadków.
4. Metodę sondażu diagnostycznego⁴⁹².

Wyżej wymieniony Autor wyszczególnił następujące warunki poprawnej metody badawczej, która powinna:

- „być adekwatna do problemu, którego rozwiązanie jest zadaniem badawczym,
- zmierzać najkrótszą drogą do realizacji podjętego zadania badawczego,
- określać generalny sposób postępowania badawczego odpowiadającego ogólnej koncepcji badań,
- precyzować ramy terytorialne i czasowe w postaci hipotez lub prawidłowości ogólniejszych o określonym stopniu prawdopodobieństwa,
- sugerować wybór technik badawczych,
- ułatwić proponowane opracowanie badań w postaci hipotez.”⁴⁹³

---

⁴⁹⁰ Tamże, s.66.

⁴⁹¹ W. Zaczyński (1976), *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 16.

⁴⁹² T. Pilch (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 42.

⁴⁹³ Tamże, s. 66.

Każda z wymienionych metod jest możliwa do zastosowania dzięki odpowiednim technikom badawczym. „Technika jest bowiem czynnością określoną przez dobór odpowiedniej metody i przez nią uwarunkowana.”⁴⁹⁴ Techniki badawcze są „bliżej skonkretyzowanymi sposobami realizowania zamierzonych badań. Podporządkowane są one metodom badawczym, pełniąc wobec nich służebną rolę. Są jakby „ostatnim akordem” zastosowanej metody badań, która obejmuje z reguły kilka technik badawczych. Przeto właściwy ich wybór zależy od dobrej znajomości metody badań, do której one przynależą”⁴⁹⁵. Według T. Pilcha techniki badań, to „czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzalnych informacji, opinii, faktów”⁴⁹⁶.

W obrębie przedstawionych metod T. Pilch wyróżnia następujące techniki:

- obserwacje,
- wywiad,
- ankietę,
- badanie dokumentów,
- analizę treści,
- techniki projekcyjne,
- techniki socjometryczne,
- testy pedagogiczne,
- pomiar środowiska wychowawczego⁴⁹⁷.

Przedstawiony powyżej przegląd stanowisk dotyczących definiowania metod i technik badawczych świadczy o niejednolitości w tej materii. Zasadnicze różnice tkwią w klasyfikacji, czyli przyporządkowaniu określonego sposobu postępowania badawczego do metod bądź do technik badawczych.

Przedmiotem służącym do realizacji wybranej techniki badań jest narzędzie badawcze. „O ile technika badawcza ma znaczenie czasownikowe i oznacza czynność [...] to narzędzie badawcze ma znaczenie rzeczownikowe i służy do technicznego

---

⁴⁹⁴ Tamże, s. 42.

⁴⁹⁵ M. Łobocki (1978), *Metody badań pedagogicznych*, dz. cyt., s.115.

⁴⁹⁶ T. Pilch (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 42.

⁴⁹⁷ Tamże, s. 42.

gromadzenia danych z badań. W tym rozumieniu narzędziem badawczym będzie kwestionariusz wywiadu, magnetofon, arkusz obserwacyjny, a nawet ołówek”⁴⁹⁸.

Metodą wykorzystaną w niniejszej pracy jest **metoda sondażu diagnostycznego**. Badania sondażowe są „najlepszą dostępną metodą dla tych badaczy, którzy chcą zbierać oryginalne dane w celu opisanego populacji zbyt dużej, by obserwować ją bezpośrednio”⁴⁹⁹. Metoda ta „jest sposobem gromadzenia wiedzy o atrybutach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice zjawisk społecznych, opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasilaniu się i kierunkach rozwoju określonych zjawisk i wszelkich innych zjawiskach instytucjonalnie nie zlokalizowanych – posiadających znaczenie wychowawcze - w oparciu o specjalnie dobraną grupę reprezentującą populację generalną, w której badane zjawisko występuje”⁵⁰⁰. Zdaniem Mieczysława Łobockiego sondaż diagnostyczny to: „metoda badań, której podstawową funkcją jest gromadzenie informacji o interesujących badacza problemach w wyniku relacji słownych osób badanych, nazywanych respondentami”⁵⁰¹. Sondaż diagnostyczny opisuje pewną rzeczywistość społeczną, pozwala określić zakres zjawiska poddanego oglądowi, jego poziom, intensywność, pozwala także na ocenę. Na podstawie uzyskanych danych można projektować zmiany negatywnych wskaźników zjawiska w badanym środowisku lub wzmacniać pozytywne sytuacje wzajemnych oddziaływań⁵⁰².

Metoda sondażu diagnostycznego sprzyja:

1. sformułowaniu problemów badawczych i hipotez roboczych,
2. zgromadzeniu opinii badawczych o różnych kwestiach istotnych z punktu widzenia przeprowadzanych badań,
3. lepszemu poznaniu osób badanych pod względem sposobu widzenia przez nie niektórych przynajmniej interesujących badacza zagadnieniach⁵⁰³.

---

⁴⁹⁸ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, dz. cyt., s. 72.

⁴⁹⁹ E. Babbie (2005), *Badania społeczne w praktyce*, dz. cyt., s. 268.

⁵⁰⁰ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, dz. cyt., s. 80.

⁵⁰¹ M. Łobocki (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 243.

⁵⁰² I. Muchnicka (1974), *Metoda sondażu w pedagogice empirycznej*, [w:] R. Wroczyński, T. Pilch (red.), *Metodologia pedagogiki społecznej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, ss., 133-143, s. 134.

⁵⁰³ M. Łobocki (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 240.

Mieczysław Łobocki twierdzi, iż „podstawową funkcją metody sondażu diagnostycznego jest gromadzenie informacji o interesujących badacza problemach w wyniku reakcji słownych osób badanych, nazywanych respondentami. Cechą konstruktywną tej metody jest wypytywanie czy sondowanie opinii. Co prawda zdaniem autora w porównaniu z innymi, metoda sondażu diagnostycznego w badaniach pedagogicznych jest mało trafna i rzetelna, niemniej jest przydatna poznawczo. Stosuje się ją najczęściej w badaniach za pomocą ankiet, rozmowy, czy wywiadu, a badania te stanowią jej podstawowe techniki badawcze”⁵⁰⁴. W metodzie tej najczęściej stosuje się techniki takie jak: ankiety, rozmowy i wywiad⁵⁰⁵. Klasyk pedagogiki społecznej, Aleksander Kamiński, uważał, że sondażem diagnostycznym można badać „zjawiska społeczne o znaczeniu istotnym dla wychowania, ponadto, stany świadomości społecznej, opinii i poglądów określonych zbiorowości, narastania badanych zjawisk, ich tendencji i nasilenia”⁵⁰⁶.

W ramach metody sondażu diagnostycznego, jako technikę badawczą, w badaniach własnych zastosowano badanie ankietowe i obserwację uczestniczącą. Ankieta „jest metodą zdobywania informacji przez pytania stawiane wybranym osobom za pośrednictwem drukowanej listy zwanej kwestionariuszem”⁵⁰⁷. Narzędziem badawczym, którym posłużono się w badaniach był kwestionariusz **ankiety**. Kwestionariusz, „to zestaw pytań, na temat spraw będących przedmiotem badań, na które osoby badane udzielają odpowiedzi”⁵⁰⁸. Kwestionariusz ankiety ze względu na powszechne zastosowanie w każdej pracy naukowej niezależnie od sytuacji i warunków badań zasługuje na szczególną uwagę pośród wielu narzędzi badawczych⁵⁰⁹. Zamieszczone w kwestionariuszu pytania najczęściej mają charakter pytań otwartych, zamkniętych i półotwartych⁵¹⁰. Pytania otwarte dają respondentowi całkowitą swobodę odpowiedzi. Zamkniętymi pytaniami nazywamy takie pytania, które są zaopatrzone z góry w przewidywane odpowiedzi, czyli są tak pomyślane, aby odpowiedzi respondenta trafiały w możliwości przewidywane przez pytającego⁵¹¹. Oprócz pytań otwartych i zamkniętych wykorzystuje się w ankietach pytania półotwarte, przewidujące poza

---

⁵⁰⁴ Tamże, s. 255.

⁵⁰⁵ Tamże, s. 236.

⁵⁰⁶ T. Pilch (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 50.

⁵⁰⁷ W. Zaczyński (1995), *Praca badawcza nauczyciela*, dz. cyt., s. 146.

⁵⁰⁸ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, dz. cyt., s. 92.

⁵⁰⁹ Tamże, s. 59.

⁵¹⁰ M. Łobocki (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 252.

⁵¹¹ J. Sztumski (1995), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, dz. cyt., s. 178 i 179.

wyborem spośród sugerowanych odpowiedzi także uwzględnienie „innych”, tj. własnych odpowiedzi. Zalecane są również pytania filtrujące, tzn. wyłączające z badań osoby, które nie mają nic do powiedzenia w interesującej badacza sprawie, i pytania kontrolne, pozwalające wykluczyć osoby badane odpowiadające w sposób zwodniczy⁵¹². By odpowiedź była jednoznaczna, nie wymagała dalszych wyjaśnień, pytania w kwestionariuszu powinny być krótkie, jasne i zrozumiałe, nie mogą być kłopotliwymi, żenującymi, wzbudzającymi u respondenta podejrzenia lub obawy. Badany udzielając odpowiedzi musi rozumieć, o co jest pytany. Należy je także tak uszeregować, by tworzyły zestaw odpowiedzi ułatwiający grupowanie i analizę statystyczną⁵¹³. Ponadto w ankiecie należy unikać wszystkiego, co nie jest konieczne ze względu na cele, jakie chcemy osiągnąć przy jej pomocy. Należy, więc dbać o to, aby ankieta była narzędziem w pełni funkcjonalnym. Warto przy tym dodać, iż koniecznymi elementami każdego kwestionariusza ankiety są:⁵¹⁴

- informację o instytucji/osobie, która przeprowadza konkretne badanie,
- zwięzłe informacje o celu, jakiemu ma służyć ankieta,
- dodatkowe wyjaśnienia,
- pytania,
- instrukcję.

Również ważne jest, aby kwestionariusz ankiety zawierał tzw. metryczkę, czyli pytania dotyczące np. wieku, wykształcenia, stażu pracy zawodowej, płci, danych o rodzinie, miejscu zamieszkania i innych danych. Tak skonstruowaną ankietę stosuje się grupowo lub indywidualnie⁵¹⁵.

Przy budowie ankiety do badań własnych inspirowano się pytaniami jakie wykorzystywali do badań kapitału społecznego min. tacy autorzy, jak: J. Czapiński, P. Błądowski, A. Klimczuk, K. Sierocińska, P. Sztompka, A. Sadowski.

W strukturze ankiety własnej zawartych zostało 5 części, szóstą część stanowiła metryczka. Pierwsza z nich koncentrowała się na zagadnieniu zaufania w środowisku rodzinnym, sąsiedzkim, instytucji takich jak: Kościół, sołtys, radny, ośrodek pomocy społecznej, organizacji charytatywnych, Policji, środków masowego przekazu,

---

⁵¹² M. Łobocki (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 252.

⁵¹³ J. Apanowicz (2005), *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne*, dz. cyt., s. 59.

⁵¹⁴ J. Sztumski (1995), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, dz. cyt., s. 176.

⁵¹⁵ M. Łobocki (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 253.

Rzecznika Praw Obywatelskich, Unii Europejskiej i zawierała 40 pytań. 21 z nich ze skalowaniem w wersji Likerta, pozostałe 19, miały charakter pytań alternatywnych z możliwością wyboru jednego z dwóch dystraktów (tak lub nie). Pytania te, miały na celu poznanie poziomu zaufania badanych seniorów, nie tylko do rodziny, ale również do szeroko pojętego otoczenia, w którym żyją i funkcjonują badani. Drugą część narzędzia stanowiły pytania dotyczące sieci rodzinnych, przyjacielskich. Wszystkie pytania (7), posiadały pięciostopniową kafeterię odpowiedzi, która umożliwiała respondentowi stopniowanie poziomu zgodności twierdzenia z własnymi poglądami. Trzecia część narzędzia dotyczyła znaczenia rodziny i relacji rodzinnych. Stanowiło ją 7 pytań, które miały charakter alternatywny, zawierały kafeterię zamkniętą dysjunktywną oraz skalę Likerta. Czwarta część narzędzia dotyczyła działalności na rzecz społeczności lokalnej i uczestnictwa w różnych organizacjach. Zawierała 9 pytań, które miały charakter alternatywny i zamknięty. Część piąta narzędzia poświęcona była wartościom materialnym. Pytania dotyczyły zarówno zasobów finansowych, jak i materialnych oraz czasu wolnego. Pytania miały charakter alternatywny oraz były zaopatrzone w kafeterię zamkniętą koniunktywną. Do badań wykorzystano również informacje uzyskane z obserwacji uczestniczącej prowadzonej w toku wieloletniej pracy zawodowej autorki dysertacji. Doświadczenia te związane są z pracą w obszarze pomocy społecznej i szeroko rozumianej polityki społecznej, w tym także dotyczące środowiska senioralnego, mieszkańców wsi.

Obserwacja naukowa jest najczęściej używaną techniką w badaniach społecznych. Jest ona procesem celowego i planowego spostrzegania w celu zgromadzenia informacji o danym zjawisku i fakcie bez ingerencji w jego przedmiot. Przedmiotem obserwacji są na ogół warunki, w których przebywają osoby obserwowane, sytuacje, w których uczestniczą oraz ich reakcje na te warunki i sytuacje. Obserwacja może być także klasyfikowana w dwóch grupach rodzajowych: zwykła i uczestnicząca⁵¹⁶.

5.8. Teren badań

Odpowiedni wybór terenu badań i dobór osób badanych ma duże znaczenie dla przebiegu badań i zależy głównie od rodzajów problemów, jakie zamierzamy rozwiązać.

---

⁵¹⁶ M. Łobocki (2006), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, wyd. 5, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków, s.45-51.

Teren badań jest materialną podbudową wszelkich działań badawczych. Jest metodologicznym skonkretyzowaniem konkretnego przedmiotu badań. W celu uzyskania rzetelnych odpowiedzi na pytania badawcze konieczny jest właściwy wybór terenu badań, gdyż – jak pisze Tadeusz Pilch: „wybór terenu badań to nie tylko problem polegający na wyborze odpowiedniego terytorium. Równie dobrze dotyczyć (...) może określonej placówki lub instytucji, na terenie której pragniemy przeprowadzić badania. (...) Innymi słowy – wybór terenu badań to przede wszystkim typologia wszystkich zagadnień, cech i wskaźników, jakie muszą być zbadane, odnalezienie ich na odpowiednim terenie, u odpowiednich grup społecznych i następnie wytypowanie rejonu, grup, zjawisk i instytucji jako obiektów naszego zainteresowania”⁵¹⁷.

Terenem badań autorki uczyniono wieś kujawską a podmiotem badań seniorów należących do społeczności kujawskiej tejże wsi.

Gdy mamy do czynienia ze społecznością zawsze można do niej odnieść zespół wartości, norm, zasad postępowania, zwyczaje, obyczaje, specyficzne relacje, zasady etykiety czy obrzędy. Im środowisko mniejsze, tym te wartości są bardziej widoczne i charakterystyczne⁵¹⁸. Taką społeczność niewątpliwie stanowią mieszkańcy wsi. Analizując specyfikę funkcjonowania ludności wiejskiej należy rozpocząć od sposobu definiowania pojęcia „wieś”. Według Marii Kielczewskiej-Zaleskiej „wieś to osada, w której ludność zajmuje się uprawą roślin i chowem zwierząt”⁵¹⁹. Nieco inaczej pojęcie „wieś” definiuje Józef Szymański, zdaniem tego autora wieś to zbiorowisko ludzi albo osiedla z należącymi doń gruntami⁵²⁰. Zdaniem Jana Turowskiego wieś to społeczność lokalna, której funkcję produkcyjną uzupełnia funkcja rodziny i czyni to w sposób jednolity z zachowaniem kontroli społecznej⁵²¹. Inny autor Jan Tkocz przyjmuje, że wieś to twór terytorialny mający granicę, rozłóg ziemi, siedlisko (zagrodę) stanowiące całość przestrzenną o określonych więzach społecznych oraz uprawnieniach prawnych⁵²². Wieś – jednostka osadnicza o zwartej, skupionej, lub rozproszonej zabudowie i istniejących funkcjach rolniczych, lub związanych z nimi usługowych lub turystycznych,

---

⁵¹⁷ T. Pilch (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 178.

⁵¹⁸ M. Wieruszewska (1985), *Rola mikrośrodowiska w procesie rozwoju kultury* [w:] J. Damrosz (red.), *Kultura wsi – kryzys wartości*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, ss., 66-84, s. 72-73.

⁵¹⁹ M. Kielczewska Zaleska (1972), *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 15.

⁵²⁰ J. Szymański (2004), *Nauki pomocnicze historii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s.28.

⁵²¹ J. Turowski (1993), *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 34.

⁵²² J. Tkocz (1998), *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 23.

nieposiadająca praw miejskich lub statusu miasta⁵²³. Jak wynika z powyższych sposobów rozumienia pojęcia „wieś”, autorzy eksponują przede wszystkim sposób życia i sposób produkcji (rolnictwo).

Na pojęcie wsi składa się kilka elementów „wspólnota”, „lokalność”, i „rolnictwo” „rozumiane najczęściej jako podstawowy typ zatrudnienia łączący się z trwałym osiedleniem, odpowiednią organizacją pracy [...] rodzin wiejskich wraz z systemem ich współdziałania w ramach całych społeczności”⁵²⁴. Można powiedzieć, że w tym ujęciu zagadnienia wieś, ważnym jego elementem definicyjnym było rolnictwo.

We współczesnych socjologicznych studiach wiejskich podmiotem badań stał się mieszkaniowiec wsi, a wiejskość postrzegana jest poprzez pryzmat zespołu cech społecznych, moralnych i kulturowych⁵²⁵. Mieszkańcy wsi i rolnictwo realizują funkcje społeczne, kulturowe, przyrodnicze, które mają znaczenie nie tylko dla bliższego i dalszego otoczenia gospodarstwa rolnego, ale dla człowieka i środowiska w ogóle⁵²⁶. W literaturze wieś jest przedstawiana jako oaza spokoju i harmonii z naturą. Ludność wiejska zawsze stanowiła bardzo cenne ogniwo wsi, wskazywano na jej patriotyzm, pracowitość, podkreślano szacunek do rodziny oraz religijność. Społeczność wioskowa postrzegana jest jako społeczność tworząca tradycyjną więź społeczną.

W odróżnieniu od miasta na wsi intensywniej dba się o tradycje chrześcijańskie przejawiające się celebrowaniem uroczystości kościelnych, kultem świętych, patronów kraju i regionu⁵²⁷.

Prezentowano bogate wiejskie obrzędy i obyczaje oraz tradycje, które wyrażają się między innymi w świątecznych ceremoniach. Wieś jest prawdziwą ostoją tradycji i kultury. Tradycja to zjawisko kulturowe, które pełni ważną funkcję społeczną. Wartości zawarte w tradycji i przekazywane młodszemu pokoleniu posiadają znaczną siłę oddziaływania.

Ludzi mieszkających na wsi łączy konkretna wspólnota. Kręgi sąsiedzkie na wsi odgrywały i odgrywają znaczną rolę w życiu mieszkańców wsi. W dużych miastach, poza

---

⁵²³ (art. 2 ustawy z 29 sierpnia 2003 o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych).

⁵²⁴ I. Bukraba-Rylska (2008), *Socjologia wsi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s.61.

⁵²⁵ M. Halamska (2011), *Wiejskość jako kategoria socjologiczna*, *Wieś i Rolnictwo* nr 1(150), ss., 37-52, s. 40.

⁵²⁶ M. Stanny (2014), *Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie*. *WIEŚ I ROLNICTWO*, NR 1 (162), ss., 123-138, s. 16.

⁵²⁷ M. Wilkosz-Mamcarczyk, R. Różycka-Czas (2017), *Rola kobiet w podtrzymywaniu tradycji miejsca na przykładzie gminy wiejskiej Brzeźnica*, *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* Nr 1, ss., 71–80, s. 77.

byciem „sąsiadami”, z mieszkańcami okolicy nie łączy. Na wsi można zaobserwować mniejszy niż w mieście stopień degradacji relacji międzyludzkich. Ludzie wchodzą ze sobą w bliższe kontakty, przyjaźnią się lub za sobą nie przepadają. Mimo wszystko coś ich łączy, mają wspólne wspomnienia, miejsca czy historie, które tworzyli. To daje wiele impulsów do rozmów, wspólnego spędzania czasu i wzajemnego wspierania się.

Cechy wiejskiej społeczności lokalnej Stanisław Zagórny charakteryzuje w następujący sposób: „tradycją połączoną z tradycjonalizmem (widzenie teraźniejszości przez pryzmat przeszłości);

-organicznością (naturalnym zespoleniem rodzin wiejskich z otaczającą ich naturą, której podstawowym elementem jest ziemia);

-samowystarczalnością społeczną i ekonomiczną;

-homogenicznością (głównie w kulturze i strukturze społecznej) oraz związana z nią stosunkowo małą ruchliwością społeczną;

-izolacją połączoną szeroką otwartością wewnętrzną całej społeczności, wyrażającą się w silnej solidarności grupowej;

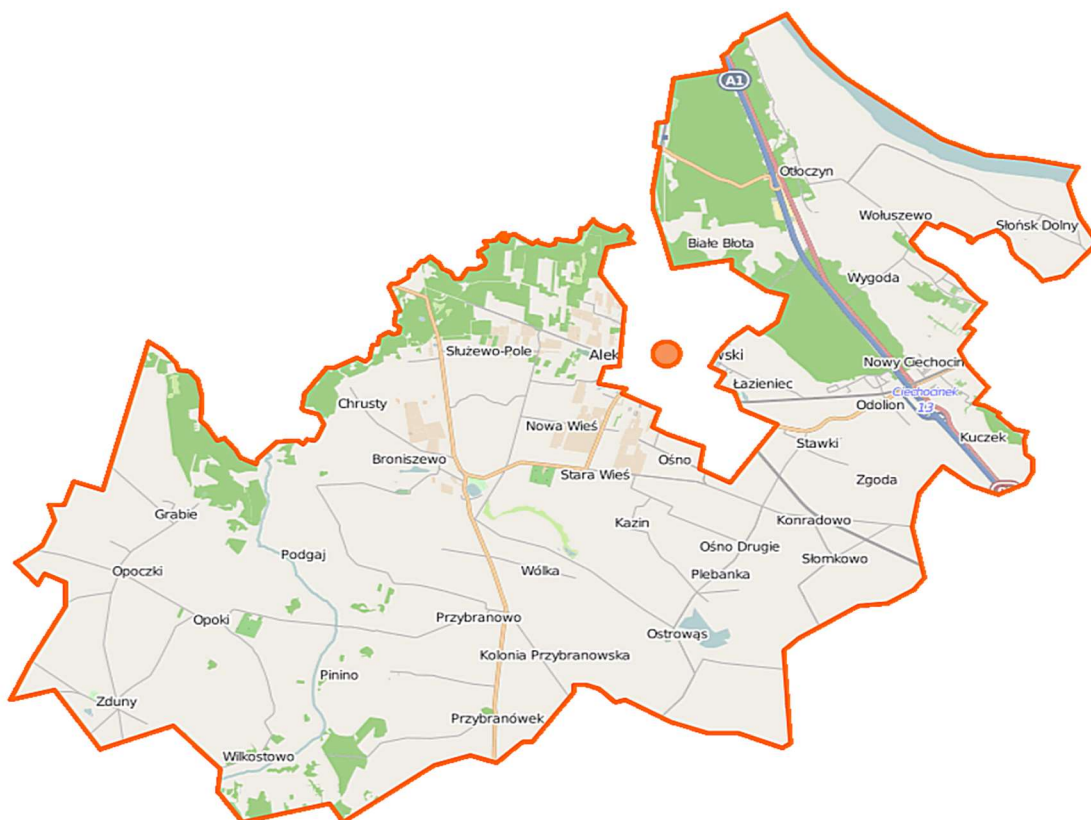
-irracjonalizmem zachowań połączonym z wyraźnie zarysowanym praktycyzmem”⁵²⁸

Badania, których wyniki prezentowane są w niniejszej dysertacji zostały przeprowadzone na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski. Gmina Aleksandrów Kujawski jest największą gminą wiejską wchodzącą w skład powiatu aleksandrowskiego, położoną w centrum Polski, w południowo-wschodniej części województwa kujawsko-pomorskiego, leży na lewym brzegu Wisły. Usytuowana jest na granicy byłych dwóch województw: włocławskiego i toruńskiego. Gminę charakteryzuje bardzo dobre położenie geograficzno-komunikacyjne. Gmina powstała 24 czerwca 1976 roku w wyniku nowego podziału administracyjnego kraju z byłej gminy Służewo, oraz części gminy Raciążek. Siedzibą gminy zostało miasto Aleksandrów Kujawski. Charakter gospodarki Gminy – rolniczy, bez tradycji przemysłowych. Struktura gospodarstw rozdrobniona, w głównej części rolnicza, stanowi zaplecze żywnościowe dla pobliskich miast. Obszar gminy Aleksandrów Kujawski położony jest na pograniczu dwóch jednostek mezoregionalnych: Kotliny Toruńskiej z odcinkiem doliny Wisły zwanym Niziną Ciechocińską i Wysoczyzny Kujawskiej. Pod względem powierzchni należy do średnich w województwie kujawsko-pomorskim, zajmuje 27,7% powierzchni powiatu

---

⁵²⁸ S. Zagórny (1997), *Więź rodzinna w zurbanizowanym środowisku wiejskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s.16-18.

aleksandrowskiego. W strukturze użytkowania gruntów zdecydowanie dominują użytki rolne, które zajmują powierzchnię 9547 ha, co stanowi 72,5% obszaru gminy. Grunty orne zajmują 8223 ha (62,5%), sady 148 ha (1,1%), a trwałe użytki zielone 1176 ha (8,9%). Lasy na obszarze gminy zajmują powierzchnię 2188 ha, tj. 16,6% wielkości gminy. Gmina charakteryzuje się bardzo korzystnym położeniem komunikacyjnym. Znajduje się przy drodze krajowej Nr 1, krzyżującej się w tym rejonie z drogą wojewódzką Nr 266 Ciechocinek-Konin. Przez obszar przebiega autostrada A-1 z węzłem w Odolionie. Administracyjnie Gmina Wiejska Aleksandrów Kujawski, zajmuje obszar 131,6 km². Gęstość zaludnienia ogółu gmin wiejskich w województwie – 50 osób na km². Gmina dzieli się na 28 sołectw (Białe Błota, Chrusty, Goszczewo, Łazieniec, Nowy Ciechocinek, Odolion, Opoczki, Opoki, Ostrowąs, Ośno, Ośno Drugie, Otłoczyn, Plebanka, Poczalkowo, Podgaj, Przybranowo, Przybranówek, Rożno-Parcela, Rumunki, Służewo, Słońsk Dolny, Słomkowo, Wilkostowo, Wołuszewo, Wólka, Zduny) obejmujących łącznie 40 miejscowości wiejskich. Średnia liczebność ludności sołectwa w gminie wynosi 410 osób, przy tym tylko 10 sołectw przewyższa tą wielkość.

Rysunek 1 Mapa poglądowa sołectw Gminy Aleksandrów Kujawski

Źródło: <https://pl.wikipedia.org>

Na terenie Gminy Wiejskiej Aleksandrów Kujawski znajdują się następujące obiekty kulturalne: świetlice wiejskie i świetlice OSP – 21; Gminna Biblioteka Publiczna – 1 oraz dwie filie; szkoły podstawowe – 6; niepubliczne przedszkola – 4; punkty przedszkolne – 5; boiska do piłki nożnej i do koszykówki – łącznie 19; 26 placów zabaw; 13 siłowni zewnętrznych. Przy bibliotece funkcjonują gminne Koła Gospodyń Wiejskich i stowarzyszenia nad którymi biblioteka sprawuje nadzór. Na terenie gminy funkcjonuje 9 Kół Gospodyń Wiejskich: Koło Gospodyń Wiejskich Opoki, Koło Gospodyń Wiejskich Otłoczyn, Koło Gospodyń Wiejskich Ostrowąż, Koło Gospodyń Wiejskich Plebanka, Koło Gospodyń Wiejskich Przybranowo, Koło Gospodyń Wiejskich Rożno – Parcele, Koło Gospodyń Wiejskich Słomkowo, Koło Gospodyń Wiejskich Stawki, Koło Gospodyń Wiejskich Wołuszewo. Oraz około trzydziestu stowarzyszeń, min.: Klub Kobiet Aktywnych w Wołuszewie, Koło Emerytów, Rencistów i Inwalidów ze Służewa, Koło Kobiet ze Służewa, Stowarzyszenie Ekologiczne „Silentium”, Stowarzyszenie Stawskie Forum Rozwoju, Stowarzyszenie na Rzecz Wspierania Rozwoju Odolionu, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski. W styczniu 2019 roku rozpoczął działanie Dzienny Dom Pobytu w Słomkowie. Od kwietnia 2019 roku rozpoczęte zostały prace mające na celu utworzenie Klubu Seniora w Zdunach⁵²⁹.

5.9. Dobór i charakterystyka próby badawczej

Następnym krokiem, po doborze terenu badawczego było określenie grupy badawczej. Zdaniem Tadeusza Pilcha „całość grupy stanowiącej przedmiot naszego zainteresowania nazywa się populacją generalną. (...) Prawie nigdy nie udaje się zbadać całej populacji. Trzeba się wówczas ograniczyć do zbadania jej reprezentacji. Ta część populacji generalnej, wybrana w specjalny sposób do badań nazywa się próbą reprezentatywną”.⁵³⁰ Stefan Nowak dokonuje również podziału metody doboru grupy badawczej na: „metody doboru celowego, metody doboru losowego”⁵³¹, przy czym „w doborze losowym zdajemy się na działanie przypadku, stwarzając ponadto warunki takie, aby przypadek mógł działać w sposób niezakłócony”.⁵³² Dobór losowy jest traktowany jako bardziej reprezentatywny w stosunku do doboru celowego, być może ze względu na

---

⁵²⁹ *Raport o stanie gminy Aleksandrów Kujawski. Urząd Gminy Aleksandrów Kujawski (2019), Strategia rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2018-2018*, Małopolska Fundacja Energii i Środowiska, Kraków 2017, www.bip.gmina-aleksandrowkujawski.pl. (12.04.2019).

⁵³⁰ T. Pilch (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, dz. cyt., s. 178.

⁵³¹ S. Nowak (1985), *Metodologia badań socjologicznych*, PWN, Warszawa, s. 307.

⁵³² Tamże, s. 308.

swój nieco bardziej neutralny charakter, niemniej jednak dobór celowy może być równie stosowny, o ile badacz będzie pamiętał o gruntownym zapoznaniu się z właściwościami danej populacji generalnej, od czego Stefan Nowak uzależnia reprezentatywność doboru próby.⁵³³ Podstawowym kryterium doboru próby w badaniach własnych było uzyskanie reprezentacji osób w wieku powyżej 60 r.ż. w środowisku wiejskim. Populację badawczą stanowili mieszkańcy gminy wiejskiej Aleksandrów Kujawski, którzy ukończyli 60 r.ż. Gmina Wiejska Aleksandrów Kujawski liczy 12.048 mieszkańców, (co stanowi 22,02% ludności powiatu, 0,59% ludności województwa), w tym 2.388 osób w wieku powyżej 60r.ż. (w tym 1.326 kobiet i 1.062 mężczyzn), (stan na dzień 31.12.2020r.). W doborze grupy zastosowano kryterium dostępności⁵³⁴.

Badania prowadzone były w okresie przed pandemią **COVID-19**. W przeprowadzeniu badań brali udział studenci, mieszkający na terenie badanej gminy. Ankieterzy korzystając z własnej wiedzy na temat miejsca zamieszkania osób w wieku powyżej 60r.ż. oraz z informacji uzyskanych od sołtysów i z gminnego ośrodka pomocy społecznej docierali z ankietami do potencjalnych respondentów. W większości przypadków ankieterzy pozostawiali ankiety i odbierali je w umówionym terminie. Zdarzało się, że ankietowani prosili o pomoc w wypełnieniu ankiety, wówczas zaraz po jej wypełnieniu ankiety były zabierane od respondenta. Nie wszyscy seniorzy, do których dotarli ankieterzy wyrazili zgodę na udział w badaniach. Przed badaniami właściwymi przeprowadzono badania pilotażowe w październiku 2019 roku, wśród 85 seniorów. Podczas badań pilotażowych ankieterzy napotkali trudność dotyczącą pytania na temat ilości czasu wolnego w godzinach tygodniowo. Respondentów pytano, ile godzin czasu wolnego mają w ciągu tygodnia. Na tak postawione pytanie respondenci odpowiadali, że mają go bardzo dużo, średnio, bardzo mało lub nie posiadają. Dlatego też do badań właściwych zmodyfikowano kafeerie odpowiedzi na: bardzo dużo, średnio, bardzo mało i nie posiadam czasu wolnego. Wyniki badań pilotażowych nie zostały wykorzystane w pracy, ponieważ nie była to próba docelowa dlatego, że przeprowadzone zostały na terenie innej gminy. Badania właściwe przeprowadzono w miesiącach luty-marzec 2020 roku. Do badań właściwych przygotowano 650 kwestionariuszy, z których poprawnie wypełnionych było 500 i te ostatecznie poddano analizie.

---

⁵³³ Tamże, s. 308.

⁵³⁴ E. Babbie (2005), *Badania społeczne w praktyce*, dz. cyt., s. 204-205.

Metody analizy statystycznej

Po uzyskaniu całości materiału badawczego dokonano jego opracowania statystycznego, w ramach którego przeprowadzono:

- kontrolę formalną (ilościową) zebranych ankiet (ustalenie liczby ankiet, ocena kompletności ich uzupełnienia);
  - kontrolę merytoryczną (jakościową) dotyczącą prawidłowości udzielonych odpowiedzi;
- Analizy statystycznej dokonano przy użyciu pakietu IBM SPSS Statistics 25.

W celu sprawdzenia czy porównywane grupy są równoliczne, jak również w celu zbadania zależności pomiędzy zmiennymi nominalnymi, zastosowano test chi-kwadrat (χ^2).

Analiza korelacji Spearmana pozwoliła opisać kilka istotnych statystycznie związków pomiędzy analizowanymi zmiennymi.

W analizie statystycznej wyników wykonywano analizę częstości (n, %),

Za poziom istotny statystycznie przyjęto wartość $p < 0,05$.

W celu prezentacji danych zastosowano tabele i opis. Taki sposób prezentacji danych pozwoli na ich czytelne i komunikatywne ukazanie czytelnikowi.

Rozkład zmiennych społeczno-demograficznych badanej grupy przedstawia poniższa tabela.

Tabela 12. Charakterystyka społeczno-demograficzna badanych

Zmienne	Wskaźniki	N	%	Razem	
				N	%
Płeć	Kobiety	360	72,0	500	100,0
	Mężczyźni	140	28,0		
Wiek	60-74	395	79,0	500	100,0
	75-89	102	20,4		
	>89	3	0,6		
Stan cywilny	Panna/kawaler	14	2,8	500	100,0
	Rozwódka/rozwodnik	12	2,4		
	Wdowa/wdowiec	240	48,0		
	Mężatka/żonaty	234	46,8		
Wykształcenie	Niepełne podstawowe	6	1,2	500	100,0
	Podstawowe	148	29,6		
	Zawodowe	188	37,6		
	Średnie	122	24,4		
	Wyższe zawodowe	19	3,8		
	Wyższe	17	3,4		

Charakter wykonywanej pracy	Fizyczna	385	77,0	500	100,0
	Umysłowa	115	23,0		
Rodzaj wykonywanej pracy	Edukacja	26	5,2	500	100,0
	Handel	52	10,4		
	Produkcja	163	32,6		
	Usługi	78	15,6		
	Inne (rolnictwo, prowadzenie gospodarstwa domowego)	181	36,2		
Sytuacja materialna	Bardzo dobra	14	2,8	500	100,0
	Dobra	252	50,4		
	Średnia	205	41,0		
	Zła	29	5,8		
Zamieszkanie	Sama/sam	114	22,8	500	100,0
	Z kimś z rodziny	386	77,2		
Stan zdrowia	Bardzo dobry	8	1,6	500	100,0
	Dobry	195	39,0		
	Średni	261	52,2		
	Zły	36	7,2		
Liczba posiadanych dzieci	0	13	2,6	500	100,0
	1	26	5,2		
	2	164	32,8		
	3	197	39,4		
	4	76	15,2		
	5	17	3,4		
	>5	7	1,4		
Liczba posiadanych wnuków	0	24	4,8	500	100,0
	1	15	3,0		
	2	36	7,2		
	3	57	11,4		
	4	83	16,6		
	5	107	21,4		
	>5	178	35,6		

Źródło: badania własne

Jak wynika z powyższej tabeli większość badanych stanowiły kobiety. Szczegółowa analiza danych ujawnia również, że więcej kobiet jest, w każdej kategorii wiekowej, którą w pracy przyjęto za WHO, i tak: w kategorii wiekowej 60-74 lata 283 kobiety, a 112 mężczyzn; w kategorii wiekowej 75-98 lat 74 kobiety i 28 mężczyzn; w kategorii wiekowej >89 lat 3 kobiety i żadnego mężczyzny. Struktura badanych pod względem płci

i wieku jest zbliżona do struktury całej subpopulacji osób w starszym wieku w Polsce⁵³⁵. W badanej próbie prawie równy odsetek stanowią osoby będące wdową/wdowcem i będące w związku. Najmniej natomiast samotne (panna/kawaler i rozwiedziona/rozwiedziony). Wykształcenie badanych wiąże się z charakterem wykonywanej w czasie aktywności zawodowej pracy. Najwięcej badanych posiada wykształcenie podstawowe i zawodowe, a najczęściej wymieniany charakter wykonywanej pracy, to praca fizyczna. W badaniach uznano, że jednym z elementów kapitału osób starszych jest kapitał materialny, dlatego między innymi zapytano o subiektywną ocenę sytuacji materialnej. Najwięcej respondentów ocenia swoją sytuację materialną jako dobrą i średnią, natomiast reprezentacja skrajnych ocen (bardzo dobra i zła) jest bardzo mała. Kolejnym z elementów kapitału społecznego jest mądrość życiowa i doświadczenie życiowe i zawodowe. Jednym z warunków sprzyjającym dzieleniu się tą wiedzą jest wspólne zamieszkiwanie. Wśród badanych największy odsetek (77,2%) mieszka z kimś z rodziny. Wymieniając współmieszkańców badani wskazywali: współmałżonka, dzieci, wnuków i osoby z dalszej rodziny. Czynnikiem warunkującym aktywność seniorów, zarówno rodzinną jak i społeczną jest stan zdrowia. W związku z tym zapytano respondentów o to, jak oceniają swoje zdrowie. Najwięcej badanych (52,2%) oceniło je jako średnie, inni jako dobre (39%), natomiast skrajne oceny (bardzo dobry i zły) uzyskała niewiele głosów. Ostatnie pytania metryczkowe dotyczyły liczby posiadanych dzieci i wnuków. Najwięcej badanych (39,4 i 32,8%) posiada kolejno troje lub dwoje dzieci. Najwięcej badanych (35,6%) posiada więcej niż pięcioro wnucząt. Dane socjodemograficzne i stan zdrowia badanych seniorów poddano analizie statystycznej. Wyniki tejże analizy przedstawione są w tabeli nr 13.

Tabela 13. Analiza statystyczna danych socjodemograficznych badanych

Zmienna		N	%	Wynik testu statystycznego
Płeć	Kobieta	360	72	$\lambda^2(1)=96,8; p<0,001$
	Mężczyzna	140	28	
Wiek (lata)	60-74	395	79	$\lambda^2(1)=498,63; p<0,001$
	75-89	102	20,4	

⁵³⁵ GUS, Ludność w wieku 60 lat i więcej (struktura według płci i wieku, trwanie życia, umieralność, prognoza) w latach 1989-2014, s. 3.
file:///C:/Users/kiero/Downloads/ludnosc_w_wieku_60_struktura_demograficzna_i_zdrowie.pdf
 (20.04.2019).

	>89	3	0,6	
Wykształcenie	Niepełne podstawowe	6	1,2	$\lambda^2(5)=373,82; p=0,001$
	Podstawowe	148	29,6	
	Średnie	122	24,4	
	Wyższe	17	3,4	
	Wyższe zawodowe	19	3,8	
	Zawodowe	188	37,6	
Stan zdrowia	Bardzo dobry	8	1,6	$\lambda^2(3)=360,05; p<0,001$
	Dobry	195	39	
	Średni	261	52,2	
	Zły	36	7,2	
Sytuacja materialna	Bardzo dobra	14	2,8	$\lambda^2(3)=352,53; p<0,001$
	Dobra	252	50,4	
	Średnia	205	41	
	Zła	29	5,8	
Charakter wykonywanej pracy	Fizyczna	385	77	$\lambda^2(1)=145,8; p<0,001$
	Umysłowa	115	23	
Rodzaj wykonywanej pracy	Edukacja	26	5,2	$\lambda^2(4)=187,94; p<0,001$
	Handel	52	10,4	
	Inne	181	36,2	
	Produkcja	163	32,6	
	Usługi	78	15,6	
Liczba dzieci	0	13	2,6	$\lambda^2(2)=517,3; p<0,001$
	1	26	5,2	
	2	164	32,8	
	3	197	39,4	
	4	76	15,2	
	5	17	3,4	
	>5	7	1,4	
Liczba wnuków	0	24	4,8	$\lambda^2(6)=275,15; p<0,001$
	1	15	3	
	2	36	7,2	
	3	57	11,4	
	4	83	16,6	
	5	107	21,4	
	>5	178	35,6	
Zamieszkanie	Sam/sama	114	22,8	$\lambda^2(1)=147,97; p<0,001$
	Z kimś z rodziny	386	77,2	
Stan cywilny	Kawaler/panna	14	2,8	$\lambda^2(3)=401,57; p<0,001$

	Rozwodnik/rozwódka	12	2,4	
	Wdowiec/wdowa	240	48	
	Żonaty/zamężna	234	46,8	

W tabeli 13. wykorzystano test zgodności chi-kwadrat. Badanie ma na celu sprawdzenie czy badane grupy są równoliczne. Do badania wykorzystywane są zmienne empiryczne (obserwowane) oraz teoretyczne (oczekiwane). Zakładamy hipotezę zerową mówiącą, że nie istnieją różnice pomiędzy liczbą osób w poszczególnych grupach oraz hipotezę alternatywną mówiącą, że istnieją różnice pomiędzy liczebnością badanych grup. Obliczona w teście statystycznym wartość p mniejsza od założonej wartości krytycznej (0,05) jest podstawą do odrzucenia hipotezy zerowej na rzecz hipotezy alternatywnej, czyli stwierdzenia, że istnieją różnice w liczebności badanych grup.

Wartość statystyki chi-kwadrat obliczana jest na podstawie następującego wzoru:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$$

gdzie:

O_i – wartość empiryczna (obserwowana)

E_i – wartość teoretyczna (oczekiwana)

r – liczba obserwacji

i – numer obserwacji

W kolejnym etapie przeanalizowano, czy występuje istotna statystycznie zależność pomiędzy danymi socjodemograficznymi a analizowanymi zmiennymi.

6. Kapitał ludzki i społeczny seniorów w świetle wyników badań własnych

Wstęp

Powyższy rozdział rozpoczyna analizę wyników badań własnych dotyczących kapitału społecznego seniorów. Przedstawione są w nim wyniki badań dotyczące takich elementów kapitału, jak zaufanie do członków rodziny i do sąsiadów, zaufanie do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych, uogólnione zaufanie, zaufanie do organizacji charytatywnych i środków masowego przekazu. W ramach zaufania badano również aspekt dotyczący ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi. Kolejnym elementem zaufania, który poddano analizom jest sieć kontaktów z rodziną i środowiskiem. W ramach którego badano częstość kontaktów z rodziną, z przyjaciółmi, ze znajomymi oraz z członkami organizacji do których należą badani i z osobami z tego samego kościoła. Analizie poddano także ocenę relacji z rodziną i z przyjaciółmi. Ostatnim elementem kapitału seniorów, który interesował autorkę pracy było zaangażowanie seniorów na rzecz społeczności lokalnej. W celu poznania tego zaangażowania zapytano respondentów o podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej, przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji, aktywność obywatelską seniorów oraz opinię na temat znaczenia pracy społecznej w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej i opinię na temat solidarności międzyludzkiej.

6.1. Zaufania jako element kapitału społecznego seniorów

Jak wspomniano w rozdziale pierwszym, przywołując Piotra Sztompkę zaufanie jest zasadniczym składnikiem kapitału społecznego i jednym z jego najcenniejszych elementów. Zaufanie trzeba uznać za jądro kapitału społecznego⁵³⁶.

Przedmiotem analiz w tym rozdziale jest zaufanie społeczne seniorów badane w trzech wymiarach: prywatnym (horyzontalnym), instytucjonalnym (wertikalnym) oraz uogólnionym (zgeneralizowanym). Analizy dotyczą diagnozy zaufania społecznego badanej zbiorowości oraz ustalenia zależności z przyjętymi zmiennymi. Zaufanie społeczne jest ważne we wszystkich aspektach życia społecznego i odgrywa w nich

---

⁵³⁶ P. Sztompka (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, dz. cyt., s. 244-245.

istotną rolę. Dzięki niemu możliwe jest budowanie trwałych relacji społecznych, kiedy go brakuje, ludzie stają się bierni i aspołeczni, ostrożni w relacjach z innymi, przestają wierzyć w skuteczność jakichkolwiek działań. Zdaniem Davida Gooda: „codzienne życie społeczne, które uznajemy za naturalne, jest bez zaufania po prostu niemożliwe”⁵³⁷. Korzyści z zaufania jest wiele, we wzajemnym zaufaniu upatruje się „[...] szansę na budowę społeczeństwa opartego na samoorganizacji obywateli i podejmowaniu przez nich działań na rzecz rozwoju wspólnot lokalnych. Służyć to ma wspólnemu rozwiązywaniu problemów społecznych [...] i nasileniu postaw obywatelskich”⁵³⁸. Jak zauważa Monika Mularska-Kucharek, cytując wielu autorów, zaufanie można definiować na wiele sposobów. Jest to „całkowite zawierzenie komuś, wiara w kogoś; ufność”. Człowiek zaś zaufany to taki, „na którym można polegać, któremu się ufa, pewny”. Zaufanie to swego rodzaju „kalkulacja, efekt prawidłowej socjalizacji, społecznego uczenia się, to mechanizm oparty na założeniu, że innych członków danej społeczności cechuje uczciwe i kooperatywne zachowanie oparte na wyznawanych normach”⁵³⁹. Charakterystyczną cechą społeczeństwa polskiego jest niski poziom dwóch wymiarów zaufania społecznego, mianowicie zgeneralizowanego zaufania do innych ludzi oraz zaufania do instytucji życia politycznego. Wysoki zaś poziom utrzymuje zaufanie w sferze prywatnej, co oznacza, że stosunki między ludźmi, których łączy pokrewieństwo, znajomość, wspólna praca, sąsiedztwo lub więzi parafialne, niezmiennie się na nim opierają. Na uwagę zasługuje fakt, że o ile zaufanie do najbliższej rodziny jest zwykle nieograniczone, o tyle zaufanie do pozostałych bliskich osób charakteryzuje się pewną dozą rezerwy⁵⁴⁰.

Zaufanie badano w następujących obszarach: zaufanie do bliższej i dalszej rodziny, sąsiadów; przedstawicieli społeczności lokalnej: sołtysa, radnego, proboszcza; większości ludzi; instytucji publicznych: GOPS, Policja, Rzecznik Praw Obywatelskich, Unia Europejska; organizacji charytatywnych.

---

⁵³⁷ Tamże, s.12.

⁵³⁸ M. Mularska-Kucharek (2011), *Zaufanie jako fundament życia społecznego na przykładzie badań w województwie łódzkim* „Studia Regionalne i Lokalne” Nr 2(44), ss., 76-91, s.77-78.

⁵³⁹ Tamże, s. 78.

⁵⁴⁰ CBOS (2008), *Zaufanie społeczne w latach 2002–2008*, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_030_08.PDF (10.06.2020).

CBOS (2010), *Opinie o poczuciu bezpieczeństwa i zagrożeniu przestępczością*, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_062_12.PDF (10.06.2020).

6.1.1. Zaufanie seniorów do bliższych i dalszych członków rodziny oraz do sąsiadów

Ważnym elementem budowania życia społecznego jest zaufanie do członków rodziny (bliższych i dalszych) oraz do sąsiadów⁵⁴¹. W badaniach własnych analizowano poziom zaufania seniorów do najbliższych członków rodziny (dzieci, współmałżonka), jej dalszych członków (rodzeństwo, kuzynostwo) oraz do sąsiadów. W celu poznania poziomu zaufania do najbliższych członków rodziny, dalszej rodziny i sąsiadów respondentom zadano pytanie: *Czy ma Pan/i zaufanie do członków najbliższej rodziny (dzieci, współmałżonka/i)?; Czy ma Pan/i zaufanie do dalszej rodziny (rodzeństwo/kuzynostwo)?; Czy ma Pan/i zaufanie do sąsiadów?* Badanych proszono o wskazanie poziomu zaufania na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedź „zdecydowanie tak” oznaczała bardzo wysoki poziom zaufania, „raczej tak” wysoki poziom zaufania, „trudno powiedzieć” średni poziom zaufania, „raczej nie” niski poziom zaufania, „zdecydowanie nie” brak zaufania.

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz do sąsiadów analizowano ze względu na płeć badanych.

Jak wynika z analizy wyników badań własnych zdecydowana większość seniorów **zarówno kobiet, jak i mężczyzn** (biorąc pod uwagę odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”) ufa najbliższej rodzinie. Wysoki i bardzo wysoki poziom zaufania do najbliższej rodziny zadeklarowało łącznie 92,2% kobiet i 81,4% badanych mężczyzn. Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy zmienną niezależną - płeć badanych osób, a zmiennymi zależnymi - zaufaniem do najbliższej rodziny, $\lambda^2(4)=20,05$; $p<0,001$ oraz zaufaniem do dalszych członków rodziny, $\lambda^2(4)=19,74$; $p=0,001$. W wynikach badań dotyczących zaufania do sąsiadów nie stwierdzono zależności między zmienną zależną zaufanie a zmienną niezależną płeć, $\lambda^2(4)=3,32$; $p=0,5$. Kobiety w większym stopniu w porównaniu do mężczyzn przejawiają bardzo wysoki poziom zaufania do bliższych i dalszych członków rodziny. Jednocześnie mniejszy odsetek kobiet (1,4%) niż mężczyzn (2,1%) nie ufa najbliższej rodzinie (tabela 15) oraz (2,8%) kobiet i aż (7,1%) mężczyzn zdecydowanie nie ufa członkom dalszej rodziny (tabela 16). Deklaracje kobiet nie różnią się w istotny statystycznie sposób od deklaracji mężczyzn w zakresie zaufania do sąsiadów. Największa liczba, zarówno

---

⁵⁴¹ H. Kotarski (2013), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*, dz. cyt., s. 153.

kobiet, jak i mężczyzn przejawia wysoki poziom zaufania do sąsiadów. Należy zauważyć, że zarówno kobiety jak i mężczyźni niemal równo deklarowali bardzo wysoki poziom zaufania do sąsiadów (tabela 17).

Kobiety i mężczyźni różnią się między sobą wieloma cechami fizycznymi i psychicznymi, dlatego analizując zaufanie do najbliższych członków rodziny w odniesieniu do płci, nie sposób pominąć podziału płci ludzkiej na płć biologiczną i płć społeczną. Z punktu widzenia podejmowanych w tych badaniach analiz istotna jest płć społeczna, wskazująca na przynależność osoby do jednej z płci wyznaczonych przez pełnione role, charakteryzowane specyficznie dla każdej kultury czy społeczeństwa⁵⁴². Środowisko społeczne kształtuje postawy jednostek obu płci, najczęściej poprzez pryzmat stereotypów i wzorców panujących w społeczeństwie. Nie można jednak pominąć znaczenia w kształtowaniu postaw i przekonań reprezentantów obu płci wynikających z samego urodzenia się jednostki w konkretnej płci, co podkreślają psychologowie⁵⁴³. Zdaniem Daniela Golemana większą intensywność przeżywania emocji wykazują kobiety niż mężczyźni. Kobiety, zwłaszcza o wysokich kompetencjach emocjonalnych, wykazują większą wrażliwość na bodźce emocjonalne otoczenia, dzięki czemu przejawiają one bogatsze relacje z otoczeniem, które sprzyjają rozwojowi życia duchowego⁵⁴⁴. Można, zatem przypuszczać, że to właśnie dzięki tym cechom emocjonalnym, kobiety przejawiają większy poziom zaufania do najbliższych członków rodziny niż mężczyźni. Jak wskazują wyniki badań własnych, więcej kobiet niż mężczyzn upoważnia swoje dzieci do odbioru swojej emerytury (50% kobiet, 33% mężczyzn), podaje swoje konto bankowe (45% kobiet, 29% mężczyzn) oraz powierza swoje tajemnice (69% kobiet, 49% mężczyzn).

---

⁵⁴² S.K. Thompson (1975), *Gender labels and early sex role development*, Child Development, 46, 339-347.

⁵⁴³ A. Moir, D. Jessel (1993), *Płć mózgu*. PIW, Warszawa, s. 18.

⁵⁴⁴ D. Goleman (1997), *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina of Poznań, Poznań, s. 29.

Tabela 14. Płeć, a zaufanie do członków najbliższej rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	5	1,4	3	2,1	8	1,6
Raczej nie	13	3,6	20	14,3	33	6,6
Trudno powiedzieć	10	2,8	3	2,1	13	2,6
Raczej tak	76	21,1	31	22,1	107	21,4
Zdecydowanie tak	256	71,1	83	59,3	339	67,8
Razem	360	72,0	140	28,0	500	100,0

Tabela 15. Płeć, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	10	2,8	10	7,1	20	4,0
Raczej nie	70	19,4	26	18,6	96	19,2
Trudno powiedzieć	38	10,6	18	12,9	56	11,2
Raczej tak	166	46,1	77	55,0	243	48,6
Zdecydowanie tak	76	21,1	9	6,4	85	17,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 16. Płeć, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	28	7,8	15	10,7	43	8,6
Raczej nie	79	21,9	24	17,1	103	20,6
Trudno powiedzieć	50	13,9	25	17,9	75	15,0
Raczej tak	139	38,6	51	36,4	190	38,0
Zdecydowanie tak	64	17,8	25	17,9	89	17,8
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz do sąsiadów analizowano również ze względu na wiek badanych

F. Fukuyama zauważa, że „zaufanie rodzi się bardzo powoli i narasta stopniowo, nie można go zdjąć i ubrać niczym okrycie”.⁵⁴⁵ Zaufanie nierozzerwalnie wiąże się z tokiem życia człowieka, bowiem kształtuje się ono przez całe życie, od dzieciństwa aż do śmierci. Zaufanie jest naszą wiarą, przekonaniem, że ludzie w stosunku do nas kierują się życzliwością i zrozumieniem. Zdaniem autora w ludziach istnieje przekonanie, że osoba, którą prosimy o jakąkolwiek pomoc będzie nam przychylna i życzliwa a także odpowiedzialna i gotowa do pomocy, aby zaspokajać nasze potrzeby. Tak rozumiane zaufanie jest zbiorem pozytywnych doświadczeń nabywanych w toku życia człowieka. Pierwszym i najważniejszym, kluczowym środowiskiem kształtowania się zaufania jest rodzina i rodzice. To rodzice mają ukształtować i ugruntować w dziecku świat wartości i norm, mają przygotować je do życia w dorosłości i do życia w grupie społecznej. Poziom zaufania zależy zatem od rodziców i ich gotowości i tempa w jakim reagują na pytania, problemy i dylematy swoich dzieci⁵⁴⁶. Kolejnym środowiskiem kształtującym zaufanie jest szkoła, która nie tylko edukuje, ale i wychowuje człowieka. Jednostka rozpoczynając życie dorosłe, podejmując pracę zarobkową/zawodową i różne role społeczne (rola małżonka, rodzica, dziadka, pracownika, kolegi, sąsiada, itp.) wchodzi w nowe relacje interpersonalne a tym samym kształtuje swoje zaufanie i weryfikuje dotychczasowe doświadczenia w relacjach, emocjach, wartościach, normach. Można zatem powiedzieć, że „zaufanie interpersonalne kształtuje się w toku wymiany informacji, komunikatów niewerbalnych, wymiany uczuć i ustosunkowań”⁵⁴⁷ przez całe życie. W myśl teorii międzygeneracyjnych zmian wartości Ronalda Ingleharta, młodsze generacje powinny okazywać mniejsze zaufanie⁵⁴⁸. Natomiast w myśl koncepcji traumy kulturowej P. Sztompki „osoby młodsze, które nie doświadczyły gwałtownej zmiany społecznej powinny okazywać wyższy poziom zaufania społecznego”⁵⁴⁹. Wiek

---

⁵⁴⁵ R. Derbis (2009), *Rodzaj wzbudzonych emocji a zaufanie do ludzi i wiara w świat sprawiedliwy*, „Czasopismo Psychologiczne tom 15, Nr 1, ss. 7-21, s. 7.

⁵⁴⁶ G. Ignatowski (2013), *Kształtowanie zaufania w rodzinie podstawa życia rodzinnego i społecznego*, „Pedagogika Rodziny” 3/3, ss. 7-13, s. 7-8.

⁵⁴⁷ J. Czabała, H. Sęk (2000), *Pomoc psychologiczna* [w:] J. Strelau (red.), Psychologia, GWP, Gdańsk, ss. 605-621, s. 616.

⁵⁴⁸ M. Mularska-Kucharek (2010), *Kultura zaufania czy nieufności? O społecznym zaufaniu mieszkańców lokalnych społeczności*, „Wiś i Rolnictwo”, Nr 2 (147), ss. 65-80, s. 76.

⁵⁴⁹ M. Mularska-Kucharek (2010), *Kultura zaufania czy nieufności? O społecznym zaufaniu mieszkańców lokalnych społeczności*, „Wiś i Rolnictwo”, Nr 2 (147), ss. 65-80, s. 77.

senioralny jest kumulacją całościowych doświadczeń jednostkowych, interpersonalnych i środowiskowych a zaufanie seniorów jest zwierciadłem tych doświadczeń.

Nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności między zmienną zależną zaufanie a wiekiem badanych. Seniorzy w poszczególnych grupach wiekowych nie różnią się między sobą w istotny statystycznie sposób w zakresie poziomu zaufania do członków najbliższej rodziny, $\lambda^2(8)=8,73$; $p=0,37$ (tabela 17), do członków dalszej rodziny, $\lambda^2(8)=10,96$; $p=0,2$ (tabela 18), oraz do sąsiadów, $\lambda^2(8)=14,58$; $p=0,07$ (tabela 19).

Największa liczba seniorów przejawia bardzo wysoki poziom zaufania wobec członków najbliższej rodziny (tabela 17). Takiej odpowiedzi udzieliło ponad 69,4% respondentów w przedziale wiekowym 60-74 lat, ponad 60% w przedziale wiekowym 75-89 lat i 100% badanych w wieku powyżej 89 lat. Natomiast 20,5% badanych w przedziale wiekowym 60-74 udzieliło odpowiedzi „raczej tak” a w przedziale wiekowym 75-89 takiej odpowiedzi udzieliło– 25,5% respondentów. Wobec dalszych członków rodziny największa liczba seniorów deklaruje „raczej” zaufanie. W przedziale wiekowym 60-74 takiej odpowiedzi udzieliło 48,9% badanych, w przedziale 75-89 lat 48,0%, natomiast w wieku powyżej 89 lat 33,3% badanych.

Zmienna niezależna jaką jest wiek badanych seniorów nie różnicuje w znaczący sposób deklaracji w zakresie zaufania do sąsiadów.

Tabela 17. Wiek, a zaufanie do członków najbliższej rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	8	2,0	0	0	0	0	8	1,6
Raczej nie	22	5,6	11	10,8	0	0	33	6,6
Trudno powiedzieć	10	2,5	3	2,9	0	0	13	2,6
Raczej tak	81	20,5	26	25,5	0	0	107	21,4
Zdecydowanie tak	274	69,4	62	60,8	3	100,0	339	67,8
Razem	395	79,0	102	20,4	3	0,6	500	100

Tabela 18. Wiek, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	14	3,5	6	5,9	0	0	20	4,0
Raczej nie	83	21,0	13	12,7	0	0	96	19,2
Trudno powiedzieć	43	10,9	13	12,7	0	0	56	11,2
Raczej tak	193	48,9	49	48,0	1	33,3	243	48,6
Zdecydowanie tak	62	15,7	21	20,6	2	66,7	85	17,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 19. Wiek, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	34	8,6	8	7,8	1	33,3	43	8,6
Raczej nie	86	21,8	17	16,7	0	0	103	20,6
Trudno powiedzieć	53	13,4	22	21,6	0	0	75	15,0
Raczej tak	156	39,5	34	33,3	0	0	190	38,0
Zdecydowanie tak	66	16,7	21	20,6	2	66,7	89	17,8
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz do sąsiadów analizowano w odniesieniu do stanu cywilnego badanych

R.D. Putnam traktuje kapitał społeczny jako coś pokrewnego do zasobu moralnego, co kreuje wartość⁵⁵⁰, jaką jest zaufanie. Kapitał społeczny stanowi centralny punkt w sieci krzyżujących się stosunków osobowych powstałych i utrwalanych w czasie, które budują fundament zaufania⁵⁵¹. Relacje rodzinne, obejmujące pozytywne relacje sieciowe między członkami rodziny, między rodziną a społecznością lokalną, mają podstawowe znaczenie dla rozwoju kapitału społecznego. Silne sieci i relacje osobowe najtrwalej kształtują się w rodzinie własnej, którą cechują specyficzne więzi budowane

⁵⁵⁰ R.D. Putnam (1993), *The prosperous community: Social capital and public life*, "American Prospect", ss. 35-42

⁵⁵¹ J. Nahapiet, S. Ghoshal (1998), *Social capital, intellectual capital and the organizational advantage*, „Academy of Management Review”, ss. 242-266.

na przestrzeni lat i w toku licznych doświadczeń. Rodzinę najbliższą (rodzice, dzieci, dziadkowie) i rodzinę dalszą (kuzynostwo) cechuje wymiana międzypokoleniowa i relacje wzajemności. „Wzajemność jest relacją między ludźmi, którzy wchodząc w tę relację stosują się do powszechnego obyczaju nakazującego odwzajemnienie otrzymanego dobra. Jest satysfakcjonująca dla obu stron, jeśli mają świadomość tego, że osiągnięcie własnego dobra wymaga dzielenia się z innymi lub porozumienia. Jest to zasada, która może być uważana za normę w małych grupach, w których ludzie są od siebie zależni, mając przy tym świadomość, że korzystniejsze jest świadczenie wzajemności niż wyzyskiwanie. Racjonalność wymiany daje możliwość uzyskania od drugiej strony równie cennej nagrody, jak ta, którą się daje”⁵⁵².

W prezentowanych badaniach wystąpiła **bardzo silna istotna statystycznie zależność** między zaufaniem do członków najbliższej rodziny a stanem cywilnym $\lambda^2(12)=58,63$; $p<0,001$, podobną zależność stwierdzono między zaufaniem wobec członków dalszej rodziny a stanem cywilnym, $\lambda^2(12)=34,6$; $p=0,001$. Również istotną statystycznie zależność między tymi zmiennymi zaobserwowano w stosunku do sąsiadów, $\lambda^2(12)=41,23$; $p<0,001$.

Najniższy poziom zaufania do członków najbliższej rodziny wykazują osoby o stanie cywilnym kawaler/panna, zaś największy: wdowa/wdowiec, żonaty/zamężna (tabela 20, wykres 3). Największe zaufanie do dalszych członków rodziny wykazują seniorzy o stanie cywilnym „panna/kawaler” oraz „rozwodnik/rozwódka”, zaś mniejsze - „wdowiec/wdowa” oraz „żonaty/zamężna” (tabela 21).

Najmniejsze zaufanie do sąsiadów mają osoby o stanie cywilnym „zamężna/żonaty” (tabela 22).

Zwracając uwagę na wyniki badań zawarte w tabeli 20. można przypuszczać, że seniorzy o stanie cywilnym panna/kawaler (nieposiadający własnej, bliskiej rodziny, nieposiadający współmałżonka) nie doświadczyli życia w związku małżeńskim, być może nie mieli własnej rodziny i stąd tak niski deklarowany poziom zaufania do najbliższych członków rodziny. Swoje zaufanie kierują natomiast do członków dalszej rodziny i sąsiadów. Badani seniorzy o stanie cywilnym panna/kawaler udzielając odpowiedzi na pytanie dotyczące zaufania do członków dalszej rodziny wybierali odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” (łącznie 92,8% badanych). Natomiast

---

⁵⁵² H.Guzy –Steinke (2013), *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo UKW Bydgoszcz, s. 29.

sąsiadów obdarza zaufaniem łącznie 78,6% badanych o stanie cywilnym panna/kawaler (tabele 21, 22).

Tabela 20. Stan cywilny, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	8,3	3	1,3	4	1,7	8	1,6
Raczej nie	4	28,6	0	0	13	5,4	16	6,8	33	6,6
Trudno powiedzieć	3	21,4	2	16,7	7	2,9	1	0,4	13	2,6
Raczej tak	2	14,3	6	50	49	20,4	50	21,4	107	21,4
Zdecydowanie tak	5	35,7	3	25	168	70	163	69,7	339	67,8
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 21. Stan cywilny, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	2	16,7	8	3,3	10	4,3	20	4,0
Raczej nie	1	7,1	1	8,3	43	17,9	51	21,8	96	19,2
Trudno powiedzieć	0	0	0	0	18	7,5	38	16,2	56	11,2
Raczej tak	12	85,7	8	66,7	116	48,3	107	45,7	243	48,6
Zdecydowanie tak	1	7,1	1	8,3	55	22,9	28	12,0	85	17,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 22. Stan cywilny, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	2	16,7	15	6,3	26	11,1	43	8,6
Raczej nie	3	21,4	1	8,3	35	14,6	64	27,4	103	20,6
Trudno powiedzieć	0	0	0	0	36	15,0	39	16,7	75	15,0
Raczej tak	7	50,0	9	75,0	95	39,6	79	33,8	190	38,0
Zdecydowanie tak	4	28,6	0	0	59	24,6	26	11,0	89	17,8
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz sąsiadów analizowano w odniesieniu do wykształcenia seniorów

Zdaniem Bogdana Nawroczyńskiego wykształcenie to połączenie „dwóch światów”. Jeden „świat” to cenne wytwory kultury duchowej człowieka: język, tradycje, moralność, religia, formy życia społecznego, twórczość artystyczna i naukowa. Drugi „świat” to wewnętrzne życie duchowe jednostki. Połączenie tych dwóch światów stanowi „prawdziwe wykształcenie”. Człowiek musi akceptować poznane zasady i wartości kultury, które powinny kształtować się poprzez jego wysiłek i uświadomione pragnienia. Wykształcenie to nie ilość przyswojonych dóbr kulturalnych, ale stopień ich przyswojenia, przetworzenia i wyrażenia w działalności życiowej. Od tego zależy rozległość wykształcenia. Za osoby wykształcone, potocznie uważa się te, które ukończyły kolejne stopnie edukacji, np. studia i dzięki temu poszerzają horyzonty myślowe. Osoba wykształcona to taka, która ukształtowała swojego ducha poprzez nabyte wiadomości⁵⁵³. Zdaniem P. Sztompki wyższy poziom wykształcenia wpływa na lepsze rozpoznawanie rzeczywistości, stanowi jeden z wyznaczników pozycji statusowej, stanowi przesłankę do wyższych kompetencji i lepszego rozpoznawania świata. To z

⁵⁵³ T. Jaroszuk (2012), *Teoria wykształcenia w myśli pedagogicznej Bogdana Nawroczyńskiego* [w:] S. Sztobryn, M. Wasilewski, M. Rojek (red.) *Metamorfozy filozofii wychowania od antyku po współczesność*, Pedagogika Filozoficzna Tom IV, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss. 331-334, s. 332-333.

kolei ułatwia prawidłowe rozpoznawanie obiektów i osób jako godnych lub niegodnych zaufania⁵⁵⁴. Zdaniem Henryka Domańskiego: „...wzrost wykształcenia powinien sprzyjać większemu zaufaniu jako wyznacznik wyższego kapitału kulturowego, który pozwala docenić korzyści wynikające z okazywania sobie wzajemności i redukcji ryzyka”⁵⁵⁵.

Nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy zmienną zależną zaufanie do najbliższych członków rodziny, a zmienną niezależną wykształcenie badanych, $\lambda^2(20)=30,12$; pomiędzy zaufaniem do członków dalszej rodziny a wykształceniem, $\lambda^2(20)=27,29$ $p=0,07$ oraz pomiędzy zaufaniem do sąsiadów a wykształceniem, $\lambda^2(20)=25,64$; $p=0,18$.

Najwięcej badanych biorąc pod uwagę zmienną niezależną wykształcenie wykazuje bardzo wysoki poziom zaufania do członków najbliższej i dalszej rodziny oraz sąsiadów. Warto podkreślić, iż w grupie badanych z wykształceniem niepełnym podstawowym i wyższym zawodowym wskazane są tylko odpowiedzi świadczące o wysokim i bardzo wysokim zaufaniu do najbliższej rodziny (tabela 23). Największy odsetek wykazujących bardzo wysoki poziom zaufania do dalszych członków rodziny deklarowali badani z wykształceniem niepełnym podstawowym (66,7%) i z wykształceniem wyższym (23,5%), (tabela 24).

Najwięcej osób spośród badanych wykazuje wysoki poziom zaufania do sąsiadów. Żadna z badanych osób z wykształceniem niepełnym podstawowym nie deklarowała ani braku zaufania, ani bardzo wysokiego poziomu zaufania do sąsiadów (tabela 25).

---

⁵⁵⁴ P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków, s.23.

⁵⁵⁵ H. Domański (2009), *Spółeczeństwo europejskie. Stratyfikacja i systemy wartości*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 160.

Tabela 23. Wykształcenie, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	0,7	3	2,5	0	0	0	0	4	2,1	8	1,6
Raczej nie	0	0	9	6,1	5	4,1	1	5,9	0	0	18	9,6	33	6,6
Trudno powiedzieć	0	0	1	0,7	1	0,8	0	0	0	0	11	5,9	13	2,6
Raczej tak	1	16,7	36	24,3	18	14,8	6	35,3	3	15,8	43	22,9	107	21,4
Zdecydowanie tak	5	83,3	101	68,2	95	77,9	10	58,8	16	84,2	112	59,6	339	67,8
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 24. Wykształcenie, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	11	7,4	2	1,6	1	5,9	0	0	6	3,2	20	4,0
Raczej nie	0	0	20	13,5	26	21,3	3	17,6	4	21,1	43	22,9	96	19,2
Trudno powiedzieć	0	0	16	10,8	13	10,7	1	5,9	4	21,1	22	11,7	56	11,2
Raczej tak	2	33,3	80	54,1	59	48,4	8	47,1	8	42,1	86	45,7	243	48,6
Zdecydowanie tak	4	66,7	21	14,2	22	18,0	4	23,5	3	15,8	31	16,5	85	17,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 25. Wykształcenie, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	10	6,8	8	6,6	1	5,9	1	5,3	23	12,2	43	8,6
Raczej nie	1	16,7	39	26,4	19	15,6	5	29,4	4	21,1	35	18,6	103	20,6
Trudno powiedzieć	3	50,0	18	12,2	21	17,2	1	5,9	0	0	32	17,0	75	15,0
Raczej tak	2	33,3	54	36,5	47	38,5	8	47,1	9	47,4	70	37,2	190	38,0
Zdecydowanie tak	0	0	27	18,2	27	22,1	2	11,8	5	26,3	28	14,9	89	17,8
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Zaufanie oparte jest na relacjach międzyludzkich. Alfred Schütz określa relacje międzyludzkie jako relacje typu „my”. Są one efektem wzajemnie zorientowanych relacji typu „ty”, na które składają się cztery elementy: 1) rozpoznanie innego jako jednostki, wskazanie go jako potencjalnego partnera interakcji, 2) świadomość jego cech, 3) empatia, 4) inicjowanie interakcji⁵⁵⁶. Zdaniem P. Sztompki relacja [...] przybiera charakter „my”, staje się wzajemna wówczas, gdy „takie samo rozpoznanie zachodzi po obu stronach. Wtedy oznacza przynajmniej chwilowe wspólne uczestnictwo w świecie życia, dzielenie żywego doświadczenia”⁵⁵⁷. W przypadku, gdy takie relacje nie zachodzą, nie ma wzajemnego rozpoznania, nie uczestniczą jednostki w regułach współżycia w miejscu pracy, nie występują tam relacje międzyludzkie. Co w konsekwencji prowadzi do braku zaufania⁵⁵⁸.

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz do sąsiadów analizowano w zależności od charakteru wykonywanej pracy

Stwierdzono **istotną statystycznie zależność** między charakterem wykonywanej pracy a zaufaniem do członków najbliższej rodziny, $\lambda^2(4)=9,67$; $p=0,047$. Bardzo wysoki

⁵⁵⁶ A. Schütz (1970), *O wielości światów. NOMOS, 2008. ---. On Phenomenology and Social Relations*, The University of Chicago Press, s. 248.

⁵⁵⁷ P. Sztompka (2016), *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Znak, Kraków, s.49.

⁵⁵⁸ I. Nowosad (2019), *Kultura szkoły w rozwoju szkoły*, OW Impuls, Kraków, s. 36.

poziom zaufania do członków najbliższej rodziny przejawiają przede wszystkim seniorzy wykonujący pracę umysłową (tabela 26).

Istotnej statystycznie zależności nie stwierdzono między zaufaniem do członków dalszej rodziny a charakterem wykonywanej pracy, $\lambda^2(4)=2,6$; $p=0,63$. Bez względu na charakter wykonywanej pracy badani deklarowali wysoki poziom zaufania do członków dalszej rodziny (tabela 27). Podobnie nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy zaufaniem do sąsiadów a charakterem wykonywanej pracy, $\lambda^2(4)=6,16$; $p=0,19$. Można wnioskować, że badane osoby przejawiają wysoki poziom zaufania do sąsiadów bez względu na charakter wykonywanej pracy (tabela 28).

Analiza wyników badań wskazała, że na poziom zaufania do najbliższych członków rodziny ma wpływ charakter pracy. Bardzo wysoki poziom zaufania do członków rodziny przejawiają przede wszystkim osoby wykonujące pracę umysłową (tabela 26).

Fakt, że respondenci wykonujący pracę o charakterze umysłowym mają wyższy poziom zaufania do członków najbliższej rodziny może wynikać z tego, że tego rodzaju praca ułatwia lepsze rozpoznawanie siebie wzajemnie, służy kształtowaniu się lepszych relacji międzyludzkich, co z kolei może sprzyjać budowaniu zaufania do rodziny. Być może taki sposób myślenia jest daleko posuniętym przypuszczeniem, niewątpliwie jednak te zależności wymagałyby głębszych dociekań badawczych. Za tak postawioną hipotezę mogą przemawiać także wnioski wynikające z codziennej obserwacji, które wskazują, że praca o charakterze umysłowym polegająca m.in. na wymianie poglądów, przekazywaniu wiadomości, dyskusji wymaga wielu bezpośrednich kontaktów interpersonalnych i poprawnych relacji międzyludzkich, co może pogłębiać zaufanie międzyludzkie.

Tabela 26. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	7	1,8	1	0,9	8	1,6
Raczej nie	30	7,8	3	2,6	33	6,6
Trudno powiedzieć	11	2,9	2	1,7	13	2,6
Raczej tak	89	23,1	18	15,7	107	21,4
Zdecydowanie tak	248	64,4	91	79,1	339	67,8
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 27. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	18	4,7	2	1,7	20	4,0
Raczej nie	71	18,4	25	21,7	96	19,2
Trudno powiedzieć	43	11,2	13	11,3	56	11,2
Raczej tak	186	48,3	57	49,6	243	48,6
Zdecydowanie tak	67	17,4	18	15,7	85	17,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 28. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	35	9,1	8	7,0	43	8,6
Raczej nie	79	20,5	24	20,9	103	20,6
Trudno powiedzieć	65	16,9	10	8,7	75	15,0
Raczej tak	139	36,1	51	44,3	190	38,0
Zdecydowanie tak	67	17,4	22	19,1	89	17,8
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz do sąsiadów analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy

Między zaufaniem do członków najbliższej rodziny a rodzajem wykonywanej pracy stwierdzono **zależność istotną statystycznie**, $\lambda^2(16)=32,26$; $p=0,009$. Bardzo wysoki poziom zaufania do najbliższych członków rodziny deklarowały przede wszystkim osoby pracujące w edukacji oraz wykonujące inny rodzaj pracy, zaś w najmniejszym stopniu - w handlu i na produkcji (tabela 29).

Nie stwierdzono natomiast zależności statystycznej między zaufaniem do członków dalszej rodziny a rodzajem wykonywanej pracy, $\lambda^2(16)=22,53$; $p=0,13$. W każdej z badanych grup, bez względu na charakter pracy dominuje wysoki poziom zaufania do dalszej rodziny (tabela 30). Zaufanie do sąsiadów nie wykazuje również

istotnej statystycznie zależności z rodzajem wykonywanej pracy, $\chi^2(16)=22,53$; $p=0,13$. W poszczególnych grupach osób badanych ze względu na rodzaj wykonywanej pracy, u większości z nich dominuje wysoki poziom zaufania (tabela 31).

Tabela 29. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	1,9	1	0,6	6	3,7	0	0	8	1,6
Raczej nie	2	7,7	2	3,8	5	2,8	16	9,8	8	10,3	33	6,6
Trudno powiedzieć	1	3,8	1	1,9	1	0,6	7	4,3	3	3,8	13	2,6
Raczej tak	5	19,2	18	34,6	32	17,7	35	21,5	17	21,8	107	21,4
Zdecydowanie tak	18	69,2	30	57,7	142	78,5	99	60,7	50	64,1	339	67,8
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 30. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	3,8	2	3,8	4	2,2	12	7,4	1	1,3	20	4,0
Raczej nie	6	23,1	12	23,1	36	19,9	27	16,6	15	19,2	96	19,2
Trudno powiedzieć	5	19,2	11	21,2	15	8,3	15	9,2	10	12,8	56	11,2
Raczej tak	11	42,3	23	44,2	95	52,5	79	48,5	35	44,9	243	48,6
Zdecydowanie tak	3	11,5	4	7,7	31	17,1	30	18,4	17	21,8	85	17,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 31. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	3,8	5	9,6	12	6,6	19	11,7	6	7,7	43	8,6
Raczej nie	5	19,2	11	21,2	44	24,3	24	14,7	19	24,4	103	20,6
Trudno powiedzieć	1	3,8	11	21,2	19	10,5	32	19,6	12	15,4	75	15,0
Raczej tak	11	42,3	17	32,7	69	38,1	64	39,3	29	37,2	190	38,0
Zdecydowanie tak	8	30,8	8	15,4	37	20,4	24	14,7	12	15,4	89	17,8
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz do sąsiadów analizowano w stosunku do sytuacji materialnej

Sytuacja materialna, zasobność finansowa zwiększa możliwości korzystania z dóbr i usług w obszarze życia rodzinnego, społecznego i kulturalnego, co wzmacnia kapitał społeczny.

Myśląc o zaufaniu w kontekście sytuacji materialnej, należy podkreślić, iż jest to czynnik, który umożliwia motywowanie do podejmowania decyzji; - zachęcanie do uczestnictwa w transakcjach; - zwiększanie możliwości przetrwania sytuacji kryzysowych; - wpływanie na budowanie sieci współpracy i spójności społecznej; - wpływanie na budowanie kultury obywatelskiej⁵⁵⁹. To budowanie relacji międzyludzkich przyczynia się do powstawania zaufania.

Istotna statystycznie zależność występuje pomiędzy zaufaniem do członków najbliższej rodziny a sytuacją materialną badanych osób, $\lambda^2(12)=25,44$; $p=0,01$. Największy procent osób (72,6%) przejawiających bardzo wysoki poziom zaufania do członków najbliższej rodziny stanowią respondenci o dobrej sytuacji materialnej. Im gorsza sytuacja materialna tym mniejsze zaufanie do członków najbliższej rodziny (tabela 32, wykres 8). Zauważono również **istotną statystyczną zależność** między sytuacją materialną a zaufaniem do członków dalszej rodziny, $\lambda^2(12)=28,56$; $p=0,005$. 48,4% badanych deklarujących zaufanie do członków dalszej rodziny posiada dobrą sytuację materialną i 17,5 % o tej samej sytuacji materialnej deklarowało zdecydowane zaufanie do członków dalszej rodziny (tabela 33).

Między zaufaniem do sąsiadów a sytuacją materialną nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności, $\lambda^2(12)=17,34$; $p=0,14$.

Warto jednak podkreślić, że wyniki badań wskazują, iż wysoki poziom zaufania do sąsiadów ma związek z sytuacją materialną respondentów, dobra sytuacja materialna badanych zwiększa ich zaufanie również do członków rodziny.

---

⁵⁵⁹ W. M. Grudzewski, I. K. Hejduk, A. Sanikowska, M. Wańtuchowicz (2007), *Zarządzanie zaufaniem w organizacjach wirtualnych*, Difin, Warszawa, s. 36.

Tabela 32. Sytuacja materialna, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	7,1	6	2,4	1	0,5	0	0	8	1,6
Raczej nie	0	0	15	6,0	13	6,3	5	17,2	33	6,6
Trudno powiedzieć	0	0	2	0,8	10	4,9	1	3,4	13	2,6
Raczej tak	4	28,6	46	18,3	53	25,9	4	13,8	107	21,4
Zdecydowanie tak	9	64,3	183	72,6	128	62,4	19	65,5	339	67,8
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Tabela 33. Sytuacja materialna, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	7,1	4	1,6	11	5,4	4	13,8	20	4,0
Raczej nie	1	7,1	47	18,7	42	20,5	6	20,7	96	19,2
Trudno powiedzieć	0	0	35	13,9	21	10,2	0	0	56	11,2
Raczej tak	11	78,6	122	48,4	92	44,9	18	62,1	243	48,6
Zdecydowanie tak	1	7,1	44	17,5	39	19,0	1	3,4	85	17,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Tabela 34. Sytuacja materialna, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	14	5,6	23	11,2	4	13,8	43	8,6
Raczej nie	2	14,3	62	24,6	36	17,6	3	10,3	103	20,6
Trudno powiedzieć	1	7,1	36	14,3	32	15,6	6	20,7	75	15,0
Raczej tak	8	57,1	94	37,3	74	36,1	14	48,3	190	38,0
Zdecydowanie tak	1	7,1	46	18,3	40	19,5	2	6,9	89	17,8
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Zaufanie rozpatrywano także ze względu na samotne lub niesamotne zamieszkiwanie seniorów

Mieszkanie stanowi, z punktu widzenia rodzinnych relacji międzypokoleniowych, nie tylko obiekt wymiany, lecz również naturalne pole wzajemnych stosunków pomiędzy rodzicami a dziećmi, dziadkami a wnukami, czy wreszcie bliższymi i dalszymi członkami rodziny. Relacje między poszczególnymi członkami mogą być przyjazne lub chłodne bez względu na to czy członkowie rodziny mieszkają razem czy osobno⁵⁶⁰.

Sposób zamieszkiwania (zamieszkiwanie samotne, bądź z kimś z rodziny) rozumiany jest jako miejsce i sposób prowadzenia gospodarstwa domowego. Przyczynia się do poczucia bezpieczeństwa, realizacji potrzeb osób wspólnie zamieszkujących, jak i osób utrzymujących wzajemne relacje. Tak rozumiane gospodarstwo domowe tworzy stałe praktyki działania, wzorce postępowania, mechanizmy relacji, rytuały, które przejmowane przez współmieszkańców są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Efektem wspólnego zamieszkiwania może być wzrost wrażliwości na różne potrzeby poszczególnych mieszkańców. Jak zauważa Piotr Szukalski, przywołując badania licznych autorów, fakt ten nie determinuje automatycznie poziomu solidarności międzypokoleniowej. Jednocześnie nie można zakładać, że zanik rodzin wielopokoleniowych powoduje osłabienie więzi rodzinnych. Istnieją teorie mówiące o tym, że zwiększająca się samodzielność ekonomiczna pojedynczych osób i samotne zamieszkiwanie służy także budowaniu więzi rodzinnych.

Między zaufaniem do członków najbliższej rodziny a zamieszkiwaniem samemu bądź z kimś z rodziny nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności, $\lambda^2(4)=7,99$; $p=0,09$. W obu grupach osób dominuje bardzo wysoki poziom zaufania do członków najbliższej rodziny (tabela 35).

Istnieje natomiast **istotna statystycznie zależność** między zaufaniem do członków dalszej rodziny a sposobem zamieszkiwania, $\lambda^2(4)=14,03$; $p=0,007$. W grupie osób mieszkających samotnie, panuje mniejsze zaufanie do dalszych członków rodziny (tabela 36, wykres 10).

---

⁵⁶⁰ P. Szukalski (2004), *Przepląty międzypokoleniowe jako obszar działań na rzecz poprawy powstawania i funkcjonowania rodzin w różnych fazach ich rozwoju* [w:] D. Graniewska (red.), *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce. Uwarunkowania demograficzne i społeczne*, IPiSS, Warszawa, seria "Studia i Monografie", ss. 82-103, s.90-91.

Istotna statystycznie zależność występuje także między zaufaniem do sąsiadów a zamieszkiwaniem samotnym bądź z kimś z rodziny, $\lambda^2(4) = 13,42$; $p = 0,009$. Największy odsetek badanych zarówno mieszkających samotnie, jak i z kimś z rodziny przejawia wysoki poziom zaufania do sąsiadów (tabela 37).

Na podstawie przytoczonych analiz można stwierdzić, że poziom zaufania do członków najbliższej rodziny nie zależy od tego, czy ktoś mieszka sam, czy z rodziną, bo jest on zawsze wysoki. Natomiast poziom zaufania do dalszej rodziny zróżnicowany jest sposobem zamieszkiwania. Osoby zamieszkujące samotnie obdarzają większym zaufaniem bliską rodzinę i sąsiadów. Można przypuszczać, że mniejsze zaufanie do dalszej rodziny wynika z rzadszych relacji z jej członkami, a to z kolei może podwyższać poziom zaufania do sąsiadów, dzięki częstszym z nimi relacjom.

Tabela 35. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	2,6	5	1,3	8	1,6
Raczej nie	11	9,6	22	5,7	33	6,6
Trudno powiedzieć	6	5,3	7	1,8	13	2,6
Raczej tak	24	21,1	83	21,5	107	21,4
Zdecydowanie tak	70	61,4	269	69,7	339	67,8
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 36. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	8	7,0	12	3,1	20	4,0
Raczej nie	29	25,4	67	17,4	96	19,2
Trudno powiedzieć	15	13,2	41	10,6	56	11,2
Raczej tak	39	34,2	204	52,8	243	48,6
Zdecydowanie tak	23	20,2	62	16,1	85	17,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 37. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Mieszkanie	Razem
----------------------	------------	-------

	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	8	7,0	35	9,1	43	8,6
Raczej nie	27	23,7	76	19,7	103	20,6
Trudno powiedzieć	9	7,9	66	17,1	75	15,0
Raczej tak	56	49,1	134	34,7	190	38,0
Zdecydowanie tak	14	12,3	75	19,4	89	17,8
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz sąsiadów analizowano ze względu na zdrowie badanych

Zdrowie jest zjawiskiem wielowymiarowym i obejmuje wzajemnie od siebie zależne aspekty: fizyczne, psychiczne i społeczne, co najlepiej przedstawia definicja zdrowia według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) „zdrowie jest pełnią dobrostanu fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brakiem choroby i niedomagania”. W powyższej definicji podkreśla się oprócz wymiaru fizycznego zdrowia (biologicznego), również wymiar psychiczny, można w tym wymiarze wyodrębnić zdrowie umysłowe oraz zdrowie emocjonalne. Ważnym wymiarem zdrowia, wyeksponowanym w tej definicji jest również wymiar społeczny, który oznacza zdolność do wchodzenia i utrzymywania relacji z innymi ludźmi⁵⁶¹. Można, zatem stwierdzić, że zdrowie nie jest tylko dobrym stanem ciała, zmysłów, ale także dobrym stanem psychicznym, emocjonalnym i satysfakcjonującym funkcjonowaniem w życiu społecznym stosownie do wieku jednostki. Zdrowie jest wartością zarówno społeczną, jak i indywidualną, determinowaną przez szereg różnych czynników (genetycznych, środowiskowych, stylu życia, wieku). Przypisywane mu znaczenie zależy od indywidualnych warunków, w tym również od wieku. Zdrowie dla starszych osób oznacza: trwanie życia, brak złego samopoczucia, zdolność do funkcjonowania w życiu codziennym, możliwość interakcji międzyludzkich a także możliwość zaspokajania własnych potrzeb. Powyższe wskaźniki zdrowia kształtują jakość życia osoby starszej i

⁵⁶¹ T. Maszczak (2005), *Zdrowie jako wartość uniwersalna*, Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu, Zeszyt 54, ss. 73-81, s. 74.

mogą determinować poziom zaufania między innymi do rodziny, sąsiedztwa, środowiska lokalnego i instytucji publicznych.

Zmienna niezależna jaką jest stan zdrowia badanych respondentów nie wpływa w istotny statystycznie sposób na zmienną zależną poziom zaufania do członków najbliższej rodziny, $\lambda^2(12)=6,16$; $p=0,91$. W poszczególnych grupach osób, biorąc pod uwagę stan zdrowia, dominuje bardzo wysoki poziom zaufania do najbliższych członków rodziny (tabela 38). Nie występuje także istotna statystycznie zależność pomiędzy zmienną stan zdrowia a zaufanie do członków dalszej rodziny, $\lambda^2(12)=18,61$; $p=0,1$. Najwięcej z nich wykazuje wysoki poziom zaufania (tabela 39). Podobnie brak zależności statystycznej nie występuje w zmiennej zaufanie do sąsiadów. Warto jednak zauważyć, że najwięcej badanych bez względu na stan zdrowia ufa sąsiadom w stopniu wysokim (tabela 40).

Tabela 38. Stan zdrowia, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	3	1,5	5	1,9	0	0	8	1,6
Raczej nie	1	12,5	12	6,2	16	6,1	4	11,1	33	6,6
Trudno powiedzieć	0	0	6	3,1	7	2,7	0	0	13	2,6
Raczej tak	3	37,5	39	20,0	59	22,6	6	16,7	107	21,4
Zdecydowanie tak	4	50,0	135	69,2	174	66,7	26	72,2	339	67,8
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 39. Stan zdrowia, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	3	1,5	13	5	4	11,1	20	4,0
Raczej nie	1	12,5	36	18,5	55	21,1	4	11,1	96	19,2
Trudno powiedzieć	1	12,5	25	12,8	30	11,5	0	0	56	11,2
Raczej tak	5	62,5	101	51,8	115	44,1	22	61,1	243	48,6
Zdecydowanie tak	1	12,5	30	15,4	48	18,4	6	16,7	85	17,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 40. Stan zdrowia, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	11	5,6	30	11,5	2	5,6	43	8,6
Raczej nie	2	25,0	44	22,6	53	20,3	4	11,1	103	20,6
Trudno powiedzieć	1	12,5	19	9,7	46	17,6	9	25,0	75	15,0
Raczej tak	4	50,0	83	42,6	89	34,1	14	38,9	190	38,0
Zdecydowanie tak	1	12,5	38	19,5	43	16,5	7	19,4	89	17,8
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz sąsiadów analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci

Kształtowanie zaufania, jak już wspomniano, jest długim procesem, który rozpoczyna się we wczesnym dzieciństwie i trwa przez całe życie. W rodzinie kształtuje się ono przez kontakt i dialog oparty na relacjach interpersonalnych, głównie między dziećmi a rodzicami. Rodzina wprowadza dziecko w świat norm i wartości oraz wprowadza do życia w danej grupie społecznej. Wartości i normy wyznawane przez dorosłych członków rodziny, w szczególności przez rodziców, ich postawy i cechy charakteru mają w okresie dzieciństwa znaczenie decydujące⁵⁶². To, w jaki sposób zaufanie jest ukształtowane w dzieciństwie rzutuje na późniejsze życie w dorosłości. Budowanie zaufania w procesie wychowania dzieci wymaga poświęcenia ze strony rodziców, ich gotowości do pomocy, otwartości na problemy, trudności, akceptacji, wyrozumiałości i cierpliwości. Tak budowane zaufanie daje szansę na jego odwzajemnienie wobec dzieci, rodziny i ludzi.

Stwierdzono **istotną statystycznie zależność** między zmienną zależną zaufanie do członków najbliższej rodziny a liczbą posiadanych dzieci, $\chi^2(24)=48,26$; $p=0,002$ oraz pomiędzy zaufaniem do członków dalszej rodziny a liczbą posiadanych dzieci, $\chi^2(24)=23,03$; $p=0,52$. Najniższy poziom zaufania do członków najbliższej rodziny i do członków dalszej rodziny dotyczy osób nieposiadających dzieci (tabela 41).

⁵⁶² G. Ignatowski (2013), *Kształtowanie zaufania w rodzinie podstawą życia społecznego i zawodowego* Pedagogika Rodziny, Społeczna Akademia Nauk Family Pedagogy nr 3(3), ss. 7–16, s. 8-9.

Jednocześnie należy zauważyć, że największa część spośród osób nieposiadających dzieci wykazuje wysoki poziom zaufania do członków dalszej rodziny (tabela 42). Między zaufaniem do sąsiadów a liczbą posiadanych dzieci nie występuje istotna statystycznie zależność, $\chi^2(24)=25,83$; $p=0,36$. Największa część z nich wykazuje wysoki poziom zaufania (tabela 43).

Wyniki badań zawarte w tabelach 41. i 42. wskazują, że osoby nieposiadające dzieci nie obdarzają zaufaniem bliższych i dalszych członków rodziny zatem można zaryzykować stwierdzenie, iż nie doświadczyły one budowania zaufania w procesie wychowania własnych dzieci. Dlatego też, być może nie oczekują wzajemności i nie obdarzają zaufaniem członków rodziny.

Tabela 41. Liczba dzieci, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	4	2,4	3	1,5	1	1,3	0	0	0	0	8	1,6
Raczej nie	5	38,5	0	0	12	7,3	10	5,1	4	5,3	1	5,9	1	14,3	33	6,6
Trudno powiedzieć	2	15,4	1	3,8	3	1,8	6	3,0	1	1,3	0	0	0	0	13	2,6
Raczej tak	3	23,1	9	34,6	34	20,7	39	19,8	14	18,4	4	23,5	4	57,1	107	21,4
Zdecydowanie tak	3	23,1	16	61,5	111	67,7	139	70,6	56	73,7	12	70,6	2	28,6	339	67,8
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 42. Liczba dzieci, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	6	3,7	7	3,6	5	6,6	2	11,8	0	0	20	4,0
Raczej nie	5	38,5	3	11,5	38	23,2	39	19,8	8	10,5	2	11,8	1	14,3	96	19,2
Trudno powiedzieć	0	0	3	11,5	16	9,8	25	12,7	10	13,2	2	11,8	0	0	56	11,2
Raczej tak	8	61,5	14	53,8	78	47,6	94	47,7	37	48,7	7	41,2	5	71,4	243	48,6
Zdecydowanie tak	0	0	6	23,1	26	15,9	32	16,2	16	21,1	4	23,5	1	14,3	85	17,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 43. Liczba dzieci, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	15,4	5	19,2	14	8,5	17	8,6	5	6,6	0	0	0	0	43	8,6
Raczej nie	1	7,7	6	23,1	32	19,5	45	22,8	6	21,1	1	5,9	2	28,6	103	20,6
Trudno powiedzieć	0	0	3	11,5	24	14,6	32	16,2	10	13,2	5	29,4	1	14,3	75	15,0
Raczej tak	9	69,2	11	42,3	65	39,6	69	35,0	27	35,5	6	35,3	3	42,9	190	38,0
Zdecydowanie tak	1	7,7	1	3,8	29	17,7	34	17,3	18	23,7	5	29,4	1	14,3	89	17,8
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do bliższej i dalszej rodziny oraz sąsiadów analizowano w stosunku do liczby posiadanych wnuków

Istotną statystycznie zależność zaobserwowano pomiędzy zaufaniem do członków najbliższej rodziny a liczbą wnuków, $\lambda^2(24)=43,16$; $p=0,01$. Najmniejsze zaufanie do członków najbliższej rodziny deklarują badani, którzy nie mają wnuków (tabela 44). Analogicznie, jak w przypadku seniorów nieposiadających dzieci, tak w przypadku nieposiadania wnuków, respondenci również nie przejawiają zaufania do najbliższych członków rodziny. Na pytanie zawarte w kwestionariuszu: czy powierza Pan/i swoje tajemnice najbliższej rodzinie, aż 44% badanych stwierdziło, że nie.

Nie stwierdzono natomiast istotnej statystycznie zależności pomiędzy zaufaniem do dalszych członków rodziny a liczbą posiadanych wnuków, $\lambda^2(24)=28,42$; $p=0,24$. Wszystkie grupy respondentów biorąc pod uwagę liczbę wnuków wykazują wysoki poziom zaufania do dalszych członków rodziny (tabela 45). Istotną statystycznie zależność stwierdzono pomiędzy zaufaniem do sąsiadów a liczbą posiadanych wnuków, $\lambda^2(24)=36,22$; $p=0,049$. Najmniejsze zaufanie do sąsiadów wykazują osoby posiadające pięcioro, bądź też większą liczbę wnuków (tabela 46).

Tabela 44. Liczba wnuków, a zaufanie do najbliższych członków rodziny

Zaufanie do członków najbliższej rodziny	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	6,7	0	0	0	0	2	2,4	2	1,9	3	1,7	8	1,6
Raczej nie	5	20,8	2	13,3	0	0	7	12,3	6	7,2	5	4,7	8	4,5	33	6,6
Trudno powiedzieć	2	8,3	1	6,7	0	0	4	7,0	1	1,2	2	1,9	3	1,7	13	2,6
Raczej tak	8	33,3	3	20,0	9	25,0	7	12,3	12	14,5	29	27,1	39	21,9	107	21,4
Zdecydowanie tak	9	37,5	8	53,3	27	75,0	39	68,4	62	74,7	69	64,5	125	70,2	339	67,8
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 45. Liczba wnuków, a zaufanie do dalszych członków rodziny

Zaufanie do dalszych członków rodziny	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	6,7	0	0	1	1,8	2	2,4	5	4,7	11	6,2	20	4,0
Raczej nie	7	29,2	1	6,7	4	11,1	13	22,8	17	20,5	25	23,4	29	16,3	96	19,2
Trudno powiedzieć	2	8,3	1	6,7	5	13,9	7	12,3	9	10,8	14	13,1	18	10,1	56	11,2
Raczej tak	15	62,5	11	73,3	19	52,8	28	49,1	44	53,0	47	43,9	79	44,4	243	48,6
Zdecydowanie tak	0	0	1	6,7	8	22,2	8	14,0	11	13,3	16	15,0	41	23,0	85	17,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 46. Liczba wnuków, a zaufanie do sąsiadów

Zaufanie do sąsiadów	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	8,3	1	6,7	4	11,1	8	14,0	9	10,8	8	7,5	11	6,2	43	8,6
Raczej nie	2	8,3	5	33,3	5	13,9	12	21,1	16	19,3	20	18,7	43	24,2	103	20,6
Trudno powiedzieć	2	8,3	1	6,7	4	11,1	4	7,0	12	14,5	21	19,6	31	17,4	75	15,0
Raczej tak	13	54,2	8	53,3	18	50,0	24	42,1	38	45,8	39	36,4	50	28,1	190	38,0
Zdecydowanie tak	5	20,8	0	0	5	13,9	9	15,8	8	9,6	19	17,8	43	24,2	89	17,8
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca zaufania do **członków najbliższej rodziny** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, charakter wykonywanej pracy, rodzaj wykonywanej pracy, sytuacja materialna, liczba dzieci, liczba wnuków.

Zaufanie do najbliższej rodziny przejawia się w konkretnych zachowaniach jednostki. W związku z tym na potrzeby badań, zadano seniorom następujące pytania: *Czy dzieci znają numer Pan/i konta bankowego?; Czy upoważnia Pan/i swoje dzieci do odbioru emerytury?; Czy powierza Pan/i swoje tajemnice najbliższej rodzinie?* Najmniej badanych (40,4%) deklarowało, że dzieci znają numer konta bankowego, natomiast najwięcej (63,8%) osób wskazało, że najbliższej rodzinie powierza swoje tajemnice. Niemal połowa badanych (45,4%) upoważnia swoje dzieci do odbioru emerytury (tabela 47). Powyższe wyniki badań świadczą o wysokim poziomie zaufania badanych seniorów do swojej najbliższej rodziny.

Tabela 47. Zaufanie do najbliższych członków rodziny – ujęcie szczegółowe

Pytanie	Kategoria odpowiedzi				Razem	
	Tak		Nie			
	N	%	N	%	N	%
Czy dzieci znają numer Pan/i konta bankowego?	202	40,4	298	59,6	500	100,0
Czy upoważnia Pan/i swoje dzieci do odbioru emerytury?	227	45,4	273	54,6	500	100,0
Czy powierza Pan/i swoje tajemnice najbliższej rodzinie?	319	63,8	181	36,2	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca zaufania do **członków dalszej rodziny** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, liczba dzieci.

Zaufanie do członków dalszej rodziny określono na podstawie następujących wskaźników: *Czy powierzył/a by Pan/i opiekę nad swoimi dziećmi/wnukami dalszej rodzinie?; Czy powierzył/a by Pan/i swoje oszczędności dalszej rodzinie?; Czy powierzył/a by Pan/i opiekę nad swoją osobą w czasie choroby dalszej rodzinie?; Czy powierzył/a by Pan/i opiekę nad swoim mieszkaniem dalszej rodzinie?*. Analizując pytania szczegółowe dotyczące zaufania do członków dalszej rodziny należy zauważyć, iż większość badanych (sumując odpowiedzi zdecydowanie tak i raczej tak) powierzyłaby opiekę nad swoimi najbliższymi dalszej rodzinie, opiekę nad własną osobą w czasie choroby oraz opiekę nad własnym mieszkaniem (analogicznie: 53,4%, 52,6%, 53,2%). Zdecydowanie mniejszy odsetek badanych powierzyłby swoje oszczędności dalszej rodzinie, to nieco ponad 23% (tabela 48).

Tabela 48. Zaufanie do dalszych członków rodziny – ujęcie szczegółowe

Kategoria pytania	Zdecydowanie tak		Raczej tak		Raczej nie		Zdecydowanie nie		Trudno powiedzieć		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Czy powierzył/a by Pan/i opiekę nad swoimi dziećmi/wnukami dalszej rodzinie?	72	14,4	195	39,1	122	24,4	41	8,0	70	14,1	500	100,0
Czy powierzył/aby Pan/i swoje oszczędności dalszej rodzinie?	47	9,4	115	23,0	177	35,4	116	23,2	45	9,0	500	100,0
Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoją osobą w czasie choroby dalszej rodzinie?	86	17,2	177	35,4	151	30,2	60	12,0	26	5,2	500	100,0
Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoim mieszkaniem dalszej rodzinie?	68	13,6	198	39,6	99	19,8	86	17,2	49	9,8	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca zaufania badanych seniorów **do sąsiadów** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, mieszkanie samotne bądź z kimś z rodziny, liczba wnuków.

Poziom zaufania do sąsiadów był mierzony na podstawie odpowiedzi badanych na następujące pytania: 1) *Czy zostawia Pan/i sąsiadom klucze do mieszkania?;* 2) *Czy*

powierza Pan/i sąsiadom swoje tajemnice?; 3) Czy zostawia Pan/i swój dom/mieszkanie pod opiekę sąsiadów?; 4) Czy prosi Pan/i sąsiadów o odebranie poczty? Analiza odpowiedzi na powyższe pytania ujawnia, że najczęściej badanych (39%) prosi sąsiadów o odebranie poczty, nieco mniej (36,2%) zostawia swój dom/mieszkanie pod opieką sąsiadów. Natomiast najmniej, bo (19%) respondentów powierza sąsiadom swoje tajemnice (tabela 49).

Tabela 49. Zaufanie do sąsiadów – ujęcie szczegółowe

Kategoria pytania	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Czy zostawia im Pan/i klucze do mieszkania?	140	28,0	360	72,0	500	100,0
Czy powierza im Pan/i swoje tajemnice?	95	19,0	405	81,0	500	100,0
Czy zostawia im Pan/i swój dom/mieszkanie pod opieką?	181	36,2	319	63,8	500	100,0
Czy prosi Pan/i o odebranie poczty?	195	39,0	305	61,0	500	100,0

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących zaufania badanych seniorów do bliższych i dalszych członków rodziny oraz do sąsiadów, można stwierdzić, że seniorzy przejawiają bardzo wysoki poziom zaufania do członków najbliższej rodziny. Tylko, co dziesiąty badany respondent spośród 500 osób całej próby badawczej nie przejawia zaufania do rodziny bądź nie potrafił zająć w tej sprawie stanowiska (udzielając odpowiedzi „trudno powiedzieć”). Nieco mniejsze zaufanie przejawiają badani seniorzy do dalszych członków rodziny. Dwie trzecie z nich obdarza dalszych członków rodziny zaufaniem, pozostali albo nie darzą zaufaniem dalszych członków rodziny, albo udzielili odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Najmniejszy poziom zaufania respondenci przejawiają wobec sąsiadów. Tylko nieco więcej niż połowa badanych seniorów obdarza zaufaniem sąsiadów, pozostali albo nie darzą zaufaniem sąsiadów albo nie potrafią się określić w tej kwestii. Podsumowując seniorzy najbardziej ufają najbliższej rodzinie, nieco mniej dalszej a najmniej ufają sąsiadom. Poziom zaufania seniorów do bliższych i dalszych członków rodziny oraz do sąsiadów jest zróżnicowany przez zmienne niezależne.

1. Bliższych członków rodziny największym zaufaniem obdarzają kobiety, osoby o stanie cywilnym wdowa/wdowiec, żonaty/zamężna, wykonujący pracę umysłową, pracujący w edukacji i wykonujący inne prace (rolnictwo, prowadzenie gospodarstwa domowego), seniorzy o bardzo dobrej sytuacji materialnej. Najniższym zaufaniem bliższych członków rodziny obdarzają seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna, pracujący w handlu i produkcji, seniorzy nieposiadający dzieci i wnuków.
2. Dalszych członków rodziny wysokim zaufaniem obdarzają kobiety, osoby o stanie cywilnym kawaler/panna, rozwodnik/rozwódka, seniorzy o dobrej sytuacji materialnej, mieszkający z kimś z rodziny. Natomiast niskie zaufanie wobec dalszej rodziny przejawiają seniorzy o stanie cywilnym wdowa/wdowiec, żonaty/zamężna, seniorzy mieszkający samotnie, nieposiadający dzieci.
3. Sąsiadów wysokim zaufaniem obdarzają zarówno seniorzy mieszkający samotnie, jak i z kimś z rodziny. Najniższym zaufaniem darzą sąsiadów respondenci o stanie cywilnym zamężna/żonaty i posiadający większą liczbę wnuków, w tym szczególnie pięcioro wnuków.

Respondenci to osoby w wieku od 60 roku życia, ich młodość przypadła na okres od czterdziestych do siedemdziesiątych lat XX wieku. Należy zatem zauważyć, że młodość badanych seniorów przebiegała w innej rzeczywistości politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturowej. Społeczność wiejska w tym czasie stanowiła jeszcze ostoję tradycji, wspólnoty sąsiedzkiej, rodziny wielopokoleniowej, w której nie brakowało konfliktów, ale która miała tradycyjny obowiązek wzajemnego wspierania się. Ważnym elementem życia społecznego były relacje sąsiedzkie, istotny czynnik kontroli społecznej, regulujący stosunki społeczne na wsi. Ta rzeczywistość odbiegająca od współczesnych realiów życia wiejskiego oraz relacje sąsiedzkie na wsi, stanowiły ówczesny kapitał społeczny. Dlatego też w badaniach nawiązano do kategorii zaufania seniorów wobec osób powiązanych rodzinnie i terytorialnie. Jak wskazują wyniki badań, kategoria sąsiedztwa jest ciągle w środowisku wiejskim istotna i stanowi ważny czynnik tworzenia kapitału społecznego.

Obecnie obserwujemy zmiany na polskiej wsi, zarówno w sferze społeczno-gospodarczej, politycznej i kulturowej. Rozwój technologii przyczynił się do zmian w komunikacji, w relacjach międzyludzkich a tym samym do zmian w

społecznościach lokalnych wsi. Obserwujemy zanik modelu rodzin wielopokoleniowych, zmiany charakteru pracy stanowiącej źródło utrzymania, zmiany kategorii sąsiedztwa (rdzenni mieszkańcy wsi mieszkają się z napływowymi mieszkańcami). Pomimo tak licznych zmian zachodzących na polskiej wsi, rodzina nieprzemijająco jest instytucją największego zaufania dla seniorów mieszkających na wsi. Wyniki badań własnych wskazują, że seniorzy mają zaufanie do bliższych i dalszych członków rodziny a także, chociaż w mniejszym stopniu do sąsiadów.

6.1.2. Zaufanie do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych

Jak wynika z poprzedniego rozdziału badani seniorzy obdarzają bardzo wysokim zaufaniem członków najbliższej rodziny. Nieco niższym zaufaniem obdarzają dalszych członków rodziny. Natomiast sąsiadów obdarzają najniższym poziomem zaufania. W dalszym procesie badawczym analizie poddano zaufanie respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych.

Do budowy kapitału społecznego potrzebna jest wspólnota akceptująca takie wartości, jak współpraca, działania na rzecz innych, wzajemne zaufanie. Tworzą i przekazują je złożone i stabilne mechanizmy i instytucje a także tradycja, religia i obyczaje. Państwo, jak pisze F. Fukuyama może jedynie pomóc w jego zwiększeniu, ale skala i skuteczność tej interwencji zależy od kultury i struktury danego społeczeństwa⁵⁶³. Strukturę środowiska wiejskiego tworzą wsie, których łącznikiem z lokalną władzą samorządową są liderzy, będący lokalnymi działaczami, osobami działającymi z ramienia środowiska lokalnego i na jego rzecz, dla dobra wszystkich mieszkańców wsi. To liderzy rekrutujący się spośród mieszkańców są przedstawicielami społeczności lokalnej.

Analizując zaufanie do władz społeczności lokalnych uwzględniono następujących przedstawicieli tychże władz: sołtysa, radnego, proboszcza jako osoby będące autorytetami w środowisku wiejskim. Władzą lokalną na wsi jest samorząd gminny z wybieralnymi radnymi oraz wójtem. Na poziomie poszczególnych wsi dopełnieniem samorządu gminnego są sołectwa – jednostki pomocnicze gmin, zwykle obejmujące jedną lub kilka wiejskich jednostek osadniczych. Organem wykonawczym

---

⁵⁶³ A. Ptak (2017), *Kapitał społeczny sołtysów*, *Wies i Rolnictwo*, (2 (175), ss. 29–48, s.32.

sołectwa jest sołtys lub sołtyska – osoba wybrana spośród mieszkańców wsi. Głównym zadaniem sołectwa jest dbanie o zbiorowe potrzeby wspólnoty jego mieszkańców.

Zadanie sołtysa można ująć w trzech kategoriach kompetencji i obowiązków. Pierwsza charakteryzuje organy wykonawcze każdej władzy publicznej. Należą do niej m.in.: realizowanie uchwał i wniosków zebrania wiejskiego, reprezentowanie sołectwa na zewnątrz, zwoływanie zebrań wiejskich i posiedzeń rady sołeckiej, gospodarowanie mieniem sołeckim. Druga kategoria określa pozycję i rolę sołtysa w relacjach z władzami gminnymi, np. udział sołtysa w naradach zwołanych (organizowanych) przez wójta, udział w sesjach rady gminy, organizowanie spotkań z radnymi i komisjami rady gminy, zgłaszanie wniosków do organów gminy, współpraca z osobami kierującymi działaniami ratowniczymi na obszarze sołectwa, opiniowanie, w zakresie wskazanym przez wójta, wniosków mieszkańców sołectwa o udzielenie ulg i zwolnień z podatków oraz opłat stanowiących dochody gminy. Natomiast trzecia kategoria to ogólne kompetencje, które, gdy są przez sołtysa realizowane, mogą wskazywać, że jest on faktycznym lokalnym liderem, a nawet ważnym aktorem lokalnej polityki. Do tego obszaru należą np. sprawy związane z wykorzystaniem aktywności mieszkańców, pełnienie roli męża zaufania w miejscowym środowisku, występowanie z wnioskami dotyczącymi potrzeb sołectwa i jego mieszkańców oraz prowadzenie działalności interwencyjnej, organizowanie, koordynowanie przedsięwzięć oraz inicjatyw społecznych mających na celu poprawę warunków życia społeczności sołeckiej czy też informowanie mieszkańców sołectwa o wszystkich sprawach istotnych dla niego i dla całej gminy. Podsumowując, liczne zadania sołtysa sprawiają, że sołtysi są naturalnymi liderami w swoich małych Ojczyznach. Mają godnie reprezentować mieszkańców, dbać o ich interesy, wsłuchiwać się w ich problemy oraz dążyć do rozwoju lokalnych społeczności. Sołtysi są naturalnymi liderami lokalnych społeczności nie tylko z racji pełnionej funkcji – z jednej strony ich uprzednie zaangażowanie społeczne powoduje, że zostają wybrani na sołtysa, z drugiej – kapitał zaufania, jaki w ten sposób zdobywają, pozwala im działać szerzej⁵⁶⁴.

Kolejnym przedstawicielem społeczności lokalnej jest radny, który sprawuje swój mandat z pełnomocnictwa udzielonego mu przez społeczeństwo wsi, sprawuje swoją funkcję z wyboru.⁵⁶⁵ Większość obowiązków radnego można traktować, jako

---

⁵⁶⁴ Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn.zm ustawy z 8 marca 1990 r o samorządzie gminnym

⁵⁶⁵ Europejska Karta Samorządu Lokalnego sporządzona w Strasburgu 15 października 1985 r. (Dz.U. z 1994 r. nr 124 poz. 608).

płaszczyznę kontaktów między władzami samorządowymi a członkami wspólnoty. Zakres kontaktów z wyborcami, ich intensywność, a także skuteczność radnego w dążeniu do realizacji przedwyborczych obietnic uzależnione są w praktyce od aktywnej postawy radnego, jak i zainteresowania samych mieszkańców. Wybór radnego jest interpretowany w duchu jego zobowiązania do podejmowania i wykonywania mandatu, jako służby dla całej lokalnej społeczności, a nie tylko partykularnych interesów części tej społeczności, która jest jego bezpośrednim elektoratem⁵⁶⁶. Radny powinien przyjmować postulaty mieszkańców gminy i przedkładać je organom gminy do rozpatrzenia poprzez składane przez niego interpelacje, zapytania i wnioski. Szczególnym uprawnieniem radnego jest prawo przekazywania skarg innej osoby do organów jednostki samorządu terytorialnego oraz powiadomienie wnoszącego skargę o wynikach rozstrzygnięcia.

Zaufanie wobec przedstawicieli społeczności lokalnej, obejmuje również społeczny wymiar życia Kościoła, przejawem tego może być zaufanie osobiste do znanego z imienia i nazwiska proboszcza parafii⁵⁶⁷. Proboszcz szczególnie na wsi jest ważną osobistością dla swoich parafian. Proboszcza często określa się jako „ojca parafii”, osobę posiadającą „władzę ojcowską”, strażnika wiary, osobę czuwającą nad wiernymi, która nie tylko poucza ich, ale jest dla nich autorytetem i powiernikiem ich spraw. Rola proboszcza to nie tylko jego przedstawicielstwo w świecie kościoła i wiary, ale także służebna rola w stosunku do społeczności wiernych. Pozycja proboszcza świadczy o powadze osoby duchownej w grupie lokalnej. Proboszcz postrzegany jest na wsi jako sługa boży, także jako sługa społeczności parafian⁵⁶⁸ a także ich przedstawiciel w relacjach z samorządem lokalnym. Z obserwacji własnej autorki wynika, że nawet osoby niewierzące a pełniące funkcje publiczne konsultują się w ważnych dla środowiska lokalnego sprawach z miejscowym proboszczem.

Następnym elementem środowiska wiejskiego, w stosunku, do którego badano zaufanie seniorów były instytucje publiczne. Są to „organizacje działające w sferze spraw publicznych, regulowanej przez normy prawa publicznego, którego zadaniem jest

---

⁵⁶⁶ M. Kasiński (2009), *Monizm i pluralizm władzy lokalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 298.

⁵⁶⁷ W. Świątkiewicz (2014), *Deficyty zaufania społecznego w przestrzeniach instytucji świeckich i kościelnych. Przyczynek z badań empirycznych*. „Studia Pastoralne”, nr 10, ss., 267-279, s. 269.

⁵⁶⁸ J. Gmitruk (2016), *Źródła wiecznego trwania: państwo – Kościół – kultura – wieś, Niepodległość i Pamięć*, „NIEPODLEGŁOŚĆ I PAMIĘĆ” nr 1 (53), ss.: 39-77, s.52

ochrona interesu publicznego”⁵⁶⁹. Instytucje publiczne (państwowe, samorządowe) mają rozmaite zadania przed sobą. Z założenia służą one wszystkim obywatelom, którzy mają określone potrzeby w tym względzie. Instytucje publiczne funkcjonują po to, by zapewniać obywatelom możliwość dostępu do pewnych niezbędnych świadczeń. Ich zadaniem jest ochrona i wspieranie obywateli, a także poprawa jakości ich życia. Są one finansowane ze środków publicznych, dlatego każdy obywatel, który spełnia określone prawem wymogi, może z nich korzystać. Wśród instytucji publicznych, wobec których badano zaufanie respondentów, były: ośrodek pomocy społecznej (GOPS), Policja, Rzecznik Praw Obywatelskich, Unia Europejska.

Gminne ośrodki pomocy społecznej są jednostkami organizacyjnymi samorządu terytorialnego, powołanymi do realizacji polityki społecznej państwa. Głównym ich celem jest umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są w stanie pokonać, wykorzystując własne zasoby i możliwości. Pomoc społeczna wspiera osoby i rodziny w zaspokajaniu ich potrzeb i pomaga w uzyskaniu warunków życia odpowiadających godności człowieka. W tym zakresie ośrodki pomocy społecznej współpracują na zasadach partnerstwa z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, kościołem katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi⁵⁷⁰.

Instytucją publiczną odpowiadającą za zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom w miejscu ich zamieszkania jest Policja. Bezpieczeństwo to zapewnia poprzez: ochronę życia oraz zdrowia ludzi i mienia przed zamachami bezprawnymi, które te dobra naruszają; ochronę porządku publicznego i bezpieczeństwa, w tym także zapewnienie spokoju w publicznych miejscach, w środkach transportu publicznego oraz publicznej komunikacji, w ruchu drogowym, a także na wodach, które przeznaczone są do powszechnego korzystania. Do Policji należy inicjowanie i organizacja działań zapobiegających popełnianiu wykroczeń i przestępstw, zjawiskom kryminogennym, także współdziałanie w tym zakresie z państwowymi i samorządowymi organami oraz

---

⁵⁶⁹ W. Wytrążek (2011), *Podstawowe pojęcia teorii organizacji i zarządzania w instytucjach publicznych*, [w:] *Podstawy naukoznawstwa*, Tom 2. (red.) P. Kawalec, R. Wodzis, P. Lipski, KUL, Lublin, ss. 315-337, s. 315.

⁵⁷⁰ Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593 ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej

społecznymi organizacjami. Jest to także organizacja, która ma wykrywać wykroczenia i przestępstwa oraz ścigać sprawców⁵⁷¹.

W życiu społecznym ważną rolę odgrywa Rzecznik Praw Obywatelskich, jednoosobowa instytucja, która sprawdza, czy prawa obywateli są szanowane przez instytucje państwowe. Bada czy działania urzędów i różnych instytucji wobec obywatela były zgodne z prawem. Analizuje też, czy urzędnicy, sądy, szpitale, szkoły i inne służby nie zaniedbały spraw zgłaszanych im przez ludzi. Jeśli ktoś ma problem na przykład: z emeryturą, mieszkaniem, alimentami, może zwrócić się do Rzecznika, sprawdzi on, czy urzędnicy postępowali zgodnie z prawem. Rzecznik zajmuje się też prawami więźniów i mieszkańców domów pomocy, dostępem do służby zdrowia, prawem do nauki czy wolnością słowa⁵⁷².

Dla współczesnych mieszkańców Europy znaczenie ma Unia Europejska (UE), międzynarodowa organizacja rządowa, której członkami są państwa europejskie. Celem UE jest m.in.: wspieranie pokoju, wartości UE i dobrobytu narodów UE; zapewnienie obywatelom przestrzeni, wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości; zapobieganie i zwalczanie przestępczości; wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego; zwalczanie wyłączenia społecznego i dyskryminacji; wspieranie sprawiedliwości i ochrony socjalnej; równości kobiet i mężczyzn; solidarności między pokoleniami i ochrony praw dziecka⁵⁷³.

Badając poziom zaufania seniorów do przedstawicieli społeczności lokalnej (sołtysa, radnego, proboszcza) oraz do instytucji publicznych (OPS, Policja, Rzecznik Praw Obywatelskich, Unia Europejska) poproszono badanych o wskazanie poziomu zaufania na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoki poziom zaufania, „raczej tak” wysoki poziom zaufania, „trudno powiedzieć” średni poziom zaufania, „raczej nie” niski poziom zaufania, „zdecydowanie nie” brak zaufania.

---

⁵⁷¹ M. Zrałek, A. Frączkiewicz-Wronka (2017), *Wstęp* [w:] M. Zrałek, A. Frączkiewicz-Wronka (red.), *Policja jako instytucja bezpieczeństwa publicznego. Perspektywa osób starszych*, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec, s.7.

⁵⁷² <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/dzialalnosc-rzecznika-praw-obywatelskich>, data dostępu: 26.05.2022r.

⁵⁷³ Prawo Unii Europejskiej w pigułce https://www.ksiegarnia.beck.pl/media/product_custom_files/1/8/18632-prawo-unii-europejskiej-w-pigulce-fragment_1.pdf,s.29-30, data dostępu 26.05.2022r.

Badając zaufanie do sołtysa zadano respondentom następujące pytania szczegółowe: *Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w ośrodku pomocy społecznej w sprawach rodzinnych?*; *Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w ośrodku pomocy społecznej w sprawie pomocy finansowej?*; *Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o odsnieżenie drogi do domu w porze zimowej?* Na powyższe pytania badani seniorzy mogli odpowiedzieć „tak” lub „nie”.

Badając zaufanie do radnego respondentom zadano następujące pytania szczegółowe: *Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w załatwieniu sprawy urzędowej?*; *Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w sprawie pracy dla członka rodziny?*; *Czy zwraca się Pan/i do radnego w sprawach trudności/konfliktów w rodzinie?* Na powyższe pytania badani respondenci mogli odpowiedzieć „tak” lub „nie”.

Badając zaufanie do proboszcza badanym seniorom zadano dwa pytania szczegółowe. Pierwsze pytanie brzmiało: *Czy powierza Pan/i swoje problemy proboszczowi parafii?* Na to pytanie badani seniorzy mogli odpowiedzieć „tak” lub „nie”. Pytanie drugie: *Czy Pana/i zdaniem proboszcz może pomóc w rozwiązaniu ważnych problemów osób starszych?* Na to pytanie badani mogli odpowiedzieć: „zdecydowanie tak”; „raczej tak”; „raczej nie”; „zdecydowanie nie”; trudno powiedzieć”.

Badając zaufanie seniorów do OPS zadano następujące pytania szczegółowe: *Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o usługi opiekuńcze?*; *Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o pomoc finansową?*; *Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o pomoc w rozwiązywaniu konfliktu w rodzinie?*; *Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o poradnictwo w sprawach urzędowych?* Na powyższe pytania respondenci udzielali odpowiedzi „tak” lub „nie”.

Badając zaufanie badanych seniorów do Policji zadano następujące pytania szczegółowe: *Czy zgłasza Pan/i Policji problemy rodzinne występujące w Pana/i rodzinie?*; *Czy zgłasza Pan/i Policji problemy rodzinne występujące u sąsiadów?*; *Jeśli widzi Pan/i osobę leżącą na ulicy, to czy powiadamia Policję?* Na powyższe pytania respondenci udzielali odpowiedzi „tak” lub „nie”.

Badając zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich zadano respondentom jedno szczegółowe pytanie: *Czy powierzył/a by Pan/i swoje problemy Rzecznikowi Praw Obywatelskich?* Na to pytanie badani mogli odpowiedzieć: „zdecydowanie tak”; „raczej tak”; „raczej nie”; „zdecydowanie nie”; trudno powiedzieć”.

Analizując zaufanie respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych jako pierwszą zmienną niezależną uwzględniono płeć badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy płcią badanych seniorów a zaufaniem do proboszcza, $\lambda^2(4)=14,7$; $p=0,005$; do Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej, $\lambda^2(4)=38,98$; $p<0,001$; do Policji, $\lambda^2(4)=15,6$; $p=0,004$; do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(4)=30,62$; $p<0,001$.

Kobiety i mężczyźni różnią się w zasadniczy sposób w zakresie zaufania do sołtysa, proboszcza, GOPS-u, Policji i Rzecznika Praw Obywatelskich. Mężczyźni w większym stopniu niż kobiety ufają sołtysowi (biorąc pod uwagę odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” łącznie aż 72,1% mężczyzn udzieliło takich odpowiedzi a kobiet 59,2%) (tabela 50). Kobiety w większym stopniu niż mężczyźni ufają proboszczowi (biorąc pod uwagę odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” łącznie aż 80,8% kobiet udzieliło takich odpowiedzi a mężczyzn 77,1%; tabela 52. Kobiety w większości nie miały zdania, co do zaufania do GOPS-u (tabela 53) i zaufania do Rzecznika Praw Obywatelskich (tabela 55), najczęściej odpowiadały „trudno powiedzieć” (odpowiednio 43,6% i 45,6%), co oznacza średni poziom zaufania. Zaś mężczyźni deklarowali wysoki poziom zaufania do GOPS-u i do Rzecznika Praw Obywatelskich (odpowiednio 57,9% i 54,3%). Większy poziom zaufania do Policji wykazują kobiety w porównaniu do mężczyzn (kobiety 61,1%, mężczyźni 55,7%; tabela 54.).

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy zmienną niezależną płeć badanych seniorów a zmienną zależną zaufanie do radnego, $\lambda^2(4)=4,32$; $p=0,37$ i do Unii Europejskiej, $\lambda^2(4)=2,55$; $p=0,64$. Najwięcej kobiet oraz mężczyzn przejawia wysoki poziom zaufania do radnego (kobiety 47,5%, mężczyźni 50,8% - tabela 51) i do Unii Europejskiej (kobiety 31,7% i mężczyzn 33,6% (tabela 56).

Tabela 50. Płeć, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	29	8,1	16	11,4	45	9,0
Raczej nie	42	11,7	8	5,7	50	10,0
Trudno powiedzieć	76	21,1	15	10,7	91	18,2
Raczej tak	144	40,0	64	45,7	208	41,6
Zdecydowanie tak	69	19,2	37	26,4	106	21,2
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 51. Płeć, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	55	15,3	29	20,7	84	16,8
Raczej nie	54	15,0	17	12,1	71	14,2
Trudno powiedzieć	80	22,2	23	16,4	103	20,6
Raczej tak	131	36,4	53	37,9	184	36,8
Zdecydowanie tak	40	11,1	18	12,9	58	11,6
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 52. Płeć, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	12	3,3	3	2,1	15	3,0
Raczej nie	25	6,9	3	2,1	28	5,6
Trudno powiedzieć	32	8,9	26	18,6	58	11,6
Raczej tak	196	54,4	65	46,4	261	52,2
Zdecydowanie tak	95	26,4	43	30,7	138	27,6
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 53. Płeć, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	22	6,1	8	5,7	30	6,0
Raczej nie	32	8,9	15	10,7	47	9,4
Trudno powiedzieć	157	43,6	36	25,7	193	38,6
Raczej tak	126	35,0	46	32,9	172	34,4
Zdecydowanie tak	23	6,4	35	25,0	58	11,6
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 54. Płeć, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	23	6,4	16	11,4	39	7,8
Raczej nie	14	3,9	16	11,4	30	6,0
Trudno powiedzieć	103	28,6	30	21,4	133	26,6
Raczej tak	159	44,2	59	42,1	218	43,6
Zdecydowanie tak	61	16,9	19	13,6	80	16,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 55. Płeć, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	30	8,3	17	12,1	47	9,4
Raczej nie	43	11,9	8	5,7	51	10,2
Trudno powiedzieć	164	45,6	39	27,9	203	40,6
Raczej tak	110	30,6	75	53,6	185	37,0
Zdecydowanie tak	13	3,6	1	0,7	14	2,8
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 56. Płeć, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	81	22,5	39	27,9	120	24,1
Raczej nie	70	19,4	23	16,4	93	18,5
Trudno powiedzieć	95	26,4	31	22,1	126	25,2
Raczej tak	105	29,2	43	30,7	148	29,6
Zdecydowanie tak	9	2,5	4	2,9	13	2,6
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Analizując zaufanie respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych uwzględniono kolejną zmienną niezależną wiek badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy wiekiem badanych seniorów a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(8)=18,54$; $p=0,02$; do radnego, $\lambda^2(8)=7,61$; $p=0,47$; do Policji, $\lambda^2(8)=27,61$; $p=0,01$; do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(8)=17,37$; $p=0,03$. Analizując dane procentowe można zauważyć nieznacznie mniejsze zaufanie do sołtysa osób w wieku 75-89 lat w stosunku do osób w wieku 60-74 (sumując odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” - odpowiednio 60,8% i 63,3%). Jedna osoba (stanowiąca 33,3%) badanej grupy, która zdecydowanie nie ufa sołtysowi, jest w wieku powyżej 89 lat. Można zatem zaryzykować hipotezę, że zaufanie do sołtysa maleje wraz z wiekiem (tabela 57).

Najwięcej osób w poszczególnych grupach wiekowych wskazało wysoki poziom zaufania do radnego (60-74 lata -48,3%; 74-89 – 48,1%, powyżej 89 r.ż. 66,7% (tabela 58). Osoby w wieku 60-74 lat wykazują wysoki poziom zaufania do Policji (łącznie odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” 63,0%), zaś respondenci w przedziale 75-89 lat średni poziom zaufania (46,0%). Dwie najstarsze osoby deklarowały bardzo wysoki poziom zaufania do Policji (66,7% - badanych z tej grupy wiekowej) (tabela 61). Większe zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich jest charakterystyczne dla osób w wieku od 60 do 74 lat w porównaniu do pozostałych grup wiekowych (odpowiednio 41,5%; grupa wiekowa 75-89 - 34,3%; powyżej 89 r.ż. - brak wskazań- (tabela 62).

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy wiekiem badanych seniorów a zaufaniem do proboszcza $\lambda^2(8)=11,91$; $p=0,16$; do GOPS, $\lambda^2(8)=7,58$; $p=0,48$ oraz do Unii Europejskiej, $\lambda^2(8)=14,57$; $p=0,07$. Grupy badanych

osób, podzielonych ze względu na wiek nie różnią się między sobą w zakresie zaufania do proboszcza. Najwięcej badanych w każdej grupie wiekowej ufa swojemu proboszczowi (tabela 59).

Najczęściej badani bez względu na wiek podawali średni i wysoki poziom zaufania do GOPS (tabela 60) i wysoki poziom zaufania do Unii Europejskiej (tabela 63).

Tabela 57. Wiek, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	33	8,4	11	10,8	1	33,3	45	9,0
Raczej nie	44	11,1	6	5,9	0	0	50	10,0
Trudno powiedzieć	68	17,2	23	22,5	0	0	91	18,2
Raczej tak	176	44,6	30	29,4	2	66,7	208	41,6
Zdecydowanie tak	74	18,7	32	31,4	0	0	106	21,2
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 58. Wiek, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	63	15,9	21	20,6	0	0	84	16,8
Raczej nie	63	15,9	8	7,8	0	0	71	14,2
Trudno powiedzieć	78	19,7	24	23,5	1	33,3	103	20,6
Raczej tak	145	36,7	37	36,3	2	66,7	184	36,8
Zdecydowanie tak	46	11,6	12	11,8	0	0	58	11,6
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 59. Wiek, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	11	2,8	3	2,9	1	33,3	15	3,0
Raczej nie	22	5,6	6	5,9	0	0	28	5,6
Trudno powiedzieć	45	11,4	13	12,7	0	0	58	11,6
Raczej tak	203	51,4	56	54,9	2	66,7	261	52,2
Zdecydowanie tak	114	28,9	24	23,5	0	0	138	27,6
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 60. Wiek, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	25	6,3	5	4,9	0	0	30	6,0
Raczej nie	37	9,4	10	9,8	0	0	47	9,4
Trudno powiedzieć	149	37,7	44	43,1	0	0	193	38,6
Raczej tak	135	34,2	34	33,3	3	100,0	172	34,4
Zdecydowanie tak	49	12,4	9	19,8	0	0	58	11,6
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 61. Wiek, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	31	7,8	7	6,9	1	33,3	39	7,8
Raczej nie	18	4,6	12	11,8	0	0	30	6,0
Trudno powiedzieć	97	24,6	36	35,3	0	0	133	26,6
Raczej tak	189	47,8	29	28,4	0	0	218	43,6
Zdecydowanie tak	60	15,2	18	17,6	2	66,7	80	16,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 62. Wiek, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	33	8,4	12	11,8	2	66,7	47	9,4
Raczej nie	39	9,9	12	11,8	0	0	51	10,2
Trudno powiedzieć	159	40,3	43	42,2	1	33,3	203	40,6
Raczej tak	150	38,0	35	34,3	0	0	185	37,0
Zdecydowanie tak	14	3,5	0	0	0	0	14	2,8
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 63. Wiek, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	91	23,0	29	28,4	0	0	120	24,1
Raczej nie	80	20,3	11	10,8	2	66,7	93	18,5
Trudno powiedzieć	96	24,3	30	29,4	0	0	126	25,2
Raczej tak	115	29,1	32	31,4	1	33,3	148	29,6
Zdecydowanie tak	13	3,3	0	0	0	0	13	2,6
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Analizując zaufanie respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych uwzględniono stan cywilny badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy stanem cywilnym badanych seniorów a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(12)=22,3$; $p=0,03$; do radnego, $\lambda^2(12)=30,69$; $p=0,002$; do proboszcza, $\lambda^2(12)=37,25$; $p<0,001$; do GOPS, $\lambda^2(12)=33,4$; $p=0,001$ oraz do Unii Europejskiej, $\lambda^2(12)=39,77$; $p<0,001$.

Najmniejsze zaufanie do sołtysa, radnego, proboszcza i GOPS-u wykazują osoby o stanie cywilnym „wdowiec/wdowa” oraz „żonaty/zamężna” (tabele 64, 65, 66, 67). Połowa badanych osób o stanie cywilnym „rozводnik/rozwódka” oraz „kawaler/panna” zdecydowanie nie wykazuje zaufania do Unii Europejskiej (tabela 70).

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy stanem cywilnym badanych seniorów a zaufaniem do Policji, $\lambda^2(12)=18,9$; $p=0,09$ i do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(12)=17,63$; $p=0,13$. Najwięcej badanych osób bez względu na stan cywilny wykazuje wysoki poziom zaufania do Policji (tabela 68). Osoby o stanie cywilnym „kawaler/panna” oraz „żonaty/zamężna” wykazują wysoki poziom zaufania do Rzecznika Praw Obywatelskich (tabela 69).

Tabela 64. Stan cywilny, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	3	25,0	20	8,3	22	9,4	45	9,0
Raczej nie	0	0	1	8,3	29	12,1	20	8,5	50	10,0
Trudno powiedzieć	2	14,3	1	8,3	49	20,4	39	16,7	91	18,2
Raczej tak	6	42,9	3	25,0	85	35,4	114	48,7	208	41,6
Zdecydowanie tak	6	42,9	4	33,3	57	23,8	39	16,7	106	21,2
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 65. Stan cywilny, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	7,1	5	41,7	41	17,1	37	15,8	84	16,8
Raczej nie	0	0	1	8,3	36	15,0	34	14,5	71	14,2
Trudno powiedzieć	1	7,1	1	8,3	44	18,3	57	24,4	103	20,6
Raczej tak	7	50,0	3	25,0	82	34,2	92	39,3	184	36,8
Zdecydowanie tak	5	35,7	2	16,7	37	15,4	14	6,0	58	11,6
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 66. Stan cywilny, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	8,3	9	3,8	5	2,1	15	3,0
Raczej nie	0	0	1	8,3	20	8,3	7	3,0	28	5,6
Trudno powiedzieć	0	0	1	8,3	11	4,6	46	19,7	58	11,6
Raczej tak	9	64,3	5	41,7	128	53,3	119	50,9	261	52,2
Zdecydowanie tak	5	35,7	4	33,3	72	30,0	57	24,4	138	27,6
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 67. Stan cywilny, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	8,3	13	5,4	16	6,8	30	6,0
Raczej nie	2	14,3	0	0	30	12,5	15	6,4	47	9,4
Trudno powiedzieć	1	7,1	3	25,0	104	43,3	85	36,3	193	38,6
Raczej tak	9	64,3	3	25,0	76	31,7	84	35,9	172	34,4
Zdecydowanie tak	2	14,3	5	41,7	17	7,1	34	14,5	58	11,6
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 68. Stan cywilny, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	3	25	17	7,1	19	8,1	39	7,8
Raczej nie	2	14,3	1	8,3	10	4,2	17	7,3	30	6,0
Trudno powiedzieć	4	28,6	2	16,7	77	32,1	50	21,4	133	26,6
Raczej tak	5	35,7	3	25,0	104	43,3	106	45,3	218	43,6
Zdecydowanie tak	3	21,4	3	25,0	32	13,3	42	17,9	80	16,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 69. Stan cywilny, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	1	8,3	21	8,8	23	9,8	47	9,4
Raczej nie	2	14,3	1	8,3	26	10,8	22	9,4	51	10,2
Trudno powiedzieć	2	14,3	5	41,7	115	47,9	81	34,6	203	40,6
Raczej tak	8	57,1	4	33,3	72	30,0	101	43,2	185	37,0
Zdecydowanie tak	0	0	1	8,3	6	2,5	7	3	14	2,8
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 70. Stan cywilny, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	7	50,0	6	50,0	60	25,0	47	20,1	120	24,1

Raczej nie	2	14,3	1	8,3	59	24,6	31	13,2	93	18,5
Trudno powiedzieć	1	7,1	3	25,0	56	23,3	66	28,2	126	25,2
Raczej tak	4	28,6	0	0	62	25,8	82	35,0	148	29,6
Zdecydowanie tak	0	0	2	16,7	3	1,3	8	3,4	13	2,6
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Kolejną zmienną niezależną wobec której badano zaufanie respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych było wykształcenie respondentów

W tym układzie zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** pomiędzy wykształceniem badanych seniorów a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(20)=39,2$; $p=0,006$; do radnego, $\lambda^2(20)=35,59$; $p=0,02$; do proboszcza, $\lambda^2(20)=36,8$; $p=0,01$; do GOPS-u, $\lambda^2(20)=41,82$; $p=0,003$; do Policji, $\lambda^2(20)=77,13$; $p<0,001$ oraz do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(20)=42,11$; $p=0,003$.

Natomiast nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy wykształceniem badanych seniorów a zaufaniem do Unii Europejskiej, $\lambda^2(20)=26,09$; $p=0,16$. Najwięcej badanych osób wskazało wysoki lub średni poziom zaufania do Unii Europejskiej (tabela 77).

Mniejsze zaufanie do sołtysa deklarowały badane osoby z wykształceniem podstawowym (biorąc pod uwagę łącznie odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” - 23,7%) oraz z zawodowym wykształceniem (22,9%) w porównaniu do badanych seniorów z wykształceniem wyższym i wyższym zawodowym (odpowiednio wyższym 11,8%; wyższym zawodowym 10,5%). Wśród badanych seniorów z wykształceniem wyższym i wyższym zawodowym żaden z respondentów nie udzielił odpowiedzi „zdecydowanie nie”, świadczącym o zdecydowanym braku zaufania do sołtysa (tabela 71).

Najmniejsze zaufanie do radnego i do GOPS-u deklarują seniorzy posiadający wykształcenie wyższe zawodowe oraz zawodowe (biorąc pod uwagę łącznie odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” – odpowiednio wobec radnego 36,8%, GOPS-u 31,6%) oraz osoby z wykształceniem zawodowym (odpowiednio wobec radnego 36,7%, GOPS-u 23,0%) w porównaniu do seniorów z wykształceniem średnim (odpowiednio wobec radnego 25,5%, GOPS-u 12,3%) i wykształceniem podstawowym (odpowiednio do

radnego 32,5%, do GOPS-u 10,8%). W grupach respondentów z wykształceniem wyższym i niepełnym podstawowym nikt nie wskazał odpowiedzi świadczących o braku zaufania do radnego, zaś dwie badane osoby z wykształceniem wyższym nie wskazały braku zaufania do GOPS-u (tabele 72,74).

Mniejsze zaufanie do proboszcza i do Policji jest charakterystyczne dla respondentów głównie z wykształceniem podstawowym (biorąc pod uwagę łącznie odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” – odpowiednio do proboszcza 13,5%, do Policji 16,9%) w porównaniu do badanych seniorów z wykształceniem średnim (do proboszcza 4,9%, do Policji 8,2%). W grupach respondentów z wykształceniem wyższym nikt nie wskazał odpowiedzi świadczących o braku zaufania do proboszcza, zaś dwie osoby z wykształceniem wyższym wskazały brak zaufania do Policji. Respondenci z wykształceniem wyższym deklarują wysoki poziom zaufania do Policji (tabele 73, 75).

Najmniejsze zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich jest charakterystyczne dla osób z podstawowym, zawodowym oraz średnim wykształceniem (biorąc pod uwagę łącznie odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” – odpowiednio z wykształceniem podstawowym 25,0%, z zawodowym 13,8%, z średnim 21,4%) (tabela 76).

Tabela 71. Wykształcenie, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	21	14,2	5	4,1	0	0	0	0	19	10,1	45	9,0
Raczej nie	0	0	14	9,5	8	6,6	2	11,8	2	10,5	24	12,8	50	10,0
Trudno powiedzieć	1	16,7	31	20,9	14	11,5	3	17,6	1	5,3	41	21,8	91	18,2
Raczej tak	1	16,7	56	37,8	63	51,6	9	52,9	12	63,2	67	35,6	208	41,6
Zdecydowanie tak	4	66,7	26	17,6	32	26,2	3	17,6	4	21,1	37	19,7	106	21,2
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 72. Wykształcenie, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	26	17,6	18	14,8	0	0	2	10,5	38	20,2	84	16,8
Raczej nie	0	0	22	14,9	13	10,7	0	0	5	26,3	31	16,5	71	14,2
Trudno powiedzieć	1	16,7	32	21,6	24	19,7	7	41,2	0	0	39	20,7	103	20,6
Raczej tak	5	83,3	46	31,1	57	46,7	8	47,1	10	52,6	58	30,9	184	36,8
Zdecydowanie tak	0	0	22	14,9	10	8,2	2	11,8	2	10,5	22	11,7	58	11,6
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 73. Wykształcenie, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	7	4,7	4	3,3	0	0	0	0	4	2,1	15	3,0
Raczej nie	0	0	13	8,8	2	1,6	0	0	3	15,8	10	5,3	28	5,6
Trudno powiedzieć	0	0	20	13,5	12	9,8	3	17,6	0	0	23	12,2	58	11,6
Raczej tak	2	33,3	59	39,9	66	54,1	8	47,1	12	63,2	114	60,6	261	52,2
Zdecydowanie tak	4	66,7	49	33,1	38	31,1	6	35,3	4	21,1	37	19,7	138	27,6
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 74. Wykształcenie, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	9	6,1	7	5,7	1	5,9	2	10,5	11	5,9	30	6,0
Raczej nie	0	0	7	4,7	8	6,6	1	5,9	4	21,1	27	14,4	47	9,4
Trudno powiedzieć	0	0	64	43,2	48	39,3	4	23,5	7	36,8	70	37,2	193	38,6
Raczej tak	2	33,3	51	34,5	45	36,9	6	35,3	6	31,6	62	33,0	173	34,4
Zdecydowanie tak	4	66,7	17	11,5	14	11,5	5	29,4	0	0	18	9,6	58	11,6
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 75. Wykształcenie, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	18	12,2	5	4,1	2	11,8	0	0	14	7,4	39	7,8
Raczej nie	0	0	7	4,7	5	4,1	0	0	2	10,5	16	8,5	30	6,0
Trudno powiedzieć	1	16,7	43	29,1	26	21,3	1	5,9	3	15,8	59	31,4	133	26,6
Raczej tak	1	16,7	41	27,7	64	52,5	8	47,1	13	68,4	91	48,4	218	43,6
Zdecydowanie tak	4	66,6	39	26,4	22	18,0	6	35,3	1	5,3	8	4,3	80	16,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 76. Wykształcenie, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	13	8,8	18	14,8	0	0	0	0	16	8,5	47	9,4
Raczej nie	0	0	24	16,2	8	6,6	3	17,6	6	31,6	10	5,3	51	10,2
Trudno powiedzieć	3	50,0	58	39,2	43	35,2	9	52,9	6	31,6	84	44,7	203	40,6
Raczej tak	3	50,0	45	30,4	49	40,2	5	29,4	7	36,8	76	40,4	185	37,0
Zdecydowanie tak	0	0	8	5,4	4	3,3	0	0	0	0	2	1,1	14	2,8
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 77. Wykształcenie, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	16,7	30	20,3	34	27,9	4	23,5	5	26,3	46	24,5	120	24,1
Raczej nie	0	0	40	27,0	22	18,0	2	11,8	3	15,8	26	13,8	93	18,5
Trudno powiedzieć	3	50,0	36	24,3	26	21,3	6	35,3	4	21,1	51	27,1	126	25,2
Raczej tak	1	16,7	37	25,0	35	28,7	5	29,4	7	36,8	63	33,5	148	29,6
Zdecydowanie tak	1	16,7	5	3,4	5	4,1	0	0	0	0	2	1,1	13	2,6
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Zaufanie respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych analizowano także uwzględniając charakter wykonywanej pracy badanych

W tych analizach zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy charakterem wykonywanej pracy badanych seniorów a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(4)=24,57$; $p<0,001$ i do radnego, $\lambda^2(4)=19,46$; $p=0,001$. Badani seniorzy wykonujący prace o charakterze umysłowym w porównaniu do badanych osób wykonujących prace o charakterze fizycznym wykazali wysoki poziom zaufania do sołtysa i do radnego (biorąc pod uwagę łączne odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” – odpowiednio charakter pracy umysłowy do sołtysa 79,2%, do radnego 62,6%, zaś charakter pracy fizyczny do sołtysa 57,9%, do radnego 44,2%; tabele 78, 79).

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy charakterem wykonywanej pracy badanych seniorów a zaufaniem do proboszcza, $\lambda^2(4)=3,12$; $p=0,54$; GOPS, $\lambda^2(4)=2,09$; $p=0,72$; Policji, $\lambda^2(4)=8,71$; $p=0,07$; Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(4)=3,03$; $p=0,55$ i do Unii Europejskiej, $\lambda^2(4)=3,25$; $p=0,52$.

Zarówno seniorzy wykonujący prace o charakterze umysłowym, jak i fizycznym deklarują wysoki poziom zaufania do proboszcza (biorąc pod uwagę łączne odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” – odpowiednio charakter pracy umysłowy 85,2%, charakter pracy fizyczny 78,2%; tabela 80). Zaufanie do GOPS-u bez względu na charakter wykonywanej pracy seniorzy określali najczęściej jako średni i niski poziom (tabela 81), zaś do Policji (tabela 82) i Unii Europejskiej (tabela 84) jako wysoki. Do Rzecznika Praw Obywatelskich najwięcej osób zadeklarowało średni poziom zaufania (tabela 83).

Tabela 78. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	44	11,4	1	0,9	45	9,0
Raczej nie	38	9,9	12	10,4	50	10,0
Trudno powiedzieć	80	20,8	11	9,6	91	18,2
Raczej tak	144	37,4	64	55,7	208	41,6
Zdecydowanie tak	79	20,5	27	23,5	106	21,2
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 79. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	72	18,7	12	10,4	84	16,8
Raczej nie	57	14,8	14	12,2	71	14,2
Trudno powiedzieć	86	22,3	17	14,8	103	20,6
Raczej tak	122	31,7	62	53,9	184	36,8
Zdecydowanie tak	48	12,5	10	8,7	58	11,6
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 80. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	13	3,4	2	1,7	15	3,0
Raczej nie	23	5,9	5	4,4	28	5,6
Trudno powiedzieć	48	12,5	10	8,7	58	11,6
Raczej tak	199	51,7	62	53,9	261	52,2
Zdecydowanie tak	102	26,5	36	31,3	138	27,6
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 81. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	22	5,7	8	7,0	30	6,0
Raczej nie	40	10,4	7	6,1	47	9,4
Trudno powiedzieć	148	38,4	45	39,1	193	38,6
Raczej tak	131	34,1	41	35,6	172	34,4
Zdecydowanie tak	44	11,4	14	12,2	58	11,6
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 82. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	32	8,3	7	6,1	39	7,8
Raczej nie	26	6,8	4	3,5	30	6,0
Trudno powiedzieć	111	28,8	22	19,1	133	26,6
Raczej tak	158	41,0	60	52,2	218	43,6
Zdecydowanie tak	58	15,1	22	19,1	80	16,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 83. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	36	9,4	11	9,6	47	9,4
Raczej nie	35	9,1	16	13,9	51	10,2
Trudno powiedzieć	155	40,3	48	41,7	203	40,6
Raczej tak	148	38,4	37	32,2	185	37,0
Zdecydowanie tak	11	2,9	3	2,6	14	2,8
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 84. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	87	22,6	33	28,7	120	24,1
Raczej nie	69	17,9	24	20,9	93	18,5
Trudno powiedzieć	102	26,5	24	20,9	126	25,2
Raczej tak	117	30,4	31	27,0	148	29,6
Zdecydowanie tak	10	2,6	3	2,6	13	2,6
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Pogłębiając zagadnienie zaufania respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych uwzględniono w badaniach rodzaj wykonywanej pracy

Zaobserwowano tutaj występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy rodzajem wykonywanej pracy badanych seniorów a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(16)=46,42$; $p<0,001$; do proboszcza, $\lambda^2(16)=34,5$; $p=0,005$; do Policji, $\lambda^2(16)=54,38$; $p<0,001$; do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(16)=30,6$; $p=0,02$ oraz do Unii Europejskiej, $\lambda^2(16)=40,33$; $p=0,001$. Najmniejsze zaufanie do sołtysa deklarowali seniorzy pracujący na produkcji i w usługach (biorąc pod uwagę łączne odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” – świadczące o niskim zaufaniu - 21,5% pracujących w produkcji i 21,8% w usługach) w porównaniu do badanych seniorów pracujących w edukacji 15,4%, czy w innych zawodach 12,2%; tabela 85). Natomiast mniejsze zaufanie do proboszcza wykazali respondenci pracujący w handlu i w usługach. Odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” łącznie udzieliło 17,3 % seniorów pracujących w handlu i 17,9% pracujących w usługach. Natomiast tych samych odpowiedzi („zdecydowanie nie” i „raczej nie”) udzielił mniejszy odsetek seniorów pracujących w edukacji (11,5%) i zdecydowanie mniejszy odsetek respondentów pracujący w innych zawodach (3,9%). Seniorzy udzielając odpowiedzi na pytania dotyczące zaufania do proboszcza w większości wskazywali rozbieżne odpowiedzi (głównie „raczej tak” oraz „raczej nie”; tabela 87). Osoby pracujące w usługach, wykonujące inny rodzaj pracy, pracujące w edukacji oraz handlu wykazały wysoki poziom zaufania do Policji. Biorąc pod uwagę odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” - świadczące o wysokim zaufaniu procent udzielonych odpowiedzi odpowiednio do wyżej wymienionych grup respondentów wyglądał następująco: 71,1%; 68,5%; 61,5%; 48,0%. Większość osób pracujących w produkcji, deklarowała średni poziom zaufania do Policji (tabela 89). Największe zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich i Unii Europejskiej wykazują osoby pracujące w usługach i handlu (tabele 90, 91). Natomiast analizując odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” - odsetek udzielonych deklaracji do wyżej wymienionych grup respondentów wyglądał następująco: do Rzecznika Praw obywatelskich 48,7%; 48,1% i do Unii Europejskiej 38,5%; 34,6% w porównaniu np. do badanych pracujących w edukacji, gdzie nikt nie udzielił odpowiedzi” zdecydowanie tak”, zaś „raczej tak” udzieliło odpowiednio 26,9% i 23,1% badanych.

Nie zaobserwowano natomiast istotnej statystycznie zależności pomiędzy rodzajem wykonywanej pracy badanych seniorów a zaufaniem do radnego, $\lambda^2(16)$

=24,48; p=0,08 i do GOPS-u, $\lambda^2(16) = 7,53$; p=0,96. Najwięcej osób bez względu na rodzaj wykonywanej pracy deklaroowało wysoki poziom zaufania do radnego (tabela 86). Natomiast do GOPS-u najwięcej seniorów deklaroowało średni poziom zaufania (tabela 88).

Tabela 85. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	4	7,7	13	7,2	22	13,5	6	7,7	45	9,0
Raczej nie	4	15,4	13	25,0	9	5,0	13	8,0	11	14,1	50	10,0
Trudno powiedzieć	4	15,4	8	15,4	25	13,8	40	24,5	14	17,9	91	18,2
Raczej tak	11	42,3	20	38,5	95	52,5	48	29,4	34	43,6	208	41,6
Zdecydowanie tak	7	26,9	7	13,5	39	21,5	40	24,5	13	16,7	106	21,2
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 86. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	5	19,2	8	15,4	27	14,9	35	21,5	9	11,5	84	16,8
Raczej nie	3	11,5	13	25,0	20	11,0	20	12,3	15	19,2	71	14,2
Trudno powiedzieć	5	19,2	10	19,2	32	17,7	41	25,2	15	19,2	103	20,6
Raczej tak	10	38,5	18	34,6	83	45,9	45	27,6	28	35,9	184	36,8
Zdecydowanie tak	3	11,5	3	5,8	19	10,5	22	13,5	11	14,1	58	11,6
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 87. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	3,8	3	5,8	5	2,8	3	1,8	3	3,8	15	3,0
Raczej nie	2	7,7	6	11,5	2	1,1	7	4,3	11	14,1	28	5,6
Trudno powiedzieć	2	7,7	7	13,5	18	9,9	21	12,9	10	12,8	58	11,6
Raczej tak	10	38,5	24	46,2	112	61,9	84	51,5	31	39,7	261	52,2
Zdecydowanie tak	11	42,3	12	23,1	44	24,3	48	29,4	23	29,5	138	27,6
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 88. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	7,7	5	9,6	12	6,6	7	4,3	4	5,1	30	6,0
Raczej nie	3	11,5	4	7,7	14	7,7	16	9,8	10	12,8	47	9,4
Trudno powiedzieć	11	42,3	18	34,6	75	41,4	61	37,4	28	35,9	193	38,6
Raczej tak	6	23,1	19	36,5	63	34,8	58	35,6	26	33,3	172	34,4
Zdecydowanie tak	4	15,4	6	11,5	17	9,4	21	12,9	10	12,8	58	11,6
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 89. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	11,5	4	7,7	6	3,3	21	12,9	5	6,4	39	7,8
Raczej nie	1	3,8	7	13,5	9	5,0	8	4,9	5	6,4	30	6,0
Trudno powiedzieć	6	23,1	16	30,8	42	23,2	51	31,3	18	23,1	33	26,6
Raczej tak	13	50,0	23	44,2	105	58,0	49	30,1	28	35,9	218	43,6
Zdecydowanie tak	3	11,5	2	3,8	19	10,5	34	20,9	22	28,2	80	16,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 90. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	3,8	3	5,8	20	11,0	19	11,7	4	5,1	47	9,4
Raczej nie	7	26,9	4	7,7	14	7,7	13	8,0	13	16,7	51	10,2
Trudno powiedzieć	11	42,3	20	38,5	76	42,0	73	44,8	23	29,5	203	40,6
Raczej tak	7	26,9	21	40,4	68	37,6	55	33,7	34	43,6	185	37,0
Zdecydowanie tak	0	0	4	7,7	3	1,7	3	1,8	4	5,1	14	2,8
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 91. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	10	38,5	9	17,3	38	21,0	50	30,7	13	16,7	120	24,1
Raczej nie	3	11,5	11	21,2	26	14,4	31	19,0	22	28,2	93	18,5
Trudno powiedzieć	7	26,9	14	26,9	42	23,2	50	30,7	13	16,7	126	25,2
Raczej tak	6	23,1	15	28,8	72	39,8	27	16,6	28	35,9	148	29,6
Zdecydowanie tak	0	0	3	5,8	3	1,7	5	3,1	2	2,6	13	2,6
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Zaufanie respondentów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych badano także uwzględniając sytuację materialną seniorów

Występuje tutaj istotna statystycznie zależność pomiędzy sytuacją materialną badanych seniorów a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(12)=23,18$; $p=0,03$; do radnego, $\lambda^2(12)=21,52$; $p=0,04$ i do GOPS, $\lambda^2(12)=23,46$; $p=0$.

Największe zaufanie do sołtysa wykazali seniorzy o złej sytuacji materialnej (odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”, łącznie tak zadeklarowało 82,7% badanych z tej grupy; tabela 92), zaś radnego największym zaufaniem obdarzają seniorzy o bardzo dobrej sytuacji materialnej (64,3%) i o średniej sytuacji materialnej (49,3%) (tabela 93). Sołtysa najmniejszym zaufaniem obdarzają seniorzy ze średnią sytuacją materialną (58,0%) a radnego seniorzy ze złą sytuacją materialną. Odpowiedzi świadczących o braku zaufania do radnego udzieliło łącznie 41,3% badanych, natomiast

odpowiedzi świadczących o obdarzaniu zaufaniem radnego 58,6% respondentów. Warto zauważyć, że w grupie respondentów o złej sytuacji materialnej nikt nie zadeklarował odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Wysoki poziom zaufania do GOPS-u charakteryzuje badanych o bardzo dobrej (64,3% łącznych odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”) i złej sytuacji materialnej (58,6% łącznych odpowiedzi). Badani respondenci z dobrą i średnią sytuacją materialną obdarzają GOPS średnim poziomem zaufania (tabela 95).

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy sytuacją materialną seniorów a zaufaniem do proboszcza, $\lambda^2(12)=11,74$; $p=0,47$; do Policji, $\lambda^2(12)=17,39$; $p=0,14$; do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(12)=14,64$; $p=0,26$ oraz do Unii Europejskiej, $\lambda^2(12)=15,33$; $p=0,22$. Osoby o bardzo dobrej/średniej sytuacji materialnej deklarowały najczęściej, że raczej ufają proboszczowi, czyli przejawiają wysoki poziom zaufania. Pozostałe osoby deklarowały niski poziom zaufania. Najwięcej badanych osób bez względu na sytuację materialną przejawia wysoki poziom zaufania do proboszcza (tabela 94).

Większość odpowiedzi respondentów wskazuje na wysoki poziom zaufania do Policji (tabela 96), do Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Unii Europejskiej (tabele 97,98). Analizując warto podkreślić że, jak wskazują deklaracje seniorów, im gorsza jest ich sytuacja materialna tym przejawiają mniejsze zaufanie do Policji (tabela 96) i do Unii Europejskiej (tabela 98).

Tabela 92. Sytuacja materialna, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	19	7,5	20	9,8	4	13,8	45	9,0
Raczej nie	0	0	28	11,1	22	10,7	0	0	50	10,0
Trudno powiedzieć	1	7,1	45	17,9	44	21,5	1	3,4	91	18,2
Raczej tak	11	78,6	102	40,5	78	38,0	17	58,6	208	41,6
Zdecydowanie tak	0	0	58	23,0	41	20,0	7	24,1	106	21,2
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	25	100,0	500	100,0

Tabela 93. Sytuacja materialna, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	21,4	33	13,1	43	21	5	17,2	84	16,8
Raczej nie	1	7,1	39	15,5	24	11,7	7	24,1	71	14,2
Trudno powiedzieć	1	7,1	65	25,8	37	18	0	0	103	20,6
Raczej tak	7	50	87	34,5	76	37,1	14	48,3	184	36,8
Zdecydowanie tak	2	14,3	28	11,1	25	12,2	3	10,3	58	11,6
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	25	100,0	500	100,0

Tabela 94. Sytuacja materialna, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	7,1	6	2,4	8	3,9	0	0	15	3,0
Raczej nie	0	0	12	4,8	15	7,3	1	3,4	28	5,6
Trudno powiedzieć	3	21,4	30	11,9	25	12,2	0	0	58	11,6
Raczej tak	7	50	133	52,8	101	49,3	20	69	261	52,2
Zdecydowanie tak	3	21,4	71	28,2	56	27,3	8	27,6	138	27,6
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	25	100,0	500	100,0

Tabela 95. Sytuacja materialna, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	7	2,8	20	9,8	1	3,4	30	6,0
Raczej nie	1	7,1	27	10,7	15	7,3	4	13,8	47	9,4
Trudno powiedzieć	2	14,3	96	38,1	88	42,9	7	24,1	193	38,6
Raczej tak	6	42,9	92	36,5	63	30,7	11	37,9	172	34,4
Zdecydowanie tak	3	21,4	30	11,9	19	9,3	6	20,7	58	11,6
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	25	100,0	500	100,0

Tabela 96. Sytuacja materialna, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	13	5,2	21	10,2	3	10,3	39	7,8
Raczej nie	1	7,1	18	7,1	10	4,9	1	3,4	30	6,0
Trudno powiedzieć	3	21,4	56	22,2	64	31,2	10	34,5	133	26,6
Raczej tak	8	57,1	116	46	82	40	12	41,4	218	43,6
Zdecydowanie tak	0	0	49	19,4	28	13,7	3	10,3	80	16,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	25	100,0	500	100,0

Tabela 97. Sytuacja materialna, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	25	9,9	16	7,8	4	13,8	47	9,4
Raczej nie	2	14,3	27	10,7	19	9,3	3	10,3	51	10,2
Trudno powiedzieć	1	7,1	95	37,7	98	47,8	9	31	203	40,6
Raczej tak	9	64,3	98	38,9	66	32,2	12	41,4	185	37,0
Zdecydowanie tak	0	0	7	2,8	6	2,9	1	3,4	14	2,8
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	25	100,0	500	100,0

Tabela 98. Sytuacja materialna, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	7,1	61	24,2	47	22,9	11	37,9	120	24,1
Raczej nie	3	21,4	47	18,7	39	19,0	4	13,8	93	18,5
Trudno powiedzieć	3	21,4	73	29,0	47	22,9	3	10,3	126	25,2
Raczej tak	7	50,0	66	26,2	66	32,2	9	31,0	148	29,6
Zdecydowanie tak	0	0	5	2,0	6	2,9	2	6,9	13	2,6
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	25	100,0	500	100,0

Analizując zaufanie badanych seniorów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych uwzględniono także sposób zamieszkiwania respondentów

Poddając analizie te dwie zmienne zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy zamieszkiwaniem samotnym bądź z kimś z rodziny a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(4)=12,46$; $p=0,01$; do radnego, $\lambda^2(4)=9,98$; $p=0,04$ i do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(4)=22,4$; $p<0,001$. Wysoki poziom zaufania wobec sołtysa (65,3%), radnego (51,3%) i Rzecznika Praw Obywatelskich (44,5%) przejawiają respondenci mieszkający z kimś z rodziny. Wśród seniorów mieszkających samotnie wysoki poziom zaufania do sołtysa zadeklarowało 54,4%; do radnego 38,6% oraz do Rzecznika Praw Obywatelskich 23,7% respondentów (tabele 99, 100, 104).

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy zamieszkiwaniem samemu bądź z kimś z rodziny a zaufaniem do proboszcza, $\lambda^2(4)=4,58$; $p=0,33$; do GOPS-u, $\lambda^2(4)=3,55$; $p=0,47$; do Policji, $\lambda^2(4)=3,46$; $p=0,49$ i do Unii Europejskiej, $\lambda^2(4)=9,25$; $p=0,055$. Większość badanych bez względu na sposób zamieszkiwania w większym stopniu deklarowało wysoki poziom zaufania do proboszcza, Policji i Unii Europejskiej, zaś do GOPS-u średni poziom zaufania (tabele 101, 102, 103, 105).

Tabela 99. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny		N	%
	N	%	N	%		
Zdecydowanie nie	10	8,8	35	9,1	45	9,0
Raczej nie	16	14	34	8,8	50	10,0
Trudno powiedzieć	26	22,8	65	16,8	91	18,2
Raczej tak	32	28,1	176	45,6	208	41,6
Zdecydowanie tak	30	26,3	76	19,7	106	21,2
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 100. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	22	19,3	62	16,1	84	16,8
Raczej nie	23	20,2	48	12,4	71	14,2
Trudno powiedzieć	25	21,9	78	20,2	103	20,6
Raczej tak	38	33,3	146	37,8	184	36,8
Zdecydowanie tak	6	5,3	52	13,5	58	11,6
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 101. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	2,6	12	3,1	15	3,0
Raczej nie	9	7,9	19	4,9	28	5,6
Trudno powiedzieć	11	9,6	47	12,2	58	11,6
Raczej tak	66	57,9	195	50,5	261	52,2
Zdecydowanie tak	25	21,9	113	29,3	138	27,6
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 102. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	10	8,8	20	5,2	30	6,0
Raczej nie	9	7,9	38	9,8	47	9,4
Trudno powiedzieć	43	37,7	150	38,9	193	38,6
Raczej tak	42	36,8	130	33,7	172	34,4
Zdecydowanie tak	10	8,8	48	12,4	58	11,6
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 103. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	7	6,1	32	8,3	39	7,8
Raczej nie	10	8,8	20	5,2	30	6,0
Trudno powiedzieć	34	29,8	99	25,6	133	26,6
Raczej tak	46	40,4	172	44,6	218	43,6
Zdecydowanie tak	17	14,9	63	16,3	80	16,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 104. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	17	14,9	30	7,8	47	9,4
Raczej nie	16	14,0	35	9,1	51	10,2
Trudno powiedzieć	54	47,4	149	38,6	203	40,6
Raczej tak	22	19,3	163	42,2	185	37,0
Zdecydowanie tak	5	4,4	9	2,3	14	2,8
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 105. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	33	28,9	87	22,5	120	24,1
Raczej nie	12	10,5	81	21,0	93	18,5
Trudno powiedzieć	33	28,9	93	24,1	126	25,2
Raczej tak	35	30,7	113	29,3	148	29,6
Zdecydowanie tak	1	0,9	12	3,1	13	2,6
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Dla poznania kapitału społecznego seniorów istotną kwestią jest także analiza zaufania do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych z uwzględnieniem stanu zdrowia respondentów

Analizując zaufanie z uwzględnieniem stanu zdrowia respondentów zauważono występowanie **istotnej statystycznie zależności** z zaufaniem do radnego, $\lambda^2(12)=28,39$; $p=0,005$; do GOPS, $\lambda^2(12)=34,86$; $p<0,001$; do Policji, $\lambda^2(12)=23,54$; $p=0,02$ oraz Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(12)=21,83$; $p=0,04$.

Niższy poziom zaufania do radnego, jest charakterystyczny dla osób określających stan swojego zdrowia jako średni i zły. Łącząc odpowiedzi („zdecydowanie nie” i „raczej nie”) świadczące o niskim poziomie zaufania do radnego należy wskazać, że 27,8% seniorów o złym stanie zdrowia i 37,9% seniorów o średnim stanie zdrowia udzieliło takich odpowiedzi. Odpowiedzi świadczących o braku zaufania do radnego udzieliło 23,6% respondentów o dobrym stanie zdrowia. Natomiast braku zaufania do radnego nie zadeklarował żaden respondent oceniający swój stan zdrowia jako bardzo dobry (tabela 107).

Wysokie zaufanie do GOPS-u jest charakterystyczne dla seniorów o bardzo dobrym stanie zdrowia, tak zadeklarowało 73% badanych z tej grupy. Nieco niższy poziom zaufania do GOPS-u deklarowali respondenci o dobrym stanie zdrowia (58,5%). Zdecydowanie niższy poziom zaufania do tej instytucji deklarowali seniorzy o średnim i złym stanie zdrowia. W obydwu tych grupach największy odsetek badanych udzielał odpowiedzi „trudno powiedzieć” świadczących o braku zdecydowania co do zaufania do tej instytucji (tabela 109).

Największy poziom zaufania do Policji zadeklarowali seniorzy o dobrym stanie zdrowia, 66,2% udzieliło odpowiedzi łącznie („raczej tak” i „zdecydowanie tak”), przy jednocześnie stosunkowo niskim (13,8%) udziale odpowiedzi świadczących o braku zaufania („zdecydowanie nie”, „raczej nie”). Skrajnie różnych odpowiedzi określających poziom zaufania do Policji udzielili respondenci z bardzo dobrym stanem zdrowia. Odpowiedzi „raczej tak” udzieliło aż 75,0% badanych z tej grupy a 25% udzieliło odpowiedzi „raczej nie” i „zdecydowanie nie”, które świadczą o braku zaufania. Poziom zaufania do Policji respondentów ze średnim i złym stanem zdrowia można określić jako średni. Seniorzy z tych grup udzielali wszystkich możliwych odpowiedzi, przy czym, aż 31,0% badanych ze średnim stanem zdrowia i 36,1% ze złym stanem zdrowia udzieliło

odpowiedzi „trudno powiedzieć” świadczących o braku zdecydowania co do zaufania do Policji (tabela 110).

Najwyższe zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich wykazali seniorzy o bardzo dobrym stanie zdrowia, aż 75% respondentów potwierdza ten poziom zaufania udzielając odpowiedzi „raczej tak”. Pozostali o dobrym, średnim i złym stanie zdrowia przejawiają średni poziom zaufania do Rzecznika Praw Obywatelskich. Seniorzy z tych grup wskazywali wszystkie możliwe odpowiedzi. Jednocześnie warto zauważyć, że wysoki udział odpowiedzi wskazuje na brak zdecydowania, co do zaufania do Rzecznika Praw Obywatelskich (odpowieź „trudno powiedzieć”) (tabela 111).

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy stanem zdrowia seniorów a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(12)=18,78$; $p=0,09$; proboszcza, $\lambda^2(12)=13,35$; $p=0,35$ i do Unii Europejskiej, $\lambda^2(12)=10,49$; $p=0,57$.

Najwięcej seniorów z każdej grupy, bez względu na subiektywną ocenę stanu własnego zdrowia, zadeklarowało wysoki i bardzo wysoki poziom zaufania do sołtysa. Zestawiając odpowiedzi świadczące o wysokim i bardzo wysokim poziomie zaufania procentowy udział odpowiedzi badanych ze względu na stan zdrowia wyglądał następująco: bardzo dobry stan zdrowia 75,0%; dobry stan zdrowia 65,7%; średni stan zdrowia 59,4% i zły stan zdrowia 69,5%. (tabela 106). Większość respondentów bez względu na subiektywną ocenę stanu zdrowia wykazuje również wysokie zaufanie do proboszcza i do Unii Europejskiej (tabela 112).

Tabela 106. Stan zdrowia, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	18	9,2	22	8,4	5	13,9	45	9,0
Raczej nie	1	12,5	20	10,3	28	10,7	1	2,8	50	10,0
Trudno powiedzieć	1	12,5	29	14,9	56	21,5	5	13,9	91	18,2
Raczej tak	2	25	75	38,5	112	42,9	19	52,8	208	41,6
Zdecydowanie tak	4	50	53	27,2	43	16,5	6	16,7	106	21,2
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 107. Stan zdrowia, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	24	12,3	58	22,2	2	5,6	84	16,8
Raczej nie	0	0	22	11,3	41	15,7	8	22,2	71	14,2
Trudno powiedzieć	3	37,5	43	22,1	49	18,8	8	22,2	103	20,6
Raczej tak	4	50	80	41	91	34,9	9	25	184	36,8
Zdecydowanie tak	1	12,5	26	13,3	22	8,4	9	25	58	11,6
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 108. Stan zdrowia, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	2	1	12	4,6	1	2,8	15	3,0
Raczej nie	0	0	13	6,7	14	5,4	1	2,8	28	5,6
Trudno powiedzieć	1	12,5	19	9,7	36	13,8	2	5,6	58	11,6
Raczej tak	5	62,5	99	50,8	138	52,9	19	52,8	261	52,2
Zdecydowanie tak	2	25	62	31,8	61	23,4	13	36,1	138	27,6
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 109. Stan zdrowia, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	10	5,1	20	7,7	0	0	30	6,0
Raczej nie	1	12,5	10	5,1	33	12,6	3	8,3	47	9,4
Trudno powiedzieć	1	12,5	61	31,3	113	43,3	18	50	193	38,6
Raczej tak	5	62,5	90	46,2	68	26,1	9	25	172	34,4
Zdecydowanie tak	1	12,5	24	12,3	27	10,3	6	16,7	58	11,6
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 110. Stan zdrowia, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	12,5	11	5,6	26	10	1	2,8	39	7,8
Raczej nie	1	12,5	16	8,2	13	5	0	0	30	6,0
Trudno powiedzieć	0	0	39	20	81	31	13	36,1	133	26,6
Raczej tak	6	75	93	47,7	102	39,1	17	47,2	218	43,6
Zdecydowanie tak	0	0	36	18,5	39	14,9	5	13,9	80	16,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 111. Stan zdrowia, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	12,5	19	9,7	23	8,8	4	11,1	47	9,4
Raczej nie	0	0	18	9,2	29	11,1	4	11,1	51	10,2
Trudno powiedzieć	1	12,5	66	33,8	126	48,3	10	27,8	203	40,6
Raczej tak	6	75	85	43,6	77	29,5	17	47,2	185	37,0
Zdecydowanie tak	0	0	7	3,6	6	2,3	1	2,8	14	2,8
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 112. Stan zdrowia, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	46	23,6	67	25,7	7	19,4	120	24,1
Raczej nie	2	25	43	22,1	41	15,7	7	19,4	93	18,5
Trudno powiedzieć	1	12,5	44	22,6	72	27,6	9	25	126	25,2
Raczej tak	5	62,5	56	28,7	75	28,7	12	33,3	148	29,6
Zdecydowanie tak	0	0	6	3,1	6	2,3	1	2,8	13	2,6
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Przyjęto, że istotnym czynnikiem, który może wpłynąć na poziom zaufania do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych jest liczba posiadanych dzieci

Analizując te zmienne nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy liczbą posiadanych dzieci a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(24)=23,84$; $p=0,47$; radnego, $\lambda^2(24)=22,69$; $p=0,54$; proboszcza, $\lambda^2(24)=28$; $p=0,26$; GOPS-u, $\lambda^2(24)=24,19$; $p=0,45$; Policji, $\lambda^2(24)=32,88$; $p=0,11$; Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(24)=21,88$; $p=0,59$ i Unii Europejskiej, $\lambda^2(24)=32,32$; $p=0,12$.

Najwięcej badanych osób deklaruje wysoki i bardzo wysoki poziom zaufania do sołtysa, proboszcza, Policji i Unii Europejskiej (tabele 113, 115, 117, 119). Natomiast niski poziom zaufania deklarują seniorzy wobec radnego (tabela 114). Średni poziom zaufania respondenci deklarowali wobec GOPS, chociaż jak wskazała analiza, większość osób nieposiadających dzieci, wykazuje wysoki poziom zaufania do GOPS-u (tabela 116). Najwięcej seniorów deklaruje średni lub niski poziom zaufania do Rzecznika Praw Obywatelskich (tabela 118).

Tabela 113. Liczba dzieci, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	15,4	0	0	11	6,7	20	10,2	11	14,5	0	0	1	14,3	45	9,0
Raczej nie	2	15,4	6	23,1	15	9,1	17	8,6	8	10,5	1	5,9	1	14,3	50	10,0
Trudno powiedzieć	1	7,7	5	19,2	26	15,9	38	19,3	16	21,1	3	17,6	2	28,6	91	18,2
Raczej tak	4	30,8	12	46,2	76	46,3	77	39,1	28	36,8	10	58,8	1	14,3	208	41,6
Zdecydowanie tak	4	30,8	3	11,5	36	22,0	45	22,8	13	17,1	3	17,6	2	28,6	106	21,2
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 114. Liczba dzieci, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	15,4	2	7,7	34	20,7	33	16,8	10	13,2	3	17,6	0	0	84	16,8
Raczej nie	2	15,4	5	19,2	18	11	33	16,8	10	13,2	2	11,8	1	14,3	71	14,2
Trudno powiedzieć	1	7,7	6	23,1	30	18,3	46	23,4	15	19,7	3	17,6	2	28,6	103	20,6
Raczej tak	5	38,5	11	42,3	70	42,7	59	29,9	28	36,8	7	41,2	4	57,1	184	36,8
Zdecydowanie tak	3	23,1	2	7,7	12	7,3	26	13,2	13	17,1	2	11,8	0	0	58	11,6
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 115. Liczba dzieci, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	3	1,8	7	3,6	4	5,3	1	5,9	0	0	15	3,0
Raczej nie	2	15,4	3	11,5	11	6,7	4	2,0	7	9,2	0	0	1	14,3	28	5,6
Trudno powiedzieć	0	0	4	15,4	14	8,5	28	14,2	9	11,8	2	11,8	1	14,3	58	11,6
Raczej tak	6	46,2	17	65,4	91	55,5	99	50,3	35	46,1	9	52,9	4	57,1	261	52,2
Zdecydowanie tak	5	38,5	2	7,7	45	27,4	59	29,9	21	27,6	5	29,4	1	14,3	138	27,6
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 116. Liczba dzieci, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	13	7,9	10	5,1	6	7,9	1	5,9	0	0	30	6,0
Raczej nie	1	7,7	0	0	13	7,9	24	12,2	8	10,5	1	5,9	0	0	47	9,4
Trudno powiedzieć	3	23,1	11	42,3	61	37,2	81	41,1	31	40,8	5	29,4	1	14,3	193	38,6
Raczej tak	7	53,8	14	53,8	58	35,4	58	29,4	23	30,3	7	41,2	5	71,4	172	34,4
Zdecydowanie tak	2	15,4	1	3,8	19	11,6	24	12,2	8	10,5	3	17,6	1	14,3	58	11,6
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 117. Liczba dzieci, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	13	7,9	16	8,1	6	7,9	2	11,8	2	28,6	39	7,8
Raczej nie	2	15,4	1	3,8	13	7,9	11	5,6	3	3,9	0	0	0	0	30	6,0
Trudno powiedzieć	2	15,4	11	42,3	36	22,0	52	26,4	22	28,9	8	47,1	2	28,6	133	26,6
Raczej tak	5	38,5	8	30,8	81	49,4	91	46,2	28	36,8	3	17,6	2	28,6	218	43,6
Zdecydowanie tak	4	30,8	6	23,1	21	12,8	27	13,7	17	22,4	4	23,5	1	14,3	80	16,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 118. Liczba dzieci, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	7,7	0	0	15	9,1	21	10,7	8	10,5	2	11,8	0	0	47	9,4
Raczej nie	2	15,4	3	11,5	18	11	18	9,1	9	11,8	1	5,9	0	0	51	10,2
Trudno powiedzieć	1	7,7	12	46,2	60	36,6	91	46,2	28	36,8	7	41,2	4	57,1	203	40,6
Raczej tak	8	61,5	10	38,5	65	39,6	65	33,0	27	35,5	7	41,2	3	42,9	185	37,0
Zdecydowanie tak	1	7,7	1	3,8	6	3,7	2	1	4	5,3	0	0	0	0	14	2,8
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 119. Liczba dzieci, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	23,1	1	3,8	45	27,4	51	25,9	18	23,7	2	11,8	0	0	120	24,1
Raczej nie	2	15,4	4	15,4	26	15,9	37	18,8	19	25,0	4	23,5	1	14,3	93	18,5
Trudno powiedzieć	1	7,7	8	30,8	41	25,0	50	25,4	18	23,7	6	35,3	2	28,6	126	25,2
Raczej tak	6	46,2	10	38,5	47	28,7	58	29,4	18	23,7	5	29,4	4	57,1	148	29,6
Zdecydowanie tak	1	7,7	3	11,5	5	3,0	1	0,5	3	3,9	0	0	0	0	13	2,6
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Analizując zaufanie seniorów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych uwzględniono liczbę posiadanych wnuków

W tym przypadku zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy liczbą posiadanych wnuków a zaufaniem do proboszcza, $\lambda^2(24)=41,02$; $p=0,02$ i do Policji, $\lambda^2(24)=45,75$; $p=0,005$.

Największe zaufanie do proboszcza deklarują seniorzy nieposiadający wnuków. W tej grupie respondentów, aż 83,3% deklaruje zaufanie do proboszcza udzielając odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”. Nikt z tej grupy nie wskazał odpowiedzi „zdecydowane nie” dla zaufania do proboszcza. „Raczej nie” i „trudno powiedzieć” zadeklarowało łącznie 16,6% seniorów nieposiadających wnuków. Najniższy poziom zaufania do proboszcza deklarowali respondenci posiadający jednego wnuka. Odpowiedzi świadczących o zaufaniu do proboszcza łącznie udzieliło 53,4% osób posiadających jednego wnuka, a 40,0% z tej grupy respondentów zadeklarowało brak zaufania do proboszcza. W pozostałych grupach respondentów biorąc pod uwagę liczbę posiadanych wnuków stwierdzono wysoki poziom zaufania do proboszcza (tabela 122).

Najmniejsze zaufanie do Policji mają seniorzy posiadający pięcioro i więcej wnuków. W tych grupach respondentów odpowiedzi świadczących o braku zaufania udzieliło odpowiednio 15,0% i 14,6% respondentów, przy czym bardzo zbliżony procent respondentów z obydwu grup (55,2%; 55,6%) wyraziło swoje zaufanie do Policji i niemal również identyczny procent badanych z każdej grupy (29,9%; 29,8%) nie określiło swojego zaufania do Policji udzielając odpowiedzi „trudno powiedzieć”

Najwyższy poziom zaufania do Policji deklarowali seniorzy posiadający dwoje wnuków. Spośród nich 86,1% zadeklarowało zaufanie do Policji, tylko 5,6% udzieliło odpowiedzi „raczej nie” i 8,3% nie potrafiło określić swojego poziomu zaufania do Policji udzielając odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Warto zauważyć, że żaden senior z tej grupy nie wskazał odpowiedzi zdecydowane „nie” (tabela 124).

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy liczbą posiadanych wnuków a zaufaniem do sołtysa, $\lambda^2(24)=31,26$; $p=0,15$; do radnego, $\lambda^2(24)=30,94$; $p=0,16$; do GOPS, $\lambda^2(24)=30,48$; $p=0,17$; do Rzecznika Praw Obywatelskich, $\lambda^2(24)=17,77$; $p=0,82$ oraz do Unii Europejskiej, $\lambda^2(24)=22,24$; $p=0,57$. Najmniejsze zaufanie do sołtysa wykazali seniorzy posiadający najwięcej wnuków (tabela 120), natomiast wszyscy seniorzy z tej grupy zadeklarowali wysoki poziom zaufania do radnego (tabela 121). Do GOPS-u seniorzy najczęściej przejawiają średni

poziom zaufania, chociaż wśród seniorów nieposiadających wnuków większość wykazała wysoki poziom zaufania do GOPS (tabela 123). Do Rzecznika Praw Obywatelskich najwięcej respondentów przejawia średni i niski poziom zaufania (tabela 125). Natomiast do Unii Europejskiej najwięcej osób potwierdzało średni i wysoki poziom zaufania (tabela 126).

Tabela 120. Liczba wnuków, a zaufanie do sołtysa

Zaufanie do sołtysa	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	8,3	2	13,3	2	5,6	4	7,0	4	4,8	9	8,4	22	12,4	45	9,0
Raczej nie	3	12,5	5	33,3	4	11,1	4	7,0	8	9,6	13	12,1	13	7,3	50	10,0
Trudno powiedzieć	3	12,5	3	20,0	3	8,3	12	21,1	12	14,5	20	18,7	38	21,3	91	18,2
Raczej tak	10	41,7	5	33,3	22	61,1	21	36,8	40	48,2	44	41,1	66	37,1	208	41,6
Zdecydowanie tak	6	25,0	0	0	5	13,9	16	28,1	19	22,9	21	19,6	39	21,9	106	21,2
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 121. Liczba wnuków, a zaufanie do radnego

Zaufanie do radnego	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	12,5	4	26,7	2	5,6	10	17,5	15	18,1	21	19,6	29	16,3	84	16,8
Raczej nie	3	12,5	4	26,7	8	22,2	11	19,3	12	14,5	11	10,3	22	12,4	71	14,2
Trudno powiedzieć	7	29,2	3	20,0	10	27,8	10	17,5	13	15,7	20	18,7	40	22,5	103	20,6
Raczej tak	6	25,0	3	20,0	14	38,9	25	43,9	37	44,6	38	35,5	61	34,3	184	36,8
Zdecydowanie tak	5	20,8	1	6,7	2	5,6	1	1,8	6	7,2	17	15,9	26	14,6	58	11,6
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 122. Liczba wnuków, a zaufanie do proboszcza

Zaufanie do proboszcza	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	6,7	0	0	2	3,5	1	1,2	3	2,8	8	4,5	15	3,0
Raczej nie	2	8,3	5	33,3	2	5,6	4	7,0	2	2,4	6	5,6	7	3,9	28	5,6
Trudno powiedzieć	2	8,3	1	6,7	6	16,7	5	8,8	9	10,8	13	12,1	22	12,4	58	11,6
Raczej tak	12	50,0	7	46,7	23	63,9	35	61,4	46	55,4	53	49,5	85	47,8	261	52,2
Zdecydowanie tak	8	33,3	1	6,7	5	13,9	11	19,3	25	30,1	32	29,9	56	31,5	138	27,6
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 123. Liczba wnuków, a zaufanie do GOPS

Zaufanie do GOPS	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	2	13,3	1	2,8	3	5,3	5	6,0	6	5,6	13	7,3	30	6,0
Raczej nie	2	8,3	2	13,3	3	8,3	7	12,3	5	6,0	10	9,3	18	10,1	47	9,4
Trudno powiedzieć	7	29,2	9	60,0	11	30,6	19	33,3	32	38,6	50	46,7	65	36,5	193	38,6
Raczej tak	13	54,2	1	6,7	16	44,4	27	47,4	30	36,1	27	25,2	58	32,6	172	34,4
Zdecydowanie tak	2	8,3	1	6,7	5	13,9	1	1,8	11	13,3	14	13,1	24	13,5	58	11,6
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 124. Liczba wnuków, a zaufanie do Policji

Zaufanie do Policji	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	6,7	0	0	5	8,8	4	4,8	11	10,3	18	10,1	39	7,8
Raczej nie	4	16,7	2	13,3	2	5,6	3	5,3	6	7,2	5	4,7	8	4,5	30	6,0
Trudno powiedzieć	4	16,7	5	33,3	3	8,3	16	28,1	20	24,1	32	29,9	53	29,8	133	26,6
Raczej tak	8	33,3	7	46,7	25	69,4	29	50,9	43	51,8	43	40,2	63	35,4	218	43,6
Zdecydowanie tak	8	33,3	0	0	6	16,7	4	7,0	10	12,0	16	15,0	36	20,2	80	16,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 125. Liczba wnuków, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	4,2	2	13,3	4	11,1	4	7,0	8	9,6	12	11,2	16	9,0	47	9,4
Raczej nie	2	8,3	2	13,3	5	13,9	6	10,5	11	13,3	9	8,4	16	9,0	51	10,2
Trudno powiedzieć	6	25,0	8	53,3	12	33,3	20	35,1	31	37,3	48	44,9	78	43,8	203	40,6
Raczej tak	13	54,2	3	20,0	15	41,7	24	42,1	31	37,3	35	32,7	64	36,0	185	37,0
Zdecydowanie tak	2	8,3	0	0	0	0	3	5,3	2	2,4	3	2,8	4	2,2	14	2,8
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 126. Liczba wnuków, a zaufanie do Unii Europejskiej

Zaufanie do Unii Europejskiej	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	4	16,7	3	20,0	10	27,8	17	29,8	17	20,5	26	24,3	43	24,2	120	24,1
Raczej nie	2	8,3	3	20,0	2	5,6	8	14,0	18	21,7	23	21,5	37	20,8	93	18,5
Trudno powiedzieć	7	29,2	5	33,3	13	36,1	14	24,6	18	21,7	22	20,6	47	26,4	126	25,2
Raczej tak	9	37,5	4	26,7	9	25,0	16	28,1	30	36,1	33	30,8	47	26,4	148	29,6
Zdecydowanie tak	2	8,3	0	0	2	5,6	2	3,5	0	0	3	2,8	4	2,2	13	2,6
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań związanych z zaufaniem do sołtysa wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, rodzaj wykonywanej pracy, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny.

Badając poziom zaufania seniorów do sołtysa, respondentom zadano pytania szczegółowe dotyczące konkretnych obszarów (problemy rodzinne, problemy finansowe i trudności dnia codziennego). W związku z tym zapytano seniorów, czy z problemami i trudnościami dnia codziennego zwracają się do reprezentantów swoich społeczności lokalnych. Pytania szczegółowe mające świadczyć o zaufaniu seniora do sołtysa zostały sformułowane w oparciu o wieloletnie doświadczenie zawodowe autorki wynikające z pracy w GOPS z seniorami i na ich podstawie zostały sformułowane pytania dotyczące problemów i trudności, z którymi borykają się seniorzy (Aneks nr 1).

Seniorzy najczęściej (18,6%) zwracali się do sołtysa z prośbą o odśnieżenie drogi do domu w porze zimowej, do GOPS-u z prośbą o interwencję w sprawach rodzinnych (12,4%). Najrzadszej natomiast zwracali się z prośbą o interwencje w sprawach finansowych (tabela 127).

Tabela 127. Zaufanie do sołtysa – ujęcie szczegółowe

Zaufanie do sołtysa	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w ośrodku pomocy społecznej w sprawach rodzinnych?	62	12,4	438	87,6	500	100,0
Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w ośrodku pomocy społecznej w sprawie pomocy finansowej?	44	8,8	456	91,2	500	100,0
Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o odśnieżenie drogi do domu w porze zimowej?	93	18,6	407	81,4	500	100,0

Analiza wyników badań dotyczących **zaufania** respondentów **do radnego** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: wiek, stan cywilny, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, stan zdrowia.

Badając zaufanie do radnego, pytano o to, czy zwracają się do nich z prośbą o pomoc w razie konkretnych problemów i potrzeb. Z analizy danych zawartych w tabeli 128. wynika, że największa liczba seniorów (17,6%) zwraca się do radnego z prośbą o pomoc w załatwieniu sprawy urzędowej, najmniej (3,8%) w sprawach konfliktów w rodzinie.

Tabela 128. Zaufanie do radnego – ujęcie szczegółowe

Zaufanie do radnego	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w załatwieniu sprawy urzędowej?	88	17,6	412	82,4	500	100,0
Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w sprawie pracy dla członka rodziny?	53	10,6	447	89,4	500	100,0
Czy zwraca się Pan/i do radnego w sprawach trudności/konfliktów w rodzinie?	19	3,8	481	96,2	500	100,0

Analiza badań dotycząca poziomu **zaufania do proboszcza** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi: płeć, stan cywilny, wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, liczba wnuków.

Pytając o zaufanie do proboszcza zadano dwa dodatkowe pytania szczegółowe. Pierwsze z nich miało na celu ustalenie czy respondenci powierzają proboszczowi swoje problemy. Jak pokazuje analiza danych w tabeli 129. większość badanych seniorów (64,2%) nie powierza swoich problemów proboszczowi.

Tabela 129. Zaufanie do proboszcza – ujęcie szczegółowe

Kategoria pytania	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Czy powierza Pan/i swoje problemy proboszczowi parafii?	179	35,8	321	64,2	500	100,0

Drugie pytanie miało na celu poznanie opinii badanych dotyczącej tego, czy ich zdaniem proboszcz może pomóc w rozwiązywaniu problemów osób starszych. Zdaniem większości respondentów (58,4%, sumując odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”) proboszcz może pomóc w rozwiązywaniu problemów. Około 15,9% respondentów (sumując odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie”) uznało, że proboszcz nie może pomóc w rozwiązywaniu ważnych problemów osób starszych. Pozostali respondenci (21,8%) nie wyrazili swojego zdania na ten temat, wskazując odpowiedź „trudno powiedzieć”.

Tabela 130. Czy Pana/i zdaniem proboszcz może pomóc w rozwiązaniu ważnych problemów osób starszych?

Kategoria odpowiedzi	N	%
Zdecydowanie nie	29	5,8
Raczej nie	70	14,0
Trudno powiedzieć	109	21,8
Raczej tak	200	40,0
Zdecydowanie tak	92	18,4
Razem	500	100,0

Zapytano także seniorów o zaufanie do GOPS-u, Policji, Rzecznika Praw Obywatelskich oraz do Unii Europejskiej. Zaufanie do tych instytucji przedstawione jest w tabeli 131. Z danych wynika, że bardzo wysokim i wysokim poziomem zaufania najwięcej badanych obdarza Policję (kolejno: 16% i 43,6%), następnie GOPS (11,8% i 34,5). Rzecznik Praw Obywatelskich i Unia Europejska cieszą się najmniejszym zaufaniem seniorów. Skłonna ufać Policji jest niespełna połowa badanych, a GOPS-owi nieco ponad 1/3 respondentów. Warto zwrócić uwagę na duży odsetek odpowiedzi „trudno powiedzieć”, świadczącej o średnim poziomie zaufania, które pojawiły się w przypadku wszystkich instytucji. Brak zdecydowanej deklaracji zaufania być może wynika z braku znajomości form pomocy, jakie oferują powyższe instytucje.

Tabela 131. Zaufanie do instytucji publicznych ogółem

Zaufanie do instytucji publicznych	GOPS		Policja		Rzecznik Praw Obywatelskich		Unia Europejska	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	58	11,8	80	16,0	14	2,8	13	2,8
Raczej tak	172	34,5	218	43,6	185	37,0	148	29,8
Raczej nie	47	9,0	30	6,0	51	10,0	93	18,0
Zdecydowanie nie	30	6,0	39	7,8	47	9,5	120	24,0
Trudno powiedzieć	193	38,7	133	26,6	203	40,7	126	25,4
Razem	500	100	500	100	500	100	500	100

Analiza wyników badań **zauwania do GOPS-u** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, wykształcenie, sytuacja materialna, stan zdrowia.

Badając zaufanie do GOPS zapytano o to, czy respondenci zwracają się do tej instytucji z prośbą o usługi opiekuńcze, o pomoc finansową, o pomoc w rozwiązywaniu konfliktu w rodzinie oraz o pomoc w sprawach urzędowych. Analiza danych zawartych w tabeli 132. pokazuje, iż badani seniorzy najczęściej zwracali się do GOPS-u po usługi opiekuńcze (14,8%) i po pomoc finansową (14,6%). Nieco rzadziej seniorzy zwracali się z prośbą o poradnictwo w sprawach urzędowych (10,6%) oraz z prośbą o pomoc w rozwiązywaniu konfliktów w rodzinie (9,0%).

Tabela 132. Zaufanie do GOPS - ujęcie szczegółowe

Zaufanie do GOPS	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Czy zwraca się Pan/i do GOPS z prośbą o usługi opiekuńcze?	74	14,8	426	85,2	500	100,0
Czy zwraca się Pan/i do GOPS z prośbą o pomoc finansową?	73	14,6	427	85,4	500	100,0
Czy zwraca się Pan/i do GOPS z prośbą o pomoc w rozwiązaniu konfliktu w rodzinie?	45	9,0	455	91,0	500	100,0
Czy zwraca się Pan/i do GOPS z prośbą o poradnictwo w sprawach urzędowych?	53	10,6	447	89,4	500	100,0

Analiza **zaufania do Policji** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wiek, wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, stan zdrowia, liczba posiadanych wnuków.

Badając zaufanie seniorów do Policji zapytano ich o zgłaszanie Policji problemów rodzinnych występujących we własnej rodzinie, u sąsiadów oraz o to czy powiadamiają Policję, gdy widzą osobę leżącą na ulicy. Najczęściej (70,0%) badani deklarowali, że powiadamiają Policję, gdy widzą osobę leżącą na ulicy. W dalszej kolejności (11,8%) badanych seniorów zgłasza do Policji problemy rodzinne występujące u sąsiadów. Najrzadziej respondenci zgłaszają Policji problemy występujące we własnej rodzinie, (to zaledwie 6,6%) (tabela 133).

Tabela 133. Zaufanie do Policji - ujęcie szczegółowe

Zaufanie do Policji	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Czy zgłasza Pan/i Policji problemy rodzinne występujące w Pana/i rodzinie?	33	6,6	467	93,4	500	100,0
Czy zgłasza Pan/i Policji problemy rodzinne występujące u sąsiadów?	59	11,8	441	88,2	500	100,0
Jeśli widzi Pan/i osobę leżącą na ulicy, to czy powiadamia Policję?	350	70,0	150	30	500	100,0

Analiza wyników badań **zaufania do Rzecznika Praw Obywatelskich** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wiek, wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, stan zdrowia.

Poziom zaufania seniorów do Rzecznika Praw Obywatelskich badano na podstawie szczegółowego pytania: *Czy powierzyłoby badani swoje problemy Rzecznikowi Praw Obywatelskich?* Jak wskazują dane zawarte w poniższej tabeli, większość badanych (66,8%) odpowiedziała przecząco.

Tabela 134. Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich - ujęcie szczegółowe

Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	Czy powierzył/aby Pan/i swoje problemy Rzecznikowi Praw Obywatelskich?	
	N	%
Tak	166	33,2
Nie	334	66,8
Razem	500	100,0

Pytanie o zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich spotkało się z największym odsetkiem odpowiedzi "trudno powiedzieć", która świadczy o średnim poziomie zaufania albo o braku znajomości jego roli. Można przypuszczać, że instytucja ta należy do najmniej popularnych i dlatego wszelkie wnioski na jej temat powinno wysuwać się szczególnie ostrożnie.

Większe zaufanie wykazują starsi respondenci, mężczyźni i w większym stopniu osoby zamężne niż wdowcy. Wyjątkowo bardziej ufne są osoby deklarujące średni stan zdrowia w porównaniu z osobami z dobrym zdrowiem. Istotnego wpływu nie ma w tym przypadku rodzaj wykonywanej pracy. Nieco bardziej Rzecznikowi ufają respondenci o dobrej niż średniej sytuacji materialnej i zamieszkujący ze współmałżonkiem lub dziećmi. Zdecydowanie mniej ufają zaś osoby mieszkające samotnie. Istotnego wpływu nie ma też liczba dzieci. Warto podkreślić, że, w przeciwieństwie do większości pozostałych pytań, wysokim zaufaniem do Rzecznika Praw Obywatelskich charakteryzują się respondenci, którzy nie mają wnuków.

Analiza wyników badań **zaufania do Unii Europejskiej** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, rodzaj wykonywanej pracy. Badając zaufanie seniorów do Unii Europejskiej jedynym pytaniem było: Czy ufa Pan/i Unii Europejskiej? Nie zadawano pytań szczegółowych.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących zaufania badanych seniorów do sołtysa, radnego, proboszcza, GOPS-u, Policji, Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Unii Europejskiej można stwierdzić, iż wśród badanej próby seniorów występuje zróżnicowany poziom zaufania do przedstawicieli społeczności lokalnych i instytucji publicznych. Wśród przedstawicieli społeczności lokalnej największym zaufaniem seniorzy obdarzają proboszcza. Zdecydowana większość badanych (niemal cztery piąte) ufa swojemu proboszczowi, natomiast co ósmy badany senior jest wobec proboszcza nieufny. Kolejnym przedstawicielem społeczności lokalnej, do którego badani mają nieco mniejsze zaufanie jest sołtys. Zaufanie do sołtysa przejawia więcej niż trzy piąte badanych seniorów. Najmniejszym zaufaniem spośród przedstawicieli społeczności lokalnej seniorzy obdarzają radnego, bo tylko, co drugi z nich. Do Policji ma zaufanie około trzy piąte respondentów. Wobec GOPS-u zaufanie przejawia, co drugi badany senior.

Najniższym zaufaniem w porównaniu do innych badanych przedstawicieli społeczności lokalnych i instytucji publicznych seniorzy obdarzają Rzecznika Praw Obywatelskich. Zaufanie do tej instytucji deklaruje dwie piąte badanych. Poziom zaufania zarówno do przedstawicieli społeczności lokalnej, jak i do instytucji publicznych jest zróżnicowany przez zmienne niezależne.

Wśród instytucji publicznych w stosunku, do których badano zaufanie seniorów największym zaufaniem cieszy się Policja.

1. Sołtysa obdarzają największym zaufaniem mężczyźni w wieku 60-74 lat, wykonujący pracę o charakterze umysłowym, o złej sytuacji materialnej i mieszkający z kimś z rodziny. Najmniejszym zaufaniem sołtysa obdarzają seniorzy o stanie cywilnym wdowa/wdowiec, żonaty/zamężna, z wykształceniem podstawowym i zawodowym i w wieku powyżej 89 lat.
2. Radnego największym zaufaniem obdarzają badani seniorzy o bardzo dobrej sytuacji materialnej, mieszkający z kimś z rodziny, bez względu na rodzaj

wykonywanej pracy, bez względu na wiek. Najmniejszym zaufaniem obdarzają radnego seniorzy o średnim i złym stanie zdrowia z wykształceniem wyższym zawodowym i zawodowym, o stanie cywilnym wdowa/wdowiec, żonaty/zamężna.

3. Proboszcza największym zaufaniem obdarzają kobiety, seniorki nieposiadające wnuków. Najmniejszym zaufaniem darzą proboszcza seniorzy o stanie cywilnym wdowa/wdowiec, żonaty/zamężna, z wykształceniem podstawowym.
4. Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej zaufaniem obdarzają mężczyźni, seniorzy o bardzo dobrej i złej sytuacji materialnej, badani o bardzo dobrym stanie zdrowia, bez względu na wiek. Niski poziom zaufania do GOPS- u deklarują seniorzy z wykształceniem wyższym zawodowym i zawodowym oraz o stanie cywilnym wdowa/wdowiec, żonaty/zamężna.
5. Do Policji największe zaufanie mają kobiety, młodszy seniorzy (60-74 lata), respondenci pracujący w usługach i wykonujący inny rodzaj pracy, posiadający wykształcenie średnie, także seniorzy deklarujący dobry stan zdrowia i posiadający dużą liczbę wnuków. Najniższym zaufaniem darzą Policję seniorzy z wykształceniem podstawowym.
6. Rzecznik Praw Obywatelskich cieszy się największym zaufaniem wśród badanych mężczyzn, młodszych seniorów (60-74), pracujących w usługach i handlu, seniorów mieszkających z kimś z rodziny i mających dobry stan zdrowia. Najmniejszym zaufaniem Rzecznika Praw Obywatelskich darzą seniorzy z wykształceniem podstawowym, zawodowym i średnim.
7. Unię Europejską największym zaufaniem darzą seniorzy pracujący w usługach i handlu. Wśród seniorów nieobdarzających zaufaniem Unii Europejskiej jest połowa respondentów o stanie cywilnym rozwodnik/ rozwódka, panna/kawaler.

Analiza wyników badań własnych pokazała, że największym zaufaniem wśród przedstawicieli społeczności lokalnej (proboszcz, sołtys, radny) seniorzy obdarzają proboszcza. Środowisko lokalne, kultura, religia itp., kształtują człowieka od wczesnych lat. Mieszkańcy wsi, seniorzy w czasach swojej młodości byli w większości wychowywanymi w wierze i kulturze katolickiej. Jak pokazują badania kościoł i proboszcz są nadal obecni w życiu seniorów mieszkających na wsi. Proboszcz funkcjonujący w konkretnej wspólnoty i uczestniczący w życiu parafian, tworzy nie tylko lokalną historię, ale też zapisuje się w pamięci parafian. W

środowisku wiejskim proboszcz ma szczególną możliwość towarzyszenia swoim parafianom w ważnych momentach ich życia. Mieszkańcy wsi natomiast są świadkami i baczniymi obserwatorami życia kapłańskiego swojego proboszcza. Proboszcz nie ogranicza swojej działalności tylko do kościoła czy plebanii. Bierze on także aktywny udział w życiu danej społeczności, uczy religii w szkole, prowadzi rekolekcje, uczestniczy w ważnych wydarzeniach związanych z życiem wsi, szkoły i jej mieszkańców. Trudno sobie wyobrazić święto Ochotniczej Straży Pożarnej bez udziału miejscowego proboszcza. Tradycją polskiej wsi są nabożeństwa w intencji ochrony domostw i pól od klęsk żywiołowych. Proboszcz często bierze udział w piknikach integracyjnych, festynach dla dzieci, spotkaniach z seniorami a nawet w uroczystych posiedzeniach Rady Gminy. Wszystkie te wydarzenia z udziałem proboszcza bez wątpienia przyczyniają się do budowania do niego zaufania seniorów.

Analiza wyników badań własnych pokazała również, że największym zaufaniem wśród instytucji publicznych (GOPS, Policja, Rzecznik Praw Obywatelskich, Unia Europejska) seniorzy obdarzają Policję. W tym miejscu należy zauważyć, że instytucja Policji (wcześniej Milicji) jest znana seniorom od zawsze. Pozostałe instytucje mają krótszą historię i pojawiły w życiu seniorów zdecydowanie później. Można zatem przypuszczać, że właśnie dlatego badani wykazują najwyższy poziom zaufania do Policji w porównaniu do pozostałych (młodszych) instytucji. Badania własne wykazały, że badani seniorzy mają zaufanie o różnym poziomie do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych, co potwierdza, iż są ważną grupą społeczną przyczyniającą się do budowania kapitału społecznego.

6.1.3. Uogólnione zaufanie społeczne

„Najczęściej używanym w badaniach empirycznych wskaźnikiem mierzącym poziom zaufania społecznego jest tzw. wskaźnik poziomu uogólnionego zaufania społecznego (pytanie: *Czy większości ludzi można ufać*)”⁵⁷⁴.

Zaufanie uogólnione odnosi się do elementarnej gotowości danej osoby do okazania zaufania innym, nieznanym sobie ludziom. Zaufanie uogólnione różni się od zaufania osobistego tym, że zaufanie osobiste dotyczy zaufania do osoby, z którą mamy

---

⁵⁷⁴ H. Kotarski (2013), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 151. Por. za tenże: *Polski Generalny sondaż Społeczny; diagnoza Społeczna 2003, 2005, 2007, 2009; European Social Survey*.

doświadczenie relacji. Zaufanie uogólnione jest wynikiem oczekiwań co do intencji innych osób i opiera się na założeniu, że większości ludzi można ufać, bo ludzie są porządni, uczciwi, wiarygodni. Jest ono przekonaniem, co do kompetencji i dyspozycji jednostki czy zbiorowości a nie pochodzi z doświadczenia relacji bezpośrednich ani z opinii innych jednostek czy grup co do tychże kompetencji⁵⁷⁵.

W celu poznania poziomu zaufania do większości ludzi respondentom zadano pytanie: *Czy uważa Pan/i, że większości ludzi można zaufać?* Na powyższe pytanie badani seniorzy mogli odpowiedzieć: „zdecydowanie tak” świadczące o bardzo wysokim zaufaniu do większości ludzi; „raczej tak” świadczące o wysokim zaufaniu do większości ludzi; „raczej nie” świadczące o niskim zaufaniu do większości ludzi; „zdecydowanie nie” świadczące o braku zaufania do większości ludzi i odpowiedź „trudno powiedzieć” świadcząca o niezdecydowaniu co do zaufania wobec większości ludzi.

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano ze względu na płeć badanych

W badaniach własnych zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między zaufaniem do większości ludzi a płcią seniorów, $\chi^2(4)=12,39$; $p=0,02$. Mężczyźni w porównaniu do kobiet przejawiają wyższy poziom zaufania uogólnionego do ludzi w ogóle. Bardzo wysokie i wysokie zaufanie do większości ludzi przejawia więcej mężczyzn (49,3%) w porównaniu do kobiet (33,3%). Większy odsetek badanych kobiet (18,6%) niż mężczyzn (13,6%) deklarowało brak zdecydowania co wobec zaufania do ludzi (tabela 135).

---

⁵⁷⁵ Z. Karpiński (2016), *Zaufanie uogólnione a ostrożność w kontaktach z nieznanymi: porównanie wyników dwóch sondaży*, *Studia Socjologiczne* 3 (222), ss. 199-228, s. 200.

Tabela 135. Płeć, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	48	13,3	15	10,7	63	12,6
Raczej nie	125	34,7	37	26,4	162	32,4
Trudno powiedzieć	67	18,6	19	13,6	86	17,2
Raczej tak	104	28,9	56	40,0	160	32,0
Zdecydowanie tak	16	4,4	13	9,3	29	5,8
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano także ze względu na wiek badanych

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności między zaufaniem wobec większości ludzi a wiekiem badanych $\chi^2(8)=13,79$; $p=0,09$. Najwięcej badanych seniorów bez względu na wiek przejawia bardzo niski poziom zaufania, chociaż 3 osoby powyżej 89 roku życia zadeklarowały wysokie zaufanie do większości ludzi (tabela 136).

Tabela 136. Wiek, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	46	11,6	17	16,7	0	0	63	12,6
Raczej nie	130	32,9	32	31,4	0	0	162	32,4
Trudno powiedzieć	62	15,7	24	23,5	0	0	86	17,2
Raczej tak	133	33,7	24	23,5	3	100,0	160	32,0
Zdecydowanie tak	24	6,1	5	4,9	0	0	29	5,8
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano również ze względu na stan cywilny badanych

Istotna statystycznie zależność występuje pomiędzy zaufaniem wobec większości ludzi a stanem cywilnym $\chi^2(12)=59,91$; $p<0,001$. Osoby o stanie cywilnym „wdowiec/wdowa” oraz „żonaty/zamężna” wykazują mniejsze zaufanie do ludzi w porównaniu do osób o pozostałym stanie cywilnym. W przypadku badanych o stanie cywilnym wdowa/wdowiec aż 47,1% respondentów udzieliło łącznie odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie”, zaś o stanie cywilnym żonaty/zamężna 44,9%. Największy poziom uogólnionego zaufania wobec ludzi wykazali badani o stanie cywilnym kawaler/panna. Odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” łącznie udzieliło z tej grupy badanych aż 85,7%, i nikt nie wskazał odpowiedzi „zdecydowanie nie” (tabela 137).

Tabela 137. Stan cywilny, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	2	16,7	33	13,8	28	12,0	63	12,6
Raczej nie	2	14,3	3	25,0	80	33,3	77	32,9	162	32,4
Trudno powiedzieć	0	0	0	0	46	19,2	40	17,1	86	17,2
Raczej tak	5	35,7	6	50,0	70	29,2	79	33,8	160	32,0
Zdecydowanie tak	7	50,0	1	8,3	11	4,6	10	4,3	29	5,8
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Nie stwierdzono zależności istotnej statystycznie między zaufaniem wobec większości ludzi a wykształceniem, $\chi^2(20)=23,8$; $p=0,25$. Najwięcej respondentów (zbliżony odsetek) biorąc pod uwagę wykształcenie wykazuje wysoki i niski poziom zaufania do ludzi (tabela 138).

Tabela 138. Wykształcenie, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	17	11,5	17	13,9	1	5,9	3	15,8	25	13,3	63	12,6
Raczej nie	5	83,3	56	37,8	37	30,3	5	29,4	3	15,8	56	29,8	162	32,4
Trudno powiedzieć	0	0	25	16,9	16	13,1	4	23,5	3	15,8	38	20,2	86	17,2
Raczej tak	1	16,7	47	31,8	44	36,1	6	35,3	9	47,4	53	28,2	160	32,0
Zdecydowanie tak	0	0	3	2,0	8	6,6	1	5,9	1	5,3	16	8,5	29	5,8
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano w stosunku do charakteru wykonywanej pracy przez badanych

Nie stwierdzono także istotnej statystycznie zależności między zaufaniem wobec większości ludzi a charakterem wykonywanej pracy, $\chi^2(4)=3,66$; $p=0,46$. Badani seniorzy ze względu na charakter wykonywanej pracy udzielili rozbieżnych odpowiedzi, tj. od „zdecydowanie nie”, poprzez „raczej nie”, „trudno powiedzieć” do „raczej tak” i „zdecydowanie tak” (tabela 139).

Tabela 139. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do dalszych większości ludzi	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	47	12,2	16	13,9	63	12,6
Raczej nie	133	34,5	29	25,2	162	32,4
Trudno powiedzieć	65	16,9	21	18,3	86	17,2
Raczej tak	118	30,6	42	36,5	160	32,0
Zdecydowanie tak	22	5,7	7	6,1	29	5,8
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Nie występuje istotna statystycznie zależność między zaufaniem wobec większości ludzi a rodzajem wykonywanej pracy, $\lambda^2(16)=16,24$; $p=0,44$. Podobnie jak w przypadku charakteru wykonywanej pracy odpowiedzi respondentów były także rozbieżne tj. różne odpowiedzi, rozłożone w podobnych proporcjach (tabela 140).

Tabela 140. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	11,5	5	9,6	21	11,6	26	16,0	8	10,3	63	12,6
Raczej nie	4	15,4	19	36,5	60	33,1	53	32,5	26	33,3	162	32,4
Trudno powiedzieć	6	23,1	12	23,1	22	12,2	30	18,4	16	20,5	86	17,2
Raczej tak	11	42,3	12	23,1	69	38,1	44	27,0	24	30,8	160	32,0
Zdecydowanie tak	2	7,7	4	7,7	9	5,0	10	6,1	4	5,1	29	5,8
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano w odniesieniu do sytuacji materialnej badanych

Nie występuje także istotna statystycznie zależność między zaufaniem wobec ludzi a sytuacją materialną seniorów, $\lambda^2(12)=13,44$; $p=0,34$. Osoby o bardzo dobrej (42,9%) oraz średniej (40,0%) sytuacji materialnej twierdziły głównie, że raczej ufają większości ludzi, co świadczy o wysokim poziomie zaufania. Respondenci określający swoją sytuację materialną jako dobrą i złą deklarują niższy poziom zaufania do większości ludzi (tabela 141).

Tabela 141. Sytuacja materialna, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	28	11,1	28	13,7	5	17,2	63	12,6
Raczej nie	3	21,4	90	35,7	58	28,3	11	37,9	162	32,4
Trudno powiedzieć	3	21,4	46	18,3	37	18,0	0	0	86	17,2
Raczej tak	6	42,9	77	30,6	66	32,2	11	37,9	160	32,0
Zdecydowanie tak	0	0	11	4,4	16	7,8	2	6,9	29	5,8
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi rozpatrywano także ze względu na samotne lub niesamotne zamieszkiwanie seniorów

Zaobserwowano natomiast **istotną statystycznie zależność** pomiędzy zaufaniem wobec większości ludzi a zamieszkiwaniem samotnym bądź z kimś z rodziny, $\lambda^2(4)=13,93$; $p=0,008$.

Osoby mieszkające same w porównaniu do osób mieszkających z kimś z rodziny, wykazują mniejsze zaufanie do większości ludzi. Połowa badanych seniorów z tej grupy (50,0%) udzieliła łącznie odpowiedzi („zdecydowanie nie” i „raczej nie”). Natomiast seniorzy z grupy respondentów mieszkających z kimś z rodziny 41,1% udzieliłi odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”. Warto podkreślić, że w obydwu grupach badanych aż 36,5% respondentów udzieliło odpowiedzi „trudno powiedzieć”, co świadczy o braku zdania, co zaufania do większości ludzi (tabela 142).

Tabela 142. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	22	19,3	41	10,6	63	12,6
Raczej nie	35	30,7	127	32,9	1623	32,4
Trudno powiedzieć	23	20,2	63	16,3	86	17,2
Raczej tak	24	21,1	136	35,2	160	32,0
Zdecydowanie tak	10	8,8	19	4,9	29	5,8
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Zaufanie wobec większości ludzi rozpatrywano także ze względu na stan zdrowia seniorów

Nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności między zaufaniem wobec większości ludzi a stanem zdrowia badanych, $\chi^2(12)=20,17$; $p=0,06$.

Większość respondentów bez względu na stan zdrowia wykazuje wysoki poziom zaufania do ludzi. Odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” świadczących o wysokim zaufaniu do większości ludzi udzielił odpowiednio następujący odsetek badanych: stan zdrowia bardzo dobry- 62,5%; zły -52,8%; dobry-37,4%; średni 35,2% (tabela 143).

Tabela 143. Stan zdrowia, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	21	10,8	39	14,9	3	8,3	63	12,6
Raczej nie	2	25,0	69	35,4	79	30,3	12	33,3	162	32,4
Trudno powiedzieć	1	12,5	32	16,4	51	19,5	2	5,6	86	17,2
Raczej tak	3	37,5	58	29,7	81	31,0	18	50,0	160	32,0
Zdecydowanie tak	2	25,0	15	7,7	11	4,2	1	2,8	29	5,8
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci

Zaobserwowano natomiast **istotną statystycznie zależność** pomiędzy zaufaniem wobec większości ludzi a liczbą dzieci, $\lambda^2(24)=49,04$; $p=0,002$.

Większość osób z poszczególnych grup seniorów zadeklarowało wysokie zaufanie do większości ludzi. W grupie badanych seniorów nieposiadających dzieci 84,6% łącznie udzieliło odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”. W grupie seniorów posiadających jedno dziecko 30,8% wskazało na odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”. Wśród respondentów z dwojgiem dzieci takich odpowiedzi udzieliło 42,7%, natomiast z trojgiem dzieci odpowiedzi świadczących o wysokim zaufaniu do ludzi zadeklarowało 33,5%, a z czworgiem dzieci – 30,3%. W grupie seniorów z pięciorgiem dzieci – 41,2%, zaś z większą liczbą od pięciorga dzieci – 57,1% badanych zadeklarowało odpowiedź „raczej tak”. Analizując zaufanie w tych dwóch ostatnich grupach (pięcioro i więcej dzieci) trzeba podkreślić, że żaden z badanych nie zaznaczył odpowiedzi „zdecydowanie tak”, co powoduje, że przejawiają oni niższy poziom zaufania do ludzi niż pozostali badani z mniejszą liczbą dzieci (tabela 144).

Tabela 144. Liczba dzieci, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	15,4	5	19,2	27	16,5	18	9,1	10	13,2	1	5,9	0	0	63	12,6
Raczej nie	0	0	7	26,9	43	26,2	77	39,1	27	35,5	6	35,3	2	28,6	162	32,4
Trudno powiedzieć	0	0	6	23,1	24	14,6	36	18,3	16	21,1	3	17,6	1	14,3	86	17,2
Raczej tak	7	53,8	6	23,1	64	39,0	56	28,4	16	21,1	7	41,2	4	57,1	160	32,0
Zdecydowanie tak	4	30,8	2	7,7	6	3,7	10	5,1	7	9,2	0	0	0	0	29	5,8
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów wobec większości ludzi analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** pomiędzy zaufaniem wobec większości ludzi a liczbą wnuków, $\lambda^2(24)=41,96$; $p=0,01$.

Najmniejsze zaufanie wobec większości ludzi wykazują seniorzy posiadający pięcioro i więcej wnuków. Odpowiedzi łącznie „zdecydowanie nie” i „raczej nie” w grupie respondentów posiadających pięcioro wnuków udzieliło 44,0%, zaś w grupie seniorów posiadających więcej niż pięcioro wnuków 49,4%. Największy odsetek badanych deklarujących brak zdecydowania co do zaufania do ludzi jest w grupie seniorów posiadających pięcioro wnuków (24,3%) oraz posiadających jednego wnuka (20,0%) (tabela 145).

Tabela 145. Liczb wnuków, a zaufanie do większości ludzi

Zaufanie do większości ludzi	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	5	20,8	3	20,0	3	8,3	9	15,8	9	10,8	16	15,0	18	10,1	63	12,6
Raczej nie	0	0	5	33,3	9	25,0	19	33,3	28	33,7	31	29,0	70	39,3	162	32,4
Trudno powiedzieć	2	8,3	3	20,0	5	13,9	6	10,5	14	16,9	26	24,3	30	16,9	86	17,2
Raczej tak	12	50,0	3	20,0	18	50,0	20	35,1	29	34,9	29	27,1	49	27,5	160	32,0
Zdecydowanie tak	5	20,8	1	6,7	1	2,8	3	5,3	3	3,6	5	4,7	11	6,2	29	5,8
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca zaufania seniorów mieszkających na wsi do większości ludzi wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, liczba dzieci, liczba wnuków.

Wnioski

Analiza badań uogólnionego zaufania seniorów do większości ludzi wykazała, że nieco ponad jedna trzecia z nich uważa, że większości ludzi można ufać. Według, nieco ponad jednej trzeciej badanych seniorów nie należy ufać ludziom, pozostali badani nie potrafili ustosunkować się do kwestii zaufania wobec ludzi. Poziom zaufania seniorów do większości ludzi jest zróżnicowany przez zmienne niezależne.

1. Najwyższy poziom uogólnionego zaufania przejawiają mężczyźni, seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna i rozwodnik/rozwódka. Wysokie zaufanie do większości ludzi mają seniorzy mieszkający z rodziną, respondenci nieposiadający dzieci i wnuków lub posiadający od jednego do czworga dzieci i wnuków.
2. Najniższy poziom zaufania uogólnionego przejawiają badane kobiety, respondenci o stanie cywilnym wdowiec/wdowa, także ci spośród seniorów, którzy mieszkają samotnie, badani posiadający pięcioro i więcej dzieci oraz badani posiadający jednego wnuka.

Jak wskazują wyniki badań seniorzy w kwestii zaufania do większości ludzi podzielili się niemal równo na trzy grupy. Jedna trzecia badanych uważa, że można ufać ludziom, jedna trzecia seniorów uważa, że nie należy ufać większości ludzi i jedna trzecia nie ma zdania w tej kwestii. Można przypuszczać, że powyższe wyniki mają związek z informacjami medialnymi, pojawiającymi się w przestrzeni publicznej dotyczącymi potrzeby zachowania ostrożności w relacjach z innymi ludźmi (komunikaty ostrzegające osoby starsze przed próbami wyłudzeń i oszustw). Z drugiej strony, biorąc pod uwagę niebezpieczeństwa czyhające na osoby starsze fakt, że co trzeci senior twierdzi, że należy ufać większości ludzi jest niepokojący. W tym miejscu warto jeszcze raz podkreślić, że badani seniorzy to mieszkańcy wsi dla których „większość ludzi” to osoby znane, często mieszkające w sąsiedztwie, nie anonimowe i dlatego można im zaufać.

6.1.4. Ostrożność w stosunkach z innymi ludźmi

Jak zauważa Zbigniew Karpiński powołując się na Toshio Yamagishi „zaufanie i przezorność wyrastają niejako z tego samego źródła: niepewności co do tego, jak zachowają się inni ludzie, a zatem zaufanie i ostrożność rozwijają się w analogicznych okolicznościach”. Z. Karpiński analizując dalej związek między zaufaniem, a ostrożnością przytacza słowa innych badaczy Alan S. Miller i Tomoto Mitamura, i pisze „[...] nawet jeśli jestem przekonany, że większości ludzi można ufać, mogę jednocześnie myśleć, że poza tą większością jest pewna grupa osób, wobec których należy zachować ostrożność”. Konkludując, zdaniem Z. Karpińskiego „ostrożność w kontaktach z innymi

nie wyklucza co do zasady wysokiego poziomu zaufania uogólnionego⁵⁷⁶. Zaufanie uogólnione i ostrożność w kontaktach z nieznanymi stanowią dwie odrębne koncepcje, ale nie przeciwstawne. Tak, więc zaufanie nie jest przeciwieństwem ostrożności, chociaż potocznie często jest utożsamiane z naiwnością, łatwowiernością⁵⁷⁷. Ostrożność cechuje postawę nieufności, podobnie jak sceptycyzm oraz takie zachowania jak kontrola, czujność, ochrona. Ostrożność może przejawiać się w ograniczeniu kontaktów społecznych, więzi, niechęci do współpracy, niechęci dzielenia się zasobami, wchodzenia w zależność od innych ludzi. Nadmierna ostrożność może prowadzić do nieufności a ta do izolacji społecznej⁵⁷⁸.

W badaniach własnych autorka podjęła próbę uzyskania odpowiedzi seniorów na pytanie: *Czy należy być ostrożnym w stosunkach z innymi ludźmi?* Badanych proszono o wskazanie odpowiedzi określającej poziom akceptacji dla opinii mówiącej o konieczności zachowania ostrożności w kontaktach z innymi ludźmi. Zastosowano Skalę Likerta, na której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoki poziom akceptacji, „raczej tak” wysoki poziom akceptacji, „trudno powiedzieć” średni poziom akceptacji, „raczej nie” niski poziom akceptacji, „zdecydowanie nie” brak akceptacji.

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano ze względu na płeć badanych

Na podstawie wyników badań własnych nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy płcią badanych a opinią na temat ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi, $\chi^2(4)=2,98$; $p=0,56$. Większość badanych seniorów zarówno kobiet, jak i mężczyzn przejawia niski poziom akceptacji dla tej opinii. W przypadku kobiet tylko 5,1% łącznie udzieliło odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” świadczących o niskim poziomie akceptacji powyższej opinii, zaś w przypadku mężczyzn takich odpowiedzi udzieliło 5,1% respondentów (tabela 146).

---

⁵⁷⁶ Z. Karpiński (2016), *Zaufanie uogólnione a ostrożność w kontaktach z nieznanymi: porównanie wyników dwóch sondaży*, „Studia Socjologiczne” 3 (222), ss. 199-228, s. 202.

⁵⁷⁷ Z. Karpiński (2016), *Zaufanie uogólnione a ostrożność w kontaktach z nieznanymi: porównanie wyniku dwóch sondaży*, „Studia socjologiczne” 3 (222), ss. 199-228, s. 224.

⁵⁷⁸ K. Krot (2016), *Nieufny konsument-wyzwanie dla współczesnego marketingu*, *Handel Wewnętrzny* 5 (364), ss.137-148, s.139.

Tabela 146. Płeć, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	111	30,8	55	39,2	166	33,2
Raczej nie	11	3,0	8	5,7	19	3,8
Trudno powiedzieć	220	61,1	70	50,0	290	58,0
Raczej tak	14	3,8	6	4,2	20	4,0
Zdecydowanie tak	4	1,3	1	0,9	5	1,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano ze względu na wiek badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między wiekiem badanych a opinią na temat ostrożności wobec ludzi, $\chi^2(8)=17,16$; $p=0,03$. Bardzo wysoki poziom akceptacji dla tego rodzaju zachowania zadeklarowało (łącznie odpowiedzi „raczej tak”, i „zdecydowanie tak”) tylko 5,0% ogółu badanych. Z czego z grupy wiekowej 60-74 lata – 4,3% wyraziło taką opinię, z grupy wiekowej 75-89 lat- 7,8% respondentów, natomiast w grupy wiekowej >89 lat – nikt nie wyraził takiej opinii. Zdecydowanie nie zgadza się z twierdzeniem, że w stosunkach z innymi ludźmi trzeba być ostrożnym 37,0% respondentów z grupy wiekowej 60-74 lata i 19,6% z grupy wiekowej 75-89 lat. Wszyscy respondenci powyżej 89 lat udzielili odpowiedzi „trudno powiedzieć”. W świetle powyższych analiz można stwierdzić, że seniorzy, którzy uważają, że w stosunkach z innymi ludźmi nie trzeba być ostrożnym to głównie osoby w wieku od 60-74 lat (tabela 147).

Tabela 147. Wiek, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	146	37,0	20	19,6	0	0	166	33,2
Raczej nie	14	3,5	5	4,9	0	0	19	3,8
Trudno powiedzieć	218	55,2	69	67,7	3	100,0	290	58,0
Raczej tak	15	3,8	5	4,9	0	0	20	4,0
Zdecydowanie tak	2	0,5	3	2,9	0	0	5	1,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano także ze względu na stan cywilny badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między stanem cywilnym badanych a opinią na temat zachowania ostrożności wobec innych $\chi^2(12)=94,71$; $p<0,001$. Opinię tę zdecydowanie potwierdza 21,4% badanych seniorów o stanie cywilny kawaler/panna i 0,8% z grupy wdowiec/wdowa. Z pozostałych grup seniorów biorąc pod uwagę stan cywilny (rozwodnik/rozwódka; żonaty/zamężna) nikt w zdecydowany sposób nie zgodził się z tą opinią. Akceptację opinii, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym zadeklarowało 14,3% badanych z grupy kawaler/panna, 16,6% z grupy rozwodnik/rozwódka, 2,1% z grupy wdowiec/wdowa i 4,7% z grupy żonaty/zamężna. Natomiast 14,3% seniorów z grupy kawaler/panna zdecydowanie nie potwierdza tej opinii, tak samo deklaruje 41,7% z grupy rozwodnik/rozwódka, 36,7% z grupy wdowiec/wdowa i 30,3% żonaty/zamężna. Seniorzy, którzy najczęściej nie akceptowali ostrożności wobec innych to przede wszystkim respondenci o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka i wdowa/wdowiec (tabela 148).

Tabela 148. Stan cywilny, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	5	41,7	88	36,7	71	30,3	166	33,2
Raczej nie	3	21,4	0	0	12	5,0	4	1,7	19	3,8
Trudno powiedzieć	4	28,6	5	41,7	133	55,4	148	63,3	290	58,0
Raczej tak	2	14,3	2	16,6	5	2,1	11	4,7	20	4,0
Zdecydowanie tak	3	21,4	0	0	2	0,8	0	0	5	1,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano również ze względu na wykształcenie badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między wykształceniem badanych a badaną zmienną zależną, $\chi^2(20)=54,9$; $p<0,001$. Zdecydowane poparcie dla ostrożności w kontaktach z innymi ludźmi wyraziło najwięcej seniorów z

wykształceniem niepełnym podstawowym (16,7%) i z wykształceniem podstawowym (2,7%). Z pozostałych grup respondentów nikt w zdecydowany sposób nie potwierdził tej opinii. Największy odsetek respondentów potwierdzający potrzebę ostrożności w kontaktach z innymi jest w grupie badanych z wykształceniem wyższym (17,6%). Najwięcej badanych seniorów z wykształceniem zawodowym zdecydowanie nie potwierdza tej opinii (42,1%). Seniorzy, którzy w największym stopniu uważają, że w kontaktach z innymi ludźmi trzeba być ostrożnym to osoby z wykształceniem wyższym (tabela 149).

Tabela 149. Wykształcenie, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi osobami należy być ostrożnym	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	16,7	35	23,6	44	36,1	6	35,3	8	42,1	72	38,3	166	33,2
Raczej nie	0	0	2	1,4	4	3,3	0	0	0	0	13	6,9	19	3,8
Trudno powiedzieć	4	66,6	104	70,4	67	54,9	8	47,1	10	52,6	97	51,6	290	58,0
Raczej tak	0	0	3	2,0	7	5,7	3	17,6	1	5,3	6	3,2	20	4,0
Zdecydowanie tak	1	16,7	4	2,7	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano ze względu na charakter pracy wykonywanej przez badanych

Istnieje **istotna statystycznie zależność** między charakterem wykonywanej pracy badanych a opinią stwierdzającą „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”, $\chi^2(4)=13,06$; $p=0,01$. Z tą opinią zgadza się 8,7% respondentów wykonujących pracę umysłową i 3,9% badanych wykonujących pracę fizyczną (biorąc pod uwagę odpowiedzi „zdecydowania tak” i „raczej tak”). Zbliżony odsetek badanych z każdej nie zgadza się z nią (wykonujący pracę fizyczną 36,3% i pracę umysłową 39,1% (tabela 150).

Tabela 150. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi osobami należy być ostrożnym	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	123	31,9	43	37,4	166	33,2
Raczej nie	17	4,4	2	1,7	19	3,8
Trudno powiedzieć	230	59,7	60	52,2	290	58,0
Raczej tak	10	2,6	10	8,7	20	4,0
Zdecydowanie tak	5	1,4	0	0	5	1,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano ze względu na rodzaj pracy wykonywanej przez badanych

Nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności między rodzajem wykonywanej pracy a opinią na temat "w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym", $\lambda^2(16)=16,24$; $p=0,44$. Największy odsetek badanych seniorów zdecydowanie niezgadzący się z tą opinią jest wśród respondentów pracujących w handlu (48,0%). Zbliżony odsetek badanych wyrażających tę samą opinię jest wśród respondentów pracujących w handlu (41,0%). Zarówno wśród badanych seniorów pracujących w handlu i wykonujących inne zawody nikt nie zaznaczył odpowiedzi „zdecydowanie tak”, co oznacza brak akceptacji dla opinii, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym (tabela 151).

Tabela 151. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat " w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	9	34,7	25	48,0	54	29,8	46	28,2	32	41,0	166	33,2
Raczej nie	0	0	2	3,8	5	2,7	10	6,1	2	2,5	19	3,8
Trudno powiedzieć	14	53,9	23	44,2	119	65,7	98	60,1	36	46,1	290	58,0
Raczej tak	1	3,8	2	4,0	3	1,8	8	4,9	6	7,6	20	4,0
Zdecydowanie tak	2	7,6	0	0	0	0	1	0,7	2	2,8	5	1,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między sytuacją materialną badanych a opinią na temat "w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”, $\chi^2(12)=111,03$; $p<0,001$. Badani, którzy najczęściej akceptowali opinię, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym to seniorzy o złej sytuacji materialnej 17,2% i o bardzo dobrej sytuacji materialnej 21,4%. Nie akceptuje tej opinii 38,9% badanych o dobrej sytuacji materialnej i 30,7% badanych o średniej sytuacji materialnej. Seniorzy o bardzo dobrej sytuacji materialnej najczęściej zgadzają się z opinią dotyczącą ostrożności wobec innych (tabela 152).

Tabela 152. Sytuacja materialna, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	4	28,6	98	38,8	63	30,7	1	3,4	166	33,2
Raczej nie	0	0	5	2,0	12	5,9	2	6,9	19	3,8
Trudno powiedzieć	7	50,0	140	55,6	122	59,5	21	72,4	290	58,0
Raczej tak	3	21,4	9	3,6	8	3,9	0	0	20	4,0
Zdecydowanie tak	0	0	0	0	0	0	5	17,3	5	1,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między mieszkaniem samemu bądź z kimś z rodziny a opinią na temat "w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym", $\chi^2(4)=40,92$; $p<0,001$. Najwięcej seniorów z obu grup przejawia średni poziom akceptacji (kolejno 47,4% i 61,1%) stwierdzenia, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym. Bardzo wysoki i wysoki poziom akceptacji takiej opinii przejawia więcej badanych (2,6%; 4,4%) mieszkających samotnie w porównaniu do badanych mieszkających z kimś z rodziny (0,5%; 3,9%) (tabela 153).

Tabela 153. Zamieszkanie, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Zamieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	37	32,5	129	33,4	166	33,2
Raczej nie	15	13,2	4	1,0	19	3,8
Trudno powiedzieć	54	47,3	236	61,2	290	58,0
Raczej tak	5	4,4	15	3,9	20	4,0
Zdecydowanie tak	3	2,6	2	0,5	5	1,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano także ze względu na stan zdrowia badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między stanem zdrowia badanych a opinią dotyczącą potrzeby ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi, $\chi^2(12)=61,41$; $p<0,001$. Biorąc pod uwagę stan zdrowia seniorów najmniejszy odsetek badanych zdecydowanie popiera opinię, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym. Nikt z respondentów o bardzo dobrej i dobrej sytuacji zdrowotnej zdecydowanie nie popiera tej opinii, natomiast w grupie seniorów o złym stanie zdrowia 11,1% zdecydowanie popiera tę opinię, natomiast wśród seniorów o średnim stanie zdrowia twierdzenie to popiera 0,4% respondentów. Największy odsetek badanych z każdej grupy biorąc pod uwagę swój stan zdrowia przejawia średni poziom akceptacji, co do powyższego stwierdzenia (tabela 154).

Tabela 154. Stan zdrowia, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	37,5	69	35,4	84	32,2	10	27,8	166	33,2
Raczej nie	0	0	7	3,6	9	3,4	3	8,3	19	3,8
Trudno powiedzieć	3	37,5	106	54,3	162	62,1	19	52,8	290	58,0
Raczej tak	2	25,0	13	6,7	5	1,9	0	0	20	4,0
Zdecydowanie tak	0	0	0	0	1	0,4	4	11,1	5	1,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między liczbą posiadanych dzieci a opinią na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”, $\chi^2(24)=69,84$; $p<0,001$. Najmniej badanych seniorów z każdej grupy przejawia bardzo wysoki i wysoki poziom akceptacji w stosunku do zachowania ostrożności wobec innych ludzi. Średni poziom akceptacji tejże opinii deklaruje największy odsetek seniorów posiadających jedno dziecko (76,9%) i pięcioro dzieci (70,6%) (tabela 155).

Tabela 155. Liczba dzieci, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	4	30,8	4	15,5	57	34,8	65	33,0	29	38,2	5	29,4	2	28,6	166	33,2
Raczej nie	5	38,5	0	0	8	4,9	3	1,5	2	2,6	0	0	1	14,3	19	3,8
Trudno powiedzieć	3	23,0	20	76,9	91	55,5	119	60,4	42	55,3	12	70,6	3	42,9	290	58,0
Raczej tak	0	0	1	3,8	6	3,7	9	4,6	3	3,9	0	0	1	14,2	20	4,0
Zdecydowanie tak	1	7,7	1	3,8	2	1,1	1	0,5	0	0	0	0	0	0	5	1,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi analizowano również ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między liczbą posiadanych wnuków a opinią na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”, $\lambda^2(24)=58,63$; $p<0,001$. Największy odsetek seniorów deklaruje zdecydowany brak akceptacji wobec stwierdzenia, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym oraz średni poziom akceptacji tej opinii (tabela 156).

Tabela 156. Liczba wnuków, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”

W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	10	41,7	5	33,3	10	27,8	16	28,0	32	38,6	32	29,9	61	34,3	166	33,2
Raczej nie	6	25,0	0	0	1	2,8	4	7,0	3	3,6	1	0,9	4	2,2	19	3,8
Trudno powiedzieć	7	29,1	8	53,3	21	58,3	33	57,9	43	51,8	71	66,4	107	60,1	290	58,0
Raczej tak	0	0	1	6,7	3	8,3	3	5,3	5	6,0	2	1,9	6	3,4	20	4,0
Zdecydowanie tak	1	4,2	1	6,7	1	2,8	1	1,8	0	0	1	0,9	0	0	5	1,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca pytania seniorów na temat: „czy w kontaktach z innymi ludźmi trzeba być ostrożnym?” wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: wiek, stan cywilny, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, stan zdrowia, liczba dzieci, liczba wnuków.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących opinii na temat, zachowania ostrożności wobec ludzi można zauważyć, że ponad połowa próby badawczej seniorów nie potrafi ustosunkować się do problemu zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi. Ponad jedna trzecia badanych uważa, że w stosunkach z innymi ludźmi nie trzeba być ostrożnym. Tylko niewielki odsetek badanych seniorów jest zdania, że należy zachować ostrożność wobec innych ludzi. Opinie badanych seniorów na temat potrzeby zachowania ostrożności w stosunkach z innymi ludźmi są zróżnicowane przez zmienne niezależne.

1. Wraz z wiekiem badanych seniorów wzrasta poziom akceptacji wobec opinii, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym. Wysoką akceptację tego stwierdzenia przejawiają respondenci z wykształceniem wyższym, seniorzy wykonujący pracę o charakterze umysłowym, badani o bardzo dobrej i dobrej sytuacji materialnej. Im gorszy stan zdrowia badanych seniorów tym bardziej rośnie poziom akceptacji stwierdzenia, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym (lepszy stan zdrowia – mniejsza ostrożność).
2. Niższy poziom akceptacji twierdzenia, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym przejawiają seniorzy o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka i wdowiec/wdowa a także seniorzy mieszkający z kimś z rodziny, seniorzy posiadający jedno dziecko oraz ci spośród respondentów, którzy nie posiadają wnuków.

Analizując wyniki badań dotyczące potrzeby zachowania ostrożności wobec innych ludzi należy podkreślić fakt, że najwięcej badanych nie potrafiło udzielić jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie. Być może przyczyną tego stanu rzeczy była trudność interpretacji pytania, co to znaczy, że w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym. Nawet jeżeli większość badanych nie określiła swojego stanowiska co do potrzeby zachowania ostrożności i tylko niewielki odsetek badanych uważa, że należy zachować ostrożność, to zdaniem Z. Karpińskiego nie wyklucza to zaufania do innych ludzi, są to bowiem „dwie odrębne koncepcje, ale nie przeciwstawne”⁵⁷⁹.

---

⁵⁷⁹ Z. Karpiński (2016), *Zaufanie uogólnione a ostrożność w kontaktach z nieznanymi: porównanie wyników dwóch sondaży*, dz., cyt., s. 202.

6.1.5. Zaufanie do organizacji charytatywnych

Na obszarach wiejskich działają organizacje pozarządowe o zróżnicowanych formach organizacyjno-prawnych. Do najpopularniejszych i bezpośrednio powiązanych ze wsią i specyfiką pracy w rolnictwie należały, min. ochotnicze straże pożarne koła gospodyń wiejskich, organizacje producentów, rolnicze zrzeszenia branżowe oraz inne organizacje samorządu gospodarczego i zawodowego rolników, jak również typowe stowarzyszenia i fundacje⁵⁸⁰. Biorąc pod uwagę zmiany jakie zaszły na współczesnej wsi na skutek transformacji (przyływ ludności miejskiej na wieś, migracje młodszych pokoleń) można zauważyć, że niektóre z wymienionych powyżej organizacji charytatywnych przestały funkcjonować. Natomiast bardziej popularne stały się takie organizacje jak Caritas, Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy i PCK, które od lat nie zmieniły swojej formuły i są popularne zarówno w mieście, jak i na wsi.

Organizacje te, poza realizacją zadań publicznych, integrują społeczeństwo wokół wspólnych wartości i celów. Powstały z oddolnej inicjatywy społecznej, wypełniając przestrzeń pomiędzy administracją publiczną a sektorem rynkowym i realizują cele społeczne, usługi społeczne takie, których ani sektor publiczny ani rynkowy często nie realizuje, bądź zakres ich realizacji jest niedostateczny. W literaturze oprócz terminu organizacje trzeciego sektora funkcjonuje jeszcze kilka innych nazw określających ten typ organizacji: pozarządowe, charytatywne, non profit, społeczne, organizacje wolontarystyczne, organizacje obywatelskie.

Organizacje pozarządowe realizują zadania z obszaru między innymi: ochrony zdrowia, edukacji, kultury, pomocy społecznej, działalności filantropijnej, rozwoju samorządności, rozwoju gospodarki, ochrony środowiska, bezpieczeństwa publicznego itp.⁵⁸¹

„Przyczyniają się one również do budowania sieci powiązań pomiędzy obywatelami, opartych na zaufaniu, mobilizując ich przy tym do aktywności na rzecz społeczności, stanowią zatem istotny czynnik rozwoju kapitału społecznego na poziomie lokalnym”⁵⁸². Jak pokazują badania TNS Polska do najbardziej popularnych organizacji

---

⁵⁸⁰ J. Herbst (2008), *Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich*. [w:] M. Halamska (red.), *Wiejskie organizacje pozarządowe*. Warszawa, IRWiR PAN, ss., 33-76, s.35.

⁵⁸¹ E. Pawłowska (2015), *Organizacje pozarządowe a kapitał społeczny*” „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, Seria: Organizacja i Zarządzanie, ss., 167-176, s.169.

⁵⁸² E. Pawłowska (2015), *Organizacje pozarządowe a kapitał społeczny*” „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, Seria: Organizacja i Zarządzanie, ss., 167-176, s.168.

charytatywnych wśród Polaków należą: Caritas działający od 1887 roku, Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (WOŚP) założona w 1993 roku oraz Polski Czerwony Krzyż (PCK) złożony w 1919 roku.

W związku z tym, w obszarze zainteresowania autorki znalazło się również zaufanie seniorów do wyżej wymienionych organizacji charytatywnych. Należy podkreślić, że Caritas, Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy i PCK są organizacjami prężnie działającymi także w środowisku wiejskim i są znane mieszkańcom wsi. W celu poznania zaufania seniorów do organizacji charytatywnych respondentom zadano następujące pytanie: *Czy ma Pan/i zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK?* Badanych proszono o wskazanie poziomu zaufania na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoki poziom zaufania, „raczej tak” wysoki poziom zaufania, „trudno powiedzieć” średni poziom zaufania, „raczej nie” niski poziom zaufania, „zdecydowanie nie” brak zaufania.

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK analizowano ze względu na płeć badanych

Na podstawie analizy wyników badań własnych dotyczących zaufania badanych seniorów do organizacji charytatywnych zaobserwowano brak istotnej statystycznie zależności pomiędzy płcią badanych a zaufaniem do organizacji charytatywnych, $\lambda^2(4)=2,98$; $p=0,56$. Większość badanych seniorów zarówno kobiet, jak i mężczyzn przejawia wysoki poziom zaufania do organizacji charytatywnych. W przypadku badanych kobiet aż 85,6% łącznie udzieliło odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” świadczących o wysokim poziomie zaufania do organizacji charytatywnych, zaś w przypadku mężczyzn takich odpowiedzi udzieliło 82,1% respondentów (tabela 157).

Tabela 157. Płeć, a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	8	2,2	3	2,1	11	2,2
Raczej nie	16	4,4	8	5,7	24	4,8
Trudno powiedzieć	28	7,8	14	10,0	42	8,4
Raczej tak	176	48,9	57	40,7	233	46,6
Zdecydowanie tak	132	36,7	58	41,4	190	38,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano także ze względu na wiek badanych

Nie zaobserwowano istotnie statycznej zależności pomiędzy wiekiem badanych a zaufaniem do organizacji charytatywnych, $\lambda^2(8)=6,04$; $p=0,64$. Większość badanych seniorów z poszczególnych grup wiekowych przejawia wysoki poziom zaufania do organizacji charytatywnych. W przypadku seniorów w grupie wiekowej 60-74 lata 85,3% udzieliło odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”, świadczących o wysokim poziomie zaufania do organizacji charytatywnych, zaś w przypadku badanych z grupy wiekowej 75-89 lat 81,4% i wszyscy badani w wieku powyżej 89 lat udzielili takich odpowiedzi (tabela 158).

Tabela 158. Wiek, a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	9	2,3	2	2,0	0	0	11	2,2
Raczej nie	15	3,8	9	8,8	0	0	24	4,8
Trudno powiedzieć	34	8,6	8	7,8	0	0	42	8,4
Raczej tak	189	47,8	42	41,2	2	66,7	233	46,6
Zdecydowanie tak	148	37,5	41	40,2	1	33,3	190	38,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Zaobserwowano istotną statystycznie zależność pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a stanem cywilny badanych seniorów, $\lambda^2(12)=26,43$; $p=0,009$. W każdej grupie seniorów ze względu na analizowaną zmienną niezależną najwięcej było odpowiedzi świadczących o wysokim poziomie zaufania do organizacji charytatywnych (łącznie „raczej tak” i „zdecydowanie tak”). Respondenci o stanie cywilnym kawaler/panna w 92,9% wskazali na zaufanie do organizacji charytatywnych; wdowiec/wdowa 87,5%; żonaty/zamężna 82,9%; rozwodnik/rozwódka 50,0%. Na szczególną uwagę zasługują badani o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka, w tej grupie przy 50,0% odpowiedzi świadczących o wysokim zaufaniu do organizacji charytatywnych, znalazły się deklaracje świadczące o niskim zaufaniu do tych organizacji (33,3% odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie”), zaś 16,7% respondentów z tej grupy seniorów nie ma zdania w kwestii zaufania do organizacji charytatywnych (tabela 159).

Tabela 159. Stan cywilny a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	8,3	1	0,4	9	3,8	11	2,2
Raczej nie	1	7,1	3	25,0	8	3,3	12	5,1	24	4,8
Trudno powiedzieć	0	0	2	16,7	21	8,8	19	8,1	42	8,4
Raczej tak	9	64,3	3	25,0	119	49,6	102	43,6	233	46,6
Zdecydowanie tak	4	28,6	3	25,0	91	37,9	92	39,3	190	38,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano również ze względu na wykształcenie badanych

Nie zaobserwowano istotnie statycznej zależności pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a wykształceniem badanych seniorów, $\lambda^2(20)=31,12$; $p=0,054$. W każdej grupie najczęściej było odpowiedzi świadczących o wysokim poziomie zaufania do organizacji charytatywnych (łącznie „raczej tak” i „zdecydowanie tak”). Wszyscy badani z wykształceniem niepełnym podstawowym przejawiają wysoki poziom zaufania do organizacji charytatywnych, w grupie badanych z wykształceniem podstawowym znalazło się 85,8% tego rodzaju deklaracji, z wykształceniem średnim 86,0%, z wykształceniem wyższym 88,3%, wyższym zawodowym 84,2% oraz zawodowym 81,9% (tabela 160).

Tabela 160. Wykształcenie a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	1	0,7	4	3,3	2	11,8	0	0	4	2,1	11	2,2
Raczej nie	0	0	9	6,1	5	4,1	0	0	3	15,8	7	3,7	24	4,8
Trudno powiedzieć	0	0	11	7,4	8	6,6	0	0	0	0	23	12,2	42	8,4
Raczej tak	2	33,3	66	44,6	57	46,7	8	47,1	13	68,4	87	46,3	233	46,6
Zdecydowanie tak	4	66,7	61	41,2	48	39,3	7	41,2	3	15,8	67	35,6	190	38,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Zaobserwowano istotną statystycznie zależność pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a charakterem wykonywanej pracy badanych seniorów, $\lambda^2(4)=9,87$; $p=0,04$. Zaufanie do organizacji charytatywnych potwierdziło w badaniach 84,2% respondentów wykonujących pracę fizyczną i 86,1% wykonujących pracę umysłową. Nieco wyższy odsetek respondentów wykonujących pracę umysłową (8,6%) w porównaniu do badanych wykonujących pracę fizyczną (6,5%) deklaruje niski poziom zaufania do organizacji charytatywnych. W grupie seniorów pracujących fizycznie jest większy odsetek (9,4%) osób niezdeklarowanych, co do zaufania wobec organizacji charytatywnych w porównaniu do seniorów pracujących umysłowo (5,2%) (tabela 161).

Tabela 161. Charakter wykonywanej pracy a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	6	1,6	5	4,3	11	2,2
Raczej nie	19	4,9	5	4,3	24	4,8
Trudno powiedzieć	36	9,4	6	5,2	42	8,4
Raczej tak	169	43,9	64	55,7	233	46,6
Zdecydowanie tak	155	40,3	35	30,4	190	38,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano także ze względu na rodzaj wykonywanej pracy

Nie występuje istotnie statyczna zależność pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a rodzajem wykonywanej pracy badanych seniorów, $\lambda^2(16)=25,79$; $p=0,001$. Biorąc pod uwagę tę zmienną niezależną, w każdej grupie badanych stwierdzono ponad 80% odpowiedzi respondentów świadczących o wysokim poziomie zaufania do organizacji charytatywnych (edukacja 80,8%, handel 80,7%, inne 85,6%, produkcja 84,6%, usługi 85,9%) (tabela 162).

Tabela 162. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	7,7	3	5,8	2	1,1	3	1,8	1	1,3	11	2,2
Raczej nie	2	7,7	0	0	11	6,1	6	3,7	5	6,4	24	4,8
Trudno powiedzieć	1	3,8	7	13,5	13	7,2	16	9,8	5	6,4	42	8,4
Raczej tak	15	57,7	15	28,8	92	50,8	77	47,2	34	43,6	233	46,6
Zdecydowanie tak	6	23,1	27	51,9	63	34,8	61	37,4	33	42,3	190	38,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Nie stwierdzono istotnej statycznie zależności pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a sytuacją materialną badanych seniorów, $\lambda^2(12)=12,03$; $p=0,44$. Największy odsetek badanych w każdej z grup ze względu na sytuację materialną przejawia wysoki poziom zaufania do organizacji charytatywnych. W przypadku badanych z sytuacją materialną: bardzo dobra, dobra i średnia odsetek ten wynosi ponad 80% (kolejno 85,7%, 86,9%, 83,9%). W przypadku badanych o złej sytuacji materialnej odsetek badanych deklarujących wysoki poziom zaufania jest również wysoki, chociaż nieco niższy i wynosi 68,9%. W tej grupie badanych w porównaniu z innymi grupami ze względu na sytuację materialną jest największy odsetek deklarujących niski poziom zaufania (13,7%) i niezdeklarowanych (17,2%) (tabela 163).

Tabela 163. Sytuacja materialna a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas,

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	7	2,8	3	1,5	1	3,4	11	2,2
Raczej nie	1	7,1	12	4,8	8	3,9	3	10,3	24	4,8
Trudno powiedzieć	1	7,1	14	5,6	22	10,7	5	17,2	42	8,4
Raczej tak	7	50,0	120	47,6	93	45,4	13	44,8	233	46,6
Zdecydowanie tak	5	35,7	99	39,3	79	38,5	7	24,1	190	38,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Zaobserwowano istotną statystycznie zależność pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a mieszkaniem samemu bądź z kimś z rodziny a, $\lambda^2(4)=12,51$; $p=0,01$. Respondenci mieszkający z kimś z rodziny przejawiają wyższy poziom zaufania do organizacji charytatywnych w porównaniu do osób mieszkających samotnie. Wśród badanych mieszkających z kimś z rodziny 86,0% przejawia wysoki poziom zaufania, natomiast wśród mieszkających samotnie 79,8% deklaruje to zaufanie. W tej grupie w porównaniu do seniorów mieszkających z kimś z rodziny większy odsetek badanych deklarowało niski poziom zaufania (9,7%) i więcej było niezdecydowanych (10,5%) (tabela 164).

Tabela 164. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	0,9	10	2,6	11	2,2
Raczej nie	10	8,8	14	3,6	24	4,8
Trudno powiedzieć	12	10,5	30	7,8	42	8,4
Raczej tak	60	52,6	173	44,8	233	46,6
Zdecydowanie tak	31	27,2	159	41,2	190	38,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Nie występuje istotnie statyczna zależność pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a stanem zdrowia badanych seniorów, $\lambda^2(12)=14,52$; $p=0,27$. W każdej grupie seniorów największy odsetek respondentów deklarował wysoki poziom zaufania do organizacji charytatywnych; stan zdrowia seniorów bardzo dobry 87,5%; dobry 84,1%; średni 85,1% oraz zły 83,4%. Warto zauważyć, że w grupie respondentów z bardzo dobrym stanem zdrowia nikt nie zaznaczył odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „trudno powiedzieć”. W grupie seniorów deklarujących zły stan zdrowia największy

odsetek (13,9%) w porównaniu do pozostałych respondentów wykazał brak zdecydowania, co do zaufania do organizacji charytatywnych (tabela 165).

Tabela 165. Stan zdrowia a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	6	3,1	4	1,5	1	2,8	11	2,2
Raczej nie	1	12,5	13	6,7	10	3,8	0	0	24	4,8
Trudno powiedzieć	0	0	12	6,2	25	9,6	5	13,9	42	8,4
Raczej tak	6	75,0	86	44,1	121	46,4	20	55,6	233	46,6
Zdecydowanie tak	1	12,5	78	40,0	101	38,7	10	27,8	190	38,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Nie stwierdzono również istotnie statycznej zależności pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a liczbą posiadanych dzieci, $\chi^2(24)=39,06$; $p=0,03$. W każdej grupie seniorów ze względu na liczbę posiadanych dzieci największy odsetek przejawia wysoki poziom zaufania do organizacji charytatywnych. W przypadku seniorów nieposiadających dzieci 100,0% zadeklarowało wysoki poziom zaufania. W przypadku respondentów posiadających pięć i więcej dzieci nikt nie deklarował braku zaufania, ale jednocześnie w tych grupach było najwięcej respondentów niezdeklarowanych, co do zaufania do organizacji charytatywnych (pięć i więcej dzieci 23,5%; więcej niż pięć i więcej 14,3%) (tabela 166).

Tabela 166. Liczba dzieci a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	9	5,5	2	1,0	0	0	0	0	0	0	11	2,2
Raczej nie	0	0	1	3,8	4	2,4	14	7,1	5	6,6	0	0	0	0	24	4,8
Trudno powiedzieć	0	0	0	0	13	7,9	15	7,6	9	11,8	4	23,5	1	14,3	42	8,4
Raczej tak	8	61,5	19	73,1	75	45,7	91	46,2	27	35,5	9	52,9	4	57,1	233	46,6
Zdecydowanie tak	5	38,5	6	23,1	63	38,4	75	38,1	35	46,1	4	23,5	2	28,1	190	38,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych analizowano także ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Ponownie nie zaobserwowano istotnie statycznej zależności pomiędzy zaufaniem do organizacji charytatywnych a liczbą posiadanych wnuków, $\chi^2(24)=36,31$; $p=0,051$. W każdej grupie badanych ze względu na liczbę posiadanych wnuków największy odsetek seniorów przejawia wysoki poziom zaufania do organizacji charytatywnych. W przypadku respondentów nieposiadających wnuków 95,8% zadeklarowało wysoki poziom zaufania. W grupie seniorów posiadających pięcioro wnuków i w przypadku tych posiadających więcej niż pięcioro wnuków odsetek badanych potwierdzających zaufanie był bardzo zbliżony i wynosił analogicznie 84,1% i 84,2%. Nikt spośród respondentów posiadających więcej niż pięcioro wnuków oraz posiadających jednego wnuka nie deklarował zdecydowanego braku zaufania. Również nikt z badanych posiadających dwoje wnuków nie deklarował braku zaufania (nie zazaczył odpowiedzi „raczej nie” i „zdecydowanie nie”) (tabela 167).

Tabela 167. Liczba wnuków a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK

Zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	4,2	0	0	0	0	2	3,5	5	6,0	3	2,8	0	0	11	2,2
Raczej nie	0	0	2	13,3	0	0	3	5,3	4	4,8	4	3,7	11	6,2	24	4,8
Trudno powiedzieć	0	0	1	6,7	2	5,6	6	10,5	6	7,2	10	9,3	17	9,6	42	8,4
Raczej tak	16	66,7	9	60,0	20	55,6	32	56,1	41	49,4	40	37,4	75	42,1	233	46,6
Zdecydowanie tak	7	29,1	3	20,0	14	38,9	14	24,6	27	32,5	50	46,7	75	42,1	190	38,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań zaufania do organizacji charytatywnych wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, charakter wykonywanej pracy, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, liczba posiadanych dzieci.

Zaufanie do organizacji charytatywnych przejawia się w konkretnych opiniach i zachowaniach jednostki. Dla pogłębienia kwestii, stosunku respondentów oraz ich zaufania do organizacji charytatywnych zadano pytanie: *Czy uważa Pan/i działalność WOŚP, Caritas, PCK za szlachetną potrzebę?* Badanych proszono o wskazanie poziomu zaufania na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoki poziom zaufania, „raczej tak” wysoki poziom zaufania, „trudno powiedzieć” średni poziom zaufania, „raczej nie” niski poziom zaufania, „zdecydowanie nie” brak zaufania. Postawiono także pytanie: *Czy popiera Pan/i działalność tych organizacji?* Na to pytanie respondenci mogli odpowiedzieć „tak” lub „nie”, gdzie „tak” oznacza poparcie a „nie” brak poparcia dla działalności organizacji charytatywnych. Zapytano także o zaangażowanie respondentów w działalność tych instytucji (*Czy angażuje się Pan/i w działalność tych organizacji*). Respondenci mogli odpowiedzieć „tak” lub „nie”, gdzie „tak” oznacza zaangażowanie się w działalność tych organizacji a „nie” brak angażowania się w działalność organizacji charytatywnych.

Analizując pierwsze pytanie szczegółowe dotyczące zaufania seniorów do organizacji charytatywnych, poprzez wyrażenie opinii na temat, czy ich zdaniem działalność organizacji charytatywnych jest szlachetna, największy odsetek badanych

(85,0%) biorąc pod uwagę odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” uważa działalność WOŚP, Caritas i PCK za szlachetną. Najmniej badanych nie uważa działalności tych organizacji charytatywnych za szlachetną. Pozostali respondenci (8,0%) nie mają jednoznacznej opinii na ten temat (tabela 168).

Tabela 168. Czy uważa Pan/i działalność WOŚP, Caritas, PCK za szlachetną potrzebę?

Odpowiedzi	N	%
Zdecydowanie nie	11	2,0
Raczej nie	24	5,0
Trudno powiedzieć	42	8,0
Raczej tak	233	47,0
Zdecydowanie tak	190	38,0
Razem	500	100,0

Działalność organizacji charytatywnych popiera większość badanych respondentów (85,8%) (tabela 169). Zdecydowanie mniejszy odsetek badanych (39,0%) zadeklarował angażowanie się w działalność tych organizacji. Podejmując się próby interpretacji różnic w wynikach badań między poparciem dla organizacji charytatywnych (85,8%) a zaangażowaniem w ich działalność (39,0%), autorka znając środowisko wiejskie, w których były prowadzone badania przypuszcza, że niższe deklaracje zaangażowania w działalność mogą wynikać z dwóch powodów. Po pierwsze organizacje te mają charakter ogólnopolski i międzynarodowy i to pomimo poparcia dla ich działalności powoduje, że mieszkańcy wsi nie identyfikują się z nimi w sposób bezpośredni („nie są ich organizacjami”). Po drugie działalność w tych organizacjach w dużym stopniu wiąże się z filantropią finansową, co z powodu często trudnej sytuacji ekonomicznej seniorów może być przyczyną niewielkiego zaangażowania w ich działalność w porównaniu do deklaracji popierających ich działalność.

Tabela 169. Zaufanie do organizacji charytatywnych – ujęcie szczegółowe

Pytania	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Czy popiera Pan/i działalność tych organizacji?	429	85,8	71	14,2	500	100,0
Czy angażuje się Pan/i działalność tych organizacji?	195	39,0	305	61,0	500	100,0

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących zaufania badanych seniorów do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK można wysnuć następujący wniosek, że badani seniorzy obdarzają wysokim zaufaniem organizacje charytatywne WOŚP, Caritas, PCK. Ponad cztery piąte badanych seniorów obdarza zaufaniem organizacje charytatywne, tylko niewielki odsetek badanych nie darzy zaufaniem tych organizacji i niewielki odsetek nie potrafi określić swojego stosunku wobec nich. Poziom zaufania do organizacji charytatywnych jest zróżnicowany przez zmienne niezależne.

1. Najwyższy poziom zaufania do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK przejawiają głównie seniorzy mieszkający z kimś z rodziny, badani o stanie cywilnym kawaler/panna, seniorzy wykonujący prace zarówno o charakterze fizycznym, jak i umysłowym.
2. Najniższy poziom zaufania do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK przejawiają seniorzy o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka, badani wykonujący prace umysłowe, respondenci o złej sytuacji materialnej i złym stanie zdrowia, oraz seniorzy mieszkający samotnie oraz ci, którzy posiadają pięcioro i więcej dzieci.

Analizując zaufanie jako podstawę kapitału społecznego należy zwrócić uwagę na wyniki badań, które pozwalają stwierdzić, że spośród badanych obszarów zaufania seniorów, zaufanie do organizacji charytatywnych jest wysokie i porównywalne do zaufania do bliższych i dalszych członków rodziny, co zdaniem H. Mamzer dowodzi nie tylko o występowaniu kapitału społecznego, ale wręcz świadczy o jego bogactwie.

6.1.6. Zaufanie do środków masowego przekazu

Kolejnym obszarem, wobec którego badano zaufanie seniorów, były środki masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa.

Środki masowego przekazu (mass media), nazywane „masowego”, ponieważ docierają do masowego odbiorcy. Obejmują one wiele różnych form, w tym telewizję, prasę, filmy, radio, reklamę, gry komputerowe, płyty kompaktowe i Internet. Kształtują opinie publiczną, ale także wpływają na podejmowane decyzje, doświadczenia i

poglądy⁵⁸³. Media zajmują ważne miejsce w życiu każdego człowieka, gdyż stanowią komunikację z otaczającym go światem. We współczesnym świecie, przy dynamicznie rozwijających się technologiach informatycznych, mass media stwarzają szerokie możliwości nie tylko pozyskiwania informacji i kontaktu interpersonalnego, ale także zaspokajają indywidualne potrzeby jednostki w sferze kultury, rozrywki, sposobu spędzania czasu wolnego, realizacji pasji, hobby czy zainteresowań. Należy pamiętać, że mass media poza rolą opiniotwórczą pełnią także rolę wzorcotwórczą. Mogą one mieć wpływ na kształtowanie się norm społecznych, wzorców postępowania, sposobu spędzania czasu wolnego a także na relacje i zaufanie do świata⁵⁸⁴. Mają duży wpływ na światopogląd i postawy życiowe. Wszechobecność mass mediów, powoduje to, że mają one wpływ nie tylko na organizację życia zdecydowanej większości ludzi, w tym seniorów, ale prowadzą również do zmian w sferze światopoglądowej, intelektualnej, w sferze funkcjonowania w środowisku lokalnym. Mass media, szczególnie telewizja odgrywa istotną rolę w życiu seniorów. Ogólnopolskie badania pokazują, że seniorzy konsumują wolny czas głównie w sposób bierny, oglądają telewizję, czytają książki, prasę, słuchają radia i muzyki⁵⁸⁵. Czas poświęcony tym mediom kształtuje także poziom zaufania do nich.

Respondentom zadano pytanie: *Czy ufa Pan/i środkom masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa?* Badanych proszono o wskazanie poziomu zaufania do środków masowego przekazu na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoki poziom zaufania, „raczej tak” wysoki poziom zaufania, „trudno powiedzieć” średni poziom zaufania, „raczej nie” niski poziom zaufania, „zdecydowanie nie” brak zaufania.

Bardzo wysoki poziom zaufania (odpowiedź „zdecydowania tak”) i wysoki poziom zaufania (odpowiedź „raczej tak”) zadeklarowało łącznie 37,2% badanych. Średni poziom zaufania do środków masowego przekazu (odpowiedź „trudno powiedzieć”) zadeklarowało 26,8% badanych, niski poziom zaufania (odpowiedź „raczej nie”) 17,8%

---

⁵⁸³ A. Pasek (2018), *Konflikt między zaufaniem a nieufnością do informacji internetowej i pochodzącej z mediów tradycyjnych*. „Rzeszowskie Studia Socjologiczne” nr 11, ss., 116-132, s. 121.

⁵⁸⁴ B. Golińska, M. Golińska-Konecko (2010), *Telewizja (nie) znana, czyli dwa oblicza mediów*, [w:] J. Bielecki, A. Jacewicz (red.), *Edukacja z perspektywy przemian kulturowo-społecznych - wczoraj - dziś - jutro*, Wydawnictwo NWSP, Białystok, ss., 239-246, s. 245.

⁵⁸⁵ M. Omyła-Rudzka (2016), *Sposoby spędzania czasu przez seniorów*, komunikat CBOS nr 163/2016, Warszawa, 3.

i brak zaufania odpowiedź („zdecydowanie nie”) 18,2% badanych seniorów. Jak wynika z powyższych danych mass media cieszą się zaufaniem co trzeciego seniora (tabela 170).

Tabela 170. Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa – ujęcie ogólne

Czy ufa Pan/i środkom masowego przekazu; TV, radio, Internet, prasa?	Odpowiedź	
	N	%
Zdecydowanie nie	91	18,2
Raczej nie	89	17,8
Trudno powiedzieć	134	26,8
Raczej tak	153	30,6
Zdecydowanie tak	33	6,6
Razem	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa analizowano ze względu na płeć badanych

Kolejnym etapem badań było poddanie analizie statystycznej zależności między zaufaniem do środków masowego przekazu a płcią respondentów. Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między zmienną niezależną płeć badanych a zmienną zależną zaufanie do środków masowego przekazu, $\chi^2(4)=23,24$; $p<0,001$. Wysoki (odpowiedź „raczej tak”) i bardzo wysoki (odpowiedź „zdecydowanie tak”) poziom zaufania do mass mediów łącznie deklarowało 49,7% kobiet i 32,1% mężczyzn. Średni poziom zaufania (odpowiedź „trudno powiedzieć”) zadeklarował większy odsetek kobiet (29,7%) w porównaniu do mężczyzn (19,3%) (tabela 171).

Tabela 171. Płeć a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	70	19,4	37	26,4	107	21,4
Raczej nie	85	23,6	31	22,1	116	23,2
Trudno powiedzieć	107	29,7	27	19,3	134	26,8
Raczej tak	89	24,7	29	20,7	118	23,6
Zdecydowanie tak	9	2,5	16	11,4	25	5,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano ze względu na wiek badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności między zaufaniem do środków masowego przekazu a wiekiem badanych, $\lambda^2(8)=9,26$; $p=0,32$. W grupie badanych seniorów powyżej 89 roku życia zaobserwowano tylko dwa rodzaje odpowiedzi, świadczące o średnim poziomie zaufania (33,3%) i o wysokim poziomie zaufania (66,7%). W pozostałych grupach badanych (60-74; 75-89 lat) biorąc pod uwagę wiek odsetek udzielanych odpowiedzi był zbliżony (tabela 172).

Tabela 172. Wiek a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	80	20,3	27	26,5	0	0	107	21,4
Raczej nie	95	24,1	21	20,6	0	0	116	23,2
Trudno powiedzieć	102	25,8	31	30,4	1	33,3	134	26,8
Raczej tak	95	24,1	21	20,6	2	66,7	118	23,6
Zdecydowanie tak	23	5,8	2	2,0	0	0	25	5,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano także ze względu na stan cywilny badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między zaufaniem do środków masowego przekazu a stanem cywilny badanych, $\lambda^2(12)=39,63$; $p<0,001$. Łącznych odpowiedzi świadczących o wysokim i bardzo wysokim poziomie zaufania do mass mediów udzieliło 57,2% seniorów o stanie cywilnym kawaler/panna, 33,4% o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka, 28,7% o stanie cywilnym wdowiec/wdowa i 26,5% o stanie cywilnym żonaty/zamężna. W grupie respondentów o stanie cywilnym żonaty/zamężna zauważono największy odsetek (24,4%) seniorów nieufających środkom masowego przekazu oraz największy odsetek (29,9%) przejawiających niski poziom zaufania (tabela 173)

Tabela 173. Stan cywilny a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	21,4	2	16,7	45	18,8	57	24,4	107	21,4
Raczej nie	0	0	0	0	46	19,2	70	29,9	116	23,2
Trudno powiedzieć	3	21,4	6	49,9	80	33,3	45	19,2	134	26,8
Raczej tak	5	35,8	2	16,7	61	25,4	50	21,4	118	23,6
Zdecydowanie tak	3	21,4	2	16,7	8	3,3	12	5,1	25	5,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności między zaufaniem do środków masowego przekazu a wykształceniem badanych, $\chi^2(20)=22,3$; $p=0,33$. Łącznych odpowiedzi świadczących o wysokim i bardzo wysokim poziomie zaufania do mass mediów udzieliło 33,4% seniorów z wykształceniem niepełnym podstawowym, 27,7% z wykształceniem podstawowym, 30,4% ze średnim, 29,4% z wyższym, 21,1% z wyższym zawodowym oraz 28,7% z wykształceniem zawodowym. W grupie respondentów z wykształceniem niepełnym podstawowym jest największy odsetek (66,6%) w porównaniu do pozostałych grup deklarujących średni poziom zaufania (tabela 174).

Tabela 174. Wykształcenie a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	0	0	27	18,2	28	23,0	3	17,6	5	26,3	44	23,4	107	21,4
Raczej nie	0	0	42	28,4	32	26,2	5	29,4	5	26,3	32	17,0	116	23,2
Trudno powiedzieć	4	66,6	38	25,7	25	20,5	4	23,5	5	26,3	58	30,9	134	26,8
Raczej tak	1	16,7	32	21,6	29	23,8	5	29,4	4	21,1	47	25,0	118	23,6
Zdecydowanie tak	1	16,7	9	6,1	8	6,6	0	0	0	0	7	3,7	25	5,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano również ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności między zaufaniem do środków masowego przekazu a charakterem wykonywanej pracy respondentów, $\lambda^2(4)=4,87$; $p=0,3$.

Łącznych odpowiedzi świadczących o wysokim i bardzo wysokim poziomie zaufania do mass mediów udzieliło 28,4% badanych wykonujących pracę fizyczną i 29,6% wykonujących pracę umysłową. Należy zauważyć, że w jednej i drugiej grupie badanych jest wysoki odsetek seniorów deklarujących brak zaufania do środków masowego przekazu. W przypadku respondentów wykonujących pracę fizyczną jest to 20,8% a w grupie wykonujących pracę umysłową to 23,5% (tabela 175).

Tabela 175. Charakter wykonywanej pracy a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	80	20,8	27	23,5	107	21,4
Raczej nie	85	22,1	31	27	116	23,2
Trudno powiedzieć	111	28,8	23	20	134	26,8
Raczej tak	88	22,9	30	26,1	118	23,6
Zdecydowanie tak	21	5,5	4	3,5	25	5,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** między zaufaniem do środków masowego przekazu a rodzajem wykonywanej pracy, $\lambda^2(26,88)=26,88$; $p=0,043$. Wysoki poziom zaufania (odpowiedź „raczej tak”) i bardzo wysoki („zdecydowanie tak”) poziom zaufania do środków masowego przekazu zadeklarowało łącznie 36,5% seniorów pracujących w handlu, 22,0% wykonujących inne prace, 23,3% pracujących w produkcji i 41,0% pracujących w usługach. Najniższy poziom zaufania do mass mediów zadeklarowali badani pracujący w edukacji. Nikt z respondentów tej grupy nie

zadeklarował bardzo wysokiego poziomu zaufania, jednocześnie największy odsetek w tej grupie seniorów zadeklarował brak zaufania do mass mediów (38,5%) (tabela 176).

Tabela 176. Rodzaj wykonywanej pracy a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	10	38,5	10	19,2	37	20,4	34	20,9	16	20,5	107	21,4
Raczej nie	6	23,1	6	11,5	51	28,2	36	22,1	17	21,8	116	23,2
Trudno powiedzieć	4	15,4	17	32,7	45	24,9	55	33,7	13	16,7	134	26,8
Raczej tak	6	23,1	15	28,8	39	21,5	30	18,4	28	35,9	118	23,6
Zdecydowanie tak	0	0	4	7,7	9	5	8	4,9	4	5,1	25	5,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności między zaufaniem do środków masowego przekazu a sytuacją materialną, $\chi^2(12)=10,13$; $p=0,61$. Łącznych odpowiedzi świadczących o wysokim i bardzo wysokim poziomie zaufania do mass mediów udzieliło 42,9% respondentów z bardzo dobrą sytuacją materialną, 31,0% z dobrą sytuacją materialną, 25,8% z średnią sytuacją materialną i 20,7% ze złą sytuacją materialną. Odsetek pozostałych odpowiedzi w każdej z grup badanych, biorąc pod uwagę sytuację materialną jest zbliżony (tabela 177).

Tabela 177. Sytuacja materialna a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	2	14,3	48	19,0	47	22,9	10	34,5	107	21,4
Raczej nie	3	21,4	61	24,2	47	22,9	5	17,2	116	23,2
Trudno powiedzieć	3	21,4	65	25,8	58	28,3	8	27,6	134	26,8
Raczej tak	4	28,6	64	25,4	46	22,4	4	13,8	118	23,6
Zdecydowanie tak	2	14,3	14	5,6	7	3,4	2	6,9	25	5,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano także ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Zaobserwowano istotną statystycznie zależność między zaufaniem do środków masowego przekazu a zamieszkiwaniem samotnym, bądź z kimś z rodziny, $\lambda^2(4)=25,89$; $p<0,001$. Mniejsze zaufanie do środków masowego przekazu w porównaniu do badanych mieszkających samotnie przejawiają seniorzy mieszkający z kimś z rodziny. W tej grupie 24,4% respondentów zadeklarowało brak zaufania do środków masowego przekazu oraz 23,8% niski poziom zaufania. W grupie osób mieszkających samotnie 11,4% zadeklarowało brak zaufania, 21,1% niski poziom zaufania (tabela 178).

Tabela 178. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	13	11,4	94	24,4	107	21,4
Raczej nie	24	21,1	92	23,8	116	23,2
Trudno powiedzieć	50	43,9	84	21,8	134	26,8
Raczej tak	24	21,1	94	24,4	118	23,6
Zdecydowanie tak	3	2,6	22	5,7	25	5,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Nie występuje istotna statystycznie zależność między zaufaniem do środków masowego przekazu a stanem zdrowia, $\lambda^2(12)=30,05$; $p=0,003$. Warto jednak podkreślić, że niższy poziom zaufania do środków masowego przekazu przejawiali badani ze średnim i złym stanem zdrowia w porównaniu do badanych deklarujących bardzo dobry i dobry stan zdrowia. W grupach o średnim i złym stanie zdrowia w porównaniu do badanych o bardzo dobrym i dobrym stanie zdrowia największy odsetek respondentów deklarował brak zaufania (odpowiednio 21,1% i 27,8%). Jednocześnie w tych grupach największy odsetek respondentów deklarował średni poziom zaufania (odpowiednio 31,4% i 27,8%) (tabela 179).

Tabela 179. Stan zdrowia a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	1	12,5	41	21,0	55	21,1	10	27,8	107	21,4
Raczej nie	1	12,5	39	20,0	70	26,8	6	16,7	116	23,2
Trudno powiedzieć	1	12,5	41	21,1	82	31,4	10	27,8	134	26,8
Raczej tak	5	62,5	58	29,7	48	18,4	7	19,4	118	23,6
Zdecydowanie tak	0	0	16	8,2	6	2,3	3	8,3	25	5,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano także ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Zaobserwowano istotną statystycznie zależność między zaufaniem do środków masowego przekazu a liczbą posiadanych dzieci, $\chi^2(24)=43,98$; $p=0,008$. Zaufanie do środków masowego przekazu, biorąc pod uwagę (odpowiedzi „raczej tak”) świadczące o wysokim poziomie zaufania i („zdecydowanie tak”) o bardzo wysokim poziomie zaufania przejawia 69,2% badanych nieposiadających dzieci, 35,4% z dwojgiem dzieci, 21,9% z trojgiem dzieci, 21,1% z czworgiem dzieci i 42,9% posiadających więcej niż pięć dzieci. W grupie respondentów posiadających jedno dziecko i w grupie posiadających pięć dzieci żaden z respondentów nie zadeklarował bardzo wysokiego poziomu zaufania do mass mediów. W grupie respondentów posiadających więcej niż pięć dzieci nikt nie zadeklarował braku zaufania do mass mediów (tabela 180).

Tabela 180. Liczba dzieci a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	3	23,1	5	19,2	31	18,9	45	22,8	18	23,7	5	29,4	0	0	107	21,4
Raczej nie	0	0	3	11,5	43	26,2	45	22,8	19	25	3	17,6	3	42,9	116	23,2
Trudno powiedzieć	1	7,7	8	30,8	32	19,5	64	32,5	23	30,3	5	29,4	1	14,3	134	26,8
Raczej tak	7	53,8	10	38,5	51	31,1	34	17,3	10	13,2	4	23,5	2	28,6	118	23,6
Zdecydowanie tak	2	15,4	0	0	7	4,3	9	4,6	6	7,9	0	0	1	14,3	25	5,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Zaufanie seniorów do środków masowego przekazu analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności między zaufaniem do środków masowego przekazu a liczbą posiadanych wnuków, $\chi^2(24)=31,99$; $p=0,13$. Warto jednak podkreślić, że nieco wyższym poziomem zaufania obdarzają mass media respondenci nieposiadający wnuków i posiadający jednego wnuka. W tych grupach respondentów największy odsetek zadeklarował zaufanie do środków masowego przekazu. Łącząc odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” 62,5% badanych nieposiadających wnuków i 40,0% badanych posiadających jednego wnuka zadeklarowało zaufanie do mass mediów. Jednocześnie w tych grupach najmniej respondentów deklaruje brak zaufania do mass mediów (nieposiadających wnuków 16,7%, z jednym wnukiem 6,7%) (tabela 181).

Tabela 181. Liczba wnuków, a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa

Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie nie	4	16,7	1	6,7	9	25	13	22,8	16	19,3	25	23,4	39	21,9	107	21,4
Raczej nie	1	4,2	2	13,3	6	16,7	9	15,8	25	30,1	26	24,3	47	26,4	116	23,2
Trudno powiedzieć	4	16,7	6	40	7	19,4	18	31,6	19	22,9	28	26,2	52	29,2	134	26,8
Raczej tak	13	54,2	5	33,3	13	36,1	14	24,6	19	22,9	23	21,5	31	17,4	118	23,6
Zdecydowanie tak	2	8,3	1	6,7	1	2,8	3	5,3	4	4,8	5	4,7	9	5,1	25	5,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań zaufania respondentów do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa, wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, rodzaj wykonywanej pracy, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, liczba posiadanych dzieci.

Badając poziom zaufania seniorów do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa, zadano im szczegółowe pytanie: *Czy Pana/i zdaniem środki masowego przekazu przekazują prawdziwe informacje?* Odpowiedź na to pytanie badani mogli wskazać na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoki poziom zaufania, co do prawdziwości informacji; „raczej tak” wysoki poziom zaufania, co do prawdziwości informacji; „trudno powiedzieć” średni poziom zaufania; „raczej nie” niski poziom zaufania; „zdecydowanie nie” brak zaufania, co do prawdziwości informacji przekazywanych przez mass media.

Jak wskazują dane zawarte w poniższej tabeli, największy odsetek ogółu badanych (31,0%) uważa, że środki masowego przekazu przekazują prawdziwe informacje. Opinię „trudno powiedzieć”, co oznacza średnie zaufanie, co do prawdziwości informacji przekazywanych przez środki masowego przekazu wskazało 27,0% badanych. Po 18,0% seniorów zadeklarowało brak zaufania i niski poziom zaufania wobec prawdziwości informacji. Najmniejszy odsetek respondentów (7,0%) jest przekonanych o tym, że media przekazują tylko prawdziwe informacje (tabela 182).

Tabela 182. Zaufanie, co do prawdziwości informacji przekazywanych przez środki masowego przekazu

Czy Pana/i zdaniem środki masowego przekazu przekazują prawdziwe informacje?	Razem	
	N	%
Zdecydowanie nie	91	18,0
Raczej nie	89	18,0
Trudno powiedzieć	134	27,0
Raczej tak	153	31,0
Zdecydowanie tak	33	7,0
Razem	500	100,0

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących zaufania badanych seniorów do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa można zauważyć, iż seniorzy przejawiają niski poziom zaufania do środków masowego przekazu. Tylko nieco więcej niż jedna trzecia badanych obdarza zaufaniem wyróżnione media. Pozostali badani nie ufają środkom masowego przekazu bądź nie potrafią ustosunkować się wobec nich.

1. Najwyższy poziom zaufania do środków masowego przekazu deklarują głównie mężczyźni, seniorzy o stanie cywilnym kawaler, seniorzy wykonujący pracę w usługach, osoby mieszkające samotnie oraz seniorzy posiadający więcej niż pięcioro dzieci.
2. Najniższy poziom zaufania do środków masowego przekazu deklarują kobiety, seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna, seniorzy pracujący w edukacji, mieszkający z kimś z rodziny oraz respondenci mający troje i czworo wnucząt.

Odnoszą się do wyników badań dotyczących zaufania seniorów do środków masowego przekazu (TV, radio, Internet, prasa), które pokazują niski poziom zaufania do wymienionych mediów warto podkreślić, że pytania skierowane do seniorów nie dotyczyły konkretnych programów, informacji czy wiadomości prasowych. Warto również w tym momencie odnieść się do wyników badań autorów⁵⁸⁶, które dotyczyły form spędzania czasu wolnego przez seniorów. Z badań tych wynika, że większość seniorów czas wolny spędza oglądając seriale, co nie

⁵⁸⁶ M. Halicka, J. Halicki; 2002, *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*, dz.cyt. s. 207)

może budować zaufania do mass mediów a jest jedynie formą spędzania czasu wolnego.

Podsumowanie

Poniższa tabela przedstawia wyniki dotyczące poszczególnych analizowanych aspektów. Największe zaufanie badanych osób dotyczy najbliższej rodziny oraz proboszcza, zaś najniższe – do większości ludzi. Większość badanych seniorów uważa również, że działalność organizacji pozarządowych takich jak: WOŚP, Caritas oraz PCK jest szlachetna oraz potrzebna. Rozbieżne odpowiedzi dotyczą zdania badanych seniorów na temat prawdziwości informacji przekazywanych przez środki masowego przekazu (tabela 183).

Tabela 183. Opinie badanych osób dotyczące analizowanych aspektów

Zmienna	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak		Wynik testu statystycznego
	N	%	N	%	n	%	N	%	N	%	
Zaufanie do najbliższej rodziny	8	1,6	33	6,6	13	2,6	107	21,4	339	67,8	$\lambda^2(4)=776,92$; $p<0,001$
Zaufanie do dalszej rodziny	20	4	96	19,2	56	11,2	243	48,4	85	17	$\lambda^2(4)=290,26$; $p<0,001$
Zaufanie do sąsiadów	43	8,6	103	20,6	75	15	190	38	89	17,8	$\lambda^2(4)=121,04$; $p<0,001$
Zaufanie do większości ludzi	63	12,6	162	32,4	86	17,2	160	32	29	5,8	$\lambda^2(4)=140,5$; $p<0,001$
Zaufanie do proboszcza	15	3	28	5,6	58	11,6	261	52,2	138	27,6	$\lambda^2(4)=415,38$; $p<0,001$
Zaufanie do sołtysa	45	9	50	10	91	18,2	208	41,6	106	21,2	$\lambda^2(4)=173,06$; $p<0,001$
Zaufanie do radnego	84	16,8	71	14,2	103	20,6	184	36,8	58	11,6	$\lambda^2(4)=99,26$; $p<0,001$
Zaufanie do Ośrodka Pomocy Społecznej	30	6	47	9,4	193	38,6	172	34,4	58	11,6	$\lambda^2(4)=233,06$; $p<0,001$
Zaufanie do policji	39	7,8	30	6	133	26,6	218	43,6	80	16	$\lambda^2(4)=240,34$; $p<0,001$
Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	47	9,4	51	10,2	203	40,6	185	37	14	2,8	$\lambda^2(4)=304,4$; $p<0,001$
Zaufanie do Unii Europejskiej	120	24	93	18,6	126	25,2	148	29,6	13	2,6	$\lambda^2(4)=109,98$; $p<0,001$
Działalność WOŚP, Caritas oraz PCK jest szlachetna oraz potrzebna	11	2,2	24	2,8	42	8,4	233	46,6	190	38	$\lambda^2(4)=428,5$; $p<0,001$
Środki masowego przekazu przekazują prawdziwe informacje	107	21,4	116	23,2	134	26,8	118	23,6	25	5	$\lambda^2(4)=74,1$; $p<0,001$
W stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym	166	33,2	19	3,8	290	58,0	20	4,0	5	1,0	$\lambda^2(4)=624,02$; $p<0,001$

Odwołując się do założeń klasyków kapitału społecznego (min. R. Putnama, F. Fukuyamy, J. Colemana, P. Sztopmki), którzy twierdzą, że zaufanie jest fundamentem kapitału społecznego można stwierdzić, że seniorzy mieszkający w środowisku wiejskim to kategoria mieszkańców wykazująca stosunkowo duży poziom zaufania społecznego. Badani seniorzy ufają członkom bliższej i dalszej rodziny oraz sąsiadom, ufają przedstawicielom społeczności lokalnej, w tym szczególnie proboszczowi, instytucjom publicznym, przede wszystkim Policji oraz organizacjom charytatywnym. Badacze kapitału społecznego podkreślają znaczenie różnorodnych czynników kształtujących poziom zaufania, wśród których wymieniają min.: czynniki genetyczne, wiedzę, doświadczenie, cechy indywidualne jednostki, relacje rodzinne. Analiza badań własnych wykazała, że poziom zaufania zróżnicowany jest przez zmienne niezależne: wiek, płeć, stan cywilny, rodzaj wykonywanej pracy, charakter pracy, sposób zamieszkiwania, stan zdrowia, sytuacja materialna, liczba posiadanych dzieci i wnuków. Warto podkreślić, że badania obejmowały seniorów mieszkających na wsi, co szczególnie jest ważne w kontekście przemian społeczno-gospodarczych jakie dokonały się na polskiej wsi, a badani seniorzy tych przemian doświadczyli. Badani seniorzy wychowali się w czasach tradycyjnego społeczeństwa, gdzie zaufanie oparte było zdaniem A. Giddensa „na akceptacji symboli władzy ustanowionych zwyczajowo lub przez tradycję”⁵⁸⁷. Można zatem założyć, że życie w tradycyjnym społeczeństwie w naturalny sposób sprzyja budowaniu zaufania.

J. Coleman, kapitał społeczny wiąże ze stosunkami i relacjami w rodzinie, historią tych relacji. Autor uważa, że tak rozumiany kapitał społeczny wpływa na rozwój następnych pokoleń i funkcjonowanie w grupach społecznych⁵⁸⁸.

Jak już wspomniano wcześniej zaufanie odgrywa we współczesnym społeczeństwie coraz większą rolę. Jest ono postrzegane jako czynnik stymulujący rozwój pozytywnych relacji, co w obecnych czasach nacechowanych czynnikami blokującymi rozwój relacji (rozwój technologii informatycznych) zwiększa możliwości działania i aktywności społecznej. Zaufanie sprawia, że ludzie są gotowi do współpracy w celu osiągnięcia określonych celów. H. Mamzer uważa, że „zaufanie staje się podstawą do angażowania się w relacje z innymi podmiotami,

---

⁵⁸⁷ A. Giddens (2009), *Europa w epoce globalnej*, dz.cyt. s. 13.

⁵⁸⁸ A. Radziewicz-Winnicki (2009), *Ideologia a partycypacja społeczna...* dz. cyt. s.19.

uczestniczącymi w życiu społeczności, co stanowi o bogactwie kapitału społecznego”⁵⁸⁹.

Poziom zaufania seniorów mieszkających na wsi w świetle badań własnych pokazuje, że są oni ważną grupą społeczną, która może stanowić fundament odbudowania relacji w społeczności lokalnej.

6.2. Sieć kontaktów z rodziną i środowiskiem

Zjawisko starzenia się ludności jest procesem demograficznym, który prowadzi do zasadniczej zmiany proporcji między ludźmi młodymi i starymi. Liczba młodych, mających zastąpić osoby w wieku produkcyjnym będzie maleć, natomiast liczba starych, wymagających wsparcia i opieki rosnąć. Proces demograficznego starzenia przyczynia się do zmian proporcji pomiędzy różnymi grupami wieku w rodzinie. Kolejnym obserwowalnym zjawiskiem procesu demograficznego jest spadek dzietności w rodzinach, co może skutkować zerwaniem łańcucha pomocy w rodzinie. Zmniejsza się liczba dzieci a wzrasta liczba osób starych. Wraz ze spadkiem urodzeń zmniejsza się sieć rodzinna ludzi starych, mają oni coraz mniej dzieci, wnuków, krewnych, powinowatych⁵⁹⁰. Osoby bezdzietne stare pozbawione będą wsparcia ze strony młodszych pokoleń w ramach rodziny⁵⁹¹.

Proces demograficznego starzenia się społeczeństwa niesie negatywne skutki zarówno dla rodziny, jak i dla środowiska lokalnego. Środowisko lokalne zatem jako miejsce życia i funkcjonowania człowieka starego powinno nadszalać za jego potrzebami i oczekiwaniami, odpowiadać na wyzwanie jaką jest zmiana struktury rodzin. Jest to ważny aspekt istotny w kontekście wzajemnej pomocy, której nie jest w stanie zapewnić zmniejszająca się liczba młodych członków rodziny, zgodnie z zasadą pomocniczości, która mówi, iż w pierwszej kolejności należy wykorzystać potencjał rodzin (bliższej i dalszej rodziny), następnie środowiska sąsiedzkiego, grup nieformalnych, organizacji pozarządowych, a dopiero w dalszej kolejności powinno się starać o wsparcie

---

⁵⁸⁹ H. Mamzer (2008) Zaufanie a bezpieczeństwo ontologiczne... dz.cyt. s.33.

⁵⁹⁰ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska (2006), *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa, s. 243.

⁵⁹¹ Ł. Krzyżowski (2011), *Kultura opieki rodzinnej w Polsce. Analiza oczekiwań społecznych i praktyk kulturowych w obrębie trzech generacji: dziadków, dorosłych dzieci i wnuków*, [w:] J. Mucha, Ł. Krzyżowski (red.), *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostki*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2011, ss., 227-300, s.277.

instytucjonalne⁵⁹². W świetle tej teorii istotne znaczenie dla człowieka starego odgrywają sieci kontaktów z rodziną i środowiskiem lokalnym i na tych środowiskach w praktyce należy się skupić. Jak zauważa Beata Tobiasz-Adamczyk „sieci relacji społecznych osób starszych muszą być rozpatrywane [...] jako konsekwencja wcześniejszych konstelacji relacji społecznych, które niezmiennie utrzymywane są nadal lub których częściowe lub całkowicie zerwanie następuje w konsekwencji osiągnięcia wieku starszego”⁵⁹³.

P. Bourdieu i L. Wacquant twierdzą, że kapitał społeczny to „suma zasobów, aktualnych i potencjalnych, do których osoba lub grupa zdobywa dostęp dzięki posiadaniu trwałej sieci relacji społecznych”⁵⁹⁴. Sieci i więzi społeczne z rodziną, z przyjaciółmi, z sąsiadami, ze znajomymi, z członkami wspólnoty religijnej, z członkami organizacji, stanowią szczególnie rodzaj zasobu, którymi dysponują seniorzy, mają znaczenie nie tylko dla samej rodziny, ale również dla społeczności lokalnej. Alejandro Portes uważa, w ramach koncepcji kapitału społecznego należy dostrzec jego źródła i zasoby. Takimi źródłami kapitału społecznego są bliższa i dalsza rodzina, ale także sieci pozarodzinne⁵⁹⁵. Tacy autorzy jak P. Bourdieu, L. Wacquant, J. Coleman odwołują się w swoich pracach do rodziny jako źródła kapitału społecznego, a R.D. Putnam wręcz uważa, że „najbardziej fundamentalną formą kapitału społecznego jest rodzina”⁵⁹⁶. To właśnie rodzina jest źródłem zasobów, w której kształtuje się jednostka i jej kapitał. Rodzina wprowadza w cenione społecznie wartości, takie jak: zaufanie, otwartość, zaangażowanie, wrażliwość na drugiego człowieka, wartości kulturowe, religijne, bezpieczeństwo osobiste. Zasoby kapitału społecznego rodziny są wykorzystywane w obszarze przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, izolacji seniorów. Seniorzy tworzą kapitał społeczny rodziny poprzez przekazywanie wielu wartości, zaufania, doświadczenia, wiedzy, zaangażowania, wsparcia i opieki nad młodszymi członkami rodziny. Tak rozumiany rodzinny kapitał społeczny powstaje i rozwija się dzięki relacjom

---

⁵⁹² A. Zawada (2010), *Ekskluzja społeczna seniorów wyzwaniem dla lokalnej polityki społecznej i pracy socjalnej*, [w:] D. Kałuża, P. Szukalski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, ss., 123-140, s.133-134.

⁵⁹³ B. Tobiasz-Adamczyk (2011), *Wsparcie społeczne, sieci a nierówności w stanie zdrowia w wieku starszym na przykładzie umieralności i jakości życia uwarunkowanej stanem zdrowia*, Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie, tom IX, nr 2, ss.:119-126, s. 120.

⁵⁹⁴ P. Bourdieu, L. Wacquant (1992), s. 119, za: K. Growiec (2009), *Związek między sieciami społecznymi a zaufaniem społecznym – mechanizm wzajemnego wzmacniania*. „Psychologia Społeczna” tom 4, 1-2 (10), ss., 55-66, s. 56.

⁵⁹⁵ A. Portes (1998), *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, Annual Review of Sociology, 24, ss.: 1–24, s.10.

⁵⁹⁶ R.D. Putnam (1995), *Bowling alone: America's declining social capital*, Journal of Democracy, 6 (1), ss.: 65–78, s 73.

między członkami rodziny, opartymi na wzajemności i zaufaniu, na solidarności międzypokoleniowej.

Jak zauważa Urszula Abłażewicz-Górnicka poziom kapitału społecznego w kontekście więzi rodzinnych jest wyznaczany między innymi poprzez „zakres (rozpiętość) sieci kontaktów rodzinnych oraz częstotliwość kontaktów; potencjał (gotowość udzielenia) wsparcia społecznego ze strony członków rodziny”⁵⁹⁷. B. Tobiasz-Adamczyk twierdzi, że „dynamika charakteryzująca zmiany w wieku starszym częściej dotyczy „strat” w obrębie istniejących sieci, rzadziej budowania nowych”⁵⁹⁸. Straty te wynikają ze śmierci współmałżonka/i dzieci, krewnych, przyjaciół, współpracowników, znajomych, sąsiadów. W związku z powyższym seniorzy poszukują nowych relacji i budują nowe sieci oparte (nie na rodzinie), ale na znajomych, członkach organizacji, do których należą, osób znaczących w środowisku lokalnym, we wspólnotach religijnych. Dlatego też badając sieć kontaktów seniorów z rodziną i środowiskiem pytano o:

- częstość kontaktów z rodziną, znajomymi i przyjaciółmi,
  - częstość kontaktów z osobami z tego samego Kościoła,
  - częstość kontaktów z członkami organizacji, do której należą,
  - ocenę relacji z rodziną i z przyjaciółmi,
- oraz o to, czy:
- seniorzy mogą liczyć na rodzinę,
  - rodzina może liczyć na pomoc seniorów.

Analizę sieci kontaktów badanych seniorów, z rodziną i przyjaciółmi rozpoczęto od analiz odpowiedzi respondentów na pytanie: *Jak często spotyka się Pan/i z rodziną?; Jak często spotyka się Pan/i z przyjaciółmi?; Jak często spotyka się Pan/i ze znajomymi?; Jak często spotyka się Pan/i z osobami z tego samego Kościoła?; Jak często spotyka się Pan/i z członkami organizacji, do której Pan/i należy?* Badanych proszono o wskazanie odpowiedzi na pięciostopniowej Skali Likerta:” bardzo często”, „często”, „rzadko”, „bardzo rzadko”, „nie spotykam się”.

---

⁵⁹⁷ U. Abłażewicz-Górnicka (2018), *Rodzina a kapitał społeczny. Wybrane problemy teoretyczne i badawcze*, *Opuscula Sociologica* 1/2018 (23), ss.: 17-24, s. 20.

⁵⁹⁸ B. Tobiasz-Adamczyk (2011), *Wsparcie społeczne, sieci a nierówności w stanie zdrowia w wieku starszym na przykładzie umieralności i jakości życia uwarunkowanej stanem zdrowia*, *Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie*, tom IX, nr 2, ss.:119-126, s. 120.

6.2.1. Częstość kontaktów seniorów z rodziną

W ramach analizy kapitału społecznego badanych seniorów ze środowiska wiejskiego w aspekcie sieci kontaktów z rodziną i środowiskiem zapytano respondentów w pierwszej kolejności o częstość kontaktów z rodziną.

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na płeć badanych

Wyniki badań ukazują występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a płcią badanych seniorów, $\lambda^2(4)=30$; $p<0,001$. Zdecydowanie więcej kobiet (41,9%), w porównaniu do mężczyzn (30,0%) nie spotyka się z rodziną. Zarówno kobiety jak i mężczyźni zadeklarowali, że spotykają się z rodziną bardzo rzadko (odpowiednio kobiety 43,3%, mężczyźni 44,3%). Bardzo częste kontakty (spotykane się) z rodziną zadeklarowało więcej mężczyzn 3,6% niż kobiet 0,6% (tabela 184).

Tabela 184. Płeć, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	2	0,6	5	3,6	7	1,4
Często	5	1,4	14	10,0	19	3,8
Rzadko	46	12,8	17	12,1	63	12,6
Bardzo rzadko	156	43,3	62	44,3	218	43,6
Nie spotykam się	151	41,9	42	30,0	193	38,6
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano także ze względu na wiek badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a wiekiem badanych seniorów, $\lambda^2(8)=19,89$; $p<0,001$. Największy odsetek (42,3%) badanych seniorów, którzy nie spotykają się z rodziną jest w grupie wiekowej 60-74 lata. Natomiast najmniejszy odsetek respondentów (24,5%) niespotykających się z rodziną jest w grupie wiekowej 75-89 lat. W tej grupie wiekowej jest jednocześnie najwięcej badanych (5,9%) którzy zadeklarowali bardzo częste kontakty z rodziną. Warto

podkreślić, że w najstarszej grupie wiekowej seniorów pojawiły się tylko odpowiedzi „bardzo rzadko” (66,7%) i „nie spotykam się” (33,3%) (tabela 185).

Tabela 185. Wiek, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	0,3	6	5,9	0	0	7	1,4
Często	14	3,5	5	4,9	0	0	19	3,8
Rzadko	52	13,1	11	10,8	0	0	63	12,6
Bardzo rzadko	161	40,8	55	53,9	2	66,7	218	43,6
Nie spotykam się	167	42,3	25	24,5	1	33,3	193	38,6
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Kolejny raz zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a stanem cywilnym badanych seniorów, $\lambda^2(12)=71,29$; $p<0,001$. Największy odsetek badanych seniorów (40,0%), którzy nie spotykają się z rodziną jest w grupie wdowiec/wdowa. Najczęściej natomiast spotykają się z rodziną respondenci o stanie cywilnym kawaler/panna, w tej grupie 21,4% respondentów zadeklarowało bardzo częste kontakty i 14,3% częste kontakty z rodziną. W grupie respondentów o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka nikt nie zadeklarował bardzo częstych i częstych kontaktów z rodziną. Najwięcej badanych z tej grupy (66,7%) zadeklarowało bardzo rzadkie kontakty z rodziną (tabela 186).

Tabela 186. Stan cywilny, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	3	21,4	0	0	2	0,8	2	0,9	7	1,4
Często	2	14,3	0	0	0	0	17	7,3	19	3,8
Rzadko	2	14,3	3	25,0	32	13,4	26	11,1	63	12,6
Bardzo rzadko	3	21,4	8	66,7	110	45,8	97	41,5	218	43,6
Nie spotykam się	4	28,6	1	8,3	96	40,0	92	39,2	193	38,6
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Stwierdzono występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a wykształceniem badanych seniorów, $\chi^2(8)=17,16$; $p=0,03$. Największy odsetek respondentów (47,1%) deklarujących brak kontaktów z rodziną znajduje się w grupie badanych z wykształceniem wyższym. Taki sam odsetek w tej grupie badanych (47,1%) zadeklarował bardzo rzadkie kontakty z rodziną, pozostali badani seniorzy z tej grupy (5,9%) deklarowali rzadkie kontakty z rodziną. Żaden z badanych seniorów z wykształceniem wyższym nie zadeklarował bardzo częstych i częstych kontaktów z rodziną. Najczęstsze kontakty z rodziną zadeklarowali badani z wykształceniem podstawowym („bardzo często” 2,0% i „często” 6,1%) (tabela 187).

Tabela 187. Wykształcenie, a częstość spotykania się ich z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Wykształcenie											Razem		
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	16,7	3	2,0	0	0	0	0	0	0	3	1,6	7	1,4
Często	0	0	9	6,1	2	1,6	0	0	2	10,5	6	3,2	19	3,8
Rzadko	0	0	22	14,9	13	10,7	1	5,9	1	5,3	26	13,8	63	12,6
Bardzo rzadko	5	83,3	65	43,9	55	45,1	8	47,0	11	57,9	74	39,4	218	43,6
Nie spotykam się	0	0	49	33,1	52	42,6	8	47,1	5	26,3	79	42	193	38,6
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności między częstością spotykania się z rodziną a charakterem wykonywanej pracy, $\lambda^2(16)=16,24$; $p=0,44$. Bardzo często z rodziną spotyka się zaledwie 1,4% badanych seniorów biorąc pod uwagę zmienną niezależną charakter wykonywanej pracy, w tym 1,3% wykonujących pracę fizyczną i 1,7% wykonujących pracę umysłową. Największy odsetek respondentów, biorąc pod uwagę charakter wykonywanej pracy z rodziną spotyka się bardzo rzadko – 43,6% respondentów pracujących fizycznie i 43,5% pracujących umysłowo (tabela 188).

Tabela 188. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się ich z rodziną

Częstość spotykania się ich z rodziną	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	5	1,3	2	1,7	7	1,4
Często	15	3,9	4	3,5	19	3,8
Rzadko	48	12,5	15	13,0	63	12,6
Bardzo rzadko	168	43,6	50	43,5	218	43,6
Nie spotykam się	149	38,7	44	38,3	193	38,6
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy

Zauważono **istotną statystycznie zależność** pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a rodzajem wykonywanej pracy badanych seniorów, $\lambda^2(16)=30,44$; $p=0,02$. Największy odsetek respondentów, którzy nie spotykają się z rodziną jest w grupie pracujących w usługach (46,2%) oraz w grupie wykonujących inne prace (44,8%). Wśród respondentów pracujących w handlu nikt nie zaznaczył odpowiedzi „bardzo często” i „często”, w tej grupie najwięcej respondentów (59,6%) zadeklarowało bardzo rzadkie kontakty z rodziną. Najczęstsze kontakty z rodziną zadeklarowali seniorzy pracujący na produkcji („bardzo często” 3,1% i „często” 1,8%) (tabela 189).

Tabela 189. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	0	0	0	0	5	3,1	2	2,6	7	1,7
Często	1	3,8	0	0	9	5,0	3	1,8	6	7,7	19	3,8
Rzadko	3	11,5	5	9,6	23	12,7	25	15,3	7	9,0	63	12,6
Bardzo rzadko	13	50,0	31	59,6	68	37,6	79	48,5	27	34,5	218	43,6
Nie spotykam się	9	34,7	16	30,8	81	44,7	51	31,3	36	46,2	193	38,6
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano również ze względu na sytuację materialną badanych

Zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a sytuacją materialną badanych seniorów, $\lambda^2(12)=48,32$; $p<0,001$. Respondenci najczęściej spotykający się z rodziną to seniorzy o złej sytuacji materialnej. Bardzo częste kontakty zadeklarowało 13,8% z tej grupy badanych i 3,4% częste kontakty. Seniorzy o bardzo dobrej sytuacji materialnej nie zadeklarowali ani „bardzo częstych” ani „częstych” kontaktów z rodziną (tabela 190).

Tabela 190. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	1	0,4	2	1,0	4	13,8	7	1,4
Często	0	0	16	6,3	2	1,0	1	3,4	19	3,8
Rzadko	2	14,3	26	10,4	29	14,1	6	20,7	63	12,6
Bardzo rzadko	7	50,0	112	44,4	91	44,4	8	27,6	218	43,6
Nie spotykam się	5	35,7	97	38,5	81	39,5	10	34,5	193	38,6
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Nie występuje istotna statystycznie zależność pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a zamieszkiwaniem samemu bądź z kimś z rodziny. Biorąc pod uwagę sposób zamieszkiwania respondentów, w każdej grupie badanych jest najmniejszy odsetek

deklarujących bardzo częste kontakty z rodziną (mieszkający samotnie -1,8%, z kimś z rodziny – 1,3%. Jednocześnie w każdej z tych grup respondentów jest największy odsetek deklarujących bardzo rzadkie spotkanie się z rodziną (43,8%; 43,5%) (tabela 191).

Tabela 191. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotkania się z rodziną

Częstość spotkania się z rodziną	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	2	1,8	5	1,3	7	1,4
Często	4	3,6	15	3,9	19	3,8
Rzadko	14	12,3	49	12,7	63	12,6
Bardzo rzadko	50	43,8	168	43,5	218	43,6
Nie spotykam się	44	38,5	149	38,6	193	38,6
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Częstość spotkania się seniorów z rodziną analizowano także ze względu na stan zdrowia badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotkania się z rodziną a stanem zdrowia badanych.

Biorąc pod uwagę stan zdrowia w grupie respondentów, którzy oceniali swoje zdrowie jako bardzo dobre, nikt nie zadeklarował, że z rodziną spotyka się „bardzo często” i „często”. Największy odsetek deklarujący bardzo częste i częste spotkania z rodziną jest wśród badanych o złym stanie zdrowia (odpowiednio 2,7% i 5,4%). Największy odsetek respondentów w każdej grupie biorąc pod uwagę stan zdrowia zadeklarował bardzo rzadkie kontakty z rodziną (tabela 192).

Tabela 192. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	2	1,0	4	1,5	1	2,7	7	1,4
Często	0	0	7	3,5	10	3,8	2	5,4	19	3,8
Rzadko	1	12,0	24	12,3	32	12,2	6	16,6	63	12,6
Bardzo rzadko	4	50,0	85	43,5	113	43,2	16	44,4	218	43,6
Nie spotykam się	3	38,0	77	39,7	102	39,3	11	30,9	193	38,6
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Zauważono istotną statystycznie zależność pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a liczbą posiadanych dzieci, $\chi^2(24)=58,04$; $p<0,001$. Najrzadsze kontakty z rodziną, co wydaje się dziwne, zadeklarowali seniorzy posiadający więcej niż pięcioro dzieci. W tej grupie respondentów aż 85,7% nie spotyka się z rodziną a 14,3% rzadko się spotyka z rodziną. Z tej grupy badanych i z grupy badanych posiadających pięcioro dzieci nikt nie zadeklarował odpowiedzi „bardzo często” i „często”. Najczęstsze kontakty z rodziną zadeklarowali badani nieposiadający dzieci (tabela 193).

Tabela 193. Liczba posiadanych dzieci, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Liczba dzieci														Razem			
	0		1		2		3		4		5		>5					
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
Bardzo często	2	15,3	1	3,8	2	1,3	2	1,0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1,4
Często	1	7,7	0	0	3	1,8	12	6,1	3	3,9	0	0	0	0	0	0	19	3,8
Rzadko	6	46,2	4	15,4	20	12,2	19	9,6	11	14,6	2	11,8	1	14,3	63	12,6		
Bardzo rzadko	2	15,4	10	38,5	76	46,3	84	42,6	34	44,7	12	70,6	0	0	218	43,6		
Nie spotykam się	2	15,4	11	42,3	63	38,4	80	40,7	28	36,8	3	17,6	6	85,7	193	38,6		
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0		

Częstość spotykania się seniorów z rodziną analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Pomiędzy częstością spotykania się z rodziną a liczbą posiadanych wnuków, stwierdzono **występowanie istotnej statystycznie zależności**, $\chi^2(24)=44,6$; $p=0,006$. Największy odsetek badanych, którzy nie spotykają się z rodziną jest w grupie seniorów posiadających pięcioro wnucząt (47,7%) i w grupie posiadających czworo wnucząt (41,0%), co również może dziwić. Najczęstsze kontakty z rodziną zadeklarowali seniorzy nieposiadający wnuków, bardzo częste kontakty zadeklarowało 8,3% i częste 4,2% badanych nieposiadających wnuków. W tej grupie badanych jest również najmniejszy odsetek respondentów (20,8%) niespotykających się z rodziną (tabela 194).

Tabela 194. Liczba posiadanych wnuków, a częstość spotykania się z rodziną

Częstość spotykania się z rodziną	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	2	8,3	0	0	1	2,8	1	1,9	2	2,4	1	0,9	0	0	7	1,4
Często	1	4,2	0	0	0	0	0	0	2	2,4	6	5,6	10	5,6	19	3,8
Rzadko	9	37,5	3	20,0	7	19,4	5	8,9	10	12,0	10	9,4	19	10,7	63	12,6
Bardzo rzadko	7	29,2	6	40,0	15	41,7	30	52,7	35	42,2	39	36,4	86	48,3	218	43,6
Nie spotykam się	5	20,8	6	40,0	13	36,1	21	36,5	34	41,0	51	47,7	63	35,4	193	38,6
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca częstości spotykania się z rodziną wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, sytuacja materialna, liczba dzieci, liczba wnuków.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących częstości spotykania się z rodziną można zauważyć, iż niemal połowa badanych bardzo rzadko spotyka się ze swoją rodziną. Zastanawiające jest to, że dwie piąte badanych seniorów deklaruje, iż nie spotyka się z rodziną wcale. Najmniej respondentów deklarowało częste i bardzo częste spotykanie się z rodziną. Częstość spotykania się z rodziną jest zróżnicowana przez zmienne niezależne.

1. Częściej z rodziną spotykają się mężczyźni niż kobiety, respondenci o stanie cywilnym kawaler/panna, seniorzy pracujący w produkcji i posiadający złą sytuację materialną. Częstsze kontakty deklarowali starsi respondenci i osoby z wykształceniem podstawowym, oraz nieposiadający dzieci i nieposiadający wnuków.
2. Rzadsze kontakty z rodziną deklarowały kobiety, młodszy seniorzy, seniorzy o stanie cywilnym wdowiec/wdowa, z wykształceniem wyższym, seniorzy pracujący w usługach i osoby posiadające pięcioro dzieci i posiadający pięcioro wnuków.

Należy podkreślić, że w pytaniu o częstość spotykania się z rodziną nie pytano o ilość spotkań w określonym czasie, lecz chodziło tutaj o subiektywne odczucie badanych, co do własnego postrzegania częstości spotykania się z rodziną. Wyniki badań dotyczące tego elementu kapitału społecznego (częstości spotykania się seniorów z rodziną) wydają się być bardzo zaskakujące ze względu na deklarację rzadkich spotkań z rodziną lub ich braku przy jednocześnie wysokim zaufaniu do członków rodziny jakie deklarowali badani seniorzy. Podejmując się próby interpretacji, nie sposób kolejny raz nie podnieść faktu, że badani seniorzy są mieszkańcami wsi i zaakcentować zmian, jakie zaszły w strukturze rodziny wiejskiej. Badani seniorzy wychowywali się w rodzinach wielopokoleniowych, z tradycjami, utrzymując codzienne kontakty z rodziną (z rodzicami, dziećmi, dziadkami). Obecny model rodziny jest przeciwieństwem rodziny, w której wzrastali i wychowywali się seniorzy, dominują rodziny jedno i dwupokoleniowe. Można zatem przypuszczać, że określenie „częstości spotykania się z rodziną” jest bardzo indywidualne i oceniane w kontekście częstości spotykania się z rodziną w okresie ich młodości, kiedy to spotkania z rodziną były codziennością. Być może do rzadkich spotkań z rodziną przyczynia się odległość zamieszkiwania (dzieci często mieszkają w mieście). Powyższe przyczyny mogą powodować, że badani seniorzy odczuwają brak kontaktów z najbliższymi, ale jednocześnie darzą ich wysokim zaufaniem.

6.2.2. Ocena relacji seniorów z rodziną

Współczesne modele funkcjonowania rodziny, oparte są na myśleniu systemowym, które preferują opisywanie rodziny w kategoriach cech wynikających z działania systemu jako całości. Rodzina jako system, „całość” jest nadrzędna nad zachowaniami pojedynczych członków rodziny. W rodzinie jako „systemie” ważna jest struktura relacji pomiędzy wszystkimi jej członkami, oraz utrwalone wzorce interakcji w rodzinie. Wzorce te mają charakter unikalny, charakterystyczny dla każdej rodziny, wynikający z przyjętych i akceptowanych przez jej członków zasad spójności, elastyczności i otwartości w obszarze komunikowania się i relacji. Wzorce ukształtowane na wzajemnym zaufaniu i akceptacji, dające poczucie dostępności do każdego z członków rodziny przeciwdziałają osamotnieniu i dają poczucie bycia ważnym w rodzinie i poczucie wsparcia społecznego⁵⁹⁹, rozumianego jako „dostępność relacji, dzięki którym zaspokajane są podstawowe interpersonalne potrzeby człowieka”⁶⁰⁰. Zdaniem Heleny Sęk najkorzystniejsza sytuacja dla wsparcia jest wewnątrz rodziny, grupy przyjaciół, to znaczy w związkach naturalnych⁶⁰¹. Środowisko rodzinne może jednak nie stanowić źródła wsparcia dla swoich członków, ale może przyczyniać się do poczucia samotności. Samotnym można czuć się żyjąc w rodzinie, wśród swoich bliskich. „Poczucie osamotnienia występuje niezależnie od faktycznej ilości kontaktów interpersonalnych, gdyż jest subiektywną oceną odnoszącą się do oczekiwań i satysfakcji jednostki z częstości i bliskości w kontaktach”⁶⁰².

W badaniach własnych autorka podjęła próbę uzyskania odpowiedzi od respondentów na pytanie: *Jak Pan/i ocenia swoje relacje z rodziną?* Badanych proszono o wskazanie odpowiedzi określającej ocenę relacji z rodziną, na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „bardzo dobre” oznaczało bardzo wysoką ocenę relacji z

---

⁵⁹⁹ Por. M. Plopa, (2005), *Psychologia rodziny*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków, s. 59-62; A. Margasiński (2006), *Rodzina w Modelu Kołowymi FACES IV Davida H. Olsona*, „Nowiny Psychologiczne”, nr 4, ss. 69-89.

⁶⁰⁰ H. Sęk, R. Cieślak (2004), *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, [w:] H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, ss., 11-28, s. 12.

⁶⁰¹ H. Sęk (2003), *Wsparcie społeczne jako kategoria zasobów i wieloznaczne funkcje wsparcia*, [w:] Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik (red.), *Zasoby osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu jednostki*, Wydawnictwo UN, Łódź, ss. 17-32, s. 18.

⁶⁰² K. Kaleta, J. Mróz (2013), *Struktura relacji w rodzinie pochodzenia a poczucie wsparcia i osamotnienia*, „Artykuły” nr 35, ss. 87-104, s. 88.

rodziną, „dobre” wysoką ocenę relacji z rodziną, „ani dobre, ani złe” średnią ocenę relacji z rodziną, „złe” niską ocenę relacji, „bardzo złe” bardzo niską ocenę relacji z rodziną.

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na płeć badanych

Wyniki badań ukazują występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy oceną relacji z rodziną a płcią badanych seniorów, $\chi^2(4)=12,05$; $p=0,02$. Większy procent badanych kobiet (35,2%) w porównaniu do badanych mężczyzn (25,0%) ocenił relacje z rodziną jako bardzo złe, co świadczy o bardzo niskim poziomie tych relacji. Nieco większy odsetek badanych mężczyzn (56,4%) w porównaniu do badanych kobiet (54,5%) ocenił relacje z rodziną jako złe, co świadczy o niskim poziomie relacji z rodziną. Bardzo wysoką i wysoką ocenę relacji z rodziną łącznie wskazało 0,9% badanych kobiet i 4,3% badanych mężczyzn (tabela 195).

Tabela 195. Płeć, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobre	1	0,3	2	1,4	3	0,6
Dobre	2	0,6	4	2,9	6	1,2
Ani dobre, ani złe	34	9,5	20	14,3	54	10,8
Złe	196	54,4	79	56,4	275	55,0
Bardzo złe	127	35,2	35	25,0	162	32,4
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano także ze względu na wiek badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności między oceną relacji z rodziną a wiekiem badanych, $\chi^2(8)=9,26$; $p=0,32$. W grupie badanych seniorów powyżej 89 roku życia zaobserwowano tylko dwa rodzaje odpowiedzi, świadczące o złej (66,7%) i bardzo złej ocenie relacji z rodziną (33,3%). W pozostałych grupach badanych seniorów biorąc pod uwagę wiek ocena relacji z rodziną jest również bardzo negatywna (tabela 196).

Tabela 196. Wiek a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobre	2	0,5	1	1,0	0	0	3	0,6
Dobre	5	1,3	1	1,0	0	0	6	1,2
Ani dobre ani złe	43	10,9	11	10,8	0	0	54	10,8
Złe	217	54,9	56	54,9	2	66,7	275	55,0
Bardzo złe	128	32,4	33	32,3	1	33,3	162	32,4
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Zauważono **istotną statystycznie zależność** pomiędzy oceną relacji z rodziną a stanem cywilnym badanych seniorów, $\chi^2(12)=145,66$; $p<0,001$. Nisko ocenili relacje z rodziną seniorzy głównie o stanie cywilnym wdowiec/wdowa (56,3%) i seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna (56,5%). W grupie badanych wdowiec/wdowa żaden z respondentów nie ocenił relacji z rodziną bardzo wysoko i wysoko. Największy odsetek wdów i wdowców ocenia swoje relacje z rodziną bardzo nisko (36,3%). Najlepiej ocenili relacje z rodziną respondenci nieżonaci. To 21,4% osób, które bardzo wysoko oceniły relacje z rodziną. Warto również podkreślić fakt, że w tej grupie był najmniejszy odsetek respondentów oceniających nisko i bardzo nisko relacje z rodziną (odpowiednio 28,6% i 21,4%) (tabela 197).

Tabela 197. Stan cywilny, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	3	21,4	0	0	0	0	0	0	3	0,6
Dobra	1	7,1	2	16,7	0	0	3	1,3	6	1,2
Ani dobra, ani zła	2	14,3	2	16,7	18	7,4	32	13,4	54	10,8
Zła	4	28,7	4	33,3	135	56,3	132	56,4	275	55,0
Bardzo zła	4	28,5	4	33,3	87	36,3	67	28,9	162	32,4
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Między oceną relacji z rodziną a wykształcenie badanych seniorów istnieje **istotna statystycznie zależność**, $\chi^2(20)=51,43$; $p<0,001$. Większość badanych seniorów bez względu na poziom wykształcenia oceniło relacje z rodziną bardzo nisko i nisko. Największy odsetek badanych z każdej grupy respondentów biorąc pod uwagę poziom wykształcenia ocenił relacje z rodziną nisko (wykształcenie niepełne podstawowe 66,6%; podstawowe 64,2%; średnie 52,9%; wyższe 58,8%; wyższe zawodowe 47,4% i wykształcenie zawodowe 49,2%). Bardzo wysoką ocenę relacji z rodziną wskazało 16,7% seniorów z wykształceniem niepełnym podstawowym; 0,7% z wykształceniem podstawowym i 0,5% z wykształceniem zawodowym (tabela 198).

Tabela 198. Wykształcenie, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Wykształcenie												Razem		
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe				
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Bardzo dobra	1	16,7	1	0,6	0	0	0	0	0	0	0	1	0,5	3	0,6
Dobra	0	0	0	0	1	0,8	0	0	0	0	5	2,7	6	1,2	
Ani dobra, ani zła	0	0	18	12,2	8	6,6	1	5,9	5	26,3	22	11,8	54	10,8	
Zła	3	50,0	95	64,2	65	52,9	10	58,8	9	47,4	93	49,2	275	55,0	
Bardzo zła	2	33,3	34	23,0	48	39,7	6	35,3	5	26,3	67	35,8	162	32,4	
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0	

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Nie występuje istotna statystycznie zależność pomiędzy oceną relacji z rodziną a charakterem wykonywanej pracy.

Biorąc pod uwagę charakter wykonywanej pracy największy odsetek respondentów negatywnie ocenia relacje z rodziną. W całej grupie badanych seniorów aż 55,0% oceniło te relacje jako złe i 32,4% jako bardzo złe. Tylko 1,8% respondentów (łącznie „bardzo dobre” i „dobre”) pozytywnie oceniło relacje z rodziną (tabela 199).

Tabela 199. Charakter wykonywanej pracy, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobre	2	0,5	1	0,8	3	0,6
Dobre	5	1,3	1	0,8	6	1,2
Ani dobre ani złe	42	10,9	12	10,5	54	10,8
Złe	212	55,0	63	54,9	275	55,0
Bardzo złe	124	32,3	38	33,0	162	32,4
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy oceną relacji z rodziną a rodzajem wykonywanej pracy. Analizując zależność pomiędzy rodzajem wykonywanej pracy stwierdzono, że w grupie respondentów pracujących w edukacji nikt nie ocenił pozytywnie relacji z rodziną, nie zadeklarował odpowiedzi „bardzo dobre” i „dobre”. W grupie respondentów pracujących w handlu nikt nie zadeklarował odpowiedzi „bardzo dobre”. Największy odsetek seniorów z każdej grupy badanych zadeklarował złe relacje z rodziną (tabela 200).

Tabela 200. Rodzaj wykonywanej pracy, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobre	0	0	0	0	1	0,5	1	0,6	1	0	3	0,6
Dobre	0	0	1	1,9	2	1,1	2	1,2	1	1,3	6	1,2
Ani dobre ani złe	3	11,5	7	13,5	19	10,5	18	11,0	7	10,2	54	10,8
Złe	14	53,8	29	55,8	100	55,3	90	55,3	42	55,1	275	55,0
Bardzo złe	9	34,7	15	28,8	59	32,6	52	31,9	27	33,4	162	32,4
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano również ze względu na sytuację materialną badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy oceną relacji z rodziną a sytuacją materialną badanych seniorów, $\lambda^2(12)=50,81$; $p<0,001$. Największy odsetek respondentów (50,1%) oceniło relacje z rodziną bardzo nisko. W tej grupie badanych nikt nie ocenił bardzo wysoko relacji z rodziną. Relacje z rodziną bardzo wysoko oceniło 6,9% respondentów o złej sytuacji materialnej i jest to największy odsetek oceniający tak wysoko relacje z rodziną. Jednocześnie w tej grupie respondentów jest najmniejszy odsetek (24,2%) oceniający bardzo nisko relacje z rodziną (tabela 201).

Tabela 201. Sytuacja materialna, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	0	0	0	0	1	0,5	2	6,9	3	0,6
Dobra	1	7,1	2	0,8	2	1,0	1	3,4	6	1,2
Ani dobra, ani zła	0	0	31	12,0	15	7,4	8	27,6	54	10,8
Zła	6	42,8	125	49,7	133	65,2	11	37,9	275	55,0
Bardzo zła	7	50,1	94	37,5	54	25,9	7	24,2	162	32,4
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Kolejny raz zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy oceną relacji z rodziną a zamieszkiwaniem samemu bądź z kimś z rodziny, $\lambda^2(4)=12,22$; $p=0,02$. Biorąc pod uwagę zmienną niezależną samotne zamieszkiwanie bądź z kimś z rodziny, większy odsetek respondentów mieszkających samemu (36,8%) w porównaniu do badanych mieszkających z kimś z rodziny (30,9%) bardzo nisko oceniło relacje z rodziną. W grupie respondentów mieszkających samemu jest 2,6% bardzo wysoko oceniających relacje z rodziną. Natomiast nikt z seniorów zamieszkujących z kimś z rodziny nie wyraził takiej oceny (tabela 202).

Tabela 202. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	3	2,6	0	0	3	0,6
Dobra	1	0,9	5	1,3	6	1,2
Ani dobra, ani zła	10	8,8	44	11,5	54	10,8
Zła	58	50,9	217	56,3	275	55,0
Bardzo zła	42	36,8	120	30,9	162	32,4
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano również ze względu na stan zdrowia badanych

Nie zauważono natomiast istotnej statystycznie zależności pomiędzy oceną relacji z rodziną a stanem zdrowia. Żaden respondent z grup oceniających swoje zdrowie jako bardzo dobre i złe nie zadeklarował odpowiedzi oceniających relacje z rodziną jako „bardzo dobre” i „dobre”. Bez względu na stan zdrowia, w każdej grupie seniorów jest największy odsetek deklarujący złą ocenę relacji z rodziną (tabela 203).

Tabela 203. Stan zdrowia, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobre	0	0	1	0,5	2	0,8	0	0	3	0,6
Dobre	0	0	2	1,0	4	1,6	0	0	6	1,2
Ani dobre ani złe	1	12,5	21	10,8	28	10,7	4	11,1	54	10,8
Złe	4	50,0	107	54,8	144	55,2	20	55,5	275	55,0
Bardzo złe	3	37,5	64	32,9	83	31,7	12	33,4	162	32,4
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

W prezentowanych badaniach zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy oceną relacji z rodziną a liczbą posiadanych dzieci,

$\lambda^2(24)=80,93$; $p<0,001$. Najgorzej relacje z rodziną ocenili respondenci posiadający więcej niż pięcioro dzieci. W tej grupie respondentów 57,1% oceniło nisko, a 42,9% bardzo nisko relacje z rodziną. Również negatywnie relacje z rodziną ocenili seniorzy posiadający pięcioro dzieci. Największy odsetek badanych z tej grupy (58,8%) oceniał relacje z rodziną nisko, 35,3% bardzo nisko i 5,9% średnio. Najlepiej relacje z rodziną ocenili respondenci nieposiadający dzieci: 15,4% bardzo wysoko ocenia relacje z rodziną; 7,7% wysoko; 30,7% średnio. Pozostali z tej grupy, ocenili relacje z rodziną nisko i bardzo nisko (po 23,1% każdej oceny) (tabela 204).

Tabela 204. Liczba posiadanych dzieci, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	2	15,4	1	3,8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0,6
Dobra	1	7,7	0	0	0	0	4	2,0	1	1,3	0	0	0	0	6	1,2
Ani dobra, ani zła	4	30,7	1	3,8	22	13,5	19	9,6	7	9,2	1	5,9	0	0	54	10,8
Zła	3	23,1	19	73,1	85	51,9	105	53,3	49	64,5	10	58,8	4	57,1	275	55,0
Bardzo zła	3	23,1	5	19,3	57	34,6	69	35,1	19	25,0	6	35,3	3	42,9	162	32,4
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z rodziną analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy oceną relacji z rodziną a liczbą posiadanych wnuków, $\lambda^2(24)=47,24$; $p=0,003$. Największy odsetek respondentów w każdej grupie ocenił nisko relacje z rodziną. Bardzo niską ocenę relacji z rodziną zadeklarował największy odsetek badanych seniorów (37,7%) posiadających pięcioro wnuków. Najlepiej relacje z rodziną ocenili seniorzy nieposiadający wnuków. W tej grupie 8,3% respondentów bardzo wysoko i 4,2% respondentów wysoko oceniło relacje z rodziną. W tej grupie jest również najmniejszy odsetek (37,5%) oceniających nisko relacje z rodziną (tabela 205).

Tabela 205. Liczba posiadanych wnuków, a ocena relacji z rodziną

Ocena relacji z rodziną	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	2	8,3	0	0	1	2,8	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0,6
Dobra	1	4,2	1	6,7	0	0	0	0	1	1,2	2	1,9	1	0,6	6	1,2
Ani dobra, ani zła	4	16,7	2	13,3	4	11,1	8	12,5	9	10,8	9	8,5	18	10,1	54	10,8
Zła	10	41,6	7	46,7	18	50,0	35	62,5	42	50,6	55	51,9	108	60,6	275	55,0
Bardzo zła	7	29,2	5	33,3	13	36,1	14	25,0	31	37,4	41	37,7	51	28,7	162	32,4
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca **oceny relacji z rodziną** wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, wykształcenie, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, liczba posiadanych dzieci, liczba posiadanych wnuków.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących oceny relacji z rodziną można wysnuć następujące wnioski: zdecydowana większość badanych (ponad połowa) źle ocenia relacje z rodziną i około jednej trzeciej badanych relacje z rodziną ocenia, jako bardzo złe. Ocena relacji seniorów z rodziną różnicują zmienne niezależne.

1. Relacje z rodziną lepiej oceniają mężczyźni w porównaniu do kobiet, seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna, respondenci z wykształceniem niepełnym podstawowym, osoby mieszkający samotnie oraz respondenci nieposiadający dzieci i wnuków.
2. Relacje z rodziną gorzej oceniają kobiety, respondenci o stanie cywilnym wdowiec/wdowa i żonaty/zamężna, seniorzy mieszkający z kimś z rodziny, posiadający pięcioro i więcej dzieci oraz posiadający pięcioro i więcej wnuków.

Wyniki badań dotyczące oceny relacji seniorów z rodziną należy podkreślić, że oceniają oni te relacje źle. Wyniki te są zbieżne z oceną częstości spotykania się z rodziną, które seniorzy ocenili również negatywnie. Być może negatywna ocena relacji wynika z

faktu, że seniorzy rzadko spotykają się z rodziną, stąd relacje oceniają przez pryzmat częstości spotkań a nie na płaszczyźnie ich jakości. Intrygujący jest także fakt, że gorzej relacje z rodziną ocenili seniorzy mieszkający z kimś z rodziny i posiadający dzieci oraz wnuki w stosunku do seniorów zamieszkujących samotnie i nieposiadających dzieci i wnuków. Podejmując się próby wyjaśnienia tego stanu rzeczy, można przyjąć hipotezę, że seniorzy lepiej oceniający relacje z rodziną (zamieszkujący samotnie i nieposiadający dzieci i wnuków) mają mniejsze oczekiwania co do relacji z rodziną, bądź z uwagi na fakt samotnego zamieszkiwania i nieposiadania dzieci i wnuków rzadziej lub w ogóle nie doświadczają rodzinnych sytuacji konfliktowych aniżeli seniorzy mieszkający z rodziną i posiadający dzieci i wnuków. Można też przypuszczać, że negatywna ocena relacji z rodziną wynika z wcześniejszych (młodzieńczych) doświadczeń seniorów, które szczególnie na wsi powiązane były ze wspólnym zamieszkiwaniem rodzin wielopokoleniowych i związaną z tym wymianą międzypokoleniową, solidarnością i wzajemną zależnością. Pomimo negatywnych ocen przez badanych seniorów zarówno ich relacji z rodziną jak i częstości spotkań z rodziną należy w tym miejscu jeszcze raz zaakcentować, że seniorzy obdarzają swoją rodzinę wysokim zaufaniem. Niewątpliwie fakt wysokiego zaufania seniorów do rodziny świadczy o tym, że rodzina jest dla seniorów ważna i warto jej ufać, nawet wówczas, gdy relacje są zachwiane a spotkania rzadkie.

6.2.3. Częstość kontaktów z przyjaciółmi

Czynnikiem decydującym o posiadaniu przez seniorów sieci kontaktów jest również częstość kontaktów z przyjaciółmi. Analiza wyników badań w zakresie kontaktów z przyjaciółmi przedstawia się następująco.

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na płeć badanych

Występuje **istotna statystycznie zależność** pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a płcią badanych seniorów, $\lambda^2(4)=22,95$; $p<0,001$. Biorąc pod uwagę płeć seniorów można zauważyć, że większy odsetek mężczyzn (14,3%) w porównaniu do kobiet (4,7%) bardzo często spotyka się z przyjaciółmi. Nie spotyka się z przyjaciółmi w

ogóle większy odsetek badanych kobiet (15,3%) niż badanych mężczyzn (9,3%). Seniorzy bez względu na płeć najczęściej deklarowali bardzo rzadkie spotkania z przyjaciółmi (42,4%) (tabela 206).

Tabela 206. Płeć, a częstość spotkania się z przyjaciółmi

Częstość spotkania się z przyjaciółmi	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	17	4,7	20	14,3	37	7,4
Często	30	8,3	5	3,6	35	7,0
Rzadko	115	31,9	33	23,6	148	29,6
Bardzo rzadko	143	39,8	69	49,2	212	42,4
Nie spotykam się	55	15,3	13	9,3	68	13,6
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na wiek badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotkania się z przyjaciółmi a wiekiem badanych. Bez względu na wiek badanych seniorów wszyscy najczęściej deklarowali bardzo rzadkie (42,4%) i rzadkie (29,6%) spotkania z przyjaciółmi. W grupie respondentów w wieku powyżej 89 lat nikt z badanych nie deklarował bardzo częstych i częstych spotkań z przyjaciółmi. Bardzo częste spotkania z przyjaciółmi zadeklarowało 7,3% badanych seniorów z przedziału wiekowego 60-74 lata i 7,8% seniorów. Częste spotkania z przyjaciółmi deklarowało 7,0% respondentów z przedziału wiekowego 60-74 lata i 6,9% z przedziału wiekowego 75-89 lat (tabela 207).

Tabela 207. Wiek, a częstość spotkania się z przyjaciółmi

Częstość spotkania się z przyjaciółmi	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	29	7,3	8	7,8	0	0	37	7,4
Często	28	7,0	7	6,9	0	0	35	7,0
Rzadko	117	29,6	30	29,4	1	33,3	148	29,6
Bardzo rzadko	168	42,5	43	42,1	1	33,4	212	42,4
Nie spotykam się	53	13,6	14	13,8	1	33,3	68	13,6
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na stan cywilny badanych

Ponownie nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a stanem cywilnym badanych. Najwięcej spośród badanych seniorów deklarowało bardzo rzadkie spotkania z przyjaciółmi 42,4%. Tylko 7,4% wszystkich respondentów biorąc pod uwagę stan cywilny deklarowało bardzo częste spotkania z przyjaciółmi i 7,0% częste spotkania z przyjaciółmi (tabela 208).

Tabela 208. Stan cywilny, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/panna		Rozwodnik/rozwódka		Wdowiec/wdowa		Żonaty/zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	7,1	1	8,3	18	7,5	17	7,2	37	7,4
Często	1	7,1	0	0	18	7,5	16	6,8	35	7,0
Rzadko	4	28,6	3	25,0	72	30,0	69	29,5	148	29,6
Bardzo rzadko	6	42,8	5	41,7	102	42,5	99	42,3	212	42,4
Nie spotykam się	2	14,4	3	25,0	30	12,5	33	14,2	68	13,6
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Zauważono występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a wykształceniem, $\chi^2(20)=45,99$; $p=0,001$. Najrzadziej spotykają się z przyjaciółmi seniorzy z wykształceniem niepełnym podstawowym. Bardzo częste i częste spotkania z przyjaciółmi deklarowali seniorzy z wykształceniem podstawowym (odpowiednio 9,5% i 10,8%), respondenci z wykształceniem średnim (kolejno 4,9% i 1,6%) oraz seniorzy z wykształceniem zawodowym (kolejno 8,5% i 7,4%). Mając na uwadze wykształcenie respondentów, łącznie tylko 7,4% deklarowało bardzo częste kontakty z przyjaciółmi i 7,0% częste kontakty z przyjaciółmi (tabela 209).

Tabela 209. Wykształcenie, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	16,7	14	9,5	6	4,9	0	0	0	0	16	8,5	37	7,4
Często	0	0	16	10,8	2	1,6	1	5,9	2	10,5	14	7,4	35	7,0
Rzadko	0	0	37	25,0	50	41,1	4	23,5	7	36,8	50	26,6	148	29,6
Bardzo rzadko	1	16,7	56	37,8	52	42,6	7	41,2	9	47,4	87	46,3	212	42,4
Nie spotykam się	4	66,6	25	16,9	12	9,8	5	29,4	1	5,3	21	11,2	68	13,6
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano również ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Kolejny raz zauważono występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a charakterem wykonywanej pracy, $\chi^2(4)=10,52$; $p=0,003$. Seniorzy wykonujący pracę fizyczną częściej spotykają się z przyjaciółmi w porównaniu do seniorów wykonujących pracę umysłową. Bardzo częste i częste spotkania z przyjaciółmi deklarowało łącznie 16,9% respondentów wykonujących pracę fizyczną i 6,1% respondentów wykonujących pracę umysłową. Największy odsetek wszystkich respondentów bez względu na charakter wykonywanej pracy deklarował bardzo rzadkie spotkania z przyjaciółmi (42,4%) (tabela 210).

Tabela 210. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	36	9,4	1	0,9	37	7,4
Często	29	7,5	6	5,2	35	7,0
Rzadko	110	28,6	38	33,0	148	29,6
Bardzo rzadko	159	41,3	53	46,1	212	42,4
Nie spotykam się	51	13,2	17	14,8	68	13,6
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Nie wykryto istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a rodzajem wykonywanej pracy.

W związku z zmienną niezależną rodzaj wykonywanej pracy największy odsetek seniorów deklарował bardzo rzadkie spotkania z przyjaciółmi (42,4%). Największy odsetek respondentów deklарujących bardzo częste i częste spotkania z przyjaciółmi był w grupie seniorów pracujących na produkcji (17,7%) i w edukacji (15,3%). Jednocześnie największy odsetek respondentów pracujących na produkcji zadeklарował brak spotykania się z przyjaciółmi (20,4%) (tabela 211).

Tabela 211. Rodzaj wykonywanej pracy, częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	3,8	3	5,7	12	6,6	15	9,2	6	7,7	37	7,4
Często	3	11,5	2	3,8	11	6,0	14	8,5	5	6,4	35	7,0
Rzadko	6	23,0	15	28,8	52	28,7	53	32,5	22	28,2	148	29,6
Bardzo rzadko	15	57,9	27	51,9	83	45,8	48	29,4	39	50,0	212	42,4
Nie spotykam się	1	3,8	5	9,8	23	12,9	33	20,4	6	7,7	68	13,6
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a sytuacją materialną badanych zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności**, $\lambda^2(12)=52,46$; $p<0,001$. Najczęstsze spotkania z przyjaciółmi deklарowali badani o złej sytuacji materialnej (37,9%). W grupie tej jest również najmniejszy odsetek deklарujących brak spotkań z przyjaciółmi (10,4%). Najrzadsze kontakty z przyjaciółmi deklарowali respondenci z bardzo dobrą sytuacją materialną, w tej grupie badanych seniorów nikt nie zadeklарował bardzo częstych i częstych kontaktów z przyjaciółmi (tabela 212).

Tabela 212. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	10	4,0	16	7,8	11	37,9	37	7,4
Często	0	0	15	6,0	19	9,3	1	3,4	35	7,0
Rzadko	3	21,4	76	30,1	61	29,8	8	27,6	148	29,6
Bardzo rzadko	7	50,0	115	45,6	84	41,0	6	20,7	212	42,4
Nie spotykam się	4	28,6	36	14,3	25	12,1	3	10,4	68	13,6
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a zamieszkiwaniem samemu bądź z kimś z rodziny. Z uwagi na zmienną niezależną należy zauważyć, że w obydwu grupach badanych zbliżony odsetek respondentów deklarował bardzo częste i częste spotkania z przyjaciółmi (kolejno mieszkający samemu – 7,9%, 6,1%; mieszkający z kimś z rodziny 7,2%, 7,2%). Podobnie zbliżony odsetek respondentów deklarował bardzo rzadkie spotkania z przyjaciółmi (42,1% i 42,4%) (tabela 213).

Tabela 213. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	9	7,9	28	7,2	37	7,4
Często	7	6,1	28	7,2	35	7,0
Rzadko	33	28,9	115	29,8	148	29,6
Bardzo rzadko	48	42,1	164	42,4	212	42,4
Nie spotykam się	17	15,0	51	13,4	68	13,6
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Występuje **istotna statystycznie zależność** pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a stanem zdrowia, $\chi^2(12)=51,38$; $p<0,001$. W nawiązaniu do stanu zdrowia seniorów największy odsetek respondentów spotykających się bardzo często i często z przyjaciółmi jest w grupie badanych ze złym stanem zdrowia (analogicznie 19,4% i 8,3%). W grupie seniorów o bardzo dobrym stanie zdrowia nikt nie zadeklarował braku spotykania się z przyjaciółmi. Największy odsetek respondentów deklarujących bardzo rzadkie spotkania z przyjaciółmi i brak spotkań jest w grupie seniorów o średnim stanie zdrowia (kolejno 41,0% i 16,2%) (tabela 214).

Tabela 214. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	12,5	19	9,7	10	3,8	7	19,4	37	7,4
Często	0	0	11	5,6	21	8,0	3	8,3	35	7,0
Rzadko	4	50,0	57	29,2	81	31,0	6	16,7	148	29,6
Bardzo rzadko	3	37,5	84	43,1	107	41,0	18	50,0	212	42,4
Nie spotykam się	0	0	24	12,4	42	16,2	2	5,6	68	13,4
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Nie zauważono istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a liczbą posiadanych dzieci. Seniorzy nieposiadający dzieci nie deklarowali bardzo częstych i częstych spotkań z przyjaciółmi a respondenci posiadający więcej niż pięcioro dzieci najczęściej deklarowali brak spotkań z przyjaciółmi (57,3%). Ze względu na liczbę posiadanych dzieci najczęstsze spotkania z przyjaciółmi deklarowali badani z pięciorgiem dzieci. (tabela 215).

Tabela 215. Liczba dzieci, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	2	7,6	12	7,3	13	7,1	5	6,5	3	17,6	2	28,5	37	7,4
Często	0	0	1	3,8	15	6,7	15	6,5	4	5,2	0	0	0	0	35	7,0
Rzadko	4	30,7	7	26,9	50	29,8	59	29,4	21	27,6	7	41,2	0	0	148	29,6
Bardzo rzadko	5	38,4	11	42,3	64	38,4	84	40,6	40	46,0	7	41,2	1	14,2	212	42,4
Nie spotykam się	4	30,9	5	19,4	23	17,8	26	16,4	6	14,7	0	0	4	57,3	68	13,6
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Częstość kontaktów seniorów z przyjaciółmi analizowano również ze względu na liczbę posiadanych wnuków przez badanych

Ponownie nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się z przyjaciółmi a liczbą posiadanych wnuków. Największy odsetek respondentów deklarujących bardzo częste i częste kontakty z przyjaciółmi jest w grupie seniorów posiadających troje wnuków (kolejno 8,8% i 12,2%). Seniorzy nieposiadający wnuków najrzadziej spotykają się z przyjaciółmi (bardzo rzadko 41,7% i nie spotykają się 45,8%) (tabela 216).

Tabela 216. Liczba wnuków, a częstość spotykania się z przyjaciółmi

Częstość spotykania się z przyjaciółmi	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2-3		3		4		5		>5-8			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	2	8,3	2	13,3	3	8,3	5	8,8	6	7,2	8	7,4	11	6,2	37	7,4
Często	1	4,2	1	6,7	3	8,3	7	12,2	2	2,4	9	8,4	12	6,7	35	7,0
Rzadko	0	0	3	20,0	15	41,6	18	31,6	25	30,1	36	33,6	51	28,6	148	29,6
Bardzo rzadko	10	41,7	6	40,0	14	38,8	23	40,3	39	46,9	45	42,0	75	42,1	212	42,4
Nie spotykam się	11	45,8	3	20,0	1	3,0	4	7,1	11	13,4	9	8,6	29	16,4	68	13,6
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca częstości spotykania się z przyjaciółmi wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, stan zdrowia.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących częstości spotykania się z przyjaciółmi okazało się, iż najwięcej badanych seniorów (ponad dwie trzecie) bardzo rzadko i rzadko spotyka się z przyjaciółmi. Częstość spotykania się z przyjaciółmi różnicują zmienne niezależne.

1. mimo deklarowania rzadkich kontaktów z przyjaciółmi, jednak częstsze deklarowali badani mężczyźni. Respondenci z wykształceniem podstawowym, respondenci wykonujący pracę fizyczną oraz respondenci ze złą sytuacją materialną i złym stanem zdrowia.
2. Z przyjaciółmi rzadziej spotykają się kobiety. Respondenci z wykształceniem niepełnym podstawowym, badani wykonujący pracę umysłową oraz seniorzy z bardzo dobrą sytuacją materialną i bardzo dobrym stanem zdrowia.

Analiza wyników badań pokazuje, że seniorzy rzadko spotykają się z przyjaciółmi. W celu podjęcia próby interpretacji tychże wyników warto zastanowić się kim jest przyjaciel? Dla każdego człowieka przyjaciel może znaczyć coś innego. Czasem przyjaciel to ktoś, z kim spędzamy dużo czasu, dzielimy wspólne zainteresowania, czasem to ktoś, z kim po prostu dobrze się rozumiemy i możemy na niego liczyć, przyjaciół łączy swoista duchowa więź. Przyjaźń najczęściej buduje się latami i jest weryfikowana przez wspólne przeżycia, doświadczenia i czas. Mając na uwadze, że badani to seniorzy, można przypuszczać po pierwsze, że niektórzy spośród nich utracili już swoich przyjaciół, po drugie, ci którzy posiadają przyjaciół mogą mieć utrudnioną możliwość spotykania się z nimi z uwagi na swoje i przyjaciół zdrowotne ograniczenia. Rzadkie spotkanie się seniorów z przyjaciółmi można też wyjaśniać w oparciu o społeczną teorię starości, teorię wycofania. Teoria ta wskazuje na nieunikniony proces wyłączenia się ludzi starszych z ról charakterystycznych dla wieku średniego. Zgodnie z założeniami tej teorii seniorzy są postrzegani jako pasywni przedstawiciele systemu społecznego⁶⁰³.

---

⁶⁰³ J. Halicki (2006), *Społeczne teorie starzenia się* [w:] *Zostawić ślad na ziemi* (red.) M. Halicka, J. Halicki, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, ss. 255-276, s. 258-259.

6.2.4. Ocena relacji z przyjaciółmi

Kolejnym etapem poznania kapitału społecznego seniorów w zakresie posiadania i tworzenia sieci kontaktów, po wcześniejszym poznaniu częstości spotykania się seniorów z przyjaciółmi, było poznanie oceny relacji z przyjaciółmi. W celu poznania tej oceny w badaniach własnych autorka podjęła próbę uzyskania odpowiedzi od respondentów na pytanie: *Jak Pan/i ocenia swoje relacje z przyjaciółmi?* Badanych proszono o wskazanie odpowiedzi określającej ocenę relacji z przyjaciółmi, na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „bardzo dobre” oznaczało bardzo wysoką ocenę relacji z przyjaciółmi, „dobre” wysoką ocenę relacji z przyjaciółmi, „ani dobre, ani złe” średnią ocenę relacji z przyjaciółmi, „złe” niską ocenę relacji, „bardzo złe” bardzo niską ocenę relacji z przyjaciółmi.

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na płeć badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy oceną relacji z przyjaciółmi a płcią badanych. Należy zauważyć, że w grupie badanych kobiet nie pojawiła się żadna odpowiedź świadcząca o bardzo dobrej ocenie relacji z przyjaciółmi. Badane kobiety zdecydowanie częściej niż badani mężczyźni relacje z przyjaciółmi oceniły, jako bardzo złe (kobiety 16,2%, mężczyźni 7,9%). Ogółem najwięcej wskazań świadczyło o złych relacjach z przyjaciółmi (69,4%) (tabela 217).

Tabela 217. Płeć, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	0	0	1	0,7	1	0,2
Dobra	2	0,5	1	0,7	3	0,6
Ani dobra ani zła	54	15,0	26	18,6	80	16,0
Zła	246	68,3	101	72,1	347	69,4
Bardzo zła	58	16,2	11	7,9	69	13,8
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na wiek badanych

Nie stwierdzono również istotnej statystycznie zależności pomiędzy oceną relacji z przyjaciółmi a wiekiem badanych. Nie stwierdzono bardzo dobrej oceny relacji z przyjaciółmi w grupie badanych seniorów w przedziałach wiekowych: 60-74 i 75-89. W grupie seniorów powyżej 89 lat zaobserwowano bardzo dobrą, dobrą oraz złą ocenę relacji z przyjaciółmi. Najwięcej seniorów oceniło relacje z przyjaciółmi jako złe (69,4%) (tabela 218).

Tabela 218. Wiek, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	0	0	0	0	1	33,3	1	0,2
Dobra	2	0,5	0	0	1	33,3	3	0,6
Ani dobra ani zła	63	15,9	17	16,7	0	0	80	16,0
Zła	275	69,6	71	69,6	1	33,4	347	69,4
Bardzo zła	55	14,0	14	13,7	0	0	69	13,8
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Pomiędzy oceną relacji z przyjaciółmi a stanem cywilny seniorów zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności**, $\chi^2(12)=141,53$; $p<0,001$. Tylko w grupach seniorów o stanie cywilnym kawaler/panna i rozwodnik/rozwódka, zaobserwowano odpowiedzi świadczące o bardzo dobrej i dobrej ocenie relacji z przyjaciółmi. W pozostałych grupach badanych dominują deklaracje świadczące o złych relacjach z przyjaciółmi (tabela 219).

Tabela 219. Stan cywilny, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Stan cywilny								Razem		
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna				
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Bardzo dobra	1	7,1	0	0	0	0	0	0	0	1	0,2
Dobra	1	7,1	2	16,7	0	0	0	0	0	3	0,6
Ani dobra, ani zła	5	35,8	1	8,3	38	15,8	36	15,3	80	16,0	
Zła	4	28,5	8	66,7	157	65,4	178	76,1	347	69,4	
Bardzo zła	3	21,5	1	8,3	45	18,8	20	8,6	69	13,8	
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0	

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Zaobserwowano także występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy oceną relacji z przyjaciółmi a wykształceniem badanych seniorów, $\chi^2(20)=105,91$; $p<0,001$. Najczęściej bardzo złe relacje z przyjaciółmi wskazali seniorzy z wykształceniem niepełnym podstawowym (50,0%) i wyższym (29,4%). Jako złe, relacje z przyjaciółmi najczęściej wskazywali respondenci z wykształceniem podstawowym (75,0%) i z wykształceniem wyższym zawodowym (73,7%). Najwięcej odpowiedzi „ani dobra, ani zła” świadczących o braku zdecydowania, co do oceny relacji z przyjaciółmi wskazali seniorzy ze średnim wykształceniem (19,7%) (tabela 220).

Tabela 220. Wykształcenie, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Wykształcenie												Razem		
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe				
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Bardzo dobra	1	16,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,2
Dobra	0	0	0	0	2	1,7	0	0	0	0	1	0,5	3	0,6	
Ani dobra, ani zła	0	0	25	16,9	24	19,7	1	5,9	3	15,8	27	14,4	80	16,0	
Zła	2	33,3	111	75,0	72	59,0	11	64,7	14	73,7	137	72,8	347	69,4	
Bardzo zła	3	50,0	12	8,1	24	19,6	5	29,4	2	10,5	23	12,3	69	13,8	
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0	

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Nie zaobserwowano natomiast istotnej statystycznie zależności pomiędzy oceną relacji z przyjaciółmi a charakterem wykonywanej pracy.

Seniorzy wykonujący pracę umysłową gorzej w porównaniu do seniorów wykonujących pracę fizyczną oceniają relacje z przyjaciółmi. W tej grupie nikt z respondentów nie wskazał odpowiedzi świadczących o bardzo dobrej ocenie relacji z przyjaciółmi i aż 69,5% respondentów oceniło je, jako złe (tabela 221).

Tabela 221. Charakter wykonywanej osoby pracy, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	1	0,2	0	0	1	0,2
Dobra	2	0,4	1	0,8	3	0,6
Ani dobra ani zła	62	16,1	18	15,6	80	16,0
Zła	267	39,3	80	69,5	347	69,4
Bardzo zła	53	43,0	16	14,1	69	13,8
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Ocenę relacji z przyjaciółmi nie różnicuje w istotny statystycznie sposób rodzaj wykonywanej pracy. Warto jednak podkreślić, że niemal w każdej grupie seniorów biorąc pod uwagę rodzaj wykonywanej pracy nie stwierdza się odpowiedzi świadczących o bardzo dobrej ocenie relacji z przyjaciółmi. Tylko w grupie seniorów pracujących w usługach pojawiają się odpowiedzi oceniające relacje z przyjaciółmi jako bardzo dobre i dobre. Mimo, że zmienna niezależna rodzaj wykonywanej pracy nie różnicuje w istotny statystycznie sposób oceny relacji z przyjaciółmi to warto zauważyć, że w grupie badanych seniorów pracujących w edukacji i w handlu oceny relacji z przyjaciółmi są najgorsze. W żadnej z tych grup nie stwierdza się odpowiedzi pozytywnie oceniających relacje z przyjaciółmi (tabela 222).

Tabela 222. Rodzaj wykonywanej pracy, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,3	1	0,2
Dobra	0	0	0	0	1	0,5	1	0,6	1	1,3	3	0,6
Ani dobra ani zła	4	15,4	8	15,4	30	16,5	26	15,9	12	15,3	80	16,0
Zła	18	69,2	36	69,2	126	69,6	113	69,3	54	69,2	347	69,4
Bardzo zła	4	15,4	8	15,4	24	13,4	23	14,2	10	12,9	69	13,8
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Ocenę relacji z przyjaciółmi różnicująca natomiast w **istotny statystycznie sposób** sytuacja materialna seniorów, $\chi^2(12)=52,97$; $p<0,001$. Uzyskane dane pozwalają stwierdzić, że najgorzej oceniana relacja z przyjaciółmi jest charakterystyczna dla osób o bardzo dobrej sytuacji materialnej. Podobnie relacje z przyjaciółmi oceniają respondenci ze średnią sytuacją materialną. W tej grupie badanych nie pojawia się żadna odpowiedź świadcząca o bardzo dobrej i dobrej ocenie relacji z przyjaciółmi (tabela 223).

Tabela 223. Sytuacja materialna, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	0	0	0	0	0	0	1	4,5	1	0,2
Dobra	1	7,1	2	0,8	0	0	0	0	3	0,6
Ani dobra, ani zła	1	7,1	37	14,7	32	15,6	10	27,3	80	16,0
Zła	6	42,9	177	70,2	149	72,7	15	59,1	347	69,4
Bardzo zła	6	42,9	36	14,3	24	11,7	3	9,1	69	13,8
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Istotna statystycznie zależność występuje również między oceną relacji z przyjaciółmi a zamieszkiwaniem samemu, bądź z kimś z rodziny, $\lambda^2(4)=13,27$; $p=0,01$. Większy odsetek osób mieszkających samotnie w porównaniu do mieszkających z kimś z rodziny zadeklarował ocenę relacji z przyjaciółmi, jako bardzo złą (kolejno 21,0%;11,7%). Częściej jako złe ocenili relacje seniorzy mieszkający z kimś z rodziny (73,0%) w porównaniu do seniorów mieszkających samotnie (57,0%). Tylko jedna osoba zamieszkująca samotnie określiła swoje relacje z przyjaciółmi jako bardzo dobre, a dwie osoby mieszkające z kimś z rodziny, jako dobre (tabela 224).

Tabela 224. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	1	0,9	0	0	1	0,2
Dobra	1	0,9	2	0,5	3	0,6
Ani dobra, ani zła	23	20,2	57	14,8	80	16,0
Zła	65	57,0	282	73,0	347	69,4
Bardzo zła	24	21,0	45	11,7	69	13,8
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Zmienna zależna ocena relacji z przyjaciółmi wykazuje istotną statystycznie zależność ze zmienną niezależną stan zdrowia badanych seniorów, $\lambda^2(12)=24,35$; $p=0,02$. Zdecydowana większość badanych seniorów oceniających swoje zdrowie jako bardzo dobre deklarowała złe relacje z przyjaciółmi (62,5%) lub bardzo złe (25,0%). Tylko jedna badana osoba z tej grupy respondentów oceniła relacje z przyjaciółmi jako dobre. Należy zauważyć, że bardzo dobrą ocenę relacji z przyjaciółmi zadeklarowała tylko jedna osoba oceniająca swój stan zdrowia, jako zły (tabela 225).

Tabela 225. Stan zdrowia, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	0	0	0	0	0	0	1	2,7	1	0,2
Dobra	1	12,5	1	0,5	1	0,4	0	0	3	0,6
Ani dobra, ani zła	0	0	37	19,0	39	14,9	4	11,2	80	16,0
Zła	5	62,5	123	63,1	195	74,7	24	66,7	347	69,4
Bardzo zła	2	25,0	34	17,4	26	10,0	7	19,4	69	13,8
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy oceną relacji z przyjaciółmi a liczbą posiadanych dzieci. Dane uzyskane w toku badań pozwoliły stwierdzić, że seniorzy bez względu na liczbę posiadanych dzieci źle ocenili relacje z przyjaciółmi. Tylko jeden respondent ocenił relacje z przyjaciółmi jako bardzo dobrą a trzech jako dobrą (tabela 226).

Tabela 226. Liczba dzieci, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Liczba dzieci														Razem		
	0		1		2		3		4		5		>5				
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Bardzo dobra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5,8	0	0	1	0,2
Dobra	0	0	0	0	1	0,6	1	0,5	0	0	0	0	1	14,4	3	0,6	
Ani dobra, ani zła	2	15,4	2	7,7	26	15,8	31	15,7	14	18,4	2	11,6	3	42,8	80	16,0	
Zła	9	69,2	19	73,0	113	68,9	137	69,5	52	68,4	14	82,6	3	42,8	347	69,4	
Bardzo zła	2	15,4	5	19,3	24	14,7	28	14,3	10	13,2	0	0	0	0	69	13,8	
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0	

Ocenę relacji seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków przez badanych

Zaobserwowano natomiast występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy oceną relacji z przyjaciółmi a liczbą posiadanych wnuków, $\chi^2(24)=49,6$; $p=0,002$. Seniorzy oceniający najgorzej swoje relacje z przyjaciółmi, to seniorzy nieposiadający wnuków oraz posiadający czworo wnuków. W tych grupach respondentów badani deklarowali tylko odpowiedzi świadczące o złej i bardzo złej ocenie relacji oraz odpowiedzi świadczące o braku zdecydowania, co do oceny relacji z przyjaciółmi. Deklaracji świadczących o bardzo dobrych i dobrych relacjach z przyjaciółmi ogółem w całej grupie badanych seniorów jest cztery, co łącznie daje zaledwie 0,8% (tabela 227).

Tabela 227. Liczba posiadanych wnuków, a ocena relacji z przyjaciółmi

Ocena relacji z przyjaciółmi	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo dobra	0	0	0	0	1	2,8	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,2
Dobra	0	0	1	6,7	0	0	0	0	0	0	1	0,9	1	0,6	3	0,6
Ani dobra, ani zła	3	12,5	3	20,0	3	8,3	13	22,8	17	20,5	11	10,4	30	16,8	80	16,0
Zła	16	66,7	7	46,7	30	83,3	37	64,9	60	72,3	77	71,8	120	67,4	347	69,4
Bardzo zła	5	20,8	4	26,6	2	5,6	7	12,3	6	7,2	18	16,7	27	15,2	69	13,8
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca oceny relacji z przyjaciółmi wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, wykształcenie, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, liczba wnuków.

W poniższej tabeli umieszczono odpowiedzi badanych osób dotyczące oceny relacji z rodziną i oceny relacji z przyjaciółmi. Największy odsetek badanych seniorów źle ocenił relacje z rodziną i z przyjaciółmi. Bardzo dobrze relacje z rodziną i z przyjaciółmi ocenili pojedynczy seniorzy (tabela 228).

Tabela 228. Ocena relacji badanych seniorów z rodziną oraz przyjaciółmi

Ocena relacji	Bardzo dobra		Dobra		Ani dobra, ani zła		Zła		Bardzo zła		Wynik testu statystycznego
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Rodzina	3	0,6	6	1,2	54	10,8	274	55,0	162	32,3	$\lambda^2(4)=545,76;$ $p<0,001$
Przyjaciele	1	0,2	3	0,6	80	16,0	347	69,4	69	13,8	$\lambda^2(4)=826,76;$ $p<0,001$

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) okazuje się, że: ogólnie badani seniorzy źle oceniają relacje z przyjaciółmi a ocena ta jest zróżnicowana przez zmienne niezależne.

1. Można zauważyć, że tendencję do lepszej oceny relacji z przyjaciółmi przejawiają badani seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna i badani ze średnim wykształceniem oraz seniorzy mieszkający samemu a także respondenci oceniający stan swojego zdrowia, jako zły i badani posiadający większą liczbę wnuków.
2. Seniorzy będący w innym stanie cywilnym niż kawaler/panna oraz badani z wykształceniem niepełnym podstawowym i wyższym, badani o dobrej i średniej sytuacji materialnej a także badani mieszkający z kimś z rodziny i badani oceniający stan swojego zdrowia, jako bardzo dobry źle oceniają swoje relacje z przyjaciółmi.

Odwołując się do wyników badań dotyczących oceny relacji seniorów z przyjaciółmi należy wskazać, że seniorzy oceniają te relacje źle. Można przypuszczać, że taka ocena ma związek z częstością spotykania się z przyjaciółmi, które są oceniane również jako źle. Kolejny raz nasuwa się hipoteza, że seniorzy ocenili relacje z przyjaciółmi (podobnie jak relacje z rodziną) przez pryzmat częstości spotykania się z przyjaciółmi a nie z uwagi na jakość tych spotkań. Można przypuszczać także, że powodem złej oceny relacji z przyjaciółmi jest być może utrata przyjaciół i trudność w nawiązywaniu nowych przyjaźni. Wniosek ten znajduje poparcie zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w

doświadczeniach zawodowych własnych autorki. W Dziennym Domu Pobytu i w Klubach Seniora w których spotyka się z seniorami autorka pracy zauważono, że wzrasta potrzeba seniorów w zakresie wsparcia psychologicznego związanego z traumą utraty nie tylko bliskich z rodziny, ale także utraty przyjaciół.

6.2.5. Częstość spotkania się ze znajomymi

W celu poznania sieci kontaktów seniorów z rodziną i ze środowiskiem podjęto próbę analizy dotyczącej częstości spotkania się badanych ze znajomymi.

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na płeć badanych

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotkania się ze znajomymi a płcią badanych seniorów. Bardzo częste spotkanie się ze znajomymi deklarował zbliżony odsetek badanych kobiet i mężczyzn (kolejno 5,8% i 5,7%). Można zauważyć, że w pozostałych kategoriach odpowiedzi również odsetek wskazań jest zbliżony, zarówno u kobiet i mężczyzn (tabela 229).

Tabela 229. Płeć, a częstość spotkania się ze znajomymi

Częstość spotkania się ze znajomymi	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	21	5,8	8	5,7	29	5,8
Często	25	6,9	11	7,8	36	7,2
Rzadko	107	29,7	38	27,1	145	29,0
Bardzo rzadko	150	41,6	59	42,1	209	41,8
Nie spotykam się	57	16,0	24	17,3	81	16,2
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na wiek badanych

Nie zaobserwowano również występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotkania się ze znajomymi a wiekiem seniorów. Pomijając grupę respondentów w wieku powyżej 89 lat (trzy badane osoby), najczęściej pojawiły się

deklaracje świadczące o rzadkich i bardzo rzadkich spotkaniach ze znajomymi (tabela 230).

Tabela 230. Wiek, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	23	5,8	5	4,9	1	33,3	29	5,8
Często	29	7,1	7	6,8	0	0	36	7,2
Rzadko	114	28,8	30	29,4	1	33,4	145	29,0
Bardzo rzadko	165	41,7	44	43,1	0	0	209	41,8
Nie spotykam się	64	16,6	16	15,8	1	33,3	81	16,2
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na stan cywilny badanych

Zaobserwowano natomiast występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się ze znajomymi a stanem cywilnym badanych seniorów, $\chi^2(12)=40,73$; $p<0,001$. Seniorzy bardzo rzadko spotykający się ze znajomymi, to głównie osoby o stanie cywilnym „wdowiec/wdowa”. W tej grupie, aż 52,5% deklarowało bardzo rzadkie spotkania ze znajomymi. W grupie respondentów o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka żaden z badanych nie deklarował bardzo częstych spotkań ze znajomymi. Najwięcej deklaracji dotyczących bardzo częstych spotkań ze znajomymi (28,7%) pojawiło się w grupie seniorów o stanie cywilnym kawaler/panna (tabela 231).

Tabela 231. Stan cywilny, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	4	28,7	0	0	10	4,2	15	6,4	29	5,8
Często	1	7,1	1	8,3	13	5,4	21	9,0	36	7,2
Rzadko	3	21,4	5	41,7	51	21,3	86	36,7	145	29,0
Bardzo rzadko	3	21,4	4	33,3	126	52,5	76	32,5	209	41,8
Nie spotykam się	3	21,4	2	16,7	40	16,6	36	15,4	81	16,2
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Podobnie jak w przypadku zmiennych niezależnych: płeć i wiek nie zaobserwowano również występowania istotnej statystycznie zależności częstość spotykania się ze znajomymi między częstością spotykania się ze znajomymi a wykształceniem. Warto jednak zauważyć, że w grupie seniorów z wykształceniem niepełnym podstawowym nikt z badanych nie deklarował bardzo częstych i częstych spotkań ze znajomymi. W tej grupie jest największy odsetek deklarujący brak spotkań ze znajomymi (33,2%) (tabela 232).

Tabela 232. Wykształcenie, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	10	6,7	7	5,7	1	5,8	1	5,2	10	5,3	29	5,8
Często	0	0	10	6,7	10	8,2	1	5,8	1	5,2	14	7,4	36	7,2
Rzadko	1	16,6	42	28,4	35	28,6	5	29,4	5	26,3	57	30,3	145	29,0
Bardzo rzadko	3	50,2	62	41,8	51	41,8	7	41,2	8	42,1	78	41,5	209	41,8
Nie spotykam się	2	33,2	24	16,4	19	15,7	3	17,8	4	21,2	29	15,5	81	16,2
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Charakter wykonywanej pracy to kolejna zmienna niezależna niewykazująca zależności istotnej statystycznie ze zmienną zależną częstość spotykania się ze znajomymi. Odnosząc się do zmiennej charakter wykonywanej pracy w każdej z kategorii odpowiedzi odsetek wskazań jest zbliżony (podobnie jak w przypadku pozostałych zmiennych niewykazujących zależności istotnych statystycznie) (tabela 233).

Tabela 233. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	22	5,8	7	6,0	29	5,8
Często	27	7,0	9	7,8	36	7,2
Rzadko	112	29,0	33	28,7	145	29,0
Bardzo rzadko	161	41,8	48	41,7	209	41,8
Nie spotykam się	63	16,4	18	15,8	81	16,2
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Natomiast zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się ze znajomymi a rodzajem wykonywanej pracy, $\lambda^2(16)=37,1$; $p=0,002$. Ze względu na zmienną rodzaj wykonywanej pracy trzeba stwierdzić, że najczęstsze spotkania ze znajomymi deklarowali badani seniorzy wykonujący inny rodzaj pracy (poza edukacją, handlem, produkcją i usługami). W tej grupie badanych po 7,2% deklarowało bardzo częste i częste spotkania ze znajomymi. Brak natomiast spotkań zadeklarowało 14,4% respondentów wykonujących inny rodzaj pracy. Najrzadziej spotykają się ze znajomymi seniorzy pracujący w handlu (tabela 234).

Tabela 234. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	3,8	0	0	13	7,2	10	6,1	5	6,4	29	5,8
Często	1	3,8	2	3,8	13	7,2	10	6,1	10	12,8	36	7,2
Rzadko	4	15,4	19	36,5	67	36,9	43	26,4	12	15,4	145	29,0
Bardzo rzadko	11	42,4	20	38,5	62	34,3	82	50,3	34	43,6	209	41,8
Nie spotykam się	9	34,6	11	21,2	26	14,4	18	11,1	17	21,8	81	16,2
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Istotną statystycznie zależność stwierdzono również pomiędzy częstością spotykania się ze znajomymi a sytuacją materialną badanych, $\chi^2(12)=75,17$; $p<0,001$. Mając na uwadze sytuację materialną seniorów najczęstsze spotkania ze znajomymi deklarowali seniorzy o złej sytuacji materialnej. Bardzo częste i częste spotkania ze znajomymi deklarowało łącznie 41,3% respondentów o złej sytuacji materialnej. Największy odsetek deklarujących niespotykanie się ze znajomymi wskazali respondenci o bardzo dobrej sytuacji materialnej. W tej grupie żaden z respondentów nie deklarował bardzo częstych i częstych spotkań ze znajomymi (tabela 235).

Tabela 235. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	10	4	8	3,9	11	37,9	29	5,8
Często	0	0	16	6,3	19	9,3	1	3,4	36	7,2
Rzadko	4	28,6	72	28,6	67	32,7	2	6,9	145	29,0
Bardzo rzadko	4	28,6	116	46,0	81	39,5	8	27,6	209	41,8
Nie spotykam się	6	42,8	38	15,1	30	14,6	7	24,2	81	16,2
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Kolejny raz zaobserwowano występowanie istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się ze znajomymi a zamieszkiwaniem samemu, bądź z kimś z rodziny, $\chi^2(4)=14,91$; $p=0,005$.

Większy odsetek respondentów mieszkających samotnie w porównaniu do respondentów mieszkających z kimś z rodziny nie spotyka się ze znajomymi (kolejno 21,9% i 14,5%). Również większy odsetek mieszkających samotnie w porównaniu do seniorów mieszkających z kimś z rodziny bardzo rzadko spotyka się ze znajomymi (analogicznie 46,5% i 40,4%) (tabela 236).

Tabela 236. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	10	8,8	19	4,9	29	5,8
Często	8	7,0	28	7,3	36	7,2
Rzadko	18	15,8	127	32,9	145	29,0
Bardzo rzadko	53	46,5	156	40,4	209	41,8
Nie spotykam się	25	21,9	56	14,5	81	16,2
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano także ze względu na stan zdrowia badanych

Stan zdrowia to kolejna zmienna niezależna, która wykazuje **istotną statystycznie zależność** ze zmienną zależną częstość spotykania się ze znajomymi, $\chi^2(12)=26,2$; $p=0,01$. Najczęstsze spotkania się ze znajomymi deklarowali seniorzy oceniający stan swojego zdrowia jako zły. W tej grupie respondentów 19,4% deklarowało bardzo częste spotkania i 8,3% częste spotkania ze znajomymi. Również w tej grupie w porównaniu z respondentami lepiej oceniającymi stan swojego zdrowia zaobserwowano najniższy odsetek respondentów deklarujących brak spotkań ze znajomymi (11,1%). Najrzadziej ze znajomymi spotykają się seniorzy, którzy stan swojego zdrowia oceniają, jako bardzo dobry (tabela 237).

Tabela 237. Stan zdrowia, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	12,5	12	6,2	9	3,4	7	19,4	29	5,8
Często	0	0	12	6,2	21	8,0	3	8,3	36	7,2
Rzadko	3	37,5	60	30,8	78	29,9	4	11,1	145	29,0
Bardzo rzadko	1	12,5	83	42,5	107	41,1	18	50,1	209	41,8
Nie spotykam się	3	37,5	28	14,3	46	17,6	4	11,1	81	16,2
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Nie stwierdzono występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się ze znajomymi a liczbą posiadanych dzieci. Pomimo, że nie stwierdzono istotnych zależności pomiędzy powyższymi zmiennymi to warto jednak zauważyć, że w grupie seniorów nieposiadających dzieci nikt z respondentów nie deklarował bardzo częstych i częstych spotkań ze znajomymi. Bardzo częstych spotkań ze znajomymi nie deklarowali również badani seniorzy posiadający pięcioro i więcej dzieci (tabela 238).

Tabela 238. Liczba dzieci, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	3	11,5	10	6,0	8	4,0	8	10,5	0	0	0	0	29	5,8
Często	0	0	2	7,7	11	6,7	14	7,1	3	3,9	2	11,7	4	57,1	36	7,2
Rzadko	4	30,7	7	26,9	48	29,3	57	28,9	21	27,6	5	29,4	3	42,9	145	29,0
Bardzo rzadko	5	38,6	10	38,4	68	41,4	90	45,6	30	39,4	6	35,3	0	0	209	41,8
Nie spotykam się	4	30,7	4	15,5	27	16,6	28	14,4	14	18,6	4	23,6	0	0	81	16,2
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z przyjaciółmi analizowano również ze względu na liczbę posiadanych wnuków przez badanych

Kolejny raz nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy częstością spotykania się ze znajomymi a liczbą posiadanych wnuków. W każdej grupie badanych seniorów, bez względu na liczbę posiadanych wnuków najczęściej deklarowane odpowiedzi wskazywały na rzadkie i bardzo rzadkie spotykanie się ze znajomymi (tabela 239).

Tabela 239. Liczba wnuków, a częstość spotykania się ze znajomymi

Częstość spotykania się ze znajomymi	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	4,1	2	13,3	2	5,5	3	5,2	5	6,0	6	5,6	10	5,6	29	5,8
Często	1	4,1	1	6,6	2	5,5	4	7,0	5	6,0	8	7,4	15	8,4	36	7,2
Rzadko	7	28,8	4	26,6	10	27,7	17	29,8	24	28,9	30	28,0	53	29,7	145	29,0
Bardzo rzadko	10	42,0	6	40,2	15	41,6	24	42,1	34	49,0	45	42,0	75	42,1	209	41,8
Nie spotykam się	5	21,0	2	13,3	7	19,7	9	15,9	15	10,1	18	17,0	25	14,2	81	16,2
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca **częstości spotykania** się ze znajomymi wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, rodzaj wykonywanej pracy, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, stan zdrowia.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących częstości spotkań ze znajomymi, okazało się, że: najczęściej badanych seniorów bardzo rzadko (dwie piąte badanych) spotyka się ze znajomymi a około jedna piąta badanych w ogóle nie spotyka się ze znajomymi. Częstość spotykania się badanych seniorów ze znajomymi jest zróżnicowana przez zmienne niezależne.

1. Często spotykane ze znajomymi deklarowali przede wszystkim badani seniorzy o stanie cywilny kawaler/panna, respondenci wykonujący inne zawody (poza edukacją, handlem, produkcją, usługami) a także badani ze złą sytuacją materialną. Często spotykane się ze znajomymi deklarowali również seniorzy mieszkający samotnie oraz ci, którzy ocenili stan swojego zdrowia, jako zły.
2. Rzadkie spotkanie się ze znajomymi deklarowali przede wszystkim seniorzy o stanie cywilny wdowiec/wdowa, seniorzy pracujący w handlu, ale także ci, którzy swoją sytuację materialną postrzegali, jako bardzo dobra. Rzadkie spotkanie się ze znajomymi deklarowali również seniorzy mieszkający z kimś z rodziny i oceniający stan swojego zdrowia, jako bardzo dobry.

Rzadkie spotkania ze znajomymi być może wynikają z faktu doświadczania przez seniorów licznych barier komunikacyjnych, które są szczególnie widoczne w środowisku wiejskim, oraz barier wynikających z pogarszającego się stanu zdrowia. Od wielu lat systematycznie na polskich wsiach likwidowane są linie komunikacyjne, co niewątpliwie utrudnia niezależne przemieszczanie się osobom starszym, tym bardziej osobom z ograniczoną sprawnością fizyczną.

6.2.4. Częstość spotykania się z członkami organizacji

Analizując sieć kontaktów z rodziną i ze środowiskiem badanych seniorów obok próby poznania częstości kontaktów z rodziną, z przyjaciółmi, ze znajomymi podjęto również próbę poznania i analizy częstości spotykania się z członkami organizacji do których należą.

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na płeć badanych

W prezentowanych badaniach własnych zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z członkami organizacji a płcią badanych seniorów, $\chi^2(4)=14.78$; $p=0.005$. Biorąc pod uwagę płeć seniorów należy zauważyć, że większy odsetek mężczyzn (11,4%) w porównaniu do kobiet (3,6%) nie spotyka się z członkami organizacji, do której należy. Bardzo częste spotkania z członkami organizacji zadeklarowało 54,4% badanych kobiet i 57,1% badanych mężczyzn. Nieco większy odsetek kobiet (5,3%) w porównaniu do mężczyzn (4,3%) zadeklarował częste spotkania z członkami organizacji, do której należą. Analizując dane uzyskane w wyniku badań można stwierdzić, że największy odsetek seniorów bez względu na płeć deklarował bardzo częste spotkania z członkami organizacji, do której należy (55,2%) (tabela 240).

Tabela 240. Płeć, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	196	54,4	80	57,1	276	55,2
Często	19	5,3	6	4,3	25	5,0
Rzadko	59	16,4	21	15,1	80	16,0
Bardzo rzadko	73	20,3	17	12,1	90	18,1
Nie spotykam się	13	3,6	16	11,4	29	5,7
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na wiek badanych

Nie występuje istotna statystycznie zależność pomiędzy częstością spotykania się z członkami organizacji a wiekiem seniorów. Chociaż nie występuje zależność istotna statystycznie ze zmienną niezależną wiek to można zauważyć, że największy odsetek respondentów bez względu na wiek deklarował bardzo częste spotkania z członkami organizacji. W grupach wiekowych seniorów 60-74 lat i 75-89 lat odsetki te przekraczają ponad 55% (odpowiednio 55,1%, 55,8%). W grupie seniorów w wieku powyżej 89 lat odsetek ten wynosi 33,4%. Deklaracje niespotykania się z członkami organizacji złożyło 6,3% respondentów w wieku 60-74 lata i 5,2% w wieku 75-89 lat (tabela 241).

Tabela 241. Wiek, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	218	55,1	57	55,8	1	33,4	276	55,2
Często	19	4,8	6	5,8	0	0	25	5,0
Rzadko	63	15,9	16	15,6	1	33,3	80	16,0
Bardzo rzadko	71	17,9	18	17,6	1	33,3	90	18,1
Nie spotykam się	24	6,3	5	5,2	0	0	29	5,7
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano także ze względu na stan cywilny badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z członkami organizacji a stanem cywilnym badanych seniorów, $\chi^2(12)=27,92$; $p=0,006$. Ze względu na stan cywilny, największy odsetek seniorów deklarujących bardzo częste spotkania z członkami organizacji jest w grupie żonaty/zamężna (62,8%). Największy odsetek deklarujących brak spotkań z członkami organizacji jest w grupie badanych o stanie cywilnym kawaler/panna (14,3%). Analizując dane uzyskane w wyniku badań można stwierdzić, że największy odsetek seniorów bez względu na stan cywilny deklarował bardzo częste spotkania z członkami organizacji, do której należy (55,2%) (tabela 242).

Tabela 242. Stan cywilny, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/panna		Rozwodnik/rozwódka		Wdowiec/wdowa		Żonaty/zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	8	57,1	5	41,7	116	48,3	147	62,8	276	55,2
Często	1	7,1	2	16,7	14	5,8	8	3,4	25	5,0
Rzadko	3	21,4	3	25,0	46	19,2	28	12,0	80	16,0
Bardzo rzadko	0	0	2	16,7	55	22,9	33	14,1	90	18,1
Nie spotykam się	2	14,3	0	0	9	3,8	18	7,7	29	5,7
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano także ze względu na wykształcenie badanych

Poddając analizie częstość spotykania się z osobami z organizacji ze zmienną niezależną wykształcenie stwierdzono występowanie **istotnej statystycznie zależności**, $\chi^2(20)=47,35$; $p=0,001$. Respondenci, którzy najczęściej deklarowali bardzo częste spotkanie się z osobami z organizacji, do której należą, to seniorzy z wykształceniem podstawowym i zawodowym (odpowiednio 63,5% i 55,3%). W grupie seniorów z wykształceniem niepełnym podstawowym występują tylko dwa rodzaje deklaracji, które świadczą o bardzo częstych i bardzo rzadkich spotkaniach z członkami organizacji.

Należy jednak podkreślić, że w tej grupie badanych z wykształceniem niepełnym podstawowym tylko jedna osoba zadeklarowała bardzo częste spotkania z członkami organizacji, pozostałe deklaracje świadczą o bardzo rzadkich spotkaniach z członkami organizacji (tabela 243).

Tabela 243. Wykształcenie, a częstość spotykania się z osobami z organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	16,7	94	63,5	61	50,0	7	41,2	9	47,4	104	55,3	276	55,2
Często	0	0	10	6,8	3	2,5	1	5,9	0	0	11	5,9	25	5,0
Rzadko	0	0	13	8,8	26	21,3	4	23,5	3	15,8	34	18,1	80	16,0
Bardzo rzadko	5	83,3	22	14,9	26	21,3	1	5,9	5	26,3	31	16,5	90	18,1
Nie spotykam się	0	0	9	6,1	6	4,9	4	23,5	2	10,5	8	4,3	29	5,7
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Występowanie **istotnej statystycznie zależności** zaobserwowano również pomiędzy częstością spotykania się z członkami organizacji a charakterem wykonywanej pracy, $\chi^2(4)=9,96$; $p=0,04$.

Badani seniorzy wykonujący pracę fizyczną w porównaniu do seniorów wykonujących pracę umysłową częściej spotykają się z członkami organizacji, do której należą. Bardzo częste i częste spotkania z członkami organizacji łącznie deklarowało 63,1% badanych wykonujących pracę fizyczną i 50,4% badanych wykonujących pracę umysłową. Brak spotkań z członkami organizacji deklarował mniejszy odsetek seniorów wykonujących pracę fizyczną (4,4%) w porównaniu do badanych wykonujących pracę umysłową (10,4%) (tabela 244).

Tabela 244. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	221	57,4	55	47,8	276	55,2
Często	22	5,7	3	2,6	25	5,0
Rzadko	58	15,1	22	19,1	80	16,0
Bardzo rzadko	67	17,4	23	20,0	90	18,1
Nie spotykam się	17	4,4	12	10,4	29	5,7
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Częstość spotykania się z członkami organizacji nie jest zróżnicowana przez rodzaj wykonywanej pracy. Dane uzyskane od respondentów wykonujący różne rodzaje wykonywanej pracy pozwalają zaobserwować, iż największy odsetek seniorów w każdej z grup deklarował bardzo częste spotkania z członkami organizacji. Zbliżone odsetki seniorów w każdej z grup deklarowały rzadkie spotkania z członkami organizacji. Analizując dane uzyskane w wyniku badania można stwierdzić, że łącznie respondenci bez względu na rodzaj wykonywanej pracy deklarujący rzadkie spotkania z członkami organizacji stanowili 16,0% badanej próby (tabela 245).

Tabela 245. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	14	53,8	28	53,8	102	56,3	89	54,6	43	55,1	276	55,2
Często	1	3,8	2	3,8	9	4,9	8	4,9	5	6,4	25	5,0
Rzadko	4	15,3	8	15,3	28	15,4	26	15,9	14	17,9	80	16,0
Bardzo rzadko	4	15,3	9	17,3	32	17,6	29	17,7	16	20,6	90	18,1
Nie spotykam się	3	11,8	5	9,8	10	5,8	11	6,9	0	0	29	5,7
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Natomiast sytuacja materialna różnicuje w istotny statystycznie sposób częstość spotykania się z członkami organizacji, $\chi^2(12)=58,42$; $p<0,001$. Wyniki badań pozwalają zaobserwować, że największy odsetek seniorów deklarujących bardzo częste spotkania z członkami organizacji jest w grupie respondentów o złej sytuacji materialnej (79,3%). W tej grupie respondentów nikt nie zadeklarował braku spotkań z członkami organizacji. Najrzadziej z członkami z tej samej organizacji spotykają się seniorzy z bardzo dobrą sytuacją materialną (35,7%). Jednocześnie w grupie respondentów deklarujących bardzo dobrą sytuację materialną jest najmniejszy odsetek badanych deklarujących bardzo częste spotkania z członkami organizacji i nikt z tej grupy nie deklarował częstych spotkań (tabela 246).

Tabela 246. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	4	28,6	116	46,0	133	64,9	23	79,3	276	55,2
Często	0	0	11	4,4	12	5,9	2	6,9	25	5,0
Rzadko	3	21,4	56	22,2	19	9,3	2	6,9	80	16,0
Bardzo rzadko	2	14,3	50	19,8	36	17,6	2	6,9	90	18,1
Nie spotykam się	5	35,7	19	7,5	5	2,4	0	0	29	5,7
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano także ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Pomiędzy częstością spotykania się z członkami organizacji a zamieszkiwaniem samemu bądź z kimś z rodziny nie występuje istotna statystycznie zależność. Choć między wymienionymi zmiennymi nie zaobserwowano zależności warto podkreślić, że badani seniorzy bez względu na sposób zamieszkiwania najczęściej deklarowali bardzo częste spotkania z członkami organizacji, do której należą (kolejno 54,3% i

55,4%). Brak spotkań z członkami organizacji deklarowało 8,2% respondentów mieszkających samotnie i 5,2% mieszkających z kimś z członków z rodziny (tabela 247).

Tabela 247. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	62	54,3	214	55,4	276	55,2
Często	5	4,3	20	5,2	25	5,0
Rzadko	18	15,7	62	16,0	80	16,0
Bardzo rzadko	20	17,5	70	18,2	90	18,1
Nie spotykam się	9	8,2	20	5,2	29	5,7
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Inaczej przedstawia się opinia respondentów na temat częstości spotykania się z członkami organizacji w zależności od stanu ich zdrowia. W przypadku tych zmiennych występuje **istotna statystycznie zależność**, $\chi^2(12)=57,79$; $p<0,001$. Seniorzy oceniający stan swojego zdrowia jako zły, najczęściej spotykają się z członkami organizacji, do której należą (86,1%). W tej grupie badanych seniorów nikt nie deklarował, że spotyka się bardzo rzadko i w ogóle nie spotyka się z członkami organizacji. Następną w kolejności grupą, która bardzo często spotyka się z członkami organizacji, do której należy, są osoby oceniające stan swojego zdrowia, jako średni (59,8%) (tabela 248).

Tabela 248. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	2	25,0	87	44,6	156	59,8	31	86,1	276	55,2
Często	0	0	12	6,2	12	4,6	1	2,8	25	5,0
Rzadko	0	0	41	21,0	35	13,4	4	11,1	80	16,0
Bardzo rzadko	2	25,0	43	22,1	45	17,2	0	0	90	18,1
Nie spotykam się	4	50,0	12	6,2	13	5,0	0	0	29	5,7
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Liczba posiadanych dzieci przez respondentów nie jest zmienną różnicującą częstość spotykania się z członkami organizacji.

Seniorzy posiadający więcej niż pięcioro dzieci deklarowali tylko dwa rodzaje odpowiedzi, świadczące o częstych spotkaniach z członkami organizacji (57,1%) i bardzo rzadkich spotkaniach (42,9%). Można zauważyć, że w każdej grupie, bez względu na liczbę posiadanych dzieci, największy odsetek seniorów deklarował bardzo częste spotkania z członkami organizacji, do której należy (tabela 249).

Tabela 249. Liczba dzieci, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	7	53,8	14	53,8	92	56,0	108	54,8	42	55,2	9	52,9	4	57,1	276	55,2
Często	0	0	1	3,8	8	4,8	12	6,0	4	5,3	0	0	0	0	25	5,0
Rzadko	2	15,4	4	15,3	26	15,8	31	15,7	13	17,1	4	23,5	0	0	80	16,0
Bardzo rzadko	2	15,4	5	19,2	29	17,6	35	17,8	13	17,1	3	17,6	3	42,9	90	18,1
Nie spotykam się	2	15,4	2	7,9	9	5,8	11	5,7	4	5,3	1	6,0	0	0	29	5,7
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z członkami organizacji analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Zmienną nieróżnicującą częstości spotkań z członkami organizacji jest również liczba posiadanych wnuków.

Podobnie jak w przypadku zmiennej niezależnej liczba posiadanych dzieci również największy odsetek respondentów bez względu na liczbę posiadanych wnuków, deklaruje bardzo częste spotkania z członkami organizacji. Najrzadziej z członkami organizacji, do której należą spotykają się seniorzy nieposiadający wnuków (12,5%) (tabela 250).

Tabela 250. Liczba wnuków, a częstość spotykania się z członkami organizacji

Częstość spotykania się z członkami organizacji	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	13	54,1	10	66,6	20	55,8	32	56,1	46	55,4	60	56,0	95	53,3	276	55,2
Często	1	4,1	0	0	2	5,5	3	5,2	4	4,8	5	4,6	10	5,6	25	5,0
Rzadko	3	12,5	2	13,3	6	16,6	9	16,0	13	15,6	17	15,9	30	16,8	80	16,0
Bardzo rzadko	4	16,8	2	13,3	6	16,6	10	17,5	15	18,1	19	17,7	34	19,1	90	18,1
Nie spotykam się	3	12,5	1	6,8	2	5,5	3	5,2	5	6,1	6	5,8	9	5,2	29	5,7
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca częstości spotykania się z członkami organizacji, do której należą seniorzy wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, stan zdrowia.

Wnioski

Analiza wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących częstości spotykania się z członkami organizacji, do której należą badani seniorzy wykazała, że: ogólnie badani seniorzy deklaruje częste spotykanie się z członkami organizacji, do której należą. Ponad połowa badanych bardzo często spotyka się z członkami organizacji. Tylko, co dziesiąty badany senior nie spotyka się albo spotyka się bardzo rzadko z

członkami organizacji, do której należy. Częstość spotykania się badanych seniorów z członkami organizacji jest zróżnicowana przez zmienne niezależne.

1. Częściej z członkami organizacji spotykają się badane kobiety, seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna, badani z wykształceniem podstawowym i zawodowym oraz seniorzy wykonujący pracę fizyczną a także seniorzy oceniający swoją sytuację materialną, jako złą i stan swojego zdrowia, jako zły.
2. Rzadziej z członkami organizacji, do której należą spotykają się mężczyźni, badani o stanie cywilnym kawaler/panna, respondenci z wykształceniem niepełnym podstawowym, wykonujący pracę umysłową, seniorzy deklarujący bardzo dobrą sytuację materialną a także seniorzy oceniający stan swojego zdrowia, jako bardzo dobry.

Wyniki badań dotyczące spotykania się seniorów z członkami organizacji, do której należą pokazują, że seniorzy często spotykają się z członkami tych samych organizacji. Porównując te wyniki z częstością spotykania się seniorów z przyjaciółmi i ze znajomymi (które są rzadkie) należy zauważyć, że jest to pozytywne i może świadczyć o ich gotowości do dzielenia się swoim kapitałem: doświadczeniem, czasem wolnym, chęcią pomocy, wymiana doświadczeń, a także chęcią własnej aktywności. Zaangażowanie seniorów w działalność organizacji nadaje ich życiu sens i poczucie bycia potrzebnym, użytecznym. Być może jest także sposobem na wypełnienie luki spowodowanej brakiem spotykania się z rodziną, z przyjaciółmi i znajomymi. Zadziwiające jest to, że seniorzy, którzy oceniali stan swojego zdrowia jako zły najczęściej deklarowali spotkania z członkami z tej samej organizacji. Być może, oceniając źle stan swojego zdrowia i biorąc pod uwagę ograniczenia z tym związane seniorzy uważają, że spotykają się (pomimo tego) często.

6.2.5. Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Ostatnią zmienną zależną, którą poddano analizie w ramach sieci kontaktów z rodziną i ze środowiskiem była częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła.

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano ze względu na płeć badanych

Poddając analizie dwie zmienne częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła ze zmienną płeć badanych seniorów zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności**, $\lambda^2(4)=12,82$; $p=0.01$. Analiza danych wskazuje mężczyzn, jako respondentów częściej spotykających się z osobami z tego samego Kościoła w porównaniu do kobiet. Spośród badanych mężczyzn 15,0% deklaroowało bardzo częste i 9,3% częste spotkania z osobami z tego samego Kościoła. Wśród kobiet mniejszy odsetek (8,6%) deklaroował bardzo częste oraz częste (4,7%) spotkania z osobami z tego samego Kościoła. Analizując wyniki badań przedstawione w poniższej tabeli należy podkreślić, że ogólnie zarówno kobiety, jak i mężczyźni rzadko spotykają się z osobami z tego samego Kościoła. Deklaracji świadczących o rzadkich i bardzo rzadkich spotkaniach z osobami z tego samego Kościoła ogółem wśród kobiet jest 69,7% a wśród mężczyzn 65,7% (tabela 251).

Tabela 251. Płeć, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	31	8,6	21	15,0	52	10,4
Często	17	4,7	13	9,3	30	6,0
Rzadko	61	17,0	30	21,4	91	18,2
Bardzo rzadko	210	58,3	62	44,3	272	54,4
Nie spotykam się	41	11,4	14	10,0	55	11,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano także ze względu na wiek badanych

Wiek jest zmienną niezależną, która wykazuje **istotną statystycznie zależność** ze zmienną zależną częstością spotykania się z osobami z tego samego Kościoła, $\chi^2(8)=17,34$; $p=0,03$. Badani z przedziału wiekowego 75-89 lat najczęściej deklarowali, że bardzo rzadko spotykają się z osobami z tego samego Kościoła (67,7%). Kolejna grupa badanych, ze względu na wiek deklarująca bardzo rzadkie spotkania, to badani z przedziału wiekowego 60-74 lata (51,4%). Brak spotkań z osobami z tego samego Kościoła deklarowało 11,9% seniorów w przedziale wiekowym 60-74 lata i 7,8% seniorów z przedziału wiekowego 75-89 lat (tabela 252).

Tabela 252. Wiek, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	45	11,4	6	5,9	1	33,3	52	10,4
Często	27	6,8	3	2,9	0	0	30	6,0
Rzadko	73	18,5	16	15,7	2	66,7	91	18,2
Bardzo rzadko	203	51,4	69	67,7	0	0	272	54,4
Nie spotykam się	47	11,9	8	7,8	0	0	55	11,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z osobami z tego samego Kościoła a stanem cywilny seniorów, $\chi^2(12)=31,05$; $p=0,002$. Seniorzy, którzy bardzo często spotykają się z osobami z tego samego Kościoła, to głównie osoby o stanie cywilnym kawaler/panna. W tej grupie 42,9% deklarowało bardzo częste spotkania z osobami z tego samego Kościoła. Nikt z tej grupy nie deklarował braku spotkań. Największy odsetek respondentów deklaruujących brak spotkań z osobami z tego samego Kościoła jest wśród seniorów o stanie cywilnym wdowiec/wdowa (13,4%). Także w tej grupie jest największy odsetek deklaruujących bardzo rzadkie spotkania z osobami z tego samego Kościoła (57,9%) (tabela 253).

Tabela 253. Stan cywilny, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	6	42,9	1	8,3	15	6,2	30	12,8	52	10,4
Często	1	7,1	1	8,3	10	4,2	18	7,7	30	6,0
Rzadko	2	14,3	4	33,4	44	18,3	41	17,5	91	18,2
Bardzo rzadko	5	35,7	6	50,0	139	57,9	122	52,2	272	54,4
Nie spotykam się	0	0	0	0	32	13,4	23	9,8	55	11,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano także ze względu na wykształcenie badanych

Kolejny raz stwierdzono występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy częstością spotykania się z osobami z tego samego Kościoła a zmienną niezależną, ta zmienną jest wykształcenie badanych seniorów, $\chi^2(20)=51,94$; $p<0,001$. Do osób często spotykających się z osobami z tego samego Kościoła, należą głównie seniorzy z wykształceniem podstawowym. Łącznie bardzo częste i częste spotkania deklarowało 21,6% respondentów z tej grupy. Najrzadziej z osobami z tego samego Kościoła spotykają się seniorzy z wykształceniem wyższym (23,5%) i wyższym zawodowym (21,1%) (tabela 254).

Tabela 254. Wykształcenie, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	16,7	13	8,8	13	10,7	1	5,9	1	5,2	23	12,3	52	10,4
Często	0	0	19	12,8	4	3,3	0	0	0	0	7	3,7	30	6,0
Rzadko	0	0	21	14,2	17	13,9	4	23,5	4	21,1	45	23,9	91	18,2
Bardzo rzadko	5	83,3	92	62,2	72	59,0	8	47,1	10	52,6	85	45,2	272	54,4
Nie spotykam się	0	0	3	2,0	16	13,1	4	23,5	4	21,1	28	14,9	55	11,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Poddając analizie częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła ze zmienną charakter wykonywanej pracy nie stwierdzono występowania zależności istotnej statystycznie. Bardzo zbliżony odsetek deklaracji zaobserwowano wśród badanych deklarujących bardzo rzadkie spotkania z osobami z tego samego Kościoła (praca fizyczna 54,2%; praca umysłowa 54,7%). Identyczny odsetek zaobserwowano wśród deklaracji świadczących o bardzo częstych spotkaniach z osobami z tego samego Kościoła (po 10,4%) (tabela 255).

Tabela 255. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	40	10,4	12	10,4	52	10,4
Często	23	5,9	7	6,0	30	6,0
Rzadko	69	17,9	22	19,1	91	18,2
Bardzo rzadko	209	54,2	63	54,7	272	54,4
Nie spotykam się	44	11,6	11	9,8	55	11,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Kolejną zmienną niezależną niewykazującą istotnej statystycznie zależności ze zmienną zależną częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła jest rodzaj wykonywanej pracy. W każdej z kategorii odpowiedzi zaobserwowano zbliżony odsetek deklaracji związanych z częstością spotykania się z osobami z tego samego Kościoła (tabela 256).

Tabela 256. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	2	7,6	5	9,6	20	11,0	18	11,0	7	7,7	52	10,4
Często	1	3,8	3	5,7	10	5,7	10	6,1	6	9,0	30	6,0
Rzadko	5	19,2	9	17,3	33	18,2	29	17,9	15	19,2	91	18,2
Bardzo rzadko	14	53,8	28	53,8	98	54,1	88	54,0	44	56,4	272	54,4
Nie spotykam się	4	15,6	7	13,6	20	11,0	18	11,0	6	7,7	55	11,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

W prezentowanych badaniach własnych występuje **istotna statystycznie zależność** pomiędzy częstością spotykania się z osobami z tego samego Kościoła a sytuacją materialną badanych seniorów, $\lambda^2(12)=58,98$; $p<0,001$.

Najczęściej z osobami z tego samego Kościoła spotykają się respondenci o złej sytuacji materialnej. Ponad 40% (41,4%) respondentów z tej grupy deklarowało bardzo częste spotkania. Jednocześnie najmniejszy odsetek badanych z tej grupy w porównaniu do badanych seniorów o lepszej sytuacji materialnej (27,6%) deklarował bardzo rzadkie spotkania z osobami z tego samego Kościoła. Respondenci o bardzo dobrej sytuacji materialnej deklarowali najczęściej bardzo rzadkie spotkania (42,9%), następnie brak spotkań (35,7%) i rzadkie spotkania (21,4%) z osobami z tego samego Kościoła (tabela 257).

Tabela 257. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	13	5,2	27	13,2	12	41,4	52	10,4
Często	0	0	14	5,5	14	6,8	2	6,9	30	6,0
Rzadko	3	21,4	52	20,6	34	16,6	2	6,9	91	18,2
Bardzo rzadko	6	42,9	141	56,0	117	57,1	8	27,6	272	54,4
Nie spotykam się	5	35,7	32	12,7	13	6,3	5	17,2	55	11,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano również ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Nie stwierdzono występowania zależności istotnej statystycznie między częstością spotykania się z osobami z tego samego Kościoła a zamieszkiwaniem samemu bądź z kimś z rodziny. Badani seniorzy najczęściej deklarowali bardzo rzadkie spotykanie się z osobami z tego samego Kościoła (mieszkający samotnie 54,3%; mieszkający z kimś z rodziny 54,6%). Zaobserwowano również, że w poszczególnych kategoriach odpowiedzi w każdej z grup badanych odsetki udzielonych odpowiedzi są zbliżone (tabela 258).

Tabela 258. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	11	9,6	41	10,6	52	10,4
Często	7	6,1	23	5,9	30	6,0
Rzadko	20	17,5	71	18,3	91	18,2
Bardzo rzadko	62	54,3	210	54,6	272	54,4
Nie spotykam się	14	12,5	41	10,6	55	11,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Nie stwierdzono zależności istotnej statystycznie między częstością spotykania się z osobami z tego samego Kościoła a stanem zdrowia seniorów. Warto jednak podkreślić, że seniorzy oceniający stan swojego zdrowia jako bardzo dobry deklarowali tylko rzadkie, bardzo rzadkie i brak spotkań z osobami z tego samego Kościoła. Najczęściej pojawiające się deklaracje świadczą o bardzo rzadkich spotkaniach z osobami z tego samego Kościoła i dotyczą wszystkich respondentów (tabela 259).

Tabela 259. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	0	0	20	10,2	30	11,4	2	5,5	52	10,4
Często	0	0	11	5,6	15	5,7	4	11,1	30	6,0
Rzadko	1	12,5	35	17,9	45	19,4	10	27,7	91	18,2
Bardzo rzadko	4	50,0	106	54,3	148	64,0	14	38,9	272	54,4
Nie spotykam się	3	37,5	23	12,0	23	0,5	6	16,8	55	11,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła nie zależy także od liczby posiadanych dzieci. Warto jednak zauważyć, że bez względu na liczbę posiadanych dzieci, seniorzy najczęściej deklarowali bardzo rzadkie spotkania z osobami z tego samego Kościoła. Więcej wskazań świadczących o bardzo częstym spotykaniu się z osobami z tego samego Kościoła zaobserwowano w grupie seniorów posiadających jedno dziecko (15,3%) i posiadających czworo dzieci (12,0%) (tabela 260).

Tabela 260. Liczba dzieci, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	1	7,6	4	15,3	17	11,6	20	10,4	9	12,0	1	5,9	0	0	52	10,4
Często	0	0	1	3,8	10	6,1	10	5,0	5	6,5	1	5,9	3	42,9	30	6,0
Rzadko	5	38,4	5	19,2	31	18,9	37	18,7	13	17,1	0	0	0	0	91	18,2
Bardzo rzadko	6	46,4	14	53,8	89	51,8	103	52,2	41	53,9	15	88,2	4	57,1	272	54,4
Nie spotykam się	1	7,6	2	7,9	17	11,6	27	13,7	8	10,5	0	0	0	0	55	11,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Częstość spotkań seniorów z osobami z tego samego Kościoła analizowano także ze względu na liczbę posiadanych wnuków przez badanych

Zmienną niezależną niewykazującą istotnej statystycznie zależności ze zmienną zależną częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła, jest liczba posiadanych wnuków. Podobnie, jak w przypadku zmiennej liczba posiadanych dzieci, najwięcej badanych w każdej grupie z uwagi na liczbę posiadanych wnuków deklaroowało bardzo rzadkie spotkania z osobami z tego samego Kościoła. Procentowy rozkład odpowiedzi w każdej z kategorii u wszystkich badanych seniorów bez względu na liczbę posiadanych wnuków jest zbliżony (tabela 261).

Tabela 261. Liczba wnuków, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła

Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bardzo często	2	8,2	1	6,6	4	11,2	7	12,2	7	8,4	11	10,2	20	11,2	52	10,4
Często	1	4,1	1	6,6	2	5,6	3	5,2	5	6,0	6	5,6	12	6,7	30	6,0
Rzadko	5	28,0	4	26,6	7	19,4	10	17,5	15	18,0	19	17,7	31	17,4	91	18,2
Bardzo rzadko	13	54,1	8	53,6	20	55,5	31	54,4	47	56,6	59	55,1	94	52,8	272	54,4
Nie spotykam się	3	5,6	1	6,6	3	8,3	6	10,7	9	11,0	12	11,4	21	11,9	55	11,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca częstości spotykania się z osobami z tego samego Kościoła wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, sytuacja materialna.

Wnioski

Analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących częstości spotykania się z osobami z tego samego Kościoła wykazały, że: najwięcej respondentów (ponad połowa) bardzo rzadko spotyka się z osobami z tego samego Kościoła. Częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła zróżnicowana jest przez zmienne niezależne.

1. Częściej spotykają się z osobami z tego samego Kościoła mężczyźni niż kobiety. Biorąc pod uwagę stan cywilny najczęściej spotkania deklarowali

kawaler/panna. W grupie badanych deklarujących częstsze spotkania są również osoby z wykształceniem podstawowym oraz seniorzy o złej sytuacji materialnej.

2. Kobiety oraz mężczyźni we wszystkich przedziałach wiekowych deklarowali rzadkie spotkania z osobami z tego samego Kościoła. Również osoby o stanie cywilnym wdowiec/wdowa, badani posiadający wykształcenie wyższe i wyższe zawodowe a także respondenci o bardzo dobrej sytuacji materialnej deklarowali rzadkie spotkania z osobami z tego samego Kościoła.

Interpretując wniosek wskazujący na to, że seniorzy bardzo rzadko spotykają się z osobami z tego samego Kościoła, a bardzo często spotykają się z osobami z tej samej organizacji (por. rozdz. 6.2.6.) można zaryzykować przypuszczenie, że seniorzy nie należą do organizacji kościelnych a ewentualnego uczestnictwa w nabożeństwach kościelnych nie traktują, jako spotkania się z osobami z tego samego Kościoła. Należy podkreślić, że seniorzy mieszkający na wsi bardzo żywo i często uczestniczą w obrzędach religijnych nawet w sytuacji dużych osobistych ograniczeń zdrowotnych. Pójście do Kościoła przez seniorów mało samodzielnych na nabożeństwo jest często jedynym wyjściem z domu w ciągu całego tygodnia i wymaga ono niezwykle starannych przygotowań a nawet starań o wsparcie osób trzecich. Za taką tezę przemawiają także wieloletnie obserwacje środowiska wiejskiego, w tym w szczególności środowiska senioralnego autorki badań.

W poniższej tabeli umieszczono rozkład odpowiedzi badanych osób dotyczących poszczególnych analizowanych aspektów: częstości spotkania się z rodziną, z przyjaciółmi, ze znajomymi, z osobami z tego samego Kościoła oraz z członkami organizacji, do których należą badani seniorzy. Najczęściej badani seniorzy spotykają się z członkami organizacji, do której należą i z rodziną. Najrzadziej natomiast spotykają się ze znajomymi.

Tabela 262. Częstość spotykania się badanych osób z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi, osobami z tego samego kościoła, z członkami organizacji

Częstość spotykania się	Bardzo często		Często		Rzadko		Bardzo rzadko		Nie spotykam się		Wynik testu statystycznego
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Rodzina	7	1,4	19	3,8	63	12,6	218	43,6	193	38,6	$\lambda^2(4)=391,52;$ $p<0,001$
Przyjaciele	37	7,4	35	7,0	148	29,6	212	42,4	68	13,6	$\lambda^2(4)=240,66;$ $p<0,001$
Znajomi	29	5,8	36	7,2	145	29,0	209	41,8	81	16,2	$\lambda^2(4)=234,04;$ $p=0,001$
Osoby z tego samego Kościoła	52	10,2	30	6,0	91	18,2	272	54,5	55	11,0	$\lambda^2(4)=390,69;$ $p<0,001$
Członkowie organizacji, do której należy senior	276	55,2	25	5,0	80	16,0	90	18,0	29	5,8	$\lambda^2(4)=421,41;$ $p=0,001$

Podsumowanie

W świetle uzyskanych wyników badań dotyczących sieci kontaktów z rodziną i środowiskiem należy stwierdzić, że badani seniorzy często spotykają się tylko z członkami organizacji, do których należą. W tym aspekcie można mówić o kapitale społecznym środowiska seniorów. Zaangażowanie seniorów w życie organizacji do których należą, to nie tylko korzyści dla jednostek-seniorów, ale również dla całej społeczności lokalnej w której żyją, co zdaniem J. Colemana czyni kapitał społeczny dobrem publicznym, ponieważ daje to możliwość budowania wzajemnego zaufania⁶⁰⁴.

W pozostałych przypadkach: częstość spotykania się z rodziną, przyjaciółmi i ocena wzajemnych relacji, częstość spotykania się ze znajomymi oraz częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła, badani seniorzy oceniają negatywnie. Badani seniorzy deklarowali rzadkie spotykanie się z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi i osobami z tego samego Kościoła i źle ocenili wzajemne relacje.

Negatywna ocena seniorów częstości kontaktów i relacji z rodziną i środowiskiem może być przyczyną rozczarowania i zawiedzionych nadziei seniorów i może powodować poszukiwanie aktywności w innych sferach życia, np. w organizacjach. Osłabienie kontaktów społecznych (z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi) i złe relacje z nimi mogą przyczyniać się do poszukiwania pomocy i wsparcia w wyspecjalizowanych

⁶⁰⁴ D. Moroń (2009), *Kapitał społeczny- próba definicji* [w:] D. Moroń (red.), *Kapitał społeczny i ludzki. Wybrane problemy teorii i praktyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, ss.: 25-38, s.25-29.

instytucjach. Obecnie obserwuje się także w środowisku wiejskim rozwój instytucjonalnych form wsparcia seniorów takich, jak: kluby seniora, dzienne domy pobytu i inne organizacje skupiające seniorów. Potrzebę rozwoju instytucji wspierania środowiska senioralnego na wsi dostrzega również autorka badań, która na przestrzeni ostatnich pięciu lat w gminie wiejskiej zainicjowała działalność kilku takich ośrodków.

Jeśli przyjmiemy, że ważnym elementem kapitału społecznego jest zaufanie, to możemy stwierdzić, że seniorzy w dużej mierze przejawiają je w stosunku do rodziny, sąsiadów i środowiska. Jednak badając relacje z innymi, częstość spotkań, to można zauważyć, że to zaufanie nie przekłada się na kontakty społeczne, tym samym nasuwa się wątpliwość, czy można mówić o kapitale społecznym seniorów w zakresie sieci kontaktów z rodziną i środowiskiem? Czy raczej należy uważać, że brak kontaktów lub ich zachwianie oraz negatywna ocena relacji z rodziną i środowiskiem to brak kapitału społecznego seniorów.

6.3. Zaangażowanie seniorów na rzecz społeczności lokalnej

Zmiany demograficzne spowodowane systematycznym wzrostem liczby osób starszych implikują konieczność kształtowania polityk publicznych uwzględniających ten proces. Znajduje to odzwierciedlenie w wielu dokumentach strategicznych, m.in. w Strategii Rozwoju Kraju 2020, Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, Polityce Senioralnej na lata 2014-2020, Rządowym Programie na Rzecz Aktywności Społecznej Osób starszych na lata 2014-2020⁶⁰⁵. Powyższe dokumenty podkreślają ideę solidarności międzygeneracyjnej i rolę włączenia seniorów do udziału w życiu społecznym. Aktywni seniorzy mogą zmieniać na lepsze otaczającą ich rzeczywistość i przyczynić się do lepszego rozwoju społeczności lokalnej. Czynny udział seniorów i ich wkład w rozwój społeczności lokalnej może przyczynić się do integracji społecznej i międzypokoleniowej. To wszystko nawiązuje do koncepcji kapitału społecznego podkreślającego rolę stosunków i kontaktów społecznych w jego kształtowaniu. Na podstawie badań należy podkreślić, że ten aspekt w środowisku seniorów, mieszkańców wsi nie daje pozytywnego obrazu.

---

⁶⁰⁵ W. Borczyk, D. Jachimowicz, W. Nalepa (2014) *Gminne rady seniorów w praktyce- wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, Nowy Sącz, s.11-12.

Zaangażowanie w życie społeczne osób starszych jest obecnie przedmiotem zainteresowania badaczy, ponieważ niesie ono korzyści zarówno dla samych seniorów, jak i dla społeczności lokalnej. Czynny udział seniorów w życiu społecznym przyczynia się do rozwoju społeczności lokalnej. Angażowanie się seniorów w działania na rzecz społeczności lokalnej jest dobrowolną, nieodpłatną działalnością na rzecz innych ludzi oraz w działalność organizacji pozarządowych. Uwarunkowana jest przez różne czynniki np. sytuację na rynku pracy, tradycję, politykę społeczną oraz czynniki osobowe (mentalność, sytuację życiową, możliwości, stan zdrowia itp.). Zaangażowanie seniorów na rzecz społeczności lokalnej może przejawiać się w podejmowaniu nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej, przynależności do organizacji i pełnieniu w nich funkcji. O zaangażowaniu seniorów na rzecz społeczności lokalnej świadczy także ich aktywność obywatelska, która może przejawiać się poprzez udział w zebraniach publicznych, udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych.

6.3.1. Podejmowanie nieodpłatnych działań

Badając kapitał społeczny seniorów nie sposób pominąć zaangażowania na rzecz społeczności lokalnej poprzez podejmowanie nieodpłatnych działań na jego rzecz, co wiąże się nierozdzielnie z dobrowolnością, z intencją wypływającą z pozytywnych pobudek. „Dobrowolność to kierowanie się dobrą wolą, chęcią sprawienia adresatowi działań przyjemnych doznań, pozytywnych wrażeń [...] to działanie spontaniczne, nieobliczone na doraźne zyski i profity”⁶⁰⁶. Działania nieodpłatne to również działania prospołeczne, których filarem jest traktowanie drugiego człowieka, jako równorzędnego partnera osoby podejmującej te działania. Działania prospołeczne inicjowane są w celu przyniesienia korzyści innej osobie lub społeczności. Jednym z czynników przyczyniającym się do uczestnictwa w działaniach społecznych jest silna więź społeczna ze środowiskiem lokalnych.

W celu poznania aktywności badanych seniorów w zakresie podejmowania nieodpłatnych działań, zadano respondentom następujące pytanie: *Czy podejmuje Pan/i nieodpłatne działania na rzecz swojej społeczności?*

---

⁶⁰⁶ A. Kotlarska- Michalska (2005) *Dobrowolność w działaniu jako forma zachowań prospołecznych* [w:] B. Kromolicka (red.) *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, ss.: 35-45, s.35.

Seniorów proszono o udzielenie odpowiedzi na powyższe pytanie poprzez wskazanie jednej z możliwych odpowiedzi: „często” oznaczającą zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnej; „sporadycznie” oznaczającą niski poziom zaangażowania; „nigdy” świadczący o braku zaangażowania na rzecz społeczności lokalnej.

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na płeć badanych

Analizując uzyskane odpowiedzi zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy płcią badanych seniorów, a podejmowaniem nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej, $\lambda^2(2)=17,14$; $p<0,001$. Większe zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnej przejawiające się przez podejmowanie nieodpłatnych działań przejawiają kobiety w stosunku do mężczyzn. Ogólnie można stwierdzić, że 55,4% respondentów podejmuje takie działania. Odsetek kobiet angażujących się często w podejmowanie działań jest większy (57,4%) w porównaniu do mężczyzn (50,7%) (tabela 263).

Tabela 263. Płeć, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Często	206	57,4	71	50,7	277	55,4
Sporadycznie	115	32,0	34	24,3	149	29,8
Nie podejmuję	39	10,6	35	25,0	74	14,8
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano także ze względu na wiek badanych

Zaobserwowano również występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej a wiekiem badanych seniorów, $\lambda^2(4)=13,82$; $p=0,008$. Największy odsetek seniorów podejmujących często nieodpłatne działania na rzecz społeczności lokalnej jest w grupie wiekowej 75-89 lat, co jest sprawą zrozumiałą. Najrzadziej działania na rzecz społeczności lokalnej podejmują seniorzy w wieku powyżej 89 lat (tabela 264).

Tabela 264. Wiek, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	203	51,5	72	70,6	2	66,7	277	55,4
Sporadycznie	130	33	19	18,6	0	0	149	29,8
Brak	62	15,5	11	10,8	1	33,3	74	14,8
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Ponownie zaobserwowano **istotną statystycznie zależność** pomiędzy badanymi zmiennymi. Zależność ta występuje między podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej a stanem cywilnym seniorów, $\lambda^2(6)=16,8$; $p=0,01$. Największy odsetek podejmujących często nieodpłatne działania na rzecz społeczności lokalnej jest w grupie żonaty/zamężna (58,5%). W tej grupie respondentów jest również najmniejszy odsetek niepodejmujących działań (9,0%). Najniższy poziom zaangażowania w działania na rzecz społeczności lokalnej przejawiają kawalerowie i panny. W tej grupie badanych aż 38,8% w ogóle nie angażuje się w takie działania (tabela 265).

Tabela 265. Stan cywilny, a podejmowanie przez nich nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	8	57,1	5	41,7	127	53,1	137	58,5	277	55,4
Sporadycznie	1	7,1	4	33,3	68	28,5	76	32,5	149	29,8
Brak	5	35,8	3	25,0	45	18,4	21	9,0	74	14,8
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Kolejny raz stwierdzono występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej a wykształceniem respondentów, $\lambda^2(10)=33,8$; $p<0,001$. Najczęściej w działania na rzecz społeczności lokalnej angażują się seniorzy z wykształceniem podstawowym i wyższym. W obydwu tych grupach ponad 70% respondentów często podejmuje takie działania (analogicznie 70,7% i 70,6%). Największy odsetek respondentów w ogóle nieangażujących się w działania jest w grupie z wykształceniem wyższym zawodowym (21,1%) i z wykształceniem średnim (20,5%) (tabela 266).

Tabela 266. Wykształcenie, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	3	50,0	104	70,7	54	44,3	12	70,6	4	21,1	100	53,2	277	55,4
Sporadycznie	2	33,3	33	22,4	43	35,2	3	17,6	11	57,8	57	30,3	149	29,8
Brak	1	16,7	11	6,8	25	20,5	2	11,8	4	21,1	31	16,5	74	14,8
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Zauważono również **istotną statystycznie zależność** pomiędzy podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej a charakterem wykonywanej pracy, $\lambda^2(2)=10,95$; $p=0,004$. Większe zaangażowanie w działania na rzecz społeczności lokalnej przejawiają seniorzy wykonujący pracę fizyczną niż wykonujący pracę umysłową. Prawie 60% (59,5%) respondentów wykonujących pracę fizyczną podejmuje takie działania często. W grupie seniorów wykonujących pracę umysłową często angażuje się 42,1%, również mniejszy odsetek w ogóle nieangażujących się w działania jest w grupie wykonujących pracę fizyczną 13,0%, a wśród wykonujących pracę umysłową 20,2% (tabela 267).

Tabela 267. Charakter wykonywanej pracy, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Często	229	59,5	48	42,1	277	55,4
Sporadycznie	106	27,5	43	37,7	149	29,8
Brak	50	13,0	24	20,2	74	14,8
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Nie zaobserwowano natomiast istotnej statycznie zależności pomiędzy podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej a rodzajem wykonywanej pracy. Chociaż nie stwierdzono zależności istotnej statystycznie pomiędzy powyższymi zmiennymi warto zwrócić uwagę na to, że największy odsetek (56,4%) seniorów podejmujących często działania i jednocześnie najmniejszy odsetek (12,9%) niepodejmujących żadnych działań jest w grupie seniorów pracujących w usługach (tabela 268).

Tabela 268. Rodzaj wykonywanej pracy, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	14	53,8	29	55,7	100	55,2	90	55,2	44	56,4	277	55,4
Sporadycznie	8	30,8	15	28,8	54	29,8	48	29,4	24	30,7	149	29,8
Brak	4	15,4	8	15,5	27	15,0	25	15,4	10	12,9	74	14,8
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Zmienną niezależną, która w **istotny statystycznie sposób** różnicuje częstość podejmowanych działań na rzecz społeczności lokalnej jest sytuacja materialna seniorów, $\chi^2(6)=21,64$; $p=0,001$. Najczęściej działania na rzecz społeczności lokalnej podejmują respondenci ze złą sytuacją materialną, aż 79,4% często uczestniczy w tego rodzaju działaniach i tylko 10,3% w ogóle takich działań nie podejmuje. Najbardziej w działania charytatywne angażują się seniorzy z bardzo dobrą sytuacją materialną (tabela 269).

Tabela 269. Sytuacja materialna, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	7	50	117	46,4	130	63,7	23	79,4	277	55,4
Sporadycznie	4	28,6	91	36,1	51	25	3	10,3	149	29,8
Brak	3	21,4	44	17,5	24	11,3	3	10,3	74	14,8
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano również ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

W przeciwieństwie do sytuacji materialnej seniorów, ich sposób zamieszkiwania nie różnicuje podejmowania nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej. Procentowe rozkłady odpowiedzi badanych są niemal identyczne w każdej z grup (tabela 270).

Tabela 270. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Często	63	55,2	214	55,4	277	55,4
Sporadycznie	34	29,8	115	29,8	149	29,8
Brak	17	15,0	57	14,8	74	14,8
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

W prezentowanych badaniach własnych stwierdzono **istotną statystycznie zależność** pomiędzy podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej a stanem zdrowia seniorów, $\lambda^2(6)=21,64$; $p=0,001$. Najczęściej w działania nieodpłatne angażują się respondenci oceniający stan swojego zdrowia jako zły, aż 75% badanych deklaroowało częste podejmowanie nieodpłatnych działań i tylko 5,6% deklaroowało brak podejmowania działań. Największy odsetek badanych niepodejmujących działania jest w grupie respondentów oceniających stan swojego zdrowia jako bardzo dobry (25%) (tabela 271).

Tabela 271. Stan zdrowia, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	5	62,5	91	46,7	154	59,2	27	75,0	277	55,4
Sporadycznie	1	12,5	69	35,4	72	27,7	7	19,4	149	29,8
Brak	2	25,0	35	17,9	35	13,1	2	5,6	74	14,8
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Nie występuje istotna statycznie zależność pomiędzy podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej a liczbą posiadanych dzieci. Chociaż nie stwierdzono istotnych zależności pomiędzy powyższymi zmiennymi warto zauważyć, że w grupie seniorów posiadających więcej niż pięcioro dzieci nikt z badanych nie deklaroował braku podejmowania działań. Respondenci z tej grupy deklarowali częste i sporadyczne podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej (odpowiednio 71,4% i 28,6%) (tabela 272).

Tabela 272. Liczba dzieci, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	7	53,8	14	55,0	91	55,4	109	55,3	42	55,2	9	52,9	5	71,4	277	55,4
Sporadycznie	4	30,7	8	30,0	48	29,2	58	29,4	24	31,6	5	29,4	2	28,6	149	29,8
Brak	2	15,5	4	15,0	25	15,4	30	19,8	10	13,2	3	17,7	0	0	74	14,8
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Podejmowanie przez seniorów nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej analizowano ze względu na posiadaną przez nich liczbę wnuków

Liczba posiadanych wnuków, podobnie jak liczba posiadanych dzieci, nie wykazuje istotnej statystycznie zależności z podejmowaniem działań na rzecz społeczności lokalnej. Największy odsetek seniorów deklarujących brak podejmowania nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej jest w grupie posiadających jednego wnuka (20,1%). Pozostałe rozkłady procentowe odpowiedzi badanych seniorów są bardzo zbliżone w każdej z grup (tabela 273).

Tabela 273. Liczba wnuków, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej

Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	13	54,1	8	53,3	20	55,4	31	54,3	46	55,4	59	55,1	100	56,1	277	55,4
Sporadycznie	7	29,1	4	26,6	10	27,7	17	29,8	24	29,0	32	29,9	55	30,9	149	29,8
Brak	4	16,8	3	20,1	6	16,9	9	15,9	13	15,6	16	15,0	23	13,0	74	14,8
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca podejmowania nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej, wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, sytuacja materialna, stan zdrowia.

Wśród respondentów najwięcej osób deklarowało częste podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej (tabela 274).

Tabela 274. Podejmowanie przez badane osoby nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej – analiza statystyczna

Zmienna	Często		Sporadycznie		Brak		Wynik testu statystycznego
	N	%	N	%	N	%	
Podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	277	55,4	149	29,8	74	14,8	$\chi^2(2)=127,81; p<0,001$

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących podejmowania nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej można wysnuć następujące wnioski. Ogólnie należy zauważyć, że respondenci angażują się w podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej. Ponad połowa badanych seniorów podejmuje takie działania często, niemal jedna trzecia - sporadycznie, tylko pozostali nie angażują się na rzecz społeczności lokalnej. Częstość podejmowania działań zróżnicowana jest przez większość przyjętych zmiennych niezależnych.

1. Najczęściej w nieodpłatną działalność na rzecz społeczności lokalnej angażują się kobiety, respondenci w przedziale wiekowym 75-89 lat, badani o stanie cywilnym żonaty/zamężna oraz respondenci z wykształceniem podstawowym i wyższym. Najczęściej angażują się również seniorzy wykonujący pracę fizyczną, oceniający swoją sytuację materialną jako złą i oceniający stan swojego zdrowia, jako zły.
2. Rzadziej angażują się w działania na rzecz społeczności lokalnej mężczyźni, respondenci (co ciekawe) w wieku powyżej 89 roku życia, jak i badani o stanie cywilnym kawaler/panna. Rzadziej w podejmowanie tych działań angażują się również badani z wykształceniem wyższym zawodowym i średnim, wykonujący pracę umysłową oraz badani oceniający swoją sytuację materialną, jako bardzo dobrą i oceniający stan swojego zdrowia, jako bardzo dobry.

Jak pokazują wyniki badań własnych seniorzy angażują się w podejmowanie działań na rzecz społeczności lokalnej. Zdaniem Janusza Reykowskiego, angażowanie się jednostki w działalność na rzecz społeczności lokalnej wynika z jej dyspozycji oraz z cech środowiska, w którym ta jednostka funkcjonuje⁶⁰⁷. Gotowość do działań na rzecz społeczności lokalnych jest pochodną posiadanych przez jednostkę dwóch rodzajów kompetencji: kompetencji praktycznych i osobistych. Kompetencje praktyczne odnoszą się do wiedzy i umiejętności jednostki (znajomość norm, zwyczajów, tradycji cechujących daną społeczność, itp.). Nabywane są one przede wszystkim w toku całościowej edukacji i doświadczenia życiowego. Kompetencje osobiste są podstawą do rozumienia i interpretowania rzeczywistości, kształtują się również w ciągu całego życia jednostki⁶⁰⁸. Przedstawione powyżej kompetencje posiadane przez jednostkę wpływają na jej gotowość do działań na rzecz społeczności lokalnej. Gotowość badanych seniorów do angażowania się w działalność na rzecz społeczności lokalnej, czyli ich chęć do współpracy w ramach własnego środowiska lokalnego świadczą o ich możliwościach budowania kapitału społecznego. „Kapitał ten wyznaczany jest przez poziom zaufania, normy i powiązania pomiędzy jednostkami tworzącymi społeczność lokalną”⁶⁰⁹. Chęć do współpracy na rzecz środowiska lokalnego wymaga bowiem wzajemnego zaufania, przestrzegania pewnych norm i zasad obowiązujących w społeczności lokalnej, wymaga również gotowości do wejścia w relacje z drugim człowiekiem, co w przypadku tej próby badawczej nie ma wysokiego poziomu.

---

⁶⁰⁷ Por. J. Reykowski (1989), *Podmiotowość-szkic problematyki* [w:] P. Buczkowski, R. Cichoński (red.), *Podmiotowość: możliwość, rzeczywistość, konieczność*, Wydawnictwo Nakom, Poznań, ss. 199-212.

⁶⁰⁸ Por. A. Brzezińska, K. Appelt (2000), *Tożsamość zawodowa psychologa* [w:] J. Brzeziński, M. Toeplitz-Winiewska (red.), *Etyczne dylematy psychologii*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, ss. 13-44

⁶⁰⁹ M. Ziarko (2007), *Poczucie tożsamości jako czynnik wyznaczający zaangażowanie w działania na rzecz społeczności lokalnej*, *Czasopismo Psychologiczne*, Tom 13, Nr 1, ss. 51-60, s. 53.

6.3.2. Znaczenie pracy społecznej w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej w opinii seniorów

Problemy społeczne określane, jako kwestie społeczne to sytuacje trudne dla społeczności lokalnej, które mogą ograniczać funkcjonowanie jej członków, przyczyniać się do ich marginalizacji, wykluczenia, poczucia osamotnienia, poczucia braku wsparcia i pomocy. Według Krzysztofa Fryszackiego z problemem społecznym nierozdzielnie wiąże się stan świadomości, poczucie niepokoju, zagrożenia, sprzeciwu⁶¹⁰. Ronald W. Maris, uważa, że problemy społeczne mogą być zdefiniowane jako ogólne wzory zachowania ludzkiego lub warunków społecznych, które są postrzegane jako zagrożenia dla społeczeństwa przez znaczącą liczbę ludności, przez silne grupy, bądź przez charyzmatyczne jednostki, oraz które mogą być rozwiązane czy też którym można jakoś zaradzić⁶¹¹. Problemy społeczne, jakie występują w środowisku wiejskim, z którymi na co dzień spotyka się autorka badań to głównie: poczucie izolacji, marginalizacji i osamotnienia ludzi starszych, trudności opiekuńczo-wychowawcze młodych rodzin z dziećmi, niepełnosprawność i choroby przewlekłe, uzależnienia od alkoholu, narkotyków, uzależnienia behawioralne, przemoc w rodzinach, bierność zawodowa osób w wieku produkcyjnym, roszczeniowe postawy wobec instytucji pomocowych. Do rozwiązywania problemów społecznych przyczyniają się nie tylko działania prowadzone przez organy władzy publicznej, przede wszystkim rząd i samorząd terytorialny w obszarze polityki społecznej, czy instytucje publiczne, ale także organizacje pozarządowe i sami wolontariusze, którzy pełniąc swoją służbę pracują społecznie. Wolontariat jest realizowany za pośrednictwem stowarzyszeń społecznych, zrzeszeń, ruchów, organizacji i innych form, które podejmują się cennych inicjatyw na rzecz zaspokajania różnych szeroko rozumianych potrzeb ludzkich i społecznych.

Ze względu na charakter wykonywanej pracy autorkę bardzo interesują zagadnienia związane ze społecznością lokalną a w tym szczególnie problemy społeczności lokalnej a także znaczenie pracy społecznej w rozwiązywaniu tych problemów. Dlatego też, chcąc poznać opinię badanych seniorów w tym zakresie zadano respondentom pytanie: *Czy uważa Pan/i że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności?*

---

⁶¹⁰ K. Fryszacki (2000) *Problemy społeczne*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, tom III, Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 205.

⁶¹¹ K. Fryszacki (2009), *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 20.

Badanych proszono o wskazanie odpowiedzi określającej ich opinię, na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoką akceptację opinii; „raczej tak” wysoką akceptację opinii; „nie mam zdania” brak zdecydowania do opinii; „raczej nie” niska akceptacja powyższej opinii; „zdecydowanie nie” brak akceptacji opinii, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności.

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na płeć badanych

W badaniach własnych zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy opinią na temat pracy społecznej z innymi ludźmi, jako sposobu rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności a płcią badanych seniorów, $\chi^2(4)=12,53$; $p=0,01$. Większy odsetek mężczyzn (44,0%) w porównaniu do kobiet (37,0%) zdecydowanie zgadza się z tym, że poprzez pracę społeczną można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej. Nie ma zdania na ten temat równy odsetek mężczyzn i kobiet. Również zdecydowanie nie zgadza się z tym twierdzeniem równy odsetek mężczyzn i kobiet (3,0%) (tabela 275).

Tabela 275. Płeć, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni		N	%
	N	%	N	%		
Zdecydowanie tak	132	37,0	62	44,0	194	39,0
Raczej tak	132	37,0	31	22,0	163	32,0
Nie mam zdania	59	16,0	23	16,0	82	16,0
Raczej nie	28	8,0	20	14,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	9	3,0	4	3,0	13	3,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na wiek badanych

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy opinią na temat tego, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności a wiekiem respondentów. Analizując wpływ wieku seniorów na opinię na ten temat, mimo, że nie stwierdzono istotnej zależności warto zauważyć, że wszyscy respondenci w wieku powyżej 89 lat i po 38% badanych z pozostałych grup wiekowych zdecydowanie zgadzają się z tą opinią (tabela 276).

Tabela 276. Wiek, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	152	38,0	39	38,0	3	100,0	194	39,0
Raczej tak	134	34,0	29	28,0	0	0	163	32,0
Nie mam zdania	62	16,0	20	20,0	0	0	82	16,0
Raczej nie	37	9,0	11	11,0	0	0	48	10,0
Zdecydowanie nie	10	3,0	3	3,0	0	0	13	3,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano także ze względu na stan cywilny badanych

Występowanie **istotnej statystycznie zależności** zauważono między stanem cywilnym seniorów a opinią na temat pracy społecznej z innymi ludźmi na rzecz ogółu, $\lambda^2(12)=82,04$; $p<0,001$. Respondenci o stanie cywilnym żonaty/zamężna w największym stopniu uważają, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej. Odpowiedź „zdecydowanie

„tak” wskazało 41,0% respondentów z tej grupy i 34% respondentów wskazało odpowiedź „raczej tak”. Tylko 3% żonatych i zamężnych nie zgadza się z tym stwierdzeniem. Zdecydowanie zgadza się z tą opinią 36% badanych kawalerów i pań i tyleż samo kawalerów i pań nie zgadza się z tą opinią. To znaczy, że uważają oni, że praca społeczna nie może przyczynić się do rozwiązywania problemów społeczności lokalnej (tabela 277).

Tabela 277. Stan cywilny a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	5	36,0	3	25,0	91	38,0	95	41,0	194	39,0
Raczej tak	1	7,0	2	17,0	80	33,0	80	34,0	163	32,0
Nie mam zdania	3	21,0	4	33,0	49	20,0	26	10,0	82	16,0
Raczej nie	0	0	3	25,0	18	8,0	27	12,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	5	36,0	0	0	2	1,0	6	3,0	13	3,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Ponownie zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy opinią, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności a wykształceniem respondentów, $\chi^2(20)=47,04$; $p=0,001$. Badani posiadający wykształcenie wyższe zawodowe najczęściej akceptują stwierdzenie, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej. „Zdecydowanie tak” twierdziło 53% badanych z wykształceniem wyższym zawodowym i 32% „raczej tak”. Najmniejszą akceptację dla tego stwierdzenia, wyrazili badani z

wykształceniem niepełnym podstawowym. W tej grupie respondentów odsetek odpowiedzi dla „zdecydowanie tak”, „raczej tak” i „zdecydowanie nie” był równy i wynosił po 17,0%. Pozostali seniorzy z tej grupy jednoznacznie nie potrafili określić swojego stosunku do twierdzenia, że praca społeczna może przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej (tabela 278).

Tabela 278. Wykształcenie, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	1	17,0	57	39,0	48	39,0	7	41,0	10	53,0	71	38,0	194	39,0
Raczej tak	1	17,0	42	28,0	55	45,0	7	41,0	6	32,0	52	28,0	163	32,0
Nie mam zdania	3	49,0	33	22,0	6	5,0	0	0	1	4,0	39	20,0	82	16,0
Raczej nie	0	0	12	8,0	13	11,0	3	18,0	2	11,0	18	10,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	1	17,0	4	3,0	0	0	0	0	0	0	8	4,0	13	3,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat mówiący, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano także ze względu na charakter wykonywanej przez nich pracy

Występowanie **istotnej statystycznie zależności** między opinią na temat możliwości rozwiązania niektórych problemów społecznych dzięki pracy społecznej z innymi ludźmi zaobserwowano również ze zmienną charakter wykonywanej pracy, $\lambda^2(4)=20,83$; $p<0,001$. Seniorzy wykonujący pracę umysłową w większym stopniu akceptują stwierdzenie, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej. „Zdecydowania tak” deklarowało 43% seniorów wykonujących pracę umysłową i 38% seniorów wykonujących pracę fizyczną. „Raczej tak” deklarowało 43% respondentów wykonujących pracę umysłową i 30% wykonujących pracę fizyczną. W grupie badanych

wykonujących pracę fizyczną jest większy odsetek niemających zdania w porównaniu do badanych wykonujących pracę umysłową (20% i 5%). Wśród badanych wykonujących pracę fizyczną jest również 3% badanych, którzy zdecydowanie nie zgadzają się z tą opinią (tabela 279).

Tabela 279. Charakter wykonywanej pracy, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	144	38,0	50	43,0	194	39,0
Raczej tak	114	30,0	49	43,0	163	32,0
Nie mam zdania	75	19,0	6	5,0	82	16,0
Raczej nie	38	10,0	10	9,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	13	3,0	0	0	13	3,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej przez nich pracy

Opinia na temat tego, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności wykazuje **istotną statystycznie zależność** z rodzajem wykonywanej pracy, $\chi^2(16)=29,78$; $p=0,02$. Analizując łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” świadczące o wysokiej akceptacji tego twierdzenia, najwyższy odsetek akceptujących jest w grupie badanych pracujących w edukacji (81,0%). W tej grupie respondentów nikt nie wybrał odpowiedzi „zdecydowania nie”. Najniższy poziom akceptacji dla tego twierdzenia, przejawiają badani pracujący w produkcji. W tej grupie respondentów jest najwyższy odsetek zdecydowanie niezgadzających się z tą opinią (4,0%) (tabela 280).

Tabela 280. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	9	35,0	14	27,0	71	39,0	68	42,0	32	41,0	194	39,0
Raczej tak	12	46,0	26	50,0	58	32,0	42	26,0	25	32,0	163	32,0
Nie mam zdania	1	4,0	3	6,0	35	19,0	34	20,0	9	12,0	82	16,0
Raczej nie	4	15,0	8	15,0	12	7,0	13	8,0	11	14,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	0	0	1	2,0	5	3,0	6	4,0	1	1,0	13	3,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na sytuację materialną respondentów

Kolejny raz zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** badanej zmiennej zależnej z sytuacją materialną respondentów, $\lambda^2(12)=59,15$; $p<0,001$. Największą akceptację stwierdzenia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności deklarują seniorzy, którzy swoją sytuację materialną ocenili jako dobrą, chociaż, jak pokazały badania, nie angażują się w nieodpłatne działania na rzecz społeczności. Analizując łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” 77,0% badanych z tej grupy zgadza się z tą opinią. Najniższy poziom akceptacji w tej kwestii deklarowali seniorzy, którzy swoją sytuację materialną określali, jako złą, jednak częściej są to respondenci, którzy angażują się w działania na rzecz społeczności. W przypadku tej grupy analizując łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” udzieliło 31,0% badanych. Największy odsetek seniorów z grupy o złej sytuacji materialnej w porównaniu do badanych z lepszą sytuacją materialną zdecydowanie nie popiera tego twierdzenia (17,0%) (tabela 281).

Tabela 281. Sytuacja materialna, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	5	36,0	109	43,0	73	36,0	7	24,0	194	39,0
Raczej tak	4	29,0	86	34,0	71	35,0	2	7,0	163	32,0
Nie mam zdania	2	14,0	25	10,0	43	21,0	12	42,0	82	16,0
Raczej nie	3	21,0	27	11,0	15	7,0	3	10,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	0	0	5	2,0	3	1,0	5	17,0	13	3,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania respondentów

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy opinią na temat możliwości rozwiązania problemów społeczności lokalnej pracując społecznie z innymi ludźmi a zamieszkiwaniem samotnie, bądź z kimś z rodziny, $\chi^2(4)=13,55$; $p=0,009$. Analizując zależność pomiędzy powyższymi zmiennymi należy stwierdzić, że seniorzy mieszkający z kimś z rodziny w porównaniu do mieszkających samotnie częściej zgadzają się z opinią, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności. Sumując odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” 74,0% badanych z tej grupy w porównaniu do 59,0% respondentów mieszkających samotnie zgadza się z tym stwierdzeniem. Mniejszy odsetek badanych mieszkających z kimś z członków z rodziny w porównaniu do mieszkających samotnie (analogicznie 13,0% i 26,0%) nie ma zdania w tej kwestii (tabela 282).

Tabela 282. Mieszkanie samemu, bądź z kimś z rodziny, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Zamieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	38	33,0	156	40,0	194	39,0
Raczej tak	30	26,0	133	34,0	163	32,0
Nie mam zdania	30	26,0	52	13,0	82	16,0
Raczej nie	12	11,0	36	9,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	3	4,0	10	4,0	13	3,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na stan zdrowia respondentów

Stan zdrowia seniorów to kolejna zmienna, która wykazuje **istotną statystycznie zależność** z badaną zmienną zależną, $\chi^2(12)=46,67$; $p<0,001$. Seniorzy, którzy oceniali stan swojego zdrowia jako średni najczęściej wskazywali odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”, co łącznie stanowi najwyższy odsetek (75,0%) spośród badanych pod względem stanu zdrowia. Najniższy odsetek (rozpatrując łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”) akceptujących tę opinię, jest w grupie seniorów, którzy stan swojego zdrowia określili, jako zły i wynosi 44,0%. W tej grupie badanych w porównaniu do badanych z lepszym stanem zdrowia jest największy odsetek niemających zdania (39,0%,) (tabela 283).

Tabela 283. Stan zdrowia, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	2	25,0	79	41,0	105	40,0	8	22,0	194	39,0
Raczej tak	3	38,0	61	31,0	91	35,0	8	22,0	163	32,0
Nie mam zdania	0	0	23	12,0	45	17,0	14	39,0	82	16,0
Raczej nie	2	25,0	29	15,0	15	6,0	2	6,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	1	13,0	3	2,0	5	2,0	4	11,0	13	3,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez respondentów

W badaniach własnych stwierdzono również występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy zmienną zależną a liczbą posiadanych dzieci, $\lambda^2(24)=40,83$; $p=0,02$. Respondenci posiadający jedno dziecko najczęściej, w porównaniu z badanymi nie posiadającymi dzieci lub posiadającymi więcej dzieci, zdecydowanie zgodzali się z opinią, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności lokalnej (62,0%). Nikt z respondentów posiadających więcej niż pięcioro dzieci nie udzielił odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „zdecydowanie nie”. Respondenci posiadający pięcioro dzieci udzielili tylko odpowiedzi „zdecydowanie tak”, „raczej tak” i „nie mam zdania” (tabela 284).

Tabela 284. Liczba dzieci, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	3	23,0	16	62,0	64	39,0	76	39,0	28	37,0	7	41,0	0	0	194	39,0
Raczej tak	4	31,0	6	23,0	56	34,0	63	32,0	27	36,0	4	24,0	3	43,0	163	32,0
Nie mam zdania	5	38,0	2	7,0	25	15,0	25	12,0	16	20,0	6	35,0	3	43,0	82	16,0
Raczej nie	0	0	0	0	14	9,0	28	14,0	5	7,0	0	0	1	14,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	1	8,0	2	8,0	5	3,0	5	3,0	0	0	0	0	0	0	13	3,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków przez respondentów

Poddając analizie opinie badanych ze względu na zmienną liczbę posiadanych wnuków zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności**, $\chi^2(24)=40,85$; $p=0,02$. Rozpatrując łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” seniorzy posiadający pięcioro wnuków najczęściej akceptowali opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności lokalnej (79,0%) badanych. Najrzadziej zgadzali się z powyższym stwierdzeniem seniorzy nieposiadający wnuków, w tej grupie badanych jest również największy odsetek zdecydowanie niezgadzających się z tą opinią (tabela 285).

Tabela 285. Liczba wnuków, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej

Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	5	21,0	6	40,0	20	56,0	25	44,0	32	39,0	42	39,0	64	36,0	194	39,0
Raczej tak	10	42,0	4	27,0	6	16,0	15	26,0	30	36,0	43	40,0	55	31,0	163	32,0
Nie mam zdania	5	21,0	2	13,0	5	14,0	9	16,0	10	12,0	7	7,0	44	25,0	82	16,0
Raczej nie	1	4,0	2	13,0	5	14,0	6	11,0	11	13,0	12	11,0	11	6,0	48	10,0
Zdecydowanie nie	3	12,0	1	7,0	0	0	2	3,0	0	0	3	3,0	4	2,0	13	3,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca opinii na temat tego, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, rodzaj wykonywanej pracy, sytuacja materialna, mieszkanie samemu, bądź z kimś z rodziny, stan zdrowia, liczba dzieci, liczba wnuków.

Najwięcej badanych seniorów zdecydowanie deklaruje poparcie dla twierdzenia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązywania niektórych problemów społecznych (tabela 286).

Tabela 286. Opinie badanych osób na temat, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności– ujęcie statystyczne

Zmienna	Zdecydowanie tak		Raczej tak		Nie mam zdania		Raczej nie		Zdecydowanie nie		Wynik testu statystycznego
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	194	39,0	163	33,0	82	16,0	48	10,0	13	3,0	$\chi^2(4)=234,02;$ $p<0,001$

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących opinii na temat twierdzenia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności lokalnej, można wysnuć następujące wnioski.

Ogólnie należy stwierdzić, że większość badanych seniorów zgadza się z opinią, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności lokalnej. Ponad jedna piąta badanych nie ma zdania na ten temat. Pozostali badani seniorzy nie zgadzają się z opinią, że praca społeczna może przyczynić się do rozwiązania problemów społecznych społeczności lokalnej.

1. Najczęściej z twierdzeniem, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności lokalnej zgadzali się mężczyźni, respondenci o stanie cywilnym żonaty/zamężna, z wykształceniem wyższym zawodowym oraz badani pracujący w edukacji. Najczęściej z powyższą opinią zgadzali się również seniorzy, którzy określili swoją sytuację materialną, jako dobrą, badani mieszkający z kimś z rodziny, a także badani, którzy stan swojego zdrowia oceniali, jako średni, badani posiadający jedno dziecko i nieposiadający wnuków.
2. Rzadziej z tym stwierdzeniem zgadzały się kobiety, respondenci o stanie cywilnym kawaler/panna, respondenci z wykształceniem niepełnym

podstawowym, badani wykonujący pracę fizyczną i pracujący w produkcji. Rzadziej z powyższą opinią zgadzali się również seniorzy, którzy swoją sytuację materialną ocenili, jako złą, seniorzy mieszkający samotnie oraz seniorzy oceniający stan swojego zdrowia, jako zły oraz seniorzy nieposiadający dzieci i seniorzy posiadający pięcioro wnuków.

Odnosząc się do wyników badań, które pokazują, że większość seniorów zgadza się z twierdzeniem, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności lokalnej można stwierdzić, że seniorzy mają poczucie potrzeby bycia aktywnym i potrzeby poczucia sprawstwa swoich działań, co czyni ich integralną częścią zbiorowości, w której żyją. Potwierdzenie opinii dotyczącej potrzeby i sensu pracy społecznej świadczy o świadomości i współodpowiedzialności mieszkańców za losy wspólnoty. Seniorzy dzięki swojemu doświadczeniu zawodowemu i życiowemu odgrywają ważną rolę w społeczności lokalnej⁶¹². Powołując się na R. Putnama, według którego kapitał społeczny odnosi się do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania, oraz w kontekście uzyskanych wyników badań dotyczących akceptacji opinii, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności lokalnej. Seniorzy to ta część społeczności, która zdaje sobie sprawę z możliwości sprawczych mieszkańców środowiska lokalnego. Kapitał społeczny jest cechą struktury społecznej, która wspiera działania jednostek podejmowane w ramach tej struktury, umożliwia osiągnięcie pewnych celów, których nie dałoby się osiągnąć, gdyby go zabrakło.⁶¹³

---

⁶¹² D. Kalita, K. Rawska, G. Staniszevska (2012), *Uczestnictwo osób starszych w życiu społecznym* [w:], *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie Tezy i rekomendacje*, Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa, ss. 17-29, s. 20.

⁶¹³ R. Boguszewski (2016), *Kapitał społeczny a religijność*, *Zeszyty Naukowe KUL* 59, nr 4 (236), ss. 118-131, s. 118.

6.3.3. Przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji

Organizacje pozarządowe swoje działanie opierają na społecznym zaangażowaniu swoich członków⁶¹⁴. W naukach społecznych organizacje pozarządowe charakteryzuje się na trzech poziomach opisowych: społecznym, organizacyjnym i politycznym. Na poziomie społecznym organizacje pozarządowe realizują „wspólne dobro”. Cechują się: budowaniem zaufania, partycypacją, pobudzają aktywność jednostek do działania na rzecz innych, przyczyniają się do zmiany społecznej, zaspokajają potrzeby społeczne, głównie te, których nie zaspokajają instytucje publiczne⁶¹⁵. To właśnie organizacje pozarządowe, stowarzyszenia, kluby, grupy wyznaniowe i środowiskowe tworzą społeczeństwo obywatelskie. Organizacje pozarządowe, zrzeszanie się w nich sprzyja budowaniu sieci kontaktów społecznych, dając możliwość zaangażowania się także seniorom w nieodpłatne działania na rzecz środowiska lokalnego.

Jednym z elementów zaangażowania seniorów na rzecz społeczności lokalnej jest przynależność do organizacji oraz pełnienie w nich funkcji. Takie rozumienie zaangażowania seniorów na rzecz społeczności lokalnej skłoniło autorkę do zapytania seniorów: *Czy należy Pan/i do jakiejś organizacji? Jeśli tak, to czy pełni Pan/Pani w niej jakąś funkcję?* Na powyższe pytania respondenci mogli odpowiedzieć twierdząco lub przecząco („tak” lub „nie”).

Przynależność do organizacji analizowano ze względu na płeć respondentów

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do organizacji a płcią badanych seniorów. Zaobserwowano natomiast zależność **istotną statystycznie z pełnieniem funkcji w organizacji**, $\lambda^2(1)=9,05$; $p=0,003$. Ogółem pełnienie funkcji w organizacji deklarowało 10% seniorów. Funkcje w organizacji pełni większy odsetek mężczyzn w porównaniu do kobiet (odpowiednio 16,0% i 7,0%) (tabela 288). Jak wynika z analizy badań, dotyczących przynależenia do organizacji, chociaż nie stwierdzono zależności statystycznej można stwierdzić, że do organizacji należy większy odsetek mężczyzn (37,0%) w porównaniu do kobiet (32,0%).

---

⁶¹⁴ P. Szczyrski (2005), *Organizacje pozarządowe a realizacja zadań publicznych jednostek samorządu terytorialnego- doświadczenia szczecińskie* [w:] B. Kromolicka (red.) *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń, ss.: 209-218, s. 209.

⁶¹⁵ E. Bogacz-Wojtanowska (2011), *Współdziałanie organizacji pozarządowych i publicznych*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s.12.

Ogółem przynależność do organizacji deklarowało 34,0% badanych seniorów (tabela 287).

Tabela 287. Płeć, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Tak	116	32,0	52	37,0	168	34,0
Nie	244	68,0	88	63,0	332	66,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 288. Płeć, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Tak	25	7,0	23	16,0	48	10,0
Nie	335	93,0	117	84,0	452	90,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano ze względu na wiek respondentów

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy wiekiem badanych seniorów a przynależnością do organizacji i pełnieniem w nich funkcji. Wyniki analiz pokazują, że do organizacji należy 34,0% badanych z przedziału wiekowego 60-74 lata, 32,0% z przedziału wiekowego 75-89 lat i dwie spośród trzech badanych osób w wieku powyżej 89 lat, które nie deklarowały pełnienia funkcji w organizacji (tabele 289 i 290).

Tabela 289. Wiek, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	133	34,0	33	32,0	2	67,0	168	34,0
Nie	262	66,0	69	68,0	1	33,0	332	66,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 290. Wiek, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	35	9,0	13	13,0	0	0	48	10,0
Nie	360	91,0	89	87,0	3	100,0	452	90,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano ze względu na stan cywilny respondentów

Nie zaobserwowano również występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy przynależnością do organizacji i pełnieniem w nich funkcji a **stanem cywilnym seniorów**. Największy odsetek badanych deklarujących przynależność do organizacji jest w stanie cywilnym wdowiec/wdowa (36,0%). Natomiast największy odsetek deklarujących pełnienie funkcji w organizacji to osoby o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka (17,0%) (tabele 291 i 292).

Tabela 291. Stan cywilny, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	3	21,0	3	25,0	86	36,0	76	32,0	168	34,0
Nie	11	79,0	9	75,0	154	64,0	158	68,0	332	66,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 292. Stan cywilny, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	1	7,0	2	17,0	17	7,0	28	12,0	48	10,0
Nie	13	93,0	10	83,0	223	93,0	206	88,0	452	90,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano ze względu na wykształcenie respondentów

W prezentowanych badaniach własnych stwierdzono występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy przynależnością do organizacji, $\lambda^2(5)=24,4$; $p<0,001$ i pełnieniem funkcji w organizacji, $\lambda^2(5)=15,43$; $p=0,009$ a wykształceniem badanych seniorów.

Największy odsetek respondentów deklarujących przynależność do organizacji jest wśród seniorów z wykształceniem niepełnym podstawowym (67,0%) i z wykształceniem wyższym (53,0%). Najmniejszy natomiast wśród respondentów z wykształceniem podstawowym (23%) i zawodowym (30,0%). Największy odsetek seniorów deklarujących pełnienie funkcji w organizacji jest z wykształceniem wyższym zawodowym (32,0%) (tabele 293 i 294).

Tabela 293. Wykształcenie, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	4	67,0	34	23,0	56	46,0	9	53,0	9	47,0	56	30,0	168	34,0
Nie	2	33,0	114	77,0	66	54,0	8	47,0	10	53,0	132	70,0	332	66,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 294. Wykształcenie, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	1	17,0	9	6,0	22	18,0	2	12,0	6	32,0	8	4,0	48	10,0
Nie	5	83,0	139	94,0	100	82,0	15	88,0	13	68,0	180	96,0	452	90,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano także ze względu na charakter wykonywanej pracy przez respondentów

Ponownie zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy przynależnością do organizacji, $\lambda^2(1)=15,26$; $p<0,001$ i pełnieniem funkcji w organizacji $\lambda^2(1)=8,4$; $p=0,004$ a charakterem wykonywanej pracy. Częściej przynależność do organizacji deklarowali seniorzy wykonujący pracę umysłową (49,0%) w porównaniu do badanych wykonujących pracę fizyczną (29,0%). Również badani wykonujący pracę umysłową częściej niż badani wykonujący pracę fizyczną deklarowali pełnienie funkcji w organizacji (analogicznie 20,0% i 6,0%) (tabele 295 i 296).

Tabela 295. Charakter wykonywanej pracy, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Tak	112	29,0	56	49,0	168	34,0
Nie	273	71,0	59	51,0	332	66,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 296. Charakter wykonywanej pracy, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Tak	24	6,0	24	21,0	48	10,0
Nie	361	94,0	91	79,0	452	90,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez respondentów

Zmienne zależne przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji nie wykazują istotnej statystycznie zależności z rodzajem wykonywanej pracy. Równy odsetek seniorów spośród pracujących w edukacji i w usługach zadeklarował przynależność do organizacji (po 38,0%). Zaobserwowano również, że równy odsetek

badanych pracujących w handlu, edukacji i wykonujących inne rodzaje pracy zadeklarował pełnienie funkcji w organizacji (po 12,0%) (tabele 297 i 298).

Tabela 297. Rodzaj wykonywanej pracy, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	10	38,0	18	35,0	62	34,0	48	29,0	30	38,0	168	34,0
Nie	16	62,0	34	65,0	119	66,0	115	71,0	48	62,0	332	66,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 298. Rodzaj wykonywanej pracy, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	3	12,0	6	12,0	22	12,0	12	7,0	5	6,0	48	10,0
Nie	23	88,0	46	88,0	159	88,0	151	93,0	73	94,0	452	90,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano także ze względu na sytuację materialną respondentów

Przynależność do organizacji wykazuje **istotną statystycznie zależność** z sytuacją materialną respondentów, $\chi^2(3)=26,19$; $p<0,001$. Natomiast taka zależność nie występuje pomiędzy pełnieniem funkcji w organizacji a sytuacją materialną seniorów. Przynależności do organizacji najczęściej deklarowali badani z bardzo dobrą sytuacją materialną (50,0%), najrzadziej natomiast badani ze złą sytuacją materialną (10,0%) (tabela 299.). Badani oceniający swoją sytuację materialną jako złą nie deklarowali pełnienia funkcji w organizacji (tabela 300).

Tabela 299. Sytuacja materialna, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	7	50,0	108	43,0	50	24,0	3	10,0	168	34,0
Nie	7	50,0	144	57,0	155	76,0	26	90,0	332	66,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Tabela 300. Sytuacja materialna, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	4	29,0	34	13,0	10	5,0	0	0	48	10,0
Nie	10	71,0	218	87,0	195	95,0	29	100,0	452	90,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano również ze względu na sposób zamieszkiwania respondentów

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy mieszkaniem samotnie bądź z kimś z rodziny, a przynależnością do organizacji i pełnieniem funkcji w organizacji. Bez względu na sposób zamieszkiwania z każdej grupy badanych taki sam odsetek deklarował przynależność do organizacji (po 34,0%). Osoby mieszkające z kimś z rodziny częściej w porównaniu do badanych mieszkających samotnie deklarowali przynależność do organizacji (10,0% i 7,0%) (tabele 301 i 302).

Tabela 301. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Tak	39	34,0	129	34,0	168	34,0
Nie	75	66,0	257	66,0	332	66,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 302. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Tak	8	7,0	40	10,0	48	10,0
Nie	106	93,0	346	90,0	452	90,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano również ze względu na stan zdrowia respondentów

Stan zdrowia seniorów to zmienna **istotnie różnicująca** przynależność do organizacji, $\lambda^2(3)=25,7$; $p<0,001$ i pełnienie funkcji w organizacji $\lambda^2(3)=7,97$; $p=0,047$. Najczęściej przynależność do organizacji deklarowali seniorzy oceniający stan swojego zdrowia jako dobry i bardzo dobry (analogicznie 45,0% i 38,0%), najrzadziej natomiast badani określający stan swojego zdrowia jako zły (6,0%). Seniorzy określający stan swojego zdrowia jako zły nie deklarowali również pełnienia funkcji w organizacjach. Najczęściej funkcję w organizacjach pełnią respondenci oceniający stan swojego zdrowia jako bardzo dobry (25,0%) (tabele 303 i 304).

Tabela 303. Stan zdrowia, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	3	37,0	87	45,0	76	29,0	2	6,0	168	34,0
Nie	5	63,0	108	55,0	185	71,0	34	94,0	332	66,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 304. Stan zdrowia, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	2	25,0	31	16,0	15	6,0	0	0	48	10,0
Nie	6	75,0	164	84,0	246	94,0	36	100,0	452	90,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez respondentów

Liczba posiadanych dzieci nie wykazuje istotnej statystycznie zależności z przynależnością do organizacji i pełnieniem w nich funkcji. Seniorzy posiadający więcej niż pięcioro dzieci deklarowali przynależność do organizacji (29,0%) ale nikt z tej grupy nie deklarował pełnienia funkcji w organizacji. W pozostałych grupach respondentów biorąc pod uwagę liczbę posiadanych dzieci w każdej z grup pojawiły się deklaracje zarówno przynależności do organizacji, jak i pełnienia w nich funkcji (tabele 305 i 306).

Tabela 305. Liczba dzieci, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	1	8,0	7	27,0	57	35,0	71	36,0	25	33,0	5	29,0	2	29,0	168	34,0
Nie	12	92,0	19	73,0	107	65,0	126	64,0	51	67,0	12	71,0	5	71,0	332	66,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 306. Liczba dzieci, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	1	8,0	1	4,0	14	9,0	22	11,0	8	11,0	2	12,0	0	0	48	10,0
Nie	12	92,0	25	96,0	150	91,0	175	89,0	68	89,0	15	88,0	7	100,0	452	90,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Przynależność do organizacji analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków przez respondentów

Liczba posiadanych wnuków to kolejna zmienna nieróżnicująca w istotny statystycznie sposób przynależności do organizacji i pełnieniem w nich funkcji. Bez względu na fakt czy seniorzy posiadają wnuki i bez względu na liczbę posiadanych wnuków w każdej z grup pojawiły się deklaracje przynależności do organizacji. Seniorzy

nieposiadający wnuków i posiadający jednego wnuka nie deklarowali pełnienia funkcji w organizacji (tabele 307 i 308).

Tabela 307. Liczba wnuków, a przynależność do organizacji

Przynależność do organizacji	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	2	13,0	5	33,0	12	33,0	17	30,0	35	42,0	36	34,0	60	34,0	168	34,0
Nie	14	88,0	10	67,0	24	67,0	40	70,0	48	58,0	71	66,0	118	66,0	332	66,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 308. Liczba wnuków, a pełnienie funkcji w organizacji

Pełnienie funkcji w organizacji	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	0	0	0	0	5	14,0	8	14,0	12	14,0	7	7,0	15	8,0	48	10,0
Nie	24	100,0	15	100,0	31	86,0	49	86,0	71	86,0	100	93,0	163	92,0	452	90,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotyczących przynależności do organizacji wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, stan zdrowia. Natomiast pełnienie funkcji w organizacji wykazuje istotną statystycznie zależność z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, stan zdrowia.

Przynależność do organizacji zadeklarowała jedna trzecia badanych seniorów a pełnienie funkcji w organizacjach co dziesiąty senior (tabela 309).

Tabela 309. Przynależność badanych do organizacji i pełnienie w nich funkcji – ujęcie statystyczne

Zmienna	N		%		Wynik testu statystycznego
	Tak	Nie	Tak	Nie	
Przynależność do organizacji	168	332	34,0	66,0	$\lambda^2(1)=30,58; p<0,001$
Pełnienie funkcji w organizacji	48	452	10,0	90,0	$\lambda^2(1)=124,93; p<0,001$

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących przynależności do organizacji i pełnienia funkcji w organizacji, można zauważyć, iż spośród 500 badanych seniorów, co trzeci z nich deklaruje przynależność do organizacji. Natomiast z grupy przynależących do organizacji jedna trzecia z nich pełni w organizacji funkcje. Zarówno przynależność do organizacji, jak i pełnienie w nich funkcji jest zróżnicowana przez zmienne niezależne.

1. Najczęściej przynależność do organizacji deklarowali respondenci posiadający wykształcenie niepełne podstawowe i wyższe oraz seniorzy wykonujący pracę umysłową, badani z bardzo dobrą sytuacją materialną i respondenci oceniający stan swojego zdrowia, jako dobry. Najrzadziej przynależność do organizacji deklarowali seniorzy z wykształceniem podstawowym i zawodowym, badani wykonujący pracę fizyczną oraz badani ze złą sytuacją materialną i oceniający stan swojego zdrowia, jako zły.
2. Pełnienie funkcji w organizacji najczęściej deklarowali mężczyźni, badani wykonujący pracę umysłową oraz badani oceniający stan swojego zdrowia, jako bardzo dobry. Pełnienie funkcji w organizacji najrzadziej deklarowały kobiety, badani z wykształceniem podstawowym i zawodowym, oraz wykonujący pracę fizyczną oraz seniorzy oceniający stan swojego zdrowia, jako zły.

Analiza wyników badań własnych pokazała, że seniorzy przejawiają aktywność w obszarze działalności społecznej poprzez przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji. Tym samym wyniki te potwierdzają, że wiek senioralny nie obniża potencjału jednostki. Przynależenie do organizacji a także pełnienie w nich funkcji „generuje wartości dodane: społeczną spójność; poczucie identyfikacji; współodpowiedzialności i solidarności⁶¹⁶”. Organizacje pozarządowe: stowarzyszenia, fundacje, koła zainteresowań, kluby seniora, koła gospodyń wiejskich, ochotnicze straże pożarne, wspólnoty religijne i inne przyczyniają się do budowania zaufania i relacji międzyludzkich, a także zaszczepiają wśród swoich członków nawyk współpracy, solidarności i myślenia o sprawach społecznych. Formalne członkostwo seniorów w organizacjach to jeden z aspektów kapitału społecznego. Robert D. Putnam uważa, że stowarzyszanie się jednostek wpływa na efektywność i stabilność demokracji, poprzez

---

⁶¹⁶ G. Kaczmarek (2013), *Kapitał społeczny osób starszych. Seniorzy przyszłością społeczeństwa!* [w:] P.P. Grzybowski, B. Kunach (red.), *Seniorzy w działaniu*, Fundacja dla UKW, Bydgoszcz ss. 24-45, s.29.

wzajemne oddziaływanie na siebie jednostek i wpływanie na szersze kręgi społeczne⁶¹⁷. Według Janusza Czapińskiego, Tomasza Panka, Dominika Batorskiego, zakres i jakość uczestnictwa w stowarzyszeniach typu horyzontalnego, w których jednostka mniej lub bardziej formalnie uczestniczy świadczy o społeczeństwie obywatelskim⁶¹⁸. Te deklaracje seniorów świadczą o innym rozumieniu przynależności do organizacji i relacji społecznych.

6.3.4. Aktywność obywatelska seniorów

Aktywność obywatelska to realizowanie działań odzwierciedlających interesy i zaangażowanie w rządzenie (*governance*) oraz demokrację takie jak członkostwo w partiach politycznych i związkach zawodowych (stowarzyszeniach zawodowych), pełnienie funkcji w klubach i stowarzyszeniach, kontaktowanie się z parlamentarzystami oraz uczęszczanie na zebrania i konsultacje społeczne. Pojęcie to obejmuje głosowanie w wyborach, udział w grupach obywatelskich i partiach politycznych, postrzeganie sąsiedztwa i usług lokalnych oraz zaufanie do instytucji lokalnych i krajowych⁶¹⁹.

Aktywnością obywatelską jest udziałem obywateli w życiu politycznym, gospodarczym, kulturalnym i społecznym zarówno państwa, jak i wspólnoty lokalnej. Aktywność ta jest aktywnością świadomą i dobrowolną. Aktywność obywatelska przejawia się m.in. udziałem w wyborach, kontrolowaniem lub sprawowaniem władzy, przynależnością do organizacji społecznych lub stowarzyszeń, zaangażowaniem się w pomoc potrzebującym oraz samoorganizowaniem się obywateli w sprawach dotyczących wspólnego dobra.

Aktywność obywatelską seniorów badano poprzez udział seniorów w zebraniach publicznych, udział w wyborach, referendach lokalnych i krajowych. W związku z tym badanych seniorów zapytano: *Czy bierze Pan/i udział w zebraniach publicznych? Czy bierze Pan/i udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych?*

---

⁶¹⁷ Za H. Kotarski (2018), *Jak badać kondycję kapitału społecznego – doświadczenia i postulaty badawcze na przykładzie Rzeszowskiej Diagnozy Społecznej*, UR JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES NR 3(8)/2018, ss.106-127, s.114.

⁶¹⁸ J. Czapiński, T. Panek, D. Batorski (2007), *Diagnoza społeczna 2007: Warunki i jakość życia Polaków raport*, Vizja Press&IT, Warszawa s.257.

⁶¹⁹ W. Stypułkowski (2012), *Aktywność obywatelska – pojęcie, pomiar i jej wpływ na rozwój regionalny*, Zeszyty Naukowe WSEI seria: EKONOMIA, 5, ss.: 157-187, s.159.

Na powyższe pytania badani seniorzy mogli odpowiedzieć: „często”, „sporadycznie” i „nigdy”.

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na płeć badanych

Wyniki badań własnych pokazały występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy udziałem w zebraniach publicznych a płcią respondentów, $\lambda^2(2)=21,65$; $p<0,001$. Natomiast nie zaobserwowano takiej zależności z udziałem w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Jak pokazują wyniki badań udział w zebraniach publicznych częściej deklarowały kobiety w porównaniu do mężczyzn (odpowiednio 56,0% i 39,0%). Większy odsetek mężczyzn niż kobiet deklarował, że nigdy nie uczestniczył w zebraniach publicznych (analogicznie 21,0% i 8,0%) (tabela 310). Analizując udział respondentów w wyborach i referendach lokalnych i krajowych należy zaznaczyć, że aktywność seniorów w tym zakresie jest zdecydowanie mniejsza niż aktywność dotycząca zebrań publicznych. W wyborach i referendach lokalnych i krajowych częsty udział zadeklarowało mniej niż połowa badanych deklarujących udział w zebraniach publicznych (analogicznie 21,0% i 52,0%) (tabela 311). Analizując aktywność seniorów w powyższych obszarach trzeba również podkreślić różnicę w odsetkach badanych deklarujących brak udziału w tych formach aktywności obywatelskiej. Spośród wszystkich seniorów deklarujących brak udziału w zebraniach publicznych było 11,0% a deklarujących brak udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych 38,00%. Analizując udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych ze zmienną płeć badanych należy stwierdzić, że procentowy rozkład odpowiedzi zarówno wśród kobiet i mężczyzn jest identyczny.

Tabela 310. Płeć, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Często	203	56,0	55	39,0	258	52,0
Sporadycznie	130	36,0	56	40,0	186	37,0
Nigdy	27	8,0	29	21,0	56	11,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 311. Płeć, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Często	76	21,0	29	21,0	105	21,0
Sporadycznie	148	41,0	58	41,0	206	41,0
Nigdy	136	38,0	53	38,0	189	38,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na wiek respondentów

Nie zaobserwowano natomiast występowania istotnych statystycznie zależności pomiędzy wiekiem badanych seniorów, a udziałem w zebraniach publicznych i udziałem w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Analizując udział w zebraniach publicznych badanych pod względem wieku warto zauważyć, że częsty udział w zebraniach publicznych deklarował równy odsetek (po 52,0%) w grupach wiekowych respondentów 60-74 lata i 75-89 lat. Natomiast spośród najstarszych badanych w wieku powyżej 89 lat nikt nie zadeklarował udziału w zebraniach publicznych w przeciwieństwie do udziału w wyborach i referendach. Seniorzy z tej grupy nie deklarowali braku udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych (tabele 312 i 313).

Tabela 312. Wiek, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	205	52,0	53	52,0	0	0	258	52,0
Sporadycznie	146	37,0	40	35,0	0	0	186	37,0
Nigdy	44	11,0	9	13,0	3	100,0	56	11,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 313. Wiek, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	83	21,0	21	20,0	1	33,0	105	21,0
Sporadycznie	162	41,0	42	40,0	2	67,0	206	41,0
Nigdy	150	38,0	39	40,0	0	0	189	38,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na stan cywilny respondentów

Stan cywilny seniorów jest zmienną **istotnie różnicującą** udział w zebraniach publicznych, $\lambda^2(6)=16,8$; $p=0,01$ oraz udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, $\lambda^2(9)=72,79$; $p<0,001$.

Kawalerowie i panny deklarowali najczęstszy udział zarówno w zebraniach publicznych, jak i w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Aż 71,0% seniorów z tej grupy deklarowało częsty udział w zebraniach publicznych i 86,0% częsty udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. W tej grupie badanych w porównaniu z badanymi o innym stanie cywilnym stwierdzono najmniejszy odsetek odpowiedzi „nigdy” zarówno, jeśli chodzi o udział seniorów w zebraniach publicznych, jak i w wyborach i referendach (analogicznie 8,0% i 7,0%). Najrzadziej udział w zebraniach publicznych deklarowali respondenci o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka. Tylko 17,0% z tej grupy często uczestniczy w zebraniach publicznych i aż 14,0% nigdy w nich nie uczestniczyło. Natomiast najrzadszy udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych deklarowali seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna. W tej grupie częsty udział w wyborach i referendach deklarowało tylko 17,0%, natomiast brak udziału w wyborach i referendach aż 41,0% seniorów będących (tabele 314 i 315).

Tabela 314. Stan cywilny, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/panna		Rozwodnik/rozwódka		Wdowiec/wdowa		Żonaty/zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	10	71,0	2	17,0	137	57,0	109	47,0	258	52,0
Sporadycznie	3	21,0	8	66,0	73	30,0	102	43,0	186	37,0
Nigdy	1	8,0	2	17,0	30	13,0	23	10,0	56	11,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 315. Stan cywilny, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/panna		Rozwodnik/rozwódka		Wdowiec/wdowa		Żonaty/zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	12	86,0	4	33,0	48	20,0	41	17,0	105	21,0
Sporadycznie	1	7,0	5	42,0	102	42,0	98	42,0	206	41,0
Nigdy	1	7,0	3	25,0	90	38,0	95	41,0	189	38,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano także ze względu na wykształcenie badanych

Kolejną zmienną różnicującą w istotnie statystyczny sposób udział w zebraniach publicznych, $\lambda^2(10)=23,24$; $p=0,01$ oraz udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, $\lambda^2(15)=49,33$; $p<0,001$ jest wykształcenie seniorów. Częsty udział w zebraniach publicznych deklarował największy odsetek badanych z wykształceniem niepełnym podstawowym (67,0%) i z wykształceniem podstawowym (62,0%). W przypadku udziału w wyborach i referendach żaden z seniorów z wykształceniem niepełnym podstawowym nie deklarował częstego udziału. Najmniejszy odsetek deklarujących częsty udział w zebraniach publicznych jest w grupie respondentów z wykształceniem wyższym zawodowym. W tej grupie jest również najwyższy odsetek w

porównaniu do badanych z innym poziomem wykształcenia deklarujący brak udziału w zebraniach publicznych (27,0%). Podobnie wygląda sytuacja udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych badanych z wykształceniem wyższym zawodowym. Tylko 5,0% seniorów z tej grupy deklarowało częsty udział, a aż 69,0% deklarowało brak udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Najwyższy odsetek badanych deklarujących częsty udział w wyborach i referendach jest w grupie seniorów z wykształceniem zawodowym i wynosi 32,0% (tabele 316 i 317).

Tabela 316. Wykształcenie, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	4	67,0	92	62,0	48	39,0	8	47,0	5	26,0	101	54,0	258	52,0
Sporadycznie	1	17,0	42	29,0	59	48,0	8	47,0	9	47,0	67	36,0	186	37,0
Nigdy	1	16,0	14	9,0	15	13,0	1	6,0	5	27,0	20	10,0	56	11,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 317. Wykształcenie, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	0	0	23	15,0	18	15,0	3	18,0	1	5,0	60	32,0	105	21,0
Sporadycznie	2	33,0	80	54,0	54	44,0	3	18,0	5	26,0	62	33,0	206	41,0
Nigdy	4	67,0	45	31,0	50	41,0	11	64,0	13	69,0	66	35,0	189	38,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na charakter wykonywanej pracy przez badanych

Udział w zebraniach publicznych, oraz udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, jest w **istotny statystycznie sposób** zróżnicowany charakterem wykonywanej pracy (analogicznie: $\lambda^2(2)=11,56$; $p=0,003$; $\lambda^2(3)=8,22$; $p=0,04$). Seniorzy

pracujący fizycznie częściej w porównaniu do pracujących umysłowo deklarowali udział w zebraniach publicznych (analogicznie 56,0% i 38,0%) i udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych (analogicznie 23,0% i 13,0%). W grupie pracujących umysłowo jest większy odsetek badanych w porównaniu do pracujących fizycznie, którzy nigdy nie brali udziału w zebraniach publicznych (analogicznie 15,0% i 10,0%), w wyborach, i referendach lokalnych i krajowych (analogicznie 46,0% i 36,0%) (tabele 318 i 319).

Tabela 318. Charakter wykonywanej pracy, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Często	214	56,0	44	38,0	258	52,0
Sporadycznie	133	34,0	53	47,0	186	37,0
Nigdy	38	10,0	18	15,0	56	11,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 319. Charakter wykonywanej pracy, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Często	90	23,0	15	13,0	105	21,0
Sporadycznie	159	41,0	47	41,0	206	41,0
Nigdy	136	36,0	53	46,0	189	38,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy przez badanych

Zmienna rodzaj wykonywanej pracy wykazuje **istotną statystycznie zależność** z udziałem w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, $\lambda^2(16)=22,79$; $p=0,03$. Największy odsetek seniorów deklarujących częsty udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych jest w grupie pracujących w usługach i wynosi 29,9%. Najrzadszy

udział w wyborach i referendach deklarowali seniorzy pracujący w edukacji, w tej grupie badanych 15,0% deklarowało częsty udział i aż 55,0% brak udziału w wyborach i referendach (tabela 321).

Nie zaobserwowano natomiast występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy rodzajem wykonywanej pracy a udziałem w zebraniach publicznych. Analizując udział respondentów w zebraniach publicznych należy zauważyć, że odsetek badanych w kategorii odpowiedzi „często” jest bardzo zbliżony w każdej z grup i mieści się w zakresie od 50,0% do 52,0% (tabela 320).

Tabela 320. Rodzaj wykonywanej pracy, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	13	50,0	27	52,0	94	52,0	84	51,0	40	51,0	258	52,0
Sporadycznie	10	38,0	19	36,0	66	36,0	60	37,0	31	40,0	186	37,0
Nigdy	3	12,0	6	12,0	21	12,0	19	12,0	7	9,0	56	11,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 321. Rodzaj wykonywanej pracy, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	4	15,0	6	12,0	37	20,0	35	21,0	23	29,0	105	21,0
Sporadycznie	8	30,0	26	50,0	71	39,0	74	45,0	27	35,0	206	41,0
Nigdy	14	55,0	20	38,0	73	41,0	54	34,0	28	36,0	189	38,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Kolejną zmienną, która w istotny statystycznie sposób różnicuje udział w zebraniach publicznych, $\lambda^2(6)=21,59$; $p=0,001$, a nie różnicuje udziału w wyborach i

referendach lokalnych i krajowych jest sytuacja materialna respondentów (tabela 323). Największy odsetek seniorów biorących udział w zebraniach publicznych jest w grupie określających swoją sytuację materialną jako średnią (62,0%). W tej grupie badanych jest także najmniejszy odsetek tych, którzy deklarowali, że nigdy nie biorą udziału w zebraniach publicznych (6,0%). Najrzadszy udział w zebraniach publicznych deklarowali seniorzy oceniający swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą. Odsetek badanych z tej grupy deklarujących częsty udział w zebraniach publicznych wynosi 36,0%. Odsetek deklarujących brak udziału wynosi 29,0% (tabela 322).

Tabela 322. Sytuacja materialna, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	5	36,0	111	44,0	127	62,0	15	52,0	258	52,0
Sporadycznie	5	36,0	104	41,0	65	32,0	12	41,0	186	37,0
Nigdy	4	28,0	37	15,0	13	6,0	2	7,0	56	11,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Tabela 323. Sytuacja materialna, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	3	21,0	53	21,0	43	21,0	6	20,0	105	21,0
Sporadycznie	6	42,0	103	41,0	84	41,0	13	45,0	206	41,0
Nigdy	5	37,0	96	38,0	78	38,0	10	35,0	189	38,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania respondentów

Badania własne pokazały również występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy udziałem w wyborach i referendach lokalnych i krajowych a sposobem zamieszkiwania seniorów, $\lambda^2(3)=32,51$; $p<0,001$. Nie występuje jednak

zależność z udziałem w zebraniach publicznych. Seniorzy mieszkający samotnie częściej w porównaniu do mieszkających z kimś z rodziny deklarowali częsty udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych (analogicznie 39,9% i 15,0%). Największy odsetek seniorów mieszkających z kimś z rodziny deklarował sporadyczny udział w wyborach i referendach (45,0%) (tabela 325).

Chociaż nie stwierdzono zależności pomiędzy zmienną niezależną mieszkanie samotne, bądź z kimś z rodziny, a zmienną zależną udział w zebraniach publicznych to warto zauważyć, że w grupie seniorów mieszkających z kimś z członków rodziny odsetek badanych deklarujących brak udziału w zebraniach publicznych wynosi 14,0% a wśród seniorów mieszkających samotnie nikt nie deklarował braku udziału w zebraniach publicznych (tabela 324).

Tabela 324. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Często	59	52,0	199	52,0	258	52,0
Sporadycznie	55	48,0	131	34,0	186	37,0
Nigdy	0	0	56	14,0	56	11,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 325. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Często	45	39,0	60	15,0	105	21,0
Sporadycznie	30	26,0	176	45,0	206	41,0
Nigdy	39	35,0	150	40,0	189	38,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy udziałem w zebraniach publicznych a stanem zdrowia respondentów, $\lambda^2(6)=22$; $p=0,001$.

Natomiast nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy stanem zdrowia a udziałem w wyborach i referendach lokalnych i krajowych (tabela 327). Seniorzy oceniający stan swojego zdrowia jako zły najczęściej w porównaniu do badanych z lepszym stanem zdrowia deklarowali częsty udział w zebraniach publicznych 75,0% i najmniejszy odsetek z tej grupy deklarował brak udziału w zebraniach publicznych 3,0%. Najmniejszy odsetek badanych deklarujących częsty udział w zebraniach publicznych jest w grupie seniorów oceniających stan swojego zdrowia jako bardzo dobry (25,0%) (tabela 326).

Tabela 326. Stan zdrowia, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	2	25,0	85	43,0	144	55,0	27	75,0	258	52,0
Sporadycznie	5	62,0	77	39,0	96	37,0	8	22,0	186	37,0
Nigdy	1	13,0	33	18,0	21	8,0	1	3,0	56	11,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 327. Stan zdrowia, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	2	24,0	41	21,0	55	21,0	7	19,0	105	21,0
Sporadycznie	3	38,0	80	41,0	107	41,0	16	45,0	206	41,0
Nigdy	3	38,0	74	38,0	99	38,0	13	36,0	189	38,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci przez badanych

Liczba posiadanych dzieci **istotnie różnicuje** udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, $\lambda^2(18)=82,49$; $p<0,001$, natomiast nie różnicuje udziału w zebraniach publicznych (tabela 328). Największy odsetek deklarujących częsty udział w

wyborach i referendach jest w grupie seniorów nieposiadających dzieci (92,0%). Największy odsetek deklarujących brak udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych jest w grupie seniorów posiadających jedno dziecko. Warto również podkreślić, że wśród posiadających więcej niż pięcioro dzieci nikt nie deklarował braku udziału w wyborach i referendach. Natomiast zdecydowana większość z nich (72,0%) deklarowała sporadyczny udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych (tabela 329).

Tabela 328. Liczba posiadanych dzieci, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	7	54,0	13	50,0	85	52,0	102	52,0	40	53,0	9	53,0	2	28,0	258	52,0
Sporadycznie	5	38,0	10	38,0	60	36,0	72	36,0	28	37,0	7	41,0	4	56,0	186	37,0
Nigdy	1	8,0	3	12,0	19	12,0	23	12,0	8	10,0	1	6,0	1	16,0	56	11,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 329. Liczba dzieci, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	12	92,0	7	27,0	34	21,0	34	17,0	14	18,0	2	12,0	2	28,0	105	21,0
Sporadycznie	0	0	5	19,0	60	36,0	94	48,0	32	42,0	10	60,0	5	72,0	206	41,0
Nigdy	1	8,0	14	54,0	70	43,0	69	35,0	30	40,0	5	28,0	0	0	189	38,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Udział seniorów w zebraniach publicznych i wyborach oraz referendach lokalnych i krajowych analizowano ze względu na liczbę posiadanych przez nich wnuków

Podobnie jak w przypadku zmiennej liczba posiadanych dzieci, również liczba posiadanych wnuków **różnicuje** udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, $\chi^2(18)=70,29$; $p=0,001$ a nie różnicuje udziału w zebraniach publicznych (tabela 330). Seniorzy nieposiadający wnuków najczęściej deklarowali częsty udział w wyborach i referendach. Jednocześnie najrzadziej deklarowali brak udziału w wyborach i referendach (21,0%). Największy odsetek deklarujący brak udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych jest w grupie badanych seniorów posiadających dwoje wnuków i wynosi 48,0% (tabela 331).

Tabela 330. Liczba posiadanych wnuków, a udział w zebraniach publicznych

Udział w zebraniach publicznych	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	12	50,0	8	53,0	19	53,0	29	51,0	43	52,0	55	51,0	92	52,0	258	52,0
Sporadycznie	9	37,0	5	33,0	13	36,0	21	37,0	31	37,0	39	36,0	68	38,0	186	37,0
Nigdy	3	13,0	2	14,0	4	11,0	7	12,0	9	11,0	13	13,0	18	10,0	56	11,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 331. Liczba posiadanych wnuków, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych

Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Często	16	67,0	4	27,0	11	30,0	11	19,0	13	16,0	17	16,0	33	18,0	105	21,0
Sporadycznie	3	12,0	5	33,0	8	22,0	23	40,0	34	41,0	45	42,0	88	49,0	206	41,0
Nigdy	5	21,0	6	40,0	17	48,0	23	41,0	36	43,0	45	42,0	57	33,0	189	38,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca częstości udziału w zebraniach, **wykazała istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, stan zdrowia.

Analiza wyników badań dotycząca udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, wykształcenie, charakter wykonywanej pracy, rodzaj wykonywanej pracy, mieszkanie samemu, bądź z kimś z rodziny, liczba dzieci, liczba wnuków.

W zebraniach publicznych najwięcej badanych seniorów deklarowało częsty udział, natomiast w wyborach i referendach lokalnych i krajowych najwięcej badanych seniorów deklarowało sporadyczny udział (tabela 332).

Tabela 332. Udział w zebraniach publicznych i udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych – analiza statystyczna

Zmienna	Często		Sporadycznie		Nigdy		Wynik testu statystycznego
	N	%	N	%	N	%	
Udział w zebraniach publicznych	258	52,0	186	37,0	56	11,0	$\lambda^2(2)=124,93; p<0,001$
Udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	105	21,0	206	41,0	189	38,0	$\lambda^2(3)=169,68; p<0,001$

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących udziału w zebraniach publicznych i udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych można wysnuć następujące wnioski.

Spośród 500 badanych seniorów, nieco ponad połowa deklarowała częsty udział w zebraniach publicznych a ponad jedna trzecia seniorów deklarowała sporadyczny udział w zebraniach publicznych, zaś pozostali respondenci (najmniejszy odsetek ogółu badanych) deklarował brak udziału w zebraniach publicznych. Zdecydowanie mniejszy udział deklarowali seniorzy w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Nieco

więcej niż jedna piąta seniorów deklarowała częsty udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, nieco ponad dwie piąte deklarowało sporadyczny udział w wyborach i referendach a pozostali seniorzy deklarowali, że nigdy nie uczestniczyli w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Częstość udziału seniorów w zebraniach i w wyborach i referendach lokalnych i krajowych jest zróżnicowana przez zmienne niezależne.

1. Najczęstszy udział w zebraniach publicznych deklarowały kobiety, seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna, respondenci z wykształceniem niepełnym podstawowym i wykształceniem podstawowym. Najczęstszy udział w zebraniach publicznych deklarowali również seniorzy wykonujący pracę fizyczną, oceniający swoją sytuację materialną jako średnią i stan swojego zdrowia, jako zły. Najczęstszy udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych deklarowali seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna, badani posiadający wykształcenie zawodowe i seniorzy wykonujący pracę fizyczną oraz respondenci pracujący w usługach i w produkcji. Najczęstszy udział w wyborach i referendach deklarowali również badani mieszkający samotnie oraz respondenci nieposiadający dzieci i nieposiadający wnuków.
2. Sporadyczny udział w zebraniach publicznych deklarowali mężczyźni, badani o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka i seniorzy wykonujący pracę umysłową. Podobne deklaracje, co do częstości udziału w zebraniach publicznych złożyli również badani, którzy swoją sytuację materialną oceniali, jako bardzo dobrą i badani, którzy stan swojego zdrowia oceniali, jako bardzo dobry. Sporadyczny udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych deklarowali seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna, badani posiadający wykształcenie niepełne podstawowe i wyższe zawodowe, oraz respondenci wykonujący pracę umysłową i badani pracujący w edukacji. A także respondenci mieszkający z kimś z rodziny, posiadający jedno dziecko i posiadający dwoje wnuków.

Jedną z ważniejszych form aktywności społecznej seniorów jest ich zaangażowanie w sprawy lokalnej społeczności poprzez udział w zebraniach publicznych, wyborach, referendach lokalnych i krajowych. Zagadnienie dotyczące zainteresowania się osób starszych sprawami lokalnymi jest często podejmowane w

literaturze⁶²⁰. Jak pokazują wyniki badań własnych badani seniorzy deklarują częsty udział w zebraniach publicznych a rzadszy w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Częsty udział seniorów w zebraniach publicznych można tłumaczyć tym, że szczególnie na wsi, zebrania te dotyczą spraw bliskich mieszkańcom, na tych zebraniach omawiane są sprawy dotyczące wsi, gminy, które w bezpośredni sposób dotyczą lokalnej społeczności. Uczestnicząc w zebraniach i mając możliwość podejmowania decyzji w sprawach swojego środowiska, seniorzy mają poczucie sprawstwa, ich głos w wyborze, dyskusji nie jest anonimowy i może być decydującym w sprawie. Biorąc udział np. w wyborach sołtysa, radnego, głosują na znane sobie osoby, często swoich sąsiadów, na temat których mają swoje zdanie i którym ufają. W ten sposób seniorzy realizują swoją aktywność obywatelską, tworząc jednocześnie kapitał społeczny, który według R. Putnama jest zjawiskiem kulturowym i obejmuje obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa⁶²¹.

6.3.5. Solidarność międzyludzka

„Jedną z podstawowych wartości w życiu człowieka i społeczności zawsze była i będzie solidarność międzyludzka. Społeczna zasada solidarności jest także określana jako zasada dobra wspólnego”⁶²². Człowiek jako istota społeczna nie może funkcjonować, ani się rozwijać bez udziału i kontaktów z innymi. Człowiek jako istota społeczna „zaspokaja swoje potrzeby, rozwija się, obdarowując innych, a zarazem przyjmując od nich pomoc. Istota życia społecznego polega, zatem na dawaniu i braniu”⁶²³. Przywołując rozważania księdza Wiesława Łużyńskiego na temat solidarności międzyludzkiej warto podkreślić, iż „Konieczny jest więc wysiłek solidarności rozpoczynający się w rodzinie, sąsiedztwie, grupie rówieśniczej, stowarzyszeniu. Potrzebna jest solidarność wyzwalamą człowieka z anonimowości”⁶²⁴.

---

⁶²⁰ P. Błędowski (2002), *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, SGH, Warszawa.

⁶²¹ R. D. Putnam (2008), *Samotna gra w kręgle: Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.

⁶²² G. K. Szczecina (2017), *Ocena wartości solidarności międzyludzkiej w świetle myśli męczennika komunizmu – Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki*. „RESOVIA SACRA R.24, ss., 467-476, s. 468.

⁶²³ W. Łużyński (2008), *Drogi solidarności we współczesnym społeczeństwie*, „SEMINARE”, 25, ss., 255-265, s. 256.

⁶²⁴ Tamże, s. 259.

W rozdziale 6.4 autorka zaprezentowała wyniki badań dotyczące solidarności w rodzinie w kontekście potrzeby wzajemnej pomocy. Respondenci dostrzegają potrzebę wzajemnej pomocy w rodzinie rozumianej jako relacje wzajemności, co świadczy o kapitale społecznym badanych seniorów. Poza solidarnością w rodzinie o istnieniu kapitału społecznego świadczy również solidarność międzyludzka.

Jak pokazuje literatura przedmiotu solidarność międzyludzka jest pojęciem wieloznacznym i może oznaczać „wzajemne wspieranie się, współdziałanie, współodpowiedzialność; zgodności z kimś w poglądach, dążeniach, postępowaniu; jednomyślność: solidarność rodzinna, obywatelska, zawodowa [...]. Solidarność rodziców w postępowaniu z dziećmi”⁶²⁵, to także solidarność międzyludzka. P. Sztompka definiując solidarność zwraca uwagę na takie zachowania, jak „życzliwość, gotowość do współpracy, poparcia i niesienia pomocy wobec innych”⁶²⁶. Solidarność może być również rozumiana jako pewien ruch solidarnościowy, który we współczesnych dziejach narodu polskiego szczególnie kojarzony jest z wolnością obywateli. Można przypuszczać, że ten sposób rozumienia pojęcia „solidarność” jest szczególnie bliski seniorom, tym bardziej, że o solidarności jako wolności mówił do rodaków Papież Polak.

W związku z tak istotnym miejscem solidarności międzyludzkiej w kapitale społecznym autorka poddała analizie opinie badanych seniorów dotyczące dostrzegania potrzeby solidarności międzyludzkiej. Dlatego też, chcąc poznać opinię badanych seniorów w tym zakresie zadano respondentom pytanie: *Czy dostrzega Pan/i potrzebę solidarności międzyludzkiej?*

Badanych proszono o wskazanie odpowiedzi określającej ich opinię, na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoką potrzebę solidarności międzyludzkiej; „raczej tak” wysoką potrzebę solidarności międzyludzkiej; „nie mam zdania” brak zdecydowania, co do dostrzegania potrzeby solidarności międzyludzkiej; „raczej nie” niska akceptacja potrzeby solidarności międzyludzkiej; „zdecydowanie nie” brak akceptacji potrzeby solidarności międzyludzkiej.

---

⁶²⁵ *Słownik języka polskiego* (1989), PWN, Warszawa, t. III, s.273.

⁶²⁶ P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków, s.197.

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na ich płeć

Nie zaobserwowano występowania istotnej statystycznie zależności pomiędzy dostrzeganiem potrzeby solidarności międzyludzkiej a płcią badanych seniorów. Należy stwierdzić, że ogólnie seniorzy przejawiają bardzo niską akceptację potrzeby solidarności międzyludzkiej. Tylko 13,0% z ogółu badanych, biorąc pod uwagę łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” dostrzega potrzebę solidarności międzyludzkiej. Aż 39,0% respondentów nie ma zdania w tej kwestii i 48,0% biorąc pod uwagę łącznie odpowiedzi „raczej nie” i „zdecydowanie nie” nie dostrzega potrzeby solidarności międzyludzkiej. Analizując wpływ płci na dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej należy zauważyć, że procentowy rozkład odpowiedzi niezależnie od płci jest niemal identyczny (tabela 333).

Tabela 333. Płeć, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	22	6,0	9	6,0	31	6,0
Raczej tak	25	7,0	8	6,0	33	7,0
Nie mam zdania	140	39,0	53	38,0	193	39,0
Raczej nie	36	10,0	14	10,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	137	38,0	56	40,0	193	38,0
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na ich wiek

Wiek seniorów to kolejna zmienna, która nie różnicuje istotnie dostrzegania potrzeby solidarności międzyludzkiej (tabela 334).

Tabela 334. Wiek, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Wiek (lata)						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	24	6,0	6	6,0	1	34,0	31	6,0
Raczej tak	27	7,0	6	6,0	0	0	33	7,0
Nie mam zdania	154	38,0	39	38,0	1	33,0	193	39,0
Raczej nie	40	10,0	9	9,0	0	0	50	10,0
Zdecydowanie nie	150	39,0	42	41,0	1	33,0	193	38,0
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na ich stan cywilny

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej w istotny statystycznie sposób jest zróżnicowane przez stan cywilny seniorów, $\lambda^2(12)=45,42$; $p<0,001$. W największym stopniu potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają kawalerowie i panny. Zdecydowanie dostrzega tę potrzebę 36,0% seniorów będących w tym stanie cywilnym. Najgorzej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna i wdowiec/wdowa. W tych grupach respondentów tylko (analogicznie 6,0% i 5,0%) deklarowało, że zdecydowanie dostrzega potrzebę solidarności międzyludzkiej (tabela 335).

Tabela 335. Stan cywilny, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	5	36,0	0	0	11	5,0	15	6,0	31	6,0
Raczej tak	2	14,0	3	25,0	14	6,0	14	6,0	33	7,0
Nie mam zdania	3	21,0	3	25,0	30	13,0	14	6,0	193	39,0
Raczej nie	1	7,0	3	25,0	93	39,0	96	41,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	3	22,0	3	25,0	92	37,0	95	41,0	193	38,0
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na ich wykształcenie

Występowanie istotnej statystycznie zależności zaobserwowano pomiędzy dostrzeganiem potrzeby solidarności międzyludzkiej a wykształceniem badanych seniorów, $\chi^2(20)=36,07; p=0,001$. Najbardziej istnienie potrzeby solidarności międzyludzkiej dostrzegają badani z wykształceniem niepełnym podstawowym. W tej grupie respondentów 17,0% zdecydowanie opowiedziało się za potrzebą solidarności międzyludzkiej, 67,0% nie ma zdania i 16,0% zdecydowanie nie dostrzega potrzeby solidarności międzyludzkiej. Najgorzej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają badani z wykształceniem wyższym zawodowym. W tej grupie udzielono tylko dwóch rodzajów odpowiedzi, 63,0% respondentów z tej grupy nie ma zdania co do potrzeby solidarności międzyludzkiej a pozostali, czyli 37,0% zdecydowanie nie dostrzegają potrzeby solidarności międzyludzkiej (tabela 336).

Tabela 336. Wykształcenia, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	1	17,0	13	9,0	8	7,0	0	0	0	0	9	5,0	31	6,0
Raczej tak	0	0	3	2,0	5	4,0	2	12,0	0	0	23	12,0	33	7,0
Nie mam zdania	4	67,0	61	41,0	48	39,0	8	47,0	12	63,0	60	32,0	193	39,0
Raczej nie	0	0	17	11,0	11	9,0	0	0	0	0	22	12,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	1	16,0	54	37,0	50	41,0	7	41,0	7	37,0	74	39,0	193	38,0
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na charakter wykonywanej przez nich pracy

Charakter wykonywanej pracy nie różnicuje w istotny statystycznie sposób opinii na temat potrzeby solidarności międzyludzkiej (tabela 337).

Tabela 337. Charakter wykonywanej pracy, a dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	23	6,0	8	7,0	31	6,0
Raczej tak	27	7,0	6	5,0	33	7,0
Nie mam zdania	150	38,0	43	37,0	193	39,0
Raczej nie	38	9,0	12	10,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	147	40,0	46	41,0	193	38,0
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Dostrzeżenie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej pracy

Poddając analizie zależność pomiędzy dostrzeżeniem potrzeby solidarności międzyludzkiej a rodzajem wykonywanej pracy zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności**, $\lambda^2(16)=42,35$; $p<0,001$. Bardziej istnienie potrzeby solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy wykonujący pracę w edukacji. W tej grupie potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzega, analizując łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”, 16,0% badanych i nie dostrzega tej potrzeby najmniejszy odsetek w porównaniu do odsetków niedostrzegających tej potrzeby w innych grupach zawodowych (30,0%). Biorąc pod uwagę rodzaj wykonywanej pracy największy odsetek zdecydowanie niedostrzegających potrzeby solidarności międzyludzkiej reprezentują badani pracujący w handlu (61,0%) (tabela 338).

Tabela 338. Rodzaj wykonywanej pracy, a dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	1	4,0	3	6,0	19	10,0	6	4,0	2	3,0	31	6,0
Raczej tak	3	12,0	6	12,0	8	4,0	11	7,0	5	6,0	33	7,0
Nie mam zdania	14	54,0	11	21,0	74	41,0	69	42,0	25	32,0	193	39,0
Raczej nie	0	0	0	0	24	13,0	16	10,0	10	13,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	8	30,0	32	61,0	56	32,0	61	37,0	36	46,0	193	38,0
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Dostrzeżenie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na ich sytuację materialną

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy dostrzeżeniem potrzeby solidarności międzyludzkiej a sytuacją materialną, $\lambda^2(12)=100,42$; $p<0,001$. Bardziej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy oceniający swoją sytuację materialną jako złą. Największy odsetek badanych z tej grupy (41,0%) zdecydowanie dostrzega potrzebę solidarności międzyludzkiej. Jest to jednocześnie największy odsetek zdecydowanie dostrzegających potrzebę solidarności międzyludzkiej wśród wszystkich badanych ze względu na sytuację materialną. Badani ze złą sytuacją materialną również w najmniejszym stopniu, w porównaniu z innymi, zdecydowanie nie dostrzegają tej potrzeby (15,0%). Najmniej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy z dobrą sytuacją materialną. Aż 42,0% respondentów z tej grupy zdecydowanie nie dostrzega potrzeby solidarności międzyludzkiej (tabela 339).

Tabela 339. Sytuacja materialna, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	0	0	8	3,0	11	5,0	12	41,0	31	6,0
Raczej tak	3	21,0	16	6,0	14	7,0	0	0	33	7,0
Nie mam zdania	5	36,0	103	41,0	82	40,0	3	10,0	193	39,0
Raczej nie	2	14,0	20	8,0	18	9,0	10	34,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	4	29,0	105	42,0	80	39,0	4	15,0	193	38,0
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na ich sposobem zamieszkiwania

Między dostrzeganiem potrzeby solidarności międzyludzkiej a mieszkaniem samotnym, bądź z kimś z rodziny występuje **istotna statystycznie zależność**, $\lambda^2(4)=21,8$; $p<0,001$. Największy odsetek badanych mieszkających z kimś z członków rodziny nie ma zdania co do potrzeby solidarności międzyludzkiej (42,0%). Natomiast w grupie badanych mieszkających samotnie największy odsetek zdecydowanie nie dostrzega potrzeby solidarności międzyludzkiej (41,0%). W tej grupie seniorów zaobserwowano nieco mniejszy odsetek respondentów w porównaniu do mieszkających z kimś z członków rodziny deklarujących zdecydowane dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej (odpowiednio 5,0% i 7,0%) (tabela 340).

Tabela 340. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Zamieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	6	5,0	25	7,0	31	6,0
Raczej tak	11	10,0	22	6,0	33	7,0
Nie mam zdania	29	25,0	164	42,0	193	39,0
Raczej nie	22	19,0	28	7,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	46	41,0	147	38,0	193	38,0
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na ich stan zdrowia

Kolejną zmienną, która wykazuje istotną statystycznie zależność z dostrzeganiem potrzeby solidarności międzyludzkiej jest stan zdrowia respondentów, $\chi^2(12)=27,8$; $p=0,006$. Potrzeby solidarności międzyludzkiej zdecydowanie nie dostrzegają najczęściej seniorzy określający stan swojego zdrowia jako bardzo dobry (51,0%). Najrzadziej natomiast ze złym stanem zdrowia (23,0%). Badani ci jednocześnie najczęściej zdecydowanie dostrzegają potrzebę solidarności międzyludzkiej w porównaniu do pozostałych badanych o lepszym stanie zdrowia (22,0%) (tabela 341).

Tabela 341. Stan zdrowia a, dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	1	12,0	7	4,0	15	6,0	8	22,0	31	6,0
Raczej tak	1	12,0	14	7,0	18	7,0	0	0	33	7,0
Nie mam zdania	2	25,0	85	44,0	94	36,0	12	33,0	193	39,0
Raczej nie	0	0	16	8,0	28	11,0	6	22,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	4	51,0	73	37,0	106	40,0	10	23,0	193	38,0
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Dostrzeganie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na liczbę posiadanych dzieci

Dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej jest zróżnicowane w **istotnie statystyczny sposób** przez liczbę posiadanych dzieci, $\chi^2(24)=56,23$; $p<0,001$. Bardziej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy posiadający pięcioro dzieci. Jednakowy odsetek respondentów z tej grupy (23,0%) zdecydowanie dostrzega potrzebę solidarności międzyludzkiej, nie ma zdania w tej kwestii i zdecydowanie nie dostrzega potrzeby. W najmniejszym stopniu potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy posiadający więcej niż pięcioro dzieci. Żaden z respondentów z tej grupy nie wskazał zdecydowanego dostrzegania potrzeby solidarności międzyludzkiej, a aż 44,0% zdecydowanie nie dostrzega takiej potrzeby (tabela 342).

Tabela 342. Liczba dzieci a, dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5		N	%
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
Zdecydowanie tak	1	8,0	5	19,0	8	5,0	8	5,0	5	7,0	4	23,0	0	0	31	6,0
Raczej tak	2	15,0	2	8,0	8	5,0	16	8,0	4	5,0	0	0	1	14,0	33	7,0
Nie mam zdania	1	8,0	9	35,0	65	40,0	85	43,0	28	37,0	4	23,0	1	14,0	193	39,0
Raczej nie	5	38,0	2	8,0	16	10,0	10	5,0	10	13,0	5	31,0	2	28,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	4	31,0	8	30,0	67	40,0	78	39,0	29	38,0	4	23,0	3	44,0	193	38,0
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Dostrzeżenie przez seniorów potrzeby solidarności międzyludzkiej analizowano ze względu na liczbę posiadanych przez nich wnuków

Liczba posiadanych wnuków nie różnicuje w istotny statystycznie sposób dostrzegania potrzeby solidarności międzyludzkiej. Chociaż nie stwierdzono zależności między powyższymi zmiennymi to warto podkreślić, że w grupie seniorów ze względu na liczbę posiadanych wnuków najmniejszy odsetek zdecydowanie niedostrzegających potrzeby solidarności międzyludzkiej deklarowali respondenci posiadający dwoje wnuków (6,0%) (tabela 343).

Tabela 343. Liczba wnuków, a dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej

Dostrzeżenie potrzeby solidarności międzyludzkiej	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	1	0	0	0	2	3,0	3	0	5	0	9	0	11	0	31	6,0
Raczej tak	2	0	1	5,0	2	0	4	0	6	0	7	1,0	11	0	33	7,0
Nie mam zdania	9	12,0	6	20,0	14	8,0	22	23,0	32	20,0	41	10,0	69	17,0	193	39,0
Raczej nie	2	67,0	1	47,0	3	83,0	6	64,0	8	72,0	10	72,0	20	67,0	50	10,0
Zdecydowanie nie	10	21,0	7	28,0	15	6,0	22	13,0	32	7,0	40	17,0	67	16,0	193	38,0
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca dostrzeżenia potrzeby solidarności międzyludzkiej, wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, sytuacja materialna, mieszkanie samotnie bądź z kimś z rodziny, stan zdrowia, liczba dzieci.

Najwięcej badanych seniorów nie ma zdania w kwestii dostrzeżenia potrzeby solidarności międzyludzkiej i podobny odsetek badanych deklarował, że zdecydowanie nie dostrzega potrzeby solidarności międzyludzkiej (tabela 344).

Tabela 344. Opinie badanych osób na temat potrzeby dostrzeżenia solidarności międzyludzkiej – ujęcie statystyczne

Zmienna	Zdecydowanie tak		Raczej tak		Nie mam zdania		Raczej nie		Zdecydowanie nie		Wynik testu statystycznego
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Potrzeba dostrzeżenia solidarności międzyludzkiej	31	6,0	33	7,0	193	39,0	50	10,0	193	38,0	$\chi^2(4)=290,48;$ $p=0,001$

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących dostrzegania potrzeby solidarności międzyludzkiej można wysnuć niepokojący wniosek, iż dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej wśród badanych seniorów jest bardzo niskie. Zaledwie, co ósmy spośród seniorów dostrzega potrzebę solidarności międzyludzkiej. Ponad jedna trzecia badanych seniorów nie ma zdania na ten temat, niemal połowa badanych nie dostrzega potrzeby solidarności międzyludzkiej.

1. Potrzebę solidarności międzyludzkiej częściej dostrzegają respondenci o stanie cywilnym kawaler/panna, badani z wykształceniem niepełnym podstawowym oraz respondenci pracujący w edukacji. Częściej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają również seniorzy ze złą sytuacją materialną, respondenci mieszkający z kimś z rodziny, badani oceniający stan swojego zdrowia jako zły i seniorzy posiadający pięcioro dzieci.

2. Najrzadziej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna i wdowiec/wdowa, badani posiadający wykształcenie wyższe zawodowe oraz respondenci pracujący w handlu. Najrzadziej potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają także seniorzy z dobrą sytuacją materialną, respondenci mieszkający samotnie, badani oceniający stan swojego zdrowia jako bardzo dobry i respondenci posiadający więcej niż pięcioro dzieci.

Analiza wyników badań własnych wykazała, że badani seniorzy rzadko dostrzegają potrzebę solidarności międzyludzkiej. Potrzebę solidarności międzyludzkiej podkreślają jedynie ci spośród respondentów, którzy nie mają najlepszej sytuacji życiowej, a więc często są zdani na pomoc innych. Potrzebę solidarności międzyludzkiej dostrzegają seniorzy o gorszej pozycji społecznej, rodzinnej i zdrowotnej. Można przypuszczać, że właśnie ta gorsza pozycja zarówno społeczna, zdrowotna i rodzinna wymusza liczenie na drugiego człowieka w obszarze niezaspokojonych potrzeb, stąd uświadomienie roli solidarności międzyludzkiej. W dobrej sytuacji ekonomicznej, społecznej, rodzinnej i zdrowotnej postrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej może mieć mniejsze znaczenie z uwagi na poczucie samowystarczalności.

Podsumowanie

Aktywność społeczna seniorów jest uwarunkowana zarówno przez otaczającą ich rzeczywistość, jak również przez tradycję. Zrozumienie aktywności społecznej seniorów

wymaga spojrzenia w ich przeszłość i transformację systemową. Generacja badanych seniorów znaczącą część swojego życia przeżyła w czasach PRL-u, co niewątpliwie ukształtowało ich postawy obywatelskie. Czasy socjalizmu to lata 50 te, to okres w których aktywność społeczna była narzędziem politycznej kontroli. W efekcie działalność na rzecz dobra wspólnego została zdeprecjonowana a wszelka obywatelska działalność społeczna była działalnością „przeciw” systemowi. To spowodowało ukształtowanie się specyficznych postaw obywatelskich: niechęć do przynależności do organizacji, powszechnej bierności i postawy roszczeniowej⁶²⁷. Czasy socjalizmu to czasy kształtowania się biernych postaw obywatelskich to czasy młodości i dojrzałości badanych seniorów. Warto jednak podkreślić, że od tamtych czasów na skutek przemian transformacyjnych polska wieś uległa zmianom i zmieniły się również formy aktywności społecznej i obywatelskiej, zmieniły się także postawy obywatelskie. Współczesny senior podejmuje działania z własnej woli i dla realizacji własnych potrzeb. Przynależność do organizacji i aktywność społeczną traktuje jako wyznacznik swojej wolności a nie formy przymusu.

Badania własne pokazują, że seniorzy angażują się w podejmowanie działań na rzecz społeczności lokalnej, mają poczucie potrzeby bycia aktywnym i poczucie sprawstwa swoich działań, przejawiają aktywność w obszarze działalności społecznej poprzez przynależność do organizacji i pełnienie w nich funkcji. Seniorzy angażują się w sprawy lokalnej społeczności poprzez udział w zebraniach publicznych, wyborach, referendach. Wszystkie te działania podejmowane przez część seniorów na rzecz społeczności lokalnej są wyznacznikami kapitału społecznego. Jak zauważa Grzegorz Kaczmarek kapitał społeczny osób starszych nie jest wartością samą w sobie, ale potencjałem i zasobem, który można i należy wykorzystać. Ważną cechą tego kapitału jest to, że nie ulega on zmniejszeniu i zużyciu w czasie użytkowania, lecz przeciwnie – zwiększa się i kumuluje⁶²⁸. Angażując się w działania na rzecz społeczności lokalnej seniorzy potwierdzają swoją postawę obywatelską.

---

⁶²⁷ B. Synak (2000), *Pozycja społeczna ludzi starych w warunkach zmian ustrojowych i cywilizacyjno-kulturowych*, [w:] B. Synak (red.), *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 7–16.

⁶²⁸ G. Kaczmarek (2013), *Kapitał społeczny osób starszych. Seniorzy przyszłością społeczeństwa!* [w:] P.P. Grzybowski, B. Kunach (red.), *Seniorzy w działaniu*. Fundacja dla UKW, Bydgoszcz, ss.24-45, s. 32.

6.4. Spożytkowanie kapitału ludzkiego i społecznego seniorów w rodzinie

Analizując spożytkowanie kapitału społecznego seniorów przez młodszych członków rodziny należy podkreślić, że obydwie te pokolenia z jednej strony bardzo różnią się od siebie, ale też wzajemnie się uzupełniają. Młodszy mają to, co starsi już utracili, zaś starsi to, czego młodszy jeszcze nie uzyskali. To powoduje, że obydwie pokolenia są nawzajem sobie potrzebne i mogą wzajemnie się uzupełniać. To, co jest charakterystyczne dla młodszych (np. odwaga, energia, siła, kreatywność, otwartość na nowe) i to, co jest charakterystyczne dla starszych (np. rozwaga, doświadczenie w relacjach, doświadczenie zawodowe, rozsądek, wiedza uzyskana z obserwacji wydarzeń historycznych, z kształtowania się doświadczeń narodowych) jest zasobem (wartością), który może być transferowany między tymi pokoleniami, jeżeli młodzi zechcą skorzystać z tych zasobów.

Możemy wyróżnić następujące rodzaje transferów między pokoleniami „pomoc w postaci materialnej (rzeczowej i finansowej), w formie usług (nazywana darem czasu), oraz użyczenie mieszkania (zwana darem przestrzeni). Przepływy międzypokoleniowe odbywają się dwukierunkowo: od najstarszej generacji do najmłodszej [...] oraz od najmłodszej do najstarszej”⁶²⁹. Autorka analizuje przepływy transferu od najstarszej generacji do najmłodszej.

Poznanie kapitału społecznego seniorów w badaniach własnych stanowiło główny element pracy, równie ważnym zagadnieniem jest poznanie spożytkowania tegoż kapitału przez młodszych członków rodziny. Jak wynika z badań własnych seniorzy posiadają znaczący kapitał niematerialny (zaufanie do członków rodziny, zaufanie do instytucji publicznych, do przedstawicieli społeczności lokalnej, doświadczenie w relacjach międzyludzkich).

Jak twierdzą Artur Fabiś i Arkadiusz Wąsiński seniorzy posiadają również znaczący potencjał działania, który autorzy ujmują w kategoriach: czasu, doświadczenia, roztropności, zaangażowania i odpowiedzialności⁶³⁰. Kapitał ludzki i społeczny seniorów

---

⁶²⁹ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska (2006), *Podstawy gerontologii społecznej*, Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, s. 92.

⁶³⁰ A. Fabiś, A. Wąsiński (2008), *Aktywność seniorów w Internecie*, [w:] A. Fabiś (red.), *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała, ss. 61–71, s. 68.

jest bardzo istotny dla funkcjonowania rodziny i środowiska lokalnego. Z jednej strony seniorzy wykorzystując swój kapitał przyczyniają się do rozwoju rodziny i środowiska lokalnego poprzez pełnienie określonych ról w rodzinie (np. dziadkowie, wujostwo, rodzice, doradcy, mentorzy), w środowisku (np. przynależąc do organizacji pozarządowych i pełniąc w nich funkcje), z drugiej strony młodsze pokolenia mogą czerpać z tych zasobów kapitału, również przyczyniając się do rozwoju własnego, własnych rodzin i środowiska lokalnego, a także, nie należy tego pomijać, wzajemna wymiana przyczynia się do zmiany postrzegania własnej roli przez seniorów. Kapitał ludzki i społeczny seniorów może być spożytkowany albo niedostrzeżony, zaniedbany lub nienależycie wykorzystany⁶³¹.

Badając spożytkowanie kapitału społecznego seniorów zdaniem autorki kluczowe było poznanie opinii seniorów na temat wzajemnej pomocy w rodzinie a także poznanie zasobów materialnych posiadanych przez seniorów, czasu wolnego oraz ich wykorzystanie przez młodszych członków rodziny.

6.4.1. Solidarność w rodzinie - wzajemna pomoc

Solidarność jest rozumiana jako „wzajemne wspieranie się, współdziałanie, współodpowiedzialność; zgodność z kimś w poglądach, dążeniach, postępowaniu; jednomyślność: Solidarność rodzinna, obywatelska, zawodowa [...]. Solidarność rodziców w postępowaniu z dziećmi”⁶³². Analizując pojęcie „solidarność” P. Sztompka akcentuje takie zachowania, jak „życzliwość, gotowość do współpracy, poparcia i niesienia pomocy wobec osób, które obejmujemy kategorią „my”⁶³³. Kategoria „my” ściśle odnosi się do rodziny. Termin solidarność jest związany z normami i praktyką wzajemnej pomocy wśród członków rodziny⁶³⁴.

Analizując solidarność w rodzinie nie sposób nie patrzeć na to zagadnienie przez pryzmat wzajemności. R. Putnam w swojej koncepcji kapitału społecznego umieścił wzajemność w centralnym punkcie badań⁶³⁵. „Fundamentem kapitału społecznego jest

---

⁶³¹ A.Fabiś, A. Wąsiński (2008), *Aktywność seniorów w Internecie*, [w:] A. Fabiś (red.), *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała, ss. 61–71, s. 68.

⁶³² *Słownik języka polskiego* (1989) PWN, Warszawa, t. III, s. 273.

⁶³³ P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków, s.197.

⁶³⁴ G. Meil (2011), *Individualization and Family Solidarity*. „Social Studies Collection” 32, Barcelona: Welfare Projects ‘la Caixa’ Foundation (https://www.uam.es/personal_pdi/economicas/gmeil/ingles/publicaciones/familysolidarity.pdf), data dostępu: 2023.01.15.

⁶³⁵ R. Putnam (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s.159.

norma uogólnionej wzajemności. Ludzie, którzy stosują się do tej zasady dochodzą do wniosku, że znajdują się w lepszej sytuacji, pomagając sobie wzajemnie, bo jest to lokata na przyszłość⁶³⁶. Uogólniona norma moralna mówi, że jesteśmy coś winni ludziom ze względu na wcześniejsze z nimi interakcje, ze względu na to, że wcześniej oni uczynili coś dla nas⁶³⁷. Ostatecznie Gouldner zdefiniował zasadę wzajemności, stwierdzając, że zobowiązuje ona człowieka do działania na rzecz innych ludzi przez wzgląd na ich wcześniejsze działania wobec niego, nie zaś przez wzgląd na ich społeczne cechy i pozycje⁶³⁸. Wzajemność spełnia jedną z ważniejszych funkcji w rodzinie i grupie społecznej, stabilizuje stosunki międzyludzkie. Jak zauważa H. Guzy-Steinke „wzajemność jest jednym ze wskaźników sposobu funkcjonowania ludzi w grupie społecznej, jakości naszego codziennego życia, przede wszystkim, jakości relacji z innymi, które sami możemy kształtować”⁶³⁹. J. Reykowski uważa, że dla wzajemności charakterystyczne jest dawanie, „dlatego, że się otrzymało”. Norma ta uzupełniana jest normą społecznej odpowiedzialności, która nakazuje troskę o słabych, bezradnych, niemogących poradzić sobie ze swoją sytuacją życiową, nakazuje troskę o tych, których los czy osobiste dobro zależy od nas⁶⁴⁰. Biorąc pod uwagę powyższe dywagacje w kontekście analizowanego kapitału społecznego seniorów, podjęto próbę poznania opinii seniorów ze środowiska wiejskiego na temat solidarności w rodzinie, która może być przejawiana w formie gotowości do wzajemnej pomocy w rodzinie. Analiza gotowości do pomocy w rodzinie jest szczególnie interesująca wśród seniorów w środowisku wiejskim, ponieważ wynika ona z historycznego uwarunkowania wzajemnej pomocy w rodzinach wiejskich. Wynikało to z funkcjonowania na wsi przede wszystkim rodzin wielopokoleniowych, gdzie wzajemna pomoc w gospodarstwie, w rodzinie, w sąsiedztwie była szczególnie pożądana i przejawiała się w codziennym życiu. To właśnie na wsi, częściej niż w mieście dziadkowie wręcz zobowiązani byli do wychowywania wnuków i pomocy dzieciom w prowadzeniu gospodarstwa rolnego a dzieci i wnuki

---

⁶³⁶ H. Guzy-Steinke, (2013), *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz, s. 67.

⁶³⁷ A.W. Gouldner (1992), *Norma wzajemności. Preliminaria* [w:] M.M. Kempa, J. Szmatka (red.) *Współczesne teorie wymiany społecznej. Zbiór tekstów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, ss., 73-106, s. 92.

⁶³⁸ A.W. Gouldner (1992), *Norma wzajemności. Preliminaria* [w:] M.M. Kempa, J. Szmatka (red.) *Współczesne teorie wymiany społecznej. Zbiór tekstów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, ss., 73-106, s. 91.

⁶³⁹ H. Guzy-Steinke, (2013) *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz, s. 15.

⁶⁴⁰ J. Reykowski (1979), *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s.207-209.

zobowiązane były odwzajemnić tę pomoc w czasie choroby i niepełstwa starszych członków rodziny. W obecnych czasach zdecydowanie rzadziej obserwujemy funkcjonowanie rodzin wielopokoleniowych i niewielkich gospodarstw rolnych w których prowadzeniu, pomagali dziadkowie, dlatego też warto poznać jak w zmieniającej się rzeczywistości wiejskiej seniorzy postrzegają wzajemność.

Współczesne czasy kreują odmienny nieco obraz potrzeb seniorów. Badania CBOS⁶⁴¹ wskazują, że stosunkowo często seniorzy mają potrzebę inwestowania w siebie, rozwijania własnych zainteresowań czy podróżowania po kraju i świecie. Nadal jednak atrakcyjne pozostają plany dotyczące pomocy własnej rodzinie (dzieciom, wnukom). Badając gotowość do pomocy w rodzinie pytano respondentów o to czy mogą liczyć na pomoc rodziny, czy otrzymują wsparcie w codziennym życiu. Badani seniorzy na zadane pytania mogli odpowiedzieć twierdząco lub przecząco („tak”, „nie”).

Zapytano również o opinię na temat tego, czy rodzicom należy się opieka i pomoc od dzieci, wtedy gdy tego potrzebują oraz czy dzieciom należy się pomoc od rodziców w sytuacji potrzeby.

Badanych proszono o wskazanie poziomu akceptacji dla powyższych opinii na pięciostopniowej Skali Likerta, dla której odpowiedzi „zdecydowanie tak” oznaczało bardzo wysoki poziom akceptacji, „raczej tak” wysoki poziom akceptacji, „nie mam zdania” średni poziom akceptacji – brak zdecydowania, „raczej nie” niski poziom akceptacji, „zdecydowanie nie” brak akceptacji.

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na płeć badanych

Analizując wyniki badań dotyczące tego, czy senior może liczyć na pomoc rodziny zaobserwowano występowanie **istotnie statystycznie zależności** pomiędzy zmienną zależną: możliwość pomocy rodziny a zmienną niezależną płeć badanych seniorów, $\lambda^2(1)=6,76$; $p=0,01$. Jak wynika z analizy badań większy odsetek badanych kobiet (97,2%) w porównaniu do badanych mężczyzn (87,1%) uważa, że może liczyć na

---

⁶⁴¹ CBOS (2009), *Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie – plany a rzeczywistość*, opr. A. Kolbowska, www.cbos.pl (20.04.2019).

pomoc rodziny. Ogółem zdecydowana większość badanych seniorów (94,4%) deklarowała, że może liczyć na pomoc rodziny (tabela 345).

Tabela 345. Płeć, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Tak	350	97,2	122	87,1	472	94,4
Nie	10	2,8	18	12,9	28	5,6
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na wiek badanych

W przeciwieństwie do zmiennej niezależnej płeć seniorów, wiek seniorów nie różnicuje w istotny statystycznie sposób opinii dotyczącej pomocy rodziny. Biorąc pod uwagę wiek badanych seniorów w każdej grupie wiekowej występują bardzo zbliżone odsetki odpowiedzi w każdej z kategorii. Niemal wszyscy respondenci twierdzą, że mogą liczyć na pomoc rodziny (tabela 346).

Tabela 346. Wiek, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	373	94,4	96	94,1	3	100,0	472	94,4
Nie	22	5,6	6	5,9	0	0	28	5,6
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na stan cywilny respondentów

W prezentowanych wynikach badań zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy opinią dotyczącą pomocy rodziny a stanem cywilnym

badanych seniorów, $\lambda^2(3)=39,85$; $p<0,001$. Biorąc pod uwagę tę zmienną niezależną [stan cywilny] największy odsetek badanych seniorów deklarujących, że może liczyć na pomoc rodziny jest w grupie wdowców i wdów (95,8%). Najmniejszy odsetek twierdzących, że może liczyć na pomoc rodziny jest w grupie seniorów o stanie cywilnym kawaler/panna (57,1%). Pozostali badani z tej grupy, czyli 42,9% twierdzili, że nie mogą liczyć na pomoc rodziny (tabela 347).

Tabela 347. Stan cywilny, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	8	57,1	11	91,6	230	95,8	223	95,3	472	94,4
Nie	6	42,9	1	8,4	10	4,2	10	4,7	28	5,6
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Zaobserwowano również występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy opinią dotyczącą gotowości rodziny do pomocy a wykształceniem badanych seniorów, $\lambda^2(5)=11,68$; $p=0,03$. Wszyscy badani z wykształceniem wyższym i wyższym zawodowym twierdzili, że mogą liczyć na pomoc rodziny. Najmniejszy odsetek badanych twierdzących, że może liczyć na pomoc rodziny jest w grupie seniorów z wykształceniem niepełnym podstawowym (83,3%) (tabela 348).

Tabela 348. Wykształcenie, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	5	83,3	134	90,5	120	98,3	17	100,0	19	100,0	177	94,1	472	94,4
Nie	1	16,7	14	9,5	2	1,7	0	0	0	0	11	5,9	28	5,6
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na charakter wykonywanej przez badanych pracy

Nie zauważono istotnie statystycznej zależności pomiędzy opinią dotyczącą gotowości rodziny do pomocy a charakterem wykonywanej przez respondentów pracy. Biorąc pod uwagę charakter wykonywanej pracy można stwierdzić, że zdecydowana większość badanych 94,4% twierdziła, że może liczyć na pomoc rodziny, pozostali tj. 5,6% są odmiennego zdania (tabela 349).

Tabela 349. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Tak	358	92,9	113	98,2	472	94,4
Nie	27	7,1	2	1,8	28	5,6
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej przez badanych pracy

Kolejną zmienną niezależną niewykazującą istotnej statystycznie zależności ze zmienną zależną jest rodzaj wykonywanej pracy. Choć nie stwierdzono zależności pomiędzy tymi zmiennymi to należy podkreślić, że badani seniorzy pracujący w edukacji jednogłośnie zadeklarowali, że mogą liczyć na pomoc rodziny (tabela 350).

Tabela 350. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	26	100,0	50	96,1	171	94,5	152	93,2	73	93,6	472	94,4
Nie	0	0	2	5,9	10	5,5	11	6,8	5	6,2	28	5,6
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Stwierdzono występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy sytuacją materialną badanych seniorów a opinią dotyczącą pomocy ze strony rodziny, $\lambda^2(3)=68,86$; $p<0,001$. Najmniejszy odsetek respondentów deklarujących, że może liczyć na pomoc rodziny jest w grupie seniorów o złej sytuacji materialnej (62,0%). Pozostali badani z tej grupy (38,0%) nie mogą liczyć na pomoc rodziny. Największy odsetek badanych seniorów deklarujących to, że mogą liczyć na pomoc rodziny jest w grupie seniorów oceniających swoją sytuację materialną, jako dobrą (98,8%) (tabela 351).

Tabela 351. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	13	92,8	249	98,8	192	93,6	18	62,0	472	94,4
Nie	1	7,2	3	1,2	13	6,4	11	38,0	28	5,6
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania respondentów

Kolejną zmienną niezależną wykazującą **istotną statystycznie zależność** z liczeniem na pomoc rodziny jest zamieszkiwanie samotne, bądź z kimś z rodziny, $\lambda^2(1)=17,33$; $p<0,001$. Biorąc pod uwagę sposób zamieszkiwania badanych seniorów większy odsetek respondentów mieszkających z kimś z rodziny w porównaniu do mieszkających samotnie potwierdza opinię, że może liczyć na pomoc ze strony rodziny (analogicznie 96,4% i 87,7%) (tabela 352).

Tabela 352. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Tak	100	87,7	372	96,4	472	94,4
Nie	14	12,3	14	3,6	28	5,6
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Również pomiędzy zmienną niezależną stan zdrowia badanych seniorów a opinią dotyczącą pomocy rodziny występuje **istotna statycznie zależność**, $\chi^2(3)=48,12$; $p<0,001$. Respondenci oceniający stan swojego zdrowia jako bardzo dobry jednogłośnie potwierdzili, że mogą liczyć na pomoc rodziny. Najmniejszy odsetek twierdzących, że może liczyć na pomoc rodziny jest w grupie seniorów oceniających stan swojego zdrowia, jako zły (69,4%). Na podstawie wyników badań można stwierdzić, że wraz z niższą oceną stanu swojego zdrowia zmniejsza się odsetek respondentów potwierdzających opinie, że mogą oni liczyć na rodzinę (tabela 353).

Tabela 353. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	8	100,0	188	96,4	251	96,2	25	69,4	472	94,4
Nie	0	0	7	3,6	10	3,8	11	30,6	28	5,6
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na liczbę posiadanych przez badanych dzieci

Między opinią dotyczącą pomocy rodziny a liczbą posiadanych dzieci zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności**, $\lambda^2(6)=25,5$; $p<0,001$. Biorąc pod uwagę liczbę posiadanych dzieci należy zauważyć, że wszyscy respondenci posiadający więcej niż pięcioro dzieci twierdzą, że mogą liczyć na pomoc rodziny. Ponad 97% (97,3%) respondentów posiadających czworo dzieci i 95,7% respondentów posiadających dwoje dzieci oraz 95,4% posiadających troje dzieci stwierdziło również, że może liczyć na pomoc rodziny. Nieco mniejszy odsetek badanych seniorów mogących liczyć na pomoc rodziny jest w grupie posiadających pięcioro i jedno dziecko (analogicznie 88,2% i 84,6%). Najmniej respondentów mogących liczyć na rodzinę jest w grupie badanych seniorów nieposiadających dzieci (69,2%) (tabela 354).

Tabela 354. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	9	69,2	22	84,6	157	95,7	188	95,4	74	97,3	15	88,2	7	100,0	472	94,4
Nie	4	30,8	4	15,4	7	4,3	9	4,6	2	2,7	2	11,8	0	0	28	5,6
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy mogą liczyć na pomoc rodziny analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Zaobserwowano także występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy liczbą posiadanych wnuków a opinią seniorów dotyczącą pomocy rodziny w potrzebie, $\lambda^2(6)=25,51$; $p<0,001$. Podobnie jak w przypadku liczby posiadanych dzieci również w przypadku liczby posiadanych wnuków największy odsetek respondentów potwierdzających opinię, że mogą liczyć na pomoc rodziny jest w grupie badanych mających więcej niż pięcioro wnuków (97,2%). Najmniejszy odsetek badanych potwierdzających opinię, że mogą liczyć na pomoc rodziny jest w grupie seniorów nieposiadających wnuków (58,3%) (tabela 355).

Tabela 355. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny

Czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny?	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	14	58,3	13	86,7	32	88,9	55	96,4	78	94,0	103	96,2	173	97,2	472	94,4
Nie	2	41,7	2	13,3	4	11,1	2	3,6	5	6,0	4	3,8	5	2,8	28	5,6
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza badań własnych dotycząca opinii, czy senior może liczyć na pomoc rodziny wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: płeć, stan cywilny, wykształcenie, sytuacja materialna, mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, stan zdrowia, liczba dzieci, liczba wnuków.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących opinii, czy senior może liczyć na pomoc rodziny, można wysnuć następujące wnioski: niemal wszyscy badani seniorzy uważają, że mogą liczyć na pomoc rodziny. Opinie na temat tego, czy senior może liczyć na rodzinę są zróżnicowane przez zmienne niezależne.

1. Najczęściej kobiety deklarowały to, że mogą liczyć na pomoc rodziny. W tej grupie byli także seniorzy o stanie cywilnym wdowiec/wdowa oraz seniorzy posiadający wykształcenie wyższe i wyższe zawodowe. Tak deklarowali również badani z dobrą sytuacją materialną, mieszkający z kimś z rodziny, oceniający stan swojego zdrowia jako bardzo dobry oraz badani posiadający więcej niż pięcioro dzieci i więcej niż pięcioro wnuków.
2. Rzadziej pomoc rodziny deklarowali mężczyźni, seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna i badani ze złą sytuacją materialną. Rzadziej również potwierdzali tę opinię seniorzy mieszkający samotnie, oceniający stan swojego zdrowia jako zły oraz badani nieposiadający dzieci i nieposiadający wnuków.

Można zatem stwierdzić, że seniorzy o dobrej pozycji rodzinnej i społecznej deklarują pewność na temat tego, że mogą liczyć na rodzinę.

Analizując gotowość do pomocy w rodzinie respondentom zadano kolejne pytanie:
Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na płeć badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności pomiędzy zmienną niezależną płeć badanych seniorów a zmienną zależną otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym. Biorąc pod uwagę płeć badanych większość zarówno kobiet (75,3%), jak i mężczyzn (70,0%) twierdziło, że otrzymuje wsparcie od rodziny w życiu codziennym (tabela 356).

Tabela 356. Płeć, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Tak	271	75,3	98	70,0	369	73,8
Nie	89	24,7	42	30,0	131	26,2
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na wiek badanych

Natomiast zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy zmienną niezależną wiek badanych seniorów a zmienną zależną wsparcie od rodziny w życiu codziennym, $\lambda^2(2)=7,6$; $p=0,02$. Biorąc pod uwagę [zmienną] wiek badanych seniorów można zauważyć z danych zawartych w poniższej tabeli, że wszyscy badani seniorzy w wieku powyżej 89 roku życia twierdzili, że otrzymują wsparcie od rodziny w życiu codziennym. Najmniejszy odsetek badanych twierdzących, że takie wsparcie otrzymuje jest w grupie wiekowej 75-89 lat (63,7%) (tabela 357).

Tabela 357. Wiek, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	301	76,2	65	63,7	3	100,0	369	73,8
Nie	94	23,8	37	36,3	0	0	131	26,2
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Zaobserwowano także występowanie **istotnej statystycznie zależności** pomiędzy stanem cywilnym badanych seniorów a zmienną zależną wsparcie od rodziny w życiu codziennym, $\chi^2(3)=15,38$; $p=0,002$. Największy odsetek badanych potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym stanowią wdowcy i wdowy (79,2%). Najmniejszy natomiast odsetek respondentów potwierdzających otrzymywanie wsparcia w życiu codziennym od rodziny jest w grupie kawalerów i panien (35,7%) (tabela 358).4

Tabela 358. Stan cywilny, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zamężna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	5	35,7	8	66,7	190	79,2	166	70,9	369	73,8
Nie	9	64,3	4	33,3	50	20,8	68	29,1	131	26,2
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano także ze względu na wykształcenie respondentów

Zmienna niezależna wykształcenie seniorów nie wykazuje istotnej statystycznie zależności ze wsparciem od rodziny w życiu codziennym. Chociaż nie zaobserwowano

istotnych zależności pomiędzy powyższymi zmiennymi to warto podkreślić, że biorąc pod uwagę wykształcenie seniorów największy odsetek potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym jest w grupie respondentów z wykształceniem wyższym zawodowym (84,2%) a najniższy wśród badanych z wykształceniem podstawowym (69,6%) (tabela 359).

Tabela 359. Wykształcenie, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	5	83,3	103	69,6	94	77,0	13	76,5	16	84,2	138	73,4	369	73,8
Nie	1	16,7	45	30,4	28	23,0	4	23,5	3	15,8	50	26,6	131	26,2
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na charakter wykonywanej przez badanych pracy

Kolejną zmienną niezależną niewykazującą istotnej statystycznie zależności ze zmienną zależną wsparcie od rodziny w życiu codziennym jest charakter wykonywanej pracy. Podobny odsetek badanych wykonujących pracę fizyczną i umysłową potwierdził otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym (odpowiednio praca fizyczna 73,7%, praca umysłowa 73,0%) (tabela 360).

Tabela 360. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Tak	284	73,7	84	73,0	369	73,8
Nie	101	26,3	31	27,0	131	26,2
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej przez respondentów pracy

Także rodzaj wykonywanej pracy nie różnicuje wsparcia seniorów od rodziny w życiu codziennym. Należy jednak podkreślić, że najmniejszy odsetek potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym jest w grupie seniorów pracujących w handlu (65,4%), największy natomiast w grupie seniorów pracujących w edukacji (84,6%) (tabela 361).

Tabela 361. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	22	84,6	34	65,4	135	74,6	116	71,1	62	79,5	369	73,8
Nie	4	15,4	18	34,6	46	25,4	47	28,9	16	20,5	131	26,2
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Zaobserwowano natomiast występowanie istotnej statystycznie zależności pomiędzy sytuacją materialną badanych seniorów a wsparciem ze strony rodziny w życiu codziennym, $\chi^2(3)=27,37$; $p<0,001$. Najmniejszy odsetek potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym jest w grupie seniorów o złej sytuacji materialnej (41,4%). Największy natomiast odsetek respondentów potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym jest w grupie oceniających swoją sytuację materialną jako dobrą (tabela 362).

Tabela 362. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	11	78,6	206	81,7	140	68,3	12	41,4	369	73,8
Nie	3	21,4	46	18,3	65	31,7	17	58,6	131	26,2
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

Kolejną zmienną niezależną niewykazującą istotnej statystycznie zależności ze wsparciem od rodziny w życiu codziennym jest mieszkanie samotne bądź z kimś z rodziny. Podobnie jak w przypadku innych zmiennych niezależnych niewykazujących istotnej statystycznej zależności z badaną zmienną zależną odsetek badanych osób potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym w obydwu grupach biorąc pod uwagę sposób zamieszkiwania jest zbliżony (72,8% i 74,0%) (tabela 363).

Tabela 363. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Tak	83	72,8	286	74,0	369	73,8
Nie	31	27,2	100	26,0	131	26,2
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Nie zaobserwowano także istotnej statystycznie zależności pomiędzy stanem zdrowia badanych a wsparciem od rodziny w życiu codziennym. Wprawdzie nie stwierdzono istotnej statystycznie zależności pomiędzy powyższymi zmiennymi jednak można zaobserwować, że potwierdzenie przez seniorów otrzymywania wsparcia od rodziny w życiu codziennym maleje wraz z niższą oceną stanu swojego zdrowia. Wszyscy seniorzy oceniający stan swojego zdrowia jako dobry potwierdzili otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym, natomiast w grupie seniorów oceniających stan swojego zdrowia jako zły już tylko 58,3% badanych potwierdziło otrzymywanie wsparcia od rodziny (tabela 364).

Tabela 364. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	8	100,0	148	75,9	192	73,5	21	58,3	369	73,8
Nie	0	0	47	24,1	69	26,5	15	41,7	131	26,2
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na liczbę posiadanych przez badanych dzieci

Występowanie **istotnej statystycznie zależności** stwierdzono pomiędzy wsparciem od rodziny w życiu codziennym a liczbą posiadanych dzieci, $\chi^2(6)=23,66$; $p=0,001$. Otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym potwierdzili wszyscy respondenci posiadający więcej niż pięcioro dzieci. Najmniejszy odsetek seniorów potwierdzających otrzymywanie wsparcia w życiu codziennym od rodziny jest wśród badanych nieposiadających dzieci (30,7%). Analizując dane zawarte w poniższej tabeli można zauważyć, że odsetek respondentów potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym wzrasta wraz z liczbą posiadanych dzieci, do czworga dzieci

włącznie. Wyjątek stanowią badani posiadający pięcioro dzieci, gdzie odsetek potwierdzających wsparcie jest nieco niższy (70,6%) (tabela 365).

Tabela 365. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	4	30,7	14	53,8	118	71,9	154	78,2	60	78,9	12	70,6	7	100,0	369	73,8
Nie	9	69,3	12	46,2	46	28,1	43	21,8	16	21,1	5	29,4	0	0	131	26,2
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy otrzymują oni wsparcie od rodziny w życiu codziennym analizowano ze względu na liczbę posiadanych przez badanych wnuków

Liczba posiadanych wnuków to także zmienna niezależna, która wykazuje **istotną statystycznie zależność** ze wsparciem od rodziny w życiu codziennym, $\chi^2(6)=21,52$; $p=0,001$.

Podobnie jak w przypadku zmiennej liczba dzieci, najmniejszy odsetek badanych seniorów potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym jest w grupie seniorów nieposiadających wnuków (37,5%). Największy natomiast odsetek respondentów potwierdzających otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym jest w grupie seniorów posiadających pięcioro wnuków (78,5%) (tabela 366).

Tabela 366. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym

Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym?	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5		N	%
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
Tak	9	37,5	9	60,0	27	75,0	43	75,4	58	69,8	84	78,5	139	78,1	369	73,8
Nie	15	62,5	6	40,0	9	25,0	14	24,6	25	30,2	23	21,5	39	21,9	131	26,2
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca opinii, czy senior otrzymuje wsparcie od rodziny w życiu codziennym wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: wiek, stan cywilny, sytuacja materialna, liczba dzieci, liczba wnuków.

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących otrzymywania przez seniorów wsparcia od rodziny w życiu codziennym można zauważyć, że zdecydowana większość badanych seniorów otrzymuje wsparcie od rodziny w życiu codziennym. Innego zdania była około jedna czwarta badanych, którzy twierdzili, że nie otrzymują wsparcia od rodziny w życiu codziennym. Warto w tym miejscu podkreślić, że wyniki badań mające na celu poznanie opinii seniorów na temat wsparcia rodziny pokazały, że aż 94,4% respondentów, może liczyć na rodzinę, a w przypadku pytania o faktycznie otrzymywane wsparcie w życiu codziennym mniejszy odsetek badanych twierdził, że je otrzymuje (73,8%).

Opinie na temat otrzymywania wsparcia przez seniorów w życiu codziennym od rodziny są zróżnicowane przez zmienne niezależne.

1. Potwierdzenie otrzymywanego wsparcia w życiu codziennym najczęściej deklarowali badani seniorzy w wieku powyżej 89 roku życia, seniorzy będący w stanie cywilnym wdowiec/wdowa oraz seniorzy mający dobrą sytuację

materialną. Częściej także potwierdzali otrzymywanie wsparcia seniorzy mający więcej niż pięcioro dzieci i mający więcej niż pięcioro wnuków.

2. Zdecydowanie rzadziej otrzymywanie wsparcia od rodziny w życiu codziennym potwierdzali badani seniorzy w wieku 75-89 lat, seniorzy będący w stanie cywilnym kawaler/panna oraz seniorzy ze złą sytuacją materialną. Rzadziej także potwierdzali otrzymywanie wsparcia w życiu codziennym seniorzy niemający dzieci i nieposiadający wnuków.

Trwałą cechą wzorca życia rodzinnego jest istnienie relacji międzypokoleniowych opartych na silnym poczuciu więzi rodzinnej, głęboko zakorzenionej normie wzajemnych zobowiązań i odpowiedzialności za członków rodziny należących do różnych generacji. Wprawdzie w drugiej połowie XX wieku zaobserwowano wzrost potrzeby niezależności między pokoleniami, jednak z zachowaniem poczucia potrzeby wsparcia i pomocy w rodzinie w sytuacjach tego wymagających⁶⁴². Autorka pracy poprzez swoją pracę zawodową każdego dnia spotyka się z trudnymi sytuacjami i trudnymi relacjami w rodzinach, dlatego też chciała poznać to, jak badani seniorzy dostrzegają potrzebę wzajemnej pomocy w rodzinie. W tym celu badanym seniorom zadano następujące pytania: *Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci? Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?*

Wyniki badań dotyczące powyższych zagadnień przedstawione są w poniższych tabelach.

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na płeć badanych

Nie zaobserwowano istotnej statystycznie zależności między zmienną niezależną płeć badanych seniorów a potrzebą opieki i pomocy rodzicom w sytuacji potrzeby oraz potrzebą opieki i pomocy dzieciom ze strony rodziców. Analizując wyniki badań zawarte w tabelach 367 i 368 należy zauważyć, że największy odsetek respondentów

---

⁶⁴² L. Dyczewski (1976), *Więź pokoleń w rodzinie*, Wyd. Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa, s. 86 i następne.

zdecydowanie zgadza się z opiniami dotyczącymi potrzeby pomocy dla rodziców od dzieci i dla dzieci od rodziców. Podobne opinie wyrażają badane kobiety, jak i badani mężczyźni.

Tabela 367. Płeć, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	213	59,1	79	56,4	292	58,4
Raczej tak	127	35,3	47	33,6	174	34,8
Nie mam zdania	5	1,3	3	2,1	8	1,6
Raczej nie	7	1,9	7	5,0	14	2,8
Zdecydowanie nie	8	2,4	4	2,9	12	2,4
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Tabela 368. Płeć, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Płeć				Razem	
	Kobiety		Mężczyźni			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	236	65,5	83	59,4	319	63,8
Raczej tak	114	31,7	35	25,0	149	29,8
Nie mam zdania	8	2,2	3	2,1	11	2,2
Raczej nie	1	0,3	19	13,5	20	4,0
Zdecydowanie nie	1	0,3	0	0	1	0,2
Razem	360	100,0	140	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na wiek badanych

Zaobserwowano występowanie **istotnej statystycznie zależności** między wiekiem badanych seniorów a zmienną zależną rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci, $\chi^2(8)=19,72$; $p=0,02$. Natomiast nie zaobserwowano zależności istotnej statystycznie ze zmienną zależną dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców. W przypadku wyrażenia opinii, co do potrzeby pomocy i

opieki dla rodziców od dzieci wszyscy seniorzy w wieku powyżej 89 lat uważają, że taka pomoc rodzicom się należy. Inaczej seniorzy z tej grupy wiekowej (przy braku istotnej zależności) ustosunkowali się do pytania odnośnie potrzeby opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców. W tym przypadku odpowiedzi badanych były podzielone po równo na „zdecydowanie tak”, „raczej tak” i „zdecydowanie nie”. Badani z pozostałych grup wiekowych 60-74 lat i 75-89 lat wyrażają najczęściej akceptację dla potrzeby opieki i pomocy dla rodziców od dzieci (odpowiednio łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” 94,6% i 87,2%). Warto także zaznaczyć, że w tych grupach badanych pojawiły się odpowiedzi świadczące o zdecydowanym braku akceptacji potrzeby opieki i pomocy od dzieci dla rodziców (tabela 369). Interesującym może wydać się fakt, że w tych grupach wiekowych żaden z respondentów nie wyraził braku akceptacji, jeśli chodzi o potrzebę opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców. Równocześnie trzeba podkreślić bardzo wysoki poziom akceptacji respondentów dla potrzeby zapewnienia opieki i pomocy ze strony rodziców dla dzieci (63,8% i 64,8%) (tabela 370).

Tabela 369. Wiek, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	231	58,4	58	56,8	3	100,0	292	58,4
Raczej tak	143	36,2	31	30,4	0	0	174	34,8
Nie mam zdania	2	0,5	6	5,9	0	0	8	1,6
Raczej nie	9	2,2	5	4,9	0	0	14	2,8
Zdecydowanie nie	10	2,7	2	2,0	0	0	12	2,4
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Tabela 370. Wiek, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Wiek						Razem	
	60-74		75-89		>89			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	252	63,8	66	64,8	1	33,4	319	63,8
Raczej tak	118	29,9	30	29,4	1	33,3	149	29,8
Nie mam zdania	9	2,3	2	1,9	0	0	11	2,2
Raczej nie	16	4,0	4	3,9	0	0	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	1	33,3	1	0,2
Razem	395	100,0	102	100,0	3	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na stan cywilny badanych

Istotna statystycznie zależność występuje między zmienną niezależną stan cywilny respondentów a zmiennymi zależnymi: rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci, $\lambda^2(12)=38,83$; $p<0,001$; dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców, $\lambda^2(9)=107,57$; $p<0,001$. Najmniejszy odsetek wyrażających zdecydowaną akceptację potrzeby zapewnienia opieki i pomocy rodzicom przez dzieci jest w grupie seniorów o stanie cywilny rozwodnik/rozwódka (25,0%). Największy natomiast odsetek akceptujących tę opinię jest w grupie seniorów o stanie cywilnym żonaty/zamężna (59,8%) (tabela 371). W przypadku opinii dotyczącej potrzeby opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców przeciwnie do potrzeby opieki na rzecz rodziców od dzieci, badani o stanie cywilnym żonaty/zamężna, w porównaniu do badanych będących w innym stanie cywilnym, najrzadziej zdecydowanie zgadzali się z potrzebą pomocy i opieki dla dzieci ze strony rodziców (23,9%). Oprócz respondentów o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka, pozostali badani wyrażali zdecydowaną akceptację dla potrzeby opieki i pomocy z strony rodziców dla dzieci zdecydowanie rzadziej, niż poparcie dla potrzeby opieki i pomocy rodzicom ze strony dzieci (tabela 372).

Tabela 371. Stan cywilny, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	6	43,2	3	25,0	143	59,5	140	59,8	292	58,4
Raczej tak	4	28,4	7	58,3	82	34,1	81	34,6	174	34,8
Nie mam zdania	2	14,2	0	0	3	1,2	3	1,3	8	1,6
Raczej nie	0	0	2	16,7	5	2,1	7	3,0	14	2,8
Zdecydowanie nie	2	14,2	0	0	7	3,1	3	1,3	12	2,4
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Tabela 372. Stan cywilny, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Stan cywilny								Razem	
	Kawaler/ panna		Rozwodnik/ rozwódka		Wdowiec/ wdowa		Żonaty/ zameżna			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	4	28,6	4	33,3	87	36,4	56	23,9	319	63,8
Raczej tak	4	28,6	5	41,7	146	61,0	164	70,1	149	29,8
Nie mam zdania	3	21,4	2	16,7	2	0,8	2	0,9	11	2,2
Raczej nie	3	21,4	1	8,3	4	1,6	12	5,1	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	1	0,4	0	0	1	0,2
Razem	14	100,0	12	100,0	240	100,0	234	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na wykształcenie badanych

Nie zaobserwowano natomiast istotnej statystycznie zależności między zmienną niezależną wykształcenie seniorów a badanymi zmiennymi zależnymi. Analizując wyniki badań zawarte w tabelach 373 i 374 można zauważyć, że seniorzy z wykształcenie wyższym zawodowym w równym stopniu zdecydowanie akceptowali potrzebę opieki i pomocy dla rodziców od dzieci, jak i dla dzieci od rodziców (po 73,6%). Respondenci z wykształceniem niepełnym podstawowym różnili się, co do poziomu akceptacji wzajemnej pomocy. Większy odsetek 83,3% badanych z tej grupy zdecydowanie

akceptował potrzebę opieki i pomocy dla rodziców ze strony dzieci, natomiast potrzebę opieki i pomocy ze strony rodziców dla dzieci zdecydowanie poparło 50,0% badanych z tej grupy. Podobne opinie wyrażali badani seniorzy z wykształceniem wyższym, wyrażając zdecydowaną akceptację dla pomocy rodzicom od dzieci 76,4% a dla dzieci ze strony rodziców 58,8%.

Tabela 373. Wykształcenie, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	5	83,3	86	58,1	69	56,5	13	76,4	14	73,6	105	55,8	292	58,4
Raczej tak	0	0	51	34,4	44	36,0	4	23,6	4	21,0	71	37,7	174	34,8
Nie mam zdania	1	16,7	4	2,6	2	1,6	0	0	0	0	1	0,5	8	1,6
Raczej nie	0	0	2	1,3	2	1,6	0	0	1	5,4	9	5,0	14	2,8
Zdecydowanie nie	0	0	5	3,6	5	4,3	0	0	0	0	2	1,0	12	2,4
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Tabela 374. Wykształcenie, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	Wykształcenie												Razem	
	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Średnie		Wyższe		Wyższe zawodowe		Zawodowe			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	3	50,0	95	63,7	77	63,1	10	58,8	14	73,6	120	63,8	319	63,8
Raczej tak	2	33,3	44	29,7	36	29,5	5	29,4	5	26,4	57	30,3	149	29,8
Nie mam zdania	0	0	3	2,0	4	3,4	0	0	0	0	4	2,1	11	2,2
Raczej nie	1	16,7	5	4,0	5	4,0	2	11,8	0	0	7	3,8	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	1	0,6	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,2
Razem	6	100,0	148	100,0	122	100,0	17	100,0	19	100,0	188	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na charakter wykonywanej przez badanych pracy

Występuje **istotna statystycznie zależność** między charakterem wykonywanej pracy seniorów a zmienną zależną dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców, $\lambda^2(3)=8,11$; $p=0,04$.

Natomiast nie występuje zależność istotna statystycznie ze zmienną zależną rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci (tabela 375). Większy odsetek seniorów wykonujących pracę umysłową zdecydowanie akceptował potrzebę opieki i pomocy zarówno dla dzieci ze strony rodziców (74,8%), jak i potrzebę opieki i pomocy dla rodziców od dzieci, ale w tym przypadku odsetek badanych był mniejszy (63,4%). Podobnie, większy odsetek badanych pracujących fizycznie akceptuje potrzebę opieki i pomocy dla dzieci od rodziców (60,5%) (tabela 376) i nieco mniej badanych z tej grupy akceptuje zdecydowanie potrzebę opieki i pomocy dla rodziców od dzieci (56,6%). Warto jeszcze zauważyć, że nikt z respondentów wykonujących pracę umysłową i tylko jeden senior wykonujący pracę fizyczną zdecydowanie nie zaakceptował potrzeby opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców. Natomiast w przypadku potrzeby opieki i pomocy dla rodziców od dzieci odsetek badanych, którzy zdecydowanie tego nie akceptowali wynosił wśród wykonujących pracę umysłową 4,5% i w przypadku seniorów wykonujących pracę fizyczną 2,3%.

Tabela 375. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	218	56,6	73	63,4	292	58,4
Raczej tak	140	36,3	34	29,5	174	34,8
Nie mam zdania	8	2,0	0	0	8	1,6
Raczej nie	11	2,8	3	2,6	14	2,8
Zdecydowanie nie	7	2,3	5	4,5	12	2,4
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Tabela 376. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Charakter wykonywanej pracy				Razem	
	Fizyczna		Umysłowa			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	233	60,5	86	74,8	319	63,8
Raczej tak	125	32,4	24	20,8	149	29,8
Nie mam zdania	10	2,5	1	0,9	11	2,2
Raczej nie	16	4,2	4	3,5	20	4,0
Zdecydowanie nie	1	0,4	0	0	1	0,2
Razem	385	100,0	115	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na rodzaj wykonywanej przez respondentów pracy

Obie zmienne zależne: rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców nie wykazują istotnej statystycznie zależności z rodzajem wykonywanej pracy. Analizując wyniki badań zawarte w tabelach 377 i 378 należy zauważyć, że seniorzy pracujący w edukacji w równym stopniu zdecydowanie akceptowali potrzebę opieki i pomocy dla rodziców od dzieci i dla dzieci od rodziców (po 65,3%). W pozostałych grupach seniorów wykonujących inne zawody niż edukacja mniejszy odsetek badanych zdecydowanie akceptował potrzebę opieki i pomocy dla rodziców ze strony dzieci w porównaniu do potrzeby opieki i pomocy dla dzieci od rodziców.

Tabela 377. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	17	65,3	29	55,7	105	58,0	98	60,2	43	55,1	292	58,4
Raczej tak	8	30,7	16	30,7	67	37,2	53	32,6	30	38,4	174	34,8
Nie mam zdania	0	0	0	0	3	1,6	3	1,8	2	2,5	8	1,6
Raczej nie	1	4,0	4	7,6	3	1,6	6	3,6	0	0	14	2,8
Zdecydowanie nie	0	0	3	6,0	3	1,6	3	1,8	3	4,0	12	2,4
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Tabela 378. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Rodzaj wykonywanej pracy										Razem	
	Edukacja		Handel		Inne		Produkcja		Usługi			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	17	65,3	34	65,7	115	63,5	106	65,0	47	60,2	319	63,8
Raczej tak	7	26,9	15	28,8	54	29,8	48	29,4	25	32,0	149	29,8
Nie mam zdania	0	0	1	1,9	4	2,2	3	1,8	3	3,9	11	2,2
Raczej nie	2	7,8	2	3,6	7	3,8	6	3,8	3	3,9	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	1	0,7	0	0	0	0	1	0,2
Razem	26	100,0	52	100,0	181	100,0	163	100,0	78	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na sytuację materialną badanych

Zaobserwowano natomiast występowanie **istotnej statystycznie zależności** między zmienną niezależną sytuacja materialna respondentów a zmiennymi zależnymi: rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci, $\lambda^2(12)=48,58$; $p<0,001$; dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców, $\lambda^2(9)=77$; $p<0,001$. Najmniejszy odsetek respondentów zdecydowanie akceptujących potrzebę opieki i pomocy zarówno dla dzieci ze strony rodziców, jak i dla rodziców ze strony dzieci jest w grupie seniorów oceniających swoją sytuację materialną jako złą

(analogicznie 34,5% i 34,4%) (tabele 379 i 380). Największy odsetek zdecydowanie akceptujących potrzebę opieki i pomocy dla rodziców od dzieci jest w grupie badanych z bardzo dobrą sytuacją materialną. Natomiast największy odsetek zdecydowanie akceptujących potrzebę opieki i pomocy ze strony rodziców dla dzieci jest w grupie seniorów o dobrej sytuacji materialnej i wynosi 67,9%. Warto jeszcze podkreślić, że w przypadku potrzeby opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców tylko jeden badany ze złą sytuacją materialną zdecydowanie nie akceptuje tej potrzeby. W przypadku potrzeby opieki i pomocy rodzicom od dzieci bez względu na sytuację materialną, większość badanych uważała, że taka pomoc jest potrzebna.

Tabela 379. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	11	78,7	153	60,7	118	57,7	10	34,4	292	58,4
Raczej tak	1	7,1	83	33,7	76	37,2	14	48,2	174	34,8
Nie mam zdania	0	0	2	0,7	2	0,9	4	13,7	8	1,6
Raczej nie	1	7,1	10	3,5	3	1,4	0	0	14	2,8
Zdecydowanie nie	1	7,1	4	1,4	6	2,8	1	3,7	12	2,4
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Tabela 380. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Sytuacja materialna								Razem	
	Bardzo dobra		Dobra		Średnia		Zła			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	9	64,2	171	67,9	129	62,9	10	34,5	319	63,8
Raczej tak	4	28,6	71	28,1	64	31,3	10	34,5	149	29,8
Nie mam zdania	1	7,2	2	0,8	2	0,9	6	20,7	11	2,2
Raczej nie	0	0	8	3,2	10	4,9	2	6,9	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	0	0	1	3,4	1	0,2
Razem	14	100,0	252	100,0	205	100,0	29	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na sposób zamieszkiwania badanych

W przeciwieństwie do sytuacji materialnej seniorów zmienna mieszkanie samotne bądź z kimś z rodziny nie wykazuje istotnej statystycznie zależności ze zmiennymi zależnymi: rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców. Biorąc pod uwagę sposób zamieszkiwania seniorów, pomimo braku istotnej zależności z analizowanymi zmiennymi zależnymi warto zwrócić uwagę na fakt, że większy odsetek seniorów zarówno mieszkających samemu, jak i z kimś z rodziny, zdecydowanie akceptuje potrzebę opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców (63,8%) w porównaniu do odsetka badanych zdecydowanie akceptujących potrzebę pomocy i opieki dla rodziców od dzieci (58,4%) (tabele 381 i 382).

Tabela 381. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	60	52,6	232	60,1	292	58,4
Raczej tak	42	36,8	130	33,6	174	34,8
Nie mam zdania	3	2,6	5	1,2	8	1,6
Raczej nie	2	1,7	12	3,1	14	2,8
Zdecydowanie nie	6	5,3	6	2,0	12	2,4
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Tabela 382. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Mieszkanie				Razem	
	Samemu		Z kimś z członków rodziny			
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	73	64,0	246	63,7	319	63,8
Raczej tak	34	29,8	115	29,8	149	29,8
Nie mam zdania	2	1,7	9	2,3	11	2,2
Raczej nie	5	4,5	15	3,9	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	1	0,3	1	0,2
Razem	114	100,0	386	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na stan zdrowia badanych

Badania własne wykazały występowanie **istotnej statystycznie zależności** między zmienną niezależną stan zdrowia badanych seniorów a zmiennymi zależnymi: rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci, $\chi^2(12)=29,34$; $p=0,004$ oraz dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców, $\chi^2(9)=20,36$; $p=0,02$. Poziom akceptacji dla potrzeby opieki i pomocy zarówno dla rodziców od dzieci, jak i dla dzieci od rodziców jest bardzo zbliżony, w obu przypadkach biorąc pod uwagę łącznie odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” 100% seniorów z bardzo dobrym stanem zdrowia wyraża akceptację dla wzajemnej pomocy (dzieci dla rodziców i rodziców dla dzieci). Najmniejszy odsetek zdecydowanie akceptujących potrzebę wzajemnej pomocy dla rodziców i dzieci jest w grupie seniorów o złym stanie zdrowia (adekwatnie 47,2% i 44,4%) (tabele 383 i 384).

Tabela 383. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	6	75,0	114	58,4	155	59,3	17	47,2	292	58,4
Raczej tak	2	25,0	69	34,8	88	33,7	15	41,6	174	34,8
Nie mam zdania	0	0	1	0,5	3	1,1	4	11,2	8	1,6
Raczej nie	0	0	4	2,0	10	3,8	0	0	14	2,8
Zdecydowanie nie	0	0	7	4,3	5	2,1	0	0	12	2,4
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Tabela 384. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Stan zdrowia								Razem	
	Bardzo dobry		Dobry		Średni		Zły			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	6	75,0	128	65,6	169	64,7	16	44,4	319	63,8
Raczej tak	2	25,0	59	30,3	75	28,7	13	36,1	149	29,8
Nie mam zdania	0	0	3	1,5	4	1,5	4	11,1	11	2,2
Raczej nie	0	0	5	2,6	12	4,6	3	8,4	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	1	0,5	0	0	1	0,2
Razem	8	100,0	195	100,0	261	100,0	36	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na liczbę posiadanych przez badanych dzieci

Badania wykazały również występowanie **istotnej statystycznie zależności** między liczbą posiadanych dzieci a zmiennymi zależnymi: rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci, $\lambda^2(24)=77,3$; $p<0,001$; dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców, $\lambda^2(18)=57,8$; $p<0,001$. Najwyższy poziom akceptacji dla wzajemnej pomocy przejawiają seniorzy posiadający więcej niż pięcioro dzieci. W obydwu przypadkach biorąc pod uwagę odpowiedzi

„zdecydowanie tak” i „raczej tak” 100% badanych akceptuje wzajemną pomoc (dla rodziców od dzieci i dla dzieci od rodziców). Najniższy odsetek respondentów zdecydowanie akceptujących potrzebę wzajemnej pomocy jest wśród seniorów nieposiadających dzieci i w jednym i drugim przypadku wynosi 15,4% (tabele 385 i 386), co wydaje się być raczej stereotypowym podejściem do tych przekonań.

Tabela 385. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	2	15,4	18	69,3	94	57,3	124	62,9	43	56,5	7	41,1	4	57,1	292	58,4
Raczej tak	6	46,2	5	19,3	58	35,3	63	31,9	30	39,4	9	52,9	3	42,9	174	34,8
Nie mam zdania	3	23,0	2	7,6	1	0,6	1	0,7	0	0	1	6,0	0	0	8	1,6
Raczej nie	0	0	1	3,8	4	2,4	6	3,0	3	4,1	0	0	0	0	14	2,8
Zdecydowanie nie	2	15,4	0	0	7	4,4	3	1,5	0	0	0	0	0	0	12	2,4
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Tabela 386. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Liczba dzieci														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	2	15,4	19	73,1	108	65,8	133	67,5	45	59,2	8	47,1	4	57,1	319	63,8
Raczej tak	5	38,4	6	23,1	49	29,9	53	26,9	25	32,9	8	47,1	3	42,9	149	29,8
Nie mam zdania	0	0	0	0	2	1,2	3	3,6	5	6,6	1	5,8	0	0	11	2,2
Raczej nie	6	46,2	1	3,8	4	2,4	8	2,0	1	1,3	0	0	0	0	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	1	0,7	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,2
Razem	13	100,0	26	100,0	164	100,0	197	100,0	76	100,0	17	100,0	7	100,0	500	100,0

Opinię seniorów na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci oraz czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc i opieka ze strony rodziców analizowano ze względu na liczbę posiadanych wnuków

Istotna statystycznie zależność występuje również między liczbą posiadanych wnuków a zmiennymi zależnymi: rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci, $\lambda^2(24)=46,42$; $p=0,004$ oraz dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców, $\lambda^2(18)=45,78$; $p<0,001$. Największy odsetek seniorów zdecydowanie akceptujących potrzebę opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców jest w grupie posiadających pięcioro wnuków. Podobnie największy odsetek akceptujących potrzebę opieki ze strony dzieci dla rodziców jest w grupie seniorów z pięciorgiem wnuków i wynosi 62,6%. Akceptację pomocy dla rodziców ze strony dzieci przejawiają także wszyscy respondenci nieposiadający wnuków. Natomiast, jeśli chodzi o akceptację potrzeby opieki i pomocy dla dzieci ze strony rodziców opinie seniorów nieposiadających dzieci wyglądają nieco inaczej. Ponad 20% (20,8%) nie potrafi się jednoznacznie określić, co do zasadności potrzeby opieki ze strony rodziców dla dzieci, udzielając odpowiedzi „nie mam zdania” a 4,2% twierdzi, że „raczej nie” (tabele 387 i 388), co biorąc pod uwagę ich sytuację rodzinną jest zrozumiałe.

Tabela 387. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci

Czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci?	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	10	41,6	7	46,2	18	50,0	29	51,3	53	63,8	67	62,6	106	59,5	292	58,4
Raczej tak	6	58,4	6	40,0	13	36,5	22	38,5	23	27,7	35	32,7	68	38,2	174	34,8
Nie mam zdania	0	0	1	6,9	1	2,7	1	1,7	0	0	1	0,9	1	0,5	8	1,6
Raczej nie	0	0	1	6,9	2	5,4	2	3,4	3	3,6	3	2,9	3	1,8	14	2,8
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	2	5,4	3	5,1	4	4,9	1	0,9	0	0	12	2,4
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Tabela 388. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców

Czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców?	Liczba wnuków														Razem	
	0		1		2		3		4		5		>5			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie tak	10	41,7	10	66,7	19	52,8	30	52,6	57	68,7	79	73,8	114	64,0	319	63,8
Raczej tak	8	33,3	3	20,0	15	41,6	22	38,6	20	24,1	23	21,5	58	32,6	149	29,8
Nie mam zdania	5	20,8	0	0	1	2,8	2	3,5	5	6,0	2	1,9	5	2,8	11	2,2
Raczej nie	1	4,2	2	13,3	1	2,8	2	3,5	1	1,2	3	2,8	1	0,6	20	4,0
Zdecydowanie nie	0	0	0	0	0	0	1	1,8	0	0	0	0	0	0	1	0,2
Razem	24	100,0	15	100,0	36	100,0	57	100,0	83	100,0	107	100,0	178	100,0	500	100,0

Analiza wyników badań dotycząca opinii na temat tego, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci, wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: wiek, stan cywilny, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, liczba dzieci, liczba wnuków.

Analiza wyników badań dotycząca opinii na temat tego, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców, wykazała **istotne statystycznie zależności** z następującymi zmiennymi niezależnymi: stan cywilny, charakter wykonywanej pracy, sytuacja materialna, liczba dzieci, liczba wnuków.

W poniższej tabeli przedstawione jest statystyczne ujęcie wyników badań własnych dotyczących wzajemnej pomocy w rodzinie. Najwięcej seniorów zdecydowanie zgadza się z opinią, że zarówno rodzicom, jak i dzieciom, gdy tego potrzebują należy się pomoc i opieka (tabela 389).

Tabela 389. Opinie badanych osób na temat potrzeby wzajemnej pomocy w rodzinie – ujęcie statystyczne

Zmienna	Zdecydowanie tak		Raczej tak		Nie mam zdania		Raczej nie		Zdecydowanie nie		Wynik testu statystycznego
	N	%	n	%	N	%	N	%	N	%	
Rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci	292	58,4	174	34,8	8	1,6	14	2,8	12	2,4	$\lambda^2(4)=659,44;$ $p<0,001$
Dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc ze strony rodziców	319	63,8	149	29,8	11	2,2	20	4,0	1	0,2	$\lambda^2(4)=498,86;$ $p<0,001$

Wnioski

Na podstawie analizy wyników badań (istotnych statystycznie zależności) dotyczących wzajemnej pomocy w ramach rodziny (dzieci – rodzicom; rodzice – dzieciom;) można zauważyć wysoki poziom akceptacji seniorów, dla potrzeby realizacji wzajemnej pomocy i opieki w rodzinie w sytuacjach tego wymagających. Wnioski szczegółowe pozwalają zauważyć, że:

1. Wysoki poziom akceptacji stwierdzenia, że rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci przejawiają wszyscy, najstarsi badani seniorzy (powyżej 89 roku życia), badani seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna, badani wykonujący pracę umysłową, respondenci o bardzo dobrej sytuacji materialnej i badani określający stan swojego zdrowia, jako bardzo dobry. Wysoki poziom akceptacji przejawiają także seniorzy posiadający więcej niż pięcioro dzieci, seniorzy nieposiadający wnuków oraz posiadający pięcioro wnuków.

W mniejszym stopniu akceptację stwierdzenia, że rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci przejawiają badani seniorzy o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka, respondenci ze złą sytuacją materialną, badani określający stan swojego zdrowia, jako zły, i respondenci nieposiadający dzieci.

2. Wysoki poziom akceptacji stwierdzenia, że dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców przejawiają badani seniorzy pracujący umysłowo, seniorzy określający swoją sytuację materialną, jako dobrą,

określający stan swojego zdrowia, jako bardzo dobry. Wysoki poziom akceptacji deklarują respondenci posiadający pięcioro dzieci i posiadający pięcioro wnuków.

W mniejszym stopniu akceptację stwierdzenia, że dzieciom należy się opieka i pomoc ze strony rodziców deklarują seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna, respondenci określający swoją sytuację materialną, jako złą, badani określający stan swojego zdrowia, jako zły oraz respondenci nieposiadający dzieci.

Na uwagę zasługują następujące wyniki badań:

Biorąc pod uwagę zmienną niezależną charakter wykonywanej pracy, badani seniorzy wykonujący pracę umysłową w porównaniu do badanych wykonujących pracę fizyczną w największym stopniu zdecydowanie akceptowali potrzebę wzajemnej pomocy zarówno dla rodziców od dzieci, jak i dla dzieci od rodziców, ale większy odsetek respondentów pracujących umysłowo zdecydowanie akceptował potrzebę pomocy ze strony rodziców dla dzieci, niż ze strony dzieci dla rodziców. Również większy odsetek badanych seniorów pracujących fizycznie zdecydowanie akceptował potrzebę pomocy i opieki dzieciom ze strony rodziców, niż potrzebę pomocy rodzicom ze strony dzieci.

Największy odsetek badanych seniorów o stanie cywilnym żonaty/zamężna zdecydowanie akceptował pomoc ze strony dzieci dla rodziców, a w przypadku potrzeby opieki ze strony rodziców dla dzieci przeciwnie, odsetek badanych o stanie cywilnym żonaty/zamężna był najniższy wśród wszystkich badanych, biorąc pod uwagę stan cywilny.

Powyższe wyniki wpisują się we wnioski, jakie uzyskała Halina Guzy-Steinke badając relacje wzajemności w rodzinie w 2013 roku. Z badań przeprowadzonych przez cytowaną autorkę wynika, że dzieci czują zobowiązanie pomocy wobec swoich rodziców licząc na to, że ich dzieci w przyszłości postąpią tak samo. Autorka ten rodzaj wzajemności w rodzinie określiła jako wzajemność zrównoważoną, rewanżu. Postępowanie młodszych członków rodziny podyktowane jest perspektywą otrzymania pomocy od dzieci w przyszłości, „coś za coś”⁶⁴³.

Podsumowanie

---

⁶⁴³ H. Guzy-Steinke (2013), *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz

Podsumowując analizę solidarności w rodzinie i wynikającego z niej poczucia potrzeby wzajemnej pomocy (rodzice dzieciom, dzieci rodzicom) należy podkreślić, że badani seniorzy w zdecydowanej większości potwierdzają potrzebę wzajemnej pomocy w rodzinie. Im silniejsze jest poczucie gotowości do pomocy w rodzinie, tym jest większe prawdopodobieństwo, że zostanie ona udzielona, gdy zaistnieje taka potrzeba. Poczucie gotowości pomocy rodzinie jest wymiernym wskaźnikiem wsparcia wewnątrz rodziny a tym samym świadczy o istnieniu solidarności rodzinnej. Jak bowiem zauważa Anna Kwak „solidarność jest tradycyjnie wpisana w rodzinę”⁶⁴⁴. W wielu dziedzinach pomiędzy pokoleniami w rodzinie występuje silna więź, która wyraża się min. w gotowości do wzajemnej pomocy, solidarności rodzinnej. Solidarność rodzinna opiera się na dwóch podstawowych mechanizmach leżących u podłoża rodzinnych zobowiązań – wzajemności i altruizmu. Wzajemność zakłada zaufanie, interakcje i poczucie przynależności w duchu altruizmu. Jak uważają Martin J.A. Hoogerbrugge i Pearl A. Dykstra więzi rodzinne rozumiane jako solidarność rodzinna są formą społecznego kapitału⁶⁴⁵.

6.4.2. Kapitał materialny i czas wolny seniorów i ich spożytkowanie w rodzinie

Pojęcie kapitałów jest utożsamiane z pojęciem zasobów i czasu wolnego, które można postrzegać jako narzędzie do realizacji i zaspokajania określonych potrzeb zarówno samych seniorów, ich rodzin, sąsiedztwa i społeczności lokalnej. Kapitał stanowią te zasoby, które mogą być aktywnie wykorzystywane przez innych. Jak zauważa Marek Ziółkowski najistotniejszym elementem kapitału jest dążenie do podwyższania bądź co najmniej utrzymania indywidualnej i grupowej pozycji społecznej oraz także – co podkreśla zwłaszcza P. Bourdieu – prestiżu społecznego⁶⁴⁶. W środowisku wiejskim, które było terenem badań zasobność materialna jest postrzegana, jako dająca pozycję i uznanie społeczne. Warto w tym miejscu wskazać, iż badani seniorzy subiektywnie oceniając swoją sytuację materialną, najczęściej (50,4%) oceniali ją jako

---

⁶⁴⁴ A. Kwak (2017), *Rodzina na wiele wariantów, ale czy z mniejszym zakresem solidarności?*, Studia Socjologiczne 2 (225), ss.145-166, s. 150.

⁶⁴⁵ za tamże s.161 {A. Kwak 2017 rodzina}

⁶⁴⁶ M. Ziółkowska (2012), *Kapitały społeczny, kulturowy i materialny i ich wzajemne konwersje we współczesnym społeczeństwie polskim*. „Studia Edukacyjne” nr 22, ss., 7-27, s. 8.

dobrą, średnią 41,0% i złą 5,8%, natomiast najmniej badanych seniorów oceniło swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą – 2,8%.

Badając kapitał materialny i czas wolny badanym seniorom zadano następujące pytania: *Czy Pan/i posiada własne mieszkanie/dom?; Jeżeli tak, to czy Pan/i posiada wolny pokój w mieszkaniu/domu?; Czy Pan/i posiada ogródek/działkę? Czy Pan/i posiada garaż, samochód? Czy Pan/i posiada oszczędności?; Czy Pan/i posiada dzieła sztuki?; Czy Pan/i posiada antyki?; Czy Pan/i posiada czas wolny?* Na wszystkie pytania, oprócz pytania o czas wolny respondenci mogli odpowiedzieć twierdząco lub przecząco („Tak”, „Nie”). Na pytanie o czas wolny respondenci mogli odpowiedzieć: „tak, bardzo dużo”, „tak, umiarkowanie”, „tak, bardzo mało”, „nie posiadam”.

Z analizy badań dotyczących posiadanych przez seniorów zasobów materialnych wynika, że najczęściej posiadanym zasobem materialnym jest mieszkanie lub dom. Ten zasób materialny został wskazany przez 439 seniorów (87,8%). Ponad 75 % badanych posiada ogródek lub działkę. 63% seniorów jako zasób deklarowało posiadanie wolnego pokoju, który może być wykorzystany przez członków rodziny lub obce osoby (pokój do wynajęcia). Ponad 45% (45,6%) respondentów deklarowało posiadanie garażu lub samochodu, 45% respondentów deklarowało posiadanie oszczędności. Tylko 7% seniorów deklarowało posiadanie dzieł sztuki a 4% posiadanie antyków (tabela 390).

Tabela 390. Zasoby materialne badanych seniorów

Zasoby materialne	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Własne mieszkanie/dom	439	87,8	61	12,2	500	100,0
Wolny pokój w mieszkaniu/domu	315	63,0	185	37,0	500	100,0
Ogródek/działka	376	75,2	124	24,8	500	100,0
Garaż/samochód	228	45,6	272	54,4	500	100,0
Oszczędności	225	45,0	275	55,0	500	100,0
Dzieła sztuki	35	7,0	465	93,0	500	100,0
Antyki	20	4,0	480	96,0	500	100,0

Kolejnym zasobem posiadanym przez seniorów, jest czas wolny. Respondentów zapytano o subiektywne odczucie, co do ilości czasu wolnego z możliwością wyboru odpowiedzi: bardzo dużo; średnio; bardzo mało; nie posiadam czasu wolnego. Powyższa

forma określenia czasu wolnego została zmodyfikowana po badaniach pilotażowych, w których proszono badanych seniorów, aby wskazali czas wolny określony w godzinach tygodniowo. Wówczas okazało się, że seniorzy mieli dużą trudność w określeniu godzinowym czasu wolnego i w większości wypowiedzi używając określeń przyjętych w poniższej analizie. Najwięcej seniorów (62,0%) wskazało, że posiada średnią ilość czasu wolnego. Bardzo dużo czasu wolnego posiada 26,8% respondentów. Bardzo mało wolnego czasu posiada 7,0%, a nie posiada czasu wolnego 4,2% (tabela 391).

Tabela 391. Ilość posiadanego czasu wolnego

Ilość czasu wolnego	N	%
Bardzo dużo	134	26,8
Średnio	310	62,0
Bardzo mało	35	7,0
Nie posiadam	21	4,2
Razem	500	100,0

Celem autorki było poznanie subiektywnego poczucia ilości czasu wolnego, jako zasobu kapitału społecznego, nie zaś poznanie form spędzania tego czasu. Niewątpliwie formy spędzania czasu wolnego przez seniorów to interesujące zagadnienie, i chociaż istnieje wiele publikacji naukowych na ten temat, to warto byłoby zgłębić to zagadnienie w kontekście seniorów mieszkających na wsi.

Jak wskazują powyższe wyniki badań niemal 90% badanych seniorów (łącznie „bardzo dużo” i „średnio” – 88,8%) dysponuje czasem wolnym, który mógłby być wykorzystany zarówno na rzecz pomocy i wsparcia dla członków rodziny, jak również na rzecz środowiska lokalnego, czy wreszcie na rzecz samorozwoju.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele ujęć klasyfikacyjnych funkcji czasu wolnego. Wśród nich wyróżnia się funkcje zdrowotne, rozwojowe i wychowawcze czasu wolnego⁶⁴⁷. Zygmunt Dąbrowski wyróżnia cztery funkcje czasu wolnego: wypoczynek; rozrywkę; rozwój zainteresowań i uzdolnień; poszukiwanie własnego miejsca w społeczeństwie jako aktywizowanie społeczne⁶⁴⁸. Wielość funkcji społecznych, jakie

⁶⁴⁷ Por. M. Bombol, A. Dąbrowska (2003), *Czas wolny. Konsument. Rynek. Marketing*, Wydawnictwo K.E. LIBER, Warszawa, s. 8–18; K. Olechnicki, P. Załęcki (2000), *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graf, Warszawa, s. 25; J. Pięta (2008), *Pedagogika czasu wolnego*, Wydanie II, ALMAMER, Warszawa, s. 30-61.

⁶⁴⁸ Z. Dąbrowski (1966), *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo PZWS, Warszawa, s. 16.

pełni czas wolny, sytuuje go w istotnym miejscu życia społecznego. Ta cecha powoduje, że staje się odbiciem stosunków społecznych⁶⁴⁹. Czas wolny jako kategoria społeczna oznacza, że rozmiary, sposoby jego spożytkowania oraz funkcje czasu wolnego są społecznie zdeterminowane. Wskaźnikami poziomu rozwoju społecznego może być struktura wykorzystania czasu oraz jego budżet⁶⁵⁰.

Człowiek, dysponując większą ilością czasu wolnego może go twórczo i korzystnie dla swojego oraz społecznego rozwoju, spożytkować. Zatem można stwierdzić, że czas wolny w sposób pośredni i bezpośredni wpływa na stan i jakość kapitału ludzkiego. Przykładem zajęć czasu wolnego pośrednio kształtujących kapitał ludzki mogą być te związane z aktywnością fizyczną i służące psychicznej regeneracji organizmu, jak uprawianie hobby, czytanie, słuchanie radia, oglądanie telewizji, spotkania towarzyskie czy uczestnictwo w kulturze. Ich celem bowiem jest m.in. odtwarzanie sił zużytych w pracy, utrzymanie sprawności organizmu i dobrego stanu zdrowia. Bezpośredni wpływ na kapitał ucieleśniony w człowieku będą miały natomiast zajęcia pozwalające na rozwój intelektualny i emocjonalny, zdobywanie nowych umiejętności czy poszerzanie wiedzy, jak sformalizowane nieobowiązkowe doksztalcanie (studia, kursy, szkolenia itp.) oraz samokształcenie w czasie wolnym. Jak pisze Maria Czerepaniak-Walczak „sam czas wolny nie jest wartością, ale jest okazją do realizowania tego, co człowiek uznaje za wartościowe. Można przyjąć, że jest wartością instrumentalną – treści wypełniające ten czas są środkiem i ośrodkiem realizowania potrzeb i osiągnięcia wartości”⁶⁵¹. Nie zawsze jednak czas wolny ma wartość instrumentalną, uwarunkowane jest to bowiem różnymi czynnikami między innymi takimi jak: poziom kapitału kulturowego, stan zdrowia czy kondycja zdrowotna. Niskie poziomy/stany tych czynników generują „występowanie szkodliwych funkcji czasu wolnego”⁶⁵². Idąc tokiem takiego myślenia czas wolny „może być wykorzystany równie dobrze do czynienia dobra, jak i zła”⁶⁵³. Ilość czasu wolnego jest różna dla różnych jednostek co jest uwarunkowane między innymi wykonywaniem pracy zawodowej, bądź jej brakiem. Do kategorii osób, które są wolne od obowiązku pracy należą seniorzy. To

---

⁶⁴⁹ A. Kłoskowska (1983), *Kultura masowa*, PWN Warszawa s.150.

⁶⁵⁰ R. Dyoniziak, K. Iwanicka, A. Karwińska, Z. Pucek (1994), *Spoleczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej*, Wydawnictwo Universitas, Kraków, s. 243.

⁶⁵¹ M. Czerepaniak-Walczak (2007), *Od próżniactwa do zniewolenia – w poszukiwaniu dyskursów czasu wolnego*, dz. cyt., s. 226.

⁶⁵² Tamże, s. 227.

⁶⁵³ J. Szczepański (1999), *Fantazje na temat czasu*, TN KUL, Lublin s. 163-164; za Tamże, s. 227.

właśnie ta grupa społeczna dysponuje największą ilością czasu wolnego. Może on być wykorzystany jako kapitał. Osoby starsze mają wiele do zaoferowania innym i chcą wykorzystać swój potencjał. „W Stanach Zjednoczonych seniorzy traktowani są jako licząca się grupa społeczna, dysponująca znacznym potencjałem intelektualnym i ekonomicznym. Ten kapitał jest traktowany jako dobra inwestycja zorientowana na przyszłość. Amerykańscy gerontolodzy zaproponowali teorię starości produktywnej. Produktywność może tu przybierać różne specyficzne postacie. Z tej perspektywy produktywny jest senior zasiadający w radzie nadzorczej dużej korporacji, wolontariusz pracujący na rzecz osób potrzebujących, ale również senior wspomagający swoje dzieci finansowo z otrzymywanej emerytury czy starsza osoba opiekująca się wnukami”⁶⁵⁴. W naszym kraju wciąż brakuje postrzegania seniorów w kategoriach potencjału do wykorzystania na rzecz rodzin i całego społeczeństwa. Tymczasem seniorzy mogą swój czas wolny wykorzystać na budowanie więzi rodzinnych, opiekę nad wnukami, chorymi członkami rodzin, przekazywanie wzorów kulturowych itp. Mogą się aktywnie realizować w życiu towarzyskim, aktywności społecznej, realizacji własnych pasji. Badania prowadzone przez polskich gerontologów wskazują na zróżnicowane aktywności seniorów w czasie wolnym. Zbędne wydaje się przywoływanie w tym miejscu kilku badań, zdaniem autorki klasycznym przykładem aktywności seniorów mogą być te rodzaje aktywności, które zostały wyłonione na podstawie wyników badań przeprowadzonych przez Małgorzatę i Jerzego Halickich. Na podstawie analizy zebranego materiału badawczego Autorzy wyróżnili pięć typów aktywności, realizowanych w czasie wolnym przez seniorów. Są to:

1. aktywność rekreacyjno-hobbystyczna: spacerowanie, zajęcia sportowe, praca w ogródku, na działce, malarstwo, muzyka, rękodzieło, wyjście do kina, teatru, na koncert;
2. aktywność receptywna: oglądanie telewizji, słuchanie radia, czytanie gazet, książek – najczęściej realizowana w domu;
3. aktywność zorientowana publicznie: działalność społeczna i polityczna, działalność w parafii;
4. aktywność integracyjna: spotkania i działania o charakterze szkoleniowym, towarzyskim, działalność charytatywna, spotkania w klubie seniora, w kole gospodyń wiejskich, w grupie samopomocowej,

---

⁶⁵⁴ W. Wnuk (2013), *Potencjał osób starszych*, dz. cyt., s. 22.

dokształcanie w Uniwersytetach III Wieku, spotkania z przyjaciółmi, towarzyskie spotkania w restauracji, kawiarni;

5. inne rodzaje aktywności, które nie mieszczą się w wyżej omawianych typach⁶⁵⁵.

Czas wolny oferuje wielość form i możliwości jego spędzania, opierających się na różnorodnych motywacjach i postawach. Ich wybór zależy m.in. od: płci, wieku, wykształcenia, wykonywanego zawodu, miejsca zamieszkania czy posiadanych dóbr⁶⁵⁶. Podejmowana przez ludzi starszych aktywność ma związek z wieloma czynnikami. Mogą one stymulować do jej podejmowania, ale mogą również ograniczać. Oprócz powyżej wymienionych czynników zalicza się do nich również: stan zdrowia, sytuację rodzinną, zainteresowania, nawyki z wcześniejszych lat życia⁶⁵⁷.

Czas wolny w młodości i wieku średnim jest często towarem deficytowym, w starości zaś człowiek nierzadko zmagają się z jego nadmiarem. Kapitał czasu wolnego należy do bardzo ważnych zasobów niematerialnych w aspekcie integracji międzypokoleniowej⁶⁵⁸. Obecność seniorów w domu rodzinnym jest kapitałem wykorzystywanym przez najbliższe osoby z obopólną korzyścią. Czas wolny seniorzy wykorzystują w rodzinie w dwojaki sposób: pomagając swoim dzieciom w prowadzeniu gospodarstwa domowego i angażując się w opiekę nad wnukami. Seniorzy poprzez bliski kontakt ze swoimi wnukami, wzmacniają poczucie własnej wartości, sensu życia, natomiast rodzice są odciążeni czasowo i ekonomicznie.

Bycie w rodzinie babcią/dziadkiem jest podstawowym sposobem wspierania rodziny przez osoby starsze. Jak pisze Barbara Zuzanna Małecka „[...] z nieformalnego punktu widzenia dziadkowanie zawiera w sobie specyficzne treści jakościowe. One właśnie stanowią o kontakcie dziadków z wnukami, o tym, czy jest to wzajemna więź uczuciowo-emocjonalna oparta na miłości, czy tylko zaspokajanie potrzeb materialnych. Jest to więc taki rodzaj interakcji pomiędzy babcją/dziadkiem i wnukiem, która może być

---

⁶⁵⁵ M. Halicka, J. Halicki (2002), *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*, dz. cyt., s. 207.

⁶⁵⁶ A. Niezgoda (2014), *Czas wolny a zmiany na rynku turystycznym*, [w:] B. Krakowiak, J. Latosińska (red.) *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość turystyki*. Warsztaty z Geografii Turystyki, Tom 5, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, ss., 101-113, s. 102.

⁶⁵⁷ Por. A. Fabiś (red.), (2005), *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, Wyd. Humanitas, Sosnowiec; E. Kucharska (2012), *Prawidłowe starzenie jako czynnik pogodnej starości*, [w:] N. Piłkuła (red.) *Starość może być atrakcyjna*, Wyd. Scriptum, Kraków.

⁶⁵⁸ Ł. Tomczyk (2011), *Kapitał ludzki seniorów a jego wartość społeczna w opiniach słuchaczy cieszyńskiego Uniwersytetu III Wieku*, dz. cyt., s. 132.

potraktowana jako proces wzajemnego wspierania się [...], charakter wzajemnych relacji determinuje rodzaj wsparcia i określa tym samym siłę sprawczą dziadków w ich kształtowaniu”⁶⁵⁹.

Ludzie starsi, pełniąc wobec wnuków funkcje opiekuńczo-wychowawcze, spędzają z nimi niejednokrotnie więcej czasu niż rodzice, są też z nimi związani silną więzią uczuciową. W takiej atmosferze celowo lub podświadomie przekazują najmłodszemu pokoleniu własne wartości kulturowe, kształtują w nim własne wzory postępowania. Mimo, iż z wiekiem siły fizyczne dziadków słabną, zmniejsza się szybkość reakcji, obniża się sprawność, to wzrastają możliwości wewnętrzne, rośnie doświadczenie, umiejętność zachowania dystansu i rośnie rozwaga. To spowolnienie pozwala na mniej gwałtowne angażowanie się w sprawy konfliktowe, pojawia się zdolność rozważnego analizowania własnych i nie tylko własnych przeżyć. To spowolnienie pozwala odróżnić rzeczy istotne od mniej istotnych, pozwala na spokojną wyrozumiałość i cierpliwą dobroć, którą można przekazać najmłodszym, co ma nieocenioną dla nich wartość⁶⁶⁰. Dziadkowie wprowadzają pokolenie wnuków w systemy czynności kulturowych, przyswajają im przekonania światopoglądowe, skale wartościowania, normy i kryteria etyki. Pomagają w nabywaniu kompetencji pełnoprawnego wyznawcy wiary, którą sami akceptują⁶⁶¹.

W funkcjach opiekuńczych nad wnukami dziadkowie chętnie się realizują i dobrze je wypełniają. Sprawia im to wiele radości i zadowolenia. Dzięki tym czynnościom czują się potrzebni rodzinie. Takiej opieki nie zastąpi ani żłobek, ani przedszkole. Są to subiektywne racje „renesansu” dziadków jako opiekunów i wychowawców⁶⁶². Obok funkcji pielęgnacyjno-opiekuńczej ważna jest także pełniona przez dziadków rola socjalizacyjno-wychowawcza. Dziadkowie przekazują swym wnukom i dzieciom tradycje życia rodzinnego, historię minionych pokoleń, kultury zachowań i norm społecznych. Stają się przekazicielami w transmisji tradycji i kultury w społeczeństwie. Pomoc dziadków w pełnieniu zadań opiekuńczo-wychowawczych ma najczęściej charakter życzliwego towarzyszenia rodzicom i dzieciom w zabawach, rozmowach i innych formach zajęć z wnukami. Czynności te rozwijają aktywność

---

⁶⁵⁹ B. Z. Małecka (2002), *Wspieranie rodziny przez osoby starsze*, dz. cyt., s. 64.

⁶⁶⁰ Maciejak cyt. za: A. Przygoda (2015), *Społeczne role dziadków w procesie socjalizacji wnuków*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, s. 99

⁶⁶¹ E. Hajduk (2001), *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa, s. 175-176.

⁶⁶² L. Dyczewski (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, dz. cyt., s. 65.

intelektualną, poszanowanie ludzi starszego pokolenia, kształtują sferę duchową (religijną) za ich pomocą przekazywane są rady i życiowe mądrości⁶⁶³.

Dziadkowie mogą pełnić w rodzinie ważną funkcję wychowawczą. Babcia i dziadek potrafią patrzeć z dystansem na życiowe problemy. Mogą przekazać najmłodszym członkom rodziny wartości, normy, wzory zachowań, tradycje i obrzędy. „Chętnie opowiadają legendy i bajki ze swojego dzieciństwa, relacjonują zdarzenia, jakich byli świadkami lub o których słyszeli od innych. W swych opowiadaniach przekazują dawne zabawy, przyjęcia, uroczystości rodzinne i narodowe. Nie szczędzą opowieści o smutnych wydarzeniach, wojnach, chorobach i niedostatkach. Nie ukrywają też rodzinnych i sąsiedzkich waśni. Gdyby nie opowiadania starszych ludzi, niejedno dziecko nie wiedziałoby, jak dawniej obchodzono święta, jak bawiono się na weselach, jak chowano zmarłych, dlaczego ci żyją w zgodzie, a z kolei tamci w nienawiści”⁶⁶⁴. Zdecydowanie najczęściej działania na rzecz dzieci polegają na opiece nad wnukami i prawnukami (46%)⁶⁶⁵.

Spośród poznanego katalogu zasobów materialnych posiadanych przez seniorów najczęściej wykorzystywanym zasobem - 155 wskazań, (67,4% badanych seniorów) przez młodszych członków rodziny było korzystanie z mieszkania lub domu seniorów, poprzez zamieszkiwanie wraz z seniorem w domu lub mieszkaniu będącego własnością seniora. Najczęściej wykorzystywanym przez młodszych członków rodziny zasobem seniorów było korzystanie z działki, ogrodu - 78 wskazań, (33,9%). Młodszy członkowie rodziny wykorzystując ten zasób korzystają z plonów (owoce, warzywa) ogrodu, działki oraz w celach rekreacyjnych. Kolejnym wykorzystywanym przez młodszych członków rodziny zasobem materialnym według wskazań (21,3%) seniorów jest korzystanie z ich oszczędności. Respondenci jako sposób korzystania z ich oszczędności wymieniali: dofinansowywanie rat kredytów, dofinansowywanie wyjazdów wakacyjnych wnuków, współfinansowanie większych zakupów, remontów w domach. Zasobem materialnym, z którego korzystają młodszy członkowie rodziny według 18,3% respondentów jest także garaż i samochód seniora (tabela 392).

---

⁶⁶³ H. Cudak (2007), *Funkcjonowanie ludzi starszych we współczesnych czasach*, dz. cyt., s. 45.

⁶⁶⁴ L. Dyczewski (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, dz. cyt., s. 77.

⁶⁶⁵ P. Czekanowski (2002), *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie* [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, Wyd. UG, Gdańsk, ss., 140-172, s. 166.

Tabela 392. Zasoby materialne seniorów wykorzystywane przez rodzinę

Wykorzystywane zasoby materialne	N	%
Mieszkanie/dom	155	67,4
Oszczędności	49	21,3
Pomoc finansowa z bieżących zasobów	43	18,7
Ogród/działka	78	33,9
Garaż/samochód	42	18,3
Inne zasoby materialne	2	0,9

Jak zauważają Rafał Drozdowski i Marek Ziółkowski dziedziczenie kapitału nie ogranicza się tylko do zasobów rzeczowych. Dobra materialne można nabyć poprzez „dziedziczenie”, zaś zasoby niematerialne takie jak: zaufanie, sieć relacji, sieć więzi społecznych, kompetencje kulturowe, aktywność społeczną i obywatelską, wzory, wartości i normy życia, spuściznę kulturową rodziny (historia i tradycja rodzinna) każda jednostka dziedziczy od rodziny i od przyjaciół, znajomych, grup społecznych środowiska lokalnego w mniejszym bądź w większym stopniu⁶⁶⁶.

W ankiecie zawarto katalog różnych potencjalnych zasobów niematerialnych do ewentualnego wykorzystania przez młodszych członków rodziny, który zawierał pytania o korzystanie z: *czasu wolnego, pomocy w wychowywaniu wnuków, pomocy w prowadzeniu gospodarstwa domowego, doświadczenia życiowego, historii zdarzeń rodzinnych, kultywowania rodzinnych tradycji, wiedzy i doświadczenia zawodowego, umiejętności seniora; czy powierzają seniorom swoje trudne sprawy, czy zwracają się do seniorów o poradę.*

Spośród zaproponowanego katalogu zasobów niematerialnych najczęściej (446 wskazań- 89,2% badanych seniorów) respondenci wskazali na korzystanie z zasobu kultywowania tradycji rodzinnych. Następnym najczęściej wykorzystywanym zasobem wskazanym przez seniorów było korzystanie ze znajomości historii i zdarzeń rodzinnych (410 wskazań- 82,0%). Zdaniem 402 seniorów (80,4%), rodzina zwraca się do nich o poradę w rozwiązywaniu trudnych sytuacji i problemów życia codziennego. Według 370 respondentów (74,0%) młodszy członkowie rodziny korzystają z ich zasobu czasu wolnego w celu zaspokojenia swoich potrzeb w zakresie opieki nad dziećmi, pomocy przy

⁶⁶⁶ R. Drozdowski, M. Ziółkowski (1999) *Funkcjonowanie kapitałów kulturowego i społecznego w dobie pragmatyzacji świadomości społecznej*. Przegląd Socjologiczny, 2, ss.:11–37, s. 20.

prowadzeniu gospodarstwa domowego, pomocy przy robieniu zakupów, przygotowywaniu przetworów, posiłków, organizacji świąt i uroczystości rodzinnych. Nieco rzadziej (powyżej 60% badanych seniorów) wskazywano na korzystanie przez młodszych członków rodziny z takich zasobów, jak: wiedza dotycząca pasji i umiejętności czy wiedza zawodowa. Ponad połowa badanych wskazała również: doświadczenie życiowe seniorów, pomoc w załatwianiu spraw rodzinnych. Najrzadziej wykorzystywanym zasobem, według seniorów jest: umiejętność negocjacji (5,4%), oraz porada, jak dojść do sukcesu (7,6%) (tabela 393)

Tabela 393. Zasoby niematerialne seniorów wykorzystywane przez młodszych członków rodziny

Zasoby niematerialne seniorów wykorzystywane przez młodszych członków rodziny	Tak		Nie	
	N	%	N	%
Zasoby czasu wolnego	370	74,0	130	26,0
Doświadczenie życiowe	292	58,4	208	41,6
Wiedza zawodowa	314	62,8	186	37,2
Wiedza z zakresu życia codziennego	363	72,6	137	27,4
Wiedza dotycząca pasji/umiejętności	334	66,8	166	33,2
Pomoc w wychowywaniu wnuków	337	67,4	163	32,6
Prowadzenie gospodarstwa domowego	222	44,4	278	55,6
Pomoc w załatwianiu spraw rodzinnych	269	53,8	231	46,2
Umiejętności organizacyjne	72	14,4	428	85,6
Radzenia, jak dojść do sukcesu	38	7,6	462	92,4
Gotowania, robienia zapraw, przetworów	260	52,0	240	48,0
Radzenia członkom rodziny	83	16,6	417	83,4
Umiejętności negocjacyjne	27	5,4	473	94,6
Zdolności manualne	130	26,0	370	74,0
Zwierzanie się i powierzanie trudnych spraw	369	73,8	131	26,2
Zwracanie się o poradę	402	80,4	98	19,6
Słuchają historii, zdarzeń rodzinnych	410	82,0	90	18,0
Kultywują rodzinne tradycje	446	89,2	54	10,8

W celu poznania spożytkowania zasobów niematerialnych i materialnych respondentom zadano następujące pytania: *Czy zdaniem Pana/i, posiadane zasoby niematerialne i materialne są wykorzystywane przez dzieci lub innych członków rodziny?*

Analiza wyników badań wskazuje, że 446 (98,2%) badanych seniorów jest zdania, iż młodszy członkowie rodziny korzystają z ich zasobów niematerialnych, zaś zdaniem 54 respondentów (1,8%) młodszy członkowie rodziny nie korzystają z ich zasobów niematerialnych. Natomiast według 155 (31,0%) respondentów, młodszy członkowie rodziny korzystają z ich zasobów materialnych, zaś zdaniem 345 respondentów (69,0%) młodszy członkowie rodziny nie korzystają z ich zasobów materialnych (tabela 394).

Tabela 394. Spożytkowanie zasobów niematerialnych i materialnych seniorów przez młodszych członków rodziny

Rodzaje zasobów	Tak		Nie		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Zasoby niematerialne	446	98,2	54	1,8	500	100,0
Zasoby materialne	155	31,0	345	69,0	500	100,0

Podsumowując analizę spożytkowania zasobów kapitału społecznego i ludzkiego badanych seniorów należy zauważyć, iż seniorzy posiadają bogaty wachlarz zasobów niematerialnych i są one według respondentów w dużym stopniu spożytkowane przez młodszych członków rodziny i jest to wniosek optymistyczny. Natomiast zasoby materialne, jakie posiadają badani seniorzy są zdecydowanie mniej wykorzystywane przez młodszych członków rodziny niż zasoby niematerialne. Można zaryzykować stwierdzenie, że wykorzystywanie w niewielkim stopniu przez młodszych członków rodziny zasobów materialnych jest pozytywnym aspektem i dobrze świadczy o młodszych członkach rodziny, którzy być może dążą do samodzielności i samowystarczalności ekonomicznej. Natomiast duże wykorzystanie przez młodszych członków rodziny zasobów niematerialnych, posiadanych przez seniorów: doświadczenie, czas wolny może wskazywać, że młodszy członkowie rodziny doceniają kapitał społeczny seniorów w tym obszarze i potrafią z niego korzystać, co w przyszłości może pozytywnie wpływać na rozwój konstruktywnych relacji międzyludzkich i międzypokoleniowych. Spożytkowanie kapitału niematerialnego badanych seniorów przez członków rodziny wpisuje się w myśl Benedykta XVI i L. Dyczewskiego, którzy podkreślali rolę seniorów w życiu rodziny i kształtowaniu prawidłowego stosunku do społeczeństwa i państwa. Wyniki badań w tym obszarze pokazują, że zasoby takie jak wiedza, doświadczenie, czas wolny na które wskazują A. Błachnio i Wojciech J. Maliszewski są wykorzystywane przez członków rodziny badanych seniorów.

Wnioski ogólne z badań i rekomendacje

Kapitał społeczny jest dobrem wspólnym, publicznym. Zdaniem R. Putnama „dobrze powiązana jednostka w słabo powiązonym społeczeństwie nie jest tak produktywna, jak dobrze powiązana jednostka w dobrze powiązonym społeczeństwie. A nawet słabo powiązana jednostka może czerpać korzyści ze skutków ubocznych życia w dobrze powiązonym społeczeństwie. Kapitał społeczny może być zatem jednocześnie dobrem prywatnym i dobrem publicznym”⁶⁶⁷. Kapitał społeczny był przedmiotem zainteresowań wielu badaczy, można jednak zauważyć niedosyt badań dotyczących kapitału społecznego seniorów. Interesujące jest zatem to, jak przedstawia się kapitał społeczny tej zwiększającej się obecnie grupy społecznej. Biorąc pod uwagę, że fundamentem kapitału społecznego jest zaufanie, w badaniach własnych analizowano je w kontekście zaufania do bliższych i dalszych członków rodziny, do sąsiadów, do przedstawicieli społeczności lokalnej, do instytucji publicznych, organizacji charytatywnych oraz zaufanie uogólnione. Seniorów cechuje bardzo wysoki poziom zaufania do członków najbliższej rodziny, przy jednoczesnej negatywnej ocenie relacji z rodziną. Osoby ufające, które jak można wywnioskować na podstawie rozważań wielu autorów przywoływanych w podrozdziale (1.2.1) poświęconym zaufaniu, to osoby niekontrolujące i niemonitorujące zachowań innych, akceptujące zachowania innych, gotowe do podejmowania ryzyka, żywiący przekonanie, że ludzie są dobrzy. To osoby aktywne społecznie. Natomiast osoba nieufająca to osoba aspołeczna, bierna, ostrożna w relacjach i niewierząca w skuteczność jakichkolwiek działań. Nieposzukująca rozwiązań problemów społecznych i przejawiająca niski poziom zaangażowania społecznego. Można zakładać, że człowiek nieufający rodzinie, mało zaangażowany w aktywność na rzecz rodziny, człowiek bierny społecznie powinien być w kręgu zainteresowania podmiotów polityki społecznej, jako potencjalna osoba marginalizowana czy wręcz wykluczona rodzinnie i społecznie.

Na podstawie wysuniętych wniosków przedstawionych w podrozdziale (6.1.1.1) „Zaufanie do bliższych członków rodziny”, można pokusić się o stworzenie „portretów” osoby ufającej i nieufającej członkom najbliższej rodziny. Kobiety częściej ufają najbliższej rodzinie niż mężczyźni. Częściej rodzinie ufają również wdowcy i wdowy,

---

⁶⁶⁷ R.D. Putnam (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s.36.

ale też żonaci i mężatki. Częstszym zaufaniem obdarzają rodzinę seniorzy wykonujący pracę o charakterze umysłowym i pracujący w edukacji oraz wykonujący inne rodzaje pracy i oceniający swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą.

Najczęściej nie ufają najbliższej rodzinie panny i kawalerowie oraz seniorzy pracujący w handlu i w produkcji. Mniejszym zaufaniem rodzinę obdarzają także badani nieposiadający dzieci i wnuków.

Natomiast kobiety oraz panny i kawalerowie, rozwodnicy i rozwiedzione większym zaufaniem obdarzają dalszą rodzinę, którą większym zaufaniem obdarzają także badani o dobrej sytuacji materialnej i mieszkający z rodziny. Niskim zaufaniem dalszych członków rodziny darzą wdowy i wdowcy, żonaci i mężatki (którzy, jednocześnie ufają najbliższej rodzinie) oraz mieszkający samotnie i nieposiadający dzieci.

Zaufanie nie jest dane raz na zawsze. Zwiększa się, gdy relacje rodzinne są częste i poprawne oraz gdy są pozytywne doświadczenia osobiste. Zaufanie maleje i wręcz zanika, gdy brakuje pozytywnych relacji rodzinnych, lub gdy częstotliwość tych relacji nie jest wystarczająca. Także wtedy, zaufanie zanika, gdy doświadczenia osobiste częściej są negatywne niż pozytywne⁶⁶⁸. Podsumowując powyższe rozważania można zaryzykować stwierdzenie, iż pozytywne relacje rodzinne są fundamentem zaufania. Odwołując się do wyników badań własnych, które pokazują, z jednej strony wysoki poziom zaufania seniorów do rodziny, z drugiej strony niską ocenę relacji z rodziną, należałoby zastanowić się nad podjęciem wysiłku w obszarze budowania poprawnych relacji rodzinnych, szczególnie obecnie, kiedy dostrzegalny jest zanik modelu rodzin wielopokoleniowych. Zadanie budowania dobrych relacji rodzinnych winno być celem, nie tylko rodzin, szkoły, ale również instytucji zajmujących się wspieraniem rodzin.

Analizując zaufanie badanych seniorów do sąsiadów można zauważyć, iż wysokim zaufaniem sąsiadów obdarzają seniorzy mieszkający samotnie, ale także ci, którzy mieszkają z rodziną. Najniższy poziom zaufania wobec sąsiadów przejawiają seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna i seniorzy posiadający większą liczbę wnuków, szczególnie ci z pięciorgiem wnuków. Powyższy wniosek może sugerować, że osoby posiadające rodzinę mniejszą uwagą darzą najbliższe otoczenie sąsiedzkie, jeśli brakuje rodziny wówczas zaufanie kierowane jest do sąsiadów. Należy jednak zauważyć,

---

⁶⁶⁸ Por. P. Sztompka (1996), *Zaufanie: warunek podmiotowości społeczeństwa*, dz. cyt. s. 116-117.

iż „jedną z cech społeczeństwa ludzkiego jest współdziałanie”⁶⁶⁹, nie tylko na płaszczyźnie rodzinnej, ale również w szerszym zakresie, tzn. w obszarze sąsiedzkim. Współdziałanie sąsiedzkie oparte na zaufaniu może przybierać wiele form. Jak zauważa Małgorzata Dziura może mieć charakter zależności lub opierać się na wzajemności świadczeń i równowadze usług⁶⁷⁰. Tak rozumiane współdziałanie, oparte na zaufaniu stawia zarówno przed pedagogiką społeczną jak i polityką społeczną nowe zadania, które powinny promować i rozwijać między innymi następujące kwestie: wzmocnienie więzi sąsiedzkich; poprawę bezpieczeństwa sąsiedzkiego; zmniejszenie izolacji społecznej, szczególnie osób starszych; budowanie i promowanie poprawnych kontaktów sąsiedzkich z możliwością nawiązywania bliższych relacji sąsiedzkich, nawiązywanie przyjaźni; podtrzymywanie i zwiększanie aktywności i samodzielności, głównie seniorów; budowanie zaufania do sąsiadów. W świetle powyższych rozważań można zaproponować działania propagujące wartość zaufania jako podstawy do aktywności seniorów i aktywności na ich rzecz, w celu realizacji potrzeby solidarności międzypokoleniowej i międzyludzkiej.

Badając zaufanie do przedstawicieli społeczności lokalnej (sołtys, radny, proboszcz) i instytucji publicznych (GOPS-u, Policji, Rzecznika Praw Obywatelskich, Unii Europejskiej) należy zauważyć, że spośród przedstawicieli społeczności lokalnej największym zaufaniem badani seniorzy obdarzają proboszcza, nieco mniejszym sołtysa, a najmniejszym radnego. Można zaryzykować stwierdzenie, że na poziom zaufania do przedstawicieli społeczności lokalnej ma wpływ ich autorytet, jaki sami budują swoją postawą w środowisku lokalnym, a także, jaki kształtują instytucje. Natomiast analizując zaufanie do instytucji publicznych największym zaufaniem seniorzy obdarzają Policję, niższym darzą GOPS, zaś najniższym zaufaniem darzą Rzecznika Praw Obywatelskich i Unię Europejską. Być może, wynika to z faktu, iż Policja i GOPS to instytucje lokalne, które są obserwowane przez seniorów na co dzień, zaś Rzecznik Praw Obywatelskich i Unia Europejska to instytucje odległe badanym. Należy przypuszczać, że są one mało znane seniorom i posiadają krótką historię w ich życiu. Zaufanie badanych seniorów do przedstawicieli społeczności lokalnej i instytucji publicznych jest niższe niż zaufanie do rodziny. Proboszcz jako przedstawiciel społeczności lokalnej cieszy się największym zaufaniem kobiet i seniorów nieposiadających wnuków, zaś najmniejszym zaufaniem

---

⁶⁶⁹ M. Dziura (2012), *Lokalne współdziałanie – pomoc sąsiedzka dawniej i dziś*. „Tematy z Szewskiej”, *Lokalność* 1(7), ss., 57-69, s. 60.

⁶⁷⁰ Tamże, s. 60.

obdarzają go seniorzy o stanie cywilnym wdowiec/wdowa, żonaty/zamężna oraz seniorzy z wykształceniem podstawowym. Największe zaufanie do Policji przejawiają kobiety, najmłodszy badani (60-74 lata), badani pracujący w usługach i wykonujący inny rodzaj pracy, seniorzy posiadający wykształcenie średnie, oceniający stan swojego zdrowia, jako dobry i posiadający dużą liczbę wnuków. Najniższym zaufaniem Policję darzą seniorzy z wykształceniem podstawowym.

Uwzględniając fakt, iż najczęściej używanym w badaniach empirycznych wskaźnikiem mierzącym poziom zaufania społecznego jest tak zwany wskaźnik poziomu uogólnionego zaufania społecznego, został on również podjęty w badaniach własnych. Z analizy badań wynika, że co trzeci badany senior uważa, że większości ludzi można ufać. Najwyższy poziom uogólnionego zaufania społecznego przejawiają badani mężczyźni, seniorzy o stanie cywilnym kawaler/panna, rozwodnik/rozwódka. Najniższy zaś poziom uogólnionego zaufania społecznego przejawiają kobiety, wdowy i wdowcy, seniorzy mieszkający samotnie i posiadający pięcioro i więcej dzieci.

Analizując zaufanie jako element kapitału społecznego badano również zaufanie seniorów do organizacji charytatywnych (WOŚP, Caritas, PCK). Analiza wyników badań wykazała, że organizacje charytatywne cieszą się wysokim zaufaniem badanych seniorów i wysokim poparciem ich działalności. Za ledwie, co dziesiąty badany senior nie ufa organizacjom charytatywnym i nie popiera ich działalności. Warto podkreślić, że pomimo dużego zaufania i poparcia działalności organizacji charytatywnych tylko co trzeci badany senior deklaruje zaangażowanie na rzecz organizacji charytatywnych. Najwyższy poziom zaufania do organizacji charytatywnych przejawiają seniorzy mieszkający z rodziną, panny i kawalerowie oraz seniorzy wykonujący pracę o charakterze fizycznym i umysłowym. Najniższy poziom zaufania do organizacji charytatywnych przejawiają seniorzy o stanie cywilnym rozwodnik/rozwódka, wykonujący pracę umysłową oraz oceniający swoją sytuację materialną jako złą i stan zdrowia jako zły. Niskim poziomem zaufania organizacje charytatywne obdarzają także seniorzy mieszkający samotnie oraz posiadający pięcioro i więcej dzieci.

Zgodnie z koncepcją P. Sztompki, zaufanie, jakim obdarzają badani seniorzy rodzinę, przyjaciół i sąsiadów można uznać jako zaufanie powiernicze, natomiast zaufanie do przedstawicieli społeczności lokalnej i organizacji charytatywnych jako zaufanie antycypacyjne.

Badaniom poddano także zaufanie seniorów do środków masowego przekazu (TV, radio, Internet, prasa). Spośród wszystkich obszarów w aspekcie, których badano

zaufanie seniorów, najmniejszym zaufaniem seniorzy obdarzają środki masowego przekazu. Zaufanie do środków masowego przekazu przejawia zaledwie, co piąty badany senior. Środkom masowego przekazu ufają głównie mężczyźni, kawalerowie i panny. Mass mediom ufają także seniorzy pracujący w usługach, mieszkający samotnie i posiadający więcej niż pięcioro dzieci. Niższe zaufanie wobec środków masowego przekazu przejawiają kobiety, żonaci i zamężne. Niski poziom zaufania przejawiają seniorzy pracujący w edukacji, seniorzy mieszkający z kimś z rodziny i mający troje i czworo wnucząt.

Analizę zaufania zamyka opinia na temat „Czy w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym?”. Analizując wyniki badań w powyższym zakresie należy zauważyć, że ponad połowa badanych seniorów nie ustosunkowała się jednoznacznie, co do tej opinii, wykazując brak zdecydowania. Wraz z wiekiem wzrasta przekonanie seniorów, iż należy zachować ostrożność w kontaktach z innymi ludźmi. Biorąc pod uwagę fakt, że coraz częściej dowiadujemy się o wykorzystywaniu seniorów np. metodą na wnuczka, lub na policjanta, informacja ta jest zadowalająca. Występowanie zaufania jest warunkiem do podejmowania aktywności społecznej, do kontaktów z drugim człowiekiem i otwarcia na relacje międzyludzkie. Jest fundamentem tolerancji, poszanowania dobra wspólnego, przestrzegania norm i zasad, co wpisuje się w teorię zaufania O. Kozłowskiej, J. Czapińskiego i P. Błędowskiego. Zaufanie jest kredytem, którym obdarzają ufający i dzięki temu rodzi się spontaniczność, kreatywność, swoboda działania i gotowość do poświęcenia. Obdarzanie zaufaniem rodziny, sąsiadów, instytucji publicznych, przedstawicieli społeczności lokalnej przez seniorów, zdaniem A. Sadowskiego, buduje relacje seniorów z rodziną i środowiskiem. Wpływa też to na jakość ich życia i ułatwia wymianę międzypokoleniową. Zaufanie jest podstawowym elementem kapitału społecznego, który jest kruchy i trudny do utrzymania, należy je budować w procesie edukacji przez całe życie.

*

Obok zaufania jako elementu kapitału społecznego seniorów, badano sieć kontaktów z rodziną, z przyjaciółmi, z osobami z tego samego Kościoła i z członkami organizacji, do której należą oraz ocenę relacji z tymi grupami społecznymi. Wskaźnikami siły relacji są: stopień znajomości, częstotliwość kontaktów czy też wsparcie materialne i niematerialne. Rozpoczynając podsumowanie powyższych kwestii,

należy zwrócić uwagę na następujące aspekty. Po pierwsze, każdy człowiek ma indywidualną, wrodzoną – mniejszą lub większą potrzebę kontaktów z innymi ludźmi. Po wtóre, z wiekiem zmienia się postrzeganie czasu „większości z nas wydaje się, że czas upływa szybciej, gdy jesteśmy starsi”⁶⁷¹. Po trzecie, w każdym wieku inne zajęcia, obowiązki, zadania, role rodzinne i społeczne absorbują czas człowieka. W okresie senioralnym ustają role rodzicielskie związane z opieką i wychowaniem dzieci, a ich miejsce zajmuje wspieranie dzieci. Ustają role zawodowe i w związku z tym pojawia się większa swoboda wyboru ról rodzinnych i społecznych. Po czwarte, potrzeba kontaktów wynika z relacji z innymi, gdy są one pozytywne, potrzeba kontaktów wzrasta, gdy negatywne potrzeba kontaktów maleje. Po piąte wpływ na potrzebę kontaktów seniorów z innymi może mieć zmieniający się model rodziny (z rodzin wielopokoleniowych na rodziny nuklearne). Wszystkie te aspekty należy uwzględnić podsumowując badania w obszarze sieci kontaktów i relacji badanych seniorów. Seniorzy poprzez nawiązywanie relacji z rodziną i środowiskiem poprawiają jakość swojego życia, co wpisuje się w jeden z trzech wymiarów kapitału społecznego, jaki dostrzega W. Wnuk, a mianowicie – jako uzdrowienie siebie poprzez uzdrowienie relacji z otoczeniem.

Z analizy badań wynika, że badani seniorzy bardzo rzadko spotykają się z członkami rodziny, z przyjaciółmi i z osobami z tego samego Kościoła. Seniorzy wskazali, że częściej niż z rodziną spotykają się z osobami z tego samego Kościoła, a następnie z przyjaciółmi. Najczęstsze kontakty badani seniorzy deklarują z członkami organizacji, do której należą. Należy zauważyć jednak, że nie wszyscy seniorzy należą do jakiejś organizacji, tylko co trzeci z nich. Seniorzy nie tylko rzadko się spotykają z rodziną i z przyjaciółmi, również źle oceniają relacje z nimi. Badani seniorzy gorzej oceniają relacje z rodziną niż z przyjaciółmi. Zastanawiając się nad przyczyną tychże niepokojących faktów, można pokusić się o przypuszczenie, że współcześni seniorzy mają większe oczekiwania, co do częstości spotykania się z członkami rodziny, których nie mogą zrealizować pracujące dzieci i uczące się wnuki, często niemieszkający z seniorami. Nie sposób pominąć znaczenia napięć pomiędzy członkami rodzin, które również mogą mieć wpływ na częstość spotkań z członkami rodziny. Jak wskazuje W. Wrzesień napięcia, nieporozumienia, różnice w poglądach, konflikty w rodzinie, różne postrzeganie świata wpływają na jakość relacji międzypokoleniowych oraz na zaufanie

---

⁶⁷¹ L. Hayflick (1998), *Jak i dlaczego się starzejemy*, przekład M. Symonides, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa, s. 279-280.

w rodzinie. Etap życia związany ze starzeniem się jest dla człowieka trudny, to etap, w którym szczególnie silnie ujawnia się potrzeba kontaktów, co może tłumaczyć fakt, że seniorzy najczęściej spotykają się z członkami organizacji, do których należą. Należy przypuszczać, że członkowie tychże organizacji są w podobnej sytuacji jak badani seniorzy (posiadają więcej czasu na wspólne spotkania i mają potrzebę kontaktów) w porównaniu do aktywnych społecznie i zawodowo młodszych członków rodziny.

Interesującym jest fakt, że badani seniorzy pomimo negatywnej oceny relacji i rzadkich kontaktów z rodziną twierdzą, że mogą liczyć na rodzinę i, że otrzymują od niej wsparcie w życiu codziennym. Badając opinię seniorów na temat wzajemnej pomocy w rodzinie analiza wyników badań wykazała, że zdecydowana większość respondentów potwierdza opinię, że zarówno rodzicom od dzieci, jak i dzieciom od rodziców należy się pomoc i opieka w sytuacjach tego wymagających.

Obserwacje pracowników ośrodka pomocy społecznej potwierdzają, że seniorzy uważają, że wzajemna pomoc w rodzinie jest potrzebna, ale jednocześnie seniorzy nie wykazują gotowości egzekwowania pomocy i wsparcia od rodziny w sytuacjach tego wymagających. Seniorzy będący podopiecznymi ośrodka pomocy społecznej oczekują pomocy i wsparcia od instytucji, zwalniając z tego obowiązku rodzinę, tłumacząc ją brakiem czasu.

Wieloletnie doświadczenie zawodowe autorki pokazuje zmieniającą się gotowość seniorów do pomocy rodzinie i zmieniające się oczekiwania seniorów względem rodziny i instytucji pomocowych. Obecnie seniorzy dużo śmieiej zwracają się o pomoc materialną, usługową i instytucjonalną do ośrodka pomocy społecznej, natomiast od rodziny oczekują kontaktu z nimi i zainteresowania z ich strony. Brak kontaktu z rodziną sprawia, że coraz chętniej seniorzy poszukują alternatywnych form relacji z drugim człowiekiem. Zaobserwowano, że taką alternatywę dają seniorom instytucje wspierające seniorów (kluby seniora, kluby wsparcia seniora, dzienne domy pobytu seniora, środowiskowe domy samopomocy itp.), które od lat funkcjonują w miejscu pracy autorki i cieszą się rosnącym zainteresowaniem. Warto w tym miejscu jeszcze raz przywołać duże zaangażowanie badanych seniorów w różnych organizacjach (1/3 badanych). Być może to właśnie niezaspokojona potrzeba kontaktu jest przyczyną tych aktywności. Biorąc pod uwagę wyżej opisane czynniki wpływające na częstość kontaktów, a związane ze zmianą charakteru rodziny, należy wskazać na potrzebę promowania zarówno relacji

na płaszczyźnie senior – młodsze pokolenia, ale również potrzebę stwarzania możliwości do podejmowania działań przez seniorów w celu zaspokojenia potrzeby kontaktu i bycia potrzebnym. Niewątpliwie obszar ten wymaga dogłębnych badań naukowych. Kapitał społeczny musi być jednak wzmacniany, podsycany. Trzeba zwracać uwagę w pedagogice na rodzinę, żeby komunikacja wewnątrz niej nie zanikła, żeby przetrwały normy, wartości, relacje międzypokoleniowe, które tworzą się w rodzinie.

*

Badając kapitał społeczny seniorów, poza zaufaniem, ich siecią kontaktów i relacjami analizie poddano zaangażowanie seniorów na rzecz społeczności lokalnej. W badaniach własnych zaangażowanie seniorów na rzecz społeczności lokalnej analizowano na płaszczyźnie zaangażowania seniorów w nieodpłatne działania na rzecz społeczności lokalnej, opinii seniorów, co do znaczenia pracy społecznej w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej, przynależności seniorów do organizacji i pełnienia w nich funkcji, aktywności obywatelskiej (udział w zebraniach publicznych, udział w wyborach i referendach), opinii, co do dostrzegania potrzeby solidarności międzyludzkiej.

Na podstawie wyników badań można stwierdzić, że seniorzy angażują się w podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej. Ponad połowa badanych seniorów deklarowała częste podejmowanie takich działań. Najczęściej w nieodpłatną, wolontaryjną działalność na rzecz społeczności lokalnej angażują się kobiety, seniorzy w przedziale wiekowym 75-89 lat (co dziwi), seniorzy o stanie cywilnym żonaty/zamężna, badani z wykształceniem podstawowym i wyższym a także respondenci wykonujący pracę fizyczną i oceniający swoją sytuację materialną i stan swojego zdrowia, jako zły. Seniorzy nie tylko angażują się w podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej, ale także w większość (niemal trzy czwarte) podzielają opinię, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej. Tę opinię częściej, w przeciwieństwie do kobiet, które podejmują nieodpłatne/wolontaryjne działania na rzecz społeczności lokalnej, podzielają mężczyźni. Budujący jest fakt, że seniorzy angażują się w działalność na rzecz społeczności lokalnej i dostrzegają jej rolę i znaczenie dla rozwiązywania problemów społecznych. Badani seniorzy przejawiając wysoką

aktywność społeczną dowodzą występowaniu kapitału społecznego zgodnie z teorią (kapitału społecznego) R. Putnama, co z kolei zdaniem F. Fukuyamy przyczynia się do tworzenia nowych związków międzyludzkich. Poprzez zaangażowanie w działalność społeczną badani seniorzy realizują swój kapitał społeczny w wymiarze „nośnika sieci społecznych”. Kapitał społeczny poszczególnych osób, ich wkład dla dobra wspólnego nie musi wiązać się z proporcjonalnie dużymi korzyściami. Wykorzystanie kapitału społecznego poszczególnych jednostek tworzy jednak sieci kontaktów, a to buduje społeczność.

Warto jednak postawić pytanie, czy owo zaangażowanie wynika tylko z chęci pomocy w rozwiązywaniu problemów lokalnych, czy być może spowodowane jest również poczuciem osamotnienia i wynikającą z tego potrzebą poszukiwania kontaktów. Warto w tym miejscu przypomnieć niską ocenę relacji badanych seniorów z rodziną i przyjaciółmi, być może zaangażowanie w działalność społeczną jest rekompensatą deficytu kontaktów z bliskimi. Powyższe rozważania są tylko hipotezą stawianą przez autorkę, której rozwiązania należałoby poszukiwać w odrębnych badaniach naukowych.

Obok zaangażowania w działalność społeczną seniorów badano również przynależność seniorów do organizacji społecznych i pełnienie w nich funkcji. Co trzeci badany senior należy do jakiejś organizacji i co trzeci z należących do organizacji pełni w nich funkcję. Przynależność do organizacji najczęściej deklarowali seniorzy z wykształceniem niepełnym podstawowym i wyższym, wykonujący pracę umysłową, seniorzy o bardzo dobrej sytuacji materialnej i z dobrym stanem zdrowia.

Aktywność obywatelską seniorów jako element kapitału społecznego badano w oparciu o ich deklarację, co do udziału w zebraniach publicznych oraz udziału w wyborach i referendach lokalnych i krajowych. Co drugi senior wykazuje aktywność obywatelską poprzez częsty udział w zebraniach publicznych, natomiast poprzez częsty udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych, zaledwie, co piąty badany senior. Respondenci o stanie cywilnym kawaler/panna i wykonujący pracę fizyczną deklarowali najczęstszy udział zarówno w zebraniach publicznych, jak i w wyborach, i referendach lokalnych i krajowych. Warunkiem dobrej, udanej starości jest podejmowanie przez osoby starsze (w miarę możliwości) różnych form aktywności. Natomiast brak aktywności, zgodnie z teorią „wyłączenia” sprzyja wykluczeniu społecznemu, marginalizacji i pogorszeniu jakości życia.

Ostatnim aspektem kapitału społecznego w obszarze zaangażowania na rzecz społeczności lokalnej było poznanie potrzeby dostrzegania solidarności międzyludzkiej. Analiza badań w tym obszarze wykazała, iż dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej wśród seniorów jest bardzo niskie. Załedwie, co ósmy spośród seniorów dostrzega taką potrzebę. W grupie badanych dostrzegających tę potrzebę znajdują się głównie kawalerowie i panny, seniorzy z wykształceniem niepełnym podstawowym, pracujący w edukacji, seniorzy ze złą sytuacją materialną i złym stanem zdrowia, mieszkający z kimś z rodziny i posiadający pięcioro dzieci.

Seniorzy nie mogą się izolować, powinni być otwarci na zaufanie, dialog, współpracę z innymi, na wzajemność, ponieważ te elementy wzbogacają ich życie. Relacje seniorów z młodszymi członkami rodziny, wzajemność i potrzeba solidarności kształtuje przyszły kapitał społeczny młodszych pokoleń, który buduje się od wczesnych lat, a zmienia się w toku całego życia.

*

Podejmując próbę poznania kapitału społecznego seniorów, autorka poddała również analizie zasoby materialne i czas wolny seniorów. Badani seniorzy jako swój kapitał materialny najczęściej wskazywali posiadanie: mieszkania/domu, wolnego pokoju, ogródka/działki, garażu/samochodu, oszczędności. Najmniej badanych deklarowało posiadanie dzieł sztuki i antyków. Badani seniorzy wykazują również duży zasób kapitału w zakresie posiadania czasu wolnego. Tylko załedwie, co dziesiąty senior (w ocenie subiektywnej) nie dysponuje czasem wolnym.

***

Z analizy wyników badań przedstawionych w dysertacji kształtuje się niejednoznaczny obraz seniora i jego kapitału. Jest to senior, który obdarza bardzo wysokim zaufaniem rodzinę, zaś nieco niższym sąsiadów. Spośród przedstawicieli społeczności lokalnych, największym zaufaniem senior obdarza proboszcza i sołtysa, a spośród instytucji publicznych Policję i GOPS. Senior nie ufa natomiast środkom masowego przekazu.

Popiera on działalność organizacji charytatywnych i jest zaangażowany na rzecz społeczności lokalnej, poprzez angażowanie się w podejmowanie nieodpłatnych/wolontaryjnych działań na jej rzecz. Utrzymuje częste kontakty z

członkami organizacji, do której należy. Przejawia aktywność obywatelską poprzez udział w zebraniach publicznych. Źle ocenia relacje z rodziną i z przyjaciółmi, ale wyraża gotowość do pomocy rodzinie. Jest to jednostka, która dysponuje zasobami materialnymi i czasem wolnym.

*

Autorce pracy interesowało nie tylko poznanie kapitału ludzkiego i społecznego seniorów, ale także jego spożytkowanie w rodzinie. Niemal wszyscy badani seniorzy deklarowali, że ich zasoby niematerialne (przede wszystkim: kultywowanie rodzinnych tradycji, słuchanie historii zdarzeń rodzinnych, porad, zasobów czasu wolnego) są spożytkowane w rodzinie. Niespełna jedna trzecia seniorów deklarowała spożytkowanie w rodzinie zasobów materialnych (najczęściej: mieszkanie/dom, ogród/działka). Spożytkowanie zasobów materialnych, niematerialnych i kapitału zaufania przejawia się zajmowaniem się wnukami, korzystaniem z pomocy materialnej, gotowością do wzajemnego udzielania wsparcia i pomocy, przekazywaniem tradycji. Korzystanie młodszych członków rodziny z zasobów niematerialnych (np. korzystanie z doświadczeń i mądrości życiowej, pomocy w wychowywaniu wnuków, w prowadzeniu gospodarstwa domowego, w radzeniu jak dojść do sukcesu, w prowadzeniu gospodarstwa domowego, kultywowaniu rodzinnych tradycji) i czasu wolnego posiadanego przez badanych seniorów świadczy o występowaniu w rodzinie więzi kulturowych w rozumieniu L. Dyczewskiego. Na podstawie wyników badań można badanym seniorom przypisać różne formy aktywności, jakie określił Vern L. Bengtson i są to: rodzinna kotwica, ochroniarz rodzinny i historyk rodzinny. Wymiana międzypokoleniowa i korzystanie z zasobów seniorów tworzą specyficzne reguły i charakterystyczne dla każdej rodziny normy, wzory funkcjonowania, typowe dla danej rodziny relacje oparte także na tajemnicach, tradycjach, doświadczeniach, historii.

Podsumowując wnioski z przeprowadzonych badań należy stwierdzić, że seniorzy mieszkający na wsi dysponują zarówno kapitałem niematerialnym, jak i materialnym. Badani seniorzy wykazują również chęć podejmowania działań na rzecz rodziny i społeczności lokalnej. To oznacza, że mają wiele do zaoferowania nie tylko rodzinie, ale także społeczności lokalnej. Większość badanych seniorów wyraźnie przejawia zgodnie z teorią R. Putnama wiążącą formę kapitału społecznego, która oznacza relacje i więzi zachodzące pomiędzy jednostkami, przede wszystkim w rodzinie. Badani seniorzy

przejawia także inny typ kapitału społecznego, który R. Putnam określił jako pomostowy. Pomimo tego, że więzi pomostowe są słabsze to pozwalają jednak, jak zauważa autor, pokonywać różnorodności i bariery występujące w grupie. Posiadany przez seniorów kapitał społeczny jest ich zdaniem spożytkowany w rodzinie. Senior mieszkający na wsi z takim kapitałem społecznym winien być traktowany jako dobro zorientowane na przyszłość młodszych pokoleń, rozumiane jako przykład dobrych relacji rodzinnych, pielęgnowania tradycji i wartości moralnych.

Seniorzy nie powinni kojarzyć się tylko ze stereotypowym postrzeganiem człowieka starego (bezzadnego, chorego, uzależnionego od innych, nieużytecznego itp.), który budzi w społeczeństwie lęk, niepewność, obawy związane z kosztami związanymi z koniecznością pomocy poniesionej przez rodzinę i społeczeństwo. Społeczeństwo, szczególnie środowisko lokalne powinno dbać o rozwój i wykorzystanie zasobów kapitału tkwiących w środowisku osób starszych. To pozwoli na rozwój zasady pomocniczości w społeczności lokalnej a w starszych członkach społeczności wzbudzi poczucie wartości, tego, że są potrzebni innym, tym samym będą mieli poczucie wsparcia najbliższego środowiska. Kapitał społeczny seniorów mieszkających na wsi, w środowiskach mniejszych zarówno przestrzennie, jak i społecznie jest zasobem, który należy poznać, chronić i rozwijać, bo może przynieść konkretne korzyści każdej grupie wiekowej, a także samorządom lokalnym. Możliwość większego wykorzystania zasobów kapitału społecznego i ludzkiego seniorów powinna stać się celem lokalnej polityki społecznej.

Rekomendacje dla praktyki

1. Seniorzy, których cechuje wysoki poziom zaufania to potencjalni partnerzy do aktywności społecznej, których należy poszukiwać w środowisku lokalnym, którzy winni być dostrzeżeni przez instytucje polityki społecznej i wspierani do angażowania się na rzecz rodziny, sąsiedztwa i społeczności lokalnej. Seniorzy ufający mogą przyczynić się do zmniejszenia wykluczenia społecznego nie tylko seniorów nieufających, ale także do zmniejszenia marginalizacji innych grup społecznych.
2. Szczególną uwagę polityki społecznej powinni zwracać seniorzy o niskim poziomie zaufania. Poprzez brak zaufania osoby te wykazują bierność w wielu obszarach życia społecznego a tym samym narażone są na wykluczenie i marginalizację. To właśnie te osoby wymagają intensywnej pracy socjalnej nakierowanej nie tylko na jednostkę

(metoda indywidualnego przypadku) ale także na grupy społeczne (metoda pracy środowiskowej). Jak wynika z badań własnych najczęściej nieufającymi seniorami są osoby samotne, osoby, które nie założyły własnej rodziny (panny, kawalerowie, nieposiadający dzieci i wnuków). Właśnie ta grupa seniorów powinna znaleźć się w polu szczególnego zainteresowania polityki społecznej, w tym pracy socjalnej. Osoby, które nigdy nie założyły rodziny nie mogą liczyć na wzajemność wynikającą z więzów krwi ani z punktu widzenia moralnego ani prawnego. Tym większa rola pracy socjalnej, w tym profilaktyki, w zakresie budowania zaufania i relacji międzyludzkich wśród seniorów, aby skutecznie ich włączać do inicjatyw w społeczności lokalnej. Senior zaangażowany w środowisko lokalne poprzez sieć kontaktów i relacji buduje swoje zaufanie a tym samym nie doświadcza osamotnienia i wykluczenia.

3. Biorąc pod uwagę fakt, iż poprawne relacje rodzinne są fundamentem zaufania a to z kolei nie jest dane raz na zawsze, ale wymaga ciągłego angażowania się i budowania, należy w procesie edukacji zwrócić szczególną uwagę na potrzebę budowania i wspierania procesu relacji wewnątrzrodzinnych. Jest to zadanie nie tylko dla rodzin i szkoły ale również instytucji zajmujących się wspieraniem rodzin (np. OPS, poradni psychologiczno-pedagogicznych, poradni rodzinnych). W obszarze budowania relacji rodzinnych można wykorzystać przykłady „dobrych praktyk” (np. szkoły dla rodziców, warsztaty z zakresu komunikacji bez barier, bez przemocy), ale także poszukiwać innowacyjnych metod pracy edukacyjnej z dziećmi, dorosłymi, seniorami.

4. Z racji tego, że seniorzy obdarzają wysokim zaufaniem sąsiadów i posiadają czas wolny warto dostrzec ten potencjał i go wykorzystać do budowania społeczności lokalnej opartej na współdziałaniu, solidarności wzajemnej, które zmniejszają ryzyko izolacji społecznej a tym samym zwiększają poczucie przydatności. Seniorzy ufający sąsiadom mogą być dla nich użyteczni a korzyści z tego mogą być obopólne. Przykładem takiej współpracy mogą być np. banki czasu, usługowa pomoc sąsiedzka.

5. Senior nieufający rodzinie czy sąsiadom stanowi ogromne wyzwanie dla polityki społecznej, w tym pracy środowiskowej. Ogromnym wsparciem dla tej grupy mogą być prężnie rozwijające się ośrodki wsparcia, chociażby takie, jak dzienne domy pobytu, kluby seniora, centra aktywności lokalnej, uniwersytety trzeciego wieku. W tej kwestii nie do przecenienia jest rola środowiskowej pracy socjalnej i animatora lokalnego.

Poprzez działalność ośrodków wsparcia seniorzy mogą również nawiązywać nowe relacje i budować sieć kontaktów.

6. Dużym zaufaniem seniorzy obdarzają organizacje charytatywne, przy jednoczesnych deklaracjach niskiego zaangażowania się na ich rzecz. Jeżeli zaufanie jest fundamentem kapitału społecznego i działania to być może warto skorzystać z potencjału zaufania seniorów do działalności organizacji charytatywnych. Może warto byłoby w tym zakresie zachęcać organizacje pozarządowe do sięgania po potencjał seniorów. Taką drogą otwarcia się organizacji charytatywnych na rzecz seniorów mogą być kampanie społeczne promujące kapitał społeczny seniorów. Sami seniorzy dostrzegają własną rolę i znaczenie dla rozwiązywania problemów społecznych poprzez angażowanie się w nieodpłatne działania na rzecz społeczności lokalnej. Warto zatem wykorzystać ten potencjał poprzez wzmacnianie działań środowiskowych i budowanie sieci kontaktów dla seniorów z pożytkiem dla środowiska senioralnego i środowiska lokalnego.

7. Dostrzeżenie kapitału społecznego seniorów i wykorzystanie go jest najlepszym sposobem na przeciwdziałanie osamotnieniu wśród seniorów, ich marginalizacji, wykluczeniu, ale także stworzenia płaszczyzny porozumienia międzypokoleniowego. Wykorzystując kapitał społeczny seniorów pomagamy nie tylko seniorom, ale całym rodzinom, środowisku lokalnemu. Są to działania profilaktyczne skierowane na budowanie społeczeństwa obywatelskiego, społeczeństwa zintegrowanego, które na zasadzie pomocniczości przeciwdziała i rozwiązuje problemy społeczne.

Bibliografia

- Ablazewicz-Górnicka U., (2018), *Rodzina a kapitał społeczny. Wybrane problemy teoretyczne i badawcze*, Opuscula Sociologica 1/2018 (23).
- Adamczyk M., (2013), *Wprowadzenie do teorii kapitału społecznego*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Adamski F., (1982), *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, PWN, Warszawa.
- Adamski F., (2002), *Rodzina – wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Alchimowicz M., (2008), *Kapitał społeczny a integracja* [w:] Nowacki G., (red), *Integracja społeczna – między teorią a praktyką*, Uniwersytet Białostocki, Białystok.
- Apanowicz J., (2005), *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne*, Difin, Warszawa.
- Appelt K., (2007), *Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków* [w] Brzezińska A., Ober-Łopatka K., Stec R., Żiółkowska K. (red), *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań.
- Babbie E., (2005), *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Babbie E., (2008), *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Balcerzak-Paradowska B., (2004), *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, IPiSS, Warszawa.
- Bartoszek A., Niezabitowska E., Kucharczyk-Brus B., Niezabitowski M., (2012), *Warunki zamieszkiwania seniorów – główne ustalenia badawcze*, [w:] Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P. (red.), Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P., *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Bartkowski J., (2005), *Więź społeczna i aktywność stowarzyszeniowa*, [w:] Gniewkowska A., Gliński P., Kościański A. (red), *Teorie wspólnotowe a praktyka społeczna. Obywatelskość. Polityka. Lokalizm*, Warszawa.
- Bartkowski J., (2007), *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym* [w:] Herbst M., (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wyd. Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Bauman Z., (2007), *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, tłum. Żakowski M., Sic, Warszawa.
- Bee H., (2004), *Psychologia rozwojowa człowieka*, Zysk i SK-A, Poznań.
- Berger P.L., Luckmann T., (1983), *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, PWN, Warszawa.
- Białas A., (2001), *Bieda i ubóstwo: Konsekwencje dla dziecka i rodziny*. „Opieka, Wychowanie, Terapia”, 46 (2).
- Błachnio A., (2012), *Starość non profit. Wolontariat na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce i na świecie*, Wyd. UKW, Bydgoszcz.
- Błachnio A., Maliszewski W.J., (2015), *Przygotowanie do starości w rodzinie. Różnice pokoleniowe w otwartości na potrzeby seniora*. „Wychowanie w Rodzinie” t. XI (1).
- Błędowski P., (2002), *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.
- Błędowski P., (2011), *Sytuacja ekonomiczna i potrzeby opiekuńcze osób starszych w Polsce*, „Polityka Społeczna”, nr specjalny, "Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce. PolSenior".
- Błędowski P., (2012), *Sytuacja materialna osób starszych* [w:] Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P., *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Błędowski P., (2012a), *Starzenie się jako problem społeczny. Perspektywy demograficznego starzenia się ludności Polski do roku 2035* [w:] Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P., *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia, Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Błędowski P., (2012b), *Potrzeby opiekuńcze osób starszych* [w:] Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P., *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia, Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Błędowski P., (2013), *Społeczne aspekty problemu starzenia się. Sytuacja materialna osób starszych. Problem wykluczenia społecznego* [w] Samoliński B., Raciborski F. (red.), *Zdrowe starzenie się. Biała Księga*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Błędowski P., Szweda-Lewandowska Z., (2016), *Polityka wobec starości i starzenia się w Polsce w latach 2015-2035. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, IPiSS, Warszawa.

- Bogacz-Wojtanowska E., (2011), *Współdziałanie organizacji pozarządowych i publicznych*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Boguszewski R., (2016), *Kapitał społeczny a religijność*, Zeszyty Naukowe KUL 59, nr 4 (236).
- Bois J.P., (1996), *Historia starości: Od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, przekład Katarzyna Marczevska, Volumen, Warszawa.
- Bokajło W., (2010), *Amerykańskie korzenie kapitału społecznego*, [w:] Klimowicz M., Bokajło W., (red.) *Kapitał społeczny. Interpretacje, impresje, operacjonalizacja*, DeDeWu, Warszawa.
- Bokszański Z., Kubiak H., (2005), *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Wyd. Oficyna Naukowa s.c., Warszawa.
- Boni, M., (2008), *Raport o kapitale intelektualnym Polski*.
- Borczyk W., Jachimowicz D., Nalepa W., (2014), *Gminne rady seniorów w praktyce- wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, Nowy Sącz.
- Borgatti, S. P., Halgin, D. S., (2011), *On Network Theory*. "Organization Science". Articles in Advance.
- Borkowska-Kalwas T., (2002), *Ludzie starzy w rodzinie* [w] Halik, J. (Ed.). (2002). *Starzy ludzie w Polsce: Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*. Instytut Spraw Publicznych.
- Bourdieu P., Wacquant L., (1992), za: Growiec K. (2009). *Związek między sieciami społecznymi a zaufaniem społecznym – mechanizm wzajemnego wzmacniania*. „Psychologia Społeczna” tom 4, 1-2 (10).
- Bourdieu P., Wacquant J., (2001)., *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*. Oficyna Naukowa, Warszawa, przeł. Anna Sawisz.
- Bradshaw J., (1994), *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa.
- Braun-Galkowska M., (1994), *Systemowe ujęcie rodziny* [w] Braun-Galkowska M., Gutowska A. (red.), *W tę samą stronę. Antologia tekstów do lekcji wychowawczych*, t 2. Wyd. Krupski i S-ka, Warszawa.
- Braun-Galkowska M. (2008). *Psychologia domowa*, Wyd. KUL, Lublin.
- Brażel J., Kawula S., (2004), *Więzi społeczne w rodzinie* [w:] Kawula S., Brażel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, Wyd. II uzupełnione.
- Brol R. (2008). *Kapitał społeczny w gospodarce lokalnej*, [w:] Brol R. (red.) *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 3, Wrocław.
- Bromley D.B., (1969), *Psychologia starzenia się*, PWN, Warszawa.
- Brzeski W., Kirejczyk K., Kozłowski E., (2014), *Perspektywy rozwoju budownictwa senioralnego w Polsce. Obecne i przyszłe problemy związane z zapewnieniem lepszych mieszkań dla polskich seniorów*, REAS, Warszawa.
- Brzeziński J., (1997), *Elementy metodologii badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa.
- Bukraba-Rylska I., (2008), *Socjologia wsi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cichy K., Malaga K., (2007), *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego* [w:], Herbst M. (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Cirlot J.E., (2000), *Słownik symboli*, Znak, Kraków.
- Coleman J.S., (1994), *Foundations of social theory*., Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.
- Coleman J.S., (2006), *Perspektywa racjonalnego wyboru w socjologii ekonomicznej* [w:] Jasińska- Kania A., Nijakowski L.M., Szacki J., Ziółkowski M. (wybór i oprac.), *Współczesne teorie socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, T. I.
- Cudak H., (2007), *Funkcjonowanie ludzi starych we współczesnych czasach* [w] Bugajska B. (red.), *Życie w starości*, Wydawca ZAPOL, Szczecin.
- Czabała J., Sęk H., (2000), *Pomoc psychologiczna* [w:] Strelau J. (red.), *Psychologia*, GWP, Gdańsk.
- Czapiński J., (2007), *Trzy typy wykluczenia społecznego* [w:] Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2007*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Czapiński J., Panek T., Batorski D., (2007), *Diagnoza społeczna 2007: Warunki i jakość życia Polaków raport*, Vizja Press&IT, Warszawa.
- Czapiński J., Błędowski P., (2014), *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*, Drukarnia Braci Grodzickich Sp. .J., Warszawa.
- Czekanowski P., (2002), *Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie* [w:] Synak B. (red.), *Polska starość*, Wyd. UG, Gdańsk.

- Czerepaniak-Walczak M., (2007), *Od próżniactwa do zniewolenia – w poszukiwaniu dyskursów czasu wolnego* [w:] Marynowicz-Hetka E. (red.), *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, tom 2, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Dąbrowski Z., (1966), *Czas wolny dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo PZWS, Warszawa.
- Derbis R., (2009), *Rodzaj wzbudzonych emocji a zaufanie do ludzi i wiara w świat sprawiedliwy*, „Czasopismo Psychologiczne tom 15, Nr 1.
- Dołęgowska-Wojnowska E., (2009), *Wolontariat a kapitał społeczny* [w:] Marzec-Holka K., Guzy-Steinke H., (red.), *Kapitał społeczny a nierówności, kumulacja i redystrybucja*, Wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Domański H., (2009), *Społeczeństwo europejskie. Stratyfikacja i systemy wartości*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Doniec R., (2001), *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne rodziny w świadomości trzech pokoleń*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Drozdowski R., Ziółkowski M., (1999), *Funkcjonowanie kapitałów kulturowego i społecznego w dobie pragmatyzacji świadomości społecznej*. Przegląd Socjologiczny, 2.
- Duda K., (2012), *Proces starzenia się* [w:] Marchewka A., Dąbrowski Z., Żołądź J.A., (red.), *Fizjologia starzenia się. Profilaktyka i rehabilitacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dumała H., (2012), *Transnarodowe sieci terytorialne w Europie*, Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Dutkiewicz W., (2001), *Podstawy metodologii badań prac magisterskich i licencjackich*, Wydawnictwo Stachurski, Kielce.
- Dyczewski L., (1976), *Więź pokoleń w rodzinie*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa.
- Dyczewski L., (1978), *Rodzice jako dziadkowie* [w] Adamski F., (red.), *Miłość, małżeństwo, rodzina*, Wyd. Apostolstwa Modlitwy, Kraków, [w] Kukołowicz T., (red.), *Z badań nad rodziną*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin; Tyszkowa M., (1990), *Rola dziadków w rozwoju wnuków. Analiza na podstawie wypracowań uczniów i studentów*, „Psychologia Wychowawcza” nr 5.
- Dyczewski L., (1985), *Rodzice jako dziadkowie*, [w] Adamski F. (red.), *Miłość, małżeństwo, rodzina*, Wyd. Apostolstwa Modlitwy, Kraków.
- Dyczewski L., (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Wyd. KUL, Lublin.
- Dyczewski L., (1994a), *Rodzina-społeczeństwo-państwo*. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Dyczewski L., (1995), *Rodzina – społeczeństwo – państwo* [w] Kurzynowski A., (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa.
- Dyoniziak L., (1997), *Społeczeństwo w procesie zmian*, Universitas, Kraków-Szczecin-Zielona Góra.
- Dyoniziak R., Iwanicka K., Karwińska A., Pucek Z., (1994), *Społeczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- Dyrda M.J., Zienkiewicz J., (2016), *Wychowanie w rodzinie źródłem kapitału społecznego*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin–Polonia, VOL. XXIX, 1.
- Działek J., (2011), *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dziubka K., (2008). *Obywatelskość jako wirtu podmiotu demokracji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 3059.
- Dziura M., (2012), *Lokalne współdziałanie – pomoc sąsiedzka dawniej i dziś*. „Tematy z Szewskiej”, Lokalność 1(7).
- Fabiś A., Wasiński A., (2008), *Aktywność seniorów w Internecie*, [w:] A. Fabiś (red), *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji, Bielsko-Biała.
- Fabiś A., Wawrzyniak J.K., Chabior A., (2015), *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Fabiś A., Wawrzyniak J.K., Chabior A., (2017), *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Fajkowska-Stanik M., (2001), *Transseksualizm i rodzina. Przekaz pokoleniowy wzorów relacyjnych w rodzinach transseksualnych kobiet*, Wyd. Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- Fedyszak-Radziejowska B., (2006), *Wiarygodność metod jakościowych i sondaży w badaniach kapitału społecznego wsi* [w:] Gorlach K., i Foryś G., *W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców polskiej wsi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Fedyszak-Radziejowska B., (2006a), *Czy kapitał społeczny bez społecznego zaufania jest możliwy?* [w:] Szafranec K., (red.) *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Flick U., (2012), *Projektowanie badania jakościowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Frankfort-Nachmias C., Nachmias D., (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.

- Frysztański K., (2000) *Problemy społeczne*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, tom III, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Frysztański K., (2009), *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Fukuyama F., (1997), *Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Wrocław.
- Fukuyama F., (2003), *Kapitał społeczny*, [w:] L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie*, Zys i S-ka, Poznań.
- Giddens A., (2002), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Giddens A., (2004), *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Giddens A., (2009), *Europa w epoce globalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Giza-Poleszczuk A., (2000), *Przestrzeń społeczna* [w:] Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A., (red.) *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, Wyd. IFiS, PAN, Warszawa.
- Gliński P., Palska H., (1997), *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, [w:] Domański H., Rychard A., (red.), *Elementy nowego ładu*. Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Gmitruk J., (2016), *Źródła wiecznego trwania: państwo – Kościół – kultura – wieś, Niepodległość i Pamięć*, „NIEPODLEGŁOŚĆ I PAMIĘĆ” nr 1 (53).
- Goleman D., (1997), *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina of Poznań, Poznań.
- Golińska B., Golińska-Konecko M., (2010), *Telewizja (nie) znana, czyli dwa oblicza mediów*, [w:] J. Bielecki, A. Jacewicz (red.), *Edukacja z perspektywy przemian kulturowo-społecznych - wczoraj - dziś - jutro*, Wydawnictwo NWSW, Białystok.
- Growiec K., (2011), *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grudzewski W.M., Hejduk I.K., Sankowska A., Wańtuchowicz M., (2007), *Zarządzanie zaufaniem w organizacjach wirtualnych*, Difin, Warszawa.
- GUS (2008), *Rocznik demograficzny*, Warszawa.
- GUS (2012), *Rocznik demograficzny*, Warszawa.
- GUS (2021), *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2020 r.*, Warszawa-Białystok.
- Gutkowska K., (1997), *Rodzinne gospodarstwa domowe na wsi w warunkach gospodarki rynkowej*, SGGW, Warszawa.
- Guzik M., (2005), *Przedmiot badań*, [w:] Pilch T., (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom. 4 „P”, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Guzy-Steinke H., (2013), *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Hajduk E. (2001), *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Halamska M., (2008), *Kapitał społeczny wsi: próba rekonstrukcji*, „Przegląd Socjologiczny”, 7/1.
- Halamska M., (2011), *Wiejskość jako kategoria socjologiczna*, *Wieś i Rolnictwo* nr 1(150).
- Halicka M., Pędich W., (2000), *Postawy obywatelskie starszych mieszkańców Białegostoku* [w] Synak B. (red.) *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wyd. UG, Gdańsk.
- Halicka M., Halicki J., (2002), *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*, [w:] Synak B. (red.), *Polska starość*, Wyd. UG, Gdańsk.
- Halicki J., (2000), *Edukacja seniorów w świetle teorii kompetencyjnej. Studium historyczno-porównawcze*, Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok.
- Halicki J., (2006), *Społeczne teorie starzenia się* [w:] *Zostawić ślad na ziemi* (red.) Halicka M., Halicki J., Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Halik J., (2002), *Starzenie się społeczeństw jako proces demograficzny i społeczny* [w] Halik J. (red.), *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Hamm B., (2004), *Kapitał społeczny z punktu widzenia socjologicznego* [w:] Frąckiewicz L., Rączaszek A., (red.), *Kapitał społeczny*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice.
- Hartwig J., (2002), *W poszukiwaniu etyki związków osobowych* [w] Stewart J., (red.), *Mosty zamiast murów*, PWN, Warszawa, przekład Joanna Kowalczevska.
- Hayflick L., (1998), *Jak i dlaczego się starzejemy*, przekład Symonides M., Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Herbst J., (2008), *Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich*, [w:] Halamska M. (red.), *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Ignatowski G., (2013), *Kształtowanie zaufania w rodzinie podstawa życia rodzinnego i społecznego*, „Pedagogika Rodziny” 3/3.
- Inglot-Brzęk E., (2016), *Diagnoza kapitału społecznego*, Rzeszów, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania.

- Iwański R., (2013), *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich a sytuacja osób starszych na wsi*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis Oeconomica”, 299 (70), Katedra Socjologii i Filozofii, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu.
- Jakubiec S., (2011), *Mediacje, jako metoda pracy z rodziną*, WSFP Ignatianum, Kraków.
- Jan Paweł II, (1999), *W oczekiwaniu na „wieniec sprawiedliwości”*. „ETHOS”, nr 47.
- Janiszewska-Rain J., (2005), *Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznawać potencjał ludzi w wieku podeszłym?* [w:] Brzezińska A.I., (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Janke A.W., (2004), *Polimorfizm w pedagogicznym pojmowaniu rodziny* [w:] Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, Wyd. II uzupełnione.
- Janke A.W., Kawula S., (2004), *Polimorficzność i komplementność badań nad współczesną rodziną* [w:] Kawula S., Brągiel J., Janke A., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydanie drugie uzupełnione, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Jarosz M., (2003), *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, TN KUL, Lublin.
- Jarozuk T., (2012), *Teoria wykształcenia w myśli pedagogicznej Bogdana Nawroczyńskiego* [w:] Sztobryn S., Wasilewski M., Rojek M., (red.) *Metamorfozy filozofii wychowania od antyku po współczesność*, Pedagogika Filozoficzna Tom IV, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jastrzębski J., (2004), *W ciekawych czasach. Szkice o kulturze edukacji*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jung B.H., (1989), *Ekonomia czasu wolnego. Zarys problematyki*, PWN, Warszawa.
- Kaczmarek G., (2013), *Kapitał społeczny osób starszych. Seniorzy przyszłością społeczeństwa!* [w:] Grzybowski P.P., Kunach B., (red.), *Seniorzy w działaniu*, Fundacja dla UKW, Bydgoszcz.
- Kaleta K., Mróz J., (2013), *Struktura relacji w rodzinie pochodzenia a poczucie wsparcia i osamotnienia*, „Artykuły” nr 35.
- Kalinowski S., (2014), *Ubóstwo emerytów w Polsce*, EKONOMIA XXI WIEKU ECONOMICS OF THE 21ST CENTURY 1(1).
- Kalita D., Rawska K., Staniszevska G., (2012), *Uczestnictwo osób starszych w życiu społecznym* [w:] *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*. Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa, październik.
- Kamiński A., (1965), *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kamiński A., (1974), *Metoda, technika, procedura w pedagogice empirycznej*, [w:] Wroczyński R., Pilch T., (red.), *Metodologia pedagogiki społecznej*, Ossolineum, Wrocław.
- Kamiński A., (1986), *Czas wolny osób starszych*, [w:] *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Karpiński Z., (2016), *Zaufanie uogólnione a ostrożność w kontaktach z nieznanymi: porównanie wyników dwóch sondaży*, *Studia Socjologiczne* 3 (222).
- Kasiński M., (2009), *Monizm i pluralizm władzy lokalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kawczyńska-Butrym Z., (1999), *Problemy opieki nad człowiekiem starszym – obszary pomocy i wsparcia* [w] „Praca Socjalna” nr 4, październik-grudzień.
- Kawula S., (1978), *Diagnozowanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych środowiska rodzinnego*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Kawula S., (2004), *Wstęp* [w:] Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. II, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Kawula S., (2004a), *Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej* [w] Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Kazubowska U., (2007), *Komunikacja międzypokoleniowa w rodzinie drogą przygotowania do starości* [w] Bugajska B., (red.), *Życie w starości*, ZAPOL Szczecin.
- Każmierczak T., (2007), *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd pojęć*, [w:] Każmierczak T., Rymsza M.(red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, ISP, Warszawa.
- Każmierczak T., (2011), *Partycypacja publiczna: pojęcie, ramy teoretyczne* [w:] Olech A., (red.), *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*, Warszawa.
- Khoma N., (2014), *Zaufanie jako składowa i uwarunkowanie kapitału społecznego: ukraińskie doświadczenie kształtowania*, „Historia i Polityka” Nr 11 (18).
- Kiełczewska Zaleska M., (1972), *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Klimczuk A., (2012), *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wydawnictwo Wiedza i Edukacja, Lublin.
- Klimczuk, A. (2013). *Budowa kapitału społecznego ludzi starych w kontekście polityk aktywizacji i aktywnego starzenia się (Building Older People Social Capital in the Context of Activation*

- Policies and Active Ageing*. [w:] Walotek-Ściańska K., Šerák M., Szyszka M., Tomczyk Ł., (red.), *Starzenie się i starość*.
- Kłoskowska A., (1983), *Kultura masowa*, PWN Warszawa.
- Kołodziej W., (2006), *Stereotypy dotyczące starzenia się i ludzi w podeszłym wieku* [w] Steuden S., Marczuk M., *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wyd. KUL, Lublin.
- Komaniecki K., (1984), *Słownik łacińsko-polski. Według słownika Hermana Gengego i Henryka Kopii*, PWN Warszawa.
- Komorowska B., Śniadkowski M., (2016), *Międzypokoleniowa transmisja wartości*, Scientific Bulletin of Chełm Section of Pedagogy No. 2.
- Konarzewski K., (2000), *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, Warszawa.
- Konieczna-Woźniak R., (2001), *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce, Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań.
- Kosiewicz J., (2006), *Spór o istnienie czasu wolnego*, [w:] Kosiewicz J., Obodyński K., (red.), *Turystyka i rekreacja. Wymiary teoretyczne i praktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kostera M., (1996), *Postmodernizm w zarządzaniu*. PWE. Warszawa.
- Kotarski H., (2013), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kotarski H., Malicki K., (2013), *Stolica Podkarpacia wczoraj i dziś. Studium socjologiczne społecznych aspektów przemian w Rzeszowie w latach 1989–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kotarski H., Malicki K., Palak M., Piróg K., (2016), *Rzeszowska diagnoza społeczna 2015*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kotarski H., (2018), *Jak badać kondycje kapitału społecznego – doświadczenia i postulaty badawcze na przykładzie Rzeszowskiej Diagnozy Społecznej*, UR JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES NR 3(8).
- Kotlarska-Michalska A., (2005), *Dobrowolność w działaniu jako forma zachowań prospołecznych* [w:] B. Kromolicka (red.) *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Kowaleski J.T., (2005), *Zagadnienia kapitału ludzkiego w kontekście funkcjonowania banku* [w:], Woźniak M., (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, cz. II, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- Kowaleski J.T., (2008), *Struktura demograficzna starszego odłamu ludności (rozważania metodologiczne i elementy obrazu sytuacji w województwach i powiatach na przełomie stuleci)*. [w:] Kowaleski J.T., Szukalski P., (red): *Starzenie się ludności Polski. Między demografią a gerontologią społeczną*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kowalska M., (2017), *Zasoby kapitału ludzkiego osób starszych na obszarach wiejskich Polski południowo-wschodniej*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Problemy Rolnictwa Światowego tom 17 (XXXII).
- Kozłowska O., (2014), *Kultury zaufania a alienacja ponowoczesności*, ACTA UNIVERSITATI SŁODZIENSIS FOLIA SOCIOLOGICA 48.
- Krot K., (2016), *Nieufny konsument-wyzwanie dla współczesnego marketingu*, Handel Wewnętrzny 5 (364).
- Król H., (2006), *Rozwój kapitału ludzkiego organizacji* [w:], Król H., Ludwicyński A., (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Tworzenie kapitału ludzkiego organizacji*, PWN, Warszawa.
- Krzysztozek Z., (1977), *Uwarunkowania, założenia i metody badań pedagogicznych*, WSiP, Warszawa.
- Krzywosz M., (2009), *Badanie kapitału społecznego we współczesnej socjologii religii. Przegląd propozycji badawczych* [w:] Abłażewicz-Górnicka U.A., Krzysztofek K., Orszczyżyn R., Sadowski A., (red.) *Kapitały społeczne i kulturowe miast środkowoeuropejskich i wschodnioeuropejskich pograniczy*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Krzyżowski Ł., (2011), *Kultura opieki rodzinnej w Polsce. Analiza oczekiwań społecznych i praktyk kulturowych w obrębie trzech generacji: dziadków, dorosłych dzieci i wnuków*, [w:] Mucha J., Krzyżowski Ł., (red.), *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostki*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2011.
- Kuhn T., (1968), *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa.
- Kwak A., (2017), *Rodzina na wiele wariantów, ale czy z mniejszym zakresem solidarności?*, Studia Socjologiczne 2 (225).
- Kwiatkowski M., (2005), *Kapitał społeczny* [w:] *Encyklopedia socjologii: Suplement*, Bokszański Z., Kubiak H., (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa.

- Kwieciński Z., (1993), *Mimikra czy sternik? Dramat pedagogiki w sytuacji przesilenia formacyjnego*, [w:] Kwieciński Z., Witkowski L., (red.), *Spory o edukacje*, IBE, Warszawa – Toruń.
- Lewenstein B., (2006), *Spoleczeństwo rodzin czy obywateli – kapitał społeczny Polaków okresu transformacji*, „Societas Communitas. Półrocznik Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego”, 1(1).
- Lewicka M., (2004). *Kup Pan książkę... Mechanizmy aktywności obywatelskiej Polaków*, „Studia Psychologiczne”, nr 4.
- Libera Z., (1995), *Medycyna ludowa – chłopski rozsądek czy gminna fantazja*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Linton R., (1975), *Kulturowe podstawy osobowości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Lusawa A., (2013), *Programy profilaktyczne na rzecz zdrowego starzenia się i w służbie osób starszych* [w:] Samoliński B., Raciborski F., (red), *Zdrowe starzenie się: Biała Księga*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Łobocki M., (1978). *Metody badań pedagogicznych: skrypt przeznaczony dla studentów pedagogiki, psychologii oraz wyższych szkół pedagogicznych*. PWN.
- Łobocki M., (1984), *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa.
- Łobocki M., (1999), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Łobocki M., (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, „Impuls”, Kraków.
- Łobocki M., (2007), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Łobocki M., (2007a), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Łużyński W., (2008), *Drogi solidarności we współczesnym społeczeństwie*, „SEMINARE”, 25.
- Maciaszkowa J., (1991), *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej*, WSiP, Warszawa.
- Małecka B.Z., (2002), *Wspieranie rodziny przez osoby starsze*, Zeszyty Naukowe – Gerontologia.
- Mamzer H., (2008), *Zaufanie a bezpieczeństwo ontologiczne* [w:] Mamzer H., Zalasiński T., (red.), *Zaufanie a życie społeczne*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań.
- Mariański J., (1983), *Trwałość postaw i zachowań religijnych w rodzinie wiejskiej w świetle badań socjologicznych*, Roczniki Nauk Społecznych, Tom XI, zeszyt 1.
- Maszczyk T., (2005), *Zdrowie jako wartość uniwersalna*, Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu.
- Matysiak A., (1999), *Źródła kapitału społecznego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Meil, G. (2011). *Individualization and family solidarity*, Social Studies Collection, 32.
- Minois G., (1995), *Historia starości. Od antyku do renesansu*. Przełożyła Katarzyna Marczevska, Oficyna Wydawnicza Volumen, Wydawnictwo Marabut, Warszawa.
- Miszczak E., (2016), *Badanie aktywności społecznej i partycypacji obywatelskiej seniorów –mieszkańców Miasta Lublin. Raport z badań terenowych*, Związek Stowarzyszeń Forum Lubelskich Organizacji Pozarządowych, Lublin.
- Młokosiewicz M., (2012), *Kapitał społeczny a nierówności materialne – dynamika związku na przykładzie polskich województw*, *Ekonomia Economics* 4 (21).
- Moir A., Jessel D., (1993), *Pleć mózgu*. PIW, Warszawa.
- Moroń D., (2009), *Kapitał społeczny- próba definicji* [w:] Moroń D., (red.), *Kapitał społeczny i ludzki. Wybrane problemy teorii i praktyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P., (red.), (2012), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Ter Media, Warszawa.
- Muchnicka I., (1974), *Metoda sondażu w pedagogice empirycznej*, [w:] Wroczyński R., Pilch T. (red.), *Metodologia pedagogiki społecznej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Mularska-Kucharek M., (2010), *Kultura zaufania czy nieufności? O społecznym zaufaniu mieszkańców lokalnych społeczności*, „Wieś i Rolnictwo”, Nr 2 (147).
- Mularska-Kucharek M., (2011), *Zaufanie jako fundament życia społecznego na przykładzie badań w województwie łódzkim* „Studia Regionalne i Lokalne”, Nr 2(44).
- Muszyński M., (2010), *Homo familiaris na początku XXI wieku. Strukturalne, funkcjonalne i aksjonormatywne przemiany współczesnej rodziny* [w:] Muszyński M., (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Muszyński M., (2016), *Starość w perspektywie postmodernistycznej* [w:] Muszyński M., (red.), *Starość w kontekście społecznym i zdrowotnym*, Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej, Nr 1(11)/2016.
- Nahapiet J., Ghoshal S., (1998), *Social capital, intellectual capital and the organizational advantage*, „Academy of Management Review”.

- Niesporek A., (2008), *Miejsce i funkcja pojęcia kapitału społecznego w teorii socjologicznej* [w:] Szczepański M.S., Bierwiazzonek K., Nawrocki T., (red.), *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Niezgoda A., (2014), *Czas wolny a zmiany na rynku turystycznym*, [w:] Krakowiak B., Latosińska J., (red.) *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość turystyki*. Warsztaty z Geografii Turyzmu, Tom 5, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nikitorowicz J., (2009), *Ku erozji kapitału społecznego w kontekście rozszerzania praw człowieka* [w] Marzec-Holka K., (red.) *Kapitał społeczny a nierówno kumulacja i redystrybucja*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Nowak A., Praszkiec R., (2005), *Zmiany społeczne powstałe pod wpływem działalności przedsiębiorstw społecznych*, "Trzeci Sektor" 2 nr 2, Wyd. Fundacja Instytut Spraw Społecznych.
- Nowak S., (1985), *Metodologia badań socjologicznych*, PWN, Warszawa.
- Nowosad I., (2019), *Kultura szkoły w rozwoju szkoły*, OW Impuls, Kraków.
- Okoń W., (2001), *Nowy Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Olearczyk T., (2000), *Oddziaływanie wychowawcze rodziny a pola wpływów 'pedagogiki pozarodzinnej' w warunkach demokracji* [w:], Chymuk M., Topa D., (red.), *Edukacja prorodzinna*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Omyła-Rudzka M., (2016), *Sposoby spędzania czasu przez seniorów*, komunikat CBOS nr 163/2016, Warszawa.
- Opaliński W., (1989), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Orłowska M., (2003), *Problemy czasu wolnego w pedagogice społecznej*, [w:] Kawula S., (red.), *Pedagogika społeczna*.
- Orłowska M., (2007), *Przymus bezczynności, studium pedagogiczno-społeczne czasu wolnego bezrobotnych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Orłowska M., (2016), *Różne oblicza czasu wolnego* [w:] Orłowska M., Błęszyński J.J., *Czas wolny jako środowisko życia. Perspektywa pedagogiczna*, PWN, Warszawa.
- Orzechowska G., (2002), *Samoocena aktywności osób starszych zamieszkujących różne środowiska*, Zeszyty Naukowe WSHE, nr 7, Łódź.
- Osiecka-Chojnacka J., Kłos B., (2010), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny na obszarach wiejskich*; Studia BAS Nr 4(24).
- Pacześniak A., (2007). *Bariery obywatelskości w polskim społeczeństwie po 1989 roku*, [w:] Bokajło W., Wiktorska-Święcka A., (red.), *Europa obywateli. Polskie społeczeństwo obywatelskie in actu*. ATUT, Wrocław
- Palka S., (2010), *Wiedza w pedagogice i wiedza pedagogiczna*, [w:] Piekarski J., Urbaniak-Zajac D., Szmidt K.J., (red.), *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki*, „Impuls”, Kraków.
- Panek A., Szarota Z., (2005), *Czas wolny obszarem zaniedbanym społecznie i wychowawczo – w kontekście zadań edukacji całościowej*, [w] Fabiś A., (red.), *Unowocześnianie procesu kształcenia dorosłych*, tom 2 Wyzwania Współczesnej Edukacji Dorosłych, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice-Zakopane.
- Pasek A., (2018), *Konflikt między zaufaniem a nieufnością do informacji internetowej i pochodzącej z mediów tradycyjnych*. „Rzeszowskie Studia Socjologiczne” nr 11.
- Paulston R.G., (1993), *Pedagogika porównawcza jako pole nakreślania konceptualnych map teorii i paradygmatów*. [w:] Kwieciński Z., Witkowski L., (red.), *Spory o edukację*, IBE Warszawa-Toruń.
- Pawłowska E., (2015), *Organizacje pozarządowe a kapitał społeczny* „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, Seria: Organizacja i Zarządzanie.
- Pączkowska M., (2002), *Sytuacja materialna ludzi starych* [w] Halik J., (red.), *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, Wydawnictwo Przemysłowe WEMA, Warszawa.
- Pędich W., (2007), *Procesy starzenia się człowieka* [w:] Grodzicki T., Kocemba J., Skalska A., (red.), *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, VIA MEDICA, Gdańsk.
- Piątkowska K., (2013) *Rozwój kapitału społecznego jako odpowiedź na współczesne wyzwania społeczno-demograficzne* [w:] *Zmieniający się świat. Perspektywa demograficzna, społeczna i gospodarcza* (red.) Osiński J., Pachocka M., Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.

- Piecuch A., (2015), *Rodzina – wartość nieprzemijająca – terenem urzeczywistniania wartości* [w:] Furmanek W., Długosz A., (red.), *Wartości w pedagogice. Rodzina i szkoła środowiskami urzeczywistniania wartości*, Wyd. UR, Rzeszów.
- Pieter J., (1967), *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa.
- Pięta J., (2008), *Pedagogika czasu wolnego*, Wydanie II, ALMAMER, Warszawa.
- Pilch T., (1995), *Środowisko lokalne- struktura, funkcje, przemiany*, [w:] Pilch T., Lepalczyk I., (red.), *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo „Żak”.
- Pilch T., (1995), *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa.
- Pilch T., Bauman T., (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Pilch T., (2007), (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. VI Wyd. akademickie „Żak”, Warszawa.
- Piotrowski J., (1973), *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, PWN, Warszawa.
- Piotrowski J., (1986), *Stosunki rodzinne osób starszych* [w] Borsowa I., (red.), *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa; Susułowska M., (1989) *Psychologia starzenia się i starości*, PWN.
- Pogonowska B., (2004), *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej* [w:] Januszek H., (red), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Akademia Ekonomiczna, Poznań.
- Pogorzelska N., (2013), *Różne oblicza starzenia się. Przygotowanie do starości jako miernik społecznej i cywilizacyjnej dojrzałości* [w:] Osiński J., Pachocka M., (red.) *Zmieniający się świat. Perspektywa demograficzna, społeczna i gospodarcza*.
- Portes A., (1998), *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, Annual Review of Sociology, 24.
- Potocki A., Pietruszka-Ortyl A., (2005), *Zaufanie jako kluczowy element kapitału relacyjnego aliantów*, [w:] Adamus W., (red.), *Wybrane aspekty zarządzania organizacjami*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.
- Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Przygoda A., (2015), *Spoleczne role dziadków w procesie socjalizacji wnuków*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Przymeński A., (2004), *Rozwój kapitału społecznego i jego czynniki* [w] Januszek H., (red), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Akademia Ekonomiczna, Poznań.
- Przywojska J., (2015), *Kapitał ludzki i społeczny osób starszych jako czynniki rozwoju lokalnego*, [w:] Przywojska J., (red.), ser. *Ekonomia. Samorządowa polityka społeczna. Wyzwania i działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ptak A., (2017), *Kapitał społeczny sołtysów*, *Wieś i Rolnictwo*, 2 (175).
- Puślecki W., (1985), *Metody badań pedagogicznych*, Wydawnictwo ODN, Kalisz.
- Putnam R.D., (1993), *The prosperous community: Social capital and public life*, „American Prospect”.
- Putnam R.D., (1995), *Bowling alone: America’s declining social capital*, *Journal of Democracy*, 6 (1).
- Putnam R.D., Leonardi R., Nanetti R.Y., (1995), *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków, Warszawa.
- Putnam R.D., (2005), *Spoleczny kapitał a sukces instytucji* [w:] Sztompka P., Kucia M. (red.), *Socjologia. Lektury*. Znak, Kraków.
- Putnam R.D., (2008), *Samotna gra w kregle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Radecki E.W., (2017), *Senior obciążeniem, życiowym odpadem, poprodukcyjnym czy szansą współczesności? (Nowy prekariat?)* „Problemy Profesjologii” nr 1, Uniwersytet Zielonogórski, Polskie Towarzystwo Profesjologiczne.
- Radziewicz-Winnicki A., (2009), *Ideologia a partycypacja społeczna. Rola i znaczenie kapitału społecznego* [w] Marzec-Holka K., (red.), *Kapitał społeczny a nierówności kumulacja* Wyd. UKW, Bydgoszcz.
- Rembowski J., (1978), *Rodzina w świetle psychologii*, WSiP, Warszawa.
- Rembowski J., (1980), *Rodzina jako system powiązań*, [w] Ziemska M., (red.), *Rodzina i dziecko*, PWN, Warszawa.
- Rembowski J., (1984), *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, PWN, Warszawa- Poznań.
- Rembowski J., (1986), *Rodzina w świetle psychologii*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Reykowski J., (1979), *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Rubacha K., (2005), *Paradygmat nauk społecznych a budowanie teorii pedagogicznych*, [w:] Kwieciński Z., Rubacha K., (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Ruszkiewicz D., (2006), *Realizacja funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie samotnego ojca*, Centrum Edukacji Europejskiej, Toruń.
- Rybicki P., (1997), *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, PWN Warszawa.
- Ryff C.D., Singer B., (2005), *Paradoksy kondycji ludzkiej: dobrostan i zdrowie na drodze ku śmierci* [w:], Czapiński J., (red.), *Psychologia pozytywna*, Warszawa.
- Sadowski A., (2006), *Białystok. Kapitał społeczny mieszkańców miasta*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.
- Schütz A., (1970), *O wielości światów. NOMOS, 2008. On Phenomenology and Social Relations*, The University of Chicago Press.
- Schütz A., (2012), *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*. Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Seligman M., (2003), *Zaburzenia późnego okresu dorosłości*, [w:] Seligman M., Walker E., Rosenhan D., (red.), *Psychopatologia*, Zysk i SK-A, Poznań.
- Semków J., (1997), *Człowiek wobec perspektywy starzenia się, pozytywne myślenie o ostatnim etapie życia* [w] Dzięgielewska M., (red.), *Przygotowanie do starości*, Zakład Oświaty Dorosłych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sęk H., (2003), *Wsparcie społeczne jako kategoria zasobów i wieloznaczne funkcje wsparcia*, [w:] Juczyński Z., Ogińska-Bulik N., (red.), *Zasoby osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu jednostki*, Wydawnictwo UN, Łódź.
- Sęk H., Cieślak R., (2004), *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, [w:] Sęk H., Cieślak R., (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sidor S., (2005), *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania młodzieży mającej rodzeństwo z niepełnosprawnością umysłową* TN KUL, Lublin.
- Siemkowiak J., (2008), *Niektóre problemy aktywności społeczno-kulturalnej w okresie późnej dorosłości* [w] Fabiś A., (red), *Aktywność społeczna i oświatowa seniorów*, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Bielsko-Biała.
- Sierocińska K., (2011), *Kapitał społeczny, definiowanie, pomiar i typy*. „Studia Ekonomiczne”, Nr 1 (LXVIII).
- Silverman D., (2008), *Prowadzenie badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Skarżyńska K., (2005), „Czy jesteśmy rozwojowi? Wartości i przekonania ludzi a dobrobyt i demokracja kraju” [w:] Drogosz M., (red.), *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają?* GWP, Gdańsk.
- Skorny Z., (1984), *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki: przewodnik metodologiczny dla studiujących nauczycieli*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Skrzypek E., (2012), *Zarządzanie zaufaniem w administracji publicznej w warunkach nowej ekonomii*, [w:] Kieżun W., Wołeszo J., Sirko S., (red.) *Public Menagement. Problemy funkcjonowania organizacji publicznych*, Wyd. Akademii Obrony Narodowej, Warszawa.
- Skrzypek E., (2015), *Wiedza i kapitał intelektualny w przedsiębiorstwie* [w:] Cisek M., Wąsowska K., (red.), *Wiedza i doświadczenie w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, Wyd. UP-H, Siedlce.
- Skulicz D., (1998), *Diagnozowanie pedagogiczne*, [w:] Palka S., (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Wyd. UJ, Kraków.
- Słownik języka polskiego* (1989), PWN, Warszawa, t. III.
- Sobkowiak U., (2009), *Kapitał ludzki seniorów – szanse dla jednostki i społeczeństwa* [w:] Marzec-Holka K., (red.), *Kapitał społeczny a nierówności kumulacja i redystrybucja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Stanny M., (2014), *Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie*. WIEŚ I ROLNICTWO, NR 1 (162).
- Stecko J., (2014), *Kultura zaufania jako fundament społecznego życia etycznego* [w:] Zuziak W., Myson J., (red.), *Zaufanie w życiu publicznym*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Wyd. I.
- Stępnik M., (2016), *Rola rodziny i zrzeczeń katolickich w tworzeniu kapitału społecznego*, Łódzkie Studia Teologiczne 25/1.
- Stepulak M.Z., (2007), *Relacyjność systemu rodzinnego*, Roczniki Teologiczne Tom LIV, zeszyt 10.
- Stypułkowski W., (2012), *Aktywność obywatelska – pojęcie, pomiar i jej wpływ na rozwój regionalny*, Zeszyty Naukowe WSEI seria: EKONOMIA, 5.
- Such J., (1973), *Wstęp do metodologii ogólnej nauk*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Susułowska M., (1989) *Psychologia starzenia się i starości*, PWN Warszawa.

- Synak B., (2000), *Pozycja społeczna ludzi starych w warunkach zmian ustrojowych i cywilizacyjno-kulturowych*, [w:] Synak B., (red.), *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Szacka B., (2003), *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Szarota Z., (2000), *Formy aktywności mieszkańców domu pomocy społecznej dla osób starszych* [w] Panek A., Szarota Z., (red.), *Zrozumieć starość*, „Text”, Kraków.
- Szarota Z., (2004), *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Szarota Z., (2010), *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Szarota Z., (2011), *Wstęp*, [w:] Szarota Z., (red) *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.
- Szatur-Jaworska B., (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa.
- Szatur-Jaworska B., Błądowski P., Dzięgielewska M., (2006), *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr.
- Szatur-Jaworska B., (2012), *Sytuacja rodzinna i więzi rodzinne ludzi starych i osób na przedpolu starości* [w:] Mossakowska M., Więcek A., Błądowski P., (red), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*.
- Szatur-Jaworska B., (2014), *Starość w polskiej rodzinie* [w:] Szukalski P., (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szczecina G.K., (2017), *Ocena wartości solidarności międzyludzkiej w świetle myśli męczennika komunizmu – Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki*, „RESOVIA SACRA R.24.
- Szczepaniak-Sienniak J., (2014), *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia* [w] Szukalski P., (red), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szczepański J., (1970), *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa.
- Szczepański J., (1999), *Fantazje na temat czasu*, TN KUL, Lublin.
- Szczepański M., Śliz A., (2006), *W kręgu kapitałów* [w:] Szczepański M., Śliz A., (red.), *Kapitały: Ludzie i instytucje*. Studia i szkice socjologiczne. WSzZ i NS, Tychy-Opole.
- Szczygielska I., (2013), *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodzin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szczyrski P., (2005), *Organizacje pozarządowe a realizacja zadań publicznych jednostek samorządu terytorialnego- doświadczenia szczezińskie* [w:] Kromolicka B., (red.) *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- Szlendak T., (2011), *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Szmagalski J. (1999), *Sily ludzkie* [w:] Lalak D., Pilch T., (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.
- Sztaudynger J.J., (2009), *Rodzinny kapitał społeczny a wzrost gospodarczy w Polsce*, Annales 12, nr 1.
- Sztompka P., (1996), *Zaufanie: Warunek podmiotowości społeczeństwa*, [w:] Gerlach K., Seręga Z., (red.) *Oblicza społeczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Sztompka P., (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Wydawnictwo ZNAK, Kraków.
- Sztompka P., (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. „Znak”, Kraków.
- Sztompka P., (2008), *Zaufanie: fundament społeczeństwa* [w:] *Zaufanie a życie społeczne* (red.) Mamzer H., Zalaśiński T., Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań.
- Sztompka P., (2016), *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Znak, Kraków.
- Sztumski J., (1984), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- Sztumski J., (1995), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Śląsk, Katowice.
- Sztumski J., (2005), *Wstęp do metod i badań społecznych*, „Śląsk”, Katowice.
- Szukalski P., (2004), *Przeptywy międzypokoleniowe jako obszar działań na rzecz poprawy powstawania i funkcjonowania rodzin w różnych fazach ich rozwoju* [w:] Graniewska D., (red.), *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce. Uwarunkowania demograficzne i społeczne*, IPiSS, Warszawa, seria „Studia i Monografie”.
- Szukalski P., (2006a), *Zagrozenie czy wyzwanie – proces starzenia się ludności*. Polityka Społeczna 9.
- Szukalski P., (2007), *Proces starzenia się ludności – przyczyny, etapy konsekwencje* [w] Grodzicki T., Kocemba J., Skalska A., (red.), *Geriatry z elementami gerontologii*, Podręcznik dla lekarzy i studentów, Via Medica.
- Szukalski P., (2008), *Zagrozenia praw osób starszych na rynku pracy w Polsce* [w:] Szatur-Jaworska B.M (red.), *Stan postrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, ARGRAF, Warszawa.

- Szukalski P., (2010), *Co łączy pokolenia? Więź międzypokoleniowa z perspektywy polityki społecznej*, „Polityka Społeczna”, nr 10.
- Szukalski P., (2012), *Aktywność zawodowa* [w:] Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P., (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Szymański J., (2004), *Nauki pomocnicze historii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Śliwerski B., (1992), „Trzecia siła” edukacyjnych rewolucji, *Edukacja i Dialog* nr 6.
- Śliwerski B., *Pedagogika*, PWN, Warszawa.
- Śpiewak-Szyjka M., (2017), *Senior na rynku pracy*, *Progress in Economic Sciences* Nr 4, *Czasopismo Naukowe Instytutu Ekonomicznego Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława Staszica w Pile*.
- Świątkiewicz W., (2014), *Deficyty zaufania społecznego w przestrzeniach instytucji świeckich i kościelnych. Przyczynek z badań empirycznych*. „*Studia Pastoralne*”, nr 10.
- Tchorzewski A.M., (2000), *Miejsce dziadków w wychowaniu rodzinnym* [w] Tchorzewski A.M., Chrapkowska-Zielińska A., (red.), „*Trzeci wiek*”. *Szanse-możliwości-ograniczenia*, Wyd. Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz.
- Theiss M., (2007), *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna* Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Thompson S.K., (1975), *Gender labels and early sex role development*, *Child Development*.
- Tkocz J., (1998), *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tobiasz-Adamczyk B., (2007), *Społeczne aspekty starzenia się i starości* [w] Grodzicki T., Kocemba J., Skalska A., (red.), *Geriatrics z elementami gerontologii ogólnej. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, Via Medica.
- Tobiasz-Adamczyk B., (2011), *Wsparcie społeczne, sieci a nierówności w stanie zdrowia w wieku starszym na przykładzie umieralności i jakości życia uwarunkowanej stanem zdrowia*, *Zeszyty Naukowe Ochrony Zdrowia. Zdrowie Publiczne i Zarządzanie*, tom IX, nr 2.
- Tocqueville A.D., (1996), *O demokracji w Ameryce*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków, Warszawa.
- Tomczyk Ł., (2011), *Kapitał ludzki seniorów a jego wartość społeczna w opiniach słuchaczy cieszyńskiego Uniwersytetu III Wieku* [w:], Szarota Z., (red.), *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości*, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Kraków.
- Tomer J.F., (2008), *Intangible Capital. Its Contribution to Economic Growth Well-being and Rationality*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.
- Trafiałek E., (2004), *Ludzie starzy jako kapitał społeczny*, [w:] Frąckiewicz L., Rączaszek A., (red.), *Kapitał społeczny*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice.
- Trafiałek E., (2006), *Starzenie się i starość*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce.
- Trembaczowski Ł., (2016), *Zaufanie i ryzyko w doświadczeniu przedsiębiorców*. Wyd. U.Ś., Katowice.
- Trempała J., Zając-Lamparska L., (2007), *Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe*, „*Przegląd Psychologiczny*”, TOM 50, Nr 4.
- Trutkowski C., Mandes S., (2005), *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Tryfan B., (1991), *Starość w rodzinie wiejskiej*, Polska Akademia Nauk. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa.
- Turowski J., (1993), *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Tyszka Z., (1976), *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa.
- Tyszka Z., (1984), *Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań funkcji rodziny współczesnej* [w:] Tyszka Z., (red.), *Rodzina a struktura społeczna*, Wydawnictwo Pomorze, Bydgoszcz.
- Tyszka Z., (1990), *Analiza wybranych funkcji rodzin wielkomiejskich*, CPBP, Poznań.
- Tyszka Z., (1995), *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] Pilch T., Lepalczyk I., (red.), *Pedagogika Społeczna*, Wyd. Żak, Warszawa.
- Tyszka Z., (2002), *Rodzina we współczesnym świecie*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Uslander E.C., (2008), *Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne* [w:] Sztompka P., Boguni-Borowska M., (red.), *Socjologia codzienności*, Znak, Kraków.
- Wciórka B., (2008), *Zaufanie społeczne w latach 2002-2008*, Komunikat z badań, CBOS, Warszawa.
- Węgrzyn K., (2006), *Jaka będzie polska starość?* [w] Steuden S., Marczyk M., (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wyd. KUL, Lublin.
- Wichłacz M., (2012), *Sieć a rozumienie przestrzeni polityki*, [w:] Czajowski A., Sobkowiak L., (red.), *Polityka i polityczność. Problemy teoretyczne i metodologiczne*, Wrocław, Atla 2 – Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe.

- Wiktorowicz M., (2008), *Kulturowa rola osób starszych. Socjologiczna analiza problemu* [w:] Fabiś A., (red.) *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, Biblioteka Gerontologii Społecznej, Bielsko-Biała.
- Wielka Encyklopedia PWN* (2001), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wieruszewska M., (1985), *Rola mikrośrodowiska w procesie rozwoju kultury* [w:] Damrosz J., (red.), *Kultura wsi – kryzys wartości*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Wilkoś-Mamcarczyk M., Różycka-Czas R., (2017), *Rola kobiet w podtrzymywaniu tradycji miejsca na przykładzie gminy wiejskiej Brzeźnica*, Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych Nr 1.
- Winiarski R., (2011), *Rekreacja i czas wolny. Studia humanistyczne*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa.
- Wiśniewska-Roszkowska K., (1989), *Starość jako zadanie*, PAX, Warszawa.
- Wiśniewska-Roszkowska K., (1993), *I ty kiedyś założysz rodzinę*, Wyd. Michalineum, Warszawa.
- Wnuk W., (2013), *Potencjał osób starszych* [w:] Błędowski P., Stogowski A., Wieczorowska-Tobis K., (red.) *Wyzwania współczesnej gerontologii*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań.
- Wojnowski K., (2009), *Kompetencje jako kapitał społeczny* [w:] Marzec-Holka K., (red.), *Kapitał społeczny a nierówności kumulacja i redystrybucja*, Wyd. UKW, Bydgoszcz.
- Worach-Kardas H., (2015), *Starość w cyklu życia. Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości*, „Śląsk” WN, Katowice.
- Woźniak Z., (2004), *Globalizacja problemów zdrowotnych i starzenia się a rodzina*, [w:] Tyszka Z., (red.), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunki przemian.*, Wyd. UAM, Poznań.
- Woźnicka E., (2002), *Wstęp* [w:], Woźnicka E., (red.), *Gerontologia. Ludzie starzy jako jednostkowe siły społeczne*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi Nr 7 [17].
- Wrzesień W., (2000), *Relacje międzypokoleniowe a rodzina*, „Roczniki Socjologii Rodziny” XII, UAM Poznań.
- Wytrząsek W., (2011), *Podstawowe pojęcia teorii organizacji i zarządzania w instytucjach publicznych*, [w:] *Podstawy naukoznawstwa*, Tom 2. (red.) Kawalec P., Wodzis R., Lipski P., KUL, Lublin.
- Zaborowski Z., (1973), *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk.
- Zaborowski Z., (1974), *Stosunki międzyludzkie a wychowanie*, Wydawnictwo "Nasza Księgarnia", Warszawa.
- Zaborowski Z., (1980), *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Zaczyński W., (1976), *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Zaczyński W., (1995), *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa.
- Zagórny S., (1997), *Więź rodzinna w zurbanizowanym środowisku wiejskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Zalega T., (2017), *Sytuacja materialna osób w wieku 65+ w świetle wyników badań własnych*, „Zarządzanie Innowacyjne w gospodarce i biznesie” nr 1 (24), Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi.
- Zaręba E., (1998), *Badania empiryczne ilościowe i jakościowe w pedagogice* [w:] Palka S., (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zawada A., (2010), *Ekskluzja społeczna seniorów wyzwaniem dla lokalnej polityki społecznej i pracy socjalnej*, [w:] Kałuża D., Szukalski P., (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź.
- Zdrojewski E., (2009), *Tworzenie zasobów kapitału ludzkiego w Polsce*. Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej, 13.
- Ziarko M., (2007), *Poczucie tożsamości jako czynnik wyznaczający zaangażowanie w działania na rzecz społeczności lokalnej*, Czasopismo Psychologiczne, Tom 13, Nr 1.
- Ziemska M., (1980), *Wpływ przemian funkcji rodziny na socjalizację dzieci*, [w:], Ziemska M., (red.), *Rodzina i dziecko*, PWN, Warszawa.
- Ziółkowska M., (2012), *Kapitały społeczny, kulturowy i materialny i ich wzajemne konwersje we współczesnym społeczeństwie polskim*. „Studia Edukacyjne” nr 22.
- Znaniecki F., (1973), *Socjologia wychowania. Tom I, Wychowujące społeczeństwo*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Znaniecki F., (2001), *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości*, PWN, Warszawa.
- Zrałek M., Frączkiewicz-Wronka A., (2017), *Wstęp* [w:] Zrałek M., Frączkiewicz-Wronka A., (red.), *Policja jako instytucja bezpieczeństwa publicznego. Perspektywa osób starszych*, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec.

- Zych A.A., (1999), *Człowiek wobec starości. Szkice gerontologii społecznej*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice.
- Zych A.A., (2007), *Leksykon gerontologii*, „Impuls”, Kraków.
- Zych A.A., (2009), *Przekraczając smugę cienia. Szkice z gerontologii i tanatologii*, BPS „Śląsk”, Katowice.
- Żebrowski J., (2001), *Współczesne przeobrażenia w funkcjonowaniu rodziny polskiej* [w] Żebrowski J., (red.), *Rodzina polska na przełomie wieków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Żurek A., (2001), *Relacje zachodzące pomiędzy miejską rodziną małą a rodziną dużą*. „Roczniki Socjologii Rodziny” XIII, UAM Poznań.

Netografia

- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2011–2020*, projekt z 1 czerwca 2012 r.
http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20111014_SRKS_po_konsultacjach_spo%C5%82ecznych_tekst_glowny.pdf
[data dostępu: 20.03.2018r.]
- Prawo Unii Europejskiej w pigułce .
https://www.ksiegarnia.beck.pl/media/product_custom_files/1/8/18632-prawo-unii-europejskiej-w-pigulce-fragment_1.pdf,s.29-30,
[data dostępu: 26.05.2022r.]
- Raport o stanie gminy Aleksandrów Kujawski. Urząd Gminy Aleksandrów Kujawski* (2019), *Strategia rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2018-2018*, Małopolska Fundacja Energii i Środowiska, Kraków 2017.
<https://bip.gmina-aleksandrowkujawski.pl/8/strona-glowna-bip.html>
[data dostępu: 12.04.2019r.]
- Drożdż M., (2017), *Zaufanie ukryte w solidarności*, „Studia Socialia Cracoviensia” 9 nr 2 (17).
<http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocjaliacracoviensia/issue/view/195/showToc>
[data dostępu: 12.09.2018r.]
- Soczyński S., (2017), SDS, *Podmiotowe predyspozycje fundamentem zaufania intra-organizacyjnego w przedsiębiorstwie medialnym*, *Studia Socialia Cracoviensia* 9 nr 2 (17).
<http://dx.doi.org/10.15633/ssc.2456>
[data dostępu: 10.10.2018r.]
- GUS (2009), *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, Warszawa.
<https://stat.gov.pl/>
[data dostępu: 18.09.2016r.]
- GUS (2015), *Trwanie życia w 2014 r.*, Warszawa.
<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/trwanie-zycia/trwanie-zycia-w-2014-r-,2,9.html>
[data dostępu: 20.04.2016r.]
- GUS, *Ludność w wieku 60 lat i więcej (struktura według płci i wieku, trwanie życia, umieralność, prognoza) w latach 1989-2014*.
file:///C:/Users/kiero/Downloads/ludnosc_w_wieku_60_struktura_demograficzna_i_zdrowie.pdf
[data dostępu: 20.04.2019r.]
- CBOS (2008), *Zaufanie społeczne w latach 2002–2008*, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_030_08.PDF
[data dostępu: 10.06.2020r.]
- CBOS (2010), *Opinie o poczuciu bezpieczeństwa i zagrożeniu przestępczością*, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_062_12.PDF
[data dostępu: 10.06.2020r.]
- CBOS (2009), *Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie – plany a rzeczywistość*, opr. Kolbowska A.
www.cbos.pl
[data dostępu: 20.04.2019r.]
- CBOS (2016), *Sposoby spędzania czasu przez seniorów*, Nr 163/2016, Warszawa.
https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_163_16.PDF
[data dostępu: 08.03.2018r.]
- Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*, GUS, Warszawa 2012.
http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13164_PLK_HTML.html
[data dostępu: 07.10.2018r.]
- ks. M. Drożdż (2017a) *Odwaga zaufania – od Redakcji*, „Studia Socialia Cracoviensia” 9 nr 2 (17).
<http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocjaliacracoviensia/issue/view/195/showToc>
[data dostępu: 12.09.2018r.]
- Inglot-Brzęk E., (2016), *Diagnoza kapitału społecznego*, WSiZ Working Paper Series, WP 20, Lipiec.
http://workingpapers.wsiz.pl/pliki/working-papers/WP_Inglot.pdf.
[data dostępu: 15.10.2018r.]
- <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/dzialalnosc-rzecznika-praw-obywatelskich>
[data dostępu: 26.05.2022r.]

Kubicki P., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych, Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej”*.
<http://www.eapn.org.pl/expert/files/Ub%C3%B3stwo%20i%20wykluczenie%20os%C3%B3b%20starszych.pdf>

[data dostępu: 12.06.2018r.]

Czapiński J., Panek T., (2009), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*.
www.analizy.mpips.gov.pl/images/stories/publ_i_raporty

[data dostępu: 09.07.2010r.]

Czapiński J., Panek T., (red.) *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*,
Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, 2015.

http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf

[data dostępu: 20.04.2018r.]

Dragan A., (2011), *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki. Opracowanie Tematyczne OT-601*,
Biuro Analiz i Dokumentacji, Zespół Analiz i Opracowań Tematycznych, Kancelaria Senatu, Warszawa.

<http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/15/plik/ot-601.pdf>

[data dostępu: 10.05.2019r.]

Silverstein M.A., (2008), *Meeting the Challenges of an Aging Workforce*, American Journal Of Industrial
Medicine 51.

https://www.researchgate.net/publication/227681204_Meeting_the_challenges_of_an_aging_workforce

[data dostępu: 20.02.2019r.]

Szczepańska M., (2018), *Lokalna aktywność obywatelska – czynniki, pułapki, zróżnicowanie. O wzorach zaangażowania charakterystycznych dla wspólnot mieszkaniowych* [w:] „Acta Universitatis Lodzianensis”,
Folia Sociologica, 64.

<http://dx.doi.org/10.18778/0208-600X.64.07>

[data dostępu: 18.10.2018r.]

Szukalski P., (2006), *Przemiany umieralności a częstość posiadania najbliższych krewnych przez polskich seniorów*. „Gerontologia Polska”, t. 14, nr 1, wydanie elektroniczne.

www.gp.viamedica.pl

[data dostępu: 20.07.2016r.]

Szweda-Lewandowska Z., *Wyzwania dla polityki społecznej w zakresie opieki nad osobami starszymi*,
<http://liberte.pl/wyzwania-dla-polityki-spoecznej-w-zakresie-opieki-nad-osobami-starszymi/> ,

[data dostępu: 07.03.2018r.]

Warr P., (1994), *Age and employment* , [w:] Triandis H., Dunnette M., and Hough L., [red.] *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Thousand Oaks, California: Consulting Psychologist Press, 2nd.

<https://www.cambridge.org/core/journals/ageing-and-society/article/div-classtitle-social-involvement-behavioural-risks-and-cognitive-functioning-among-older-peoplediv/5D3C7C63E40D121B79C2AC98DDEEC3CD>

[data dostępu: 20.02.2019r.]

Wądołowska K., (2010), *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Komunikat z badań, CBOS,
Warszawa,

https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_002_10.PDF

[data dostępu: 20.03.2018r.]

Akty prawne

Ustawa z 29 sierpnia 2003 o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych.

Ustawa z 8 marca 1990 r o samorządzie gminnym.

Europejska Karta Samorządu Lokalnego sporządzona w Strasburgu 15 października 1985 r.

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

Spis tabel

Tabela 1 Prognoza liczby ludności w wieku poprodukcyjnym w podziale na miasto – wieś w latach 2008 – 2035	55
Tabela 2. Prognozowane trwanie życia kobiet i mężczyzn w latach 2007–2035	55
Tabela 3. Stratyfikacja wieku społeczeństwa polskiego do 2035 roku.....	56
Tabela 4. Typy transferów międzypokoleniowych.....	91
Tabela 5. Układ przyjętych zmiennych dotyczących komponentu zaufania	131
Tabela 6. Układ przyjętych zmiennych dotyczących komponentu sieci kontaktów.....	132
Tabela 7. Układ przyjętych zmiennych dotyczących znaczenia rodziny.....	132
Tabela 8. Układ przyjętych zmiennych dotyczących działań na rzecz społeczności lokalnej..	133
Tabela 9. Układ przyjętych zmiennych dotyczących sytuacji materialnej	133
Tabela 10. Układ przyjętych zmiennych dotyczących spożytkowania zasobów w rodzinie....	134
Tabela 11. Zmienne niezależne i ich wskaźniki.....	135
Tabela 12. Charakterystyka społeczno-demograficzna badanych	149
Tabela 13. Analiza statystyczna danych socjodemograficznych badanych.....	151
Tabela 14. Płeć, a zaufanie do członków najbliższej rodziny.....	158
Tabela 15. Płeć, a zaufanie do dalszych członków rodziny	158
Tabela 16. Płeć, a zaufanie do sąsiadów.....	158
Tabela 17. Wiek, a zaufanie do członków najbliższej rodziny	160
Tabela 18. Wiek, a zaufanie do dalszych członków rodziny	161
Tabela 19. Wiek, a zaufanie do sąsiadów	161
Tabela 20. Stan cywilny, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	163
Tabela 21. Stan cywilny, a zaufanie do dalszych członków rodziny.....	163
Tabela 22. Stan cywilny, a zaufanie do sąsiadów	164
Tabela 23. Wykształcenie, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	166
Tabela 24. Wykształcenie, a zaufanie do dalszych członków rodziny	166
Tabela 25. Wykształcenie, a zaufanie do sąsiadów	167
Tabela 26. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do najbliższych członków rodziny.....	168
Tabela 27. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do dalszych członków rodziny.....	169
Tabela 28. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do sąsiadów.....	169
Tabela 29. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	170
Tabela 30. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do dalszych członków rodziny	170
Tabela 31. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do sąsiadów	170
Tabela 32. Sytuacja materialna, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	172
Tabela 33. Sytuacja materialna, a zaufanie do dalszych członków rodziny	172
Tabela 34. Sytuacja materialna, a zaufanie do sąsiadów	172
Tabela 35. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	174
Tabela 36. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do dalszych członków rodziny	174
Tabela 37. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do sąsiadów	174
Tabela 38. Stan zdrowia, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	176
Tabela 39. Stan zdrowia, a zaufanie do dalszych członków rodziny.....	176
Tabela 40. Stan zdrowia, a zaufanie do sąsiadów.....	177
Tabela 41. Liczba dzieci, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	178
Tabela 42. Liczba dzieci, a zaufanie do dalszych członków rodziny	178

Tabela 43. Liczba dzieci, a zaufanie do sąsiadów	179
Tabela 44. Liczba wnuków, a zaufanie do najbliższych członków rodziny	180
Tabela 45. Liczba wnuków, a zaufanie do dalszych członków rodziny	180
Tabela 46. Liczba wnuków, a zaufanie do sąsiadów	181
Tabela 47. Zaufanie do najbliższych członków rodziny – ujęcie szczegółowe	181
Tabela 48. Zaufanie do dalszych członków rodziny – ujęcie szczegółowe	182
Tabela 49. Zaufanie do sąsiadów – ujęcie szczegółowe	183
Tabela 50. Płeć, a zaufanie do sołtysa	192
Tabela 51. Płeć, a zaufanie do radnego.....	192
Tabela 52. Płeć, a zaufanie do proboszcza.....	192
Tabela 53. Płeć, a zaufanie do GOPS	193
Tabela 54. Płeć, a zaufanie do Policji	193
Tabela 55. Płeć, a zaufanie do Policji	193
Tabela 56. Płeć, a zaufanie do Unii Europejskiej	194
Tabela 57. Wiek, a zaufanie do sołtysa.....	195
Tabela 58. Wiek, a zaufanie do radnego.....	195
Tabela 59. Wiek, a zaufanie do proboszcza.....	195
Tabela 60. Wiek, a zaufanie do GOPS.....	196
Tabela 61. Wiek, a zaufanie do Policji	196
Tabela 62. Wiek, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	196
Tabela 63. Wiek, a zaufanie do Unii Europejskiej.....	197
Tabela 64. Stan cywilny, a zaufanie do sołtysa	198
Tabela 65. Stan cywilny, a zaufanie do radnego.....	198
Tabela 66. Stan cywilny, a zaufanie do proboszcza.....	199
Tabela 67. Stan cywilny, a zaufanie do GOPS	199
Tabela 68. Stan cywilny, a zaufanie do Policji	200
Tabela 69. Stan cywilny, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich.....	200
Tabela 70. Stan cywilny, a zaufanie do Unii Europejskiej	200
Tabela 71. Wykształcenie, a zaufanie do sołtysa.....	202
Tabela 72. Wykształcenie, a zaufanie do radnego	203
Tabela 73. Wykształcenie, a zaufanie do proboszcza	203
Tabela 74. Wykształcenie, a zaufanie do GOPS.....	203
Tabela 75. Wykształcenie, a zaufanie do Policji.....	204
Tabela 76. Wykształcenie, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	204
Tabela 77. Wykształcenie, a zaufanie do Unii Europejskiej.....	204
Tabela 78. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do sołtysa	205
Tabela 79. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do radnego.....	206
Tabela 80. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do proboszcza.....	206
Tabela 81. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do GOPS	206
Tabela 82. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do Policji	207
Tabela 83. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich.....	207
Tabela 84. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do Unii Europejskiej	207
Tabela 85. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do sołtysa.....	209
Tabela 86. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do radnego	209
Tabela 87. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do proboszcza.....	210
Tabela 88. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do GOPS.....	210
Tabela 89. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do Policji	210
Tabela 90. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	211

Tabela 91. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do Unii Europejskiej.....	211
Tabela 92. Sytuacja materialna, a zaufanie do sołtysa.....	212
Tabela 93. Sytuacja materialna, a zaufanie do radnego	213
Tabela 94. Sytuacja materialna, a zaufanie do proboszcza.....	213
Tabela 95. Sytuacja materialna, a zaufanie do GOPS.....	213
Tabela 96. Sytuacja materialna, a zaufanie do Policji	214
Tabela 97. Sytuacja materialna, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	214
Tabela 98. Sytuacja materialna, a zaufanie do Unii Europejskiej.....	214
Tabela 99. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do sołtysa.....	215
Tabela 100. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do radnego	216
Tabela 101. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do proboszcza.....	216
Tabela 102. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do GOPS.....	216
Tabela 103. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do Policji	217
Tabela 104. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich.....	217
Tabela 105. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do Unii Europejskiej.....	217
Tabela 106. Stan zdrowia, a zaufanie do sołtysa	219
Tabela 107. Stan zdrowia, a zaufanie do radnego.....	220
Tabela 108. Stan zdrowia, a zaufanie do proboszcza.....	220
Tabela 109. Stan zdrowia, a zaufanie do GOPS	220
Tabela 110. Stan zdrowia, a zaufanie do Policji	221
Tabela 111. Stan zdrowia, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich.....	221
Tabela 112. Stan zdrowia, a zaufanie do Unii Europejskiej	221
Tabela 113. Liczba dzieci, a zaufanie do sołtysa	222
Tabela 114. Liczba dzieci, a zaufanie do radnego	223
Tabela 115. Liczba dzieci, a zaufanie do proboszcza	223
Tabela 116. Liczba dzieci, a zaufanie do GOPS.....	223
Tabela 117. Liczba dzieci, a zaufanie do Policji.....	224
Tabela 118. Liczba dzieci, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	224
Tabela 119. Liczba dzieci, a zaufanie do Unii Europejskiej.....	224
Tabela 120. Liczba wnuków, a zaufanie do sołtysa.....	226
Tabela 121. Liczba wnuków, a zaufanie do radnego	226
Tabela 122. Liczba wnuków, a zaufanie do proboszcza	226
Tabela 123. Liczba wnuków, a zaufanie do GOPS.....	227
Tabela 124. Liczba wnuków, a zaufanie do Policji	227
Tabela 125. Liczba wnuków, a zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich	227
Tabela 126. Liczba wnuków, a zaufanie do Unii Europejskiej.....	227
Tabela 127. Zaufanie do sołtysa – ujęcie szczegółowe.....	228
Tabela 128. Zaufanie do radnego – ujęcie szczegółowe.....	229
Tabela 129. Zaufanie do proboszcza – ujęcie szczegółowe.....	229
Tabela 130. Czy Pana/i zdaniem proboszcz może pomóc w rozwiązaniu ważnych problemów osób starszych?	230
Tabela 131. Zaufanie do instytucji publicznych ogółem	230
Tabela 132. Zaufanie do GOPS - ujęcie szczegółowe	231
Tabela 133. Zaufanie do Policji - ujęcie szczegółowe.....	231
Tabela 134. Zaufanie do Rzecznika Praw Obywatelskich - ujęcie szczegółowe.....	232
Tabela 135. Płeć, a zaufanie do większości ludzi	237
Tabela 136. Wiek, a zaufanie do większości ludzi	237

Tabela 137. Stan cywilny, a zaufanie do większości ludzi.....	238
Tabela 138. Wykształcenie, a zaufanie do większości ludzi	239
Tabela 139. Charakter wykonywanej pracy, a zaufanie do większości ludzi.....	239
Tabela 140. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do większości ludzi	240
Tabela 141. Sytuacja materialna, a zaufanie do większości ludzi	241
Tabela 142. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a zaufanie do większości ludzi	242
Tabela 143. Stan zdrowia, a zaufanie do większości ludzi.....	242
Tabela 144. Liczba dzieci, a zaufanie do większości ludzi.....	243
Tabela 145. Liczb wnuków, a zaufanie do większości ludzi	244
Tabela 146. Płeć, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym” .	247
Tabela 147. Wiek, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”	247
Tabela 148. Stan cywilny, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	248
Tabela 149. Wykształcenie, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	249
Tabela 150. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	250
Tabela 151. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat " w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	251
Tabela 152. Sytuacja materialna, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	252
Tabela 153. Zamieszkanie, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	252
Tabela 154. Stan zdrowia, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	253
Tabela 155. Liczba dzieci, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	254
Tabela 156. Liczba wnuków, a opinia na temat „w stosunkach z innymi ludźmi należy być ostrożnym”.....	254
Tabela 157. Płeć, a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK.....	258
Tabela 158. Wiek, a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK.....	258
Tabela 159. Stan cywilny a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK ...	259
Tabela 160. Wykształcenie a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK.	260
Tabela 161. Charakter wykonywanej pracy a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	261
Tabela 162. Rodzaj wykonywanej pracy, a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	262
Tabela 163. Sytuacja materialna a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, .	262
Tabela 164. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK.....	263
Tabela 165. Stan zdrowia a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK ...	264
Tabela 166. Liczba dzieci a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK...	265
Tabela 167. Liczba wnuków a zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK	266
Tabela 168. Czy uważa Pan/i działalność WOŚP, Caritas, PCK za szlachetną potrzebę?	267
Tabela 169. Zaufanie do organizacji charytatywnych – ujęcie szczegółowe	267
Tabela 170. Zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa – ujęcie ogólne.....	270
Tabela 171. Płeć a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	270
Tabela 172. Wiek a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	271

Tabela 173. Stan cywilny a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	272
Tabela 174. Wykształcenie a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	272
Tabela 175. Charakter wykonywanej pracy a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	273
Tabela 176. Rodzaj wykonywanej pracy a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa.....	274
Tabela 177. Sytuacja materialna a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa.....	274
Tabela 178. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa.....	275
Tabela 179. Stan zdrowia a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	276
Tabela 180. Liczba dzieci a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	277
Tabela 181. Liczba wnuków, a zaufanie do środków masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa	278
Tabela 182. Zaufanie, co do prawdziwości informacji przekazywanych przez środki masowego przekazu	279
Tabela 183. Opinie badanych osób dotyczące analizowanych aspektów	281
Tabela 184. Płeć, a częstość spotykania się z rodziną	286
Tabela 185. Wiek, a częstość spotykania się z rodziną.....	287
Tabela 186. Stan cywilny, a częstość spotykania się z rodziną	288
Tabela 187. Wykształcenie, a częstość spotykania się ich z rodziną.....	288
Tabela 188. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się ich z rodziną	289
Tabela 189. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z rodziną.....	290
Tabela 190. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z rodziną.....	290
Tabela 191. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się z rodziną.	291
Tabela 192. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z rodziną	292
Tabela 193. Liczba posiadanych dzieci, a częstość spotykania się z rodziną.....	292
Tabela 194. Liczba posiadanych wnuków, a częstość spotykania się z rodziną.....	293
Tabela 195. Płeć, a ocena relacji z rodziną	296
Tabela 196. Wiek a ocena relacji z rodziną	297
Tabela 197. Stan cywilny, a ocena relacji z rodziną.....	297
Tabela 198. Wykształcenie, a ocena relacji z rodziną	298
Tabela 199. Charakter wykonywanej pracy, a ocena relacji z rodziną.....	299
Tabela 200. Rodzaj wykonywanej pracy, a ocena relacji z rodziną	299
Tabela 201. Sytuacja materialna, a ocena relacji z rodziną	300
Tabela 202. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a ocena relacji z rodziną	301
Tabela 203. Stan zdrowia, a ocena relacji z rodziną	301
Tabela 204. Liczba posiadanych dzieci, a ocena relacji z rodziną.....	302
Tabela 205. Liczba posiadanych wnuków, a ocena relacji z rodziną	303
Tabela 206. Płeć, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	305
Tabela 207. Wiek, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	305
Tabela 208. Stan cywilny, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	306
Tabela 209. Wykształcenie, a częstość spotykania się z przyjaciółmi.....	307
Tabela 210. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	307

Tabela 211. Rodzaj wykonywanej pracy, częstość spotykania się z przyjaciółmi	308
Tabela 212. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	309
Tabela 213. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	309
Tabela 214. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	310
Tabela 215. Liczba dzieci, a częstość spotykania się z przyjaciółmi.....	311
Tabela 216. Liczba wnuków, a częstość spotykania się z przyjaciółmi	311
Tabela 217. Płeć, a ocena relacji z przyjaciółmi	313
Tabela 218. Wiek, a ocena relacji z przyjaciółmi	314
Tabela 219. Stan cywilny, a ocena relacji z przyjaciółmi.....	315
Tabela 220. Wykształcenie, a ocena relacji z przyjaciółmi	315
Tabela 221. Charakter wykonywanej osoby pracy, a ocena relacji z przyjaciółmi	316
Tabela 222. Rodzaj wykonywanej pracy, a ocena relacji z przyjaciółmi	317
Tabela 223. Sytuacja materialna, a ocena relacji z przyjaciółmi	317
Tabela 224. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a ocena relacji z przyjaciółmi	318
Tabela 225. Stan zdrowia, a ocena relacji z przyjaciółmi.....	319
Tabela 226. Liczba dzieci, a ocena relacji z przyjaciółmi	319
Tabela 227. Liczba posiadanych wnuków, a ocena relacji z przyjaciółmi	320
Tabela 228. Ocena relacji badanych seniorów z rodziną oraz przyjaciółmi.....	321
Tabela 229. Płeć, a częstość spotykania się ze znajomymi.....	322
Tabela 230. Wiek, a częstość spotykania się ze znajomymi.....	323
Tabela 231. Stan cywilny, a częstość spotykania się ze znajomymi.....	323
Tabela 232. Wykształcenie, a częstość spotykania się ze znajomymi	324
Tabela 233. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się ze znajomymi	325
Tabela 234. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się ze znajomymi	325
Tabela 235. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się ze znajomymi.....	326
Tabela 236. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się ze znajomymi	327
Tabela 237. Stan zdrowia, a częstość spotykania się ze znajomymi.....	327
Tabela 238. Liczba dzieci, a częstość spotykania się ze znajomymi	328
Tabela 239. Liczba wnuków, a częstość spotykania się ze znajomymi.....	329
Tabela 240. Płeć, a częstość spotykania się z członkami organizacji.....	331
Tabela 241. Wiek, a częstość spotykania się z członkami organizacji	331
Tabela 242. Stan cywilny, a częstość spotykania się z członkami organizacji.....	332
Tabela 243. Wykształcenie, a częstość spotykania się z osobami z organizacji.....	333
Tabela 244. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z członkami organizacji	334
Tabela 245. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z członkami organizacji .	334
Tabela 246. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z członkami organizacji	335
Tabela 247. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się z członkami organizacji.....	336
Tabela 248. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z członkami organizacji.....	337
Tabela 249. Liczba dzieci, a częstość spotykania się z członkami organizacji	337
Tabela 250. Liczba wnuków, a częstość spotykania się z członkami organizacji	338
Tabela 251. Płeć, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła.....	340
Tabela 252. Wiek, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	341
Tabela 253. Stan cywilny, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła.....	342
Tabela 254. Wykształcenie, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	342

Tabela 255. Charakter wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	343
Tabela 256. Rodzaj wykonywanej pracy, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	344
Tabela 257. Sytuacja materialna, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	344
Tabela 258. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	345
Tabela 259. Stan zdrowia, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła.....	346
Tabela 260. Liczba dzieci, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła	346
Tabela 261. Liczba wnuków, a częstość spotykania się z osobami z tego samego Kościoła ...	347
Tabela 262. Częstość spotykania się badanych osób z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi, osobami z tego samego kościoła, z członkami organizacji.....	349
Tabela 263. Płeć, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	352
Tabela 264. Wiek, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	353
Tabela 265. Stan cywilny, a podejmowanie przez nich nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	353
Tabela 266. Wykształcenie, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej.....	354
Tabela 267. Charakter wykonywanej pracy, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	355
Tabela 268. Rodzaj wykonywanej pracy, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	355
Tabela 269. Sytuacja materialna, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej.....	356
Tabela 270. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej	356
Tabela 271. Stan zdrowia, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej.....	357
Tabela 272. Liczba dzieci, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej.....	358
Tabela 273. Liczba wnuków, a podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej.....	358
Tabela 274. Podejmowanie przez badane osoby nieodpłatnych działań na rzecz społeczności lokalnej – analiza statystyczna.....	359
Tabela 275. Płeć, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej.....	362
Tabela 276. Wiek, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej.....	363
Tabela 277. Stan cywilny a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	364
Tabela 278. Wykształcenie, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	365
Tabela 279. Charakter wykonywanej pracy, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	366
Tabela 280. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	367
Tabela 281. Sytuacja materialna, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej.....	368

Tabela 282. Mieszkanie samemu, bądź z kimś z rodziny, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej.....	369
Tabela 283. Stan zdrowia, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	370
Tabela 284. Liczba dzieci, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej	371
Tabela 285. Liczba wnuków, a opinia, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów społeczności lokalnej.....	372
Tabela 286. Opinie badanych osób na temat, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności– ujęcie statystyczne	373
Tabela 287. Płeć, a przynależność do organizacji.....	376
Tabela 288. Płeć, a pełnienie funkcji w organizacji.....	376
Tabela 289. Wiek, a przynależność do organizacji.....	376
Tabela 290. Wiek, a pełnienie funkcji w organizacji.....	377
Tabela 291. Stan cywilny, a przynależność do organizacji	377
Tabela 292. Stan cywilny, a pełnienie funkcji w organizacji	377
Tabela 293. Wykształcenie, a przynależność do organizacji.....	378
Tabela 294. Wykształcenie, a pełnienie funkcji w organizacji	378
Tabela 295. Charakter wykonywanej pracy, a przynależność do organizacji	379
Tabela 296. Charakter wykonywanej pracy, a pełnienie funkcji w organizacji	379
Tabela 297. Rodzaj wykonywanej pracy, a przynależność do organizacji.....	380
Tabela 298. Rodzaj wykonywanej pracy, a pełnienie funkcji w organizacji.....	380
Tabela 299. Sytuacja materialna, a przynależność do organizacji.....	381
Tabela 300. Sytuacja materialna, a pełnienie funkcji w organizacji.....	381
Tabela 301. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a przynależność do organizacji.....	381
Tabela 302. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a pełnienie funkcji w organizacji....	382
Tabela 303. Stan zdrowia, a przynależność do organizacji	382
Tabela 304. Stan zdrowia, a pełnienie funkcji w organizacji	382
Tabela 305. Liczba dzieci, a przynależność do organizacji.....	383
Tabela 306. Liczba dzieci, a pełnienie funkcji w organizacji.....	383
Tabela 307. Liczba wnuków, a przynależność do organizacji.....	384
Tabela 308. Liczba wnuków, a pełnienie funkcji w organizacji.....	384
Tabela 309. Przynależność badanych do organizacji i pełnienie w nich funkcji – ujęcie statystyczne	384
Tabela 310. Płeć, a udział w zebraniach publicznych.....	387
Tabela 311. Płeć, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	388
Tabela 312. Wiek, a udział w zebraniach publicznych.....	388
Tabela 313. Wiek, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	389
Tabela 314. Stan cywilny, a udział w zebraniach publicznych.....	390
Tabela 315. Stan cywilny, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	390
Tabela 316. Wykształcenie, a udział w zebraniach publicznych	391
Tabela 317. Wykształcenie, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych.....	391
Tabela 318. Charakter wykonywanej pracy, a udział w zebraniach publicznych.....	392
Tabela 319. Charakter wykonywanej pracy, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych.....	392
Tabela 320. Rodzaj wykonywanej pracy, a udział w zebraniach publicznych	393

Tabela 321. Rodzaj wykonywanej pracy, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych.....	393
Tabela 322. Sytuacja materialna, a udział w zebraniach publicznych.....	394
Tabela 323. Sytuacja materialna, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych .	394
Tabela 324. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a udział w zebraniach publicznych .	395
Tabela 325. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych.....	395
Tabela 326. Stan zdrowia, a udział w zebraniach publicznych.....	396
Tabela 327. Stan zdrowia, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych	396
Tabela 328. Liczba posiadanych dzieci, a udział w zebraniach publicznych	397
Tabela 329. Liczba dzieci, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych.....	397
Tabela 330. Liczba posiadanych wnuków, a udział w zebraniach publicznych	398
Tabela 331. Liczba posiadanych wnuków, a udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych.....	398
Tabela 332. Udział w zebraniach publicznych i udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych – analiza statystyczna.....	399
Tabela 333. Płeć, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	403
Tabela 334. Wiek, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	404
Tabela 335. Stan cywilny, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	404
Tabela 336. Wykształcenia, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej.....	405
Tabela 337. Charakter wykonywanej pracy, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej.....	406
Tabela 338. Rodzaj wykonywanej pracy, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	407
Tabela 339. Sytuacja materialna, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	408
Tabela 340. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej.....	409
Tabela 341. Stan zdrowia a, dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	410
Tabela 342. Liczba dzieci a, dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej.....	411
Tabela 343. Liczba wnuków, a dostrzeganie potrzeby solidarności międzyludzkiej	412
Tabela 344. Opinie badanych osób na temat potrzeby dostrzegania solidarności międzyludzkiej – ujęcie statystyczne	412
Tabela 345. Płeć, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny.....	419
Tabela 346. Wiek, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny.....	419
Tabela 347. Stan cywilny, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny.....	420
Tabela 348. Wykształcenie, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny	420
Tabela 349. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny	421
Tabela 350. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny	421
Tabela 351. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny	422
Tabela 352. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny	423
Tabela 353. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny.....	423
Tabela 354. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny	424
Tabela 355. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy może Pan/i liczyć na pomoc rodziny	425
Tabela 356. Płeć, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym.....	426

Tabela 357. Wiek, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	427
Tabela 358. Stan cywilny, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	427
Tabela 359. Wykształcenie, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	428
Tabela 360. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	428
Tabela 361. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	429
Tabela 362. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	430
Tabela 363. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	430
Tabela 364. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	431
Tabela 365. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	432
Tabela 366. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym	433
Tabela 367. Płeć, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci	435
Tabela 368. Płeć, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	435
Tabela 369. Wiek, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci	436
Tabela 370. Wiek, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	437
Tabela 371. Stan cywilny, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci	438
Tabela 372. Stan cywilny, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	438
Tabela 373. Wykształcenie, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci	439
Tabela 374. Wykształcenie, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	439
Tabela 375. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci	440
Tabela 376. Charakter wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	441
Tabela 377. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci	442
Tabela 378. Rodzaj wykonywanej pracy, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	442
Tabela 379. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci	443
Tabela 380. Sytuacja materialna, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	443

Tabela 381. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci	444
Tabela 382. Mieszkanie samemu bądź z kimś z rodziny, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców	445
Tabela 383. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci.....	446
Tabela 384. Stan zdrowia, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców.....	446
Tabela 385. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci.....	447
Tabela 386. Liczba dzieci, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców.....	447
Tabela 387. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony dzieci.....	448
Tabela 388. Liczba wnuków, a opinia na temat, czy dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc ze strony rodziców.....	449
Tabela 389. Opinie badanych osób na temat potrzeby wzajemnej pomocy w rodzinie – ujęcie statystyczne	450
Tabela 390. Zasoby materialne badanych seniorów	453
Tabela 391. Ilość posiadanego czasu wolnego	454
Tabela 392. Zasoby materialne seniorów wykorzystywane przez rodzinę	460
Tabela 393. Zasoby niematerialne seniorów wykorzystywane przez młodszych członków rodziny	461
Tabela 394. Spożytkowanie zasobów niematerialnych i materialnych seniorów przez młodszych członków rodziny.....	462

Spis rysunków

Rysunek 1 Mapa poglądowa sołectw Gminy Aleksandrów Kujawski	146
---	-----

Aneks

Szanowni Państwo,

Jestem Kierownikiem Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Lubiczu. Prowadzę badania zmierzające do poznania kapitału społecznego osób po 60 r.ż. Badania są anonimowe i zostaną wykorzystane wyłącznie w celach naukowych. Proszę zatem o pełną szczerłość w udzielaniu odpowiedzi.

Bardzo dziękuję

Część I

Nr	Pytanie, odpowiedź
	Komponent zaufania
1.	Czy ma Pan/i zaufanie do członków najbliższej rodziny (dzieci, współmałżonka/ek)? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
2.	Czy dzieci znają numer Pana/i konta bankowego? a) tak b) nie
3.	Czy upoważnia Pan/i swoje dzieci do odbioru emerytury? a) tak b) nie
4.	Czy powierza Pan/i swoje tajemnice najbliższej rodzinie? a) tak b) nie
5.	Czy ma Pani/i zaufanie do dalszej rodziny (rodzeństwo/kuzynostwo)? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
6.	Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoimi dziećmi/wnukami dalszej rodzinie? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
7.	Czy powierzył/aby Pan/i swoje oszczędności dalszej rodzinie? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
8.	Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoją osobą w czasie choroby dalszej rodzinie? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
9.	Czy powierzył/aby Pan/i opiekę nad swoim mieszkaniem dalszej rodzinie? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
10.	Czy ma Pani/i zaufanie do sąsiadów?

	<ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
11.	<p>Czy uważa Pan/i, że większości ludzi można zaufać?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
12.	<p>Czy ma Pan/i zaufanie do proboszcza swojej parafii?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
13.	<p>Czy powierza Pan/i swoje problemy proboszczowi parafii?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
14.	<p>Czy Pana/i zdaniem proboszcz może pomóc w rozwiązaniu ważnych problemów osób starszych?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
15.	<p>Czy ma Pan/i zaufanie do sołtysa?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
16.	<p>Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w ośrodku pomocy społecznej w sprawach rodzinnych?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
17.	<p>Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o interwencję w ośrodku pomocy społecznej w sprawie pomocy finansowej?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
18.	<p>Czy zwraca się Pan/i do sołtysa z prośbą o odsnieżenie drogi do domu w porze zimowej?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
19.	<p>Czy ma Pan/i zaufanie do radnego?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
20.	<p>Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w załatwieniu sprawy urzędowej?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
21.	<p>Czy zwraca się Pan/i do radnego z prośbą o pomoc w sprawie pracy dla członka rodziny?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
22.	<p>Czy zwraca się Pan/i do radnego w sprawach trudności/konfliktów w rodzinie?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
23.	<p>Czy ma Pan/i zaufanie do Ośrodka Pomocy Społecznej?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak

	<ul style="list-style-type: none"> b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
24.	<p>Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o usługi opiekuńcze?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
25.	<p>Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o pomoc finansową?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
26.	<p>Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o pomoc w rozwiązaniu konfliktu w rodzinie?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
27.	<p>Czy zwraca się Pan/i do OPS z prośbą o poradnictwo w sprawach urzędowych?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
28.	<p>Czy ma Pan/i zaufanie do organizacji charytatywnych WOŚP, Caritas, PCK?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
29.	<p>Czy uważa Pan/i działalność WOŚP, Caritas, PCK za szlachetną, potrzebną?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
30.	<p>Czy popiera Pan/i działalność tych organizacji?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
31.	<p>Czy angażuje się Pan/i w działalność tych organizacji?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
32.	<p>Czy ufa Pan/i Policji?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
33.	<p>Czy zgłasza Pan/i Policji problemy rodzinne występujące w Pana/i rodzinie?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
34.	<p>Czy zgłasza Pan/i Policji problemy rodzinne występujące u sąsiadów?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
35.	<p>Jeśli widzi Pan/i osobę leżącą na ulicy, to czy powiadamia Policję?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) tak b) nie
36.	<p>Czy ufa Pan/i środkom masowego przekazu: TV, radio, Internet, prasa?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
37.	<p>Czy Pana/i zdaniem środki masowego przekazu przekazują prawdziwe informacje?</p> <ul style="list-style-type: none"> a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie

	e) trudno powiedzieć
38.	Czy ufa Pan/i Rzecznikowi Praw Obywatelskich? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
39.	Czy powierzył/aby Pan/i swoje problemy Rzecznikowi Praw Obywatelskich? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
40.	Czy ufa Pan/i Unii Europejskiej? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) zdecydowanie nie e) trudno powiedzieć
Komponent sieci kontaktów	
41.	Jak często spotyka się Pan/i z rodziną? a) bardzo często b) często c) rzadko d) bardzo rzadko e) nie spotykam się
42.	Jak często spotyka się Pan/i z przyjaciółmi? a) bardzo często b) często c) rzadko d) bardzo rzadko e) nie spotykam się
43.	Jak często spotyka się Pan/i ze znajomymi? a) bardzo często b) często c) rzadko d) bardzo rzadko e) nie spotykam się
44.	Jak często spotyka się Pan/i z osobami z tego samego Kościoła? a) bardzo często b) często c) rzadko d) bardzo rzadko e) nie spotykam się
45.	Jak często spotyka się Pan/i z członkami organizacji do której Pan/i należy? a) bardzo często b) często c) rzadko d) bardzo rzadko e) nie spotykam się
46.	Jak Pan/i ocenia swoje relacje z rodziną? a) bardzo dobre b) dobre c) ani dobre ani złe d) złe e) bardzo złe
47.	Jak Pan/i ocenia swoje relacji z przyjaciółmi? a) bardzo dobre b) dobre c) ani dobre ani złe

	d) złe e) bardzo złe
	Znaczenie rodziny
48.	Czy uważa Pan/i, że może liczyć na rodzinę? a) tak b) nie
49.	Czy otrzymuje Pan/i wsparcie od rodziny w życiu codziennym? a) tak b) nie
50.	Czy Pana/i zdaniem rodzicom, jeśli tego potrzebują należy się opieka i pomoc od dzieci? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) nie e) nie mam zdania
51.	Czy rodzina może liczyć na Pana/i pomoc? a) tak b) nie
52.	Czy wnuki mogą liczyć na Pan/i pomoc? a) tak b) nie
53.	Czy rodzina może liczyć na Pana/i wsparcie w życiu codziennym? a) tak b) nie
54.	Czy Pana/i zdaniem dzieciom, jeśli tego potrzebują należy się pomoc ze strony rodziców? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) nie d) nie mam zdania
	Działania na rzecz społeczności
55.	Czy podejmuje Pan/i nieodpłatne działania na rzecz swojej społeczności? a) często b) sporadycznie c) nie podejmuję
56.	Czy dostrzega Pan/i potrzebę solidarności międzyludzkiej? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) nie e) nie mam zdanie
57.	Czy uważa Pan/i, że pracując społecznie z innymi ludźmi można przyczynić się do rozwiązania niektórych problemów swojej społeczności? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) nie e) nie mam zdania
58.	Czy Pan/i zdaniem w stosunkach z innymi ludźmi trzeba być ostrożnym? a) zdecydowanie tak b) raczej tak c) raczej nie d) nie e) nie mam zdania
59.	Czy należy Pan/i do jakiejś organizacji? a) tak b) nie
60.	Jeśli tak, to czy pełni Pan/i w niej jakąś funkcję? a) tak b) nie
61.	Czy bierze Pan/i udział w zebraniach publicznych i zabiera w nich głos?

	a) często b) sporadycznie c) nigdy
62.	Czy podejmuje Pan/i działania na rzecz społeczności lokalnej? a) bardzo często b) często c) sporadycznie d) nigdy
63.	Czy bierze Pan/i udział w wyborach i referendach lokalnych i krajowych? a) bardzo często b) często c) sporadycznie d) nigdy

Część II.

1. Czy Pan/Pani posiada własne mieszkanie/dom?
  - Tak
  - Nie
2. Jeżeli „Tak”, to czy Pan/Pani posiada wolny pokój w mieszkaniu/w domu?
  - Tak
  - Nie
3. Czy Pan/Pani posiada ogródek/działkę?
  - Tak
  - Nie
4. Czy Pan/Pani posiada garaż, samochód?
  - Tak
  - Nie
5. Czy Pan/Pani posiada oszczędności?
  - Tak
  - Nie
6. Czy Pan/Pani posiada dzieła sztuki?
  - Tak
  - Nie
7. Czy Pan/Pani posiada antyki?
  - Tak
  - Nie
8. Czy Pan/Pani posiada czas wolny?
  - Bardzo dużo
  - Bardzo mało
  - Średnio
  - Nie posiadam

9. Czy uważa Pan/Pani, że posiadane zasoby materialne są wykorzystywane przez dzieci lub innych członków rodziny?
- Tak
  - Nie
10. Jeżeli „Tak”, to jakie? (zaznaczyć)
- mieszkanie/dom
  - oszczędności
  - pomoc finansowa z bieżących zasobów
  - ogród
  - garaż/samochód
  - inne zasoby materialne .....
11. Czy członkowie rodziny korzystają z zasobów Pana/Pani czasu wolnego?
- Tak
  - Nie
12. Czy członkowie Pana/Pani rodziny korzystają z pomocy w:
- w wychowywaniu wnuków
    - Tak
    - Nie
  - prowadzeniu gospodarstwa domowego (np. praniu, sprzątaniu, zakupach, pracach w ogrodzie)
    - Tak
    - Nie
  - korzystaniu z doświadczenia życiowego (np. nawiązywania relacji, rozwiązywaniu konfliktów, budowaniu aktywności społecznej, opłat)?
    - Tak
    - Nie
  - załatwianiu spraw rodzinnych?
    - Tak
    - Nie
13. Czy członkowie rodziny chętnie słuchają historii, zdarzeń rodzinnych?
- Tak
  - Nie
14. Czy członkowie Pana/Pani rodziny kultywują rodzinną tradycję?
- Tak
  - Nie
15. Czy członkowie rodziny korzystają z Pana/Pani wiedzy, np.:
- wiedzy zawodowej
    - Tak
    - Nie
  - wiedzy dotyczącej pasji/umiejętności
    - Tak
    - Nie

- wiedzy z zakresu życia codziennego

- Tak
- Nie

16. Czy członkowie rodziny korzystają z posiadanych przez Pana/Panią umiejętności?

- Tak
- Nie

17. Jeżeli „Tak”, to z jakich? (zaznaczyć)

- umiejętności organizacyjnych
- umiejętności radzenia jak dojść do sukcesu
- gotowania, robienia zapraw, przetworów
- umiejętności radzenia członkom rodziny w sytuacjach trudnych
- umiejętności negocjacyjnych
- zdolności manualnych

18. Czy członkowie rodziny zwierają się Panu/Pani, powierzają swoje trudne sprawy?

- Tak
- Nie

19. Czy członkowie rodziny zwracają się do Pana/Pani po poradę?

- Tak
- Nie

20. Czy członkowie rodziny korzystają z Pana/Pani wiedzy wynikającej z doświadczenia zawodowego?

- Tak
- Nie

Część III

Metryczka

1. Płeć:
  - K
  - M
2. Wiek .....
3. Jaki jest Pana/Pani stan cywilny?
  - żonaty / mężatka
  - kawaler / panna
  - wdowiec / wdowa
  - rozwodnik / rozwódka
4. Jakie posiada Pan/Pani wykształcenie?
  - niepełne podstawowe
  - podstawowe
  - zawodowe
  - średnie
  - wyższe zawodowe

- wyższe
5. Jaki jest charakter wykonywanej przez Pana/Panią pracy?
- fizyczna
  - umysłowa
6. Jaki jest rodzaj wykonywanej przez Pana/Panią pracy?
- usługi
  - handel
  - produkcja
  - edukacja
  - inne (rolnictwo, prowadzenie gospodarstwa domowego)
7. Jaka jest Pana/Pani sytuacja materialna?
- bardzo dobra
  - dobra
  - średnia
  - zła
8. Z kim Pan/Pani zamieszkuje?
- sam / sama
  - ze współmałżonkiem
  - z dziećmi
  - z kimś z rodziny
9. Jaki jest Pana/Pani stan zdrowia?
- bardzo dobry
  - dobry
  - średni
  - zły
10. Czy posiada Pan/Pani dzieci?
- Tak
  - Nie
11. Jeśli tak, to ile? (właściwie zakreślić)
- 1   2   3   4   5   >5
12. Czy posiada Pan/Pani wnuki?
- Tak
  - Nie
13. Jeżeli tak to ile? (właściwie zakreślić)
- 1   2   3   4   5   >5

Abstract

In the previous Polish publications the social assets of the elderly people are rarely taken under consideration, This situation can be caused by the fact, that comparing to other countries in the European Union, Polish society is considerably younger.

One of the social changes of the second decade of the XXI century is the change of the social needs caused by the society getting older. The problem of being old is getting more and more important in nowadays reality what is caused by demographic reasons. The increasing number of the elderly people is getting a vital issue with its social consequences.

From the both, social and personal point of view senility is unwanted. It is a period of life we are afraid of, scared, unsure. The stereotype of the elderly person is rather negative and considering elderly people as being wise or the role model is disappearing. The elderly people are the taboo topic, they are socially invisible or marginalized. At the same time they have huge social potential for building social assets. Senior citizens are rich in live experience (positive and negative) and they can, if the young want to use these resources, make them avoid making mistakes. Senior citizens is the social group which can be a source of traditions and history.

The role of the elderly people in social life is also very important, It means their engagement in the local societies in the work for building their image of the community or decision making process inside of them. An active engagement of the elderly people in the social life has a lot of benefits in the both health and economical areas for individuals and whole collectives.

To sum up the potential of the elderly people it is vital to say that they have: intellectual assets – the life wisdom, social assets in making relations, assets in family life, assets in culture, assets considered as being the master in the profession, biological potential. All the above are considered to be social assets.

The process of getting old is different in the city and in the village, The old person's place in the village society is also different. Investigating the social assets, the author coming from and living in the village is focusing on the recognition of the senior

citizens' assets also living in the villages. The modern country environment is very varied in the many areas, social, economic and historical. The country environment is still less susceptible to take the new, the changes are coming here slower. While the public opinion is still very important for the local societies.

Presented dissertation is trying to answer the question what social assets senior citizens living in the villages have and if they are used in families. The purpose was the investigation of the social assets of the elderly people and their use in the family. The main problem is the question: What social assets do the senior citizens have and how are they used in the family?

The dissertation consists of three parts. The first part is theoretical with four chapters. The first chapter shows the characteristics of the social assets. There are also discussed elements of the assets and measurement problems. The second chapter is about the problems of getting old and being old. It consists, in the author's opinion, the very important points of the problem. There are characteristic of the process of getting old and being old from the individual and demographic point of view, social aspects of senility, kinds of the activities done by the senior citizens and the attitudes towards senior citizens. The third chapter shows the problems of the social assets of the senior citizens. There are shown elements of the social assets of the senior citizens like: professional activity and professional experience of the senior citizens and material assets of the senior citizens. In the fourth chapter, closing the first part, the family problems, the individual and intergeneration problems are discussed and also the function of the elderly generations in nowadays Polish families.

The second part consists methodological assumptions of the research. The third part is the analysis of the research led by the author. There are shown analysis of the research of the trust component, the contacts web, the willingness for the help in the family, the engagement of the senior citizens in the social work in the local communities, the material assets of the senior citizens and the use of the social assets in family. The results of the research are presented in the form of tables and graphs. The whole work ends with a conclusion, conclusions from the research and recommendations.

On the basis of the conclusions drawn from the research, it can be concluded that positive family relationships are the foundation of trust. Referring to the results of our own research, which show, on the one hand, a high level of trust of seniors citizens in the

family, and on the other hand, a low assessment of relations with the family, it would be necessary to consider making an effort in the area of building proper family relations, especially now, when the disappearance of the model of multigenerational families is noticeable.

Analyzing the trust of the surveyed seniors citizens towards their neighbours, it is suggested that if there is no family, then the trust is directed to the neighbours, which may be the basis for the activity of seniors and activities for their benefit in order to meet the need for intergenerational and interpersonal solidarity.

Seniors citizens have the greatest trust in the Police, less trust in GOPS, and the lowest trust in the Ombudsman for civil rights and the European Union. The trust of the surveyed seniors in representatives of the local community and public institutions is lower than trust in the family. The analysis of research shows that every third senior citizen surveyed believes that most people can be trusted. Only one in ten senior citizens surveyed does not trust charities and does not support their activities.

Of all the areas in which the trust of senior citizens was examined, they have the least trust in the mass media. Trust in the mass media is shown by only one in five of the surveyed senior citizens. With age, seniors become more convinced that they should be careful when dealing with other people.

In addition to trust as an element of social assets of seniors, the network of contacts with family, friends, people from the same Church and members of the organization to which they belong, as well as the assessment of relations with these social groups, were examined.

Seniors very rarely meet with family members, friends, and people from the same church. Seniors are more likely to meet with people from the same church than with their families, followed by friends. Seniors not only rarely meet with their families and friends but they also assess the relations with as bad.

Surveying the opinion of seniors on mutual help in the family, the analysis of the survey results indicated that the vast majority of respondents confirmed the opinion that both parents from children and children deserve help and care from their parents in situations that require it.

In addition to trust, network and relationships, the involvement of seniors for the benefit of the local community was analyzed.

The results of the research indicate that seniors engage in unpaid activities for the benefit of the local community. More than half of the surveyed seniors declared that they often undertake such activities. Seniors are not only involved in undertaking unpaid activities for the benefit of the local community, but also the majority (almost three-quarters) share the opinion that by working socially with other people, they can contribute to solving some of the problems of the local community. In addition to the involvement of seniors in social activities, the membership of seniors in social organizations and their function in them was also examined. Every third senior citizen surveyed belongs to an organization and every third of those who belong to the organization holds a position in them. Every second senior citizen is active in civic life through frequent participation in public meetings, while through frequent participation in local and national elections and referendums, only one in five of the surveyed seniors.

There is a very low perception of the need for interpersonal solidarity among seniors. Only one in eight seniors sees such a need.

The author also analyzed the material resources and free time of seniors. The surveyed seniors most often indicated the possession of: an apartment/house, a spare room, a garden/plot, a garage/car, and savings as their material capital. The fewest respondents declared that they owned works of art and antiques. The surveyed seniors also show a large amount of capital in terms of having free time. Only one in ten seniors (in subjective opinion) does not have free time.

Almost all of the surveyed seniors declared that their intangible resources (primarily: cultivating family traditions, listening to the history of family events, advice, free time resources) are used in the family. The surveyed seniors also show a large amount of capital in terms of having free time. Only one in ten seniors (in subjective opinion) does not have free time.

Summarizing the conclusions of the conducted research, it should be stated that seniors living in rural areas have both intangible and material capital. The surveyed seniors also show a willingness to undertake activities for the benefit of the family and the local community.